

Thomas Weld-Blundell.

1621

Digitized by the Internet Archive
in 2016

MVSEI ETRVSCI

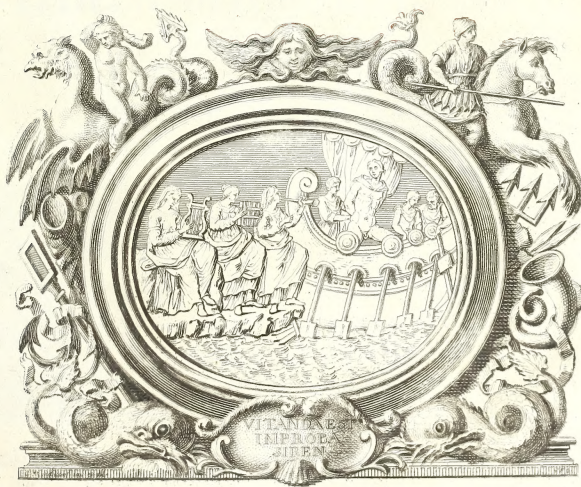
VOLV MEN III.

TABVLAS C. EXHIBENS.

M V S E V M
E T R V S C V M
EXHIBENS INSIGNIA
VETERVM ETRVSCORVM
MONVMENTA
AEREIS TABVLIS C. NVNC PRIMVM
EDITA ET ILLVSTRATA
OBSE RVATIONIBVS
ANTONII FRANCISCI GORII
PVBLCI HISTORIARVM PROFESSORIS
AD CEDVNT
V. C. IO. BAPTISTAE PASSERII I. C. PISAVRENSIS
DISSERTATIONES V. QVAS SVBIECTVS ELENCHVS DECLARAT
NVNC PRIMVM EDITAE.
VOLV MEN TERTIVM.

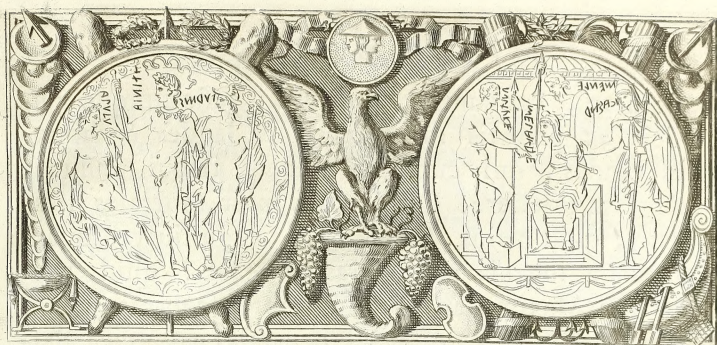

FLORENTIAE. ANNO. CIO. IO. CC. XXXXIII.

REGIO PERMISSV IN AEDIBVS AVCTORIS PVBLICE PATENTIBVS
 EXCVDIT CAIETANVS ALBIZINIVS TYPOGRAPHVS.

PRAESVLI AMPLISSIMO
MARIO GVARNACCIO

PATRICIO VOLATERRANO
 VTRIVSQUE SIGNATVRAE REFERENDARIO
 ET SIGNATVRAE IVSTITIAE VOTANTI

FIRMANAE CONGREGATIONIS A SECRETIS MERITISSIMO
 LATERANENSIS BASILICAE CANONICO.

ANT. FRANCISCVS GORIVS D. D.

MNIVM gentium iudicio consen-
 fuque probatum est, viros il-
 los genere & auctoritate prae-
 stantes, qui de patriae gloria,
 de civium commodis, atque or-
 namentis egregie meriti sunt,
 summis laudibus, atque hono-
 ribus dignos esse: eos vero, qui

studiosorum animos ad illustrandas bonas litteras,
 atque honestissimas artes liberaliter adliciunt, hor-
 tantur, inflammant, ad Deum ipsum, bonorum
 omnium largitorem providentissimum, quammaxime
 ad-

adcedere, constanter creditum: testatumque publicis ac privatis monimentis & laudes & honores omnes, qui cumulate iisdem tribui possunt, longe antecellere. Quid enim inter mortales illustrius, quid maius, splendidius, augustiusve, quam praeclara ingenia ad litteras excitare? quid Deo Optimo Maximo aut gratius, aut acceptius, quam vires, industriam, opes ad ornandas amplificandasque veteres disciplinas & artes conferre? Aluntur enim & crescunt studia litterarum eximia Fautorum liberalitate, ac veluti benefici sideris fulgore conlustrata, longe lateque vigent atque efflorescunt. Hinc clarissimarum urbium orta celebritas: hinc nomen, ac decus sempiternum. Nemo plane est, qui tam singularis in humanum genus benefici recordatione non gestiat mirifice atque oblectetur: nemo qui non fateatur ad hanc dignitatem, splendorem atque amplitudinem ingenuas litteras evehi minime potuisse, si a Deo orti datique benefici Instauratores, litteratis viris tamquam salutare Genii aliquando non adfuissent. Quae ratione & consilio in ipso huiusce Operis vestibulo haec a me dicantur, probe intelligis, PRAESVL DOCTISSIME AC REVERENDISSIME: nempe ut sincera hac grati erga Te animi mei significatione publice tester, quantum Tibi debeant haec mea in proferendis illustrandisque Etruscis Antiquitatibus studia; nam ut ea hilari lubentique animo iterum fusciperem, nec cederem malis; sed contra audentior irem, Te non Hortatorem tantum amantissimum, sed Auspicem munificum, Patronum libera-

ralem,

ralem , atque , ut ita dicam , Herculem alterum Musagetem nactus sum felicissime . Quum enim aspera haec & difficillima tempora me quammaxime urgerent , functusque aliis curis quiescere vellem , ad hanc spartam rursus alacriter capeffendam me evocasti , apertis immortalibus tuis curis ac magnis impensis Volaterranarum Etruscarum Antiquitatum thesauris , quos , annorum decem spatio perfossis egestisque terrae visceribus , in apricum , ut litterariam rem publicam novis hisce eruditio- nis praesidiis atque ornamentis locupletares , mira sollicitudine produxisti . Consilium hoc tuum plane divinum , tuorumque ornatissimorum Fratrum ger- manorum IOANNIS , ex Equestri Ordine Divi Ste- phani , Praepositi Cathedralis Ecclesiae Volaterra- nae , & PETRI Equitis Hierosolymitani , qui de Antiquitatibus Etruscis , deque hisce meis labori- bus egregie meriti sunt , declarandum curasti , in- scripto marmore praepositoque conclavibus MVSEI tui locupletissimi ac celeberrimi , quo perpetuo constet , Te paene innumera Etruscae gentis Mo- numenta , quorum selectior pars tuo nobilitata atque illustrata clarissimo nomine nunc primum in hoc Volumine in lucem prodit , in patriae tuae decus & ornamentum , excitatis cum civium , tum litteratorum hominum studiis & curis , aeterni- tati consecraste . Neque mirandum est , si tua in his studiis iuvandis amplificandisque tota ferme Italia atque Europa pervulgata fama ita incre- buit , ut non solum nostri , verum & exteri quo- que viri Antiquitatis cultores ad haec Etrusca

vetustissima monumenta perlustranda frequenter adcedant , & certatim confluant , ut tam erudito spectaculo fruantur . Sed neque his finibus contineri potuit tua in investigandis priscorum Artificum operibus eximia solertia , & studium incredibile ; nam Romae quoque multas insignes Graecorum Sculptorum marmoreas statuas magnis sumptibus acquisivisti , ne quid dicam de scriptis lapidibus antiquis , de numis , de sigillis , aliisque eruditae Antiquitatis deliciis , quas publico litterarum bono tibi comparasti , quae etiam tuis observationibus egregie illustrasti . Perinsigne etiam est in Palatio Priorum , & nobilissimi Magistratus Volaterrani MVSEVM PVBLICVM , Etruscorum Maiorum antiquis Sepulcris refertissimum ; sed quod istud principe in loco splendidissimoque constitutum sit , cautumque , ne praeclara haec patriae Monumenta extra domesticos Lares suos adsportarentur , hominumque iniuria sordescerent , labefactarentur , perirent , optimum ac salutare consilium fuit immortalis Viri NICOLAI GVARNACCII Patruis tui , Equitis Ornatissimi : qui horum studiorum aestimator egregius , praeclaris quoque functus muneribus in regia Mediceorum Principum Aula , perindeac complures alii e GVARNACCIA Gente Maiores tui nobilissimi , non minorem laudem prudentia , fide , integritate ita adeptus est , ut eorum benevolentiam , & sapientum hominum existimationem meruerit . Vt enim haec Monumenta Etruscae Vetustatis colligerentur , elegantique serie publico in loco exponerentur , me id

eni-

enixe postulante , quum ipse Volaterrani Magistratus Praeposituram anno CIO. IO. CC. XXXII. gereret , ita mentem ac desiderium suum proposuit , ut cuncti Proceres ac Cives tam sapiens gloriosumque consilium laudarent , ac lubentissime sint amplexati. Haec enim laus ingenita propriaque fuit Maiorum tuorum , qui pace ac bello domi forisque semper inclaruere ; gloriae nimirum , atque utilitati patriae suae consulere : Urbis decus & maiestatem sanctam tectam tueri : & omnibus , qui honestatem , & optimas artes colunt , opitulari , ac benefacere. His praeclarissimis laudibus omnium civium animos in se convertit , omniumque amorem sibi conciliavit BLASIVS ille vir fortissimus ac laudatissimus , qui anno MCCLXXX. ob egregia prudentiae ac virtutis suae merita in Volaterrana Republica administranda tuendaque principem locum tenuit. His FRANCISCVS eius inclitus filius , qui ob invictum animi robur , eximiamque in cives caritatem , eiusdem Reipublicae , ac Volaterranae Libertatis Dux & Propugnator fuit , nec alio plane nomine , honoris gratia , tunc maximae auctoritatis , ac splendoris , strenuus hic Vir adpellatus est : qui etiam apud Florentinos , qui contra Pisanos bellum susceperant , Legati munus perhonorifice gessit , eloquentia , atque animi magnitudine probatissimus . Nec minori nominis celebritate ornatus occurrit mihi FRANCISCO parenti suo par IOANNES GVARNACCIVS , qui anno MCCCXXVI. Dux & Rector fuit Oppidorum atque Arcium Volaterranae Urbis : & apud Florentinos

non semel ad gravissima negotia gerenda praeclaris legationibus summa cum laude perfunctus est, ut in priscis patriis Annalibus, atque etiam in nostris Tabulariis legitur. Sed singula virtutis & gloriae monimenta illustrium tuae Gentis Procerum clarissima in luce posita, supervacaneum est recensere (*nam fortes creantur fortibus & bonis*) eximiae vero animi tui dotes & praeclara tua in Pontificia Aula merita, non Te solum, sed & Maiores tuos tam maxime illustrant, quam comitantur. Illud vero nunc de Te dumtaxat praedicandum suscipio, ob eximiam tuam publica etiam luce testatam cum Graecae tum Latinae atque Etruscae eruditionis praestantiam, ob eloquentiam, ob scientiam Pontificii Iuris, spectatamque in iure dicundo, & in rebus arduis administrandis prudentiam; ob indefessum, omnibusque exploratum Ecclesiasticae disciplinae illustrandae studium: ob eximiam doctrinam, morum honestatem, iustitiae tenacitatem probitatemque, Te duobus totius Christiani Orbis Hierarchis Optimis Maximis, nempe CLEMENTI XII. & Sapientissimo BENEDICTO XIV. in Divi Petri Cathedra felicissime nunc sedenti, adprime carum gratumque fuisse, atque etiam nunc esse: quod decus profecto praeclarum ac memorandum nonnisi Viris de supremi Sacerdotii maiestate & gloria optime meritis, maximeque cordatis ac sapientibus tanto cum iudicio ac laude contingere solet. Quod vero praeceptis institutisque Philosophiae egregie abundas, nil mirum si litteratos homines colis, tuasque aedes his pa-

tere semper iubes : si absentes quoque omnibus humanitatis & benevolentiae officiis in tui amorem atque existimationem rapis : si Romae Te amplissimi ordinis Viri summopere diligunt ac suscipiunt : probe enim animo tuo nobilissimo illud haeret atque infixum est , quod praeclare ex Platone Cicero adnotatum reliquit , non nobis solum natos esse ; quoniam ortus nostri partem patria , partem parentes , partem amici vendicant . Fruere igitur quamdiutissime parta tuis praeclaris virtutibus ac meritis fama ac nominis claritudine : quae quidem eximia tua merita si in Romano omnis Sapientiae & Honoris domicilio in dies crescunt , ut crescant etiam necesse est debita Tibi gloriae decora atque ornamenta , quae digna sint Viro Praecellentissimo , de Pontificia Sede , de literis , deque augmento & splendore liberalium disciplinarum optime merito . Accipe igitur , PRAESVL PRAESTANTISSIME , hoc si minus ingenii , laboris saltem & industriae meae non exiguae mimentum , tuaeque sapientiae luce , nominisque claritate illud tuere . Hoc enim apud omnes perpetuo testatum volo , quantum Tibi debeant hae meae qualescumque sint vigiliae ac lucubrationes , quarum amplissima merces & praemium sit ipsa tua singularis in me humanitas , & ea , qua me complecteris , uti nunc facis , & ut spero quoad vixero facies , incredibilis benevolentia . Alia video non pauca in Te laudanda superesse : sed quoniam intra certos cancellos me cohibuit modestia tua , in aliud tempus hanc curam reiicio :

quod vero nunc egregie me reficit ac folatur , illud est quod nemo , ut sperare perlubet , erit , qui quum Te probe noverit , haec pauca , candido animo , ac sincera mente , me dixisse non arbitretur . Vive igitur felix quamdiutissime , ut , Te fospite , litterarum decus , Antiquitatum thesauri , inclitae patriae tuae ornamenta quammaxime semper clarescant & augeantur . Te demum eruditae Vetustatis Investigatorem eximium Horatii laudibus dimittam :

O & praesidium , & dulce decus meum :

*Hunc si nobilium turba Quiritium
Certat tergemini tollere honoribus ;*

*Gaudentem patrios findere sarculo
Agros , Attalidis conditionibus .*

DEDICATVM VIII. KAL. OCTOBREIS AN. CIO. IO. CC. XXXXIII.

AD LECTOREM

PRAEFATIO

ANT. FRANCISCI GORI.

N duobus iam editis MVSEI ETRVSCI Vo-
luminibus complura Tabulis cc. antiqua
ETRVSCORVM monumenta , e ditissimo
Eruriae penu depromta , exposui : alia
nunc (quod felix , faustum , fortunatum-
que mihi sit) Tabulis C. profero plane
insignia , atque omnigenae eruditionis fru-
ge referta : qua in re imitari me arbitror
conviviorum ἐπιφορήματα , seu veterum

menfas secundas , quas ciborum lectissimorum suavitare , vinorum
optimorum pretio , coronarum unguentorumque festivo luxu lon-
ge primis opulentiores , atque etiam exquisitiores fuisse , docet
Athenaeus (1) , adlata Pindari in Olympionici auctoritate . Hisce
vero epulis degustandis haud intersint invidi vitiligatores , qui
aliorum liberali symbola vel spreta vel imminuta , cuiusdam
gloriae suae brevi intermoriturae aucupia omnia sectantur ; sed
adsint lautis manibus eruditae Vetustatis cultores , qui priscae aevi
deli-

(1) Deipnosoph. Lib. XIV. Cap. XI. 318.

delicias aequo iudicio plurimi faciunt, meque, in iuvandis optimis litteris, nullis laboribus ac sumtibus parcentem, benigno favore & sincera benevolentia complectuntur.

Volumen hoc in priore missu exhibet splendidiora atque augustiora antiquorum Tuscorum aedificia, quae ad haec usque tempora post innumeras temporum, bellorum factorumque vicissitudines supersunt: quae profecto certissimis documentis ostendunt, quanta & qualia fuerint inclitae huius nationis ingenia, quae studia, quae artes, & quantam in publicis privatisque aedificiis maiestatem ac magnificentiam maiores nostri ostenderint. Inter haec principem locum tenent moenia, e quadratis immaniissimarum molium lapidibus mira arte constructa: & quod vix credi posset, ni quae exstant ingentes reliquiae spectantium oculis testarentur, in ipsis montium culminibus condita, immenso plane opere, maximis impendiis, insanis substructionibus, circuitu, altitudine, & amplitudine perquam insignia atque admiranda. Quoties ea contemplor, quasi praesentem, toties audio Plinium Caecilium Secundum, ita adloquentem Maximum, in provinciam Achaian ad eam ordinandam missum (1): *Reverere conditores Deos, & nomina Deorum: reverere gloriam veterem, & hanc ipsam senectutem, quae in homine venerabilis, in urbibus sacra est: sit apud te honor antiquitati: sit ingentibus factis: sit fabulis quoque. Adptari etiam non inepte Etruscorum gloriae possunt, ea quae mox idem Plinius subiungit; quum Romani Etruscis debeant originis suae gloriam & incrementum, suscepta Magistratuum insignia, potissimum vero sacra, quae ad veterem pertinent Religionem: Habe ante oculos hanc esse terram, quae nobis miserit iura, quae leges non victis, sed petentibus dederit: Athenas esse, quas adeas. Et paullo post: Recordare, quid quaeque civitas fuerit; ut non despicias, quod esse desierit.*

Hinc saepenumero mecum ipse miratus sum, cur viri docti, praesertim vero cives, patriarum urbium gloriae, ut decet, studiosiores, insigniora haec monumenta, dubio procul aeterno nomine ac luce dignissima, Tabulis delineata non proposuerint; siquidem iure ac merito antiquae Tuscanicae Architecturae miracula quaedam a sapientibus viris censentur. Sunt enim plane publica

(1) Lib. VIII. Epistol. xxiv.

blica huiusmodi aedificia , praesertim arces & moenia , quae sacra & angusta adpellavit prisca patrum aetas , insigniora urbium decora atque ornamenta . Huc faciunt , quae paullo ante a me laudatus Plinius ad Gallum scribit (1) , quum mirabilem Vadimonis lacum non describit tantum , sed ante oculos amici sui ponit : *Ad quae noscenda iter ingredi , transmittere mare solemus , ea sub oculis posita negligimus : seu quia ita natura comparatum , ut proximorum incuriosi , longinqua sectemur : seu quod omnium rerum cupido languescit , quum facilis occasio est : seu quod differimus , tanquam saepe visuri , quod datur videre , quoties velis cernere . Quacumque de causa , permulta in urbe nostra , iuxtaque urbem , non oculis modo , sed ne auribus quidem novimus . Quae si tulisset Achaia , Aegyptos , Asia , aliae quaelibet miraculorum ferax commendatrixque terra , audita , perlecta , lustrata haberemus .*

Haec igitur prisca Etruscorum aedificia ob oculos doctorum hominum nunc primum proponere studium est meum longe iucundissimum , quorum pulchritudinem , decus , magnificentiam , vetustas ipsa quam longe maxima commendat . Primum igitur in conspectum veniunt VOLATERRANORVM ETRVSCORVM moenia , quae pluribus in locis licet diruta sint , in multis tamen ad hoc tempus exstant & perennant , & quidem ea altitudine , quam subiecta Tabula fideliter declarat : vel ubi sunt fere aequata solo , ingentes tamen ruinas , & capita , quae ex humo longo circuitu se adtollunt , ostentant . Integriorem atque oculis iucundiores moeniorum partem delegit Stephanus Maffius Architectus Volaterranus , peritia & diligentia nulli secundus , qui , me rogante , pro gloria patriae suae , & huiusce mei Operis splendore , labores omnes singulari humanitate exantlavit . Ipse etiam reliquas Volaterranorum aedificiorum Tabulas , quas adfero , egregie delineavit .

Iactat etiam CORTONA superbiorum aedificiorum , quae prisca patrum magnificentiae magnisque ausibus conveniebant , ingentes moles ac rudera . Hanc in moeniorum reliquiis , & in integra Crypta admirandi operis , quae paene intacta superest , non sine incredibili voluptate cernimus . Labor hic in delineandis , & ad subiectam in Tabulis mensuram singulos ingentes lapides exigens ,

pa-

(1) Lib. viii. Epistol. xx.

parem animum, diligens studium, eruditionem egregiam invenit in Ornatissimo Patricii generis Viro Galeoſto Corazio, Equite Ordinis D. Stephani, qui Cortonenſia, quae nunc primum ſubiicio vetuſtiſſima monumenta, ut clariſſimae patriae ſuae gloriae conſuleret, votisque meis faceret ſatis, a ſe delineata, humaniſſime ad me miſit. Reliquias moeniorum FAESVLANORVM, ipſe peracurate delineavi: idem in reliquis Etruriae Urbibus facturus, ſi otium fuiſſet, & ſingulas, ſuſcepto alio Itinere, perluſtrare potuiſſem. Horum operum, praefertim Etruſcorum, perpetuus laudator, atque admirator Virgilius, haec cecinit (1):

*Adde tot egregias urbeis, operumque laborem,
Tot congeſta manu praeruptis oppida ſaxis.*

Et paullo infra (2):

————— ſic fortis ETRVRIA crevit :
*Scilicet & rerum facta eſt pulcherrima ROMA,
Septemque una ſibi muro circumdedit arces.*

Urbium Etruſca moenia portae excipiunt: quarum etiam ſpecimen aliquod exhibere volui. Sed omnium, quae adferri poſſunt, ſplendidiore in loco ſuiſſiat Volaterranae urbis ſubiicere ac ſpectare Portam, immenſae propemodum vaſtitaſis & operis: quo monumento Tuſcanicoque opificio omnium inſigniſſimo, nullum hodie au-
guſtius, illuſtrius, magniſcentius nullum tota Etruria, & ut opinor, alibi exſtat. Ea Porta hodie vulgo *ad Arcum* adpellatur, corrupto, uti videtur, antiquiore vocabulo; quum olim, ut e vetuſtis monumentis cives eruunt, a proximo Herculis delubro nomen ab antiquis Etruſcis accepiſſe traditum ſit. Herculem urbium praefidem fuiſſe apud Etruſcos, priſca monumenta teſtantur. Ita etiam Phoenices, qui eandem ab Aegyptiis originem cum Etruſcis habuere, Herculem *Melicartum* vocarunt, propter tutelam urbium, quorum lingua *cartha* oppidum, ſive urbs dicitur (3): *Melech* vero *Rex*, unde *Rex urbis* Hercules dictus. Volaterranorum
quo-

(1) Georgicon Lib. II. verſ. 155.

(2) Ibidem verſ. 533.

(3) Vide Eſebium ex Philone Bibl. Servium in Virginium Aeneid. Lib. I. verſ. 347.

quorum tutelare numen Herculem fuisse , & maxima quidem religione cultum , docent insignes quaedam reliquiae eius templi , atque inter has marmorea metopa apud Nobiles Falconcinios Patricios Volaterranos , in qua sculptum bucranium , ornatum pendentibus lemniscis , & hinc inde suspensis encarpis , cuius vertici insidet locusta segetes depascens : quam ad ornatum frontis Herculis templi cum aliis similibus aptatam fuisse coniicio ; nam locusta addita forsitan fuit propter memoriam beneficiorum ab Hercule acceptorum , qui *Κορυπίων* dictus est , nempe *locustarum abactor* seu *depulsor* : quas aetate quoque nostra , veluti facto agmine , harum regionum fruges non semel devastasse accepimus . Sacrificalem fictilem pateram , Volaterris erutam , locustis anaglypho opere impressis ornata , alibi in lucem proferam . En eiusdem marmoreae metopae , cuius altitudo ac latitudo Romanum pedem unum circiter aequat , schema .

Integra in utroque conspectu ; cum in eo , qui agrum , tum in eo , qui urbem introrsum respicit , haec insignis Porta adfertur : quae sane priscam Etrusci opulentissimi imperii gloriam declarat : digna urbe , quae Regum Etruscorum regia adpellata est : digna Volaterranis , qui dignitatis & honoris gratia a Cicerone *ETRUSCI* , atque etiam *optimi Cives* adpellati sunt . Hanc primum quum vidissem , veterum omnium Etruscorum monumentorum ,

& Architecturae Tuscanicae miraculum adpellare consuevi : nec ullo unquam tempore desinam admirari. Dedissem etiam antiquam Perusinorum Portam ; sed hanc ipsi cives, atque ego etiam, qui vidi, minime Etrusci operis, magnifici tamen atque augusti, esse adfirmamus (1). De ea nonnulla observat Gulielmus Philander in Vitruvium (2).

Inter haec de Tuscanica ratione construendorum aedificiorum instituto sermone, ne huic Operi decus ullum deesset, libuit ad aedificia quaedam priscorum Latinorum digitum intendere ; nam Latina oppida Etrusco ritu condita, docet doctissimus Varro. Libuit igitur priscorum Romanorum aedificiorum, quae Regibus imperantibus exstructa fuisse testantur veteres Scriptores, illustriora aliquot exempla ac specimina proferre, favente meis coeptis Francisco Ficoronio, eruditae Antiquitatis monumentorum vindice & interprete peritissimo, qui egregio opere de his pertractavit : quod opus hisce vetustissimis aedificiis egregie locupletatum, ab antiquariis magni nominis antea minime factum fuerat. Sed nec relinquenda etiam censui antiquorum Graecorum in moeniis & portis iam exstructis splendidiora documenta, quae quidem adtuli ex Cyriaco Anconitano, qui descripto per Illyricum suo Itinere, ea cum repertis Epigrammatis proposuit. Haec edita sunt, ut in meo exemplari habetur, Romae anno MDCCCLIV. post Volumen Inscriptionum Basilicae S. Pauli, collectore Margarinio. Huiusce Itineris Cyriaci Anconitani autographum olim prodiisse e Florentina Bibliotheca Clarissimi Senatoris Caroli Strozii tunc intellexi, quum eius paene omnes Codices, studio condendae Historiae Basilicae ac Baptistarii Florentini S. Ioannis, diligenter evolverem ; nam in Codice CCIV. exstant Epistolae doctissimi Iosephi Mariae Suaresii Episcopi Vasonensis, circa ipsum ferme tempus scriptae, qui nomine Cardinalis Francisci Barberini, qui se editurum promittit, poscit a laudato Senatore Strozio memoratum Cyriaci Itinerarium : quod quidem in alio Codice eiusdem Bibliothecae Strozianae citatur, & vacuus locus in eo cernitur, manifesto indicio, quod Romam transmissum fuerit : cuius ope se multum profecisse Carolus Moronus in aliquot eius epistolis, quae in eadem Bibliotheca adservantur, ingenue testatur,

(1) Vide Tom. V. Obs. Litt. Veron. pag. 216. (2) De Architect. Lib. 111. Cap. 11.

tur, & eodem Codice auspice, complura Epigrammata apud Gruterum restituisse fatetur.

Dolendum adhuc sub humo, in loco, qui vulgo dicitur *Val di Buona*, latere Volaterranorum Amphitheatrum, Etrusco opere exstructum. Fractas aliquot marmoreas columnas, in adlatis a me Tabulis nolui praetermittere, quae non longe ab eo loco etiamnum supersunt. Locus ipse in medio concavus, complures gradus habuisse docet. Statua quoque marmorea mulieris, puerum in ulnis gestantis, quae Etruscis litteris prisco more exarata est, eodem in loco eruta fuit, uti Volaterranarum Antiquitatum Scriptores testantur, quos loco adferam opportuniore. Hanc ipsam statuam accuratius aeri incisam libuit iterum producere, favente Hippolyto Cigna, Pictore Antiquitatis studiosissimo, qui alterum iam adlatum schema non omnino probavit: tum etiam, quia aliae duae litterae antea incognitae, postmodum nobis innotuere, nempe postquam e compluvii loculo, in quo sub dio eadem insignis statua fordescebat, & brevi perire poterat, in interius domus conclave Ludovici Maffei, Equitis D. Stephani, Patricii Volaterrani, provida eius cura migravit. Simulacrum hoc marmoreum, iuxta hoc exemplar adamussim sculptum, repraesentatur in pala antiqui anuli aurei, qui puerili aetati convenit: quem erutum vidi, quum essem Volaterris Autumnalibus feriis, anno CIO. IO. CC. XXXIX. factis egestionibus impensis Praestantissimi Praefulis Marii Guarnacii, cuius in Museo adservatur. Libuit & hoc insigne aposphragisma nunc primum luce donare.

De Amphitheatris Etruscorum, quum sermo habetur, hanc gloriae messem iure ac merito sibi quoque vindicant ARRETINI, qui quanta magnificentia atque amplitudine Amphitheatrum antiquissimum Etrusco opere apud se exstructum fuerit, perspicuis, quae ad hoc tempus exstant monumentis, ostendunt: quod ad perpetuum patriae suae decus fecit, genere & eruditione conspicuus, Laurentius Guazefius Patricius Arretinus, ex Equestri Ordine D. Stephani, editis ingenii monimentis, & suis in hoc ipsum Arretinum Amphitheatrum lucubrationibus, iterum prolatis ab Etruscis Academiae Cortonensis Sociis Tom. II. de litteris, & re antiquaria, ac de me etiam optime meritus, qui ad me specimen quoddam

dam insignis aedificii misit. Hanc ipsam quoque laudem adeptus est Vir Clarissimus Octavius Bocchius, Nobilis Hadriensis, qui Etrusci Theatri vestigia, aliaque praeclara aedificia Hadriae detecta nobis proposuit, & erudite illustravit.

Sed quia in hoc Volumine omnium antiquissima Volaterranorum monumenta, cum publica tum privata, in lucem proferre praecipua cura mihi proposui; ecce iterum me in sui admirationem rapit integrum aedificium, in edito urbis loco exstructum, nempe in arce, quod paucis ab hinc annis frequentius studiosis Antiquitatum cultoribus ostenditur patetque; nam in illud, primus omnium scalarum subsidio descendens, ingressus sum: & tanquam insigne exemplum Tuscanicae Architecturae confluentibus exteris hominibus ostendendum esse praemonui. Totum Signino opere miro artificio constructum est, arcuato fornice, arcubus in plano, duobus columnis quadratis in medio subsultum. Id ipsum tres Tabulae, & quale ac quantum sit, perspicue declarant. Cui vero usui inservierit tam praeclara aedificii moles, adhuc non bene compertum est: haud tamen verebor coniecturas meas exponere, quas vel ipsi Volaterrani cives, qui commodis omnibus & literario otio abundant, vel alii docti viri accuratius expendent.

His expositis, magnificentiora quadratis lapidibus constructa Etruscorum Hypogaea succedunt. Aliqua litteris Etruscis insculpta sunt, alia non. Inter Hypogaea & opere, & magnitudine, & litterarum eximia raritate ac pretio celeberrima Perusinum, tertio fere ab urbe lapide ad S. Hermannum situm, censendum est, quod nunc primum in lucem exhibeo, doctorum hominum conspectu profecto dignissimum. Quadratis saxis, mira arte coniunctis absque calce, tum eius parietes, tum fornices ipsi constructi sunt. Etruscae inscriptionis, quae tribus excurrentibus lineis exarata est, litteris, uncias tres Romani pedis aequantibus, interpretatio accepta referenda est immortalis viro, amico meo optimo, Ioanni Baptistae Passerio, qui Etruscae linguae arcana feliciori conatu referavit. Huic succedit, licet Etruscis litteris destitutum, Cortonenae Etruscum Hypogaeum, quod per hominum ora pervulgata antiqua fama apud populares, Crypta Pythagorae iamdudum audit, & nunc

la Tanella adpellatur. Dignum Regibus Sepulcrum facile aliquis credet; etsi non ita facile prisca patrum traditio obliteranda aut reicienda esse videatur, praesertim si aliquo probabili fundamento innitatur; quare pro utraque sententia fulcienda, rationum momenta accurate expenduntur. Hanc ipsam Cryptam, quod mirum videtur, post tot saeculorum teterrimas laves paene integram, perpauca quadratis faxis, sed longe immanissimis exstructam, accuratissimo studio duabus in Tabulis delineavit, & ad me misit praeclaudatus Eques Corazius. Haud praetermittendam quoque censui Cryptam, utpote Etruscis litteris insignem, quae circa antiquam Falarim adhuc visitur, in cuius lateribus plures loculi pro recipiendis integris cadaveribus in ipsa rupe excavati sunt. Hinc discimus antiquissimis temporibus, Etruscis in usu fuisse, more vetustissimo & apud plerasque gentes recepto, integra corpora mortuorum in Cryptis tumulandi, quod, proposito hoc ipso iconismo, adnotavit Vir Amplissimus Philippus Bonarrotius, Patrius & Senator Florentinus.

Alia Etrusca Hypogaea vel descripta, vel graphice a me delineata mox exhibentur. Post lapidea exponuntur tophacea, eaque praesertim, quae quindecim ferme ab hinc annorum spatio in Volaterrano agro frequenter iam eruta fuisse constat, & frequentius studio Civium nobilissimorum hodie in lucem eruuntur. Nobiliora effossa sunt in praediis Franceschiniis, alia item aliis in locis. Falconcinium agrum, qua longe lateque patet, effodiendum curavit vir omni laude maior Praeful Praeclarissimus, horum meorum studiorum eximius Fautor & Auspex MARIUS GVARNACCIVS, qui decem annorum spe, labore, impendiis maximis hanc laudem sibi promeruit, ut maximus Volaterranarum Antiquitatum indagator praedicari possit; nam alii paene omnes, propitia sorte, atque obsecundante fortuna, nullo fere impendio, ac modico rusticorum labore, seu eorum potius sagaci ingenio, paucos intra dies paene innumera huiusmodi Etrusca monumenta sibi conquisiverunt: uti contigit hisce diebus, in quibus scribo; nam in Nobb. Georgiorum praediis, quindecim dierum spatio, erutis quinque Etruscis antiquis Hypogaeis in topho excavatis, emersere supra quadraginta Vrnae, e patrio marmore opere vetusto sculptae: atque

que ex his non paucae cum emblematis nondum notis ; praeter alias aliquot Vrnas , ornatas litteris Etruscis , & alteram quoque fictilem opificio plane singularem . Haec Cineraria inventa sunt variis coloribus picta , variisque in locis fulgido auro , uti mos locupletiorum veterum Etruscorum fuit , bracteata . De infinita quodammodo Vasculorum copia , varia symmetria , parvorum item simulatorum , paterarum , cyathorumque supellectile , in iisdem Sepulcris inventa , nihil dicam . Ad hanc eruditam patriarum latentium Etruscarum Antiquitatum eruendarum curam , ego ipse acrius Cives primum inflammavi tunc quum Volaterranum Hypogaeum , in Praediis Franceschiniis effossum anno MD. DC. XXX. perlustrarem , favente Praestantissimo ac Nobilissimo Viro Francisco Maria e Comitibus Guidiis , tunc Canonico Florentino , mox Pisano Archiepiscopo . Vehementius quoque eos accendi , quum , Guarnaccio Praefule , atque eius germanis Fratribus humanissime mihi faventibus , horum studiorum causa Volaterras iterum iterumque adiissem ; quare certatim in his monumentis eruendis sedulam dedere operam alii nobilissimi Viri , Inghiramii , Michael Bonamicus , & Marius Maffei Equites Ordinis D. Stephani : item Franceschini , Damianii , Americii . Adde & Patres ex Ordine D. Francisci Minores Observantes , qui suadente Laurentio Aulo Caecina I. C. & Patricio Volaterrano , de patria Historia e priscis Tabulis magno labore eruta , eruditisque Notis illustrata , quam publica luce donare meditatur , itemque hortante egregio Viro Iosepho Bardinio , ex Equestri Ordine D. Stephani & Patricio Volaterrano , eruta Etrusca Cineraria ne perirent , MVSEO PVBLICO addixerunt . Hortatus quoque sum enixis precibus Volaterranos , ut inventa deinceps monumenta , quae antea iam neglecta iacebant per arva , vel in publicos aedificiorum usus laterculorum loco interferebantur , vel turpi oscitantia atque incuria perire permittebantur , ipsi omni diligentia in suis aedibus servarent , seu potius publico in Museo aut in Guarnacciano servanda constituerent : nec paterentur , ea turpis lucri gratia vendi , aut clanculum e patriis sedibus transevi : quod idem esset ac spoliare urbem pulcherrimis ornamentis , ac gloriam aeterni nominis extraneis concedere ; quapropter ipse primum oblatas mihi liberali dono eximias aliquot Vrnas pro meis in Volaterranos Cives officiis ,

ciis, Genio tamen meo reluctante, constantissime recusavi. Frequenter etiam eos admonui, ut Guarnaccium meum patriae gloriae flagrantissimum imitarentur, qui qua de causa has antiquae Eruditionis delicias congefserit, praeposito conclavibus Musei sui, quod ornatissimum atque elegantissimum construxit, marmore, quod mox subiiciam, summa cum nominis sui, tum urbis laude declaravit.

Praeclara Guarnacciorum vota favore suo prosecutus est Vir genere, doctrina, ac probitate Praecellentissimus Iacobus Inghiramius Abbas, & Volaterranae Ecclesiae Canonicus, Ecclesiastici Tabularii instaurator, atque illustrator egregius, qui Etruscas non paucas Vrnas, quas e suis praediis eruit, me Volaterris morante Autumnalibus feriis, anno CIO.ID.CC.XXXIX. aduentibus quoque optimis fratribus suis, in Guarnaccianum Museum perpetuo amicitiae dono existare, licet in suis aedibus conlocare posset, animo lubens decrevit. Hanc ipsam benevolentiae & amicitiae laudem Guarnacciorum adfinis ostendit Michaël Bonamicus, Patricius Volaterranus, Eques D. Stephani, amore in haec studia ornatissimus.

His igitur GVARNACCIANI MVSEI monumentis primum propositis atque illustratis, ad reliqua, non tamen omnia, sed nobiliora MVSEI PVBLICI observanda Etrusca Cineraria gradum facio. Ea omnia, me praesente, accurate delineata sunt partim a Iosepho Menabonio, partim a Bernardino Scottio Pictoribus. Non pauca etiam egregius Eques Linus Falconcinus Patricius Volaterranus, complura H. Cigna delinearunt, quos honoris causa nomino. Post haec omnia summum huic Operi decus adcedit (at quale ac quantum!) nempe Opus Doctissimi Praefulis, Pisaurensis Dioeceseos Vicarii, IOANNIS BAPTISTAE PASSERII, cui parem gratiam, non verbis ac laudibus, sed animo quoad vixero semper grato, referre possum. Is ad me misit Dissertationes quinque, exquisitae eruditionis fruge quammaxime refertas. Prima agit *De Genio Domestico*. Secunda inscribitur: *Acheronticus*, sive *De Ara sepulchrali Etruscorum* pertractat, in qua etiam *De Laribus & Geniis*, deque eorum apud Etruscos cultu, non pauca adnotantur. Hanc, praeter additum *Corollarium*, Capitula xv. complectuntur. Tertia est *De Etruscorum Funere*. Quarta: *De antiqua Velicorum Etruscorum Familia Terusina*, quae e Cinerariis nuper erutis innotuit. Hae Dissertatio-

tationes amicis Viris, eruditione, ac meritis in litterario orbe celeberrimis, inscriptae sunt. Quincta me tanto honore gestientem, haud aequae tamen meritum, quammaxime illustrat & ornat, totaque versatur in illustranda (quod nemo antea tam accurate & erudite fecit) *Tuscanica Architectura*, expensis architectonicis Vrnarum sepulcralium ornamentis, earumque aliquot emblematis. Adcedunt egregiae in singulare Tuscanici operis capitulum Perusinum Observationes, dignae auctore suo Architecturae peritissimo. Pro Coronide adiuncta est brevis, sed docta Dissertatio *De Rege Nemorensi*, qua sacrum Dianae Tauricae ab Oreste in Italiam inductum, atque in pluribus Etruscorum Vrnis expressum, nova luce multaque cum eruditionis laude aperitur & illustratur. Monumenta Etrusca fere omnia, quibus hae Dissertationes fulciuntur, Tabulis XXVII. expressa, idem V. C. Passerius a se diligenter ac summo cum iudicio delineata humanissime ad me misit.

Quod vero spectat ad Etruscae linguae cognitionem, iam probe in ordinem digesto, statutoque legitimo Etruscorum Alphabeto, quod a me factum anno CIO. IO. CC. XXXVII. omnes norunt, quid significant Etruscae Inscriptiones omnium felicissime idem amicus meus optimus Celeberrimus Passerius, hisce aliisque iam editis eruditionis suae monumentis apertissime ostendit; nec impossibile esse, ut quid significant adsequamur, experimentis suis ac vigiliis summa cum Italiae nostrae gloria patefecit. Quae in hoc Volumine adferuntur Etruscae Inscriptiones fere sexaginta, ab eo explicantur, & adnotationibus elucidantur. Perlubet de tanto viro ea ex animo scribere, quae Plinius de amico suo optimo: *Est Cornelius Minucianus ornamentum regionis meae seu dignitate, seu moribus: natus splendide, abundat facultatibus, amat studia, ut solent pauperes. Idem rectissimus Iudex, fortissimus Advocatus, fidelissimus Amicus. Accepisse te beneficium credes, quum propius inspexeris hominem omnibus honoribus, omnibus titulis (nihil volo elatius de modestissimo viro dicere) parem.* Ab hoc tamen illustri viro, ad quem non adcessi nisi per litteras, summa haec & in me, & in bonas disciplinas accepi beneficia. Haec, OPTIME LECTOR, si benevolo animo excipies, tu quoque eximio me adficies beneficio, & ad alia deinceps proferenda Etrusca Monumenta vehementius excitabis. Vale, & his VTERE FELIX.

Aboluta hac Praefatione, interim dum opus excuderetur, ecce aliam ad me mittit Eruditissimus Passerius Dissertationem, nempe illam, qua sepulcrales Tegulas Etrusco-Latinas Musæi Bucelliani explicavit, quam in fine Classis IV. exhibeo. Hanc quoque Dissertationem, nova adfectione facta Tegularum, adiecto Corollario locupletavit. Sed ecce iterum ad umbilicum hoc Volumine perducto, Vir Praeclarissimus Petrus Bucellius, Patricius Politianensis, litteras ad me humanissimas scribit pridie Nonas Iunias huius anni CIO. IO. CC. XLIV. exaratas, quibus me monet nuper alias eiusdem generis Tegulas sepulcrales fere viginti se invenisse, quas, si locus in hoc ipso Volumine superfit, quamprimum se missurum promittit. Respondi nullum superesse locum; sed, si velit opem nostris studiis conferre, in alio Volumine mox edendo locum facturum. Hæc, ut spero, occasione Cl. Passerius alia, quæ ad Etruscam linguam pertinent, iam a se meditata adiciet, ac præsertim Observationes non paucas Grammaticales, quas mutua Etruscarum Inscriptionum collatione, aerumoso quidem labore, sed valde utili, concinnavit, de quo litteris suis nuper me monuit.

Serius etiam, quam opus erat, ad me misit Passerius Dissertationem alteram in Cineraria & Vrnas gentis *Cuelniae*, Etruscis litteris inscriptas, quas ad Montem Apertum in agro Senensi effossas diximus. Sed egregiae huius eximii viri lucubrationes, quæ heic locum habere nequiverunt, studia nostra abrupte armorum ac militum hæc illac Pisauri discurrentium strepitu & tumultu, in alio Volumine maiori aucta foenore prodibunt. Interim si quis horum titulorum explicationem cupit, adeat eiusdem Auctoris Epistolis Roncalienses, in quibus eos fere omnes erudite illustravit. *Cuelniorum* Cinerariis alia, quæ apud me desiderabantur, a se delineata adiecit Passerius, inter quæ duo observavi, quorum in utroque latere operculum & arcula aereis lamellis simul colligantur & clauduntur. Id hoc loci notandum a me fuit, quod infra pag. 116. scripserim, me numquam observasse Etruscos consuevisse Vrnas cinerarias aheneis catenis contra violatores munire. Nulla certe huiusmodi laminularum vestigia servant Vrnæ sepulcrales, quas ex Hypogæis Sepulcris Volaterranis eratas vidi; sed neque etiam fictiles alibi effossæ, quarum opercula minori pondere os obstruunt subpositarum Vrnarum.

Inter hæc, quum priori schemati Arceum Amphitheatrum ad

me nuper misso a Laurentio Guazefio, Patricio Arretino, Equite Ordinis Divi Stephani, viro eruditissimo, non omnino acquiescerem, & plura in eo desiderarem, is ad me Tabulam longam pedes Romanos duos, altam unum supra dimidium misit accuratissime delineatam ab egregio Architecto Gallo Equite Petro Desmariè: quod opus, eo a patria absente, curavit Vir Nobilissimus Marchio Albericus Albergottius, Hierosolymitanus Eques, & Patricius Arretinus, pro qua cura tum eius urbis cives, tum ego plurimum iisdem viris debemus. Praetermissis Schematis, quae Amphitheatri Ichnographiam exhibent, & Scenographiam Monasterii, quod supra eius vestigia constructum est; singula quae supersunt aeri incidenda curavi, & in ipsa Tabula sub adlatis figuris explanationes adieci. Singularum partium huius insignis Amphitheatri, quae ad hoc tempus supersunt, figurae in eadem Tabulae exhibentur. Omnes fideles lateres, quibus arcus constructi sunt, aequalem symmetriam & figuram servant: quo opere nil pulchrius, nil elegantius spectari potest.

Perpauca nunc, quae ad meum hunc qualemcumque laborem pertinent, praefanda supersunt. Illud potissimum scias velim, OPTIME LECTOR, me complures Tabulas in hoc opere explicasse, quum nondum aeri incisae essent; & me invitum aliquando aliam pro alia citasse, adeoque nonnumquam errasse; quare, ut his memoriae lapsibus facile medereris, Indicem Tabularum & Monumentorum omnium post Elenchum & Prospectum rerum, quae in hoc Volumine continentur, proferre operae pretium visum est, quem consulas velim, quando in his citandis erratum videbis.

His igitur meis laboribus fave, LECTOR BENEVOLE, quos ut litterarum Reipublicae rem curarem augeremque, nullis territus aerumnis, vigiliis, sumptibus, difficultatibus, & conviciis etiam, in tanta temporum difficultate, intermittere, & ab incepto promissoque horum studiorum curriculo desistere nolui; quod & deinceps faciam, & ea, quae meditor non pauca opuscula, inferius adnotata (1), perficiam, si Deus Optimus Maximus, cui soli sit honor, decus & gloria, propitio numine suo mihi aderit, & mitiora his ac tranquilliora tempora largietur. Typothetarum errata aliquot graviora, ut infra pag. xxxii. adnotatum est, corrigito.

ELEN-

(1) Vide pag. 2. 40. 88. 126. 142. & 185.

E L E N C H V S
 ET
 P R O S P E C T V S R E R V M
 Q V A E
 IN HOC VOLVMINE III. MVSEI ETRVSCI
 CONTINENTVR ET ILLVSTRANTVR.

P A R S I.
 IN QVA HAE CLASSES ET DISSERTATIONES
 H A B E N T V R.

CLASSIS I. DISSERTATIO I.

DE ETRVSCORVM ANTIQVIS PVBLICIS AEDIFICIIS.
 Haec Capita VII. completitur:

PROOEMIUM. Pag. 1.

CAPVT I.

Etruscorum ritus in condendis Vrbibus recensentur & illustrantur. pag. 2.

CAPVT II.

De Vrbium antiquarum Moenibus, Tomoerio, & Cippis sive Terminis. pag. 15.

CAPVT III.

De Etruscorum in re aedificatoria ingenio, industria, peritia, & in condendis Vrbium moenibus magnificentia. pag. 21.

CAPVT IV.

Volaterrarum, Cortonae, Faesularum, aliarumque Etruriae Vrbium moenia proferuntur & illustrantur. pag. 28.

CAPVT V.

De Fortis Vrbium Etruscarum: pro exemplo utraque facies Etrusci insignis operis Volaterrarum urbis adfertur. pag. 42.

CAPVT VI.

Etruscarum Vrbium insigniora Tempia & Statuae Deorum: publica aedificia,

ficia , Circi , Theatra , Amphitheatra , & Piscinae indicantur ; eorumque exempla adferuntur . pag. 47.

CAPVT VII.

COFOLLARIVM de antiquis Aegyptiorum & Graecorum , necnon Romanorum sub Regum imperio , publicis aedificiis eorumque structura . pag. 64.

PARS I. CLASSIS II.

DISSERTATIO II.

DE ETRVSCORVM ANTIQVIS PRIVATIS AEDIFICIIS . Haec Caput VIII. complectitur :

PROOEMIUM. Pag. 69.

CAPVT I.

Hypogaeum Sepulcrum apud Cortonenfes , quadratis ingentibus lapidibus exstructum , describitur , & nonnullis observationibus illustratur . pag. 73.

CAPVT II.

Crypta Sepulcralis apud Falarim Etruriae urbem , compluribus loculis in rupe excisis , & Etruscis litteris insignis , adfertur . Adcedit alterius Etrusci Hypogaei Sepulcri Iconographia & Descriptio . pag. 77.

CAPVT III.

Iguviorum Sepulcrum , pereleganti Tuscanico opere , quadratis lapidibus exstructum , exhibetur & describitur . pag. 79.

CAPVT IV.

Perusinarum Sepulcrum Hypogaeum , Tuscanico opificio , & Etrusca praelonga inscriptione insigne , adfertur & describitur . pag. 81.

CAPVT V.

Etruscum Sepulcrum effossum prope Clusium , quinque Cellis , lacunaribus , scammis , statuis , & picturis ornatum , describitur & observationibus illustratum exhibetur . pag. 84.

CAPVT VI.

Cryptae sepulcrales , inventae prope antiquum Cornetum , picturis , lacunaribus ,

ET PROSPECTVS RERV.

XXIX

naribus, scammis, urnis, pictis vasculis, Etruscisque inscriptionibus insignes, describuntur, atque in lucem proferuntur. pag. 88.

CAPVT VII.

Etrusca Sepulcreta apud Volaterranos inventa describuntur atque exhibentur: ex his CAECINAE gentis subterraneum Conditorium, porta, aditu, scammis, urnis marmoreis anaglypho opere sculptis, iisdemque pictis & inauratis, atque marmorea pereleganti ornatum, adfertur & illustratur. pag. 92.

CAPVT VIII.

Hypogaeum Sepulcrum inventum in agro Senensi describitur; eiusque ostium, Cineraria, & Ollae Etruscis litteris inscriptae, adferuntur & breviter illustrantur. pag. 96.

Pro COROLLARIO adcedit:

DE ETRVSCORVM SEPVLCRIS

PRÆSERTIM PERVSINO. IGVVINO. ET TARQVINIENSE

DIATRIBA

IOANNIS BAPTISTAE PASSERII

I. C. PISAVRENSIS VIRI CLARISSIMI

AD ANTONIVM FRANCISCVM GORIVM. pag. 99.

PARS I. CLASSIS III.

DISSERTATIO III.

DE SEPVLCRORVM ETRVSCORVM ORNAMENTIS: in qua MVSEI GVARNACCII Vrbis anaglyphis & emblematis insigniores proferuntur & illustrantur. Haec Capita XVI. complectitur:

PROOEMIUM. Pag. 109.

CAPVT I.

Vrbis cinerariae & Ollae, praecipua Sepulcrorum Etruscorum ornamenta, observantur. pag. 113.

CAPVT II.

Nobiliore Etruscorum Vrbis Ollaeque sepulcrales, & nonnulla de antiquitate Plastices, Sculpturae & Picturae Etruscorum observantur. pag. 118.

C A-

CAPVT III.

De Architectura, ceterisque Etruscarum Vrnarum sepulcralium ornamentis.
pag. 124.

CAPVT IV.

Imagines Defunctorum virorum & mulierum, qui recumbentes vel dormientes sculpti sunt in operculis sepulcralium Vrnarum Etruscarum, observantur. pag. 128.

CAPVT V.

Etruscos credidisse hominum animas corpore solutas esse immortales, iisdemque divinitatem a Diis impetrasse, multa evincunt, quae recensentur. pag. 131.

CAPVT VI.

Cultos Defunctorum Manes ab Etruscis, evincunt sacrificia, oblationes & donaria iisdem facta. pag. 136.

CAPVT VII.

Vrnarum sepulcralium, quibus Etrusci usi sunt, tituli, & varia emblemata, nunc primum in ordinem digesta, expenduntur ac proponuntur. pag. 140.

CAPVT VIII.

MUSEI GVARNACCII sepulcrales Vrnae Etruscae, quae exhibent peregrinas Historias, Troianum bellum praecedentes, adferuntur & observationibus illustrantur. pag. 146.

CAPVT IX.

Etruscae Vrnae sepulcrales, quarum emblemata e Troica Historia deprompta sunt, adferuntur & observationibus illustrantur. pag. 153.

CAPVT X.

Etruscorum Sepulcra feralibus emblematis cum Troica Historia coniunctis, Tragicisque celebrioribus thematis insculpta, proferuntur & explicantur. pag. 159.

CAPVT XI.

Sacra Deorum mysteria, initia, lustrationes atque expiationes, sculptae in sepulcralibus Vrnis Etruscorum, elucidantur. pag. 167.

CAPVT XII.

Vrnae sepulcrales Etruscorum, quae praeferunt nuptias, pompas & epulas nuptiales explicantur. pag. 170.

CAPVT XIII.

Ex Vrnarum sepulcralium anaglyphis luctus Etruscorum in funere, sacri ritus, pompae, honores, lustrationes, eorumque de statu animarum hominum post mortem opiniones eruuntur & illustrantur. pag. 173.

CAPVT XIV.

Sepulcrales Vrnae, quae exhibent civiles ritus, mores & consuetudines Etruscorum, proferuntur atque illustrantur. pag. 178.

CAPVT XV.

Vrnae sepulcrales Etruscorum variis symbolis insculptae adferuntur, & nonnullis observationibus elucidantur. pag. 180.

CAPVT XVI.

Funebris Defunctorum supellex inventa in Volaterranis Sepulcris, quae adseruatur in MUSEO GVARNACCIO, ostenditur, & ordine recensetur. pag. 184.

PARS II. CLASSIS IV.

COMPLECTITVR

DISSERTATIONES VI.

VIRI CLARISSIMI

IOANNIS BAPTISTAE PASSERII

I. C. FISAVRENSIS.

DISSERTATIO I.

DE GENIO DOMESTICO: ad Cl. Virum Andream Ioannellium.
pag. 1.

DISSERTATIO II.

ACHERONTICVS, SIVE DE ARA SEPVLICALI, IN QVA ETIAM DE LARIBVS ET GENIIS NON PAUCA ADNOTANTVR: ad Virum Clarissimum Philippum Liberum Baronem de Stofsch. pag. 17.
Huius

Huius Dissertationis argumenta sive Capita XV. enumerantur .
pag. 18.

DISSERTATIO III.

DE ETRVSCORVM FVNERE , ad Virum Clariss. Diamantem Comitem de Montemellino , Patricium Perusinum . pag. 79.

DISSERTATIO IV.

DE ANTIQVA VELCIORVM ETRVSCORVM FAMILIA PERVSINA ,
ad Franciscum Antonum Domitianum Tudertem , amicum optimum
atque merissimum . pag. 103.

DISSERTATIO V.

DE ARCHITECTVRA ETRVSCA VRNARVM ALIQVOT SEPVLCRALIVM
EARVMQVE EMBLEMATIS , ad V. C. Antonum Franciscum Gorium .
§. COROLLARIVM de Rege Nemorensi . pag. 129.

DISSERTATIO VI.

DE ANTIQVIS TEGVLIS SEPVLCRALIBVS ETRVSCO-LATINIS ,
QVAE EXSTANT IN MVSEO BVCELLIANO , ad V. C. Petrum
Tassam Aftancollum , Patricium Tudertem . pag. 133.

INDEX RERVVM , quae observantur & illustrantur in Dissertationibus
V. C. Ioannis Baptistae Passerii . post pag. 144.

INDEX RERVVM , quae observantur & illustrantur in Dissertationibus Gorianis .

ADDENDA ET CASTIGANDA

NI FVERINT IAM FERVENTE PRELO CASTIGATA.

P Ag. xv. lin. 32. xvi. lin. 6. moeniorum , lege moenium -- Pag. xxiv. in fine : Vale ,
& ipse , lege Vale , & his -- Pag. 9. in Not. 7. Fabio Pictori , qui supposititius
cenfetur . -- Pag. 15. lin. 17. praestabant , lege praestabant -- Pag. 28. lin. 7. sed
omnem gloriam , nominis quum . lege sed omnem nominis gloriam , quum -- Pag. 41.
lin. 30. Damarati , lege Demarati -- Pag. 47. lin. 6. Adde : Multa de loci Genio ,
quem antiqui , antequam urbem conderent propitiare consueverunt , de facie , ac
forma Urbis , de pomœrio sive agro effato , de moenibus , de turribus , eorumque
aedificiorum pinnis , & de portis Urbium , de viis , aedibusque sacris ac privatis , quum
hoc ipsum Volumen absolvissẽm , pererudite adnotata , serius quam oportebat , vidi a
Francisco Patricio Senensi , Pontifice Caierano , de Institutione Reipublicae Lib. viii.
Tit. xi. edit. Argent. mdcxiv. quem adeas velim , & addas Bibliographiae antiqua-
riae , in qua desideratur . -- Pag. 51. lin. 29. condecorari solitas , lege condecorari solitos .
Pag. 60. lin. 2. atragules , lege atragalos -- Pag. 65. lin. 5. Eduardum Pococh , lege
Richardum Pococh -- Pag. 84. lin. 6. quatuor cellis , lege quinque cellis -- Pag. 93.
Disquisitiones , quae tantum X. prodire , reliquarum spes facta est . -- Pag. 95. lin. 33.
Volateranae , lege Volaterranae -- Pag. 107. lin. 25. lege Crenaramleth -- Pag. 112.
lin. 31. emblematis , insculpta variis , lege emblematis variis insculpta , -- Pag. 140. l. 26.
crecrepundiis , lege crepundiis -- Pag. 131. lin. 28. hominum animas esse immortales ,
lege hominum animas corpore solutas esse immortales -- Pag. 155. lin. 16. Tab. VI. &
VII. Helena , lege Tab. VII. Helena &c. -- Ad Dissertationes Passerianas pag. 69. in fine
CAICILIA VIIDEDD -- Pag. 71. lin. 11. ream implent , lege aream implent .

INDEX CCCLXX. MONVMENTORVM ETRVSCORVM

QVAE

TABVLIS C. IN HOC VOLVGINE PROFERVNTVR
INDICATIS PAGINIS QVIBVS ILLVSTRANTVR.

PARS I. CLASSIS I.

CONTINET TAB. XVIIII.

- T**AB. I. Moenia vetustissima Vrbis Volaterrarum, delineata in loco, qui dicitur *Menferi*. Pag. 32. 33. 34. 35.
TAB. II. Moenia Vrbis Cortonae, delineata spatio brach. L. quae extrinsecus ad Portam S. Dominici occurrunt. 36. 37. 38.
TAB. III. Moenia Vrbis Faesularum. 38. 39. 40.
TAB. IV. Ichnographia Portae antiquae Volaterrarum Etrusco opere extructae. 43. 44. 45. 46. 47.
TAB. V. Portae eiusdem facies, quae Urbem respicit. 43. & seqq.
TAB. VI. Portae eiusdem facies, quae Agrum respicit. 43. & seqq.
TAB. VII. Amphitheatri Arretini reliquiae. 55. 56. 57.

EXPLICATIO FIGVR. EIVSDEM TAB. VII.

- A.** Ichnographia porticum & ambulationum Amphitheatri. Hae conveniunt cum antiqua eiusdem Amphitheatri structura, a qua locus, ubi sita sunt, brachiis fere CCC. distat.
Fig. 1. Scenographia, seu sectio porticum sive cryptarum Amphitheatri lit. A.
Fig. 11. Schema laterculorum, quae intersecta sunt inter lapides arcuum. Horum altitudo sol. XVII. latitudo verticis sol. X. basis sol. VII. latera in summo sol. II. in imo sol. I. aequant.
Fig. 111. Prospectus interior unius ex arcubus, qui quidem obstructi sunt.
Fig. 1V. Prospectus interior deambulationum ex una in alteram.
Fig. V. Sectio sequentis figurae.
Fig. VI. Prospectus unius ex ambulationibus dirutae, quae occupat ingens spatium inter K, G, H, L.
Fig. VII. Prospectus aedificii eiusque structurae inter M & N. ubi visuntur reliquiae operis antiqui reticulati, quae aliis multo minus corruptae observantur.

Fig. VIII. Sectio desumpta ex C. D.

Fig. VIII. Sectio lineae c. f.

Reticulatum opus, quo ornati spectantur parietes huius insignis aedificii, constructum est silticis quadam specie, secti quadrata forma mens. trium solid. in facie, qui ita constructi sunt, ut lineas quoquoversum aequales efficiant. Structura haec distincta est intermediis quinque laterculorum lineis: quod constructionis genus servant etiam omnes porticum arcus, in quibus interiecti sunt miro opificio lateres, quorum forma ostenditur Fig. 11. & egregie circulum efficiunt, licet lapides, qui eos componunt, aequalem mensuram quoquoversus servant.

AMPHITHEATRI ARRETINI totum aedificium longitudine sua occupat spatium brachiorum CLXXX. latitudine vero CL. Porticus, cunei, sedilia &c. spatium brach. XXIV. occupant.

Monasterium S. Bernardi veteris aedificii reliquias ultra dimidium Amphitheatri pariem Meridiem versus occupat a lin. Y. Z. nempe brach. CXLV. circiter.

- T**AB. VIII. Amphitheatri sive Theatri Volaterrani vestigia & reliquiae. 59.
TAB. IX. Marmorcum Simulacrum Deae Etruscis inscriptum, prope idem Amphitheatrum effossum, apud Nobb. Maffios exstat. 60. 61.
TAB. X. num. I. Anulus aureus cum imagine eiusdem Deae simulacro admodum, ex Museo Guarnaccio. Num. II. Fragmentum marm. Deae Etruscae incognitae, quod exstat in Museo D. Equit. Marii Maffei. 61. 62.
TAB. XI. Ichnographia Piscinae antiquae Volaterr. Etrusci operis. 63.
TAB. XII. Scenographia eiusdem Piscinae. 63.
TAB. XIII. Sectio Scenographica eiusdem Piscinae. 63.
TAB. XIV. num. I. Templi apud Thebas Aegy.

- Aegyptias cum Colossis reliquiae. 64. 65.
 Num. II. & III. Murorum & portarum
 Graeciae Urbium schemata ex Cyriaco
 Anconitano. 65. 66.
TAB. XV. num. I. Cloacae maximae Sce-
 nographia. 66. 67. Templi Iovis Capi-
 tolini vestigia. *ibid.*
TAB. XVI. num. I. Templi Capitolini
 reliquiae. 67. Num. II. Arcis Capito-
 linæ muri, quibus superstructum Palatium
 Senatoris. *ibid.*
TAB. XVII. Ichnographia Arcis Sullanæ
 antiquo opere extructæ in Agro Vola-
 terrano, declaratis singulis partibus. 68.

EXPLICATIO LITTER. EIVSDEM TAB. XVII.

- A. Porta prima & secunda Arcis.
 B. Turris intra Arcem, quæ tamen fere
 diruta est fulminum ictibus.
 C. Castra prima.
 D. Terræ aggestio, sive area.
 E. Castra secunda.
 F. Scalaria, quæ ducunt ad Castra se-
 cunda.
 H. Puteus in Castris primis.
 I. Puteus alter prope portam Arcis.
 K. Porta I. II. III. & IV. Castrorum.
 L. Porta secundi Castrorum.
 M. Substructiones antiquæ, quæ terram
 fere æquant.
 N. Substructiones antiquæ, quæ e ter-
 ra eminent, & clarius conspiciuntur.
 Muri huius fortissimæ antiquæ Arcis al-
 titudine æquant brachia circiter XLII.
 mensuræ Florentinæ.

TAB. XVIII. Eiusdem Arcis Sullanæ
 unus & quatuor prospectibus litt. A. 68.

PARS I. CLASSIS II.

EXHIBET TAB. XVIII.

- TAB. I. & Tab. II.** Sepulcri Etrusci
 apud Cortonenfes Ichnographia &
 Scenographia, declaratis singulis parti-
 bus. 73. 74. 75. 76. 77.
TAB. III. num. I. Prospectus Cryptæ
 Etruscæ Falaritanæ. Num. II. Hypo-
 gæum Sepulcrum Etruscum prope Po-
 dium Bonizii olim effossum. 77. 78. 79.
TAB. IV. Iguvinorum Sepulcrum Tusca-
 nici operis. 79. 80. 81.
TAB. V. Perusinorum Sepulcrum, Etruscis
 litteris in pariete incisus insignis, adlata
 eius Ichnographia num. I. & Scenogra-
 phia num. II. 81. 82. 83. 84.
TAB. VI. Sepulcri Etrusci Clusini Ichno-
 graphia, & parietes picturis ornati. 83.
 84. 85. 86. 87.

- TAB. VII.** Tarquiniensis sive Cornetana
 Sepulcra Etrusca. 88. 89. 90.
TAB. VIII. Pistoriæ parietum Sepulcri
 Tarquiniensis. 90. 91.
TAB. IX. Ichnographia Volaterrani Hy-
 pogæi Sepulcri inventi in prædiis Fran-
 ceschiniis. 92. 93.
TAB. X. Scenographia eiusdem Sepulcri.
 92. 93.
TAB. XI. Ara sepulcralis Latine scripta,
 desuper in modum Arcæ excavata, in
 eodem Sepulcro inventa. 94. 95.
TAB. XII. XIII. XIV. XV. XVI.
 & XVII. Ichnographia, Ostium, Cine-
 raria, & Ollæ cum Etruscis titulis ad
 Cuelniam familiam pertinentibus, inven-
 tæ in Sepulcro Etrusco in Agro Senensis
 ad Montem Apertum. 96. 97. 98.
TAB. XVIII. Iguvinorum Sepulcri sche-
 mata a Cl. Viro Passero delineata &
 explicata, a pag. 99. ad 108. Idem ad-
 latum in superiore Tabula IV.

PARS I. CLASSIS III.

EXHIBET TAB. XXXIV.

Cum Monumentis e Museo GVARNACCIO
 depromptis.

- TAB. I.** num. I. Andromedæ fatum.
 Num. II. Centauri exitialis pugna.
 147.
TAB. II. Centauri exitialis pugna. 147.
 148.
TAB. III. num. I. Proserpina a Plutone
 rapta. Num. II. Echidna. Num. III.
 Cinerarium tophaceum. 148. 149. 150.
TAB. IV. num. I. Melæagri cum apro
 pugna. Num. II. Phineus ab Harpyis
 liberatus. 150. 151. 152.
TAB. V. Auges & Telephi fors. 152. 153.
TAB. VI. Paris Helenam rapiens. 154.
 155.
TAB. VII. Helena a Paride Troiam de-
 ducta in quadriungo curru. 155. 156.
TAB. VIII. Philoetæ calamitas, & fa-
 tales sagittæ. 156. 157.
TAB. IX. Heros solus in quadriungo cu-
 ru. 158.
TAB. X. Lybantis Genius desæviens in.
 Temescenses expiatus. 159. 160. 161. 162.
TAB. XI. Clytemnestra ab Oreste occisa,
 Aegythus a Pylade. 162. 163.
TAB. XII. Amphiarus terræ hiatu ab-
 sorptus. 163.
TAB. XIII. Philomelæ fatalis thalamus.
 163. 164.
TAB. XIV. Ferales epulæ. 164.
TAB. XV. Cassandra a signo Minervæ
 divulsa ab Aiace. 165.

T A.

- TAB. XVI. num. 1. Polites a Pyrrho ad
aiam occisus. 165. 166.
TAB. XVII. num. II. Idem emblema.
165. 166.
TAB. XVIII. Sacra Dianae Tauricae.
Rex Nemorensis. 168. 169.
TAB. XIX. num. II. Idem emblema. 170.
TAB. XX. num. 1. Nuptiae Etruscae,
adstante Paranymphe. 171.
TAB. XXI. num. II. Nuptiae Etruscae,
adstante Pronuba. 171. 172.
TAB. XXII. num. II. Nuptialis pompa.
172. Num. 1. Epulum muliebre in dedi-
catione aediculae in honorem Deae.
172. 173.
TAB. XXIII. Etruscorum luctus in fu-
ne. 173. 174.
TAB. XXIV. Deductio animae Defuncti
ad Elysios. 174. 175.
TAB. XXV. Vrinae Etruscae symbolicae.
177.
TAB. XXVI. Vrinae Etruscae symboli-
cae. 177.
TAB. XXVII. Collegii sacri Viri ad pa-
rentalia celebranda procedentes. 178.
179. 182. 184.
TAB. XXVIII. Triumphantis pompa. 180.
TAB. XXIX. num. 1. Gorgones. 181.
TAB. XXX. num. 1. Patera athenae, in
qua Geniae seu Parcae imago. Num. II.
Sgillum eiusdem e creta. 185. 186.
TAB. XXXI. Patera athenae cum imagi-
ne Mercurii, adpicto delphino. 186.
TAB. XXXII. Vasculum fistile, in quo
pistae Geniae cum lampadibus. 185.
TAB. XXXIII. Speculum e stamno, in-
aures aurei, armillae. 185. 186.
TAB. XXXIV. Etrusca Patera, & cya-
thus perforatus ad vina colanda. 186.

*Alia Monumenta Musei Gvarnaccii
praefer ordinem in sequentibus Tabulis
caelata indicantur.*

- R**ex Nemorensis pugnans pro Sacer-
dotio Deae Tauricae. Tab. IX.
pag. 169. 170.
Nuptiae Etruscorum. Tab. XI. num. 1.
pag. 172.
Cantores sive Hymnologi Defuncti lau-
des celebrantes. Tab. XII. pag. 144.
176.
Sacerdotum ad domum Defuncti ex-
piandum processus. Tab. XV. num.
II. pag. 176. 177.
Larva cucullata Mortis imaginem re-
ferens. Tab. XVI. pag. 181.
Nex alicuius ex filijs Priami. Tabu-
la XVII. num. 1. pag. 182.

- Domesticus Etruscorum luctus. Tabu-
la XIX. num. 1. pag. 174.
Deductio animae Defuncti ad Elysios.
Tab. XX. num. 1. pag. 17.
Heros in bello interfectus. Tab. XXI.
num. 1. pag. 181. Deductio animae De-
functi ad Elysios. num. II. pag. 175.
Collegii sacri Viri ad parentalia cele-
branda procedentes, ut in alia Vrna
Tab. XXVII. -- Tab. XXVIII. num. II.
pag. 183. 184.
Sepulcrorum Etruscorum ornamenta.
Tab. XXIV. num. II. III. & IV. pag.
175. 176.
Rosae, folia maiora, bulbi, & alia Se-
pulcrorum Etruscorum ornamenta.
Tab. XXV. pag. 177. 178.
Larvae, & alia emblemata Vrnarum.
Etruscarum. Tabula XXVI. pag. 177.
178.
Echidna. Tab. XXVIII. num. 1. pag.
182.
Helenae fatalis in Troiam ingressus cum
Paride. Tab. XXIX. num. 1. pag. 181.

PARS II. CLASSIS IV.
CONTINET TAB. XXX.

- T**AB. I. Genii Domestici simulacrum
ex aere. Exstat in Museo Passerio.
a pag. 1. ad 16.
TAB. II. Genii Domestici tria simulacra
ex aere. 1. in Museo Masciolio. II.
& III. in Museo Passerio. a pag. 1.
ad 16.
TAB. III. & IV. Vasculum fistile, in quo
pictum domesticum sacrificium in ho-
norem Genii, exstat ibidem. II. 12.
TAB. V. Vasculum fistile pictum, cum
adumili emblemate. II. 12.
TAB. VI. Calix fistilis pictus, ibidem.
II. 12. 13.
TAB. VII. num. 1. Poculum fistile pi-
ctum siliatum. 10. II. -- II. Protoma
Iunonis cum interno conditorio parvi
simulacri eiusdem num. XII. exstant in
eodem Museo. 8. 9.
TAB. VIII. Cornua potioria convivalia
Etruscorum, exstant ibidem. 15. 16.
42. 43.
TAB. IX. Vascula & paterae inventae in
Sepulcris Tudertinis, exstant in eodem
Museo. 16.
TAB. X. Vascula IV. crystallina antiqui
operis & eiusdem magnit. exstant ibid. 16.
TAB. XI. Cippi, seu columellae sepul-
crales litteris Etruscis inscriptae. 1. ex-
stat in Museo Passerio. a pag. 20. ad
28.

- TAB. XII. Geniae signum ahen. eiusdem magnitudinis in Museo Masciolio. 58. 59.
- TAB. XIII. Genii signum ex aere, Arimini effossum. 50. 51.
- TAB. XIV. Cippi Sepulcrales inscripti litteris Etruscis. Num. I. Perugiae; alter num. II. Tuderti effusus. Num. III. & IV. Cineraria Etruscis litteris scripta. 63. 64. 66. 67.
- TAB. XV. num. I. Saxum ingens Etrusce scriptum Sepulcro impositum, exstat in praediis Capponis prope Antellam. Num. II. Cippus Etruscus Florentiae in Hortis Gaddis. 64. 65.
- TAB. XIV. Columellae Acheronticae. I. II. & III. exstant in Museo Goriano. IV. effusa apud Panzani. v. Clutii exstat apud Nobb. Puccios. a pag. 66. ad 70.
- TAB. XVII. num. I. & II. Cippi Etrusci Senis eruti penes D. Canonicum Bandinium. Num. III. IV. v. VI. Cineraria Etrusca apud Nobb. Tommasios. 71. 72. 73. 74.
- TAB. XVIII. Cippi lapidei. num. I. apud Nobb. Bonarrotios. II. Volaterr. apud Nobb. Maffios. III. Apud Nobb. Carlinios. IV. In Museo Gorio. v. & VI. e Tiburt. lap. apud Nob. Comitum de Eugenis Patricium Perusinum exstant. 75. 76. 77. 78. 87. 88.
- TAB. XIX. Patera ex aere cum figuris, & Etruscis litteris, exstat Perugiae in Museo Gratiano. a pag. 80. ad 86.
- TAB. XX. XXI. XXII. XXIII. Cinerarii marm. Etrusci operculum litteris & figuris xxxvi. insigne, exhibet lectum in funere. Exstat apud Nobb. Comites Alfantis Patric. Perusinos. a pag. 88. ad 101.
- TAB. XXIV. num. I. II. III. Lamellae plumbeae Etrusce scriptae, Tuderti nuper effusae. IV. Vrna cineraria ibidem inventa. v. Operculum Cinerarii e topho in Museo Gorio. VI. Operculum fictile exstat ibidem. VII. Amphora cineraria fictilis, Etruscis litteris inscripta exstat inter Cimelia C. V. Iosephi M. Brocchii S. T. D. &c. a pag. 104. ad 110.
- TAB. XXV. num. I. Cippus marm. Urbinas Latino titulo & arch. insignis. II. Cinerarium ornatum ianua & peltis exstat Perugiae in Museo Ansideio. III. IV. Vrnae peltatae. a pag. 111. ad 129.
- TAB. XXVI. num. I. Vrnae Perusinae Etruscae peltatae, & symbolicae. II. exstat apud Nobb. Meniconios. ibidem. III. Apud Com. della Staffa. IV. In Museo Gualtherio. a pag. 112. ad 124.
- TAB. XXVII. Capitulum Etrusci operis marmoreum iacet in Agro Perusino in Prato D. Com. Horatii Balconii. a pag. 124. ad 129.
- Rex Nemorensis caelatus in Gemma Musei Passerii, quae adfertur p. 130.*
- TAB. XXVIII. XIX. XXX. Tegulae fictiles xxxviii. titulis Etrusco-Latinis inscriptae, quae in Museo Buccellio Politiani adservantur. a pag. 133. ad 144.

MONITVM AD LECTOREM.

Quum exponerem Tabulam VI. pag. 154. & 155. quae exhibet Helenam a Paride raptam, imprudens oculos conieci in Vrnas, eodem emblemate insculptam, cuius Etruscus titulus ad Caecinam Familiam pertinuisse declarat, quae exstat Volaterris in Museo Publico: postmodum me errasse comperiens, Vrnas Guarnaccianam aeri incendendam curavi, quam habes in adlata Tabula VI. In ea superfunt litterae Etruscae *avviva*. *Luvissu*: cuius tituli, quum reliqua desiderarentur, coniecturae de familia *Luvissa* Etrusca solido inniti fundamento non adfirmo. In hac vero Vrna Guarnacciana Heros armis insignis desideratur, quem Hectorem esse posse suspicari sumus. In reliquis typus concordat, & ea, quae observavi in altera Vrna, alibi proferenda, cum figuris hisce probe conveniunt.

ORDO CENTVM TABVLARVM.

Tabulas XVIII. Par. I. Classis I. insere post pag. 68.

Tabulas XVIII. Classis II. insere post pag. 108.

Tabulas XXXIV. Classis III. insere post pag. 186.

Tabulas XXX. Par. II. Classis IV. insere in fine huius Voluminis.

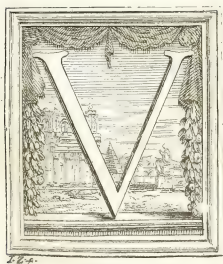

MVSEI ETRVSCI CLASSIS I.

DISSERTATIO I.

DE ETRVSCORVM ANTIQVIS PVBLICIS AEDIFICIIS.

PROOEMIUM.

RBIVM ETRVSCARVM vetustissima, quae ad hoc tempus supersunt, monumenta cum publica tum privata antequam proferam, morari in ipso operis vestibulo paullisper libet, & summam Etruscae gentis potentiam, imperii amplitudinem ac gloriam Livii testimonio declarare (1): Tuscorum ante Romanum imperium late terra marique opes patuere: mari supero inferoque, quibus Italia insulae modo cingitur, quantum potuerint, nomina

sunt argumento, quod alterum Tuscum, communi vocabulo gentis: alterum Hadriaticum mare, ab Hadria Tuscorum colonia, vocavere Italicae gentes. Graeci eadem Tyrrhenum atque Hadriaticum vocant. It in utrumque mare vergentes incoluere urbibus duodenis terras, prius cis Apeninum, ad

Vol. III.

A

in-

inferum mare : postea trans Apeninnum totidem , quot capita originis erant , colonis missis , qui trans Tadam omnia loca , excepto Venetorum angulo , qui sinum circumcolunt maris , usque ad Alpes tenuere . Alpini quoque gentibus ea haud dubie origo est , maxime Rhaetis : quos loca ipsa efferarunt , ne quid ex antiquo , praeter sonum linguae , nec eum incorruptum , retinerent . Certavit in Etruscorum animis , cum fortitudine atque opibus , ingenium ac magnificentia . Nam si prisca mortales maximum urbium decus & gloriam in egregiis artificum operibus , in moeniis , in turribus , in propugnaculis , aggeribus , fossis , arcubus , portis , in templis , circis , amphitheatris , porticibus , thermis , nymphaeis , aliisque praeclaris aedificiis sitam esse censuerunt ; quantam nominis claritatem Etrusci maiores nostri , in aedificatoria arte praestantes , consecuti sint , perspicuum fore arbitror ex adlatis Tuscanicorum aliquot operum ac monumentorum exemplis , quae primus omnium in unum colligere , in lucem edere atque illustrare mihi proposui . Horum tato occurram eo quo possum studio & diligentia : hisque perennis fama superstes praestito erit , si ea ipsa edax tempus vel casus aliquis , quod absit , everterit ac disiecerit . Habent enim vetusta opera ac saxa ipsa quodammodo voces suas , quibus , non tam gesta Maiorum , quam & originem aetatemque suam probe intuentibus , & sedula cura contemplantibus , absque litteris indicant (1) .

CAPUT I.

*Etruscorum ritus in condendis Urbibus
recensentur & illustrantur .*

I. **E**truscos , magno Italiae tractu occupato , multas & celebres urbes condidisse , docet Diodorus Siculus (2) , & Strabo (3) . Quae vero hae fuerint urbes , alibi peculiari Dissertatione eas recensere , de Coloniae , & regimine veterum Tuscorum instituto sermone , tempore magis opportuno . Ritum urbium condendarum Latinis Italisque primi omnium Etrusci monstrarunt , teste Varrone (4) , qui ita de his haec scribit : *Oppida condebant in Latio , ETRUSCO RITU , multa : id est , iuncteis bubus , tauro & vacca , interiori aratro circumagebant sulcum : hoc faciebant , religionis causa , die auspicato , ut fossa & muro essent munita . Terram , unde exscal-*
pserant ,

(1) V. Ciampinum Vet. Mon. Par. I. Cap. VIII. (3) Geograph. Lib. V. vers. 225.

(2) Biblioth. Hist. Lib. V. pag. 218. 219. (4) Lib. IV. de Lingua Latina.

perant, fossam vocabant, & introrsum factum, murum. Postea quod fiebat orbis, urbs. Principium, quod erat post murum, pomoerium dictum, eiusque ambitu auspicia urbana finiuntur. Cippi pomoerii stant & circum Ardeam, & circum Romam; quare & oppida, quae prius erant circumducta aratro, ab orbe & urbo, urbes: & ideo coloniae nostrae omnes in littereis antiquis, scribuntur urbes; quod item conditae, ut Roma: & ideo coloniae ut urbes conduntur; quod intra pomoerium ponuntur. Singula facilius explicare possem, si superessent, qui de Etruscis ritibus tractarunt Auctores Tusci, vel ad nos pervenissent Pontificales Etruscorum libri in Latinum conversi; at quoniam hi periere, nilque ad nos pervenit, veterum Scriptorum Latinorum ope ea illustrare atque explicare conabor. Igitur quum perspicue adferat doctissimus Varro, in Latio oppida Etrusco ritu multa condita fuisse; singula, quae mox subiungit, & diligenter adnotat, non est dubium indicare ipsum Etruscum ritum, atque ad hunc plane sacras caerimonias omnes referendas esse. Hae, ut perspicuo, quoad fieri potest, ordine (quod nec accurate, nec luculenter factum ab aliis video) a me expendantur ac dilucidentur, opere pretium me facturum arbitror, si in enodandis hisce Etruscorum ritibus unico eodemque omnium praeclarissimo nitar exemplo, expensa nimirum Romae tantum aedificatione, cuius auctorem, seu verius instauratorem atque amplificatorem, fuisse Romulum memoriae proditum est. Novam Urbem Romulus primum mente designavit, & condere statuit in Palatino monte, in quo educatus fuerat; Remus vero eius frater in Aventino: uterque templum his in locis prisca religione sacratum cepit ad inaugurandum, uti Livius narrat (1): *Quoniam gemini essent, nec aetatis verecundia discrimen facere posset, ut Dii, quorum tutelae ea loca essent, auguriis legerent, qui nomen urbi daret, qui conditam imperio regeret, Palatinum Romulus, Remus Aventinum ad inaugurandum templa capiunt.* Igitur constat, primum urbium conditores templum adiisse: Deos, quorum tutelae is locus erat, in quo urbs condenda, sacris placasse atque invocasse, & ut auguriis rite captandis mentem suam aperirent, rogasse: ex quibus intelligimus, quod a Varrone declaratum est, urbes auspiciato conditas fuisse. Quae vero fuerint auguria cum a Romulo, tum a Remo captata (nam uterque, avito malo, regni cupiditate flagrabat) mox idem Livius memorat (2): *Priori Remo angurium venisse fertur, sex vultures: iamque, nunciato augurio, quum duplex numerus Romulo se ostendisset, utrumque regem sua multitudo consalutaverat, tempore illi praecepto; at hi numero avium regnum trabeabant.*

A 2

Inde

(1) Lib. I. num. 6. & 7.

(2) Ibidem.

Inde cum altercatione congressi, certamine irarum ad caedem vertuntur: ibi in turba ictus Remus cecidit. Auguria haec ab Etruscis in Haruspicinae disciplina praecellentibus procurata fuisse, minime absonum credere, qui vultures per totidem saecula imperii diuturnitatem praemonere docuerunt (1). Captatis auguriis, Romulum & Remum a multitudine, quae convocata aderat, salutatoss fuisse Reges, perspicuum est. Auspicia, ut optima ac fausta contingerent, antequam captarentur, praevire legitima sacra, uti Dionysius Halicarnasensis testatur (2). Scriptores praeter hos alii Romulum credi voluisse duodecim se vultures vidisse, atque id per nuntios evulgasse, scribunt. Rem totam iuxta praescripta Etruscorum mysteria sacrasque caerimonias gestam, deque his consultos Etruscos Haruspices, censet Sidonius Apollinaris, qui Romam ita Iovem adloquentem inducit (3):

*Quid, rogo, bissero mibi vulture Tuscus Haruspex
Portendit, iaciens primae tunc moenia genti?
Omnibus iam celsa fui, dum collis Etrusci
Fundamenta iugis aperis mibi, Romule pauper.*

Ipsam quoque Romulum Augurem fuisse, clarissimi Scriptores, atque imprimis Cicero, aperte monet; tamen & ante ipsum Romanum imperium, Etruscos augurandi scientia eminuisse, ita subindicat (4): Principio huius Urbis parens Romulus, non solum auspiciato Urbem condidisse; sed ipse etiam optimus Augur fuisse, traditur. Deinde Auguribus & reliqui Reges usi: & exactis Regibus, nil publice sine auspiciis nec domi nec militiae gerebatur. Quumque magna vis videatur esse & in impetrandis consulendisque rebus, & in monstris interpretandis ac procurandis in Haruspicum disciplina, omnem hanc ex Etruria scientiam adhibebant, ne genus esset ullum divinationis, quod neglectum ab iis videretur. Paulo etiam post, memoratis Libris Etruscorum, Haruspicinis, Fulguralibus & Ritualibus, haec subiungit: Etruria autem de caelo tacta scientissime animadvertit, eademque interpretatur, quid quibusve ostendatur monstris atque portentis. Quocirca bene apud maiores nostros Senatus, tum cum florebat imperium, decrevit, ut de principum filiis sex singulis Etruriae populis in disciplinam traderentur. --- Etrusci autem quod religione imbuti, studiosius & crebrius hostias immolabant, extorum cognitioni se maxime dederunt: quodque propter aeris crassitudinem de caelo apud eos multa fiebant, portentorum exercitatissimi interpretes

(1) Vide Plutarchum in Romulo, & Censorinum de Die Natali Cap. xvii.

(2) Romanarum Antiquit. Lib. I.

(3) Carm. vii. in Panegyri. Aviti Augusti.

(4) De Divinatione Lib. I. idem etiam adserit Plutarchus in Romulo.

tes extiterunt. Quorum quidem vim verba ipsa prudenter a maioribus posita declarant; quia enim ostendunt, portendunt, monstrant, praedicunt: ostenta, portenta, monstra, prodigia dicuntur. Tradunt etiam Romulum augurali lituo usum in designatione Urbis, eumque lituum, utpote sacrum, conditum in Curia Saliorum, ac post eius obitum, quam ea deflagrasset, inventum fuisse integrum memorant, seu potius fabulantur (1). Auguria haec a Romulo captata, *augusta* adpellat idem Varro (2):

Augusto augurio postquam inclita condita Roma est.

Quid vero denotet urbem condere *augusto augurio*, ex Festo intelligere possumus: Augustus, locus sanctus, ab *avium gustu*; idest, quia ab *avibus* significatus est, sic dictus: sive, ab *avium gustu*; quia *aves pastae* id ratum fecere. Augur ab *avibus*, gerendoque dictus; quia per eum *avium gestus* edicitur: sive ab *avium garritu*, unde & augurium. Auspicia vero ab *avibus* speciendis dicta, scribit idem Festus: & haec quoque antequam novam Urbem constituerent Romulus & Remus, observata fuisse, testis est praeclaudatus Varro (3):

*Curantes cura cum magna, concupientes
Regni, dant operam simul augurio auspicioque:
Huic Remus auspicio se devovet.*

II. Captatis auguriis atque auspiciis in templo, implorata Deorum loci praesidium ope, peractis legitimis sacris, in Regem inaugurato consalutatoque Romulo, diem quoque condendae Urbis auspicatum ab eo delectum fuisse, narrant Scriptores probatissimi Dionysius, ac Plutarchus. Is fuit plane faustissimus, nempe xi. Kalendas Maias, quo sacra Palilia, festa ac feriae, a Pale pastorum ac rusticorum Dea ita nuncupata, celebrabantur (4). De his Ovidius (5):

*Apta Dies legitur, qua moenia signet aratro:
Sacra Palis suberant: inde movetur opus.*

Hunc diem Romani *Natalem Urbis* & *patriae* dixere, habueruntque quotannis festum, atque ab eo conditae Urbis annos numerare consueverunt: quem etiam in priscis Kalendariis adnotatum observare est. Hinc orta postmodum annorum ludorumque saecularium celebritas

(1) Plutarchus ex Diocle in Vita Romuli.

(2) Lib. III. de R. R.

(3) Eum citat Cicero Lib. I. de Divinat.

(4) Vide Solinum in Polyhistore Cap. III.

Censorinum de Die Natali Cap. IV.

(5) Fastorum Lib. IV. vers. 819.

lebritas ac pompa fatis splendida & magnifica, quibus omnibus aeternae Urbis natalis annus colebatur. Sine caede victimarum, ac proinde incruentum, antiquitus fuit sacrum in honorem Deae Palis, quod eleganter ab Ovidio describitur. Pan quoque Deus cultus, loci praeses, in quo Romulus Urbis moenia posuit: alii Scriptores & Faunum connumerant, Latinorum Deum antiquissimum. Auctor Fastorum Capitolinorum, quem nonnulli Verrium Flacum censent, non diem tantum; verum etiam annum, quo Urbs condita a Romulo est, ita designat: ROMVLVS. REX. VRBEM. CONDIDIT. ANNO. PRIMO. OLYMPIADE VII. QVA. VICIT. IN. STADIO. DAICLES. MESSENIVS. REGNANTE. ATHENIS. CHAROPE. A. D. XI. KAL. MAIAS. Concordant cum auctore Fastorum Dionysius Halicarnasseus ⁽¹⁾, Plutarchus ⁽²⁾, Solinus ⁽³⁾, Censorinus ⁽⁴⁾, & alii; quare de die nemo dubitat: de anno vero complures certant, & adhuc sub iudice lis est; nondum enim annus primae Olympiadis perspicue ac certe constitutus est; quare alii post Troiae excidium anno CDVI. alii CDVII. vel CDVIII. Romam conditam fuisse scribunt ⁽⁵⁾.

III. Illucescente Palilium festorum die, quae Romulus gesserit, accurate narrat Dionysius ⁽⁶⁾: Graeci textus verba, breuitatis causa, non adfero: *Romulus indicta die, qua, placatis Diis, opus auspicaretur, praeparatisque omnibus ad sacrificium & epulum necessariis, ubi ea dies illuxit, ipse primum sacris operatus, deinde ceteros idem pro virili facere iussit*. In more fuisse animadvertimus, in urbium foundatione opus primum auspicari, re divina peracta: placatisque Diis, mox epulas instruere, crateras vino plenas coronare: quae luculentius colligi possunt ex Virgilio, qui Troiae urbis aedificationem ⁽⁷⁾, atque ex Ovidio ⁽⁸⁾ & Tibullo ⁽⁹⁾ qui Urbis natale, & eius festum describunt. Qui fuerint Dii, quos, facto sacrificio sacrisque epulis praeparatis, Romulus placavit, antiqui Scriptores non declarant; sed inter hos principem locum Iovem tenuisse, non est dubium. Iovis Statoris mentio fit a Prudentio ⁽¹⁰⁾:

*Quod Roma pollet, auspicato condita,
Iovi Statori debet, & Diis ceteris.*

Post hunc crediderim Vestam & Martem, quem generis Romuli
au-

(1) Roman. Antiquit. Lib. I.

(2) In Vita Romuli.

(3) Polyhist. Cap. I.

(4) De Die Natali Cap. XXI.

(5) Vide Marianum Tatianum, Diodorum Siculum Biblioth. Lib. IV. & Marshamum Saec. XVI.

(6) Antiquit. Roman. Lib. I.

(7) Fastorum Lib. IV. vers. 640.

(8) Fastorum Lib. IV. vers. 825.

(9) Lib. II. Eleg. V.

(10) In Hymno S. Romani Martyris.

auctorem tradunt. Subdit etiam Dionysius post ea, quae paullo ante memoravimus: *Aquilarum ante omnes usus est auspicio: mox, piaculi causa, iussit per flammam salire populum.* Fausta siquidem crediderunt Veteres auspicia aquilarum, quae Iovi adversus Gigantes bellum gerenti victoriam praenuntiaverunt. Ovidius non tantum colonos, sed pecudes quoque piaculari per ignem salitione expiatis memorat: ac praeterea invocatum Martem Quirinum, ut Urbis condendae propitius, ac praefens faveret (1):

*Per flammam salisse pecus, salisse colonos,
Quod sit Natali nunc quoque, Roma, tuo.
Ipse locum Vati casus facit: Urbis origo
Venit: ades festis, Magne Quirine, tuis.*

Invitari in sacris Dii solebant, ut locum sibi legerent, & urbi condendae nomen darent, quod ex Livio aliisque Scriptoribus colligimus. Invocatus sacrisque cultus Genius, de quo mox dicam. Herculi litatum a Romulo, suadet Livius, qui ab Evandro aram maximam narrat in eo ipso loco in honorem eius dedicatam, in quo ipse Urbem rite condidit; nam & sacrum ab eo institutum, adhibitum ad ministerium dapemque Potitiis & Pinariis, familiae illae maxime inclitae celebrabant, quae tunc ea loca incolebant. Quod vero cum his, tum aliis ritibus ac caerimoniis, quas mox indicabo, adfuerint Etrusci Augures & Haruspices, clarissime omnium scribit Plutarchus, cuius testimonium lubet adferre (2): Ο' δὲ Ρωμύλος ἐν τῇ Ρεμονίᾳ θάψας τὸν Ρῶμον ὁμοῦ καὶ τοῦς Προφῆτας, ὥκειζε τὴν πόλιν, ἐκ Τυρρηνίας μεταπεμφθέντος ἀνδρὸς ἱεροῦς τισιθεσμοῖς, καὶ γραμμασιν ὑφηγουμένοις ἕκαστα, καὶ διδάσκοντας, ὥσπερ ἐν τελευτῇ. *Romulus postquam una cum nutritiis Remum in Remonia (alii Remoria) sepelivit, condidit Urbem, ex Etruria adcitis viris, qui velut in mysteriis, quidquid faciundum erat, caerimoniis quibusdam & scriptis perscripserunt, docueruntque.* At Dionysius Halicarnassensis, sublesta fide, nullam hoc loci de Etruscis a Romulo adcitis mentionem facit, & haec ipsa ita describit (3): *Satis deinde placata ratus Numina, convocatis in designatum locum omnibus, circumscripsit collem figura quadrangula, iunctis ad aratrum bubus, mare & femina, ductoque sulco perpetuo, in quo fundanda erant moenia; unde Romanis hic mos circummandi loca in condendis urbibus durat.* Verum dubitare nos minime sinit

Plu-

(1) Fastorum Lib. IV. vers. 805. quod etiam factum memorat Dionysius Halicarnassensis Antiquit. Roman. Lib. I.

(2) In Vita Romuli.

(3) Loco supra memorato.

Plutarchus, qui sententiae Varronis, docentis oppida in Latio Etrusco ritu fuisse condita, inhaeret, additos memorat ex Etruria viros, qui velut in mysteriis, quidquid in urbe condenda faciundum erat, caerimoniis quibusdam & scriptis perscripserunt ac docuerunt.

IV. Etsi vero de ambitu conditae Urbis a Romulo non satis constat, quibusve terminis eam finierit; tamen quadrata figuram eam designasse, minime dubium est, teste Ennio, Plutarcho, & Dionysio. A quo vero loco orsus sit Romulus, ut sulco moenia sacrae Urbis designaret, perspicue declarat Tacitus (1): *Igitur a Foro Boario, ubi abeneum Tauri simulacrum adspicimus (quia id genus animalium aratro subditur) sulcus designandi oppidi coeptus, ut magnam Herculis aram complecteretur: inde certis spatiis interiecti lapides, per ima montis Palatini ad aram Consi: mox ad Curias Veteres: tum ad Sacellum Larium.* Fabrettus vir peregregius circuitionem hanc, & progressionem e ritualibus Etruscorum legibus, & praescriptionibus agnoscit; a parte nimirum sinistra in dexteram, quod ea naturae motus corporis maxime conveniat: & gemmam adfert (2), in qua exhiberi censet ipsum Romulum Urbem condentem, agentemque aratrum in laevam partem, sinistro pede pressum: quo etiam motu corporis in numis expressum cernimus Commodum, qui Urbis Romae conditor alter haberi voluit. Porro Forum Boarium ad Septentriones: aram Consi, quae ad Metas Circi delituit, ad Occasum: Curiam Veterem ad Meridiem, & versus Caelum: sacellum vero Larium, quod in summa Via sacra, ad Orientem respexisse: rursusque Fori Boarii, quod itidem ab eodem Septentrionali latere, quo Boarium, adeoque ad sinistram sub Palatino progressionem factam fuisse. Ex Etruscorum disciplina profluxisse videtur, ut faustiora ea essent quae a laeva parte veniebant. Festus: *Sinistrum in auspicando significare ait Ateius Capito laetum & prosperum auspiciū.* Idem in voce *sinistrae aves* ita scribit: *Sinistrumque est sinistimum auspiciū, id est, quod sinat fieri, Varro libro quinto Epistolicarum quaestionum, ait: a Deorum sede, quum in meridiem spectes, ad sinistram sunt partes mundi exorientes, ad dextram occidentes, factum arbitror, ut sinistra meliora auspicia, quam dextra esse existimentur: idem fere sentiunt Simnius Capito, & Cincius.*

Nec vacat mysteriis ipsa tauri & vaccae iunctio ad aratrum, quum haec ipsa ita fieri consuevisse, religionis causa, adfirmet Varro, cuius verba superius adtulimus. Humanae sobolis propagationem, dispari sexu consociato, his indicari colligimus ex Aristotele

(1) Annalium Lib. XII. 24.

(2) De Col. Traiani Cap. vi. pag. 152.

le (1), e quo sententiam suam ita depromsit Isidorus (2): *Ideo urbs aratro circumdabatur dispari sexu iuvencorum, propter commixtionem familiarum, & imaginem ferentis, fructumque edentis.* Rationem aliam adfert Laurentius Lydus Philadelphiensis a Fabretto adlatus (3), nempe circumscriptum murum iuncto tauro cum vacca; masculo quidem adnexo ad agri latus, femina vero ad urbis partem; quasi masculos oporteat exteris esse terribiliores; feminas vero incolis fecundas. Idem fere sentit Constantinus Manassies (4), nempe ut viri, quos taurus designat, clari evaderent foris: intus vero feminae fecundae domusque custodes essent, quas alba vacca cum albo tauro iuncta uno eodemque iugo praenotabat. Aratrum igitur egit ipse Romulus: & laevo pede imposito in fluvium, sulcum circumduxit. Priscis Etruscorum caerimoniis ac ritibus vomer, quo urbes designabantur, non ferreus, sed aheneus esse debebat, id notante Carminio (5), cuius verba adfert Macrobius (6): *Tuscos abeneo vomere uti, quum conderentur urbes, solitos, in Traiectu eorum sacris invenio.* Instrumenta in condendis urbibus, utpote sacra & bene ominata, reposita sacro in loco docet Festus in hac voce: *Quadrata Roma, in Palatio ante templum Apollinis dicitur, ubi reposita sunt, quae solent boni omnis gratia in Urbe condenda adhiberi.* Praecipuas aratri, quod sacrum erat (7), partes ita Virgilius enumerat (8), *burim, temonem, aures, dentale, iugum, fluviam, rotas.* Quemadmodum vero aratro circumacto urbes condebantur; ita etiam aratro impresso evertabantur. Horatius (9):

———— *altis urbibus ultimae*
Stetere causae, cur perirent
Funditus, imprimeretque muris
Hostile aratrum exercitus insolens.

V. In condendis urbibus, illud etiam, religionis causa, auctore Varrone, iuxta praescripta e Ritualibus Etruscorum servatum adstruimus, ut conditores interiori aratro circumagerent sulcum, qui perpetua continuaque linea ducendus erat: ubi vero ad loca portarum statuendarum venissent, vomere exemit, atque aratro sub lato, spatium illud intactum relinquerent, de quo nonnulla mox

Vol. III.

B

obser-

(1) Politicor. Lib. I. Cap. 1.

(2) Orig. Lib. XV. Cap. 11.

(3) Cod. ms. de Colum. Traian. Cap. vi. pag. 153.

(4) Hunc vide adlatum in Paralip. Cap. 1. Th. Dempst. in Rosinum Ant. Rom. Lib. I.

(5) In Lib. 111. de Italia.

(6) Saturnal. Lib. V. Cap. xix.

(7) Auctor Libri de Origine Italiae, quem tribuunt Fabio Pictori, de quo Livius.

(8) Georgic. Lib. I. vers. 170.

(9) Lib. I. Carm. Od. xvi.

observabimus. Hos ritus perspicue explicat Servius in illud Virgilii (1):

Interea Aeneas urbem designat aratro:

qui haec adnotat, adlata Catonis de Originibus auctoritate (2): *Conditores civitatis, taurum in dextram, vaccam intrinsecus iungebant: & incincti ritu Sabino, id est, togae parte caput velati, parte succincti, tenebant stivam incurvam; ut glebae omnes intrinsecus caderent: & ita, sulco ducto, loca murorum designabant, aratrum suspendentes circa loca portarum. Id ipsum a Romulo factum memorat Plutarchus, qui etiam, quam opem alii comites Romulo contulerint, ita adnotat (3): Conditor aratro aereum vomerem adiungit, iunctisque bobus, mare & femina, ipse circum lineamenta profundum inducit sulcum: sequentium munus est, ut excitatas ab aratro glebas intro vertant, nec ullam sinant extra ferri. Peculiaris quoque Etruscorum ritus in designandis condendisq. urbibus ille plane fuit, ut conditor in laevam circumageret aratrum, ut everfam terram intrinsecus egereret; glebas vero ab eo excitatas, qui conditorem sequebantur, introrsum verterent, nec ullam extra ferri finerent. Sulcus circumagendo fiebat, qui moenium loca designaret, ut docet Ovidius (4):*

*Inde premens stivam designat moenia sulco,
Alba iugum nivo cum bove vacca tulit.*

Quidquid terrae aratrum egefferat, fossam vocabant, ut docet Varronis adlatum testimonium: quam etiam eodem quo *caelum* nomine, atque *mundum* vocaverunt. Fabius Pictor (5) hanc fossam, quod per girum esset circumducta, *olympum* vocat; nam Graeci *caelum olympum* dicunt: *Adscito ex Etruria Vate atque Sacerdote olympum fecit, pomoeriumque sacrauit, & aratro ab olympo in Vico Tusco per Palatium circumlato ab imo collis ad verticem quadratam Urbem signavit.* Haec ex antiquissima Aegyptiorum religione manasse crediderim; nam apud eos orbis ipse, & serpens in orbem circumvolutus aeternitatem praemonstrant: hinc credibile est, eosdem Aegyptios urbium conditores Deos, orbis symbolo eorum capiti imposito, designasse; nam orbem praefert Isis, & Apis, & alia simulacra in pluribus monumentis, ac praesertim in Bembina Tabula sculpta, quod etiam ab aliis observatum video (6). Hinc Diis tributa orbis

in-

(1) Aeneid. Lib. V. vers. 755.

(2) Ibidem.

(3) In Romuli Vita.

(4) Fastor. Lib. IV. vers. 823.

(5) Lib. II.

(6) Vide Andream Cirinum de Vrbe Roma Cap. I. pag. 27. in Thesaur. Salengrino.

instar post caput diademata, quae eos non solum divinitatem, sed etiam aeternitatem adeptos declarant. Huc facile crediderim Virgilium respexisse (1):

*Romulus excipiet gentem, & Marvortia condet
Moenia, Romanosque suo de nomine dicet:
His ego nec metas rerum, nec tempora pono:
Imperium SINE FINE dedi. —————*

Memorant etiam clarissimi Scriptores, in excavatam fossam colonos primitias omnium, quae in usu erant, ex sacris ritibus intulisse: ac postremo unumquemque ex ea, qua advenerat regione, partem aliquam terrae suae coniecisse ac commiscuisse. Ovidius addit fruges a convocata multitudine in fossam coniectas, & aram excitatam a Romulo, novumque in ea ignem accensum (2):

*Fossa fit ad solidum: fruges iaciuntur in ima,
Et de vicino terra petita solo.
Fossa repletur humo, plенаeque imponitur ara,
Et novus accenso funditur igne focus.*

Quid vero in fossam in orbem factam iactae a colonis frugum primitiae, & terrarum particulae ex sacris Etruscorum Pontificum Libris designent, penetratis eorum aditis, aperire conatur Rhodiginus (3): Fuit & in Comitio fossa, quam *MVNDVM* vocant, in quam orbicularem, Vrbe condita, omnium primitias, quibus lege, ut honestis, natura ut necessariis utebantur, coniici iussit Romulus: mox item terrae particulam, unde quis esset profectus, conferri: credo, ut sic in civitatis unius, ac patriae populum facilius coalescerent animi. Perperam scribit Rhodiginus Romulum fecisse & in Comitio fossam, quum Plutarchus circa locum, ubi sua tempestate Comitium erat, fossam fecisse scribat: Βέσπος γὰρ ὠρύγει περὶ τὸ νῦν Κομίτιον κυκλωτέρης. Fossa rotunda ad locum, ubi nunc Comitium, est circumducta. Hoc loco perperam interpretato, haud mirum si aliqui viri docti (4) censuere, fossam ipsam Comitium dictam. Quiritium dictam fossam, qua Ancus Martius urbem circumdedit, testatur Livius (5): Quiritium quoque fossa, haud parvum munimentum, a planioribus aditu locis, Anci Regis opus est. Sed ut in viam redeam, huic sacro ritui lumen aliquod,

B 2

(1) Aeneid. Lib. I. vers. 280.

(2) Faistorum Lib. IV. vers. 823.

(3) Lect. Antiq. Lib. I. Cap. vi.

(4) Andr. Cirinus de Vrbe Roma Cap. xxxiii.

(5) Lib. I. 33. Vide etiam Festum in voce Quiritium.

quod, ut opinor, adfundit, quod Livius (1) consilio Patrum a Romulo factum memorat, ut urbem novis populis augeret: *Urbes quoque, ut cetera, ex infimo nasci: deinde, quas sua virtus ac Dii invenerint, magnas opes sibi magnumque nomen facere. Satis scire, origini Romanae & Deos adfuisse, & non defuturam virtutem: proinde ne gravarentur homines cum hominibus sanguinem & genus miscere.* Constantinus Manasses (2) iniectum in fossam intra civitatem lutum scribit, redditque facti a Romulo rationem; ut urbs ex alienis commodis cresceret. Etruscorum igitur Pontificum praescriptionibus ac ritibus primum sulcus iam animo ac mente metatus fiebat; mox fossa, & locus, qui aratro ductus & terrae impressus fuisset, quo quidem moenia ponere oportebat, sacer erat. Summa vero diligentia cavebant, ne, exscalpta terra, extrorsum glebae caderent; sed a sequentibus introrsum in designatam urbem agerentur. Thomas Dempsterus, Antiquitatum Etruscarum illustrator egregius, licet non satis limatus (3), non parum hallucinatur, qui fossam nihil aliud esse, quam sulcum, qui aratro circumducto imprimebatur, scribit. Sed fossam a sulco, sulcum a fossa diversum fuisse, diserte docet Varro; fiebat enim sulcus interiori aratro circumactis: fossa autem ea erat, unde terram exscalperant: introrsum vero factam, murum vocabant: postea, quum orbis fieret, urbs dicebatur, ab urbo vel urvo, aratri curvatura. *Ururare* enim Festus ex Ennio in Andromeda, *circumdare*, scribit significare; ab eo sulco, qui fit in urbe condenda urvo aratri, quae fit forma simillima uncini curvatione buris & dentis, cui praefigitur vomer. Id magis consonat, quam ab orbe tantum urbes dictas; utrumque tamen admittit Isidorus (4): *Urbs vocata ab orbe; quod antiquae civitates in orbem fiebant: vel ab urbo parte aratri, quo muri designabantur: unde est illud:*

„ Optavitque locum regno, & concludere sulco.

Sed ex adlatis Dionysii & Plutarchi, itemque Ovidii luculentissimis testimoniis perspicuum est, inter sulcum & fossam discrimen intercessisse. Qua vero de causa in fossam iacere solerent primitias omnium, & fruges, ex Servio colligere possumus: qui, Calvo auctore, docet (5) Cererem urbium condendarum praesidem fuisse; quod ea magnas urbes condiderit, sanctasque leges docuerit: *Nam ideo & aratri sulco clauditur civitas: vel quod eandem (Cererem) Terram volunt,*

(1) Lib. I. 9.

(2) Hunc vide adlatum a Th. Dempstero ad Rosinum Ant. Rom. Lib. I. Cap. 1.

(3) De Etruria Regali Lib. III. Cap. xv.

(4) Origin. Lib. XV. Cap. II.

(5) In Lib. IV. Aeneid. vers. 58.

in eadem urbes exstructas. Adde etiam, Cererem arandi, & fruges ferendi artem docuisse. Praeerat etiam urbibus & arcibus Minerva: eiusque praesidium in condendis urbibus imploratum fuisse, testatur praenobile ex aere votivum donarium, quod adtuli in Musco Etrusco (1). Cernitur enim Minerva coronato capite stans prope aratorem: &, quod notatu dignum, Gorgonis amuletum, non in pectore; sed iuxta sinistrum brachium in aegide sculptum gestat. Hinc iugum iunctis bubus, mare & femina, & quae fuerit prisco aevo aratri figura, spectare, si quis velit, facile poterit.

VI. Peculiarem quoque ritum a conditoribus Latinarum urbium in veste, qua amicti erant, servatum docent veteres Scriptores. Siquidem cinctu Gabino sacrum huiusmodi opus peragere consueverunt. Id adnotat Servius, cuius integrum textum superius adduxi (2): *Incincti ritu Sabino, idest togae parte caput velati, parte succincti, tenebant stirvam incurvum*. Sed pro ritu Sabino, reponendum esse ritu Gabino, non dubitant doctiores Critici. Manilius consentit (3):

*Urbibus augebit terras, iunctisque iuvencis
Moema succinctus curvo describet aratro.*

Gabinus vestium cultus iubebat, ut reiecta in tergum toga, una lacinia cingeret hominem. Mos succinctae huiusmodi vestis apud Gabios inde manavit, ac postea invaluit, si Servio credimus, qui hanc historiolum, ut censet Fabrettus (4) edidit, quod cives Gabini, inopinato a Campanis hostibus invasi, dum rem divinam facerent, togis sublati, ne impedimento essent, ita ab aris ad bella profecti sunt. Hunc vestium cultum Etruscis minime ignotum; sed ab iisdem adhibitum, testantur marmorea anaglypha monumenta tum a Clarissimo Bonarrotio, tum a me in lucem edita; nam in his, qui sacra peragunt, itemque viri dignitate insignes tunicis succinctis spectantur, quae super cingulum sursum attractae, breviores fiunt. Eodem quoque vestium cultu Geniae in sepulcris Etruscis sculptae occurrunt. Gabino pariter habitu cinctuque Penates Deos ita effectos comperimus (5), obvoluta nimirum toga super humerum sinistrum, dextro nudo. Succincta veste amictum habes Genium Domesticum, de quo luculenter dissent V. C. Passerius in Classe IV. huius Operis. Gabinum cinctum non solum duces, & militares viri; sed Consules quoque antiquissimis temporibus bellum inducturi amplexati sunt. Virgilius (6):

Ipsę

(1) Vol. I. Tab. CC.

(2) In Lib. V. Aeneid. vers. 755.

(3) Lib. IV. Astronom. vers. 553.

(4) De Columna Traiani Cap. IV. pag. 100.

(5) Persii Interpretes Sat. V. v. 16. 31.

(6) Aeneid. Lib. VII. vers. 612.

*Ipse Quirinali trabea , cinctuque Gabino
Insignis , referat tridentia limina Consul .*

Verum, haud forsitan inverisimile credi potest, Romulum, quemadmodum in condenda urbe, ita & in vestium cultu, Etruscum ritum secutum fuisse: quandoquidem Livius, postquam ab eo fundatam urbem narravit, Etruscorum regiae maiestatis insignia suscepisse ita commemorat (1): *Rebus divinis rite perpetratis, vocataque ad concilium multitudine, quae coalescere in populi unius corpus nulla re, praeterquam legibus, poterat, iura dedit: quae ita sancta generi hominum agresti fore ratus, si seipse venerabilem insignibus imperii fecisset, cum cetero habitu se augustiorem, tum maxime lictoribus duodecim sumtis, fecit. Alii ab numero avium, quae augurio regnum portenderant, eum secutum numerum putant. ne haud poenitet eorum sententiae esse, quibus & apparitores & hoc genus ab Etruscis finitimis, unde sella curulis, unde toga praetexta sumta est, numerum quoque ipsum ductum placet: & ita habuisse Etruscos, quod, ex duodecim populis communiter creato rege, singulos singuli populi lictores dederint.*

VII. Tanta fuit conditae a Romulo Urbis dignitas, ut solo communi Urbis nomine Roma intelligeretur. Quod ei impositum est nomen, arcanum fuit, illudque evulgare nefas esse, Rituales Libri edixere, quod docet Plinius (2): *Romae nomen alterum dicere arcanis caerimoniis nefas habetur.* Cum Plinio concordat Solinus (3). Ignotum quoque Deum, in cuius tutela Urbs fuit, esse voluerunt, ne bello vexata ab hostibus tutelare Numen evocaretur (4). Genius Urbis ipsa Urbs credita est. Genium suum singula loca, Imperatores, domus, familiae, populi, theatra, nymphaea, fontes, regna, provinciae, municipia, coloniae, centuriae, collegia, thesauri, denum sepulcra habebant, quorum frequens mentio in scriptis antiquis marmoribus habetur. In Dearum numerum aeternam Urbem Romani consecrarunt, totoque orbe templa, aras, Sacerdotes, & annua sacra promeruisse legimus. Conditores quoque urbium in numerum Deorum receptos, divinisque honoribus cultos luculentis exemplis universa docet vetustas: quae omnia, ne extra choream nunc agam, eruditis viris uberrime explicanda relinquo.

CA-

(1) Lib. I. 8.

(2) Histor. Natur. Lib. II I. Cap. v.

(3) Cap. I. Vide etiam Politianum Lib. I. Epistol. II.

(4) V. Macrob. Saturnal. Lib. II. Cap. XI.

CAPVT II.

*De Urbium antiquarum Moenibus, Pomoerio,
& Cippis sive Terminis.*

I. **E**Xpositis Etruscis ritibus, quos Varro, Romanorum Scriptorum doctissimus, in condendis urbibus servatos in Latio docet, quos etiam Etruscarum urbium conditores servasse minime dubitare possumus; ad moenia primum, mox ad pomoerium & cippos, de quibus sermo instituendus est, gradum facio. In ipsis quoque moenibus ponendis, quae prisca Tuscorum Religio, ac sacrorum rituum disciplina iubebat docebatque, veteres Latinos perfecisse, gravissimi Scriptores testantur. Moenia eum locum occupare debebant, quem sulcus & fossa designaverat: quem locum sacrum profecto fuisse iam observavimus. Neque pigeat ipsum Varronis textum iterum audire: *Oppida condebant in Latio, ETRUSCO RITV, multa, id est iunctis bubus, tauro & vacca interiori aratro circumagebant sulcum: hoc faciebant RELIGIONIS CAUSA die auspicato, ut fossa & muro essent munita: terram unde exscalperant, fossam vocabant, & introrsum factum, murum: postea quod fiebat orbis, urbs. Munimenta igitur urbis, quae moenia, fossae, aggeres, & vallum praestabant, ab ipsa Religione eiusque praescriptis pendebant. Fundamenta murorum non sine auspiciis iacta, docet Iulius Solinus (1), de Vrbe a Romulo condita verba faciens: Auspicato fundamenta murorum iecit duodviginti annos natus.*

II. Ritus usurpati in iaciendis templorum fundamentis, hisce murorum condendorum ritibus lucem conferre possunt. Insignis exstat sacrarum caerimoniarum descriptio penes Tacitum (2), qui imperante Vespasiano Capitolinum templum restitutum memorat: *Curam restituendi Capitoli in L. Vestinium confert, equestris ordinis virum; sed auctoritate famaeque inter proceres. Ab eo contracti Haruspices, monuere, ut reliquiae prioris delubri in paludes arveberentur, templum isdem vestigiis sisteretur: nolle Deos mutari veterem formam. Undecimo Kalendas Iunias, serena luce, spatium omne quod templo dedicabatur, evinctum vittis coronisque. Ingressi milites, quis fausta nomina, felicibus ramis: dein Virgines Vestales, cum pueris puellisque patrimis matrimisque, aqua rivis & fontibus annibusque bausta, perluere. Tum Helvidius Priscus Praetor, praeunte Plautio Aeliano Pontifice, lustrata suo vetavilibus area, & super cespitem redditis exiis, Iovem, Iunonem, Minervam,*

prae-

(1) Polyhist. Cap. 1.

(2) Annal. Lib. IV. 53.

praefidesque imperii Deos precatus uti coepta prosperarent, sedesque suas pietate hominum inchoatas, divina ope adtollerent: vittas, quæ ligatus lapis innexique funes erant, contigit. Simul ceteri Magistratus, & Sacerdotes, & Senatus, & Eques, & magna pars populi, studio laetitiaeque commixti, saxum ingens traxere: partimque mœtæ fundamentis argenti aurique stipēs, & metallorum primitiae nullis fornacibus victæ, sed ut gignuntur. Praedixere Haruspices, ne temeraretur opus saxo aurove in aliud destinato. Lapidem, quem in fundamentis iaciebant veteres, auspicalem dixere, idque factum in templis fundandis solemoni Pontificis precatione, docet antiquis litteris scriptum marmor in Thefauro Gruteriano (1).

III. Pontificio Etruscorum iure, quod Latini amplexati sunt, non solum illud totum terrae spatium aratro designatum a conditoribus urbium, quod murus ambitu occupare debebat, sacrum & inviolabile; sed etiam murus ipse sacer, nulloque ausu aut crimine violandus censebatur, auctore Plutarcho (2), qui ἀβελελον καὶ λεπὸν habitum fuisse scribit. Varronis sententiam laudat Plutarchus, qui muros ea de causa sacros existimandos censet, quod pro his pugnare alacrius cives debeant, mortemque etiam oppetere. Pro patriæ salute & incolumitate Decii, Curtius, & Scaevola se devoverunt (3). Hinc Romulus fratrem Remum interemit, quod, ut vulgatiores est fama, ludibrio fratris transiisset muros (4), atque ita sacrum locum transcendendo profanum reddidisset. Profecto sacros muros effeciebat Religio ipsa, sacri item ritus, tum auspicia atque auguria, tum etiam quia tota urbs patrii Numinis tutelaribus templum, aliorumque Deorum, quorum in ipsa urbe condenda opem invocationibus postulaverant, aedes quodammodo censebatur. Quod vero discrimen inter moenia & portas urbium interfit, paulo inferius ex antiquis monumentis depromam. Inter leges a Romulo latas, illam, dummodo vera sit, adferunt, qua cautum est: MOENIA SACROSANCTA SUNTO. (5) Quid vero sacrosanctum sit, meritoque ita dici possit, docet Cicero (6): Sacrosanctum nihil esse potest nisi quod populus plebesve sanxisset. Deinde sanctiones sacranda sunt aut genere ipso, aut obtestatione & consecratione legis, aut poenae, quum caput eius, qui contra fecit, consecratur.

IV. Neque tantum moenia urbium sacra, verum etiam sancta habita sunt. Auctor mihi Festus, qui hæc scribit ex Gallo Aelio (7): Inter sacrum autem & sanctum & religiosum differentias
bel-

(1) Pag. xxix. 5.

(2) Quaest. Roman. Cap. xxvii.

(3) Livium vide Lib. II. & VIII. & X. Val. Maximum Lib. V. Cap. vi.

(4) Ex eodem Livio Lib. I. 7. quod etiam

Plutarchus & Diony. Halicarn. scribunt.

(5) Vide Marlianum Urbis Romae Topographia Lib. II. Cap. viii.

(6) Pro Balbo 14.

(7) In voce Religiosus.

bellissime refert. Sacrum aedificium, consecratum Deo. Sanctum murum, qui sit circum oppidum. Religiosum sepulcrum, ubi mortuus sepultus aut humatus sit, satis constare ait; sed ita portione quadam & temporibus eadem videri posse. Siquidem quod sacrum est, idem, lege aut instituto maiorum, sanctum esse putant, ut violari id sine poena non possit. Idem religiosum quoque esse, quoniam sit aliquid, quo ibi homini facere non liceat: quod si faciat, adversus Deorum voluntatem videatur facere. Similiter de muro & sepulcro debere observari, ut eadem & sacra & sancta & religiosa fiant; sed eo modo, quod supra expositum est, quum de sacro diximus. Interdum generali potestate sanctum, qua & pro sacro ponitur, ut apud Ciceronem (1) observat V. C. Georgius d' Arnaud (2): Urbis muri, quos, eos Pontifices SANCTOS esse dicitis, diligentiusque Urbem religione, quam ipsis moenibus cingitis. Non raro etiam haec coniunguntur, quod factum a Tullio animadvertimus (3): Id semper populo Romano, semper Senatui, semper ipsis Diis immortalibus, satis SANCTVM, satis AVGVSTVM, satis RELIGIOSVM esse visum est. Veteres Iureconsulti moenibus dumtaxat sanctitatem tribuunt (4): Sanctae res, veluti muri: & portae quodammodo divini iuris sunt. Portis sanctitatem non tribuerunt Etrusci, eorumque exemplo Latini, ut mox dicam. Quando vero portae sanctae dicuntur, ibi sanctum pro sacro usurpatum docti viri volunt: quam distinctionem docet Festus (5): Rituales nominantur Etruscorum Libri, in quibus perscriptum est, quo ritu condantur urbes, arae, aedes sacrentur, qua SANCTITATE MVRI, quo iure portae, quo modo tribus, curiae, centuriae distribuuntur, exercitus constituuntur, ordinentur, ceteraque eiusmodi ad bellum ac pacem pertinentia. Sacra erat ipsa aratio, captatis auguriis facta, post quam murum faciebant, auctore M. Catone (6): Captato augurio, qui urbem novam condebat, tauro & vacca arabat: ubi arasset, murum faciebat: ubi portam volebat esse, aratrum tollebat, & portam vocabat. Adpellantur etiam a Virgilio (7) Latini Regis moenia AVGVSTA, id est augurio consecrata, ut explicat Servius, eodem Etruscorum ritu, sine dubio, aedificata:

Tum satus Anchisa delectos ordine ab omni
Centum Oratores AVGVSTA AD MOENIA Regis
Ire iubet, ramis velatos Palladis omnes.
Donaque ferre viro, pacemque exposcere Teucriis.

Vol. III.

C

V. Moc-

(1) De Nat. Deorum Lib. V. cap. ult.

de R. D. & A. E. D. ait in l. 1. D. de D. R.

(2) Variarum Coniect. Lib. I. Cap. xv.

(5) In voce Rituales.

(3) De Harusp. Resp. 6.

(6) In Fragmentis.

(4) Gaius, exscript. ab Iustinian. §. 10. Inst.

(7) Aeneid. Lib. VII. vers. 153.

V. Moenia a muniendo dicta constat ; quia his munimur adversus hostes . Varro etymon confirmat ⁽¹⁾ : Opere muniebant moenia , quo munitius esset oppidum . Vossius ⁽²⁾ munio , ab ἀμύνω , hoc est tueor , defendo , ex Servio deducit . Veteres moenire , pro munire dixerunt . Plautus ⁽³⁾ :

Ita vinclis custodisque circum moeniti sumus .

A moenus , ut notat Vossius , factum moerus , converso *n* in *r* : at moerus , ut Servius adnotat ⁽⁴⁾ , quia veteres pleraque eorum , quae nos per *u* dicimus , per *oe* diphthongen pronuntiarunt . Hinc coerare , pro curare . Virgilius moerorum , pro murorum dixit ⁽⁵⁾ :

*Quin intra portas , atque ipsis praelia miscent
Aggeribus moerorum .* —————

Moerus vero a μῶρα , id est pars ; quia quisque pro rata parte muros exstruebat , respiciebat ac tutabatur . Murorum tutamenta ac propugnacula fuere aggeres , valla , turres , fossae . Hinc ortum praecellentium militum decus , coronae vallares : murales quoque his dono datae ex auro , qui primi , dum urbs caperetur , muros conscendissent ⁽⁶⁾ . In aedificandis muris & primos & praestantes in Italia fuisse Etruscos ostendi , & infra clarius ostendam .

VI. A moero , hoc est muro , dictum pomoerium censent veteres Grammatici . Pomoerium ex Etruscorum religione locus sacer fuit , nullis profanis usibus ac negotiis violabilis : eratque illud spatium terrae intra & extra descriptam fossam ⁽⁷⁾ . Ex recitatis Varronis verbis , pomoerii locum & religionem discimus : Quod erat post murum , pomoerium dictum , eoque auspicia urbana finiuntur . Aulus Gellius pomoerii definitionem , seu potius sententiam adfert ⁽⁸⁾ : Pomoerium quid esset , Augures Populi Romani , qui libros de Auspiciis scripserunt , istiusmodi sententia definierunt : „ Pomoerium , est locus intra agrum effatum „ per totius Urbis circuitum pone muros , regionibus certis determinatus , qui „ facit finem urbani auspicii . Qua autem de causa pomoerium poneretur , docet Livius mox adferendus ; ne scilicet interiori parte aedificia moenibus continuarentur ; & extrinsecus puri aliquid ad humano cultu pateret soli . Nefas enim intra pomoerium auspicato conditum profana negotia habere : quod etiam adnotat Laelius Fe-

(1) Lib. IV. de Lingua Lat.

(2) In Etymol. L. L. V. MOENIA.

(3) In Captiveis Act. II. Sc. II.

(4) In Lib. X. Aeneid. vers. 13.

(5) Ibidem .

(6) Gellium Lib. V. Cap. VI. Noct. Attic.

(7) Fabius Pictor , auctor suppositus , pomoerii auctorem Ianum facit . Id etiam repetendum superius in Notis pag. 9.

(8) Noct. Attic. Lib. XIII. Cap. xv.

Felix apud eundem Gellium (1): *Centuriata Comitia intra pomoerium fieri nefas esse; quia exercitum extra urbem imperari oporteat: intra Urbem imperari ius non sit. Festus pomoerium postmurum & promurum dictum scribit: Prosimurium (alii Codices postmurum) Pontificale pomoerium, ubi Pontifices auspicabantur. Dictum autem pomoerium, quasi promurum (alii Codices postmurum) id est proximum muro. Quum vario modo Scriptores declarent pomoerii locum (nam aliqui post murum, alii prope murum, alii proximum muro, seu circa murum definiunt) nil mirum, si ex recentioribus aliqui docti homines pomoerium extra muros, alii intra muros Urbis statuerunt. Sententiae Oauphrii Panvini, magni nominis & doctrinae viri (2), lubens inhaereo, qui pomoerium tam intra, quam extra Urbis murum fuisse censet: quo in loco, utpote auguriis & auspiciis consecrato, nullum plane fieri aedificium patiebantur. Nil ad hanc licem dirimendam illustrius & opportunius Livii auctoritate, qui Urbem aggere, fossis & muro circumdatam a Servio Tullo describens, ita pomoerium ab eo amplificatum, & quid sit pomoerium docet (3): *Pomoerium, verbi vim solam intuentes, post moerium interpretantur esse. Est autem magis circa murum locus, quem in condendis urbibus quondam Etrusci, qua murum ducturi erant, certis circa terminis inaugurato consecrabant; ut neque interiore parte aedificia moenibus continuarentur, quae nunc vulgo etiam coniungunt: & extrinsecus puri aliquid ab humano cultu pateret soli. Hoc spatium, quod neque habitari, neque arari fas erat, non magis quod post murum esset, quam quod murus post id, pomoerium Romani adpellarunt: & in urbis incremento semper, quantum moenia processura erant, tantum termini hi consecrati proferebantur. Plutarchus habet (4): Πομόριον, ὀπίθεν τείχους, καὶ μετὰ τείχος. Pomoerium post muros, & prope muros. Quum Varro doceat pomoerio auspicia urbana finiri; patet ea finem habuisse non muro, sed pomoerio. Sed cum intra, tum extra Urbem pomoerium fuisse, diserte docet alio in loco Livius (5): *I, licetor, colliga manus, quae paullo ante armatae imperium populo Romano pepererunt. I, caput obnube liberatoris urbis huius. Arbori infelici suspende: verbera vel intra pomoerium, modo inter pila & spolia hostium: vel extra pomoerium, modo intra sepulcra Curiatorum.***

VII. Pomoerii sacrum locum, ut facile cognoscerent omnes, quo ambitu urbana auspicia finirentur, cippis ac terminis tamquam limitibus circumseptum fuisse, docet adlatis a me locis Varro (6), qui

(1) Noct. Attic. Lib. XV. Cap. xxvii.

(2) De Urbe Roma pag. 21.

(3) Lib. I. 44.

(4) In Vita Romuli.

(5) Lib. I. 26.

(6) Lib. IV. de Ling. Lat.

aetate sua adhuc incolumes erant : Cippi pomoerii *stant & circum Ardeam , & circum Romam* . Livius locum pomoerii certis circa terminis augurato consecratum fuisse , ita memorat : *Est autem (pomoerium) magis circa murum locus , quem in condendis urbibus , quondam Etrusci , qua murum ducturi erant , certis circa terminis augurato consecrabant* . Ex Etruscorum instituto sacros fuisse & hos pomoerii terminos , ac cippos , coniicio ; quandoquidem Scriptores rei Agrariae in privatis agris terminos , stellas , & arcas consecratas , item sacrificio facto terminos positos scribunt . Sed egregium Siculi Flacci testimonium adferre perlubet , ex ipsis priscæ religionis arcanis ritibus ac caerimoniis magna ex parte Etruscis depromptum ⁽¹⁾ : „ Quum „ enim terminos disponent , ipsos quidem lapides in solidam ter- „ ram rectos conlocabant proxime ea loca , quibus fossis factis de- „ fixuri eos erant , & unguento velaminibusque & coronis eos co- „ ronabant . In fossis autem , in quibus posituri eos erant , sacrificio „ facto , hostiaque immaculata caesa , facibus ardentibus *insectis* „ fossa cooperati sanguinem instillabant , eoque thura & fruges „ iactabant : favos quoque & vinum , aliaque quibus consuetudo „ est terminis sacrum fieri [in fossa adiciebant] : consumtisque „ omnibus dapibus igne , super calentes reliquias lapides conloca- „ bant , atque ita diligenti cura confirmabant , adiectis etiam qui- „ busdam saxorum fragminibus circumcalcabant , quo firmius ita- „ rent . Tale ergo sacrificium domini , inter quos fines dirimeban- „ tur , faciebant . Nam & si in trifinium , id est , in eum locum , „ quem tres possessores adtingebant , termini ponebantur , omnes „ tres sacrum faciebant : quique alii in confinio domini erant , „ omnes ex convenientia terminos ponebant , & sacrum faciebant . „ Termini tum in agris , tum circa religiosum sepulcri locum positi in acumen desinentes , tutulum referebant , qui sacer erat ; quare Diis & Flamini Diali veteres eum tribuerunt . Credibile est , pomoerii quoque terminos litteris inscriptos fuisse . Pomoerii fines proferre ac promovere poterant Consules , Imperatores Caesares , & hi tantum , qui Rempublicam agris ab hostibus captis auxissent . Vetus marmora non adfero , quae pomoerium ampliatum terminatumque memorant ; nam & in Gruteriano Thesaurō ⁽²⁾ , & a Dempsterō adducuntur ⁽³⁾ .

CA-

(1) De condit. agrorum .

(2) Pag. CXCVI. I. 2. 3. 4. & pag. CCXLIV.

(3) De Etr. Reg. Lib. III. Cap. XVI.

CAPVT III.

*De Etruscorum antiquorum in re aedificatoria ingenio,
industria, peritia, & in condendis urbium
moenibus magnificentia.*

I. **O** Stendimus in superiore capite, fulgida face praelucente mihi Varrone, aliisque celeberrimis Scriptoribus, qui fuerint in condendis urbium moenibus Etrusci ritus: nunc de eorumdem Etruscorum moenium structura differendum est. Inter eximias Tyrrhenorum laudes ea summum decus & gloriam iisdem adferre videtur, quod omnium primi *τειχοποιῶν*, artem nempe exstruendi moenia, excogitarint, atque Italiam monstrarint: quod scribit Lycophronis Scholastes (1): *ΤΥΡΡΕΙΣ. τὸ τεῖχος, ὅτι Τυρσηνοὶ πρῶτον. ἔφουρον τὴν τεῖχοιάν.* Hunc ipsum locum mihi indicavit Ludovicus Caelius Rhodiginus (2), quum de lucernis & candelabris Tuscorum sermonem interfuerisset: Lychniae, id est candelabra Tyrrhenorum, commendationis videntur habuisse plurimum; quippe Tyrrhenos laudant Graeci, ut *Φιδότηχνας*, id est artium studiosos. Nam & moenia substruere, id est *τειχοποιῶν* excogitasse, omnium primi feruntur Tyrrheni, quod scribit Lycophronis Interpres; unde factum, ut pro muro dicatur *tyrsis*. Quin, inquit Dionysius, ab Tyrrhenis densius exstructae domus vocantur *tyrses*: quod obseruauit Graeci quoque. Sed & hinc conciliatum Tyrrhenis nomen, produnt nonnulli ab *tyrsium* munimentis: veluti *moessynoecis* in Asia, de turribus ligneis, quas *moessynos* dicunt. *Tyrses* nominat Xenophon quoque. Scriptores vetustissimi Homerus, Hesiodus, Herodotus, Thucydides, alique, quos enumerat Bochartus (3), pro Tyrrhenis & Tyrrhenia *Τυρσηνους Τυρσηnos* scribunt & *Τυρσηνίαν Τυρσηνίαν*: nempe, si Dionysio credimus, ἀπὸ τῶν ἐπομύτων ἃ πρῶτοι τῶν τῆδε οἰκοῦντων κατασκευάσαντο: a munitionibus, quas accolarum primi exstruxerunt. Hae enim munitiones, eodem auctore, *τύρσεις tyrses*, id est, turres dicuntur tam Tusco sermone, quam Graeco. In muris exstruendis praestantes quoque fuere Tyrrheni Pelasgici generis, quorum studio & arte, quum nondum Athenae Graecis artificibus florerent, constructum *Pelasgicum murum* Athenis laudat Hefychius.

II. Moenium decus ac maiestatem augent fossae; sed & in foss-

(1) Ad vers. 717. Casandrae.

(3) Geograph. Sacr. Lib. I. Cap. xxxiii.

(2) Lect. Antiquar. Lib. VI. Cap. xviii.

fossis faciendis praecelluisse omnibusque exemplo praevisse Tuscos, docet Plinius (1): qui tamen de fossis tantum ad aquas ne exundarent, intra flumina coercendas, factis aggeribus ac sepimentis, agit: *Proximum inde ostium Caprasiae: deinde Sagis: dein Volane, quod ante Olane vocabatur. Omnia ea flumina FOSSASQUE primi a Sagi* (alii Codices *Asagi*) *fecere TRSCI, egesto amnis impetu per transversum in Hatrianorum paludes, quae septem maria adpellantur, nobili portu oppidi Tuscorum Hatriae, a quo Hatriaticum mare ante adpellabatur, quod nunc Hadriaticum.* In hunc Plinii locum V. C. Alexius Symmachus Mazochius multa erudite adnotavit (2). Fossas maximo praefidio urbibus fuisse constat: quum enim duo machinarum essent genera; unum, cuius ictu impulsuque prosternerent opus; alterum quo subfodiebant muros ac substruebant, utrisque, ut observat Florentinus Vitruvius Leo Baptista Albertius (3), magna ex parte providebatur non muro magis quam fossa: quam latam & admodum profundam esse voluerunt. Haec sequiore quoque aevo servasse maiores nostros, quum urbem tertio moeniis ampliasent, nempe his quas cernimus, docet inscriptum marmor, quod in moeniis intersum ad hoc tempus cernimus inter portam, quae *Pinti* dicitur & portam *Crucis*. In utroque marmoris angulo superius sculpta sunt hinc insignia Reipublicae Florentinae, nempe *Lilium*, hinc *Communis seu Populi*, nempe *Crux* (4). Characteres, ut aiunt, Gothicos imitantur, qui accurate typis nostris repraesentari non possunt.

ANNI DÑI MCCCX IDICTIONE
VIII. LA VIA DEL COMVNE DEN
TRO ALE MVRA. E b2 XVI. E LE MV
RA GROSSE b2 III. 7 MEZZO E FOSSI
AMPII IN BOCCHA E COL GIETTO b2
XXXV. E LA VIA DI FVORI SV LA FOS
SA b2 XIII. 7 MEZZO E LE FOSSETTE
DA LA VIA A LE CAMPORA b2 II. E
MEZZO E COSI DE ESSERE IN TVTTO
b2 LXX. E MEZZO

III.

(1) Hist. Nat. Lib. III. Cap. xvi.

(2) Vide Tom. III. Dissert. Nobilis Etruscae Academiae Cortonenfis, in qua Dissert. I. *Sopra l' Origine de' Tirreni* §. I. pag. 21. cuius auctor idem praclaudentur Can. Mazochius.

(3) De Re aedificatoria Lib. IV.

(4) Hanc Inscriptionem ipse accurate delineavi, & apographum dono dedi Societati Columbariae Florentinae Academiae. Vide Annale III. anni MDCCXXXVII. pag. 10.

III. Moenia, ut operum aeternitati prospicerent, veteres Tusci e quadratis lapidibus construxerunt. Servant & ipsa moenia regulas Tuscanicae Architecturae, sive spectes eorum fundamenta, sive amplitudinem, crassitudinem & constructionem, sive etiam turres & munitiones, de quibus Vitruvius (1). Sed ad rem nostram, quid de moeniis Etruscarum urbium scribat praelaudatus Florentinus Vitruvius, exponendum est (2): „Moenibus veteres, praesertim populi „Etruriae, quadratum, eundemque vastissimum lapidem probavere: „quod ipsum Athenae quoque, auctore Themistocle, usurparunt „ad Pyreum. Visuntur & vetusta oppida, cum Etruriae, tum & „Umbriae, tum etiam apud Hernicos, lapide adstructa praegrandi, incerto & vasto: quod mihi quidem opus vehementer probatur; quandam enim praesertit rigiditatem severissimae vetustatis, quae urbibus ornamento est. Ac velim quidem eiusmodi esse urbis murum; ut, eo spectato, horreat hostis, & mox diffidens abscedat. Maiestatem adferet latissima profundaue fossa, ripis abruptis coercita muro, qualem ad Babylonem fuisse ferunt, cubitos regios latam quadraginta, & profundam plus centum. Augerebit maiestatem altitudo & crassitudo moenium, qualia fecisse legimus Ninum, Semiramim, Tigranem, & plerosque omnes, qui animo ad magnificentiam propensi fuerunt. In turribus & decurforiis moenium Romae vidimus pavimenta picta opere tessellato, & parietes crustatos venustissime. Coronarum vero & crustationum deliciae moenibus non debentur; sed pro coronis paullo abstrusiores aliqui praelongi lapides ad regulam & libellam prominebunt. Pro crustatione autem, tametsi asperitas frontis ultro contumax & quasi minitabunda perstabit; velim tamen lapides ita iunctos esse ad angulos lineasque mutuas, ut adstructa, nusquam hiatibus dehonestentur. Id commodissime adsequemur regula Dorica, cui similem oportere legem esse, aiebat Aristoteles; ea enim erat plumbea, flexibilis; nam quum haberent illi quidem apud se lapides praeduros & intractabiles, impensae ac labori parcentes, non ad rectos angulos dolabant glebas; sed incertis ordinibus, uti se quisque cubilia caperet, adponebant: ea re, quia circumferre lapidem, quoad locos idoneos & sedem aptam captassent, laboriosissimum esset, flexibilem huiusmodi regulam adpingebant: angulumque lateraque iungendi lapidis concingebant, & obflexa pro norma utebantur, qua istorum lapidum intervacia praetentarent, usurparentque locos, ubi copulandum lapidem confirmarent, atque deinceps interfere-

„rent.

(1) Lib. I. Cap. 111.

(2) De Architect. Lib. VII. Cap. 11.

„ rent . Tum & venerationis gratia intra pomoeria , & pro muris
 „ velim patulam circumscribi viam , sacrarique publicae libertati :
 „ quam quidem ne fossa , ne pariete , ne septo , neve arbutto qui-
 „ dem homo quivis impune compediat .

IV. Quod si moenia & fossas Etrusci omnium primi Italii ostenderunt , ut cives ab hostibus tuerentur , eorum quoque valetudini consultum iri urbium situ censuerunt ; quare in locis arduis & adcessu difficillimis eas condiderunt . Laudat Dionysius Veios , Etruscorum urbem potentissimam , quam distasse scribit ab Vrbe centesimo lapide , nec fuisse Athenis minorem , fundatam in excelsio & undique praerupto scopulo . Hanc Romuli exercitus , quum veteranos vicisset , profecutus fusos hostes ad moenia , ut eam vidit muris validam , ac situ ipso munitam , abstinuit . Vrbes editis in locis conditae , ut etiam observat Aristoteles ⁽¹⁾ , caelo puriore , adeoque perpetua salubritate fruuntur ; sed in editis locis atque in ipsis montibus quum urbes conderent , adeo sagaces fuere Tusci , ut planitiem quandam exquirent ; quam praecipuae Vrbes Etruriae obtinent . Multa vero incommoda urbes illae patiuntur , quae in plano constitutae fuere , quae Leo Baptista Albertius enumerat .

V. Non omnes tamen Etruscorum urbes aequum ambitum & partium distributionem ; sed variam , seu rotundam , seu polygonam servant . De his prae laudatus Leo Baptista Albertius ⁽²⁾ : „ Veteres
 „ Architecti oppidis circumdandis , murorum angulos improbarunt ;
 „ quod hostibus laceffentibus magis quam incolis defendentibus opitulentur : quod item ad machinarum iniurias tolerandas sint nequaquam validi . Et certe anguli ad insidias atque telorum missiones expugnatoribus nonnihil conferunt , ubi excurrendi & se se recipiendi facultas praestetur . Montanis autem urbibus iidem maximo interdum praesidio sunt , ubi se adversus viarum occursum offerunt . Ad PERUSIAM urbem celebrem , quia vicos hac illac quasi a manu dispanfos digitos per obductos calles porrigat , si volet hostis anguli frontem petere , non parebit illic ubi multa incesset manu , & quasi aliqua subinsidente arce exceptus , telae eruptionesque non perferet . Itaque non locis omnibus circumdandae urbis una eademque ratio est . „ Vrbes conditas in edita rupe , ac praecipiti damnat idem Albertius : „ Alii praecipitiis locorum esse urbis latus finiendum monent . Sed praecipitia ipsa ferme omnia , quam ex se contra motus , & tempestates invalida sint , monstrant cum alibi pleraque oppida , tum & in Etruria

„ VOLA-

(1) Politicor. Lib. VII. Cap. 11.

(2) De Re aedificat. Lib. IV. Cap. 11.

„VOLATERRAE; labuntur enim temporum ductu, & quae impositae fueris, trahunt in ruinam.

VI. Nec tantum civium saluti & tutelae Tusci in condendis urbibus perspexere; verum etiam frenis iniectis iniquorum hominum licentiae, castitate, & morum sanctitate, Religionem factam testam esse voluerunt. Tempa siquidem ex vetere disciplina, quam etiam Romani observarunt, non omnibus Diis omni in loco ponenda censuere. Nam Deos quidem, qui paci, qui pudicitiae, qui bonis artibus praeessent, intra moenium septa collocandos putarunt: qui autem voluptates, rixas, incendia cierent, excludendos sanxerunt. Praestat hac de re Vitruvii Pollionis testimonium adferre (1): *Id autem etiam Etruscis Haruspibus, disciplinarum scriptis, ita est edictum: extra murum Veneris, Vulcani, Martis sana ideo collocari, uti non insuescat in urbe adolescentibus seu matribus familiarum Venerea libido, Vulcanique vi e moenibus, religionibus & sacrificiis evocata, ab timore incendiorum aedificia videantur liberari. Martis vero divinitas, quum sit extra moenia dedicata, non erit inter cives armigera dissenso; sed ab hostibus ea defensa & belli periculo, conservabit. Item Cereri extra urbem loco, quo non semper homines, nisi per sacrificium, necesse habeant adire: cum religione caste sanctisque moribus is locus debet tueri.* Tantum studium antiquis Tuscis, non solum observandae, tuendaeque, verum etiam amplificandae Religionis fuit.

VII. Singulae vero urbes, praeter fatales Genios, ad tutelam Deos sibi adsciverunt, quos ignotis nominibus arcanisque sacris deventerati sunt, ne, uti superius diximus, evocati, obseffa urbe, captaeque ad hostes migrarent, & ita sacrilegia evitarent (2). Evocandi religiosi ritus tum apud Etruscos, tum apud veteres Latinos & Romanos solemnem aliqua formula usurpatos, docet Plinius (3): *Exstat Annalium memoria, sacris quibusdam & precationibus vel cogi fulmina, vel impetrari. Vetus fama Etruriae est, impetratum Vulturni urbem agris depopulatis, subeunte monstro, quod vocavere Voltam: evocatum & a Por-sena suo rege: & ante eum a Numa saepius hoc factitatum, ut primo Annalium suorum tradit L. Piso gravis auctor.* Maximos Deos, omnium gentium consensu receptos, *Consentes & Complices* Etrusci nominarunt, teste Arnobio (4). Subspicor, urbium praefides & propugnatores Deos, aut Genios ea specie sculptos, ut in pluribus iam editis simulacris cernimus, quasi iaculantes fulmen, paratos ad urbium salutem & tutelam. Deorum urbium tutelarium frequens invocatio expressa in

Vol. III.

D

Ta-

(1) De Architect. Lib. I. Cap. vii.

Macrobius Saturnal. Lib. III. Cap. ix.

(2) Vide etiam Virgilium Aeneid. Lib. ii. vers. 351. & in eum locum Servium.

(3) Hist. Nat. Lib. II. Cap. lxxx.

(4) Lib. iii. advers. Gent.

Tabulis Eugubinis, toto terrarum orbe celeberrimis, quas Ioannes Baptista Passerius, vir summae eruditionis, egregio Commentario nuper illustravit; & multa nobis antea ignota patefecit. Veterum superstitionem in colendo Urbis Genio, & Fato, quorum auspiciis eam stare arbitrabantur, merito inridet, & refellit Prudentius (1):

*At follers Orator ait : Fataliter Urbem
Sortitam quonam Genio proprium exigit aevum;
Cunctis nam populis, seu MOENIBVS inditur, inquit,
Aut FATVM, aut GENIVS: nostrarum more animarum,
Quae sub disparili subeunt nova corpora sorte.*

VIII. Nec solum moenia, verum & turres sacras habitas fuisse colligimus; nam si de caelo tactae fuissent, piaculari sacro, immolatis hostiis, re divina facta, institutisque ludis expiabantur; ut Varro de scaenicis Originibus Libro primo ita scriptum reliquit, cui Antias, aliique Historici auctores fuerunt: *Quum multa portenta fierent, & MVRVS ac TVRRIS, quae sunt inter portam Collinam & Esquilinam, de caelo essent tacta, & ideo libros Sibyllinos Decemviri adussent, renuntiarent, ut Diti Patri, & Proserpinae ludi Tarentini in Campo Martio fierent, & hostiae furvae immolarentur: utique ludi centesimo quoque anno fierent.* Hunc Varronis locum adfert Censorinus (2), qui scribit Rituales Etruscorum Libros docuisse, quae nam eventura forent, & quae saecula successura ex ipso natali urbi die: & id quidem, adnotatis quibusdam praesagiis, quibus putarunt certos eventus temporum posse praenuntiari; adeoque, ut Leo Baptista Albertius explicat (3), non spectato caelo, sed captis ex praesentium rerum argumentis, atque coniectura. Haec igitur eos monuisse scribit Censorinus (4): *Sed, licet veritas in obscuro lateat; tamen in unaquaque civitate quae sint naturalia saecula; Rituales Etruscorum libri videntur docere: in quibus scriptum esse fertur, initia sic poni saeculorum, quo die urbes, atque civitates constituerentur: de his, qui eo die nati essent, eum, qui diutissime vixisset, die mortis suae primi saeculi modulum finire: eoque die, qui essent reliqui in civitate: de his rursus eius mortem, qui longissimam aetatem egissent, finem esse saeculi secundi: sic deinceps tempus reliquorum terminari; sed ea, quod ignorabant homines, portenta mitti divinitus, quibus admonerentur, unumquodque saeculum esse finitum. Haec portenta Etrusci, pro Haruspicii, disciplinae quae suae peritia, diligenter observata in libros retulerunt. Quare in Tu-*
scis

(1) Contra Symmach. Lib. Poster. vers. 370.

(2) De Die Natali Cap. xviii.

(3) De Re aedificat. Lib. IV. Cap. ii I.

(4) De Die Natali Cap. xviii.

fcis Hiftoriis , quae octavo eorum faeculo scriptae sunt , ut Varro testatur , & quot numero faecula ei genti data sunt , & transactorum singula quanta fuerint , quibusve ostentis eorum exitus designati sunt , continentur . Itaque scriptum est , quatuor prima faecula , annorum fuisse centum & quinque : quintum , centum viginti trium : sextum , undeviginti & centum : septimum totidem : octavum tum demum agi : nonum & decimum superesse , quibus transactis finem fore nominis Etrusci . Post haec subdit Leo Baptista Albertius (1) : Tum & faecula ipsa qualia futura sint , non ignorari arbitrabantur hifce indiciis . Romam quidem orbis imperium habituram ex eo coniectarunt , quia , qua die condita fit , ex natis per eam diem unus regnum adeptus fit . Hunc invenio fuisse Numam ; nam conditam Urbem , & natum Numam XIII. Kalendas Maias meminit Plutarchus . Vana haec superstitio , hominum , urbium rerumque in ortu , vel aedificiorum inanis observatio , ad futurorum temporum eventus & perpetuitates , vel adversas vices cognoscendas , ab Etruscis ad Florentinos manasse , ac diu viguisse , docet inscriptio incisa in marmoreo pavimento pulcherrimo tessellati ac vermiculati operis , quod cernimus in Florentino Baptisterio , ac Basilica omnium antiquissima S. Ioannis : quod pavementum vetera monumenta instratum tradunt circa undecimum faeculum , cuius tres tantum sequentes verus adferre lubet :

QUAM SUPERAT DOMUS HEC TAM UATES IPSE IOHANNES
FAMOSUM TEMPLUM SIMILIS DOMUS EST SIBI NULLA
DESTRUET HANC IGNIS CUM SECLA CUNCTA PERHIBUNT .

Scribit Ioannes Villanius (2) , secutus vulgi traditionem , hoc Templum constructum fuisse eo tempore , quo ab Astronomis observata astrorum constitutione , perpetuitatem huic aedificio omnium magnificentissimo ea portendebant . Sed hae reliquiae sunt artis , & quidem inanis , veterum Haruspicum , & Vatum Etruscorum . Astrorum auspicia servata quoque a Romulo , quum Romam conderet , quae eam aeternam fore praedicebant , memorant complures Scriptores (3) . Tibullus (4) :

Romulus AETERNAE nondum formaverat VRBIS
MOENIA , consorti non habitanda Remo .

D 2

CA-

(1) De Re aedificat. Lib. IV. Cap. 111.

(2) In Chronico , sive Storia Fiorentina , Lib. I. Cap. LX.

(3) Vide Manilium Astronom. Lib. IV. vers. 771. & quae in eum adnotat Scaliger .

(4) Lib. II. Eleg. V. vers. 24.

CAPUT IV.

*VOLATERRARVM. CORTONAE. FAESVLARVM. aliarumque
Etruriae Urbium moenia proferuntur
& illustrantur.*

I. **Q**uae de antiquis Etruriae urbibus, poëticis magis decora fabulis, quam incorruptis rerum gestarum monumentis traduntur, silentio heic praeterire in animo est. Nulla plane urbs antiquitate, opulentia, armis, ac rerum gestarum gloria illustris, quae miscendo humana divinis, primordia sua augustiora non fecerit, & origines suas non consecrarit. Sed omnem gloriam, nominis quum singulae ferme urbes in moeniis, aedificiisque cum publicis tum privatis sitam esse voluerint: in his, quae supersunt, ab interitu vindicandis, atque e temporis faucibus eripiendis, sedulam navare operam constitui. Siquidem perlustranti mihi Etruscarum urbium antiquissima monumenta, nil plane moeniis, quae urbium decora atque ornamenta maxima sunt, illustrius, nil pulchrius ac magnificentius, nilque publica luce dignius profecto visum est. Quamvis enim omnia fere innumerabilis annorum series, & fuga temporum diruerit, ac deleverit; moeniis tamen, quibus veteres conditores aeternitatem deberi crediderunt, quadam, ut ita dicam, vetustae senectutis reverentia, ita pluribus in locis pepercit, ut vestigia ipsa, & admirandarum molium, ac substructionum reliquiae speciem quamdam referant priscoe magnificentiae, quas cultores eruditae vetustatis, ac sapientes rerum aestimatores, non sine maxima voluptate, contemplari solent. Rudera haec vetustissima suis quodammodo vocibus praedicant ac testantur antiquam urbium opulentiam, & pulcherrimam quandam rerum a maioribus nostris praeclare gestarum, pro civium tutela, gloria atque ornamentis, imaginem ob oculos ponunt. Earum vero urbium, quarum solum nomen in priscis monumentis scriptum superest, quis est qui excidium non doleat, atque miseratione non prosequatur? Plurimum fata ita recenset Propertius (1):

*Et Veii veteres, & Volscae regna fuistis,
Et vestro posita est aurea sella foro.
Nunc intra muros pastoris buccina lenti
Cantat, & in vestris ossibus arva metunt.*

Lu-

(1) Lib. IV. Eleg. X. vers. 27.

Lucanus quoque (1):

————— Omne Latinum
Fabula nomen erit: Gabios, Veiosque, Coramque
Pulvere vix rectae poterunt monstrare ruinae.

II. Moenium exstructionem, Aedificatio, quae inter Architecturae partes principem locum obtinet, complectitur, ut docet Vitruvius (2): *Partes ipsius Architecturae sunt tres: Aedificatio, Gnomonice, Machinatio. Aedificatio autem divisa est bipartito, e quibus una est moenium, & communium operum in publicis locis collocatio: altera est privatorum aedificiorum explicatio. Publicorum autem distributiones sunt tres: e quibus una est defensionis, altera religionis, tertia opportunitatis. Defensionis, est murorum turriumque & portarum ratio, ad hostium impetus perpetuo repellendos excogitata. Religionis, Deorum immortalium sanorum, aediumque sacrarum collocatio. Opportunitatis, omnium locorum ad publicum usum dispositio, uti portus, fora, porticus, balnea, theatra, inambulationes ceteraque, quae iisdem rationibus in publicis designantur locis. In moeniis conlocandis praecipua, & quae cavenda, & quae observanda sunt, recenset Vitruvius (3). Ioannes Ciampinius vir eximius (4), Tuscos vetusta consuetudine in publicis operibus uti consuevisse quadratis lapidibus, iisque magnis, adfirmat, cuius struturae exemplum adfert; & hanc Romanos a Tuscis accepisse ostendit. Primum Romulae Urbis moenia, e lapidibus coacervatis (5), adeo parva fuere, ut Remus ludibrio fratris, ea transilire ausus sit, qui mox ob violatas Religionis caerimoniae ictus cecidit: inde iratum Romulum adiecisse, narrat Livius (6), interfectum iri sic deinde quicumque alius, qui moenia transiliret. Romulus postea Palatinum muniit, auxitque munitionibus Urbem. Primus omnium Regum Ancus muro lapideo, cuius exordium operis Sabino bello turbatum erat, Urbem, qua nondum munierat, cinxit, & alia praeclara opera, quae Livius enumerat, ad amplitudinem & decus eiusdem adiecit. Postmodum Servius Tullus, quum colles Quirinalem Viminalemque adiecisset, inde deinceps auxit Exquilinum, & aggere & fossis & muro circumdata Vrbe, ita pomœrium, uti supra adnotavimus, protulit. Quadrati lapides, quibus moenia sub his Regibus constituta sunt, fuere e saxo Gabino, Albano, Tiburtino, Praenestino, firmissima quidem, & igni, & temporum longinquitati, atque vi impervia. Postea non semel resecta Urbis moe-*

(1) Pharsal. Lib. VIII.

(2) De Architect. Lib. I. Cap. III.

(3) De Architect. Lib. I. Cap. IV. & V.

(4) Veter. Monument. Part. I. Cap. VIII.

(5) Vide Georgii Fabricii Romam Cap. II.

(6) Lib. I. c. 7. & vide in seqq.

moenia memorant Scriptores. Florente Republica, in usu fuerunt muri lateritii, qui mox Augusto occasionem dedere, ut gloriaretur se urbem relinquere marmoream, quum lateritiā invenisset. Sed de vetustissimis aedificiis severiori Architecturae lege constructis e quadratis lapidibus, praesertim sub priscis Romanorum Regibus, infra sermo instituetur, & insigniora, quae ad hanc usque aetatem supersunt, exempla adferemus.

III. Quibus vero quadratorum lapidum molibus, quo artificio, quove magnificentiae splendore urbium moenia ab Etruscis constructa fuerint, manifeste, ut arbitror, docent specimina, quae nunc primum adducimus. Exordium sumo a moeniis Urbis VOLATERRARVM, quae inter duodecim interioris Etruriae civitates, claritudine nominis, opulentia, antiquitate, ac nobilitate facile princeps censetur. Adferenda sunt duo insignia veterum Scriptorum loca, primum Strabonis, mox Aristotelis, quae eius situm describunt, moenia laudant, eamque mirum in modum munitam fuisse adfirmant. Haec igitur Strabo (1): Τῶν δὲ ΟΥΟΛΑΤΕΡΡΑΝΩΝ... κτίσμα ἐν Φάργγι βαθεῖα λόφος ἐστὶν ὑψηλός, περιχρήμνος πᾶντὴ τὴν κορυφὴν ἐπίπεδος, ἐφ' ἣ ἵδρυται τὸ ΤΕΙΧΟΣ τῆς πόλεως· ἡ δ' ἐπ' αὐτὴν ἀνάβασις πέντε καὶ δέκα σταδίων ἐστὶν ἀπὸ τῆς βάσεως ἑξεῖα πᾶσα καὶ καλεπὴ. VOLATERRARVM .... *situs hic est: adsurgit e concauo terrae in collem celsum & undequaque praecipitem, plano vertice, ubi MVRVS urbis exstructus. Adscensus ad eam est stadiorum quindecim, ab imo ad summum arduus ac difficilis.* Stephanus OENAM; Aristoteles vero OENAREAM adpellat Volaterrarum urbem (2): quod esse antiquum Etruscum nomen huiusce inclitae urbis; Latinum vero alterum Volaterrae, nuper ostendit vir egregius Alexius Symmachus Mazochius, ad quem lectorem mittimus (3): his reiectis, quae de eius nomine, quod *Vol* seu *Vola* Etrusca lingua *Urbem* significet, alii scripsere (4). Id etiam hi viderint, qui scripsere, numos Etruscos ex aere fusos, in quibus urbis nomen Tuscis litteris scriptum ita est: ΙΟΥΑΛΑ Velabri, ad Volaterras pertinere, iisdemque litteris huius validissimae ac munitissimae urbis nomen declarari. Haec igitur Aristoteles (5): Ἐστὶ δὲ τις ἐν Τυρρηνίᾳ πόλις ΟΙΝΑΡΕΑ καλουμένη, ἣν καθ' ὑπερβολὴν Φάσιν ἰχυρὰν εἶναι. ἐν γὰρ μέσῃ αὐτῇ λόφος ἐστὶν ὑψηλὸς τριάκοντα σταδίων ἀνέχων ἄνω, καὶ κἄτω ὕλην παντοδαπὴν, καὶ ὕδατα. *Est in Etruria quaedam urbs OENAREΑ, quae mirum in modum munita esse dicitur; nam in medio eius collis altus sta-*

(1) Geograph. Lib. V. pag. 223.

(2) Lib. de admirandis Auscultationibus.

(3) In Dissert. I. in Tom. IV. Academiae Etruscae Cortonenfis Diatrib. VII. p. 59.

(4) Flavius Blondus in Etruria illustrata. Vide Tom. VI. Observationum Litterarum Veronae anno MDCCXI. pag. 37.

(5) In eod. Lib. de admirand. Auscultation.

*stadiis triginta adtolitur, qui omni materie, & aquarum copia abundat. De hac ipsa urbe, nempe Volaterris, Aristotelem scribere, minime dubitare possumus, quum eius descriptio cum adlata a Strabone conveniat; etsi differat in designanda adscensus ab imo ad summum mensura. Quum igitur Aristoteles, & Stephanus hoc alio nomine Volaterras adpellent, subspicari possumus & hanc, & forsitan ceteras Etruriae urbes, cum nomen, tum Numen tutelare arcanum habuisse, quod prisca religione Pontificioque Etruscorum iure nec poterat effari, neque evulgari: quumque ignotum esset, tanquam divinum ac venerabile superstitione colebatur. Plinius (1) Verrii Flacci oraculum de Deo evocari solito in oppugnationibus refert: *Durat in Pontificum disciplina id sacrum: constatque ideo occultatum, in cuius Dei tutela Roma esset, ne qui hostium simili modo agerent. Desigi quidem diris precationibus nemo non metuit. Quod adinet ad Urbis nomen, haec Macrobius (2): Ipsius Urbis nomen etiam doctissimis ignotum est, caerventibus Romanis ne, quod saepe adversus urbes hostium fecisse se noverant, idem ipsi quoque hostili evocatione paterentur, si Tutelae suae nomen divulgaretur. Evocationes certis quibusdam Carminibus fiebant, quod & Plutarchus adfirmat (3). Macrobius Carmen refert Scriptorum vetustissimorum fide (4). Politianus, Florentinus Varro (5), triplex Romae urbi nomen fuisse censet: alterum arcanum, alterum sacrificiis debitum, alterum unum hoc pervulgatum. Vetustissimae maximeque remotae originis Volaterras esse, ex eo colligi potest, quod, Servio teste (6), Populonium Volaterranorum colonia censebatur. Quidam Populonium post XII. Populos in Etruria constitutos, populum ex insula Corsica in Italiam venisse, & condidisse dicunt: alii Populonium Volaterranorum coloniam tradunt: alii Volaterranos Corsis eripuisse Populonium dicunt. Populonia vero matris nomine decoratur a Virgilio, utpote patria eorum, qui in haec loca venerunt. Hanc urbem Aeneae in auxilium sexcentos iuvenes belli artibus instructos misisse, idem Virgilius narrat: Illam vero insulam trecentos:**

Sexcentos illi dederat POPVLONIA mater

Expertos belli iuvenes: ast ILVA trecentos

Insula, inexhaustis calybum generosa metallis.

Duos numos aereos nuper e Museo C. V. Matthaei Aegyptii, Regis utriusque Siciliae Bibliothecarii meritissimi, primus omnium pro-

(1) Hist. Nat. Lib. XXVIII. Cap. II.

(2) Saturn. Lib. III. Cap. IX.

(3) In Quaest. Roman.

(4) Ibidem.

(5) Lib. I. Epist. I. ad Petrum Medicem.

(6) In Virgil. Aeneid. Lib. X. vers. 172.

protulit prae laudatus Mazochius (1), inscriptos litteris Etruscis : *ANVJIV1* : hoc est *Tupluna* : ornatos vero, alterum Minervae, alterum Vulcani capite, cum adtributis seu symbolis utriusque Numinis propriis, quos dignos arbitror, qui a doctis viris expendantur. Cupiebam, ni aliis curis, & temporis angustiis distentum fuisset, hoc loci addere peraccuratam enumerationem, ad Naturalis Historiae partem nobilissimam illustrandam spectantem, mineralium, ac fossilium, quibus Volaterranae fodinae mirifice abundant. Siquidem Volaterranis in montibus innascuntur chalcedonii & achates lapides translucidi, qui Orientalium pulchritudinem, elegantiam ac splendorem aemulantur, hique praesertim laudantur, qui e Nobilissimorum Guarnacciorum montibus effodiuntur. Alabastrorum varia genera sunt, variique colores ad omne opus, urnulas, vasa, candelabra, lances, & simulacrorum symplegmata exprimenda aptissima. Interim multa notatu digna videri possunt, quae de his adferunt Ioannes Guidius Senior I. C. (2) & Curtius Inghiramius Patricii Volaterrani (3).

IV. His praenotatis, ad ipsa VOLATERRARVM moenia describenda gradum facio : quod, ut perspicuo ordine faciam, de eorum ambitu, situque, deinde de altitudine & amplitudine; demum de ipsis quadratis lapidibus nonnulla observatione digna proferam. Circuitus murorum huius antiquissimae urbis passuum millia quinque excedit, ut observat Inghiramius (4). Hunc ambitum manifeste indicant moenia ipsa antiquitus condita, quae nonnullis in locis longo tractu ad hoc tempus perstant; in aliis vero licet diruta, vel collapsa sint, tamen e solo ita eminent, ut antiquissimus urbis ambitus facile dignosci possit. Id perpaucis Etruriae urbibus contigisse cernimus : duas tantum in exemplum memorare lubet urbes, Volaterras, & Faesulas, quae post tot saecula, quum servant antiquorum moenium circuitum, id civibus maxime gloriosum esse, ac praedicandum adfirmo. Si quis a Porta Solis, hodie a *Selci* nuncupata, ad Monasterium S. Andreae Ordinis Camaldulensium pergat, videbit antiqua moenia, quae recentioribus moeniis ita coniunguntur ad Sacellum usque S. Andreae dictum, ut vetera pro base seu fundamento novis inserviant. Hinc nova moenia progrediuntur disiuncta ab antiquis : antiqua vero, quum a colle ad ima tendant, sub praedicti Monasterii Choro transeunt, efficiuntque angulum rectum; deinde non adparent; quare oritur hinc subspectio,

(1) Tom. IV. Dissert. I. Academ. Cort. Tab. I.

(2) Tract. de Mineralibus.

(3) In Tractatu ad Oppugnat. Etrusc. Antiquit. Tract. X. Cap. vi. pag. 770.

(4) Ibidem pag. 747.

cio, ex ipsis quadratis lapidibus magna ex parte ipsum Monasterium fuisse constructum. Ab angulo hoc ad locum, vulgo *Guel-fuccio*, moenia progrediuntur, eoque in loco extrinsecus a solo octo aut decem circiter Romanos pedes, & triginta etiam aliquot in locis se se adtollunt. Hæc prope casam quamdam recta pergunt ad locum, vulgo *la Pescaia*, ubi longo itineris tractu rudera tantum dirutaque eorumdem moenium inusitatae magnitudinis moles cernuntur: inde per clivum valde excelsum & arduum adsurgunt. Sed ne nimio taedio legentes adficiam, loca tantum præcipua, in quibus antiqua moenia adhuc post tot sæculorum vicissitudines perstant, indicasse sufficiet, ut facili negotio, qui fuerit ambitus moenium Volaterranorum intelligatur. A memorato loco, *la Pescaia*, ad locum *il Serpaio*, Etrusca moenia, qua altiora pedes Romanos xxx. vel xxxi. circiter, qua humiliora per tres angulos se extendunt, eosque tribus aequalibus fere intervallis efficiunt: hinc ad ima descendunt, ubi aquarum caput, & ductus fontis *Docciola* nuncupati: inde rursus eminent, confectisque tribus item angulis, ad locum, *il Portone* Nobilium Bardiniorum dictum, perveniunt: mox aequata solo conspiciuntur, si spectes intra urbem: & deinde progrediuntur ad antiquam urbis Portam, cuius structura cum ipso moenium opere Etrusco & architecturae ordine concordat.

In hoc ipso loco, ei qui iter suum prosequitur, iterum spectanda se exhibent prisca moenia ad locum *il Portone* Nobilium Incontriorum: mox ad locum *le Cetine*, & hæc aequata solo caput tantum exserunt: iterum deinde adsurgunt, & horrida quaedam præcipitia tractu suo prosecuntur, usque ad aucupium Patrum Ordinis S. Francisci: protenduntque se obliquo tramite usque ad præaltam turrin, quæ antiquis moenibus imposita est: deinde procedunt post Ecclesiam S. Iusti ad Portam, quæ vulgo *Aldinga* adpellatur, sub qua fons aquae perennis manat, eodem nomine vulgo adpellatus: hinc versus Ecclesiam SS. Actinae & Gracianae progrediuntur, & ad turrin usque S. Marci moeniis antiquis insistentem pertingunt: mox ad portam Suburbiorum S. Iusti, ubi ad ima pergunt in loco qui dicitur *Menferi*, qua paulatim subsidet rupes horrida & præceps. Ex hoc ipso loco, quia pervius est, & facile moenium lapides dimetiri possunt, Stephanus Massius, rei Architectonicae peritius, adlatum in Tabula I. exemplar delineavit, & hunc murorum ambitum, nullis parcens laboribus, mihi accurate, descripsit.

Moenia rursus antiqua spectantur ad Claustum Monialium S. Clarae: deinde ad Mariam Virginem de *Tenera*, ubi instaurata

cernuntur : ibidem spectatur porta , sed faxis obstructa : inde prominent extenduntque se vetera moenia usque ad fontem Sancti Stephani , ubi antiquam portam fuisse rudera ipsa testantur : inde progrediuntur ad recentiora usque Volaterrarum moenia , donec ad Portam Etrusci operis vetustissimam ad Herculem , nunc *ad Arcum* , pertingant : quo in loco se ex oculis spectantium eripiunt , succeduntque nova moenia ; ita tamen , ut interdum vetera hac illac adsurgant , quibus immanes antiqui lapides pro substructionibus inserviunt . Demum , qua itur ad arcem conditam a Florentina Republica , pars antiquorum moenium rursus adsurgit , ubi porta faxis obstructa , donec transacta turricula , ad Portam Solis , a qua girum orsi sumus , pervenitur . Compluribus in locis ob rerum vicissitudines , bella , & irruptiones Barbarorum , lapides e moeniis dimoti corruerunt ; compluribus tamen , ubi ob longævam senectutem ruinam minitabantur , iidem cives ingentia illa saxa in usum suum , vel villis , vel muris construendis , vel ad calcem e fornacibus educendam , usurparunt . Vbi moenia altiori terreno adhaerent , illic integriora , & magis intaminata cernuntur . Extrinsecus qua arva prospectant , recta linea a summo ad imum tendunt ; facile tamen est intrinsecus aliquantulum in fundamentis crassiorum quodammodo lapidum extrorsum protendentium basim quamdam habuisse . Ceterum adparet , ubi situs permittebat , moenia proficiso effosque terreno condita fuisse , quod introrsum aequant pluribus in locis : ubi vero ratio & necessitas exigebat , adtollebantur . Ad singula vero intervalla , quae spatium occupant sexdecim aut viginti pedum Romanorum , adstructus antiquis operibus murus cernitur , qui confertus revinctusque cum muro maioris amplitudinis , fundamenta in sinu ipso terrae locata habet . Moenia antiqua Volaterrana instaurasse ferunt Othonem I. Imperatorem . Loca vero , in quibus instaurata sunt , probe dignoscuntur ex coementitio muro , qui Etrusco antiquissimo adhaeret ; praesertim si loca spectes ubi sita est , ut aiunt , *la Torricella* : ubi etiam duae portae conspiciuntur .

Moenium igitur Volaterranorum Etrusco opere magnifice aedificatorum altitudo , uti , quibusdam in locis observavimus , triginta antiquos Romanos pedes , & hoc amplius duos aequat ; latitudo vero pedes octo Romanos excedit . Singuli lapides quadrati sunt , & minores quidem tam portentosae molis ac magnitudinis plurimis in locis spectantur , ut fere Florentinas ulnas quinque , nimirum pedes Romanos circiter novem ; maiores vero fere pedes duodecim superent . Omnes hi lapides e tophaceis cryptis eruti sunt ,

sunt, qui statim ac exposti, aëris, frigoris, solisque vires persensere, mirum in modum obdurefcunt, omniumque temporum iniuriis, & igni impervii perpetuo resistunt & colluctantur. Singuli vero lapides, quibus Etrusca moenia exstructa cernuntur, pectinatim, ut ferrae dentes, nunc longitudine, nunc latitudine sua in omnibus lineis ita inserti, tamque mirabili nexu superpositi invicem sunt, ut catenatim simul vinciantur & conligentur: quod ostendere volui in adlata Tabula I. in iconismo num 11.

Illud silentio praetereundum minime est, lapides quadratos, quibus moenia Volaterrana sine calce & opere coementitio exstructa sunt, secta speciem quamdam marmoris perelegantis referre, quod maculae quaedam tamquam puncta ita totum implent, ut exposita nitore & varietate oculos mira voluptate adficient: quod ut observarem fecit eximia humanitas & eruditio V. C. Ioannis Targionii, Medici Florentini, Horti Societatis Botanicae, & publicae Bibliothecae Praefecti. Huiusmodi crebrarum minimarum macularum coagmentatio oritur ex parvis conchiliis turbinatis, aliisque conchis varii generis & figurae, quos lapides ipsi conglutinas, ut casus tulit, in se continent. De horum lapidum natura pertractantem consule Nicolaum Stenonem (1). Non adfero, quae Florentinus noster Vitruvius (2) de lapidum natura, deque his, qui ad muros exstruendos apti sunt, pererudite disseruit: quos auctores, hi qui plura scire cupiunt, consulent.

V. Illustria Volaterranorum gesta non commemoro: imperium longe lateque ad mare protensum: opportuna auxilia Latinis Romanisque exercitum parantibus non semel adlata: atrox praelium, magna utrimque caede, incerta victoria, cum L. Cornelio Scipione, Volaterras oppugnante eius exercitu, commissum: consecutam maximam fidei gloriam Sullana proscriptio; quippe qui oppugnationem biennio sustinere, ne Sullanum furorem contra Senatus dignitatem sequi viderentur; nam haec & alia haud quidem paucis memoravi in Parte II. Operis Inscriptionum antiquarum Etruriae. Sed, quod omnium maxime Volaterranorum laudes & gloriam illustrat atque exornat, illud est, quod municipii sui Patronum Ciceronem habuerunt, cuius in honorem eam marmoream togatam statuat, nunc truncam, forsitan posuere, quam erectam in suburbiis extra Pisanam Portam vidi in publica via, quam Volaterras perlustrarem. Fuisse Ciceronem Volaterranorum Patronum,

E 2

num,

(1) Element. Myolog. Specim. ubi de Canis Carchariae dissecto capite a pag. 91. ad 110.

(2) De Re aedificat. Lib. II. Cap. viii. ix. & xii.

num, ex his arguo, quae ad Q. Valerium Orcam ipse scribit (1): Cum municipibus Volaterranis mihi summa necessitudo est; magno enim meo beneficio adfecti, cumulatissime mihi gratiam retulerunt; nam nec in honoribus meis, nec in laboribus unquam defuerunt. Cum quibus, si nulla mihi causa intercederet; tamen, quod te vehementer diligo, quodque me a te plurimi fieri sentio, & monerem te, & hortarer, ut eorum fortunis consuleres: praesertim, quum prope praecipuam causam haberent ad ius suum obtinendum: primum, quod Sullani temporis acerbiter Deorum immortalium benignitate subterfugerunt: deinde, quod summo studio populi Romani a me in consulatu meo defensi sunt. Quum enim Tribuni plebis legem iniquissimam de eorum agris promulgassent; facile Senatui Populoque Romano persuasi, ut eos civis, quibus fortuna pepercisset, salvos esse vellent. Hanc actionem meam C. Caesar primo suo consulatu in lege Agraria comprobavit: agrumque Volaterranorum & opidum omni periculo in perpetuum liberavit, ut mihi dubium non sit, quin is, qui novas necessitudines adiungat, vetera sua beneficia conservari velit. Quamobrem est tuae prudentiae, aut sequi eius auctoritatem, cuius sectam atque imperium summa cum tua dignitate sequutus es: aut certe illi integram omnem causam reservare. Illud vero dubitare non debes, quin tam grave, tam firmum, tam honestum municipium tibi tuo summo beneficio in perpetuum obligare velis. Et mox: Graecissimum igitur mihi feceris, si Volaterranos omnibus rebus integros incolumesque esse volueris. Eorum ego domicilia, sedes, rem, fortunas, quae a Diis immortalibus & a praestantissimis in republica nostra civibus, summo Senatui Populoque Romani studio conservatae sunt, tuae fidei, iustitiae, bonitatis commendo. Cum his ea consonant, quae de Patronis Municipiorum & Coloniarum alibi fusius priscorum marmorum, & hospitalium tesserarum auctoritate observavi, quae non vacat recoquere (2).

VI. Ecce nunc priscæ Etruscorum magnificentiae monumenta sedulo me contemplantem ad se rapiunt CORTONENSIVM vetustissimæ ac nobilissimæ urbis, quam Livius inter duodecim Etruriae urbes, & capita Etruscorum populorum recenset (3), augusta moenia: quae licet irruentium temporum iniurias, ac bellorum terribilissimas clades non effugerint, paucisque in locis pulcherrimam sui speciem nunc ostendent; tamen & diruta etiam & collapsa valde placent, & rudera ipsa, quorum moles integro olim opere civibus praesidio atque ornamento, hospitibus spectaculo, hostibus terrori fuere, digna sunt ut ab eruditis spectentur laudenturque. De huiusce inclitæ Urbis origine, summa dignitate, splendore, atque

opu-

(1) Epistol. ad Tamil. Lib. XIII.

Etruriae Urbium ad Arretina marmora.

(2) Vide Par. II. Inscriptionum antiquar.

(3) Lib. VIII. & IX.

opulentia, quum egerint luculenter clari eius cives, quos inter honoris & eruditionis palmam omnibus praeripuerit Nobilissimi Venutii Nicolaus Marcellus Marchio ⁽¹⁾, & Rudolphinus ⁽²⁾, supervacaneum est ut lucem luce augere, & consuluare, praeter etiam institutum meum, irritum labore coner.

VII. Lapidēs, quibus moenia Cortonenſia, quae adhuc compluribus in locis perennant ac perſtant; & ipſi quadrati ſunt, conſtant vero e vivo ſaxo. Ea exhibet Tabula II. Saxa haec portentoſae magnitudinis abſque calce ſimul conſerta & coniuncta ſunt; multa enim duodecim Florentina, ut vulgo dicunt, brachia, hoc eſt pedes Romanos circiter viginti duos longitudine ſua excedunt; altitudine vero brachia tria: quod, quicumque voluerit, facili negotio deprehendet, adhibito circino; nam ſubiecta ſcala eſt, cui lapides omnes ad amuſſum reſpondent. Eadem Tabula moenia extenſa per ſpatium brachiorum quinquaginta repraeſentat, quae extrinſecus ad Portam S. Dominici ſpectantibus occurrunt. Hanc Portam indicat in eadem Tabula II. littera a. Eodem ordine, eademque immanium lapidum ſtructura progrediuntur vetuſtiſſima moenia a parte b. longo deinceps locorum intervallo. Hiſce moeniis ſequutis temporibus adiectum eſt ad colligendas aquas caſtellum, quod in eadem Tabula II. littera c. indicat.

Altitudine ſua haec Etruſci admirandi operis moenia brachia duodecim, vel etiam tredecim aequant; ſed antiquitus multo altiora fuiſſe compertum eſt; haec enim octo commiſſorum ſuppoſitorumque lapidum lineas continent. Murus ſuperne adſtructus alia redolet tempora antiqua quidem; non ea tamen quum validae res eſſent Etruſiae urbium, eademque opibus & viribus flourerent. Antiquiſſimorum moenium adlato exemplo aliae plurimis in locis perſimiles reliquiae adhuc perſtantes conſpiciuntur, quae urbem fere totam ambiunt.

Miſerat & aliam Tabulam, a ſe accuratiſſime delineatam, idem ornatiffimus Eques Galeottus Coratius, Patricius Cortonenſis, in qua expreſſus cum ſuis menſuris proſpectus moenium CORTONENSIVM, quae extra urbem ad Portam, quae *Colonia* nuncupatur, tum ad dextram, tum ad laevam euntibus ſe ſe oſtendunt. Sed hanc Tabulam non omnino neceſſariam duxi; quum antiquiſſimorum moenium praegrandes lapides, qui ſuperſunt, quatuor aut quinque lineas ab imo ad ſummum, & in his atque in aliis locis

non

(1) Vide in Par. II. Inſcript. ant. Etruſ. Urbium in princ. ad Cortonenſes adlatas. antiquas Inſcriptiones.

(2) Vide Diſſert. I. inter Cortonenſis Academiae Etruſcae Diſſert. Tom. IV.

non excedant, & eundem Etruscae structurae ordinem fervent; adeoque cum adlato exemplo omnino conveniunt. Haec Cortonam, nempe Corythum, urbem validissimam & munitissimam fuisse clarissime docent, cuius antiquissimam originem complures Scriptores nobilissimi, inter quos Herodotus aliique plures apud Dionysium celebrant; quae propter originis, nominis & opulentiae avitam gloriam a Stephano Τυρρηνίας Μητρόπολις, Tyrrheniae Metropolis vocatur.

FAESVLARVM antiquissimae, atque inter primas interioris Etruriae urbes, miranda spectatuque digna, e quadratis saxis constructa, moenia, praeterire nefas duxi, hac praesertim aetate, quae adeo colit eruditae vetustatis studia, ut nullum sine nomine saxum esse cupiat, atque in lucem cum haec ipsa, tum alia monumenta, quae urbium antiquum splendorem, magnificentiam, dignitatem, opulentiam, vires ostendunt, totidemque vocibus praedicant, prolata commendet. Faesulana moenia & Volaterrana praecipue laudavit Ioannes Ciampinius (1); quum ostenderet, Tuscos consuevisse cum publica, tum privata opera quadratis lapidibus, iisdemque magnis, extruere, & aeternitati quodammodo consecrare. Aedificiis magnificentis sumtuosisque construendis mirum in modum deditos Faesulanos exagitat Cicero (2), dum Catilinae in crimen vertit, quod ad Faesulanos, atque ad eorum urbem, suarum rerum arcem, ac veluti unicum praesidium, praemissis pecuniis suis, confugisset, & in agro Faesulano castra exercitus sui posuisset: *Hi sunt homines ex iis coloniis, quas Faesulis Sulla constituit, quas ego universas civium esse optimorum & fortissimorum virorum sentio; sed tamen hi sunt coloni, qui se insperatis repentinisque pecuniis sumtuosius insolentiusque iactarunt: hi dum aedificant tanquam beati: dum praediis, lecticis, familiis magnis, conviviis apparatus delectantur, in tantum aes alienum inciderunt, ut, si salvi esse velint, Sulla ab iis inferis sit excitandus.*

Antiquae magnificentiae, qua Tusci in publicis privatisque aedificiis usi sunt, praeter haec ipsa moenia, quae FAESVLAS urbem potentissimam ac validissimam fuisse testantur, nil hodie superest. Nam Florentini mutuo odio cum Faesulanis certantes, eosque nimis vicinos timentes, Romanorum exemplo, finitimam urbem anno a Christo nato millesimo decimo everterunt, nobilissimasque familias apud se iunctis connubiis transfulerunt. Non longe a Cathedrali Ecclesia, in praedio quodam Canonicorum sub aggesto humo latent ad hoc tempus integra octo quadrata aedificia simul coniuncta, opere concamerato, quadratis saxis scalpro expolitis constructa, ad quae per scalam descenditur. Haec scala nuper detecta est

(1) Veter. Monum. Par. I. Cap. viii. pag. 67. (2) Orat. in L. Catilinam II. 9.

est : iuxta quam nunc in ea aedificia, etsi angustus, patet tamen ingressus. Alia similia aedificia cum his coniuncta esse, & sub humo adhuc delitescere, cives arbitrantur : de eorum vero usu multi multa fabulantur ; quare in tanta rerum caligine nil adfirmare, plane tutius consilium esse arbitror.

Sed, ne extra choreas ludam, veterum Faesulanorum Etrusci operis, & quidem valde mirandi, moenia, & ipsa ex ingentibus quadratis siliceis saxis condita, digna profecto sunt, ut ab antiquitatis cultoribus observentur. Ea pluribus in locis adhuc perstant, bellumque temporum longinquitati ac voracitati indixisse quodammodo videntur. Etsi non paucis in locis aequata solo nunc sint, eorumque rudera tantum spectentur ; tamen multis in locis paene integra supersunt, etsi altiora ubique fuisse non dubitem. Moenium Faesulanorum prospectus, quem exhibet Tab. III. desumptus est ex eo loco, qui post passus fere trecentos occurrit, si quis post Turrim Campanariam recta iter adripiat, moxque ad dexteram iter flectat, & in medio publicae viae consistat. Cathedralem Ecclesiam a Iacobo Bavaro Faesulanorum Episcopo eximio a solo excitatam, dum moenia haec contemplerer, ex hisce ipsis saxis, una cum Turri Campanaria, constructam fuisse suspicatus sum ; nam diruta, & per vias & campos iacentia saxa sacro magnifici operis aedificio percommoda erant, & magnitudine sua plurimum operi conducebant.

Faesulani montis cavariae saxo, vulgo *macigno*, atque arenario praefertim lapide tanta copia abundant, ut his in aedificiis cum sacris, tum profanis construendis ornamdisque usi semper sint Florentini, & adhuc utantur. Marmorearum praegrandiū columnarum fragmenta vidi hac illac in platea iacentia, quae alicui praeclearo aedificio, & ni fallor, templo, Ethnica superstitione vigente, inservisse ratus sum. De Diis, quos Faesulani summa religione coluere, alibi luculenter disserui (1). Martem & Anchariam Deam, de qua meminit Tertullianus (2), praecipua Faesulanorum Numina fuisse, vetera docent monumenta.

Moenia ipsa antiquissima, si quis studii causa circumire velit, Faesulas quadrata quasi forma conditas fuisse a priscis Tuscis comperiet. Eorum ambitus quatuor fere aequat milliaria. Arx fuisse dicitur in excelsō dextro colle, idest supra Ecclesiam S. Mariae Primeranae. Ad Monasterium Patrum Ordinis S. Francisci, qui *Riformati* adpellantur, continua linea vetustissima moenia pertingunt : nec defunt quibusdam in locis sub ipsis moenibus immania praecipitia.

Ho-

(1) In Par. II. Inscript. ant. Etruriae Urbium ad Faesulana Marmora.

(2) In Apologetico Cap. xxiv.

VIII. Horum moenium altitudo Romanos pedes fere triginta excessisse videtur; nam ad eorum calcem adgeſtus eſt terrae cumulus, qui ſpatio pedum ſex aut quinque ea operit, ut oſtendit littera B in Tabula III. altitudo vero muri, quem exhibet eadem Tabula, brachia Florentina XII. excedit. Littera C. in eadem Tabula publicam viam declarat. Heic moenia altiora videre eſt, quae a ſiniſtris ſpatio brachiorum LXXXV. a dextris vero ſpatio brachiorum CVIII. circumeunt, & qua altiora, qua demilioſiora ambitu ſuo progrediuntur: craſſitudine vero brachiis quatuor ampliora ſunt. Dum haec ipſa moenia hoc loci obſervarem, ac delinearem, quid ſibi vellet hiatus ille notatu dignus, & quo pertingeret, volupe fuit experiundo diſcere. In eum, quum duo mei itineris ſocii accenſa face, ſummo cum labore (nam hiatus ille peranguſtus eſt) penetrarſſent, nec recto corpore ambulare poſſent, eo uique progreſſi ſunt, ut ducentos paſſus recti tramitis numerarint. Viderunt quoqueverſus immanes lapides adſtructos, qui, relicto ſpatio, huiusmodi cuniculum, ſeu, ut ita dicam, ambulacrum conficiunt. Aqua, identidem ex exteriori hiatu, qui in praediſta Tabula indicatur littera A. manat; nam terra hodie moeniorum culmen hoc loci aequat, alibi non; ſed proprium eius uſum, quum alius priſcis temporibus eſſe potuerit, ab aliis lubentius diſcam.

IX. Ea, quae doctiſſimus Politianus adfert de Faefularum nomine, non vacat repetere: illud tamen, quod addit in laudem tam praeclearae urbis, ſilentio non praetermittam ⁽¹⁾: *In ea vero civitate fulminum claros interpretes vetere Etruſca diſciplina fuiſſe, docet ita Silius: Adfuit & ſacris interpres fulminis alis Faefula. Cui quoniam ſemper ego neſcio quo pacto, plus ceteris favi, tacere illud non poſſum, totius etiam Italiae ſalutem reſerri acceptam Faefulani oportere: videlicet, in quorum iugo Radagaſius olim Gothorum rex immaniſſimus, cum ducentis hominum milibus orbem terrarum vaſtantibus, divinitus concluſus, exceptus, trucidatuſque fuit.*

X. Hoc ſtructurae genere condita fuiſſe moenia ceterarum Etruriae urbium, Tarquinii ⁽²⁾, Cluſii, Arretii, Vulſinii, Peruſii, quae ſuperſunt rudera, declarant. Neque ab Etruſcis diſfert ſtructura moenium Latinarum urbium, quae condita Etruſco ritu iam adnotavimus. Antiquiſſima Ardeae, Corae, Norbae, aliorumque Latii oppidorum moenia, quadratis lapidibus exſtructa, nobis exhibet V. C. P. Ioſeph Rochus Vulpius, Societatis Ieſu Preſbyter, de litteraria Republica optime meritis, ad quem Lectores mittimus ⁽³⁾.

XI.

(1) In Lib. I. Epift. II. ad Petrum Medicum pag. 3.

Obſervat. Litterat. edit. Veronae pag. 312. c. 313.

(2) Haec moenia deſcripta vide in Tom. V.

(3) Vet. Lat. prof. Tom. III. IV. V.

XI. Erit, opinor, qui scire cupiet, quo tempore Etruscarum urbium tanta cum magnificentia, tantoque studio perpetuae firmitatis exstructa moenia censeam; sed id explicatu arduum ac perdifficile esse sentio: neque profecto de dubiis rebus, longaque temporum caligine oblitus, iudicium temere umquam tuli, neque ferendum esse arbitror. Si tamen, conlatis exemplis, coniecturis aequo iudicio haud improbandis locus datur, crediderim Etruscos, quum Romulum cernerent, & subsecutos Reges Romani imperii fundamenta iacere, illudque ampliare, ac munitionibus augere, belloque gerundo satis instructos esse; & ipsos saluti, quieti & tranquillitati suae aedificatis fortissimis moenibus consuluisse, novisque urbes munitionibus auxisse, vel etiam ampliasse. Haec statim post Romam a Romulo conditam adnotat Livius (1): *Iam res Romana adeo erat valida, ut cuilibet finitimarum civitatum bello par esset*. Gabii tam valida moenia, ac paene inexpugnabilia habuere, ut Tarquinius Rex non Romana arte, cui ea potentissima urbs semper restitit; sed tantum dolo ac fraude eam superarit, ut narrat idem Livius (2). Quod si Latinae urbes fama nominis, opum, ac militaribus armis celebriores moeniis validissimis, nascente Roma, instructae fuere; minime erit absurdum subspicari, firmissima ac munitissima ante Romulum fuisse Etruscarum urbium moenia. Regnante Romulo Veientum Etruscorum urbs, quam formidanda hostibus moenia habuerit, ex ipso Livio discendum est (3), quod etiam Dionysius (4), & Plutarchus (5) commemorant: Romulum, *postquam castra ponere, & ad urbem adcessurum Veientes audire; obviam egres-*si, ut potius acie decernerent, quam inclusi, de tectis moenibusque dimicerent. Ibi viribus nulla arte adiutis, tantum veterani robore exercitus, Rex Romanus vicit: persecutusque fusos ad moenia hostes, **VRBE VALIDA MVRIS** ac situ ipso munita abstinuit. Illud est exploratissimum, L. Tarquinium, Damarati filium, Priscum, in Regum serie quintum, primum omnium coepisse magnis faxis, Albano, Tiburtino, & Praenestino ad regulam formatis, muros Urbis exstruere: quos Servius Tullius perfecti; quum ad illud usque tempus, ut paullo ante monuimus, ruderibus vilibusque structis aedificati essent. Erat heic locus agendi de Etruscorum in re militari strenuitate & peritia; sed alia ad se me certatim vocant. Inter nobiles Tuscorum Duces memoria dignus Coeles Vibenna, qui cum sua manu dicitur Romulo venisse auxilio contra Sabinum Regem (6).

Vol. III.

F

XII.

(1) Lib. I. 9.

(2) Ibidem.

(3) Ibidem. 15.

(4) Antiquit. Rom. Lib. II.

(5) In Vita Romuli.

(6) Ex Varrone Lib. IV. de L. L. D'onyfio Antiquit. Rom. Lib. II. Vide Festum in voce *Coelius*; Tacitum Annal. Lib. IV.

XII. Fuere etiam moeniis construendis praepositi Architecti. Romulus Vrbi suae muris cingendae praefecit Celerem, quem nonnulli Scriptores Etruscum fuisse subspiciantur (1). Severioribus moribus utentibus Romanis, severior floruit Architectura: diuque viguit consuetudo construendi aedificia quadratis lapidibus, cuius rei illustre est apud Senecam testimonium, qui haec scribit (2): *Scipio Africanus Linterni voluntarius exsul in villa, quadrato lapide structa, balneolum angustum & tenebrosum habuit, quod non videretur calidum nisi obscurum: & in eo siquidem angulo Scipio, Carthaginis ille horror, abluebat corpus laboribus rusticis fessum, quum se opere exercuisset, terramque (ut mos fuit priscis) ipse subegisset. Lateritium opus mox invaluit: quod & Graeci praetulere, praeterquam ubi e silice fieri poterat structura; nam, ut observat Plinius (3): Lateritii muri sunt aeterni, si ad perpendicularum fiant; ideo & in publica opera & regias domos adduntur. Sic struxere murum Athenis, qui ad montem Hymettum spectat: sic Patris aedes Iovis & Herculis, quamvis lapideas columnas, & epistylia circumdarent. Mox Plinius lateritium murum Arvetii memorat sua tempestate celeberrimum; sed nec aetatem, nec magnitudinem eius prodit, ut observat Ciampinius (4).*

CAPUT V.

De Portis Urbium Etruscarum: pro exemplo utraque facies insignis Portae Etrusci operis Volaterrarum urbis adfertur.

I. **Q**uemadmodum veteres Tusci in moeniis admirando opere immensisque quadratorum lapidum molibus ad civium tutelam & hostium terrorem exstructis, summam urbium suarum gloriam conlocarunt, eorumque conditores post obitum caelo receptos crediderunt, ac divinis honoribus, aris quoque dedicatisque templis coluerunt; ita etiam maxime gloriosas esse urbes, si portas magnas & munitissimas haberent, censuerunt (5). Thebae, quam Aegyptii Solis urbem vocarunt, teste Diodoro (6), tam incredibili opulentia ac magnificentia inclaruisse ferunt, ut centum portas habuerit: quas laudat Homerus

(1) Vide Dionys. Halicarnass. Lib. II.

(2) In Epistol. ad Lucilium.

(3) Hist. Nat. Lib. XXXV. Cap. XIV.

(4) Veter. Monum. Par. I. Cap. VIII.

(5) Ex Macrobio in Somn. Scip. Lib. I. Cap. III. & IX. & Livio Lib. I. 16.

(6) Biblioth. Hist. Lib. I. p. 30. non de portis, sed de templorum vestibulis intelligit.

rus, ubi Achillem inducit pertinacissime negantem, velle se cum Agamemnone in gratiam redire, atque ita loquentem (1):

Οὐ δ' ὅσα Θήβας
Αἰγυπτίας, ὅθι πλεῖστα δόμοις ἐν κτήματι κείται
Αἴθ' ἑκατόμυλοι εἰσι δικόσοι δ' ἂν ἐκάστην
Ἀνέρες ἐξοιχνεύει σὺν ἵπποισι καὶ ἔχουσιν.

Hoc est:

*Nec mihi si dederit quidquid confertur in urbem
Thebas Aegypti, quarum domus omnis abundat:
Quaeque adeo CENTVM PORTAS praebere patentes,
Et quaeque ex porta bis centum exire feruntur
Sublimes in equis iuvenes, & curribus altis.*

Sunt tamen, ut adnotat ad hunc locum Petrus Angelius Bargeus (2), qui putent, Thebas non ideo ἑκατόμυλους dictas, quod centum portas haberent; sed quod multa & magna templorum vestibula, quae Graece προπύλαια dicuntur, in ea forent; ideoque urbs cognominata fuerit ἑκατόμυλος, quasi πολύμυλος, ut sit numerus finitus pro infinito positus; sed alii censent de urbis portis locutum Homerum, quum nonnisi ex his ad bellum Heroēs curribus vecti exire possent.

II. Quum edax tempus & teterrima bella praeclara urbium aedificia everterint, facile ignoraremus, quae fuerit forma portarum Etruscarum urbium, & quanta magnificentia exstructae fuerint, ni unica ad hoc tempus exstaret integro opere Volaterrarum porta, omnium pulcherrima ac magnificentissima. Eam igitur nunc primum me curante prodit duplici prospectu. Primum eius Ichno-graphia producitur in Tabula IV. Portae faciem, quae introrsus urbem respicit, exhibet Tabula V. alteram vero, quae agrum Volaterranum, ostendit Tabula VI. Luce dignum censui hoc perinsigne Tuscanicae Architecturae in portis urbium exstruendis exemplum: quo auspice, conicere possumus, quo ornatu & magnificentiae splendore reliquae urbes Etruscae portas habuerint. Ea arcuato opere constructa est, quam quidem formam invaluisse apud veteres observat Philander in Vitruvium (3). Arcum portentosae molis & opificii ad regulam expoliti lapides XIX. tophacei conficiunt, cum-

F 2

demque

(1) Iliad. Lib. IX.

(2) In Commentario de Obelisco pag. 21. qui Homeri versus eo modo in Latinum convertit.

(3) De Architectura Lib. IV. Cap. vi. pag. 71. edit. Amstelod. an. 1629.

demque numerum servant in utraque facie. Vbi lapides utrimque in data planitie consistunt, sequitur elegantiae causa coronis, tamquam basis, & fulcimentum cui arcus incumbit. Sed illud notandum, quod lapides illi, quibus arcus innititur, vulgo *spallette*, e terra eruti sunt, quae vulgo *panchina* adpellatur, cuius quoque generis sunt quadrati lapides, quibus eiusdem portae latera exstructa visuntur. Tuscos ornatiorem fecisse cernimus eam portarum faciem, quae urbem intrantibus occurrit, ut his facile hospites adlicerent, sive in admirationem intrantes pertraherent. Ab humo in altum adtollitur Porta brachiis Florentinis tredecim, Romanis nempe pedibus circiter xxvii. comprehensa lapidum sui ambitus corona; at ab humo usque ad initium mediani lapidis, brachia fere undecim altitudine complectitur. Brachiis sex supra dimidium eius aditus patet: spatium vero, sive area quadratae figurae, quae in medio relinquitur intra utramque portam, brachia eiusdem moduli octo vix aequat. Interni externique parietes constant ingentibus quadratis faxis ad regulam scalpro exactis, & sine coemento confertis & conligatis, quae e terrae visceribus eruta, vulgo, ut dicebam, *panchina*, longaevo temporum cursu durescunt, & miram firmitatem ac perpetuitatem cum ipsi, tum aedificia acquirunt. De his lapidibus, qui ferra secti, ut supra monebam, nitorem marmorum aemulantur, quod testacea marina continent, & munitissimis maculis ac punctis interstincti adparent, differentem lege Nicolaum Stenonem, qui Volaterrana moenia iisdem exstructa commendat (1).

III. Hanc portam etiamnum cives, *all' Arco*, vernaculo sermone adpellant. Iam in Praefatione adnotavi ab Herculis proximo templo, quo in loco veteres Christiani aedem S. Alexandro Martyri dedicarunt, fuisse nuncupatam. Hanc Herculis portam ex antiquis monumentis laudant Flavius Blondus (2), Inghiramius (3), & alii celebres Scriptores (4). Veterum mos fuit iuxta portas urbis templa Deorum condere. Dionysius memorat id etiam a Romulo factum, qui Iovi Statori templum dedicavit apud portam *Mucionis* (a mugitu pecudum dictam) qua in Palatium ex sacra Via itur. Haec porta una ex tribus illis fuit, quam Romulus ad ornatum Urbis reliquit. Alteram Palatii portam *Romanulam* dixit, a qua non longe Volupiae Deae sacellum. Tertiam *Ianualem* dixit ab Iano. Alii quatuor a Romulo conditas portas volunt: quod adnotat Plinius (5); sed

(1) Vide in Prodomo Dissert. de Solido intra Solidum.

(2) In Etruria Illustrata.

(3) Traët. X. Opposit. Resp. cccxiii.

(4) Vide Dempster. Etrur. Reg. Lib. V. Cap. III.

(5) Hist. Nat. Lib. IV. Cap. v.

sed antiquariorum dissidia dirimit Romanarum Antiquitatum illustris Interpres Onuphrius Panvinus (1), quem adeant, qui plura scire cupiunt. Facilius crediderim, novam Romuli urbem tres portas habuisse; nam Etrusca disciplina cautum erat, haud censi illas urbes iustas esse, in quibus tres portae non essent dedicatae & votivae (2).

IV. Nullum certe tota Etruria, ac, ni fallor, alibi, exstat hoc monumento, quod priscae Tuscanicae maiestatis atque opulentiae splendorem ac decus refert, illustrius atque admirabilius. Neque tamen Volaterrae urbs praeclarissima hac tantum superbit porta, quae Tuscanicae Architecturae specimen gravitate & elegantia plenum ostentat; verum inclita est aliis portis, ut antea adnotabam, obstructis, & magna ex parte dirutis, quas iam indicasse sufficiet. Faeculis ad hanc usque aetatem exstat Etruscae portae exemplum. Ea constat quadratis lapidibus: arcum vigintiquinque lapides pectinatim dispositi conficiunt. Ea plane imaginem quamdam refert huiusce Volaterranae portae; parva tamen est, & distat a moenibus antiquis Romanos pedes fere tredecim. Subsecutis temporibus addita mihi visa est, tamquam maioris portae munimentum, quo tutior ab hostium incurfionibus esset. Profecto cum ipsa antiquissimorum moenium dignitate ac magnificentia comparari non potest; quare etsi eam delineare studii causa voluerim; tamen ne incerta pro certis darem, nolui in lucem proferre.

V. Ornamenta Volaterranae portae Etruscae, sculpta in ea tantum parte, quae arva respicit, quum hac tempestate temporum iniuriis detrita sint ac prorsus deleta, coniciet forsitan aliquis capita leonum referre; nam, ut observat Pierius Valerianus (3): *Non tantum Mycenarum portis; sed etiam reliquorum aedificiorum, praecipue vero sanorum valvis, aediumque sacrarum vestibulis, leones, tamquam divinatorum custodes, ut passim cernere est, statuebantur.* Frequenter leones in portis huiusce urbis Florentiae occurrunt. Fufius de hisce ornamentis Ioannes Ciampinius (4). Sed in Volaterrana porta non capita leonum sculpta antiquitus fuisse, sed iuvenum, colligo ex vetustissimo exemplo Etruscae urnae, Volaterris nuper effossae in praediis Franceschiniis. Nam in ea ad portam pugna militum exhibetur, & miles e scala, quae ad eandem portam admota est, deorsum corruit. Porro hoc ipso ordine tria capita iuvenilia ad ornatum portae sculpta cernuntur, ut sculptor sepulcralis urnae ad hanc urbis portam mentis oculos intendisse, eamque cum iisdem

(1) In Vrbe Roma §. *De Portis* &c.

(2) Ex Servio, quem citat Sam. Pitiscus in Lexico Ant. Rom. in v. *Porta*.

(3) Hieroglyph. Lib. I. Cap. iv.

(4) Veter. Monum. Par. I. Cap. III.

dem ornamentis referre voluisse, perspicue adpareat. Ea capita Deos Lares, five Deos Viales, & fortasse etiam medium inter hos Genium urbis, referre arbitror: quorum simulacra in portis conlocari solebant, ut ab egredientibus vel ingredientibus adorarentur, ac salutarentur, quod docet Lucretius (1):

————— Tum portas propter abena
Signa, manus dextras ostendunt adtenuari
Saepe salutantum tractu, praeterque meantum.

Iani signum in porta Ianuali, quae fuit in Palatio forum versus, posuit Romulus, ut docet Varro (2): *Tertia est Ianualis, dicta ab Iano: & ideo ibi positum Iani signum.*

VI. Quod igitur portae urbium haberentur tamquam sedes, templa, & sacra Deorum, iisdemque dedicatae essent, sanctitatem obtinere. Caius, quem exscripsit Iustinianus (3): *Sanctae res, veluti muri & PORTAE, quodammodo divini iuris sunt* (4). Sacras tamen non fecit nec censuit portas Etruscorum disciplina (5); quia hominum uibus inserviunt. In iisdem portis condendis cum Tusci, tum Latini ritum peculiarem observarunt, quem Cato exponit (6): *Qui urbem novam condit, tauro & vacca aret: ubi araverit, murum faciat: ubi PORTAM vult esse, aratrum sustollat, & portam vocet.* Plutarchus (7): *Vbi PORTAM designare visum est, vomere exemto, atque aratro sublato, spatium relinquat.* Eadem fere repetit Servius in Virgilium (8).

VII. Praeter simulacra Deorum adcessere inter portarum ornamenta Imperatorum ac Principum statuæ: & subsecutis saeculis eorum quoque insignia, quo augustiores & venerabiliores redderentur. Quandoque, utpote in digniore loco, palatium iuxta portas urbis condiderunt. Nihil dico de iudiciis sacrisque conventibus habitis in portis urbium: quae omnia adeo obvia sunt, ut locupletiori elucidatione non indigeant. Christianis saeculis caelo recepti Homines, Divi Civitatum Patroni, custodes portarum facti, eorumque imagines vel sculptae, vel in parietibus pictae portarum insigniora ornamenta evaserunt. Florentini, iuxta principes urbis portas non solum simulacra Tutelarium Divorum; sed etiam doctissimorum Civium de litteris & de civibus optime meritorum dedica-

(1) Lib. I. vers. 318.

(2) Lib. IV. de Lingua Lat.

(3) §. 10. Instit. de R. D. & A. E. D.
in Lib. I. D. de D. R.

(4) Vide, quae adnotat Georgius D' Ar-

naud Variar. Coniect. Lib. I. Cap. XIV.

(5) Vide Plutarchum Quaest. Rom. 27.

(6) In Fragmentis.

(7) In Vita Romuli.

(8) Aeneid. Lib. V. vers. 735.

dicarunt Statuas; atque inter hos Claudiano, quem suum civem faciunt, Danti Aligherio, Francisco Petrarcae, Ioanni Boccaccio, Zenobio a Strata, ceterisque aeterno nomine dignis hominibus, qui immortalibus ingenii sui monumentis huiusce Urbis gloriam mirifice auxere: & veteres disciplinas, depulsis teterrimae ignorantiae tenebris, restitutaque pristina luce, in vitam feliciter revocarunt.

C A P V T VI.

*Etruscarum Urbium insigniora Tempia & Statuae
Deorum: publica aedificia, Circi, Theatra,
Amphitheatra, & Piscinae indicantur,
eorumque exempla adferuntur.*

A Grestibus primum populis, mutua societate & benevolentia simul coniunctis, congregatisque intra urbes moenibus cinctas, praecipua earundem urbium decora & ornamenta fuere Deorum fana ac templa: quae remotissimis temporibus habuisse veteres Tuscos, minime dubitandum est. Apud Volturnenses celebre fuit Nortiae Deae templum, de quo insigne exstat Livii testimonium (1): *Volturnis quoque clavos indices numeri annorum, fixos in TEMPO NORTIAE Etruscae Deae, comparere, diligens talium monumentorum auctor Cincius adfirmat.* De his clavis haec idem Livius: *Eum clavum, quia rarae per ea tempora litterae erant, notam numeri annorum fuisse ferunt.* Hoc templum longe vetustissimum fuisse ostendit prisca clavi figendi consuetudo, quam ab Etruscis Romani didicerunt: eamque anno ab Urbe condita CCXLIII. sustulerunt, quo, exacto urbe & regno Tarquinio superbo Regum ultimo, creatis Consulibus, ab his annos numerare coeperunt. Memoratur etiam, tamquam celeberrimum, Voltumnae Deae fanum, ad quod de rebus gravissimis pertractandis, de bello decernendo faciendaque pace Etruci frequenter conventus habebant, cuius mentio compluribus in locis exstat apud Livium, e quo haec pauca adferre lubet (2): *Ab his (Tribunis militum Consulari potestate) primum circumfessi Veii sunt, sub cuius intum obfisionis, quum Etruscorum consilium ad FANVM VOLTVMNAE frequenter habuim esse, parum constitit, bellone publico gentis universae tuendi Venientes essent.* Non-

(1) Lib. VII. 3.

(2) Lib. IV. 61. & paullo supra.

Nonnulli Fanum Voltumnæ, ubi nunc Viterbum, fuisse existimant (1). Antiquissimum ac celeberrimum in Piceno memoratur a Strabone Iunonis CVPRAE templum (2), quod condiderunt ac dedicarunt Etrusci, qui Iunonem propria lingua *Cupram* vocarunt. Quum Iuno, ut censet Cl. Bonarrotius, expressa in patera aenea Musei Nobilissimi Comitum e Gherardesca, adlata in Dempsteriano Opere (3), adscriptum habeat Etruscis litteris 2102. *Eris*, unde *Herae* cognomen tum ortum; hinc colligimus, Numina apud Etruscos, non uno, sed pluribus cognominibus adpellata, & in sacris invocata fuisse; quare, quia Strabo docet Iunonem vocatam fuisse *Cupram* ab Etruscis: patera vero *Eris* nomen prodest; non est, quod de eius imagine dubitemus. Praeterea plura Dii habuere cognomina: alia vero mystis & sapientibus hominibus: alia vulgo tradita & nota fuerunt. Templorum atque ararum dedicationes perscribebantur a Ritualibus Etruscorum, Festo auctore: *Rituales nominantur Etruscorum libri, in quibus perscriptum est, quo ritu condantur urbes, ARAE, AEDES sacrentur.*

II. Constat, haec templa apud Tuscos tum donariis, tum religionis cultu celeberrima fuisse. Quod vero praeter haec alia quoque fuerint, probabiles rationes & coniecturae suadent, quas in hoc ipso Opere adtulimus, quae ut repetam, nec tempus, nec consilium finunt. In qualibet vero Etrusca civitate praeter patrios Deos, quos peculiari nomine, summoque religionis cultu venerabantur, quos Tertullianus tum apud Etruscos, tum apud Latinos adpellat *Municipales* (4), fuisse Iovis, Iunonis, Minervae templa ceterorumque Deorum, quos *Consentes* & *Complices* adpellarunt, minime ambigendum est. Id adnotat Servius (5): *Prudentes Etruscae disciplinae aiunt, apud conditores Etruscarum urbium non putatas iustas urbes fuisse, in quibus non tres portae essent dedicatae & votivae, & tot templa, Iovis, Iunonis, Minervae.* Maxima vero religione Etrusci Bacchum coluere, quem unum fuisse ex novem Diis, a quibus fulmina iaculantur (6), eiusque mysteria Cabiros una cum cista mystica in Etruriam invexisse, crediderunt, de quibus disserit Clemens Alexandrinus (7). Herculis quoque cultum, longe vetustissimum in Etruria, ostendunt, praeter alia monumenta, numi ex aere fusi, in quibus eius clava sculpta cernitur cum Etruscis litteris (8): in his vero, in quibus *lyra* pro typo, & litterae Etruscae: 3003+V4:

Tu-

(1) Cluver. Ital. ant. Lib. II. pag. 565.

(2) Geograph. Lib. V. pag. 241.

(3) Tab. II. Vide quae in Appendice §. II. pag. 10. adnotat Senat. Bonarrotius.

(4) In Apologetico Cap. XXIV.

(5) In Lib. I. Aeneid. vers. 426.

(6) Plinius Lib. II. Cap. LII.

(7) In Protreptico.

(8) Vide Musei Etrusci Tom. II. Tab.

CXCVI.

Tutere, Apollinem docent religiosissime a Tuscis cultum (1): cuius etiam imago in pateris Etruscis cum adscripto eius nomine iam pervulgata est (2). His adde Deos, quos Vitruvius enumerat (3), uti superius monebam, quorum in honorem ex percriptionibus Ritualium Etruscorum, templa vel in urbe, vel extra urbem conlocanda erant. Adde etiam Deos, quos cum Graecis, cum Latinis & Sabinis, aliisque Italiae populis communes habuere: quod accurate non animadvertentes aliqui docti viri, invita Minerva, nuper negarunt Ianum, Saturnum, Bellonam, Pomonam, Pilumnus & Picumnus, Vacunam, Vitumnus, Cererem, Vestam, Furinam, Fortunam, Victoriā, aliaque eiusdem chori Numina, ab Etruscis culta fuisse (4): quorum potissima ratio ea fuit, quod Romanarum rerum Scriptores apertissime testantur, ea a Latinis culta fuisse: silent vero de eorum cultu per Etruriam; etsi scirent, veteres Etruscae Thysilogiae auctores ad nos minime pervenisse. Illud apud omnes in confesso est, Vertumnus totius Etruriae praecipuum Deum fuisse (5): tamen & a Latinis & a Romanis summa religione cultum, nemo est qui nesciat, aut neget. Illud etiam observandum, quod Dii, qui communem ubique cultum habebant, quodammodo peculiare, locales, & proprii singularum urbium evadebant, si peculiare cognomen in Indigitamentis obtinuissent. Ita Volsci, ex Etruscis orti, Iovem cognomento *Anxurem* coluere (6): Mantuani Ditem Patrem, de quorum urbe, inter Etruscas praeclarissima, haec Servius (7): *Alii a Tarhonte, Tyrrheni fratre, conditam dicunt: Mantuam autem nominatam, quod Etrusca lingua Mantum, Ditem Patrem adpellant, cui etiam cum ceteris urbibus & hanc consecravit*. Idem Servius patrios Carthaginiensium Deos nominat Saturnum & Iunonem (8). Eugubini peculiaribus nominibus Deos suos ornavit, uti testantur eorum Tabulae. Gallorum patrii Dii antiquissimi fuere *Teutates, Hesus, Tharamis*, sive *Taranis*, quorum meminit Lucanus (9):

*Et quibus immitis placatur sanguine diro
Teutates, horrensque feris altaribus Hesus,
Et Tharamis Scythicae non mitior ara Dianae.*

Vol. III.

G

Sunt,

(1) In Dempst. Opere Tom. I. Tab. LX. Vide etiam Tom. II. Musei Etrusci Tab. CXCVI.

(2) Apud Dempster. Tom. I. Tab. III. & IV.

(3) De Architect. Lib. I. Cap. VII.

(4) Vide Tom. XX. Opusculor. Scientif. Venetiis edit. anno MDCXXXIX. pag. 426.

(5) Varro Lib. IV. de Ling. Lat. Propert. Lib. IV. Eleg. II.

(6) Vide Servium in Virgil. Lib. VII. Aeneid. vers. 299. Livium Lib. IV. circa fin. Festum in voce *Anxur*.

(7) In Lib. X. Aeneid. vers. 201.

(8) In Lib. IV. Aeneid. vers. 680.

(9) Lib. I. Pharsalic. vers. 444.

Sunt, qui arcanis nominibus adpellata haec Numina, *Teutatem* Mercurium, *Hesum* Martem, *Tharamum* Palladem, apud illam gentem, eorundem Deorum, teste Iulio Caesare (1), maxime cultricem, fuisse arbitrantur (2). In multis antiqui Galli & Druides cum Etruscis conveniunt, ut alibi ostendam.

III. Praeter delubra, Oracula quoque Deorum veteres Tusci habuerunt, quale illud prisca religione celeberrimum in Etruria, cuius meminit Plutarchus (3): Τηθύος ἐν Τυρρηνίᾳ Χρηστήριον: *Tetbyos in Etruria Oraculum*. Corruptum locum subipicatus est Dempterus (4), qui pro *Tetbyos*, recte substituit *Themidos*; nam auctore Dionysio (5), quae apud Graecos Themis, apud Latinos Carmenta fuit Evandri mater, mulier fatidica, cuius nomen & Oraculum in Latio & in Etruria celebre fuisse compertum est (6). Erat heic, ut valde cupiebam, locus sane opportunus, templa Deorum, quae & in Etruria, & in Latio, tum ante, tum post Romam a Romulo conditam, a celeberrimis Scriptoribus indicantur, cultaque in ipsis Numina declarantur, enumerandi, ut quorundam opinionem refellerem, qui genio eruditae novitatis nimium indulgentes, diu Romam templis, & simulacris caruisse scriptitarunt. Sed id alibi maiori fruens otio praestabo, quum alia Deorum adferam. simulacra nunquam antea edita, quae in duas classes optimo consilio dispartiam, in ea nempe, quae Etrusca ex certis characteribus & notis indubitanter sunt; & in ea, quae ex coniecturis & observationibus incerta & dubia existimari possunt: quae, etsi Tuscanica non censentur; ad veteres tamen Italos pertinuisse subspicari possumus: adeoque propter summam vetustatem minori in pretio non sunt habenda.

IV. Nihil dico de templorum apud Tuscos origine, quae propter tempora longe remotissima, ignota prorsus, & caligine vetustatis adhuc obruta delitescit. Mosis & Iosue tempore fanum Phogor, quod Moabitarum, & Madianitarum Numen fuit, memorant sacrae Litterae (7): *Manisimusque in valle contra fanum Phogor*, quem Deum eundem ac *Baalpeor*, sive *Belphegor* aliqui censent. Haec eo consilio adnotanda censui, ut quo tempore fana Diis dedicata memorentur, expendamus. Prima Deorum templa fuere luci; arae erectae in montibus, quos prisca patrum religio Diis sacravit: hinc plures in Etruria ad hoc tempus nomina antiquae superstitionis fervant, ut Mons Iovis, Mons Summanus, Mons Cereris: ut fileam de

(1) Comment. Lib. VI. de Bello Gallico.

(2) Vide Alexandrum Genial. Lib. VI. Cap. IV.

(3) In Vita Romuli.

(4) De Etrur. Regali Lib. I. Cap. XVIII.

(5) Antiquit. Roman. Lib. I.

(6) Ovidius Fastorum Lib. III. vers. 557.

(7) Deuteronom. Cap. III. vers. 29.

de his, quos longa saeculorum serie ignarum vulgus idiomate suo corruptit, Diisque dedicatos fuisse manifeste adparet. Sacra Diis facta sub arboribus, quas ipsis quoque Diis Etruscorum Religio sacra-
vit, clare adnotat Plinius (1): *Vetustior autem urbe in Vaticano ilex, in qua titulus aereis litteris Etruscis: religione arborem iam tum dignam fuisse, significat.* Homerus auctor est apud Graecos sacrificiis & donariis opulentum fuisse Apollinis Sminthii templum (2). Ante Romam a Romulo conditam, seu potius instauratam, Etruscorum opes adeo florentes fuerunt, ut Turnus & Rutuli, gerente Aenea adversus eos bellum, ad eas confugerint: *Tanta opibus Etruria erat, ut iam non terras solum, sed mare etiam per totam Italiae longitudinem, ab Alpibus ad fretum Siculum, fama nominis sui impleset.* Haud mirum igitur si & hoc tempore ab Etruscis templa Diis dedicari, & praeclara aliquot publica aedificia exstrui potuisse subspicimur.

V. Quae fuerit templorum apud Etruscos forma, quaeve ornamenta, ex antiquissimis huius gentis monumentis discere possumus. Doctissimus Bonarrotius figuram ostendit (3): adnotatque, ea priscis temporibus angusta fuisse & exigua, & pro ratione magnitudinis statuarum parum alta. Ea columnis, epistyllis, gradibus, aris, suspensis armis, donariis, & simulacris Deorum ornata fuisse, Etruscorum monumenta testantur. Huc adferendus insignis apud Vitruvium locus, quo discimus, quibus ornamentis Etrusci ornare templorum fastigia solerent (4): *Ipsarum aedium species sunt barycae, barycephalae, humiles, latae, ornantque signis fictilibus aut aereis inauratis earum fastigia, Tuscanico more, uti est ad Circum Maximum Cereris & Herculis, Pompeiani item & Capitolii.* Praeparatas quadrigas fictiles ad ornandum fastigium delubri Tarpeii Iovis, memorat Plinius (5). Ianuae etiam Etruscorum templorum ornatae spectantur, & postibus munitae, quos picturis condecorari solitas colligi potest ex Servio, qui Carthaginienensis templi fores adnotat Iliacis historiis insignes (6). Vitruvius exponit Tuscanicas rationes in templis Deorum construendis. Aediculas templis antiquiores facile crediderim. Subspicatur Cl. Bonarrotius (7), Etruscos inter primos fuisse, qui simulacris templa aedificarunt; nam templorum exiguitas, quae in adlatis Vasculis conspicitur, priscam, rudem, & primo inventam templorum formam ob oculos ponere videtur. Tanta vero fuit Tuscorum in templis condendis solertia ac peritia, ut Romani sacras aedes exstruaturi, ad se eos adciverint, eorumque opera sint usi.

G 2

Ca-

(1) Hist. Nat. Lib. XVI. Cap. XLIV.

(2) Iliad. Lib. I. vers. 39.

(3) In Appendice ad Opus Dempster. §.

xxxvii. pag. 77.

(4) De Architect. Lib. III. Cap. II.

(5) Hist. Lat. Lib. XXVIII. Cap. II.

(6) Ex Virgilio Lib. I. Aeneid. vers. 460.

(7) Loco supra memorato.

Capitolinum Templum a Tuscis fabris perfectum, constat ex Livio (1): *Intentus* (Tarquinius Rex) *perficiendo templo*, *fabris undique ex Etruria aditis*, *non pecunia solum ad id publica usus est*, *sed operis etiam ex plebe*. Ex Plinio colligimus (2), consuevisse Tuscos, templa condentes, eorum imaginem in solo scipione designare, & praenuntiare cuius Dei futurum esset templum, in quo designando auspicia Augures & Haruspices captabant: quod factum a celeberrimo Etruriae Vate Oleno Caleno memorat idem Plinius, quum Iovi Maximo memoratum templum in Capitolio aedificaretur.

VI. Templorum, splendidiorumque aedificiorum insigne decus & ornamentum fuere atria, quod nemo ignorat. Sed horum primos inventores fuisse Tuscos, diserte docent illustres Scriptores. Varro (3): *Atrium adpellatum ab Atriatibus Tuscis*; *illinc enim exemplum sumtum*. Festus (4): *Dictum autem atrium, quod id genus aedificii Atriae primum in Etruria sit institutum*. Servius (5): *Alii dicunt Atria Etruriae civitatem fuisse, quae domos amplis vestibulis habebat: quae quum Romani imitarentur, atria adpellaverunt*. Strabo Aegyptiorum templorum, & atriorum formam ubi describit (6), parietes ingentium simulacrorum sculpturas habere narrat: *ὁμοίων τοῖς Τυρρηνίοις, καὶ τοῖς ἀρχαίοις σφύδρα τῶν παρὰ τοῖς Ἕλλησι δημιουργημάτων: Etruscis & antiquis Graeciae operibus persimilium*. Quae quum legerem, Etruscos in multis Aegyptiorum Architecturam imitatos fuisse, quod alibi etiam observaveram, comperi. Ioannes Ciampinius exemplum adfert templi vetustissimi, quod vidit non procul a Lacu Gabino, ex lapidibus Gabinis quadrilateris constructum, a quo non longe distasse formam templorum Etruscorum crediderim (7). Sed quoniam nullum hodie exstat, quod sciam, Etruscorum templorum vestigium, aliquam quodammodo imaginem tam remotae vetustatis nobis referre possunt defunctorum Sepulcra, quae mox adferemus. Tuscanicum capitulum, inter insignes reliquias Templi Etrusci apud Perusinos numerandum (quod heic adfero in Classe IV. Tab. XXVII. egregiis observationibus a V. C. Ioanne Baptista Passerio illustratum) perpicue ostendit, quanta elegantia operumque magnificentia Deorum templa Etrusci ornare consueverint. Sed in his, quae adnotari possunt ad Etruscorum artes ad Graphicen spectantes, quum inclitus Bonarrotius hanc spartam primus omnium summa cum laude occupavit (8), ut eum adeant, eruditos Lectores hortabor.

VII.

(1) Lib. I. 56.

(2) Hist. Nat. Lib. XXVIII. Cap. II.

(3) Lib. IV. de Lingua Latina.

(4) In voce *Atrium*.

(5) In Lib. I. Aeneid. vers. 730.

(6) Geograph. Lib. XVII. pag. 806.

(7) Par. I. veter. Monument. Cap. I. pag.

4. 5. Tab. I. Fig. I. & II.

(8) In Append. ad Opus Dempsterianum §. xxxvii.

VII. Ad Circos, aliaque ad ludos pertinentia Etruscorum aedificia, nunc gradum facio. Primum Livii adferre testimonium lubet, qui in ipso ortu Urbis, Romulum Consualia, nempe ludos parasse Neptuno Equestri solemnibus, quanto adparatu tum sciebat aut poterat, narrat (1). Spectaculorum exempla ab Etruscis defumta memorat idem Livius, qui haec de Tarquinio Prisco (2): *Ludos opulentius instructiusque, quam priores Reges, fecit. Tum primum CIRCO, qui nunc Maximus dicitur, designatus locus est: loca divisa Patribus, Equitibusque: ubi spectacula sibi quisque facerent, fori adpellati. Spectare furcis duodenos ab terra spectacula alta sustinentibus pedes: ludicrum fuit, equi pugilesque ex Etruria maxime aditi: solemnes deinde annui mansere ludi, Romani Magnique varie adpellati. Tuscis spectaculorum studiosissimis hanc ipsam gloriam tribuit Tacitus (3): Maiores quoque non abhorruisse spectaculorum oblectamentis, pro fortuna, quae tum erat, eoque a Tuscis aditos histriones, a Tuscis equorum certamina, & possessi Achaia Asiaque ludos curules editos. Quamquam hodie, quod sciam, nec rudera, nec vestigia veterum Circorum in Etruriae urbibus superint, eorum tamen imaginem & spectacula exhibent Etruscae urnae sepulcrales apud Dempsterum Tabula LXIX. & in meo Museo Etrusco Tabula CLXXX. adlatae: quas cum observationibus illustrarem, non pauca de ludis Equestribus, Curulibus, Gladiatoriiis & Scaenicis Etruscorum adtuli, quae supervacaneum est nunc repetere (4).*

VIII. Praeter Circos, fuere in Etruriae opulentiis urbibus Theatra: quod perspicue docent Etruscae gentis tum sculpta, tum picta monumenta. Quod spectat ad scaenicos ludos, videmus in his nobis propositum profcaenium (5), Histriones, Comoedos, Saltatores, Mimos, homines personatos cum musicis instrumentis (6), oscilla columnis imposita (7), pulpitum, & in eo viros & feminas fabulas repraesentantes, necnon Ludiones ad tibicinis modos saltantes. Spectamus etiam Pugiles certantes, armatis cesto manibus: quod etiam clarius constabit priscorum monumentorum fide, quae inferius adducam. Tragoedias, & celebres earum Scriptores habuisse Tuscos, in confesso est (8). Romani bellis detenti, ac severioribus utentes moribus, Scaenicos ludos ab Etruscis sero didicere, quorum epocham adnotandum censuit Livius, nempe V. C. anno CCCXXCIX. C. Sul-

(1) Lib. I. 9.

(2) Lib. I. 35.

(3) Annal. Lib. XIV.

(4) Vide Tom. II. pag. 109. & a pag.

374. ad pag. 378

(5) Musei Etrusci Tom. I. Tab. CLXXXVI.

(6) Apud Dempsterum Tabula XVII. XXVII. XXXIX. LXIV.

(7) In parergo addito Operi Dempsteriano Tom. I. in fine Praefationis.

(8) Vide M. Varronem Lib. IV. de Ling. Latina.

C. Sulpicio Paetico C. Licinio Stolone, Consulibus, grassante per urbem pestilentia, quo pacis Deum exposcendae causa, tertio tum post conditam Urbem, lectisternium fuit. Sed ipsa Livii verba operae pretium erit adferre (1): *Quum vis morbi, nec humanis consiliis, nec ope divina levaretur, victis superstitione animis, ludi quoque scaenici, nova res bellicoso populo (nam Circi modo spectaculum fuerat) inter alia caelestis irae placamina, instituti dicuntur. Ceterum parva quoque, (ut ferme principia omnia) & ea ipsa peregrina res fuit. Sine carmine ullo, sine imitandorum carminum actu, LVDIONES EX ETRVRIA aditi, ad tibicinis modos saltantes, haud indecoros motus, more Tusco, dabant. Imitari deinde eos iuventus, simul inconditis inter se iocularia fundentes versibus, coepere: nec absoni a voce motus erant. Accepta itaque res, saepiusque usurpando excitata, vernaculis artificibus; quia Hittet Tusco verbo Ludio vocabatur, nomen Hilttrionibus inditum: qui non sicut ante, Fescennino versu similem incompositum temere ac rude alternis iaciebant; sed impletas modis Saturas, descripto iam ad tibicinem cantu, motuque congruenti, peragebant. Adcedunt Taciti (2) & Tertulliani (3) testimonia, quibus adstruitur, Romanos ab Etruscis Scaenicos ludos, & certamina accepisse, quae quia saepenumero vulgata, haud opus est multis in re exploratissima lectorum aures heic onerare. Adtuli Hadriae inventum vas fictile picturis elegantissimum, expressum in Tabula CLXXXVIII. Musei Etrusci Tom. II. in quo Retiario-rum cum Secutoribus, qui galea caput munitum habent, ludica pugna cum armis exhibetur in theatro, quod indicant hinc inde erectae arae, Diis sacrae (4): adeo nobis favent vetera Tuscorum monumenta, ut nemo, nisi qui Vetustatis studia primoribus labris degustavit, negare possit, Theatra apud Etruscos fuisse. Id perspicue etiam probatum est a Clarissimo Octavio Bocchio, Nobili Viro Hadriensi, qui Theatrum antiquissimum, lateritio opere & Tuscanica Architectura exstructum, Hadriae, inclita Tuscorum colonia, & eorumque nobili portu celeberrima, teste Plinio (5), primus omnium in lucem protulit, quod iam detectum fuerat, quum fundamenta Coenobii Patrum Ordinis S. Francisci iacerentur. Id ipsum in signe aedificium Bocchius egregio Commentario illustravit, Venetiis edito anno MD. DC. XXXIX. qui iterum paullo post in lucem prodiiit inter Dissertationes Nobilium Sociorum Etruscae Academiae Cortonenfis (6); quapropter, quum eiusdem Hadriensis Theatri Ichnographicae Tabulae in omnium doctorum hominum manibus nunc sint, minime heic repetendas esse censi.*

IX.

(1) Lib. VII. 3.

(2) Annalium Lib. XIV.

(3) De Spectaculis. Vide etiam Valerium Max. Lib. II. Cap. IV. Tit. 4.

(4) Vide Observat. Musei Etrusci Tom. II. pag. 394.

(5) Hist. Nat. Lib. III. Cap. XVI.

(6) Tom. III. Dissert. XL. pag. 67.

IX. ARRETINI Amphitheatri, quae ad hoc tempus perstant vestigia nolui praetermittere in Tab. VII. favente meis votis Eruditissimo Viro Laurentio Guazzesio, ex Equestri Ordine D. Stephani, Patricio Arretino; qui Praetoriis muneribus decoratus, a patria urbe absens, amplio rem delineationem mihi praebere non potuit. Is primus omnium ipsum hoc Amphitheatrum docto Commentario illustravit, quem publica luce donarunt Socii Etruscae Academiae Cortonensis (1): mox eiusdem Commentarii Vindicias evulgavit, omni eruditionis fruge refertas, inter Opuscula Scientifica (2). Ex his pauca notatu digna, si exciperem, operae pretium me facturum censui.

X. Arenae sive caveae Amphitheatri Arretini formam non rotundam & orbicularem, sed in speciem ovi exstructam fuisse perspicue indicant rudera, quae supersunt & spectantur in Hortis Monasterii Monachorum Olivetanorum, quorum maximam partem occupat super ipsis exstructum Monasterium, maximaque ex parte ex iisdem lapidibus conditum a B. Bernardo Ptolemaeo Senensi. Neque etiam arenae magnitudo designari potest; nam sub humo alii ordines & gradus latent, uti murorum aliquot reliquiae hac illac sparsae indicant, & praecinctiones, quae licet terra oppletae sint, tamen non obscure adparent. Supersunt etiam quatuor arcus, & quatuor subterraneae porticus, quae lapideos gradus, in quibus spectatores ex ordine sedere solebant, fulciunt, quarum una iniurias temporum & barbarorum superavit. Hos gradus, ex lapidum reliquiis, quae supersunt, vix dixeris tres fuisse. Quum terra obruti sint duo ordines tam insignis aedificii, dolendum est, nos adhuc latere, quae cuneorum, quae portarum, podiorum, scalarum, & vomitoriorum figura fuerit, adeoque fere totius Tuscanici operis constructio ac symmetria. Totum aedificium insignis vastitatis, multorumque spectatorum capax fuisse, vestigia ipsa perspicue declarant. Simplex tamen eius structura fuisse videtur absque statuis ac columnis; sed muri eius miro lapidum nexu compositi sunt, interiectis aliquot ordinibus ex opere lateritio, quod in Arretinis moeniis laudat, ut paullo ante observabam, Plinius (3): & Silius *altos Arreti muros commemorat*: qui muri laude & memoria digni visi sunt Vitruvio (4), qui haec scripsit: *De lateritiis vero, dummodo ad perpendicularum sint stantes, nihil deducitur; sed quanti fuerint olim facti, tanti esse semper aestimantur. Itaque nonnullis civitatibus & publica opera, & privatas domos, etiam regias, e latere structas licet videre. Et primum* Arhe-

(1) Tom. III. Dissert. IV. pag. 79.

(2) Tom. XX.

(3) Hist. Nat. Lib. XXXV. Cap. XIV.

(4) De Architect. Lib. II. Cap. VIII.

*Athenis murum, qui spectat Hymettum montem, & Pentelensem. Item parietes in aede Iovis, & Herculis lateritias cellas, quum circa lapidea in aede epistylia sint, & columnae. In Italia ARRETII vetustum egregie factum murum. Non solum in vasculis fingendis pingendisque, ut ostendi (1); sed etiam in lateribus optimis fabricandis praestantes fuisse Arretinos Artifices declarant complures lateres, quos in lucem protuli, signatos eorum nomine (2): qui etiam, & quum validae res Etruscorum essent, & quum orbem Romanum Imperatores moderarentur, diu Arretinos hac gloria floruisse perspicue probant: praeterquamquod etiam nunc exstat, territorium Arretio finitimum, quod a lateribus, qui in eo fiebant, *Laterina* nomen retinet.*

XI. Haud quaquam me latet, ut omnes difficultatum nubes tollam, Romanos sero admisisse Theatra atque Amphitheatra, quae quidem primo lignea ac temporaria fuere; nam severiori morum disciplinae adsuets, assiduis curis bellisque gerendis implicitis, nova res visa est, teste Livio (3), ludiones ex Etruria aditos spectare: eorum vero summa atque, ut ita dicam, unica voluptas fuit, Romani imperii gloriam ac vires bellicis artibus longe lateque augere atque amplificare. Id vero non obstat, quo minus arbitremur, opulentiores Etruriae urbes Theatra atque Amphitheatra habuisse; quum ipsos Romanos constet regnante Romulo Circum habuisse: & V. C. anno cccxxcix. Ludiones & Histriones ex Etruria adivisse. Vitruvius adnotat (4), ab Haruspibus Etruscis, eorumque disciplinis perscriptum, ubi Deorum fana conlocanda forent: Herculis vero fanum dedicari iussum ad Circum in illis civitatibus, in quibus nec amphitheatra nec gymnasia essent. Memorat Nicolaus Damascenus, adlatus ab Athenaeo (5), qui cum Augusti amicum fuisse testatur, ludos gladiatorios fieri consuevisse a Romanis non in publicis tantum conventibus & in Theatris, suscepto ab Etruscis exemplo ac more; sed etiam in conviviis. Quod si opulentiores Latii urbes Amphitheatrum habuere, quemadmodum Velitrae, Fregellae, Setia, Lanuvium atque aliae, uti luculenter ostendit V. C. P. Vulpianus Soc. Iesu Presbyter (6); non video, cur Etruscis urbibus hanc gloriam negare velimus; quum nec desint rationes, & vestigia ipsa, quae haec aetate supersunt, id apertissime ostendant. Aedificia haec lapidea immensi quodammodo operis immensorumque sum-

tuum

(1) Vide *Historiam Antiquariam Etruscam* nuper a me editam vernaculo sermone pag. ccvi. una cum *Vindiciis mei Alphonsei Etrusci*.

(2) Vide Par. II. Inscript. ant. Etrur. Urbium, ubi marmora Arretina illustrantur in fine.

(3) Lib. VII. Cap. 111.

(4) Deipnosophist. Lib. IV. Cap. xii.

(5) De Architect. Lib. I. Cap. vii. quem locum supra adduxi pag. 25.

(6) Veter. Lat. prof. Tom. IV. pag. 51. Tom. V. pag. 57. & in sequentibus.

tuum credi minime possunt exstructa post annum ccccxliv. quum Etruscorum vires opesque, antea validae, sensim dilapsae sunt: ipsique fracti ac victi, Romani victoris gentium populi imperium subire; sed versosimilius videtur aliquot ante hoc tempus saeculis, quum ipsi ditiores Etruriae populi quiete, tranquillitate, atque opibus quammaxime florerent, horum aedificiorum epocham figere. Quod si postquam etiam victi sunt, maximis viribus fretos fuisse constat, teste Livio, qui, ne quid dicam de reliquis, de Arretinis Scipioni suppetias ferentibus, haec scribit (1): *Arretini triginta millia scutorum, galeas totidem, pila, galea, hastas longas, millium quinquaginta summam pari cuiusque generis numero expleturos, secures, rutra, falces, alveolos, molas, quantum in quadraginta longas naves opus esset, tritici centum & viginti millia modium, & in viaticum Decurionibus remigibusque conlaturos*: multo magis haud erit a veritate alienum opinari, Theatra & Amphitheatra lapidea multo ante apud Tuscos in usu fuisse.

XII. Quod si certum est, clariores Tuscorum urbes altis moribus cinctas fuisse, quae portentosis saxorum molibus miro ordine consertis constant, uti eorum reliquiae ad haec usque temporastantur; credibile est, & Theatra & Amphitheatra lapidea exstrui tunc potuisse, quae populi voluptatibus inservire, & virium magnitudinem, civiumque magnificentiam testari possent. Cave autem ne censeas Poëtas, praesertim Virgilium, ceterosque poëtica loqui atque emphatice, ubi alta urbium Etruriae & Latii moenia commendant; nam temporibus longe vetustissimis maxime altos muros poni consuevisse, docent etiam sacrarum Litterarum oracula. De sexaginta urbibus regni Og in Basan, uno eodemque tempore vastatis a populo Hebraeo ductu Iosue, haec leguntur (2): *Cunctae urbes erant munitae muris altissimis, portisque, & vectibus, absque oppidis innumeris, quae non habebant muros*.

XIII. Sed, etiamsi tota Etruria Theatrorum & Amphitheatrorum vestigia ac rudera nulla hac tempestate superessent, quod falsum esse ostendimus; tamen quod Ludionum, Histrionum, Comœdorum, Tragoedorum, Mimorum, Secutorum, Retiariorum, aliorumque Artificum spectacula Etrusci omnium primi in Italia excogitarint, eaque ab Etruscis Romani acceperint: quod Gladiatorios ludos cum triumphales tum funebres habuerint (quod praeter insignes Scriptores (3), plane testantur monumenta tum picta, tum sculpta in Etruria inventa) negari haud facile potest, Etruscos Thea-

Vol. III.

H

tritis

(1) Lib. XXVIII. 45.

(2) Deuteronom. Cap. II. vers. I. 5.

(3) Hos enumerat Th. Dempsterus de Etr. Reg. Lib. III. Cap. XLII.

tris & Amphitheatris caruisse. In re tam perspicua, diutius, quam par est, non immorabor, praesertim quum de his ludis ac spectaculis, ex Etruscae Antiquitatis penu adlatis exemplis clarissimis, luculenter differuerit immortalis Bonarrotius ⁽¹⁾, quem Lectores adire possunt: nec pauca, ipse quoque tanti viri vestigia secutus, in meo Museo Etrusco adnotarim ⁽²⁾.

XIV. Sed praeter Arretinum Amphitheatrum, recensere etiam possum Amphitheatrum LUNENSE, nempe Lunae, inter Etruscas urbes, non quidem magnae, sed ob portum maximum, iuxta ac pulcherrimum, quem Strabo diligenter describit ⁽³⁾, & ob marmoris candentis lautumias nobilissimae ac potentissimae. Non satis constat quando antiquissima eius moenia corruerint, quae Neronis aevo *deserta* dicuntur a Lucano ⁽⁴⁾: a quo discimus, in ea Augurum & Haruspicum, portentorumque Interpretum sedem fuisse. Thomas Dempsterus ⁽⁵⁾ aetate sua nil exstare adfirmavit praeter Amphitheatri reliquias, quod etiam adnotavit Lucas Holstenius ⁽⁶⁾. Adcedit literatissimi Viri Comitum Hiacyntii Vinciolii, Patricii Perusini, testimonium, qui in quadam Epistola sua, quae inter Opuscula Scientifica Tom. XIII. edita est, se Lunam perlustrasse, & in ea vestigia & reliquias Lunensis Theatri vidisse adnotavit. His adiacere possem Lucense Amphitheatrum, Lucae exstructum magnifico atque admirando opere; verum quia illud non vidi, sed audiui maxima ex parte occupari a superstructis aedibus (quod ex barbarie ortum infortunium Florentino quoque Amphitheatro contigisse adnotat in egregio suo Commentario eximiae viri eruditionis Vincentius Borghinius) docti cives expendent, num Etrusco ordine atque opificio sit exstructum.

XV. Praetereo alia vetustissima Italicarum urbium Amphitheatra & Theatra: quae quidem quum nondum viderim, nolo incerta pro certis venditare. Pro Etruscis Amphitheatris adferendis, alias non contemnendas coniecturas suppeditant sepulcrales Urnae, ex Hypogaeis Etruscis erutae, in quibus aprorum venationes repraesentantur: sculptaeque in medio pugnantium bestiariorum columnae, quae spectantur, non obscure indicant, eas venationes, non in aperto campo, aut rudibus septis, sed in Amphitheatro columnis ornato, editas fuisse. Venationes, inter varios ludos triumphales edi solitas ab Etruscis, adnotavit V. C. Bonarrotius, multaque obser-

(1) In Appendice ad Opus Dempsteri de Etrur. Reg. §. xxvi. pag. 39. 40. 41. & §. xxxi. pag. 54. 55.

(2) Tom. II. a pag. 374. ad 379.

(3) Geograph. Lib. V. pag. 153.

(4) Lib. I. Pharsal. vers. 586.

(5) De Etrur. Reg. Tom. II. Lib. IV. Cap. xx. pag. 81.

(6) In Adnotat. ad Italiam antiquam Cluverii ad pag. 453. & praecipue ad 455.

observatu digna adtulit de ludis Gladiatoriiis , quem adeant Antiquitatum Etruscarum studiosi cultores , qui plura cupiunt (1). Sed in condendis Amphitheatris exempla ex ipsa Architectura Tuscanica desumpta , fidem , ut arbitror , faciunt , Etruscos ceteris Italiae populis praevisse .

XVI. Sed Volaterris antiquissimis temporibus Etrusca structura conditum fuisse Theatrum , seu potius Amphitheatrum , locus ipse manifeste ostendit , & testatur Raphaël Volaterranus (2) , qui & alia antiquitatis monumenta ibidem eruta describit : *Præterea multa bene nuper refoffa veterum monumenta , simul & statuæ cum litteris Etruscis , quæ , Livio Plinioque testibus , in precio apud Romanos fuere , nec usquam alibi locorum conspiciuntur* . Ingentis Amphitheatri adhuc in media urbe adparere vestigia testatur etiam immensæ vir lectionis Curtius Inghiramius (3). Ipse quoque testor , qui locum *Val di Buona* ab omnibus adpellatum , ubi exstructum fuisse manifeste adparet , non semel contemplatus sum , quem in Tabula VIII. delineandum curavi . Prata undique locum ambiunt , & frequentes celli consitæ inumbrant . Haud longe ab arvis circumiacentibus spectantur urbis moenia , non quidem Etrusca , sed sequiore ævo exstructa , quæ vulgo *mura Castellane* dicuntur . Litteræ B. B. B. indicant Amphitheatri gradus , in quo spectatores confidebant , qui nunc licet sint undique oppleti terra ; tamen a littera B. & C. adgesta terra ita paullatim subsidet , ut concavum spatium vastæ amplitudinis efficiat , quod sensim ad planitiem arenae seu caveæ , quam notant litteræ C. C. C. discurrit . Amphitheatri dimidia tantum pars hodie visitur , quæ refert hemicyclum . Secatur in medio a publica via , quæ ad Pisanam Portam ducit . Alter Amphitheatri hemicyclus , ab arvis , muris & aedificiis occupatus occultatusque , hodie non adparet . Prope eam viam indicatur locus , ut videre est in Tabula VIII. littera E. in quo cum Annales tum Historici Volaterrani memorant , inventam fuisse aedificii cuiusdam insignis marmorea fragmenta , nempe epistylia , coronides & capitula , quorum specimen exhibeo in eadem Tabula VIII. litteris F. G. & hæc & alia etiam in cavedio Palatii Nobilium Maffeciorum , & ad ornatum hortii Hortorum spectantur , quorum specimen nolui prætermittere , ut viri docti eorum ordinem ac symmetriam expendant . Constat ex adlatis in Dempsteriano Opere , & in Museo meo compluribus ad Architecturam spectantibus monumentis ,

H 2

Etru-

(1) In Appendice ad Dempsteriani Opus
S. xxxi. & xxxii.
(2) Geograph. Lib. V. & Comment. Vr-

banor. Lib. XXXIII.
(3) Ad Opposit. in Antiquit. Etr. Tract.
X. Resp. cccxiii. pag. 755.

litteratas eo loci erutas fuisse, circa Amphitheatrum, narrat Curtius Inghiramius (1).

XVIII. Senator Bonarrotius subspicatus est (2), hanc statuam referre Nortiam Deam, quae eadem ac Fortuna a doctis censetur: quam apud Athenienses sculptam cum Pluto infante in sinu, non fecus ac Pacem, discimus ex Pausania (3): & apud Praenestinos cum Iove puero ita expressam, ex Cicerone compertum habemus (4). Aliis visum est, referre Vestam Deam (5), de qua haec scribit Albricus Philosophus (6): *Hanc Iovis fuisse nuricem, & eum suo gremio sustentasse, antiqui dicebant: quam etiam taliter figurat pictura.* Et paullo post: *Supra pinnaculum autem templi depicta erat ipsa Vesta, in formam virginis, infantem ipsum Iovem suo sinu fovens.* Aliis forsitan Rheam Deam, quae Iovem peperit, partumque patri Saturno occultavit: vel etiam Iunonem Lucinam. Ex his, quae Cicero adnotat (7) de Dea, quam matronarum partibus praeesse Latini credidere, non dissimile Numen fuisse apud Etruscos coniicimus; & aliqua, ni fallor, in ipso nomine tum Etrusco tum Latino adfinitas forte intercessit. A Latinis *Natio*, sive, ut aliis videtur, *Nascio* adpellata est: *Quod si tales Dii sunt, ut rebus humanis intersint, NATIO quoque Dea putanda est: cui, quum fana circumus in agro Ardeate, rem divinam facere solemus: quae, quia partus matronarum tueatur, a nascentibus NATIO nominata est.* Quod Etrusca epigraphae ita incipiat: IM: hoc est MI, quae formula frequens occurrit in sacris Donariorum formulis, voto dedicatam hanc statuam coniicit Cl. Passerius, amicus meus optimus, qui eam erudite illustrat & interpretatur (8). Quod autem Etrusci Deam hanc mulierum partibus praeesse, & his opem ferre crediderint, perspicuo testimonio perlubet confirmare, nempe auctoritate Etrusci puerilis anuli aurei, in quo eadem Dea puerum sinu fovens sculpta est, quo auspice refici & instaurari marmoreum hoc simulacrum posset. Hic anulus in sepulchrali Vrba Etrusca inventus est anno CIO. IO. CC. XXXIX. quum Volaterris morarer, a Nobilissimis Guarnacciis, qui illum inter sua Cimelia servant. Huius imaginem damus Tabula X. num. 1.

XIX. Sequitur in eadem Tabula X. num. II. fragmentum marmoreae statucae perelegantis operis Etrusci, quod effossum est anno CIO. IO. CC. XXXVIII. in praediis Ornatissimi Equitis Marii

Maf-

(1) Ad Opposit. in Antiq. Etr. Tract. I. pag. 58. Tract. VII. pag. 407. 408. 410. Tract. X. pag. 755. 756.

(2) In Append. ad Dempster. Opus §. XIV. pag. 20.

(3) In Boeoticis Lib. IX. Cap. XVI.

(4) Lib. II. de Divinatione.

(5) Auctori Veronensi Observat. Litter. quem Vide Tom. V. pag. 317.

(6) De Deorum Imagin. Cap. XVII.

(7) De Natura Deorum Lib. III.

(8) Epit. XI. inter Roncalienfes pag. 352. Opusculor. Scientificor. Tom. XXIII.

Maffii, Patricii Volaterrani, quod ante meos oculos delineandum curavi. Torque & armillis ornata est Dea, mihi plane incognita. Paucissimae ad nos pervenire veterum Tuscorum statuæ, quæ olim in opulentioribus urbibus paene innumerabiles fuere, teste Plinio (1): qui propter duo millia statuarum, Vulfinios a Romanis expugnatos memorat: laudatque signa Tuscanica per terras dispersa, quæ in Etruria factitata non est dubium. Adcedit Cassiodori testimonium, qui loquens de statu in Italiam invectis, hæc scribit (2): *Has primum Tusci in Italia invenisse referuntur, quas amplexata posteritas paene parem populum Urbis dedit.* Tertullianus idem antea his verbis expressebat (3): *Nondum enim tunc (regnante Numa) Græcorum atque Tuscorum ingenia fingendis simulacris urbem inundaverant.*

XX. Balneorum, etsi tota ferme Etruria diligenter investigarim, nulla hodie exstant, quæ antiquum referant Tuscanicum opus, vestigia ac rudera. Laudant tamen celebres Scriptores Dionysius Halicarnassæus (4), Strabo (5), Varro (6), & alii (7) in Etruria medicatas saluberrimas aquas; sed nec Homero calidos fontes ignotos fuisse compertum est (8). In re medica Etrusci secuti sunt Pythagoræ præcepta, & Aegyptios rei anatomicae omnium primos inventores atque instauratores, ut in multis, imitati sunt. Sed Tuscorum peritiam in aquis saluberrimis investigandis derivandisque, præcellentem fuisse, docet Varro in Quinquatribus, qui Tuscos Aquilices, ob conlatam hominum sanitati, inventis optimis aquis, & elicitis e fontibus, opem atque utilitatem, ita commendat:

*An hoc præstas hero, fili Diogenis,
Quod illi ex utre aquam mittis? an hoc te
lactas? at hoc pacto utilior te Tuscus Aquilex.*

Nec solum salubres aquas explorare, investigare, legere, & ex fontibus in rivos alio derivare, ad Tuscorum artem pertinuit; verum etiam ad eorum Religionem, in qua præcipuam partem obtinuit; nam aquam in suffitionibus & lustrationibus, in nuptiis, in funeribus, ac proinde in re sacra a Tuscis adhibitam, constat. Festus: *Aquaëlicium dicitur, quum aqua pluvialis remediis quibusdam elicitur: ut quondam, si creditur, manali lapide in Urbem ducto* (9).

XXI.

(1) Hist. Nat. Lib. XXXIV. Cap. VII.

(2) Lib. VII. Variar. num. 15.

(3) In Apologetico Cap. xxv.

(4) Hist. Rom. Lib. I. pag. 29.

(5) Geograph. Lib. V. pag. 152. & 157.

(6) Lib. VIII. Ling. Lat.

(7) Vide Th. Dempsterum, qui fusius de Etruriæ aquis medicatis, & thermis celebrioribus.

(8) Iliad. Lib. XXVII. vers. 148.

(9) Alia quæ adnotat Festus in voce *Manalem lapidem*, & *Manalis fons*, vide.

XXI. Quod paullo ante adnotabam, testatur Piscina admirando Tuscanicae Architecturae exemplo exstructa, quae adhuc integra Volaterris perennat, & spectatur in edito urbis loco, vulgo *Casfello*. Quamvis fama iam pervulgasset in ea (nam subterranea est) latere ac cubare serpentes; ipse tamen cupidine illectus observandi tam insigne opus, per scalas primus omnium in eam descendi anno CIO. IO. CC. XXXIX. quod & alii postea eodem studio excitati fecerunt. Ingressum praebeuit foramen (nam antiquum obstructum est) in fornice recenter excavatum (litt. D. in Tab. XII.) Nunc primum igitur in lucem prodit Volaterrana Etrusci operis Piscina, tribus Tabulis nempe XI. XII. & XIII. accuratissime a Stephano Massio, me rogante, delineata. Pavimento aliquantulum effosso, summo tamen labore, mihi constitit, instratum fuisse ab Etruscis eo opere, quod Signinum veteres dixerunt (vulgo *calcistruzzo*) quo ad aquas continendas servandasque nil praestantius atque utilius excogitari potest: de quo, qui plura scire cupit, adeat Plinium (1) ac Vitruvium (2). A pavimento ad fornitem usque altitudine adsurgit totum aedificium pedibus Romanis XXIV. supra dimidium: longitudine pedes LVI. latitudine vero XXXIX. circiter aequat. Quod vero aquis servandis ad publicam utilitatem & commodam Volaterranorum conditum fuerit, indicant foramina per fornitem disposita, & tubi plumbei in iisdem inventi. (litt. G. G. G.) Parum aquae in ea inveni. Puteum, quia recenter structum, situmque prope parietem medianum, praetermittendum censui, quia recentiorum opus apparuit. Aquas per aquaeductus in hanc Piscinam derivatas e finitimo fonte, vulgo *Docciolina*, censent cives Volaterrani. Parietes testudinis seu fornices, itemque hi, qui totum ambiunt aedificium, quos litterae F. F. F. declarant, opere formaceo structi, tribus materialium adfectionibus & concretionibus (*di getto*) aedificati sunt. Formaceum opus vetustissimis temporibus ita fieri consuevisse, hi parietes unico nunc exemplo ostendunt. Super humo erigebantur lignea tabulata, tantum inter se distantia, quanta latitudo muri facienda erat. Spatium illud molliore terra cum lapillis & calce permixta implebatur ac infarciebatur: totumque opus, sublati postea tabulis, mirum in modum obfirmabatur, & obdurefcebat. Sex igitur columnae quadrato e lapide constant, qui vulgo *panchina* dicitur, egregie ad regulam expoliti, & constructi. (litt. B. B. B.) At praegraves lapides, (litt. A. A. A.) qui in planitie arcus statuti sunt, sunt tophacei. Ambit parietum calcem coronis, quam Itali Architecti *ovolo* dicunt, quam indicant in Tabulis litterae I. I. I.

CA-

(1) Hist. Nat. Lib. XV. Cap. XII.

(2) De Architect. Lib. VIII. Cap. ult.

*COROLLARIUM de antiquis Aegyptiorum & Graecorum,
necnon Romanorum sub Regum imperio
publicis aedificiis.*

I. **A**ddito hoc ad finem huius Dissertationis Corollario, id ostendere volo, Etruscos in re aedificatoria cum Aegyptiis & Graecis convenisse; Romanos vero sub Regum imperio imitatos esse Etruscos in publicis aedificiis, quorum insignes reliquiae adhuc perstant. Has libuit in hoc Volumine proferre ex archetypis delineationibus, quas, dum haec scribo, eruditus viris dono dat, doctisque suis observationibus illustrat Vir laudatissimus, & de antiquitate optime meritus, Franciscus Ficonius, qui easdem antea mecum humanissime communicavit.

II. Aegyptios quadratis saxis ad regulam expolitis extruxisse muros, perspicue ostendit exemplum adlatum in Tabula XIV. num. 1. Id ipsum Thebis Aegyptiis vidit, accurate delineavit, & primus omnium in lucem protulit Vir Clarissimus Nordenus, a Magnificentissimo Daniae & Norvegiae Rege Christiano VI. ad orbem lustrandum, & admiranda, quae adhuc ignota durant, vetustissima ac nobilissima opera delineanda missus (1). Egregius hic vir, rei Architectonicae peritus, quum in Aegyptum penetrasset, vidit Thebarum Aegyptiarum trans Nilum famosissima rudera, delineavitque Colossos, & templi celeberrimi reliquias, in quo statuam Memnonis, exoriente Sole, ut fabulati sunt, vocalem, sedentis habitu, eam esse subspicatus est; dirutam tamen ac paene sepultam observavit. Hanc littera G. in eadem Tabula ostendit. Situs ipse, in quo iacet idem Colossus ex Aegyptio lapide nigerrimo, vulgo *granito*, in templo positum fuisse ostendit. Paraestata & epistylum ex arenario lapide, quod iisdem incumbit, ornata sunt Aegyptiorum Hieroglyphicis, intermediiis quibusdam ad historiam pertinentibus figuris. Cum his iunctus est retro murus, quadratis lapidibus exstructus, ut docet littera F. Epistylío iisdemque paraestatis aliae simillimae haud procul sitae visuntur, quas indicat littera D. Singulis adhaerent in antica parte simulacra Aegyptiorum Deorum, iniuria temporum acephala.

Prope

(1) Librum edidit Londini cum Tab. IV. & hoc titulo: *Drawings of Some Ruins And Colossal Statues at Thebes in Egypt with an account of the same in a Letter*

to *The Royal Society*. MDCCXLI. Huius Operis notitia exhibetur in Tom. I. Par. I. *Giornale de' Letterati pubblicato in Firenze* an. MDCCXLII. Artic. I.

Prope everfus cernitur alius Colossus, quem littera H, & non longe alterius colossi caput, quod litt. I. designat. Qualem vero & quantam Thebani in templis ac sepulcris condendis magnificentiam ostenderint, Diodorus Siculus luculenter testatur (1). Dum haec scribo, audio, Virum doctissimum Eduardum Pocock Anglum (quem Florentiae vidi anno CIO. IO. CC. XII. omnibusque honoris officis me invisentem, & sua Itinera narrantem humanissime complexus sum) memoranda, quae ad hoc tempus exstant, veterum Aegyptiorum aedificia, quae ipse vidit observavitque, in lucem edidisse, inter quae multa exempla adferuntur, quae id quod adnotabam perspicue confirmant.

III. Quod adinet ad vetustissimam Graecorum in moeniis & portis urbium condendis Architecturam, duo tantum exempla proferre lubet in eadem Tabula XIV. quae Cyriacus Anconitanus in suo per Illyricum Itinere non solum observavit; sed ipse quoque Pictoriae artis & Architecturae peritus peraccurate delineavit: neque in his, ut in inscriptionibus, quas ab amicis accepit, deceptum fuisse subspicari possumus (2). Ad primum exemplum a me adlatum num. II. haec adnotavit: *Ad II. Kal. Februarias (an. CIO. CCCC. XXXVI.) venimus Argos Amphiloichium in finibus Epiri iuxta Acheloum fluvium, quam incolae Geroviliam vocant: quae magna civitas habet ingentes muros in circuitu quadrangularem ad VIII. miliaria spatium: & per medium civitatis murum habentem tres aequales distantia portas. In parte meridionali civitatis moenia parvas habent XIII. portas; magnas autem binas in angulo ad partem Occidentalem: columnas confractas innumeras habentes p. VI. diametri, idque vocant incolae Pyrgon Achilleos. Est sita ad ostia fluvii Acheloi circa miliaria LX. Alterum exemplum, quod adfero, respicit Calydona urbem, ab Homero laudatam (3): cuius moenium cum porta specimen ex Cyriaco depromptum exhibet eadem Tab. XIV. num. III. Ad VI. Id. Febr. in Aetolia vidi urbem ingentem Calydona, quam hodie vulgus Arton vocat, sitam secus mare ad III. miliaria in Corinthio sinu, procul Naupactum ad mil. XXV. positam in alto monte, habentem in summitate turritam arcem, ingentes portas, moenia circum magnis edita lapidibus, & magnas per urbem hinc inde conlapsas & semidirutas domos, quas inter, Basilicam nobilissimam vidi magnis lapidibus editam cum circulari aedificio diversis ornato figuris. Continet spatium civitas omnis circiter mil. XII. Lapidum mensuram in adlatis moenibus Cyriacus adnotavit. Publicorum aedificiorum longe vetustissimorum, quae in Sicilia occurrunt, Syn-*

I

tagma

Vol. III.

(1) Biblioth. Hist. Lib. I. pag. 30. 31.
 (2) Pag. v. Vide quae de hoc Cyriaci Iti-

nere adnotavi in Praefat. pag. XVIII.
 (3) Iliad. Lib. II.

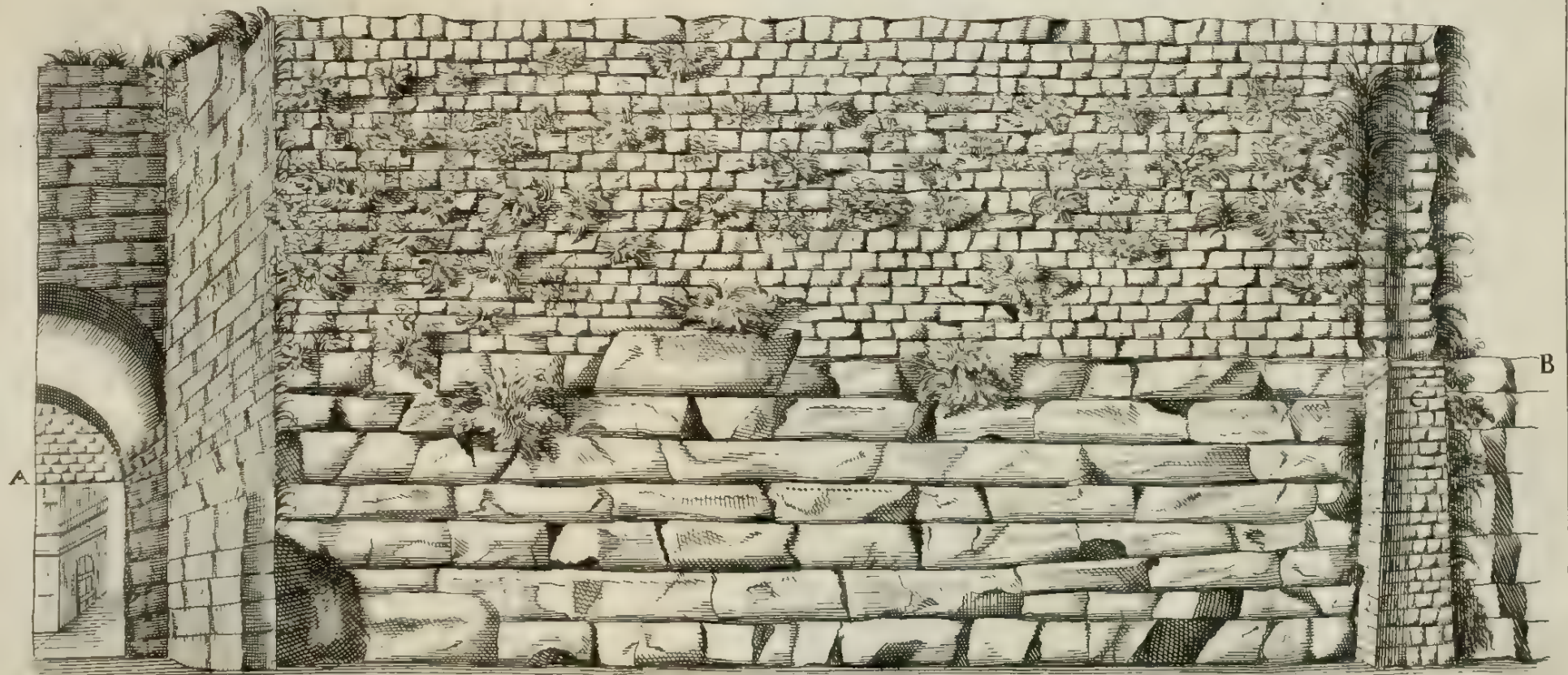
Volaterranos mirum in modum aquis saluberrimis abundasse) quia hæc veterum Etruscorum Architectorum magna opera integra adhuc post tot sæcula durant ac persistant: non minori sane admiratione contemplandum nunc est opus insignissimum, quod nunc primum meis curis in lucem prodit; antea enim adeo incognitum, ut nec Cluverius, nec Cellarius, nec alii illustres Geographi meminerint. Huiusmodi aedificium antiquitate, vastitate, firmitate, ac pulchritudine præstantissimum, quadratis item lapidibus extructum, est Castrum & Arx, sita in edito monte Volaterrani agri, quem montem tres fluvii circumfluunt, *Tavo*, *Torsera* & *Caecina*, iuxta oram maritimam, tredecim aut fere quatuordecim passuum millibus distantem a Volaterris urbe. Ea adhuc auctoris sui nomen retinet, nempe L. Cornelii Sullae, & vulgo etiam nunc dicitur *Rocca Sillana*. Hanc, quum apud Volaterranos essem, ut vidi, obtupui; quare delineatam ab egregio Architecto Stephano Massio, meis votis favente, & curante erudito Viro Antonio Philippo Pagninio Volaterrano Medicinæ Professore, ut accepi, statui eam cum doctis eruditæ Antiquitatis cultoribus communicare, quos inter vetera monumenta adsimile tam vetusti operis ad rem Polyorcticam illustrandam exemplum nondum vidisse arbitror. Exagonam formam, uti Tabula XVII. quæ eius Ichnographiam exhibet, retinere videmus. Vnicum huius Arcis prospectum, quem in eadem Tab. XVII. indicat littera A. proferimus Tabula XVIII. reliquos tres, utpote huic similes, his, si qui erunt, qui bono litterariæ reipublicæ in lucem dare voluerint, ultro offerimus. Ichnographiam, adiectis ad singulas litteras explicationibus, in eadem Tabula XVII. dilucidamus. Neque alicui mirum videbitur, talem ac tam firmam Arcem, in conspectu Volaterrarum constitutam, qui legerit apud celebres Scriptores Strabonem (1) & Ciceronem (2), Volaterranos Sullanis temporibus valde confectatos fuisse; sed quum in armis essent, civilem calamitatem & oppugnationem per biennium fortissimo animo ac viribus tolerasse ac superasse, civitatemque numquam iisdem Sullam eripuisse, etsi agros ademisset: tanta dignitate, tantoque splendore fuerunt olim res Volaterranorum.

CLASS. I. TAB. I.

(1) Geograph. Lib. V. 223.

(2) In Orat. pro Domo sua ad Pont.

VRBIS CORTONAE ETRVSCA MOENIA

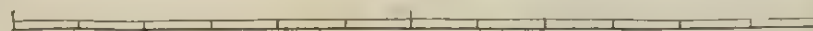

Mensura Brach. Florentinor. X.

VRBIS FAESVLARVM ETRVSCA MOENIA.

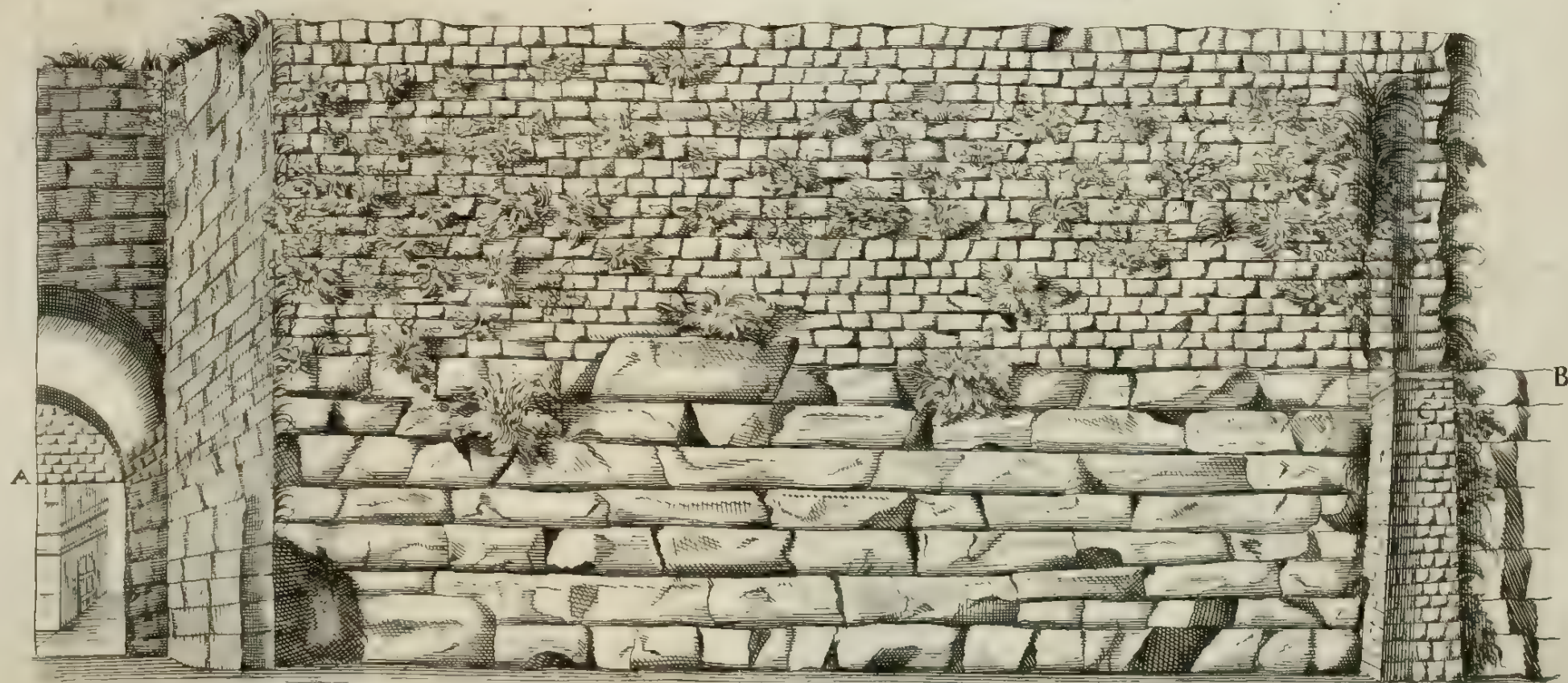
Mensura Brach. Floi. VII

VRBIS CORTONAE ETRVSCA MOENIA

A

B

Mensura Brach. Florentino X.

CLÆT

TIV

Mensura Brach X Florentinor

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10
ICHTNOGRAPHIA PORTAE VOLATERR ETRUSCI OPERIS.

CLASS. I.

TV

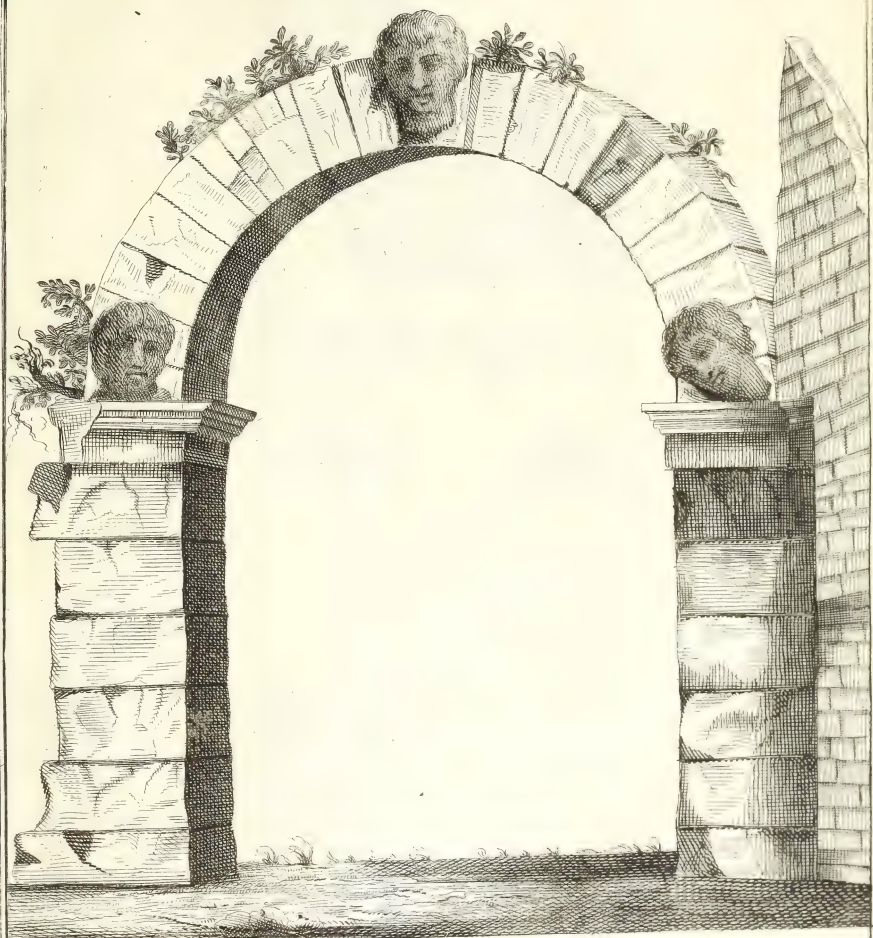
Mensura Brachiorum trium Florentinorum

Seip. Maffey del.

PORTA TUSCANICI OPERIS VOLATERRANAM VIREM INTORSVS RESPICIENS

Franc. Bartolozzi sculp.

G.F. Scul.

PORTA TUSCANICI OPERIS VOLATERRANVM AGRVM RESPICIENS

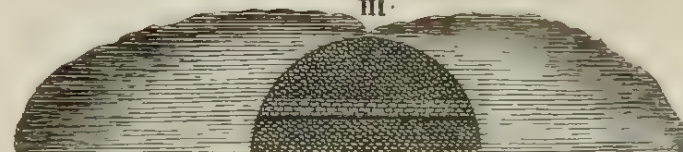
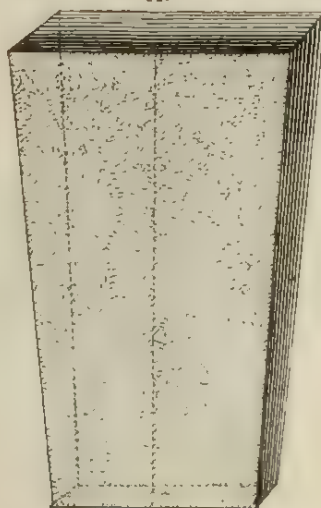
CLASS. I.

I.

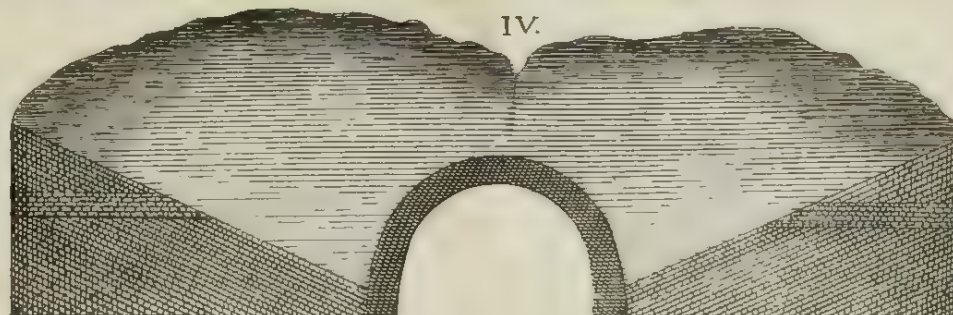
II.

III.

TAB. VII.

IV.

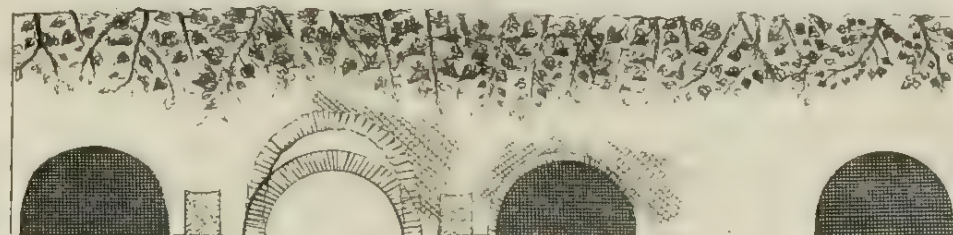
V.

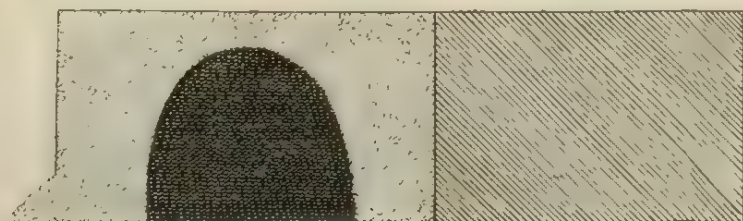
VI.

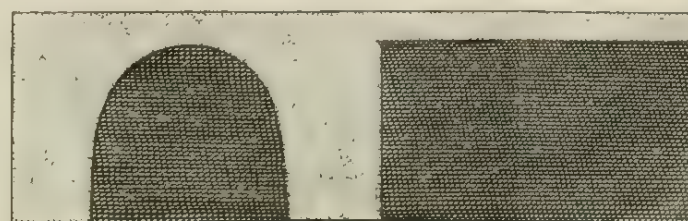
VII.

VIII.

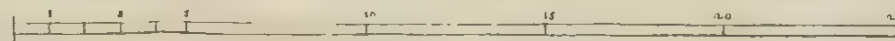

VIII.

A

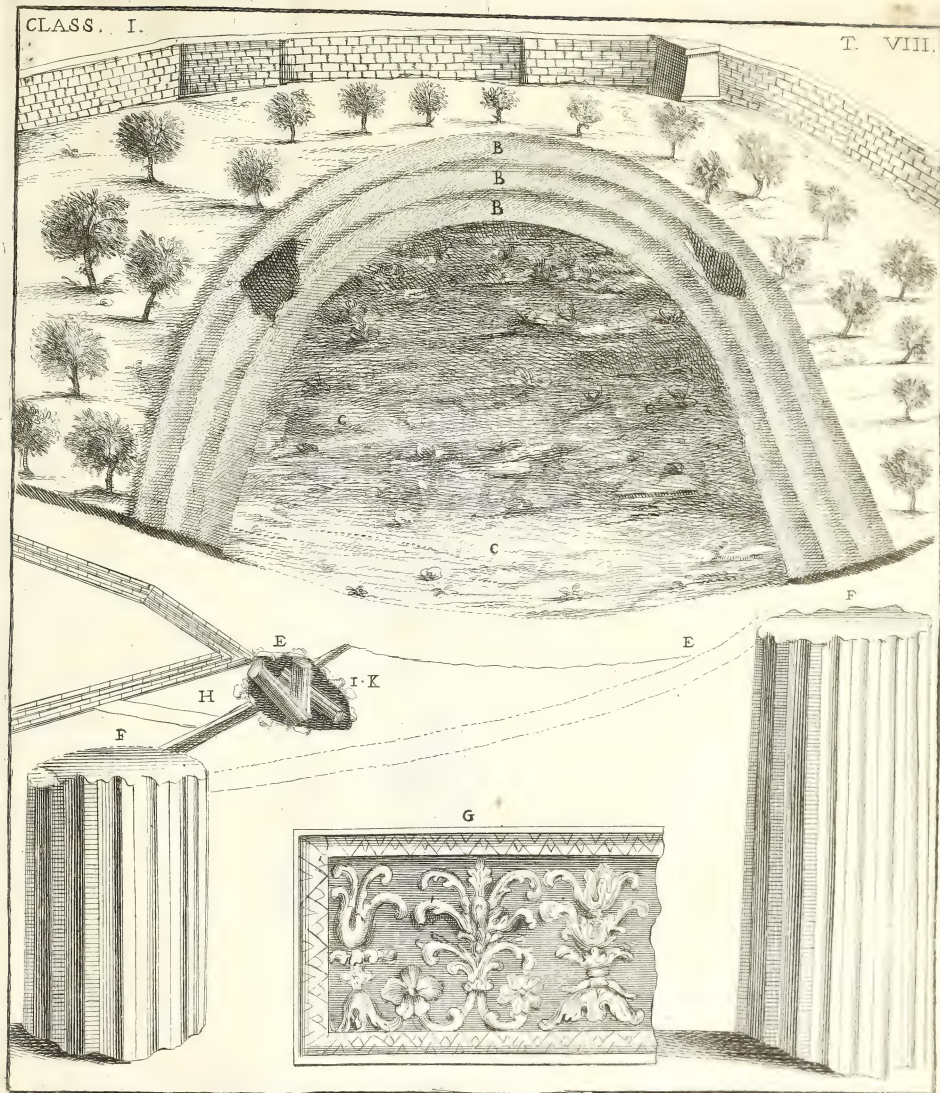
SCENOGRAPHIAE AMPHITHEATRI ARRETINI ETRUSCI OPERIS RELIQUIAE QVAE SVPERSVNT.

Menſura Brachiorum XXV Florentinorum.

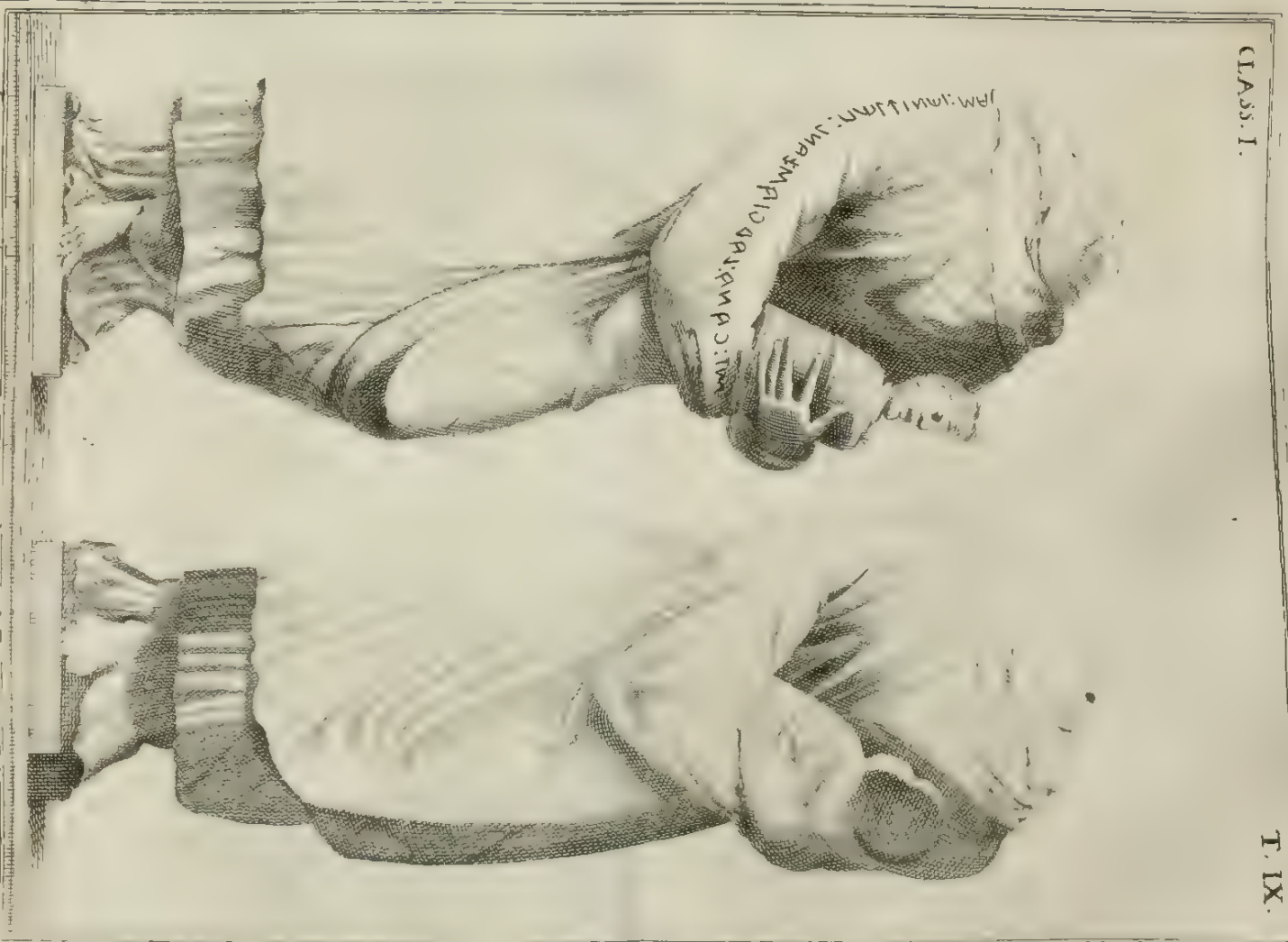

AMPHITEATRI VOLATERRANI VESTIGIA ET RELIQUIA

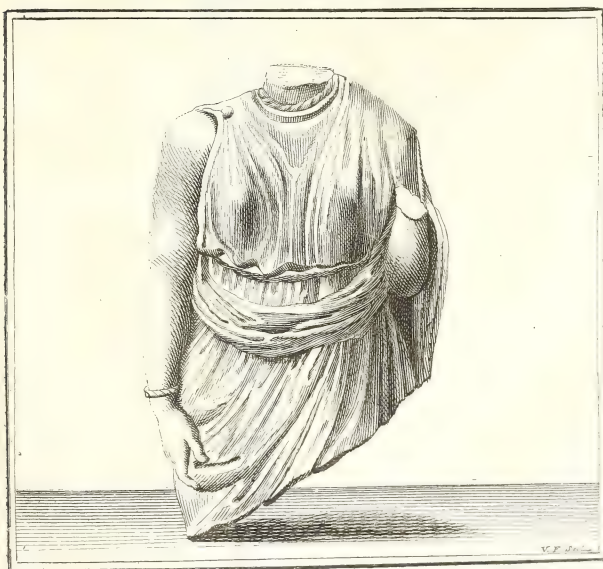
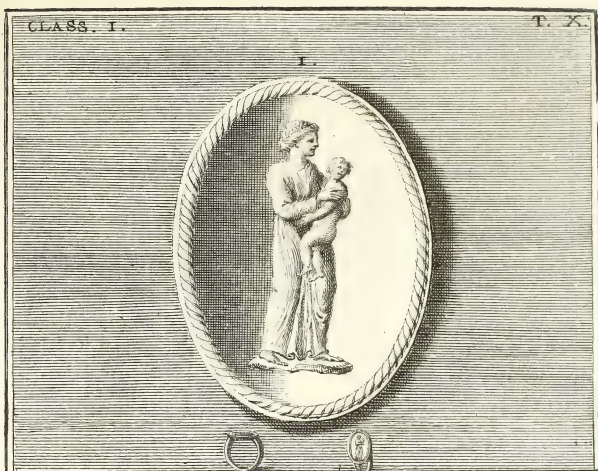
19M1M1JN:JMAJ:MAIOQAJ:QMA):1W

Huius *frutiae Etrusca Inscriptu calatit formus et typographica*

A collection of various geometric shapes and symbols, including circles, triangles, and abstract forms, arranged in a vertical column. Some shapes are labeled with numbers like 4, 1, 2, 3, and 5.

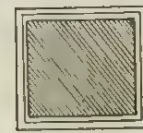
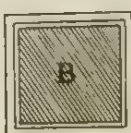

CLASS. I.

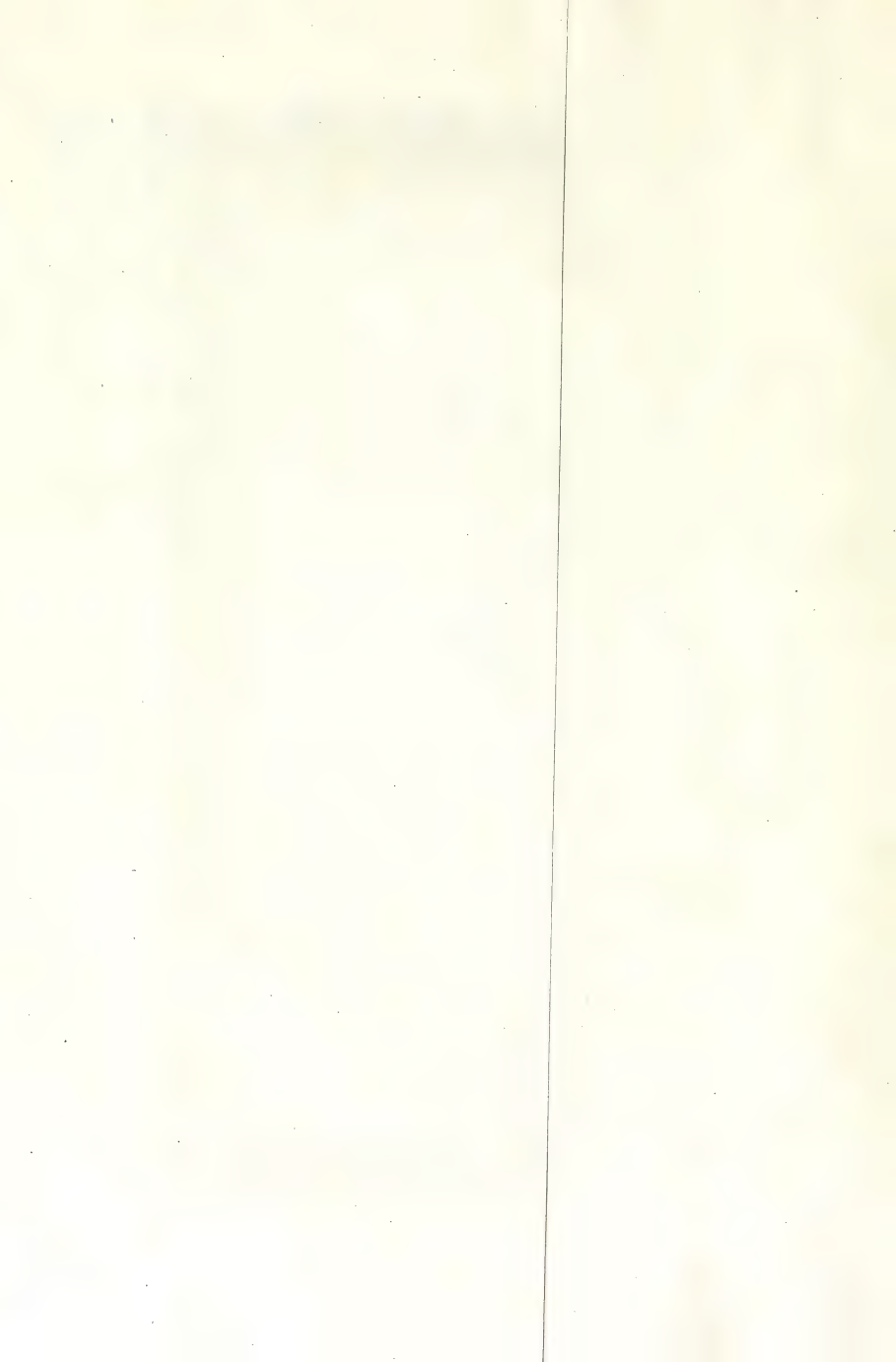
T. XI.

Mensura Pedum X. Florentinorum.

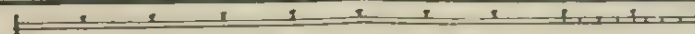
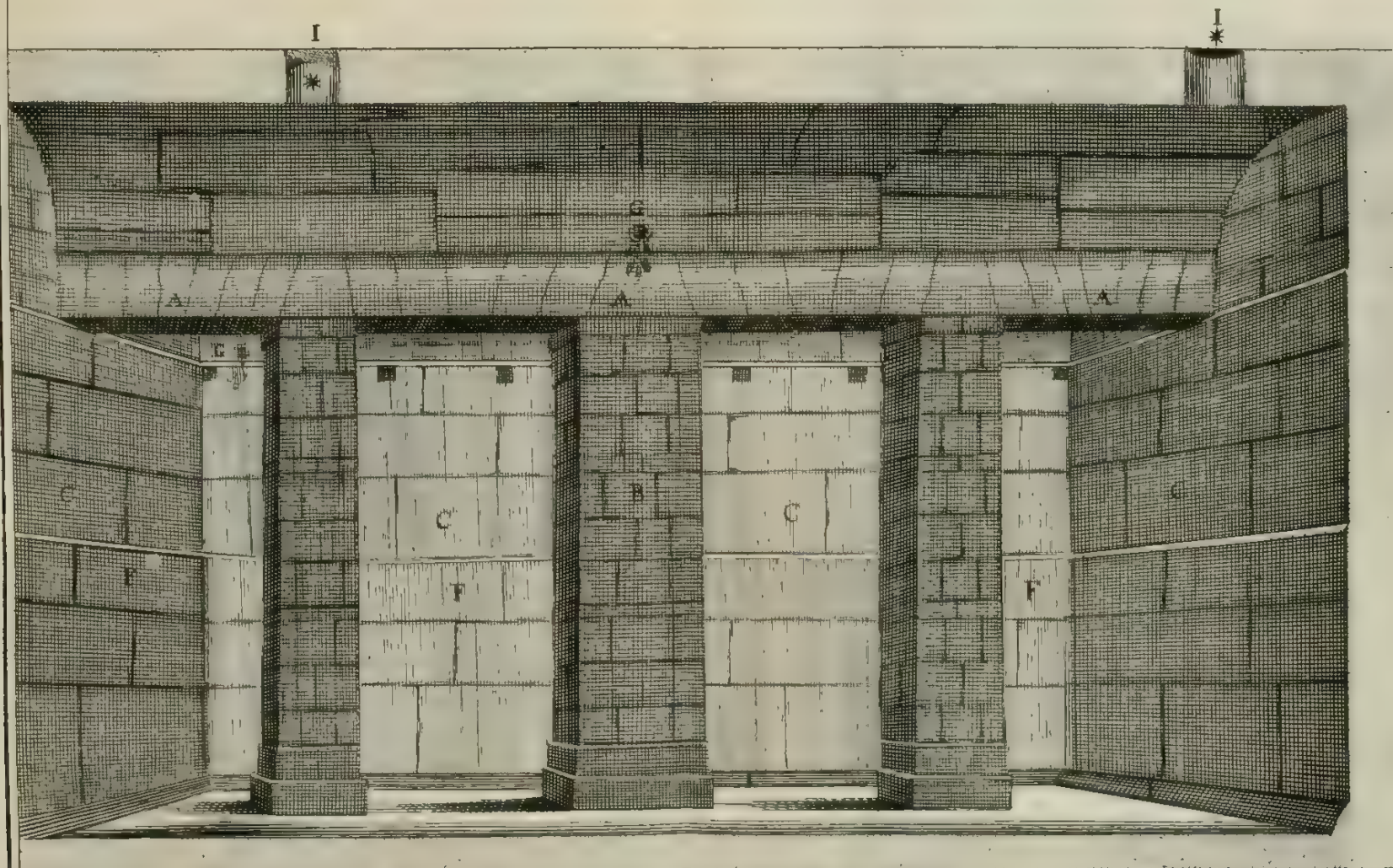

ICHOGRAPHIA PISCINAE ETRUSCAE VOLATERRIS.

SCENOGRAPHIA PISCINAE VOLATERRANAE OPERIS ETRUSCI.

Mensura Brach. X. Florentinor.

CLASS I

TABXIII

SCENOGRAPHIA INTEGRAM EXHIBENS PISCINAM VOLATERRANAM
OPERE ETRUSCO EXSTRUCTAM.

Mensura Brach. X. Florentinor.

Stc M. Arch. delin.

V.F. Scul.

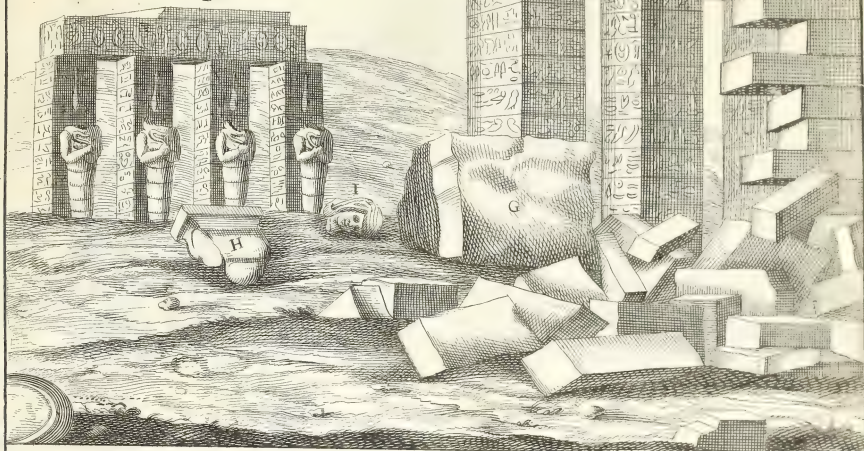

CLASS. I.

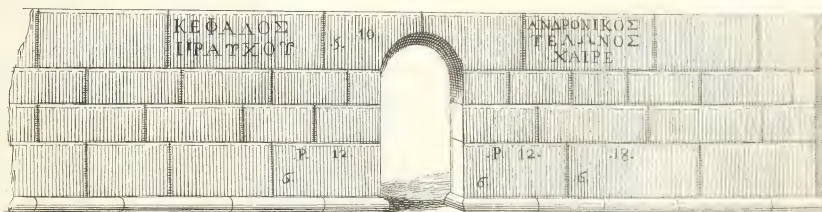
E. T. XIV.

I.

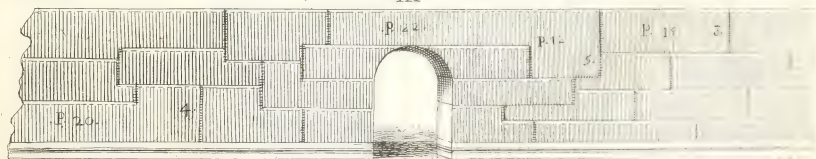
D.

II.

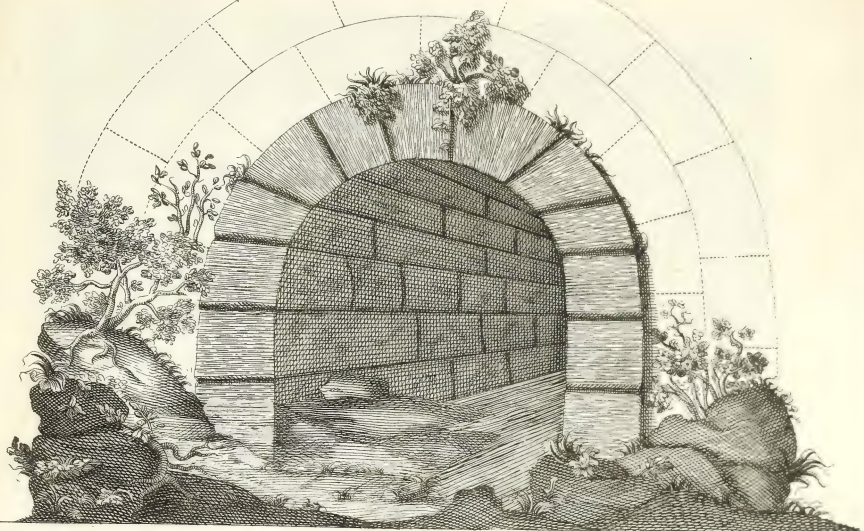
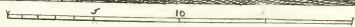

III.

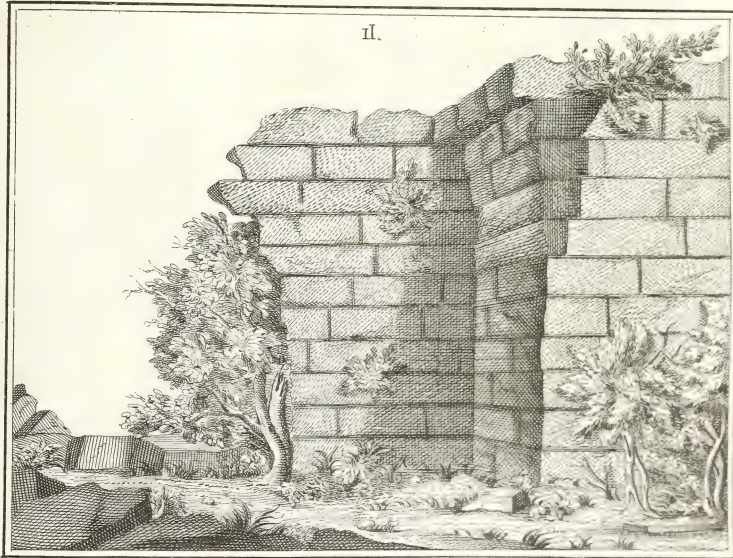

*Idensura Palmor.**Rom. Architect.*

VRBIS CLOACA MAXIMA.

II.

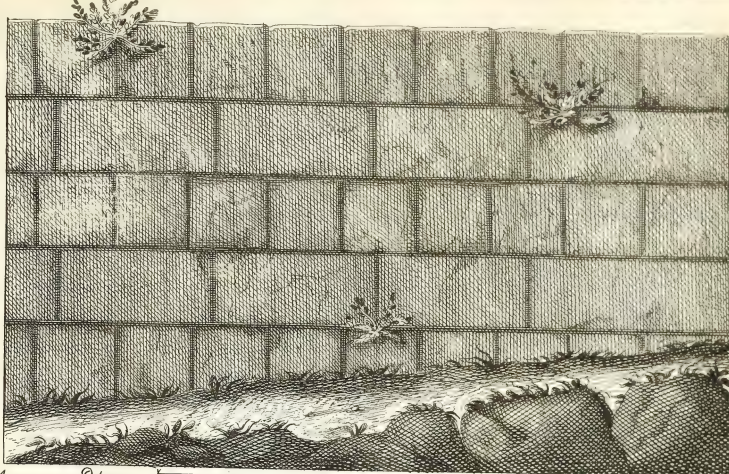
ARCIS CAPITOLIO PROXIMAE VESTIGIA.

RVDERA SVPER QVAE EXSTRVCTVM PALATIVM SENATORIS.

II.

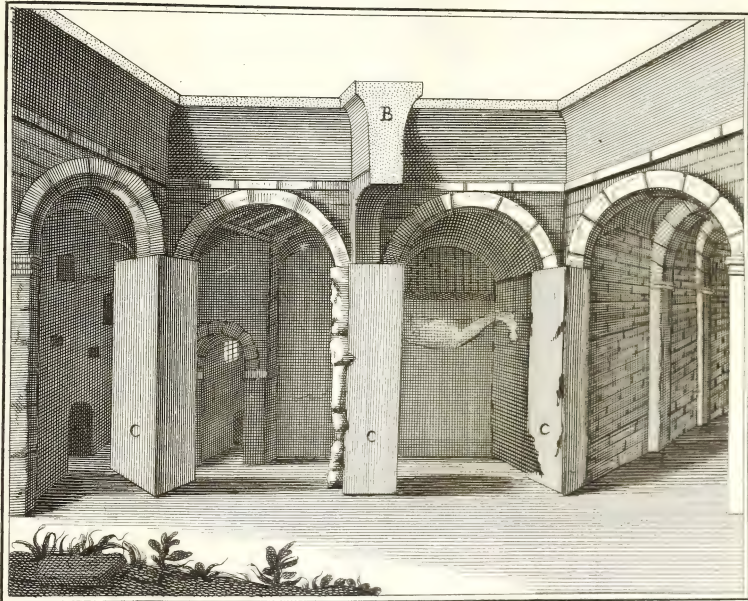
Memura Palmor.

3

6

Roman. Architect.

I.

TEMPLI CAPITOLINI QVAE SVPER SVNT

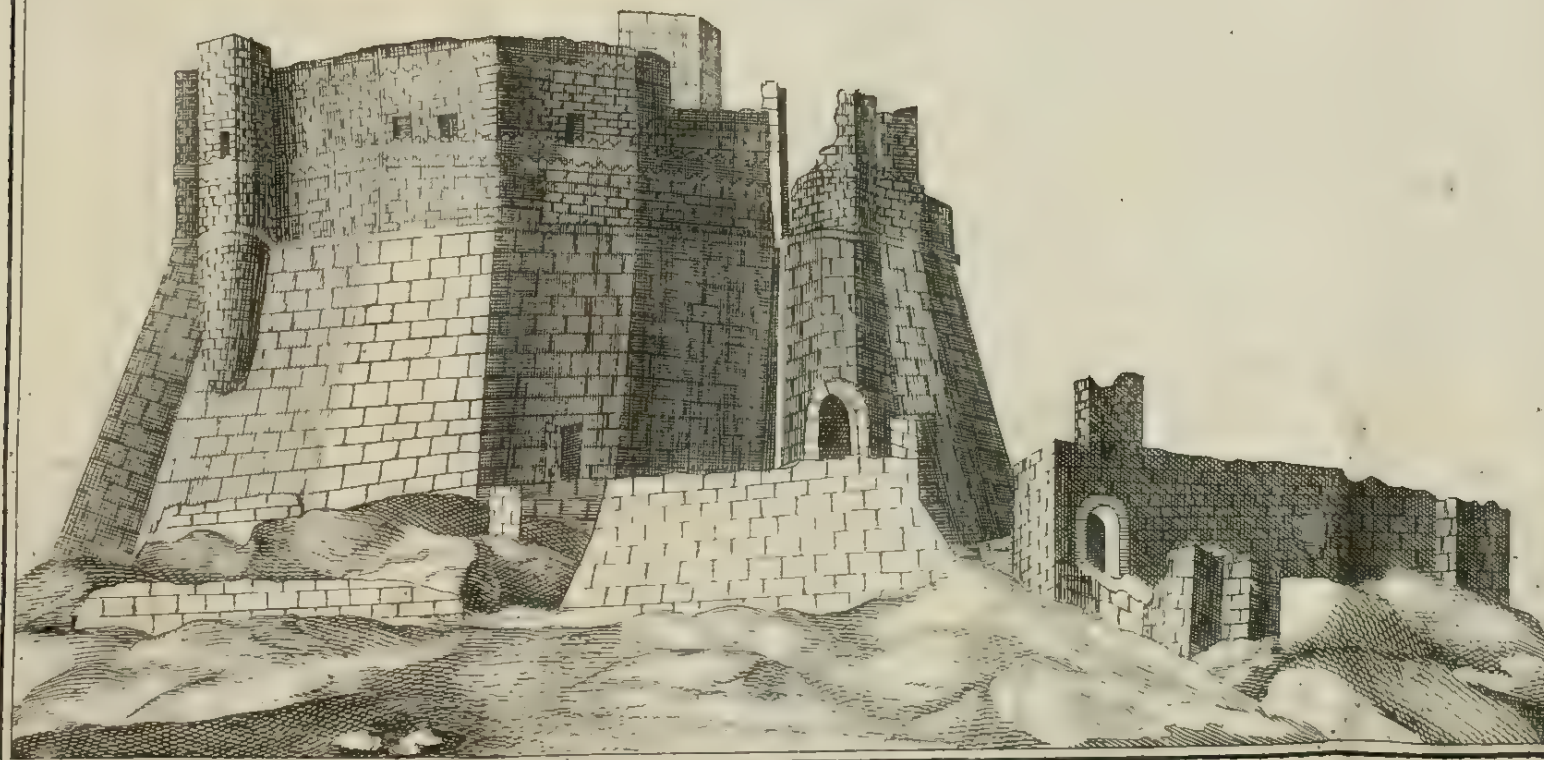

A
10 20 30 40
Mensura Brachior. XL. Florentinor.

CLASS. I.

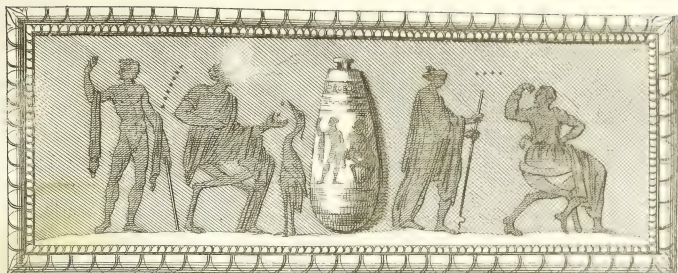
T. XVIII.

ARZ SVLLANA ANTIQVO OPERE EZSTRVCTA.

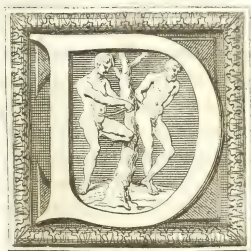
MVSEI ETRVSCI

CLASSIS II.

DISSERTATIO II.

DE ETRVSCORVM ANTIQVVIS PRIVATIS AEDIFICIIS.

PROOEMIUM.

E Etruscorum origine differenti mihi, ea admodum placuit, ac verisimilior visa est opinio Amplissimi Senatoris Bonarrotii, qui eos in haec Italiae loca ex Aegypto profectos esse suspicatus est ⁽¹⁾. Sed praeter alia non pauca, quae & ego quoque adtuli rationum momenta ⁽²⁾, ut hanc, quam ipsi quoque Graeci fortiti sunt, originem confirmarem, alia nunc ex eorumdem Etruscorum Sepulcris, adhi-

bitisque in funere caerimoniis ac ritibus, depromere in promptu est.

I. Primum, postquam egi de eorum publicis aedificiis, nunc de privatis, hoc est de eorum domibus, de Regum & Lucumorum praeclaris aedibus pertractandum esset. Ea vero quam splendida &

Vol. III.

K

ma-

(1) In Appendice ad Opus Dempsterianum
§. XLVII. pag. 103. & 104.

(2) In Tom. II. Musei Etrusci Dissert. I.
de Tyrrhenorum origine.

magnifica fuerint, documento sunt atria, non solum ad maiestatem ac decus templorum, verum etiam splendidiorum domorum ab Etruscis excogitata (1). Id quoque diserte testatur Diodorus Siculus (2): *Εν τε ταῖς οἰκίαις τὰ περίσσια, πρὸς τὰς τῶν θεραπευόντων ὄχλων παραχρᾶς ἐξεύρον εὐχρηστίαν. Domorum quoque porticus, ad avertendum turbæ servorum & clientium strepitus & molestias, percommode invenerunt.* Idem Diodorus paullo post, laudata Etruscorum scientia, studiis & disciplinis, prolixas eorum voluptates & delicias exponens, bis memorat in die solitos mensas instruere opiparas, ceteraque ad lautitiam & fastum pertinentia adhibere: itragulis, & aulacis uti ceu floribus inspersis: argenteorum poculorum ingenti copia & varietate explendescere: servorum ac familiarium ministrorum numerum haud exiguum in parato habere: quorum alios formae decore excellentes, alios sumtuosiore, quam pro servili conditione, vestitu exornatos fuisse testatur. Adnotat etiam, secretas ab aliis aedes habuisse, omni cultu instructas, cum servos, tum etiam ingenuorum plerosque. Sed quoniam Etruscarum domorum nulla post tot saeculorum vicissitudines vestigia hodie supersunt; sed quo opere, artificio, elegantia ac dignitate construi consueverint ex Vitruvio discendum est (3): posthabitis his viventium hominum domibus, ad illas, quas veteres Tusci, sibi post mortem incolendas, omni studio cultuque aedificarunt, ut securi, & viventes & mortui, posteritatis aeternique nominis essent, me convertam.

II. In Sepulcris potius, quam in aedibus aedificandis maiorem curam adhibuisse Aegyptios, observat Diodorus Siculus, cuius verba brevitatis gratia Latine reddita perlubet adferre (4): *Regionis huius incolae tempus vitae limitibus circumscriptum minimi existimant: & domicilia viventium, diversoria nominant, quod exiguum ad tempus haec incolamus: defunctorum vero Sepulcra DOMOS AETERNAS adpellant, quod infinitum apud Inferos aevum peragant. Quamobrem de structura domorum minus sunt solliciti; in adornandis vero SEPULCRIS eximie nihil studii faciunt reliquum.* Etruscos quoque Aegyptiorum filios, ac minifice aemulos, in exstruendis Sepulcris par studium eximiamque diligentiam adhibuisse, ea, quae ad hoc tempus supersunt Conditoria, perspicue testantur; etsi longe insigniora ac magnificentiora temporum ac barbarorum iniuriis & cladibus iam deleta fuisse, minime absurdum sit coniecere. Praeter ea, quae in lucem protulit immortalis Bonarrotius, alia complura nunc primum in hoc opere pervulganda curavi: nec sumtibus, nec laboribus ullis peperci, ut Etru-

(1) De his vide supra Dissert. I. pag. 52.

(2) Biblioth. Histor. Lib. V. pag. 219.

(3) Lib. IV. Cap. VII. & Lib. VI. Cap. III.

(4) Biblioth. Histor. Lib. I. pag. 33.

Etruriae antiquae Historiam locupletarem. Ea picturis, statuis, urnis marmoreis, ad decus etiam variis coloribus exornatis, & fulgenti auro bracteatis, referta, pluribus in locis, praesertim vero Volaterris, occurrunt. Non pauca adhuc exstant Sepulcra concamerato opere, quadratis ingentibus lapidibus, miro Tuscanicae Architecturae artificio ita exstructa, ut qui mirantur nesciant, utrum prior oculis occurrere certet antiquitas, an plena decoris dignitatique elegantia.

III. Dum haec antiquorum Etruscorum Sepulcra proferimus, habendam esse temporum, & hominum conditionis rationem moneamus. Nam varia fuisse Tuscanicorum Sepulcrorum genera comperitum est. Vulgaria in agris effossa nullis ornamentis splendebant: in scrobe siquidem rotunda vel quadrata, in terra excavata, collocatae erant urnae, ollaeque cinerariae vel tophaceae vel fictiles, quales pauperum admittebat conditio. Primi mortales pararunt sibi specus, sive amplas cryptas in terrae visceribus, vel ad radices montium effossas; ita tamen, ut earum aditus ad meridiem respiceret: quem morem in Hypogaeis Volaterranis servatum adnotavi. Hanc quoque condendorum Sepulcrorum consuetudinem servasse Aegyptios & Hebraeos, qui speluncas in rupibus magnisque in saxis sibi ad humandum corpus exciderunt, luculenter ostendit Cl. Ciampinus (1). Benignioris lautiorisque fortunae per Etruriam homines paullo ampliora Sepulcra in sinu terrae sive in praediis constituebant, & urnis marmoreis ad condendos cineres utebantur: quas sibi viventes parabant, thematibus illis, ac feralibus emblematis ornatas, quae magis eis adrisissent. De his emblematis infra disseram. Officinas Sculptorum in multis Etruriae urbibus fuisse facile crediderim, qui urnas vel marmoreas, vel tophaceas, vel fictiles ad rem funebrem paratas habebant, quas emere poterant, quando volebant hi, qui viventes de quiete & securitate cinerum corporis sui post mortem cogitabant. Apud Aegyptios in more positum, narrat Herodotus (2), ut cadavere elato ad sepulturam, ii, qui portabant, adirent artifices, ab his exemplaria cadaverum lignea pictura adsimilata petentes, quae accurate defuncti vultum reterrent: quae quum emissent, in Sepulcro recondabant. Duo ex his exemplaribus, ut alibi dixi, e ligno sicomoro caelata, variisque coloribus picta, & quandoque etiam inaurata, inter mea Cimelia adservantur. Vetusissimis vero temporibus, excavata secus publicas vias fossa, humatoque integro corpore, columnas marmoreas ad defuncti caput statuere consueverunt, in quibus adnotatum eius nomen, &

K 2

in-

(1) Part. I. Veter. Monum. Cap. XIX.

(2) Euterpe Lib. I. 86.

interdum etiam officium legimus. Huiusmodi columnas inferius adfero in Classe IV. pluribus in Tabulis, quas egregie interpretatus est doctissimus amicus meus Ioannes Baptista Passerius, easque ad Acherontica sacra spectare ostendit in sua Dissertatione mox adducenda.

IV. Divites vero, & hi, qui civili vel militari officio aut dignitate fulgebant, sumtuosiora Sepulcra condiderunt vel in rupe excisa, vel sub ingentibus saxis, quae cameram & crepidinem efficiebant, excavata, vel quadratis ingentibus lapidibus exstructa. Inter haec alia ornata pluribus gradibus vel columnis, itemque loculis aut tribunalibus spectantur, ut ad Sepulcra Etruscorum Volaterranorum mox dicam. Adcessere his inscriptionum tituli, qui nomen defuncti pro se suisque Sepulcrum condentis continent, vel decretas in annuis inferiis solemnes funebres caerimonias in honorem Deorum Manium; quod etiam a prisca Romanis factum eorum epitaphia ostendunt. Id plane notatu dignum visum est praestantissimo viro Leoni Baptistae Albertio (1), qui haec de Tuscorum Sepulcris adfert: *Notas litterarum maiores aere inauratas marmoribus adfingebant. Aegyptii signis utebantur hunc in modum. Nam oculo Deum: vulture, naturam: ape, regem: circulo, tempus: bove, pacem & eiusmodi significabant, dicebantque quibusque suas tantum litteras notas esse: & futurum olim, ut ea cognitio penitus pereat, ut apud Etruscos evenit. Per Etruriam ex oppidorum ruinis & bustuariis defossa vidimus Sepulcra litteris, uti omnes sibi persuadebant, inscripta Etruscis. Earum notae imitantur Graecas, imitantur etiam Latinas; sed quid moneant intelligit nemo. Nostra vero aetate tantum studii in his notis eruendis posuimus, ut quid moneant, statuto a me vero ac legitimo Etruscorum Alphabeto, haud difficulter intelligamus. Deorum quoque Inferorum simulacra, in Sepulcris Etruscorum recondita, docent duo Hypogaea Conditoria, nuper Volaterris effossa: quae quidem simulacra in Museum Guarnaccianum migrarunt.*

V. Quamquam voracissimae temporis fauces penitus deleverint atque everterint magnifica Etruscorum Regum Sepulcra; memoriam tamen magnificentissimi Mausolei Porсенae Regis Etruriae, quam Plinius, auctore Varrone, nobis patefecit, abolere non potuerunt. Igitur laudatis Labyrinthis Aegyptio, Cretico & Lemnio, Italicum ita describit (2): *Namque & Italicum dici convenit, quem fecit sibi Porсena Rex Etruriae Sepulcri causa, simul ut externorum Regum vanitas quoque ab Italis superaretur. Sed quum excedat omnia fabulositas, utemur ipsius M. Varronis in expositione eius verbis: Sepultus est, inquit, sub urbe Clusio, in quo loco monumentum reliquit lapide quadrato: singula*

la-

(1) De Re aedificatoria Lib. viii. Cap. iii.

(2) Hist. Nat. Lib. xxxvi. Cap. xlii.

latera pedum lata tricenam, alta quinquagenam: inque basi quadrata intrus Labyrinthum inextricabile: quo si quis impropere sine glomere lini, exitum invenire nequeat. Supra id quadratum pyramides stant quinque, quatuor in angulis, in medio una, in imo latae pedum septuagenumquidem, altae centumquinquagenam: ita fastigatae, ut in summo orbis aeneus & petasus unus omnibus sit impositus, ex quo pendeant excepta catenis tintinnabula, quae vento agitata, longe sonitus referant, ut Dodo-nae olim factum. Supra quem orbem quatuor pyramides insuper singulae exstant altae pedum centenam. Supra quas uno solo quinque pyramides, quarum altitudinem Varronem puduit aducere. Fabulae Etruscae tradunt, eandem fuisse quam totius operis. Pauca haec si delibarem, antequam singula, quae hodie per Etruriam exstant, Tuscanica Sepulcra describam, opere pretium me facturum censui.

CAPUT I.

Hypogaeum Sepulcrum apud Cortonenses, quadratis ingentibus lapidibus exstructum, describitur, & nonnullis observationibus illustratur.

I. **H**erodotus inter admiranda, Lydorum, quos in Tyrheniam colonos duxisse adfirmat (1), recenset, ac magnis laudibus celebrat Alyattis Croesi parentis Sepulcrum, cuius crepido grandioribus constabat lapidibus; reliquae vero Sepulcri partes terrae adgestione: adnotaque ad suam usque aetatem in summo tumulo quinque exstasse terminos, quibus litterae insculptae indicabant, quae singuli homines forenses atque operarii, & una cum his puellae ad quaestum prostitutae elaborassent. Sepulcri huius ambitum stadiorum sex fuisse, & duorum arpendiorum; latitudinem vero arpendiorum tredecim fuisse, narrat.

II. Nominis & gloriae propagandae cupiditate ac studio adeo Etrusci Lydorum quoque, auctore eodem Herodoto (2), filii, flagrarunt, ut in magnificis operibus, & praeclaris inventis ab aliis nationibus superari puduerit. Quod adinet ad Sepulcra, de quibus sermo, Cortonense longe vetustissimum, quod exhibent duae Tabulae I. & II. in hac Classe adlatae, tam perspicue refert antiqui aevi intamina-

tum

(1) Clio Lib. I. 93.

(2) Ibidem.

tum ac simplex decus ac magnificentiam, ut admiratione potius, quam summis laudibus artificiosissimam Tuscanicam structuram, & solertissimi Architecti ingenium prosequi possim. Tota Crypta, si-ve Hypogaeum Sepulcrum, constat viginti tantum supra septem ingentibus lapidibus, absque calce, scitissima compagine invicem inter se confertis conligatisque, quemadmodum ostendit Tabula I. litt. A. quae Ichnographiam huiusce insignis Sepulcri exhibet. Hodie ad Occasum versus duo tantum laterales lapides c. c. desiderantur. Spectatu digni sunt omnes lapides scalpro expoliti, & hi praesertim adhuc integri, qui totam cameram, si-ve fornicem admirando opere constituunt, quorum unum superne eminentem, sectum indicat littera F. In utroque angulo portae, quae Meridiem respectat (litt. B.) cum superiore, tum inferiore, indicia adhuc adparent cardinum; quapropter ostii fores aeratas fuisse coniecimus. Parietum lapides ita invicem colligati, ut quadratae formae sex loculamenta, tria nimirum inferiora, & tria superiora, intermedia mensa lapidea, conficiant, quae ossuariis si-ve cinerariis urnis recipiendis adsignata fuisse credibile est. Quod autem miror, tota Sepulcri interior area si-ve religiosum terrenum (littera H.) imitari Christianam Crucem videtur. Latitudine occupat brachia Florentina III. supra dimidium: longitudine vero IV. $\frac{3}{4}$. Ea loculamenta, seu mavis aediculas, indicant litterae D. D. D. His adcedunt alia duo singularia loculamenta superne excisa in utriusque lateris interiore pariete, atque in eo quod ad Orientem constitutum est, quod littera E declarat. Ea pariter recipiendis urnis cinerariis sublimioris gradus hominum, quod ab humo honoris gratia adtollantur, dedicata fuisse, si placet doctis viris, non absurde credam. Digniores, proindeque principem locum obtinuisse crediderim loculamentum illud superne arcuatum, quod Sepulcrum ingredientibus, & Deos Manes, ut mos erat, salutantibus, statim in conspectum occurrebat, ac se se offerebat, illudque littera G. indicatum a me est.

III. Huc usque interiorem Hypogaei Sepulcri Cortonenfis structuram contemplati sumus: nunc exterior dilucidanda, quam exhibet Tabula II. Exteriorem Sepulcri huiusce frontem, qua in illud per portam, Meridiem versus positam, patet ingressus, denotat littera A. Subiecta in his Tabulis scala cum portae, tum lapidum mensuram offert. Lapidem, qui longitudine sua totum aequant, & cooperiunt Sepulcri fornicem, sunt quinque, quos, perspicuitatis gratia, Barbaricis numeralibus notis nempe 1. 2. 3. 4. 5. indicamus: qui vero tot punctis distincti sunt, iniuria temporum labefactati spectantur. Num. 6. indicantur praegrandes item lapides late-

laterales, qui ambiunt longitudine sua totum Sepulcrum. Num. 7. & 8. stipites, ostium constituentes, spectantur. Num. 9. epistylum, ex integro lapide totum constans, indicatur. Num. 10. lapis, disci medietatem referens, claudens Sepulcri frontem, declaratur, cui quinque lapides fornicem componentes innituntur.

IV. In sepulchralibus Romanorum titulis frequens mentio fit itus aditusque, introitus & ambitus monumenti. Aditum habuisse Sepulcra Etruscorum ostendit hoc Cortonense. Primum igitur occurrit ostium, & ipsum subterreneum, quod indicat littera B. praestabatque introitum & aditum ad ipsum Sepulcrum, cuius ostium valvis claudebatur. Ingressi per hoc ostium, viam sive aditum ingrediebantur, & hunc ipsum subterraneum, quem declarat littera E. Huic ostio superne incumbit epistylum ex integro ac solido lapide, cuius longitudinem indicat litt. C. nempe brachiorum Flor. IV. $\frac{1}{2}$ latitudinem brach. II. crassitiem vero $\frac{1}{4}$. Hinc inde murus adhuc superest, quadratis faxis veterrimo opere Etrusco constructus, quem monstrant litt. D. Primum igitur figura ipsa docet, vestibulum constitutum fuisse ante introitum in Monumentum, quod & in Hypogaeo Etrusco Volaterranorum mox observabimus. Id ipsum, & in Romanorum Sepulchris aedificatum, adnotavit doctissimus Reinesius (1). Littera F. designat foveam, non multis ab hinc annis factam, facilitatis commodique causa ab his, qui subterraneam viam ingredi voluerunt; nam ostium, quod in eadem Tabula II. indicatur litt. B. aditus prohibendi causa, recenti caementitio opere faxis obstructum est.

V. Neque vero hoc dumtaxat Hypogaeum Sepulcrum apud Cortonenses fuisse; sed alia etiam eodem admirando opere exstructa, constat ex Codice manu conscripto Rinaldi Baldelli Cortonensis, sua tempestate celebris Antiquarii, qui nunc apud Nobiles Alticorios adservatur. Is igitur, qui scripsit anno CIO. IO. LXX. haec, quae mecum communicavit omni cum laude a me nominandus Galeottus Coratius Eques D. Stephani, adnotavit, adlato Sepulcro alterum omnino simile sua tempestate adhuc superesse secus viam, qua itur ad *Camuciam*: deinde alia duo enumerat, alterum infra Ecclesiam S. Vincentii conditum, cuius rudera adhuc spectantur in agro olivis confito Nobilis Viri Francisci Vagnucci, Cornelli filii: alterum vero exstare, ubi nunc condita cernitur Ecclesia S. Mariae Novae.

VI. Adnotat praelaudatus Baldellius (2), tria haec Hypogaea Sepulcra, opere Tuscanico exstructa, alteri a me adlato simillima fuisse; constasse vero haec quinque tantum ingentibus lapidibus egre-

(1) Syntagm. Inscript. ant. Clafs. V. num. XIV. (2) In suo MS. Codice pag. 69. a. t.

egregia arte ad regulam expolitis, quorum unus fornicem, reliqui vero latera Sepulcrorum quadratae figurae constituebant. Sepulcrum illud prope aedem S. Vincentii, & alterum ad *Camuciã*, dolet sua tempestate iacere dirutum, fuisseque paene deletum a quodam homine praestigiis dedito, qui in his thesauros se effossum spondederat: alterum vero tunc eversum est, quum a solo conderetur Ecclesia S. Mariae Novae; qua occasione erutum narrat praegrande dolium fictile, in quo vas aeneum pulcherrimi operis reconditum egregie sculptum, in quo item aliud vasculum aeneum repositum cineribus defuncti oppletum. Memorat etiam ibidem effossa arma quaedam militaria, vascula item non pauca & sepulcrales lucernas: quae omnia Magno Duci Etruriae dono missa fuere.

VII. Ex his igitur adlatis descriptionibus manifestum est, Cortonense hoc Hypogaeum perquaminsigne, quod adhuc perstat extra Portam S. Vincentii, quarto ab urbe lapide, pro Sepulcro inservisse: quod & aditus subterraneus, vestibulum & interiora ipsa loculamenta excisa in lapideis parietibus, urnis cinerariis servandis destinata, perspicue declarant: idque clarius patebit ex schemate Etrusci Sepulcri Falarientis, quod mox adducam. Sed apud Cortonenses iamdiu ea invaluit vetus opinio, hanc Cryptam olim incoluisse Pythagoram, postquam in Italiam venit, saeculis quinque fere ultra dimidium ante Christi nativitatem, evitata Polycratis tyrannide; quare vulgus etiam nunc hanc Cryptam adpellat *la Tanella di Pittagora*: quod supra memoratus quoque Baldellius Cortonensis silentio noluit praeterire; censet tamen rei antiquariae peritus, Sepulcrum fuisse, ita scribens: *Perciocchè quella Celletta di pietre antiche, chiamata ora dal volgo Tanella di Pittagora, doveva essere, come ancora oggi dimostra, una Sepoltura antica, di quelle, che si solevano fare avanti l'avvenimento del nostro Redentore Gesù Cristo: et massime, che a Cortona si sono trovate dell'altre simili, &c.* Qui Pythagorae, Italicae Philosophiae parenti & praeceptorum hanc subterraneam domum adsignant, secuti sunt Hermippum, a quo haec hausit Diogenes Laërtius (1): *Ait enim, illum, quum in Italiam venisset, subterraneam fecisse domum, matrique mandasse, quae agerentur, tabulis inscriberet, tempusque adnotaret: deinde illum descendisse, ac dum rediret, acta matrem demisisse. Exaëto autem tempore, ascendisse Pythagoram ex effossa domo squalidum ac macie confectum, advocataque concione dixisse, ex inferis se ascendere, atque, ut sibi fidem faceret, recitasse quidquid evenisset.* Sed Pythagorae historiae multis fabulis per-

(1) In Pythagorae Vita Lib. VIII. Cap. 1. num. xxi.

perperam turbatae & corruptae, non ita facile adfentior. Nec vero constat, Pythagoram apud Cortonenses mansisse; sed apud Crotoniatis, apud quos fato functus est, teste Diogene Laërtio (1). Verosimilius igitur mihi quoque videtur, remotissimis temporibus hoc insigne aedificium pro Sepulcro conditum fuisse; nam & cum aliis mox adferendis Etruscorum Sepulcris probe convenit, uti adnotabimus.

CAPUT II.

*Crypta sepulchralis apud Falarim Etruriae urbem,
compluribus loculis in rupe excisis, & Etruscis
litteris insignis, adfertur. Adcedit alterius
Etrusci Hypogaei Sepulcri Ichnographia
& descriptio.*

I. **P**rimaeos Christi fideles adfclas sanctiore ritu & instituto in rem suam transfulisse, imitandoque peculiaria sibi effecisse complura, quae Ethnici usurparunt, dum inter eos versarentur, si quis est, qui non ita facile id sibi persuadeat, quod esse luce clarius adfirmare non dubitavit eximius Ciampinius (2), paullisper mecum Etruscam Cryptam, a me adlatam in Tabula III. num. 1. quam Bonarrotius una cum eodem Ciampinio vidit, delinavitque anno MD. LV. C. XCI. & in lucem protulit in Appendice ad Opus Dempsterianum (3), accurate contempletur: & cum vetustis Christianorum Sepulcris subterraneis, apud egregios viros Bosium, Aringhium & Boldettium adlatis, conferat: deque eorum structura perlegat Commentarium omnigena eruditione refertum Celebrissimi Praefulis Ioannis Bottarii, Bibliothecae Vaticanae Praefecti, qui eorum originem, structuram ac formam luculenter expendit atque illustravit (4).

II. En igitur & in hac Etrusca Crypta, quae cum aliis plurimis adhuc visitur circa antiquam Falarim, nunc *Città Castellana*, quemadmodum & in Romanis sanctorum hominum Coemeteriis, conspicimus loculos ad recondenda integra mortuorum corpora in lapideis parietibus, ac proinde in ipsa rupe excavatos. Hunc pri-

Vol. III.

L

mae-

(1) In loco ante memorato.

(2) Par. I. Veter. Monum. Cap. XIX. pag. 167.

(3) Tab. LXXXII. ad finem Tom. II.

(4) In Tom. I. *Sculpture, e Pitture Sagre* *esstrate da i Cimiteri di Roma ec.*

maevum tumulandi ritum Etrusci ab Aegyptiis didicerunt : quos ab antiquissimis usque temporibus hunc morem servasse , complures Scriptores , qui Itinera sua pervulgarunt , nobis testantur . Con-
sueverunt Etrusci huiusmodi loculos , reconditis in his defunctorum
cadaveribus , in extimo ore ac facie ocludere regulis , & in his
defuncti nomen adnotare : de quo ritu & consuetudine complura
nobis patefecit amicus meus optimus Clarissimus Passerius in Dis-
sertatione VI. *De Tegulis sepulchralibus* , quam mox proferam .

III. Quamquam quae nunquam antea edita sunt in lucem
proferre mihi proposuerim ; huius tamen Falariensis Cryptae ico-
nismum nolui praetermittere , quod mirum in modum meam de
Cortonenſi Hypogaeo Sepulcro opinionem confirmet : nimirum in
eo , quemadmodum & in hoc , loculos sepulchrales in lapideis pa-
rietibus excisos esse , more rituque longe omnium vetustissimo . In
hac igitur Crypta , quae pariter Christianae Crucis formam imi-
tatur , ad recondenda integra defunctorum corpora in singulis
parietibus , scalp pro excisos loculos triplici ordine spectamus . Sarco-
phagum in eadem rupe excavatum cum adscripta Etrusca epigra-
phe , indicat littera c. Novum in eam ingressum littera b. antiquum
vero nunc oclusum littera a. designat .

IV. Quod sequitur num. II. Hypogaeum Sepulcrum , & ipsum
immanibus quadratis lapidibus aedificatum eleganti Tuscanico opere ,
delineatum a me est ex schemate , quod adfert Sanctes Marmoc-
chinus ex illustri Praedicatorum Monachorum familia in suo Dia-
logo manuscripto , quem fere integrum adfert Bonarrotius (1) : ubi
in agro inter Podium Bonizi & Castrum Castellinae ab agricolis ,
dum vineam plantarent , detectum fuisse scribit hoc Etruscorum
Sepulcrum anno CIO. IO. VII. die vicesimanona Ianuarii , cuius ex
eo Ichnographiam adferimus . Longitudine aequabat brachia xx. la-
titudine tria , altitudine vero a solo ad crepidinem usque brachia
quinque . Aditum in ostium Sepulcri ad Meridiem versum , indicat
littera a. Mos iste constituendi ostia Sepulcrorum Meridiem ver-
sus , ab Etruscis ac Latinis ad Romanos transit , quod adnotavi
ad Columbarium Libertorum & Servorum Liviae Augustae (2) .
Quatuor loculamenta habet in rupe excisa : quorum duo tantum
inferiora angustum aditum litt. b. b. habent . Haec quoque versus
longa , lata atque alta brachia quinque . In loculo laevorsum ex-
cavato , littera c. adnotat idem Marmocchinus repositas fuisse ol-
las fictiles , & urnas sepulchrales cum marmoreas tum lapideas , in
quibus reconditi defunctorum cineres , quorum nomina exhibent
se-

(1) In Append. ad Opus Dempster. §. XLIV. (2) Vide eius Descriptionem §. II. pag. 3.

sequentes, quas inemendatas adfert, inscriptiones Etruscae. In secundo versu forsitan litterae retrogradae. Pertinuisse suspicor hoc Sepulcrum ad gentem *Memniam*, seu forte *Memmiam*.

ЭПТАΒΥΑ . ΑΙΜΙΑΜ √
 ΜΑΜΙΑ ΒΑΒΑΠΕ
 Α . ΑΙΜ . ΙΜ . Α

In base mulieris dextra pateram auratam tenentis, ita scriptum :

∇ √ . ΑΙΜΙΑΜ . Α
 ΒΑ . ΜΑΙΜ . ΒΑ

In base protomes mulieris ex alabastro, ita scriptum :

ΜΑΙΑΡ . √ . ∇ΡΙΑΙ

V. Describit etiam muliebria, atque alia, quae inventa sunt super mensam quandam, pretiosa ornamenta, in loculo finitiorum litt. c. nempe speculum, in aures ex auro, discerniculum, monilia, aeneum vas cum anulis, lapillos pretiosos, & folia paene innumera ex argento. De hac *Crypta* loquitur etiam Petrus Franciscus Giambullarius Florentinus (1), ex testimonio Petri Victorii.

C A P V T III.

*Iguvinorum Sepulcrum, pereleganti Tuscanico opere,
 quadratis lapidibus exstructum, exhibetur,
 & describitur.*

I. **Q**ui Idololatriae ortum ac progressum tribuunt superstitioni defunctorum cultui, quem humana invexit insperbia, bene ac sapienter opinari mihi videntur: nam, teste Clemente Alexandrino (2), constat a primis mortalibus Sepulcra pro templis habita fuisse; defunctos vero, caelo Deorumque consortio dignos creditos, divinis honoribus cultos ea de causa fuisse, quod rebus praeclare gestis, defensis servatisque civibus, conditis urbibus, inventis auctisque praeclaris artibus ad disciplinis, de humano genere optime meriti fuissent.

L 2

II.

(1) In Lib. inscripto: *Origine della Lingua Toscana*. (2) In *Protreptico* pag. mihi 29.

II. Sepulcrum memoratu dignum, quod ad hanc usque aetatem apud Iguvinos perstat, in modum fani Tuscanica symmetria conditum fuisse, cum exterior, tum interior structura suadere videtur. Adcedit, quod in superiore hac parte, quae proponitur, minime subterraneum fuisse, & vetustissimis quoque temporibus ita conditum tum fenestra, tum alia sunt, quae non obscure nobis declarant. Quod adinet ad exteriorem faciem, ea nunc refert rudem quodammodo scopulum, in unum coacervatis permixtisque, nullo cum artificio, calce & perparvis lapidibus, opere, ut nunc Itali vocant, *calcisfruzzo*: quod licet tot saeculorum temporumque iniurias subierit; tamen firmissimum, & vix ferro tractabile adhuc perennat. Sepulcri huiusce formam exhibet Tabula IV. num. 1. Probabile est, extrinsecus ornatum fuisse quadratis ingentibus lapidibus, Tuscanica Architectura; eius vero dimidiam partem inferiorem sub humo latere, sunt, qui non inanibus coniecturis censent. Exemplum ab Etruscis accepisse Romanos credibile est; nam constat, hos splendida monumenta sibi erexisse, quae superne fani speciem retinerent, tumulis & loculis in Hypogaeo absconditis. Horum reliquiae adhuc adparent in Caeciliae Metellae Sepulcro, Via Appia: C. Cestii Epulonis, Via Ostiensis: C. Publici Bibuli, sub Capitolio: Plautiorum, Via Tiburtina, & gentis Rusticelliae, sub Doliolo monte reperto, ut adnotat Fabrettus (1).

III. Quamvis autem exteriorum ornamentorum nulla hoc tempore vestigia in hoc Iguvinorum Sepulcro supersint; interiora tamen tam solidam decoramque elegantiam ac dignitatem praefecerunt, ut cultorum antiquitatis oculos animumque in admirationem rapiant. Tota interior Sepulcri structura constat quadratis lapidibus, scalpro expolitis, ac faberrime simul absque calce coniunctis, ut ostendit eius Scenographia adlata in eadem Tabula IV. num. 11. Lapidum mensuram declarat subiectus in eadem Tabula modulus, cui probe ipsi respondent. Constat quoque tota camera, sive fornix lapidibus eodem opere coniunctis, qui eleganti coronidi innituntur. Sub coronide per spatium quoddam foramina quaedam antiquitus facta spectantur: in quibus probabile est fixos clavos fuisse, qui vittas, encarpas, coronas, seu faces, & alia huiusmodi, in anniversariis inferiis dedicari solita Diis Manibus, sustinerent. Pavimentum ab his olim corruptum creditur, qui thesauros in eo invenire se posse putarunt.

IV. Quod nunc primum adnotare contigit, huic Sepulcro lumen contulisse fenestram observamus, quam utraque figura num. 1.

&

(1) Inscript. Domeſt. Cap. 111. pag. 205.

& II. in subiecta Tabula, & lineae ipsae, quae punctis constant, littera A. ostendunt. Hanc fuisse cernimus extrorsum angustam, introrsus vero & maiorem, & magis latam: quod neque a Fabretto, neque a Ciampinio, qui de antiquis aedium fenestris erudite pertractant (1), adnotatum legi. Fenestrarum Sepulcri apud Romanos perangustum fuisse hiatum ostendi, quum marmora Musei Medicei illustrarem (2). Hanc fenestram in Sepulcro Eugubino utrum claudere consueverint veteres, dicere minime ausim; quum in crassitie parietis, qui superest, nec foramina, nec vestigia cardinum adpareant; ea tamen in trabe, & in limine portae conspiciuntur, ut in adlatis figuris littera B. adnotatum est: quae foramina, quum sint his in locis duplicia, coniicimus utramque portam, exteriorem & interiorem, postibus duplici ordine claudi consuevisse. Tota interior Sepulcri area littera C. quadratam figuram perfectam refert, licet extrinsecus sphaericam praeseferat; quare hinc ortum nomen *il Mausoleo*, quo ad hanc diem a civibus indicatur.

V. Quae hactenus exposui, exscripta a me sunt ex accurata Italica descriptione Nobilissimi Comitis Antonii Francisci Berardii, qui inter ceteras egregias animi sui dotes, quibus eminet, ea pollet Architecturae peritia, ut summa diligentia in hac Tabula Eugubinum Sepulcrum delinearit, rogante Praeclarissimo Viro Marcello Franciario, I. C. & Patricio Eugubino, qui Antiquitatis Etruscae amplificandae, augendoque patriae suae splendori sedulam navans operam, humanissime mecum communicavit.

C A P V T IV.

*Perusinarum Sepulcrum Hypogaeum, Tuscanico opificio,
& Etrusca praelonga inscriptione insigne,
adfertur & describitur.*

I. **I**nter splendidissimas Etruriae urbes, si qua est, quae antiquissimis temporibus Sepulcrorum summis viris dedicatum decus & magnificentiam iactare potuerit, Perugia profecto inter primas censenda est, quae multa habuit Tuscanico insigni opere exstructa Conditoria, quae patriorum monumentorum Scriptores, praecipue Crispoltius & Ciatius, diligenter describunt.

II.

(1) Part. I. Veter. Monum. Cap. IX.

(2) Vide Patt. I. Inscr. ant. Etrur. Urb.

in principio ad Monumentum *Raciliae* gentis.

II. Vnum ex his integrum, mira profecto arte constructum, adhuc superest, quod in Tabula IV. nunc primum in lucem profero, egregie delineatum a peritissimo in rebus Geometricis & Architectonicis viro Antonio Gulinio Sacerdote Perusino, qui etiam eiusdem Etrusci Sepulcri parvum simulacrum ligneum manufactum, integrum aedificium egregie referens, humanissime ad me dono misit. Id ipsum igitur Hypogaeum Sepulcrum, nulla temporum aut barbarorum iniuria labefactatum, cernitur secundo ab urbe lapide in suburbis, versus planitiem Massiani agri. Totum ingentibus Tiburtinis lapidibus constat, supra quod exstructa olim fuit turris & Ecclesia, quae vulgo S. Manni (forte S. Hermanni) dicitur, hodie spectans ad Hierosolymitanam Religionem.

III. Primum eiusdem Sepulcri Ichnographia exhibetur num. i. quod longitudine Romanos pedes xvi. supra dimidium, latitudine pedes x. altitudine vero ab imo ad summum pedes x. ultra dimidium conficit. Dimensus sum ego ipse hoc Sepulcrum, quod multa cum voluptate observavi anno c10.10.00.111. cui eximium decus & raritatem adiicit Etrusca inscriptio, quae in tres lineas extenditur, cuius priores duae implent pedes fere Romanos xv. tertia vero brevior est, uti subiectum schema num. 111. indicat. Haec inscriptio in laevo pariete incisa est perelegantibus litteris quadratis, & minio adhuc rubentibus, quae uncias quatuor Romani pedis altitudine sua adaequant. Ex hac integra inscriptione, ut iacet, eëtypographicas formas, impressa humenti charta, longa pedes xv. diligenter, studii ac voluptatis causa, excepi.

IV. Scenographiam a me adlatam num. 11. ut describam, littera A. ostendit quatuor in ipsa linea praegrandes lapides, in quibus Etrusca inscriptio incisa est, spatio pedum xv. Romanorum. Littera B. ostendit arcuatum loculamentum altum latumque pedes Romanos 14. quod licet aliquantulum terra oppletum sit; tamen interiore crassitie aequare pedes vi. perspicue adparet. Littera C. indicat additum aedificium spatio pedes 19. recenti opere lateritio. Littera D. ostendit crassitiem lapidum Tiburtinorum, qui quum sex pedes altitudine excedant, totam cameram miro nexu elegantique arcuato opere conficiunt. Parietis secti crassitiem constare pedes vii. & unc. vi. indicat littera E, ubi recenti opere facta est scala, quae commode ducit in Hypogaeum, quo hodie rusticus custos utitur pro cella vinaria. Littera F. indicat locum, cui recenti opere superpositi sunt clathri ferrei, per quos immisum lumen transit in Sepulcrum. Sed cubiculum hoc, ut ita dicam, quod cernimus, superior pars est Hypogaei Sepulcri, quae summis viris ex eadem

nobilissima familia dedicata erat : alteram vero inferiorem minoris ordinis & dignitatis hominibus relictam, adhuc latere sub pavimento, Latinorum ac Romanorum Hypogaeorum exemplo, probabile est.

V. Quidquid vides in hac Sepulcri parte sinistiore, id ipsum, excepta inscriptione, & in dexteriore occurrit : nempe alterum loculamentum, adsimili symmetria in ipso pariete ex variis lapidibus exstructum. In his loculis reconditos crediderim marmoreos sarcophagos, sive sumtuosiores urnas aut ollas, defunctorum nominibus inscriptas, quae cineribus defunctorum claudendis continendisque destinatae erant.

VI. Quod adinet ad Etruscam inscriptionem, omnium quodquot exstant insignissimam, quae vigintiquinque, ni etiam plures, continet ditiones seu voces, eam ex multis, si bene coniicio, dedicationem Sepulcri, & leges aliquas a conditore suo latas, posterisque demandatas continere crediderim : qui nimirum solemnes ritus funebres, & caerimoniae in annuis inferiis habendae, quae in sacrificiis victimae immolandae : inter quas primum enumerat, ut in prima inscriptionis linea legitur : *MAVO : ovem*, deinde *taurum* : *AVVAO*. His adiciendas preces iubet, quas, ut mihi videtur, in secunda linea ea vox indicat : *MVDAAI : precum*.

VII. Superest explicatu facilis, ni fallor, alia vox in eadem secunda linea, nempe : *VHA8*. *Fanu* : quae id quod dicebam, si docti viri adprobant, significare videtur, nempe, Sepulcra haec & ab Etruscis & a Latinis *Fana* adpellata fuisse. Pro Latinis testem adpello Ciceronem (1), qui, ut sumtuariam funerum legem eluderet, proposuit Fanum sibi aedificandum : *Fanum fieri volo ; neque hoc mihi erui potest : Sepulcri similitudinem effugere non tam propter poenam legis studeo, quam ut maxime adsequar ἀποτέμωσιν : quod poteram, si in ipsa villa facerem*. Fanum plures a *fando*, quod inde *facta* petantur : vel a *Faunis*, ut apud Festum, dictum censent. Vossio maxime placeat *fanum* esse ex eo, quod id Graeci similiter *ναὸν* vocent, nempe κατὰ μετάθεσιν fuerit ἀνὸν ; sed spiritus abit saepius in F. Confirmant hanc sententiam verba illa Festi : *Hanula, parva delubra, quasi fanula*. Ergo ex obliquo ἀνὸν *fanum*, unde *banulum*, & postea *fanulum*, ut dixere *hostis, fostis ; bolus, solus ; babam, fabam ; bordeum & fordeum ; bordicalia & fordicalia*. Iam, quod saepenumero dixi, & hinc evincitur, quanta cum Graeca Etruscae linguae, & quanta cum Etrusca veteris Latinae linguae adfinitas intercedat. Hic adferre volebam Interpretationem Passerianam Etruscae Inscriptionis ;

sed

(1) Lib. XII. Epist. VII. ad Atticum.

sed dum haec scribo, avide expecto quae expiscari potuit doctissimus vir Passerius, qui Epistolam, sive Dissertationem, quam primum ad me missurum pollicitus est, quam mox in fine huius Classis subiungam.

C A P V T V.

Etruscum Sepulcrum effossum prope Clusum, quatuor cellis, lacunaribus, scamnis, statuīs, & picturis ornatum, describitur, & observationibus illustratur.

I. **E**truscorum Sepulcra omnium vetustissima, quae simplicis Architecturae eximium decus, & dignam priscis moribus maiestatem, mira cum elegantia coniunctam, praeferunt, haecenus observavimus: alia nunc supersunt, quae picturis variisque ornamentis nobilitata, digna plane sunt, ut nunc primum in conspectum doctorum Etruscae vetustatis cultorum veniant, deque his post me accuratius differant, qui haec studia amplificare, & magis magisque illustrare voluerint.

II. Sepulcrum hoc valde elegans, quod exhibet Tabula VI. in topho scitissime excavatum, a rusticis vinitoribus forte fortuna inventum est corrente autumnō anni CIO. IO. CC. XXXIV. milliario fere primo extra Clusum, in quodam colle prope podium Montollium. Hi facto in lacunari foramine, Septentrionem versus, cuius locus respondet litterae A. ingressi sunt primum in Cellam, variis coloribus picturatum in parietibus, sed sine figuris, cui reliquae Cellae, litt. B. B. cultu similes, ornatae scamnis, occurrerunt. Singulae Cellae per ostia faberrime in topho excavata aditum praestabant in Cellam medianam, reliquis tum longitudine, tum latitudine maiorem, ac variis etiam ornamentis splendidiorē.

III. Cellam hanc medianam, quam littera C. designat, E. vero parietum crassitiem, ambiebant sedilia sive scamna variis coloribus picta: parietes erant circumquaque variis figuris, lineari pictura exornati, quos in eadem Tabula indicant litt. H. I. K. L. M. de quibus infra nonnulla dicam. Duas statuas in hac ipsa Cella pauperes rustici invenere, alteram e marmore, alteram e gypso perpulcro opere perfectas, sed absque capitibus. Has, perciti ira ac rabie rustici illi, quod nihil pretiosae suppellectilis invenissent (nam supe-

superioribus saeculis hoc ipsum Sepulcrum iterum apertum, & depopulatum subspicati sunt) ligone effregerunt. Ornata igitur erat haec interior Cella non solum coronide, & scamnis variis coloribus inductis; sed etiam pictis integris figuris in singulis parietum lateribus, quorum emblemata exhibet eadem Tabula VI. De his nonnulla inferius adnotabo.

IV. Circa has picturas cernebantur cardines seu clavi, qui indicant, ut supra dicebamus, in his encarpis, corollas & alia similia donaria, Diis Manibus in annuis inferiis dedicata, suspensa fuisse. Hinc orta mihi suspicio, medianam hanc Cellam non urnis aut ollis cinerariis continendis destinatam fuisse, sed sacris faciundis: adeoque probabile est in ea quotannis conventus habuisse defunctorum consanguineos ac propinquos ad inferias de more Diis Manibus celebrandas.

V. Igitur ex hac Cella in alias quatuor minores, quas litterae B. B. B. B. indicant, patebat interior aditus per ostia quatuor, quae designant litterae o. o. o. o. Quartam Cellam minorem hoc Sepulcrum habuisse, cuius aditum indicat litt. d. multa suadent, sed praeteritis saeculis dilapsa, modo, cum totius terrae ambitu ac massa confusa, non adparet. In hac parte, litt. p. nempe Occidentem versus, fuisse ostium, & ex eo introitum in Sepulcrum patuisse, coniecimus; quia in parietibus reliquarum Cellarum nulla eiusdem ostii vestigia conspiciuntur: adeoque ex hac in maiorem Cellam litt. c. & in ceteras aditum patuisse, verisimillimum est. Id quoque indicant pictae figurae, quae hinc incipiunt, quae hodie paene deletae spectantur.

VI. Sed integrum Sepulcrum Crucis figuram referre, notatu dignum est: & mirum videtur, quum ipsa structura Monumenti sine dubio non paucis saeculis Christi Domini nostri salutiferam Passionem praecedat. Quo accuratius Etruscorum mores & instituta contemplor, & cum vetustissimis Aegyptiorum conféro; eo maiora se se offerunt documenta, ut eos sagaces imitatores & aemulos Aegyptiorum, atque ab his ortos censeam. Inter sacros Aegyptiorum characteres illum fuisse constat, qui *Tauticus* dicitur (1), Crucis figuram referens, ut notat Suidas (2), Sozomenus (3) & Socrates (4), quem pro salutari signo ac typo habitum datumque in manibus Aegyptiorum Deorum, testatur Bombina Tabula, obelisci, & alia eius gentis monumenta. Eo etiam compositum

Vol. III.

M

fitum

(1) Vid. Laur. Pignorii Commentar. in. Mensam Isiacam pag. 17. edit. Amstel. 1670.

(2) In Theod.

(3) Lib. VII. Ecclesiast. Hist. Cap. xv.

(4) Historiar. Lib. IX.

fitum Dei nomen apud Aegyptios, observat doctissimus Athanasius Kircherus (1). Ruffini dumtaxat ex eo adferam testimonium (2): *Signum Dominicae Crucis inter illas, quas dicunt Ιερατικῆς, seu Sacerdotaes litteras, habere Aegyptii dicuntur, veluti unum ex iis, quae apud illos sunt, litterarum elementis. Cuius litterae seu vocabuli hanc adferunt esse interpretationem, vita ventura.*

VII. Sed mirum in modum spectantium oculos in admirationem rapiunt huius Sepulcri lacunaria, quibus singulae Cellae ornantur. Haec varia tamque eleganti symmetria, in ipso topho faberrime excavata sunt, ut nil pulchrius, absolutius nihil videri possit. In maiore Cella, quae mediana est, maxima in medio trabs locata (litt. F.) hinc inde vero pectinatim minores trabes, seu tigilli alio ordine, partim introrsum excavati, partim exstanti sculptura perpoliti excurrunt. Cellae duae laterales ad Septentrionem, & ad Meridiem versus lacunaribus ornantur, quae mira elegantia tholum referunt, sensimque fursum adsurgunt. Vbique & ipsa lacunaria variis coloribus illinita; nempe purpureo, viridi, flavo, pullo, caeruleo, albo, rosaceo, numquam antea observatae pulchritudinis iucundam speciem magna cum voluptate intuentibus obtulerunt.

VIII. Iisdem coloribus constat linearis pictura totam interiorem Cellam exornans. Figurae rudi quidem & inconcinno artificio pictae spectantur; sed ut eas breviter describam, hae spectacula & ludos in funere summorum virorum dari solitos ab Etruscis, perspicuo ordine repraesentant. Primum in latere litt. H. spectatur homuncio quidam, pusillo corpore, immani cum capite, barbatus & laena amictus: facile ipsum Pantomimum dixeris. Laenam vestimenti genus habitus duplicis, Festo auctore, quidam adpellatam existimant Tusce, quidam Graece, quam χλαίνην dicunt. Primum nunc hac pictura huius Tuscae vestis exemplum indicamus. Huic iungitur Saltator, adstante Tibicine induto laena, qui paribus canit tibiis. Sequuntur in altero latere litt. I. duo Pugiles toto corpore nudi, iuxta quos posita est praealta mensa, in qua praemia ante certantium oculos poni solebant. Huic certamini praeest Agonotheta, virgam gerens, ornatus praealto tutulo. In curuli sella itat spectans nudo capite vir, cuius dignitatem indicat insigne, quod praefert, nempe vitis, Centurionum propria (3): in altero vero emblemate idem insigne accepit, idem forsitan, Centurio a viro togato, uti

(1) Ecclesiast. Histor. Lib. II. Cap. xxix.

(2) In Prodomo Copto, sive Aegyptiaco Cap. vi. de Nomine Dei *Phiba* pag. 164. & seqq.

(3) Vide Auctores, qui de Centurionum insigni tractant apud Pitiscum in *Lexico V. Vitae*.

uti littera κ. ostendit. Huiusmodi Centurionis insigne, quod ab Erru-
fcis Romanos accepisse credibile est, ex hac pictura discimus non
fuisse vitem; sed virgam, e cuius vertice intortum nescio quid
(lorum forsitan) pendebat, quare vitem referebat. Succedunt duo
Luctatores sive Athletae, quorum unus in terram ab adversario de-
iectus, adfurgere nititur, adsurgensque adversarium ipsum, radiatam
coronam iam consecutum, deicit ac prostermit. In altero latere lit-
t. exhibetur Auriga in curru ad Circenses ludos adcedens. Claudit
agmen Cursor, qui palmam, victoriae indicem, sinistra gerit. Vir
ille pictus super ostium littera M. amictus caenatoria veste, pate-
ram dextra gerens, ni fallor defunctum ipsum, qui dum vive-
ret Sepulcrum hoc sibi condidit, eiusque imaginem repraesentat.

IX. Sed praeter has pictas figuras, alias quoque fuisse in
pariete, qui Occasum respicit, narrant periti ac digni fide homi-
nes, inter quos Ioannes Baptista Vagnolius, qui nobis huiusce Sep-
ulcri descriptionem dedere. Hae figurae aliquot menses postquam
Sepulcrum inventum est, paene evanuerunt. Nam in principio Cellae
adparebant pictae arbores, ferae & cum canibus venatores non stan-
tes, sed iacentes: deinde arbuta & flores: in fine vero segementi a
nobis adlati, sequebantur alii duo currus tracti ab equis, cum suis
aurigis, qui Centurionem versus currentes, vel eo vivente dum
hoc munus fusciperet, vel post obitum, in eius honorem funebria
certamina celebrata fuisse declarabant.

X. Illud superest, ut mensuras totius Sepulcri exponam. Mi-
nores igitur Cellae longitudine brachia Cortonensia quinque; lati-
tudine vero brachia quatuor $\frac{2}{3}$ complectuntur. Cella maior, sive
mediana, longitudine brachia novem: latitudine vero brachia sex $\frac{2}{3}$
adaequat. Altitudo Cellarum brachia quatuor non excedit. Prae-
dium, in quo hoc Sepulcrum inventum est, pertinet ad Ecclesia-
sticum Beneficium S. Laurentii, cuius Rector D. Octavianus Vbal-
dinus Canonicus, qui Romae moratur. Praeter descriptas statuas,
quatuor fere Romanis pedibus altas, nec urnae, nec ollae, nec
aliquid ad funus pertinens, sed tantum hominis defuncti caput,
inventum est. Hoc Sepulcrum ante hoc tempus iterum apertum,
& expilatum fuisse, credibile est. Aliam Cryptam prope Clusium
inventam, anno 110.10.00.11. memorat Bonarrotius, e qua
adfert in Appendice ad Dempiterum in Tabulis LXXXVI. &
LXXXVII. Urnas fictiles inscriptas, & anaglypho variis colori-
bus inducto omnium elegantissimas, in suo Museo reconditas.

CAPUT VI.

Cryptae Sepulcrales, inventae prope antiquum Cornetum, picturis, lacunaribus, scamnis, urnis, pictis vasculis, Etruscisque inscriptionibus insignes, describuntur, atque in lucem proferuntur.

I. **A**ntiqua Etruscae gentis Sepulcra, pictis Historiis insignia, spectatuque dignissima, quum in lucem in hoc Volume proferamus; esset heic peropportunos differendi locus de Picturae, & reliquarum artium, quas Graphice complectitur, origine ac progressu apud Etruscos: quos, sicut in Architectura, ita in his praeclaris artibus peritos fuisse, veteres Scriptores, & vetustissima, quae ad hoc tempus supersunt monumenta, testantur (1). Sed nunc, quum alia non pauca, nunquam antea in lucem edita, ex Etruscis thesauris expendenda atque illustranda supersint, hanc curam in aliud tempus, Deo maius otium & tranquilliores annos optato munere donante, reiiicimus: tunc nempe, quum omnem vasculariam Tuscorum suppellectilem singulari Syntagmate publici iuris faciemus.

II. Quamvis paucis ab hinc annis resurgente, ac mirifice florente Antiquitatum Etruscarum studio, non pauca monumenta in lucem a viris doctis prolata sint, & multo plura adhuc evulganda supersint; fatendum tamen est, ex his multa Barbarorum cladibus ac vastationibus, multa etiam, ac fortassis longe plura, eaque oppido illustria, incuria maiorum nostrorum penitus deleta intercidisse. Miserrimam hanc calamitatem hodie multis exemplis testatur Cornetum, perantiquum Etruriae oppidum (2), in quo tribus ab hinc saeculis, & multo etiam ante id tempus, paene innumera Etruscorum Hypogaea Sepulcra inventa fuisse constat, & diserte testatur V. C. Scipio Marchio Maffei, qui complura adhuc inania, & a male feriatis hominibus, inveniendorum thesaurorum cupiditate fragrantibus, depopulata observavit (3). Harum Cryptarum in molliore terra excavatarum, si quis aditum, sive introitum videre cupit, illum exhibemus in Tabula VII. num. 1. Sagaces Tusci, miroque ingenio pollentes, ubi ad radices montium, vel

(1) Plinius Hist. Nat. Lib. XXXIV. Cap. VII. & Lib. XXXV. Cap. III. & XII. Tertullianus in Apol. Cap. xxv.

(2) Vide Dempsterum de Etr. Reg. Lib. VI. Cap. VII.

(3) Tom. V. Observ. Litter. pag. 511.

vel in terrae visceribus, videbant naturam quosdam integros latissimos lapides transversim produxisse, sub his Cryptas & Hypogaea Sepulcra exscidebant, ut iidem immanissimi lapides fornitem hisce Conditoris praeberent. De eorum vero firmitate ac perpetuitate, si aliquando dubitarent, columnam cum ipso fornice coniunctam in medio Cryptae constituebant, in eadem molliore terra exsculptam, qua fornix fulciretur. In hunc modum, & in agro quoque Volaterrano complura Sepulcra, antri speciem in exteriori aditu referentia, observavimus. Igitur ex his Cornetanis Sepulcris unius tantum Ichnographiam & inscriptiones Cl. Maffei protulit. Hoc ipsum, utpote prolixiore inscriptione longe insigne ac memorandum, rursus adferendum esse censui, & habes in Tabula VII. num. 11. Illud tamen heic obiter notandum, hisce inscriptionibus, quae in parietibus in molli terra excavatis pictae sunt, cautissime fidendum esse; nam nisi quis huius scientiae peritus, statim ac Hypogaea inventa sunt, eas accurate exscripserit, iisdem Hypogaeis apertis, ingresso aëre, modicum intra tempus cum litterae tum picturae, quia incisae non sunt, sed superficiem tantum argillae occupant, in dies evanescent: quare huiusmodi epitaphia, si post longum tempus exscripta sint, parum auctoritatis habent: ea vero longe maximam obtinent, quae, ut Falarientis & Perusina, ingentes lapides Etruscis litteris adhuc integris, & nulla labe corruptis, inscriptos ostendant. Illud vero monitum velim, has inscriptiones Etruscas Cryptarum Cornetanarum paucos post dies, quam inventae sunt, diligenter exscriptas fuisse: earumque apographa ab amicis, qui Romae versantur, transmissa ad me statim fuisse.

III. Adlata igitur Tabula VII. num. 11. Ichnographiam exhibet huius Cryptae Sepulcralis quadratae formae, quae longitudine pedes viginti, latitudine vero duodecim habet, ad quam per angustum tramitem in lapide excavatum patet aditus, quem eadem Tabula VII. littera A. ostendit. Sita est extra Cornetum quarto lapide, in quodam colle, similibus Cryptis refertissimo, ex quibus innumerae urnae sculpturis, & vasa picturis insignia, quibus illustria praesertim Romae Musea exornantur, iamdudum prodire. Picta vascula in iisdem Hypogaeis inventa, praesertim quae apud Falgarios & Petrighios, Nobiles Viros Cornetanos adservantur, alibi proferam. Huiusce Cryptae fornitem complanatum conficit lapis magnitudine & crassitie immanissimus, quem in medio columna subfulcit. Duo ad perpendicularum spiracula lumen desuper susceptum in Cryptam immittunt. Parietes egregie expoliti vestigia quaedam pictarum figurarum praefecerunt, quae iam evanescere.

IV. Binae inscriptiones, quae heic adferuntur num. III. & IV. penicillo pictae sunt nigro colore in parietibus, qui ibidem indicantur. Parietum imam partem tribus in lateribus scamna seu gradus duo circumdant. Super his locatas fuisse ollas & urnas cinerarias censet idem Observator Veronensis (1). Sed, ut revertar ad inscriptiones Etruscas, ea quae longior est num. III. forsitan funebres ritus & inferias quotannis habendas indicit, quibus adsint *Matronae*. In postrema linea ex his, quae in Roncaliensibus adnotavit V. C. Passerius, lego *Ἰνὶ Ἰα. ἡν ἰν Ἰ.* hoc est *Sepulcrum vivens* dedicavit *Lartbes Caesinius*, cuius nomen in altera inscriptione num. IV. in principio, ni fallor, *Ἰνὶ Ἰα. ὄδαν* adnotatur. In vetustis Romanis titulis sepulcralibus frequenter memorantur familiae *Caesena* & *Caesenia*, quae forsitan cum hac Etrusca gente nominis similitudine conveniunt.

V. Quod vero ab anno CIO. IO. CC. XXXVI. usque ad hoc tempus multarum huiusmodi Cryptarum non perierit, ut antea, memoria, huiusmodi beneficium debet litteraria Republica Etruscarum Antiquitatum indagatori studiosissimo P. Ioanni Nicolao Forlivesio Augustiniano, qui earumdem descriptionem, pictas figuras, item inscriptos parietes, urnarum & vasculorum emblemata delineata perhumaniter ad me misit. Inter omnes spectatu dignissima ea est, quam delineatam duabus in Tabulis VIII. & IX. nunc primum in lucem profero, quam tantum describit Illustrissimus Maffei (2). Ea constat duabus Cellis subterraneis, quarum lacunaria concamerata num. VII. & VIII. eleganti Tuscanico opere in molliore terra (vulgo *panchina*) exscalpta, tignis varia optimaque symmetria dispositis, isdemque pictis, partim rubro, partim caeruleo colore, non sine voluptate spectantur. Coronis perelegans, rubro saturoque colore picta, Cellas circumambiebat. Indicat litt. c. lacunaris umbilicum acuminatum, sursum in tholi speciem adsurgere, mira Etrusci Architecti inventionem. In primam Cellam per scalam in planitie excisam descenditur: ex hac vero in secundam patet aditus, quem ostendit schema adlatum in Tab. IX. num. v. & VI. litt. B. In aditu ostii in parietum lateralium crassitie sculptae figurae, & variis coloribus pictae observantur. Exterior haec Cella, quae vestibuli locum tenere videtur, in summo limbo pictis undique animalibus; in imo vero sedilibus sive scamnis ornatur. Interior Cella tres gradus, & parietes egregio opere pictos habet his emblematis, quae exhibet Tabula IX. num. I. III. IV. & V. Paries e regione ostii exhibet defunctorum imagines, quasi Deorum

(1) Memorato in Tomo pag. 311.

(2) Ibidem pag. 311. & 312.

rum consortio fruente, hinc inde adstantibus Geniis. Pendent superne vittae seu vela, tanquam divinitatis insignia, & circa eorum caput litterae Etruscae pictae, quae eorum nomina designant, spectabantur; sed aperto Sepulcro in dies magis magisque evanuerunt. Viri nudo corpore, panno seu velo aërii coloris ex humeris pendente, aviculas manibus gerentes, aut citharam, aut vasculum, quo arbusculum irrigant, ita eo corporis motu inter arbuscula ludunt, ut saltationem referre videantur. Elysiarum forsitan solatia, studia, ac voluptates, vel aliquid aliud nobis ignotum, repraesentant. Hae picturae in parietibus vividum colorem diutius servarunt. Hisce sepulchralibus Cryptis aliae non paucae similes praeteritis annis inventae sunt, quas picta emblemata, & Etruscae fabulae, portentosa animalia, vetera instituta, ritus & sacrificia, ac pluribus lineis valde longis constantes inscriptiones Etruscae in parietibus pictae viridi colore exornabant.

VII. Sepulcra picturis ornata antequam missa faciam, memorare lubet insignem Cryptam ad Corneti moenia inventam anno 1010. C. XCIX. in praedio C. M. Hannibalis Tartagliae, olim in Romana Curia Advocati, supra cuius pavementum plures Sarcophagi erant in saxo excavati, & in parietibus picturae, referentes Genias & Genios, defunctorum animas ad Inferos ducentes & comitantes. Has in lucem protulit Cl. Bonarrotius (1): qui aliam quoque Cryptam, detectam anno 1010. C. XCVIII. in via, quae ab urbe Colle Senas ducit, prope Abbatiam *all' Isola* dictam, Etruscis litteris pictis ornata, describit & adfert (2).

VIII. Praetereo fictiles Sarcophagos plastico opere anaglyphis ornatos, qui Etruscorum historias, ritus, fabulas, & feralia emblemata, pictis figuris coloribus variis ac vividis, repraesentant, de quibus alibi sermo. In funerum supellectile adconsentur etiam amphorae fictiles, quae in sepulchralibus Cryptis recondi solebant, scrobe facto in ipso Cryptae pavimento: quam Etruscorum consuetudinem ostendit Perusinus Sarcophagus, adlatus in Dempsteriano Opere (3).

CA-

(1) Tab. LXXXVIII. ad finem in Appendice ad Opus Dempsterianum, pag. 36.

(2) Ibidem Tabula XCII.

(3) Tab. LXXXV. ad finem Tom. II.

CAPUT VII.

*Etrusca Sepulcreta apud Volaterranos inventa describuntur
atque exhibentur: ex his CAECINAE gentis subterraneum
Conditorium, porta, aditu, scamnis, urnis marmoreis,
anaglypho opere sculptis, iisdemque pictis & inauratis,
araque marmorea pereleganti ornatum,
adfertur & illustratur.*

I. **V**olaterrano in agro tam multa, ac tam frequenter ab anno CIO. ID. CC. XXX. ad hoc tempus, in quo scribimus, detecta sunt Hypogaea veterum Etruscorum Sepulcreta: totque ex his marmoreae urnae (fictiles numquam vidi, nisi amphoras, & vascula cineraria) erutae sunt, Etruscis litteris, & emblematis insignes, ut Volaterrae iure ac merito totius Etruriae locupletissimum, omniumque splendidissimum Museum adpellari possint. Utinam Volaterrani, qui anteaestis tribus saeculis vixere, has Etruscae Vetustatis delicias diligentius servassent, neque urnis ipsis marmoreis & tophaceis in aedibus construendis nimia oscitantia usi essent! profecto eas, arbitror, paene aedium ipsarum, ut ita dicam, numerum facile nunc aequaturas.

II. Memorato anno, quum multa Etruscorum Sepulcra in praediis Franceschiniis, primo fere ab urbe miliario, quae a *Leceto*, & *alla Casa Marini* dicuntur, extra Portam, quae Florentina adpellatur, perlustrassem, atque ex his erutas urnas, vel negligi, vel passim iacere, aut ubique in hortis aëris, & temporum iniuriis expositas vidissem, meisque impensis ante meos oculos delineandas curassem; ipsum Etruscae Antiquitatis studium ita me inflammavit excitavitque, ut mox, instituto per Etruriam itinere, Tuscanica omnia monumenta, numquam antea edita in lucem proferre, & summi viri Senatoris Bonarrotii praeclara vestigia sequi mihi proposuerim. Me igitur hortante, complura Volaterris tunc temporis Musea condi coeperunt, quae nunc inclitae urbi exiniam gloriam & decus adferunt sempiternum. Sed in his Museis describendis diutius non morabor, quum de iisdem mentio fiat in mea *Historia Antiquaria Etrusca* (1) (quam loco Praefationis adieci ad

(1) Prodiit Florentiae hoc anno, cum hoc titulo: *Difesa dell' Alfabeto degli antichi*

Toscani ec. disapprovato dal Sig. Marchese Maffei nel Tomo V. delle Osserv. Letter.

ad *Vindicias mei Etrusci Alphabeti*, quo ab anno CIO. IO. CC. XXXVII. in legendis Etruscorum monumentis viri docti usi sunt, & sine invidia probantes, nunc quoque utuntur) deque his inferius sermo iterum habendus sit. Quantum vero antiquae Etruscorum linguae clarescat & ampliatur in dies cognitio atque intelligentia, & quam multa notatu digna in lucem proferantur a doctis viris, de litteris optime meritis, ostendunt Epistolae Roncalientes, & Disquisitiones, quae nunc in lucem mittuntur per singulas hebdomadas in Nunciis Litterariis Florentinis, ad summam patriae meae gloriam, in qua amplissimus hic eruditionis thesaurus primum publico bono apertus est, & illustratus.

III. Quod nunc propius ad rem nostram pertinet, nobiliorum Etruscarum Familiarum Sepulcra apud Volaterranos prisco aevo his in agris condita fuisse compertum est, in quibus Nobb. Franceschini praedia sua possident: quae loca veteres Historiae memorant antiquitus *Campum nigrum*, ex defunctorum eorumque Sepulcrorum frequentia, nuncupatum fuisse. Ex his erutae sunt urnae marmoreae paene innumerae, pereleganti artificio, & eruditis emblematis sculptae, & bracteis ex fulgenti auro multis in locis, praesertim vero in architectonicis ornamentis, intertæ: quae partim iam a me editae sunt, partim, Deo favente, in lucem mittentur.

IV. Harum sepulcralium Volaterranarum Cryptarum structura, atque etiam figura, ab aliis non parum differunt; adeoque dignae maxime sunt, ut observentur. Sub humo nunc duodecim, nunc viginti Romanos pedes, & interdum etiam altius, in tophaceo lapide, qui vulgo *panchina* dicitur, excavata spectantur. Exterior Cryptae sive Sepulcri forma, ostium & aditus eam faciem praeseferunt, quam supra proposui in Tabula VII. num. 1. vel alteram adlatam in Tabula X. num. 1. Circa ostium, ut plurimum quadratae formae, interdum hinc inde positas ad Sepulcri ornatum columnas inspexi, quas indicat figura num. 111. in Tabula X. Eadem Sepulcra sub integro paene immensae molis lapide exstructa sunt, qui iisdem pro fornice inservit, intrinsecus quidem probe perpolito: qui si latitudinis maximae sit, columna in medio in eodem tophaceo lapide excavata sustentatur, ut docet adlata Figura num. 11. in Tab. X. Haec ipsa Hypogaea Sepulcra ostium sive introitum ad Meridiem exscisum in topho habent. Interior area quandoque orbicularis est: quandoque etiam, & frequentius quidem, quadrata: aliquando etiam triangularem figuram referre observavi. Sepulcra nobiliorum Familiarum vel uno vel duobus; splendidiora vero tribus gradibus seu scammis exornantur, in quibus sepul-

pulcrales Vrnas, defunctorum cineribus plenas, pro dignitate locatas fuisse, eximius quoque Bonarrotius adnotavit (1). In his Sepulcris complures quoque cellulae sive aediculae (vulgo *nicchie*) in tophaeis parietibus excavatae cernuntur. Sepulcra magis lata vel quinque, vel sex, vel etiam ad Architecti arbitrium plures aediculas sive tribunalia habent: quae vero angusta sunt, nec gradibus nec tribunis aut cellulis ornantur; sed urnas in solo locatas continent, nullis exulta ornamentis: quare ad pauperiores defunctos ea spectasse coniicimus. Locupletiorum dumtaxat Sepulcrorum Ichnographicas ac Scenographicas figuras, quas ipse, quum Volaterris essem, observavi ac delineavi, in Tabula X. num. 1. 1I. 11I. & 1V. adiungendas censeui.

V. Sed inter haec ipsa Volaterrana subterranea Sepulcra, a nobis adlata ac descripta, illud prae ceteris eminet, ac principem locum sibi vindicat, quod exhibent Tabulae IX. & X. num. v. Forte fortuna inventum est anno MD. DCC. XXXIX. mense Novembri in praediis Franceschiniis. Effosso terreno, cuius altitudinem indicat litt. F. in Tabula X. spatio octo circiter Rom. pedum, inventa est porta arcuata, perpulcro Tuscanico opere e quadratis lapidibus sine calce compactis exstructa, coniuncta cum adsimili lapideo muro, ut ostendit Tabula IX. litt. A. Alteram portam huic similem paullo ante inventam narrant in praediis *al Portone*, ubi Nobiles Viri Guarnaccii Sepulcra Vrnis referta invenerunt. Hanc portam postes; ostium vero Cryptae Tab. IX. litt. C. occludebat lapis ingens, quem rustici, ut in eam quantocius descenderent, effregerunt.

VI. Paene in limine eiusdem Cryptae inventa est ara marmorea valde singularis, elegantissimo opere sculpta, quae adfertur in Tabula XI. In ea litteris atramento pictis scriptum defuncti nomen, cui dedicata erat, nempe

A CAECINA CE::::VLA
ANNOR LXX

Quae defunt litterae, incuria ingredientium, deletae sunt; sed primi, qui totum hoc Sepulcrum observarunt ac descripserunt, inter quos egregio ingenio & eruditione excultus Andreas Iulianellius, Sacerdos Florentinus, tunc Volaterrani Seminarii Moderator & Praeceptor, CAEAVLA scriptum se legisse nunciarunt per litteras, quas statim Florentini Auctores Nunciorum Litterariorum pervulgarunt (2). Nunc primum observanda occurrit ara Etrusco artificio insignis,
cum

(1) In Append. ad Opus Dempst. §. xxvi. p. 36.

(2) Tom. I. anni MDCCXL. num. 2.

cum qua simul arcula marmorea ad servandos defuncti cineres coniuncta est. Operculo clausam, & ita obsegnatam fuisse, minime dubitandum; licet vero illud haud inventum fuisse scripserint; fractum tamen a rusticis aviditate eruendarum divitiarum haud sine ratione suspicor. Aras sepulcrales apud Romanos superne excavatas, & in his crateres sive cyathos factos ad fundenda in cineres mortuorum sacra libamina, iam adnotavi & ostendi ad monumenta suburbani Musei Strozii. Bucrania, pendentibus coronamentis quasi unionum lineis, inter pateras sculpta, quibus ad ornatum quoque templorum veteres Tuscos usos fuisse iam adnotavimus (1), ornamentum & decus singulare mira cum elegantia coniunctum, conferunt huic arae, quae altitudine Romanos pedes quatuor, latitudine fere duos aequat.

VII. Post portam, quae Meridiem respicit, & ita locata est, ut ostendit Tab. X. litt. A. sequitur aditus, lapidibus tophaceis hinc inde exstructus, & superne concameratus, uti litterae B. in utraque Tabula monent, e quo descensus & introitus in ostium Sepulcri, in ipsa terra excavatum, quod littera C. indicat. Sepulcrum sphaericam formam praefert, cuius diametros Rom. ped. XL. aequat, tribus gradibus sive scamnis circumquaque ornatum, ut exhibet Tabula X. litt. D. D. Ex his deiectas urnas sepulcrales sive sarcophagos se invenisse testantur, qui omnium primi Hypogaeum ingressi sunt, creduntque vel antiquos praedones hos expilasse, vel terrae motu everfos, uti docent litterae F. F. F. Columna in medio rotunda totam cameram in molliore lapide tophaceo excavatam subfulcit, quam in utraque Tabula IX. & X. litterae E. ostendunt. Quadraginta Vrnae marmoreae, pulcherrimis emblematis ornatae, auri bracteis intactae, & variis coloribus pictae, e quibus insigniores proferam, inventae sunt: inter quas integrae vigintiquinque, reliquae fractae, quarum fragmenta mox ipse consociavi. Opercula, in quibus cum viri tum mulieres recumbentes sculptae sunt, epitaphia partim Etrusca, partim Latina praeferrunt, quae manifeste docent, Sepulcrum hoc fuisse CAECINAE gentis Volateranae. De hac illustri familia, de qua Historia concinnari posset, nihil dico, post Dempsterum (2), & Glandorpium in Onomastico, qui multa luculenter adnotarunt.

(1) Vide Philandrum in Vitruvii de Architect. Lib. III. Cap. II.

(2) De Etrur. Reg. Lib. II. Cap. LIX.

*Hypogaeum Sepulcrum inventum in agro Senensi
describitur ; eiusque ostium, cineraria & ollae
Etruscis litteris inscriptae adferuntur,
& breviter illustrantur.*

I. **E**A Tuscorum antiquorum monumenta, quae litteris Etruscis inscripta sunt, prae ceteris plurimi facienda esse arbitror, quorum patria loca, e quibus effossa in lucem prodire, adeo in comperto habentur, ut nullum dubium ac difficultas ulla oriri possit. His enim fulti rationum praefidiis, quae multorum saeculorum cursu fuerit Etruscae linguae indoles, qui populorum per Etruriam, cum interiorem tum exteriorem, scribendi genius, quodve inter reliquos a nobis disitos populos, & inter eos, qui Umbriam incolunt, discrimen, & quae in litteris sculpendis varietas sensim inoleverit, diligenter expendere atque observare possumus. In hac vero monumentorum Etruriae interioris serie sunt recensenda parva sarcophaga e Tiburtino marmore excisa, & ollae fictiles variae perelegantis formae, operculis ornatae, litterisque Etruscis inscriptae, quas nunc primum in lucem profero in sex Tabulis, nempe XII. XIII. XIV. XV. XVI. & XVII. favente huic meo studio, meisque deliciis Eruditissimo Viro Ioanne Antonio Peccio, Equite D. Stephani, Patricio Senensi, patriarum antiquitatum consultissimo, qui totum hoc Sepulcrum & vidit, & accuratissime in his Tabulis delineavit.

II. Anno igitur CIO.ID.CC.XXVIII. quum Decembri mense agricolae quidam fossas ad vites conferendas facerent, terramque altius egerent in agro Senensi, quarto ab urbe lapide, in quodam parvo colle inter Montemapertum & Pancoleni (quasi Pan Deus cultus hoc praesertim in colle fuerit, sive delubrum habuerit) in praedio quodam Nobilium Tomasiorum Senensium Patricii generis, invenerunt angustum Hypogaeum Sepulcrum in tophaceo lapide excavatum, longitudine ac latitudine Romanos pedes circiter sex vix excedens. Pavimentum arte complanatum, glarea cum calce permixta constabat. Ipsa tantum spectabilis est Sepulcri concinnitas ac symmetria, atque ipsa etiam simplicitas, priscam Etruscorum patrum severitatem sobrietatemque ostentans, nullis adhuc fucatum

ornamentorum lenociniis : nec scamnis , nec picturis , sed parietibus tantum , & fornice ad regulam perpolitis , atque urnis cinerariis & ollis fictilibus contentam .

III. Sepulcri huiusce ostium , quod exhibet Tabula XII. litt. A. ad meridiem spectabat , antisque ad regulam dolatis e Tiburtino lapide , & limine etiam constabat : cuius os altitudine Romanos pedes & uncias quatuor , latitudine vero pedes duos , & uncias fere quatuor aequabat . Nulla heic adparuere cardinum vestigia ; quare ingenti lapide ostium claudi consuevisse , uti factum in Sepulcro Christi Domini nostri , haud inani coniectura arguimus . Ingentes duos lapides circa ostium Sepulcrorum erutos adfero in Tabula XVII. num. 1. & II. Classis IV. quos etiam notandum est , inscribi consuevisse . Huiusce ostii figuram & Ichnographiam ostendunt figurae littera A. & B. adlatae in Tabula XII. In utrisque ostii anis inscriptio Etrusca docet , hoc Sepulcrum ad CVELNIAM gentem spectasse ; nam in principio haec habet : *MANNAAD VOAAJ* : hoc est : *Larth L Cuenlem* : qui Lucius Cuelnius hoc ipsum Conditorium sibi suisque aedificasse & condidisse videtur .

IV. Quod vero ad Etruscam gentem *Cuelniam* hoc Sepulcrum pertineat , pluribus in locis in suis eruditissimis Epistolis Roncaliensibus adnotavit Celeberrimus Passerius : idque arculae marmoreae sive cineraria , adlata in sequentibus Tabulis , innuere videntur . Sed quum in aliquot ex his *ANVAO* scriptum occurrat , & *ANNAO .A* *A. Culne* , hoc est *Aulo Culne* , & *INVA VH* : *Numerii Vclni* : & *ANVOO* : *Cilne* : item *ANVAO* : *A Aulo Cuulne* ; etsi non raro litterae transponantur , vel aliquae ex his omittantur , ut in olla , quae habet *ANVAO* : *VA Aulus Cuele* ; atque etiam *ANVAO* . *IOAAJ* : hoc est : *Larthi. Vclnel* : quod mirum non est ; nam id munus scribendi defunctorum tumulos ad servos , vel sculptores facile imperitos spectabat ; hinc mihi subspectio orta est , hoc Sepulcrum pertinuisse ad *CILNIAM* potius gentem , tota Etruria longe clarissimam ac nobilissimam , e qua prodiit C. Cilnius Maecenas , de quo Horatius (1) :

Maecenas atavis editae Regibus :

& alibi (2) :

Tyrrbena Regum progenies :

qui Reges ipsos & Imperatores supergressus patrociniis litterarum , tum liberalitate , tum munificentia in Litteratos , maximeque Poetas bonosque omnes viros , encomia Scriptorum complurium obtinuit ,
omnium

(1) Carm. Lib. I. Ode 1.

(2) Carm. Lib. III. Ode xxxix.

omnium promeruit (1). De *Cilniorum* gente luculenter scripsit Bartholomaeus Macchionius Clusinus: vitam vero Ioannes Henricus Meibomius, Iacobus Cennius, & alii, ad quos Lectorem mitto. Apud Arretinos, qui Maecenatem civem suum sibi adscribunt, exstant non pauca *Cilniorum* epitaphia, quae in lucem protuli (2). Sed praeter Clusinos, apud Senenses quoque, hanc gentem clarissimam floruisse, ex his longe omnium vetustissimis monumentis nunc primum colligi posse, si docti viri, meusque Passerius probant, non invitus adfirmo.

V. Cinerariae Vrnae e Tiburtino marmore quindecim in hoc Conditorio repertae sunt: undecim inscriptae Etruscis litteris, reliquae purae, sine epigraphe aut titulo: omnes vero cineribus operatae. Praeter has arculas marmoreas, vascula sive ollae quatuordecim inscriptae inventae sunt, tres sine titulo; sed praeter has aliae longe plures, incuria fossorum in frustra redactae, periere.

VI. In hoc Sepulcro non viri tantum sepulti, sed etiam mulieres, vel matres, vel uxores aut filiae *Cilniorum*, atque etiam adfines & adgnati, quod ex ipsis sepulchralibus titulis eruitur; nam praeter *Cilnias*, inter mulieres *Laucina* sive *Lucinia*, item *Velia Tenimia*, *Velia Anamia*, atque aliquot aliae cum mulieres, tum viri promiscue in hoc Etrusco Sepulcro conditi nunc innotescunt. Illud vero moneo, vascula illa eleganti opere plastico efficta, ornataque variis circa labrum animalibus, ex hoc Sepulcro eruta minime fuisse; sed ne inane spatium in Tabula XV. relinqueretur, addita a me fuisse; exstant tamen Senis in Guagniorum Museo.

VII. Haec sunt insigniora, quae hac nostra aetate patefacta sunt, antiquorum Etruscorum Sepulcra. Alia paene innumera superioribus saeculis detecta, sed postmodum diruta, perpetuisque damnata tenebris fuisse observat, atque ex Sancte Marmocchinio, aliisque Scriptoribus enumerat Cl. Senator Bonarrotius in §. XLIV. Appendicis suae ad Opus Dempsterianum, quae non vacat heic irriti labore iterum recensere. Dum haec scribo, ecce amici mei optimi, doctissimi Praefulus Passerii, Vicarii Pisarenfis Dioeceseos, Diatriba de insignioribus aliquot Etruscorum Sepulcris, quae ad hanc usque aetatem perstant: quam licet properanti calamo, ut mihi morem gereret, se scripsisse fateatur, adcedente hac turbulentissimorum temporum calamitate, armorum ac militum strepitu ubique personante; eximia tamen eruditionis fruge referta est, multisque observationibus tanto viro, & publica luce dignis.

DE

(1) Vide Iacobum Gaddium Florent. de Scriptor. Par. II. litt. m. pag. 52.

(2) In Par. II. Inscript. antiq. Etruriae Urbium.

DE ETRVSCORVM SEPVLCRIS

PRAEERTIM

PERVSINO . IGVVINO . ET TARQVINIENSI

DIATRIBA

IOANNIS BAPTISTAE PASSERII

AD CLARISSIMVM VIRVM

ANTONIVM FRANCISCVM GORIUM.

I. **V**Rges me, GORI CLARISSIME, frequentibus litteris tuis, ac paene compellis, ut de ETRVSCORVM SEPVLCRIS, praefertim vero PERVSINO, IGVVINO, & TARQVINIENSI, quae inter cetera praeclara Etruscorum aedificia principem locum facile obtinent, pauca edisseram, testis oculatus, illorumque admirator frequentissimus; praecipue vero priorum, quae inter studiorum serias adolescentulus mirabundus admodum frequenter adibam. Rem profecto minime difficilem, ab homine praefertim studiorum Architecturae penitus non ignaro petis, humanissimo, ut soles, litterarum officio, nisi una iuberet, ut Inscriptionum Etruscarum, quae in illis observantur, sensum aperirem. Quid vero proferam nescio in re admodum obscura, atque haftenus desperata: praefertim in tantis, quibus nunc undique opprimor, rerum angustiis; quum bello hinc inde patriam meam, divexante publica iam, privataque vastatione laboret animus, ac paene fatiscat. Parebo tamen mandatis Amici optimi; dummodo, si quid peccavero, imbellicitati meae, & tempori condonetur: & innotescat, opellam hanc meam scriptam esse tanto militarium tympanorum numero perstreperante, quot iam nec militum videre consueveram.

II. Saepius animadverti, OPTIME GORI, in Etruscis urbibus unum plerumque Sepulcrum mole spectabile reperiri: quae quidem operis singularitas facile indicat privati iuris minime fuisse. Puto quidem Magistratus ac Collegia, quae in iis urbibus splendidissima erant, praecipua Monumenta sibi comparasse, ne fortuna eadem, quae viventes evexerat, mortuos etiam a privata conditione separaret: neque ambigo, Lucumones illos Sufetes, atque (ut veteri patriae meae lingua utar) Poemones, quorum imperio res Etrusco-

scorum regebantur, splendidioribus tumultis ac dignitati paribus, condi consuevisse. Quis vero prohibet, Perusinum atque Iguvinum hac dignitate decorare? Si enim privatorum fuissent, non utique solitaria in totidem urbibus notarentur.

III. Horum primum, nempe Perusinum, altero ab urbe lapide, maiore sui parte Hypogaeum, Cellam continet, quae in longum ad pedes viginti protenditur, in latum vero vix ultra septem. (*Vide Tab. V.*) In utroque vero latere gemina loculamenta recedunt, quorum absides vix unum alterumque pedem in latum occupant, septenum fere in longum, ut ad gratiam magis aedificio conciliandam, quam ad commodum amplificandum constituta esse videantur. Parietes ipsi, ac superior fornix ex ingentibus lapidibus Tiburtinis scitissime compactis, quorum nonnulli ad senos septenosque pedes producuntur, constant: inter se se vero nullo caemento colligantur, lapidibus ipsa sui mole & commissurae ratione consistentibus. Id structurae genus in alio Etrusco Sepulcro observatum esse testatur Sanctes Marmocchinus apud Bonarronium in Appendice ad Dempsterum S. XLIV. *Era in volta senza calcina, cioè lastroni grandi e grossi, che dall' una banda all' altra, appoco appoco l' uno sopra l' altro si accostavano al mezzo, e quindi si congiungevano.* Visuntur Eugubii ex huiuscemodi antiquissimis aedificiis detracta faxa ingentissima, quae nullum gluten firmaverat. Prominet tamen cuiusvis in dorso rotunda quaedam exsiliens superficies palmari diametro, cui respondet in inferiore sui latere par cavitas, quibus adminiculis simul conferti, aeterna stabilitate ligabantur. Quum vero circa XII. saeculum Iguvinorum Respublica novo moenium ambitu, qui splendidissimus est, civitatem vallaret, publico huic operi inseruit, atque ad Divi Francisci portam, quae saeculum iam conclusa est, adhuc observantur. At quorsum, inquires, tanta iactura operis, & artificii iactantia, qualem nemo unquam visurus esset, nisi postquam aedes tota esse desisset? Nonne calcis subsidium tanto supplicio sculptorum occurrebat, brevius atque indulgentius? Haec ego mecum olim meditabar, quum anno MD. DCC. XVIII. Massae Tudertium Praeturam gererem. Quum vero forte contigisset vetus Sepulcrum in eius finibus intueri ad Sanctae Crucis in Buxeto, animadverti aedem totam, quae subterranea est, in modum exstructam, ex sicco lapide fluviali, & paene rudi, sed archissime commisso consurgere, quae adeo constanter subsistebat, ut ne lapis quidem unus loco motus esset. Huius ectypon exhibet Tabula XVIII. *Fig. VI.* Iam vero ex tunc dubitare coepi id structurae genus minime ad parsimoniam pertinuisse; sed ad quoddam

dam populi institutum, qui veterem sepeliendi rationem, in Cryptis succrescente luxu, etiam in manufactis retineret, nudis lapidibus, sine calce admotis, quod veterem simplicitatem praeferebat.

IV. Cella Sepulcri Perusini, ut in semitam redeam, angusto aditu ac gradibus interne adpositis pervia est. Contra aditum fenestrella lumen admittit: alterum vero Cellae latus superne occupat inscriptio optima notae, in lapidibus incisa, quorum duae primae lineae Cellae longitudinem fere aequant, litteris adhuc aliqua sui parte minio rubentibus, quales frequentissime in Latinis, imo & in Christianis monumentis observamus. At vero super id aedificium Ecclesia adsurgit, quae vulgo audit *la Torre di S. Mammo*, cuius plurima apud Scriptores mentio est, praesertim vero apud Crispolitum Rer. Perusinar., Bonarrotium loc. cit., Massium in Observat. Litter. Tom. V. pag. 302. signanter vero apud Ciattium Perus. Etrusc. pag. 154. Quia vero is vir, alioqui meritissimus, structuram hanc in vium Ergastuli compactam esse tradidit (quod a veritate alienum mihi semper visum est) peculiari Dissertatione anno c10.10.00. xiv. ad Cl. Ioannellium data, sententiam illius confutavi. Ratio potissima fuit ipsa loci angustia, & operis magnificentia, quam nemo unquam perderet ad pauculos servos, atque hos otiosos continendos: siquidem Ergastula erant, in quibus aliquid operari hi cgebantur; inde enim nomen sortita sunt, ut docet Vossius: praesertim tam frequenti apud Etruscos servorum numero, ut illorum labore terram colerent, ut ostendit Liplius in Elect. Lib. II. Cap. xv. & Martialis Lib. IX. ad Pastorem:

Et sonet innumera compeda Tuscus ager.

Alterum vero argumentum, quod desumit Ciattius ab inscriptione pro Ergastulo suo, vix tanto viro dignum est. Vt enim probet Ergastula inscribi consuevisse, detorquet illud Iuvenalis Sat. xiv. 24. ubi *inscripta Ergastula* commemorat. At eo loco non de aedibus, sed de servis stigmatibus praesignatis, Poëtam loqui, Scholiastae quotquot sunt consentiunt. At contra inscripta Sepulcra nemo ignorat, Etrusca praesertim, de quibus exempla exstant apud Dempsterum Tabula XCII. & Massium loco citato, ubi plures Tarquinien- sium sepulcrales Cryptas fugientibus litteris consignatas describit. Adde si placet alterum *Caelnorum* superioribus annis apud Senas effossum, quorum quidem titulos in Roncaliensibus explicavi.

Ipsa quoque Cellae forma loculamentis decussata, Sepulcrum ostendit. Huiusmodi enim plerumque occurrunt, quorum ingen-

tem vim in agro Romano anno CIO. IO. CC. XIII. delineavi, ut inde aliquod veluti additamentum ad Bartolii opus concinnarem. At Latina missa facio: unum omnino non tacebo, anno CIO. IO. CC. XIII. defossum Politiani in suburbio, vulgo *Bossana*, Etrusca in urbe, omnino Etruscum. Sepulcri navis aliâ transversâ decussatâ patebat: absis in circulum sinuata ianuae obiciebatur. Tophus in locula-menta cavatus erat, in quibus urnulae custodiebantur, tegulis forinsecus adpositis, quae urnas ab hominum obtutu seponabant. In his defunctorum nomina stilo inscripta erant: hae vero a rusticorum insolentia penitus difractae periissent omnino, nisi Genius elegans Cl. Petri Bucellii mei, qui totus est in veteri patria restituenda, labem illam reparasset: atque eae sunt, quae Commentariolo, ad Cl. Astancollium dato, illustravi. In Perusino vero Sepulcro columbaria ista nulla sunt: nulla praeterea in Iguvino. Qualem vero usum hae Cellae obtinerent, quove in loco defunctorum cineres conderentur, ex iis, quae in Iguvino nuper observata sunt, facile patebit.

V. Exsurgit huiusmodi Iguvinorum Sepulcrum prope urbis moenia, non procul a Theatro sub ingentis atque asperae molis adpectu, quae constat ex glarea calce compacta; ut patet ex eius imagine, quam profero in Tabula XVIII. *Fig. I.* tota quippe exterior facies, quae ex ingentibus lapidibus constabat, iam exscidit, superstitibus immanibus pristini cultus reliquiis, aliis non longe dispersis. Superest adhuc, levi terra desuper iniecta, quadrata ingens area, quae molem ambit, ex lapidibus affabre dolatis, & moli respondentibus strata, unde aedem totam rotunda forma productam fuisse indicat ipsa aedificii species, nullis angulis distincta, qualem ex ingenio quidem, sed non temere, restituendam curavimus in eadem Tabula *Fig. II.* Veteri tamen aedificio turricula desuper exstructa est, & ipsa teres, cuius nulla habenda est ratio. Hanc ab Septentrionali facie delineavi olim adolescentulus anno CIO. IO. CC. XI. Ab opposito vero meridionali Cellae aditus patet. Ipsa aditus latera ex maximis perpolitis lapidibus constant, quorum unicus, in toto aditu lacunaris loco est, maximus & firmissimus. Illi imminet fenestrella, pari artificio ducta, inclinato in Cellam lumine. Haec viginti pedes in longum obtinet, in latum quindecim. Parietes ex lapidibus constant eiusdem plane dignitatis, cui respondet fornix arcuatus pari opificio. Recurrit vero quoquo versus coronis scitissime ducta Tuscanice lasciviens, cuius schema delineatum proposui in eadem Tabula, *Fig. III.* Sub illa vero prominent undequaque claviculi aerei in lineam dispositi, unde laneae vittae, & ferta

ferta Manibus sacra suspendebantur : cuius moris saepius in Roncalienſibus mentionem feci. Eius imaginem exhibeo *Fig. IV.* Deſcenſus in Cellam modicus duplici gradu eſt , ut figura monet ; illa vero nullo pavimento ſubſternitur . Superioribus tamen annis cum Cl. Oliverius noſter , Piſaurenſium non minus , quam Iguvinorum eximium decus , illius urbis Tribunicia Poteltate fungeretur , ſcrobem totam evertendam curavit ex A. in B. ut vetus aedificii ſolum detegeret. Quum vero quaternis fere pedibus terra tota egeſta eſſet , ſubſequenti ad imam uſque partem eodem parietum ſplendore , ventum eſt ad rudem firmiſſimamque ſubſtructionem , quae Cellam totam firmabat ; pavimentum enim inde divuſum fuiſſe cognoſcebatur . Patebat vero in medio Cellae puticulus terra adgeſta confartus , cuius oriſicio lapis ingens rotundus ac perforatus , & in infundibuli morem leviter ſinuat , repertus eſt , cuius beneficio puticulum olim operiri ſolitum idem Vir Clariffimus coniecit . Vbi vero puteus aliquantulum tentatus eſſet , ſubſequenti ſtructure , ab opere deſtitutum eſt , non ſine magno noſtro moerore ; quippe inferioris Conditorii adceſſus , qui ea via adiri poterat , intentatus remanſit . Multa vero ex opere ſtruſtili , per ſepulcrales illas caecasque ſemitas , undequaque Cellas diſpoſitas eſſe , manifeſte obſervavit idem Cl. Oliverius , adparentibus adhuc fornicum culminibus in ipſo ſolo perſpicuis : quae tamen diuturniorem in ea urbe tanti viri moram aliquando expectant , ut publica auctoritate monumenta haec revelata aliquid Etruſcae eruditioni addant , & patriae dignitati . Cineres etenim ſummorum virorum minime in aedibus ſolo imminentibus recondi conſueverunt oculis hominum expoſiti : animasque tenebrarum accolas ſubterraneis , ſolique imperviis reſſibus gaudere credebantur ; praefertim quum id aedificium loculamenta nulla contineat , nullaque ſcamna , in quibus urnae diſpenderentur . Patentes hae aedes templa erant Deorum Manium publicorum privatorumque , in quibus parentationes fiebant , ac ſilicernia habebantur . In iis vero arae conſtitutae erant , quandoque foraminibus perviae , quarum exemplaria habemus apud Fabretum , alioſ Antiquariae rei illuſtratores , quae inſuſos latices , vinum , lac , ſanguinem , & alia huiuſcemodi per diſpoſitos canaliculos in intima Sepulcrorum penetralia intillarent . Huiuſmodi vero puticulos ex ſuperioribus Sepulcris in inferiora Conditoria excavare etiam Romanis moribus receptum eſt : illorumque exempla ex Sanète Bartolio plura expetenda ſunt . Ingentes vero ſubterraneos cuniculos circa id aedificium patere multos , difficiles ac periculoſos , vulgata res eſt : & fuere ii , qui ſemitas tentaverint , pavimentorumque veſtigia

deprehenderint. Descensum vero Sepulcrum inter atque Theatrum, asperum quidem, atque praecipitem, ego ipse olim observavi. Hoc aedificium antiquissima apud nostrates traditione vocatur *il Mausoleo*: idque confirmat Conciolius in Prolegomenis, quae praefixit Notis suis in Ius Municipale Iguvinorum: eiusque mentio habetur apud Cl. Steuchium in Dissertatiuncula de Nomine Eugubii, & apud Gressolinum in Chronico Eugubino.

VI. Sepulcra TARQUINIENSIVM plurima descripsit praecitato loco Cl. Maffei. Vnum tamen, cuius Ichnographiam publicavit, gemina inscriptione insignitum est, picturisque insuper, quas aliquando tuo beneficio, PRAECLARISSIME GORI, publicatas iri speramus. Inscriptionum altera contra aditum atramento depicta est in Cellae abside: postrema vero e regione est supra aditum, quarum utramque delineatam idem pariter exhibuit. (*Vide & in hoc Volumine Tab. VII. num. III. & IV.*) Quid vero Inscriptiones istae, & aliae huiusmodi contineant, subspicatu facile est: Dominorum nempe, quorum iussu Sepulcra structa sunt, nomina & dignitates: aliquando & res gestas: dedicationes praeterea Diis Manibus Laribusque familiaribus factas: leges Sepulcrales de usu & iure Sepulcri: monumenta coëmptionis aut adsignationis Sepulcri legitime factae: neque aliud praeterea; nisi velimus, Etruscos addidisse etiam preces aliquas ad Manes conciliandos ex Acherontica disciplina: cuius postremi argumenti nullum adhuc exemplum subodoramus. Quod ad scamna in his aliisque Etruscorum Sepulcris inventa adtinet, illud ventati non bene consonum videtur, quod plerique tradunt, Etruscos in Sepulcris scamna quaedam seu gradus circum Sepulcrorum Cellas duxisse ad urnas ibi constituendas. Scamna haec e naturali topho vel e structili opere in longe alium usum disponebantur, ut nempe defunctorum propinqui in illis confidentes, vel filicernia celebrarent, vel mortuis bona precarentur. Mortuos enim non stantes, sed sedentes venerabantur antiqui; ut in Additamentis ad Sanctis Bartolii Sepulcra, aliquando me ostensurum fore, non inaniter forsân, confido. Id ipsum quoque animadverti Romae in Via Appia ad quartum lapidem, sub elegantissimo Columbario, quod miris loculamentis variatum, Cella alia, sed pura & solida, ad preces habendas constabat, huiusmodi sedilibus cincta. Neque turbet aliquando in sedilibus his urnas fuisse inventas; nempe iampridem loco motas atque exturbatas, ad aurum, si quod forte continerent, perquirendum, constat: quod malae mentis homines fecerunt semper in eruditorum detrimentum.

VII. In priorem vero classẽ reponenda est inscriptio depicta
cir-

circa ostium Sepulcri *Cuelnorum* (quod *hic habes Tab. XII.*) in qua dedicationem *Lartbis Cuelnii* deprehendes. In priore vero Inscriptione Cryptae Tarquinienfis (*habes in Tab. VII. num. III.*) quae ad *Ceisnius* seu *Cesnius*, ut Romano more loquar, pertinuisse cognoscitur, dedicatio legitur facta *Laribus* seu *Manibus* eiusdem familiae. Hanc Etruscā, & Latinis notis redditam profero:

ΑΝΙΔΑΝΙΣ. ΙΣΙ>. ΝΑΝ>. ΨΥΝΑΤ. ΨΙΝΙΣΙΑ>. ΟΥΑΝ
 ΥΥΥ...ΥΥΑΥ. ΑΥΟΝΑΥ. ΙΣΟΥΥΗ. ΜΥΟΑΜ ΟΑΥΥΙΝΥΜ. ΙΝΑΑΜ

Lartb. Ceisnius. Velus. Clan. Cixi. Xilacnec
Meani. Municleth. Metblm. Nupxi. Cantbce. Calus.... Lupu

Lartb Ceisnius idem sonat, ac *Manibus Ceisnii*. Sequitur *Velus Clan*, hoc est *Velitis filii*. *Velites* isti centies in inscriptionibus occurrunt, atque dignitatem aliquam significare saepius monuimus. *Clan* filium seu natum significat. Id me nuper detexisse, atque, ut opinor, demonstrasse confido in Dissertatione ad *Tegulas Buccellianas*, in quibus filii, ut plurimum, qua matre nati essent, designatis, *Clan* respondet voci *Natus*, quae in Latinis *Tegulis* occurrit.

Reliqua inscriptionis portio mihi omnino impersecta est, praesertim, quum pleraeque voces haud pronunciabiles omnino sint: quod ego collabentis picturae vitio referendum esse puto. Ultima tamen vox *Lupu* significat *Sepulcrum*, ut demonstravi in *Roncallensi II. pag. 383.*

VIII. In opposita inscriptione docemur, Sepulcrum hoc a *Ceisnius* in ius familiae *Matulniae* concessisse iure cognationis, ob *Ceisniam* *Matulnio* uxorem datam, ex qua filii duo progeniti sunt, quorum nomina in hoc Monumento continentur. En tibi id etiam epitaphium Etruscis & Latinis litteris expositum:

..... ΜΥΥΤΑΜ ΨΑΥΔΑΜ. ΔΑΥ. ΨΑΝΥΤΑΜ. ΑΟΜΑΔ
 .....Υ...ΑΜΑΥ. ΜΥΥΙ>. ΨΑΙ::ΨΑΥ ΨΑΥΟΑΜ. ΑΥΙΑ. ΜΑΥΥ
 . Μ. ΟΑΝΑΥΥ ΙΥ.Ζ...ΑΥ. ΜΥΥΑΥΥ. ΨΑΥΝΥΤΑΜ. ΨΑΥ...ΑΥ
 ::::ΑΥ. ΑΥΑΥΥΙΑ. ΨΥΥΥΑΥΑΥ. ΨΑΥ.....ΨΑΥ. ΜΥΥΥ. ΑΥΝΑΥΑ...Α

Ramtha. Matulnui. Sech. Marcus Matulm.....
Puam. Ance. Metres. Ceis...ies. Cifum. Tame.....
Laf....nasc. Matulna sc. Clalum. Ce...s. ci clenar. m
α:::αvence. Lupum. Avils...achs. Mealcblsc. Estuapia. Me.

Ramtha officium seu dignitatem sacram Matulnui designat : de qua voce fusius egimus in Roncaliensi X. pag. 327.

Sech particula coniunctiva ; non enim heic praenomen , aut quid aliud esse potest , subsequente nimirum praenomine *Marcus* Latinissime scripto : inter quae duo Fratrum nomina video coniunctionem fuisse necessariam , qua sublata , nihil aliud interesse poterat : forte particula ista *Sech* est a Graeco $\sigma\tau\eta\eta$, quod importat *una cum* : & eadem particula *Sech* in Tabulis Eugubinis est *Sehmu* , adspiratione levi interposita , quae in Tarquinienfis *Sech* paullo asperior est . *Sehmu* vero Iguvinorum idem est ac *simul* , quae fusius observata sunt in novis illustrationibus in easdem Tabulas , quas praecedentibus uberiores atque castigatiores iterum publici iuris facere meditor .

Tuiam amce , nempe *Tuiam hanc* . Dicebant *ance* pro *hanc* libentius Antiqui , & in legibus XII. Tabul. saepius occurrit formula : *Sei quips advorsus ance legem* &c. sicuti *arumce* , pro *harum* . *Causam dicito arumce unam* : quem locum explicans Gravina de Orig. Iur. Lib. II. §. xxix. haec habet : *Quam etiam formulam frequenter usurpamus in secundo , quarto , & sexto casu singularis , & in tercio , quarto , & sexto pluralis* : cuius quidem dicendi formulae originem , ex Latinis fontibus perquirere fortasse vanum est , quum illam Etruscis communem fuisse videamus . *Tuiam* a $\tau\omega\iota\epsilon\omega$, *facio* : opus aliquod manu factum significare indicavi in Roncaliensi III. pag. 390. Eadem vero notio optime recurrit in sensu praesenti .

Metres Ceisfinies , Matris Ceisfiniae . In hac secunda voce duo intermediae litterae $\eta\iota$. fugientes in autographo suo punctis indicavit Cl. Maffei . Quum vero pictura integrior foret , manifeste dignoscantur , ut animadvertit in exemplo ad me pridem transmissso Cl. P. Magister Forlivesius Augustinianus , qui sedulitatem maximam in his Monumentis consultrandis adhibuit . *Metres* pro *Matris* , est a Graeco $\mu\eta\tau\eta\rho$. In dedicatione sigilli Vestae Matris , quam explicavi in Roncaliensem XII. pag. 371. *Iuu Mutur* adpellatur , *Iovis Mater* . Post nonnulla verba , quorum sensum proferre in promptu non est , recurrit *Matulnasc* , quae fortasse est desinentia pluralis , atque ii subindicantur , quibus materna successione Sepulcrum hoc cesserat .

Avence lupum : intellige *hunc lupum* , nimirum *hoc Sepulcrum* .

Arvils obvia vox in epitaphiis , quam a verbo *avere* , hoc est *bene se habere* pro *vivere* , explicavi in iisdem Roncaliensibus , & praecedit notas numerales annorum . Hinc fortasse non verbum , sed verbale est *viventes* : quasi *viventes amplificarunt* , restaurarunt , ambu-

ambulacra, quae interiora sunt, addiderunt, picturis orandum curarunt, aut quid huiusmodi. Reliqua intentata praetermittimus, satius putantes nihil proferre, quam dubias significationes, quas nemo probet, venditare. Quae tamen supra delibavimus, facile ostendunt Tarquiniensium linguam, ob maximum cum Latio commercium, non parum latinizasse, inclinatis praesertim Tuscorum rebus, quo magis Romanae res succrescebant.

IX. Pari vero fortuna minime utimur, GORI OPTIME, in inscriptione enucleanda Hypogaei Perusini, quam profers, ut ais, in Tabula V. meque certiore facis te in ea exscribenda ex archetypo summam adhibuisse diligentiam, & impressa humida charta, eëtypographicum schema tam insignis epitaphii eduxisse, ut tuis curis longe emendatissimum in lucem nunc prodiret. Ita igitur se habet, cuius etiam Latinam lectionem subdimus: sed illud notandum, heic ob paginae angustias e tribus lineis, in quinque dispositum esse; ita tamen, ut duae priores primam lineam conficiant; alterae duae sequentes secundam, tertiam quincta.

: 39VAO 33T3MHAIZ : M3VO : VIOHIB : IOV2 : H3B3D
 IM39VOVC391 : 3AIO93V : M33VA : 193313D : 33CM3NT3V3
 VHA8 : O3JM333333D3 3333333 : 3333333333
 : N33MV3V333D : 3V33V M : 311 : MV33331 : N33V3
 9 : 333333 : 1333 : 331333 : 333333 : 133333

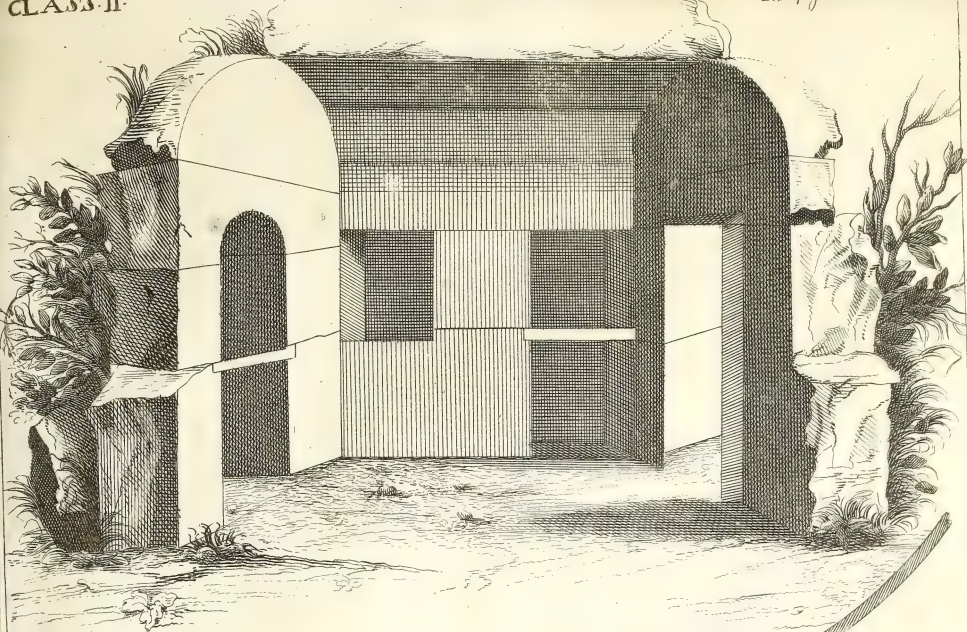
Ceben . Sutbi . Hintbiu . tbuem . Sianmetve Taure :
Lautnemcle . Carefri . Aulem . Lartbial . Precutburami
Lartbialisfole . Cestnal Crenaramleth . fanu
Lautn . precum . ipa . murxua . Cerurumein :
Heexri . Tunur . Clutiva . xeli ..... r

Fateor me totam epigraphen auxilio Graecae linguae, Hebraea etiam suppetias ferente, effecisse Latinam, illamque tibi saepius spondisse. Quum autem castigandam ad manus revocassem, animadverti, VIR CLARISSIME, minime pro tua dignitate me facturum, si rem paene ludicram, & ioco habendam proferrem. Quare supprimendam potius, si me amas, mecum putes, velim. Fateor Graecam & Hebraicam linguam multa in hoc genere revelasse: plura etiam auxilio Latinae ut intelligerem contigisse; multa enim, ut scis, ex Etruria in Latium demigrarunt; quae rursus ex Latio sensim in Etruriam inlapsa, non parum luminis ad vocum ipsarum significationem eruendam praebent. Omnium vero optimum auxilium, licet labore & flu-

studio plenum, ad Etruscam linguam intelligendam, praebet ipsa multiplex similium monumentorum collatio, quae minime haberi potest in vocibus illis, quae semel tantum in tota Etruria perleguntur: quod potissimum addidit in hac praesenti inscriptione. Ne vero hanc intentatam prorsus dimittam; observare lubet, Duumviros quosdam in hac nominari in casu obliquo: *Aulem Larthial*, *Precururami*, & *Larthial Cestnal*, *Clenarami*. Desinentia enim in *al*, & in *i* Etruscis genitivum indicat. Coniunctio *et* semel atque iterum heic occurrit, quae in monumentis Eugubinis saepissime. Voces praeterea duae sacrum aliquod indicant, *precum* & *cerurumein*. Vtraque in iisdem monumentis Eugubinis modice variata observatur, nempe *praco pracatarum*, quod *precum precatarum* significat: & respondet formulae Latinae *bonas preces precor*. De altera voce *cerus*, quae *sacrum* significat, pluribus inter Roncalienses actum est: *cerurumein* vero est ipsa *ceremonia*, quae a voce *cerus* composita plane est. Quapropter suspicatus sum aliquid, quod ad sacros ritus pertineret, ad dedicationem praecipue, in hac memoria contineri: quae quum minime incipiat a solita invocatione Manium, a ceteris omnibus differt. Auxilia igitur ad has inscriptiones explicandas a similibus inscriptionibus expetenda sunt. Hoc tamen fieri nequit, nisi eruditi viri omnes uno consensu ad haec monumenta colligenda, & simul iungenda adlaborent; ut ii, qui saeculo feliciore studiis istis navabunt operam, cuncta veteris Etruriae vestigia in suas quasque classes distributa reperiant, altero nempe alteri opem ac lucem ferente.

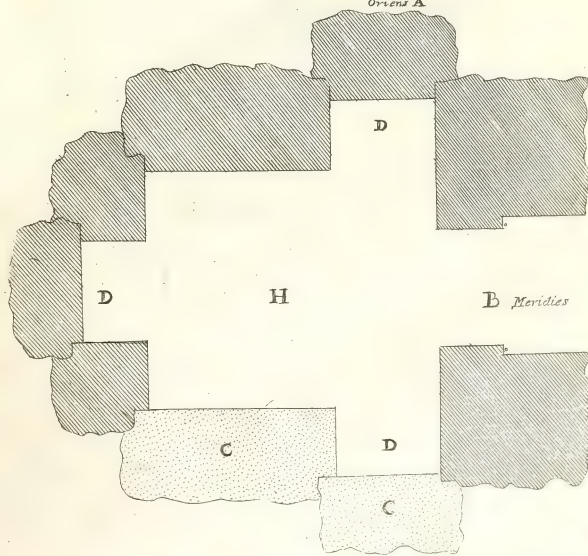
X. Quia vero de Cryptarum inscriptionibus verba fecimus, de postrema, quae occurrit apud Dempsterum Tabula XCII. aliquid attingamus. Torsit ea multorum ingenia, quippe quae quum antiqua sit, ac minime suspectae veritatis, una omnium legi non potest. Angit praeterea multos linea illa litterarum, alphabetico ordine dispositarum. Vis ne, GORI AMANTISSIME, ut sensum aperiam meum? Lusus est antiqui pueri Etrusci, de sua disciplina studioque iocantis, qui in adparata picturae area, unum quod norat, litterulas rubricavit: Vide litteras Graeco more abeuntes A. B. G. D. E. Z. I. TH. TH. I. K. L. M. N. X. O. in quibus tamen primum TH. B. ita efformatum observabis, itemque 𐌚. pro X. Proxima linea habet nexus syllabarum, quas pueri nostrates computationes vocant: MA. MI. ME. MV. NA. NTA. In altera vero MI. LA. LA. LE. quae tamen non Latine, sed Etrusce procedunt: reliquae vero lineae fortuitas litteras continent, verbum nullum producentes. Quis vero in his divinandis operam perdet suam? Vale, AMICORVM OPTIME: & quantocius profer alios Antiquitatum Etruscarum thesauros, quorum luce ac praesidio studia nostra augeantur.

Scaloria parua

Oriens A

Septentrio

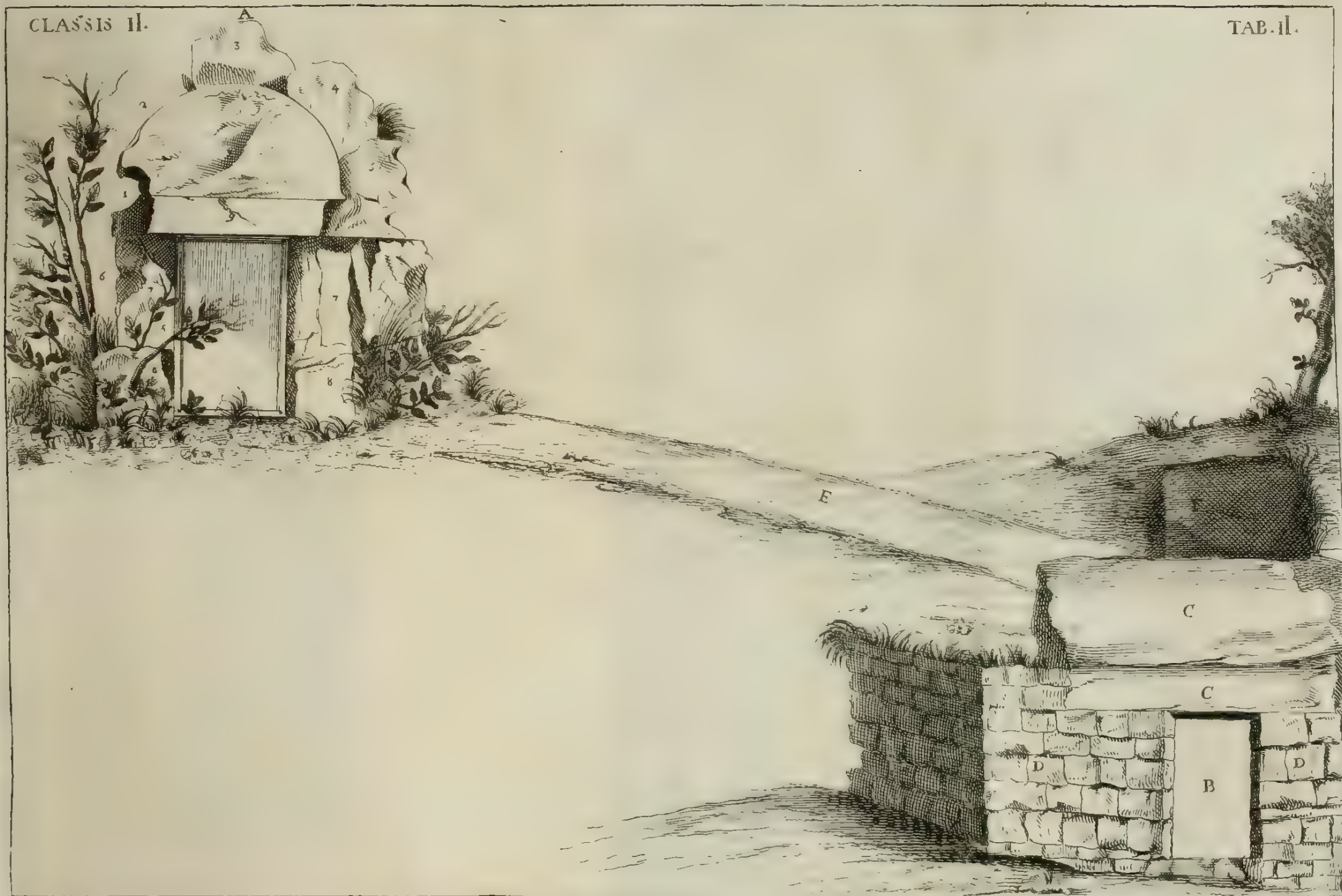

1 2 3 4 5
Menara Brachior. V. Florentinorum

Scaloria parua

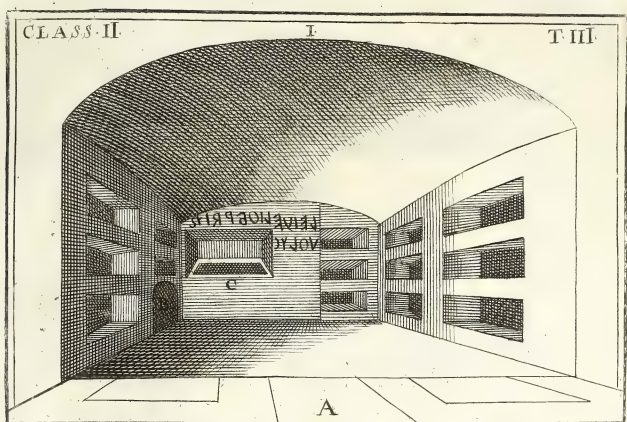

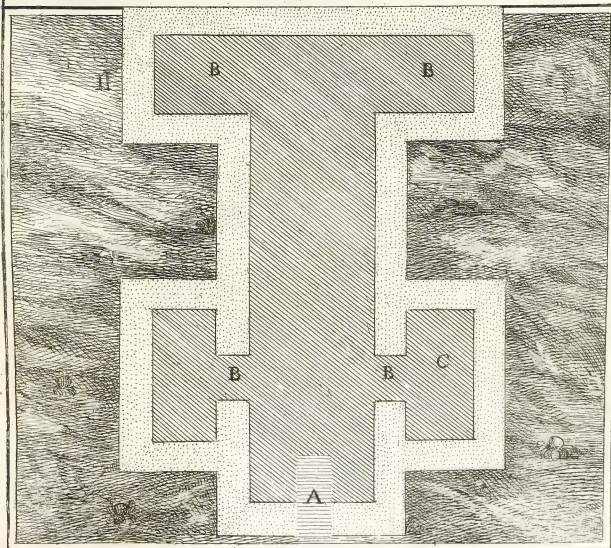
PROSPECTVS EXTERIOR ET ADITVS SEPVLCRI ETRVSCI CORTONE NSIS.

PROSPECTVS CRYPTAE ETRUSCAE APVD FALARIM.

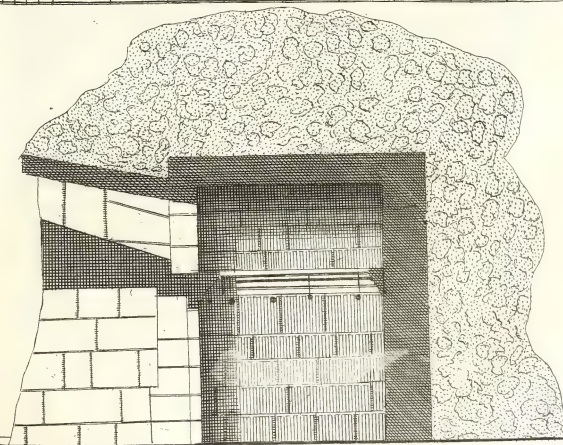
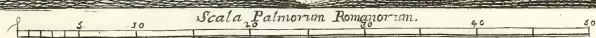
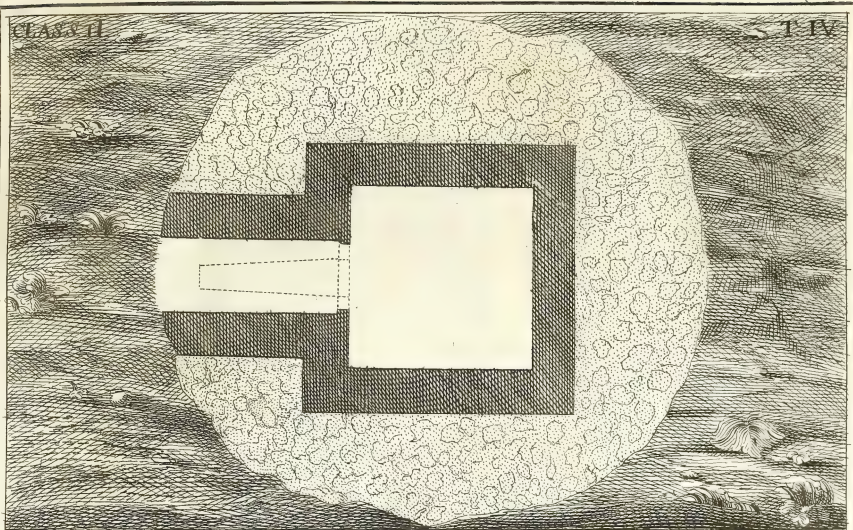

ICHTNOGRAPHIA SEPULCRI ETRUSCI PROPE CASTELLUM

CLASS II

ST IV

SEPULCRVM ETRVSCVM IGVINORVM.

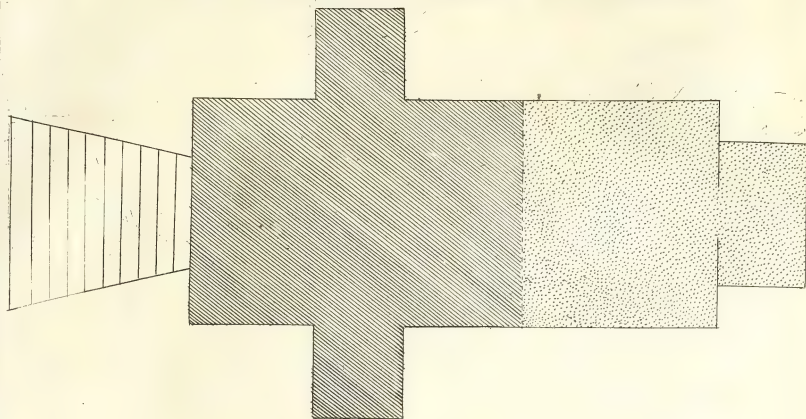

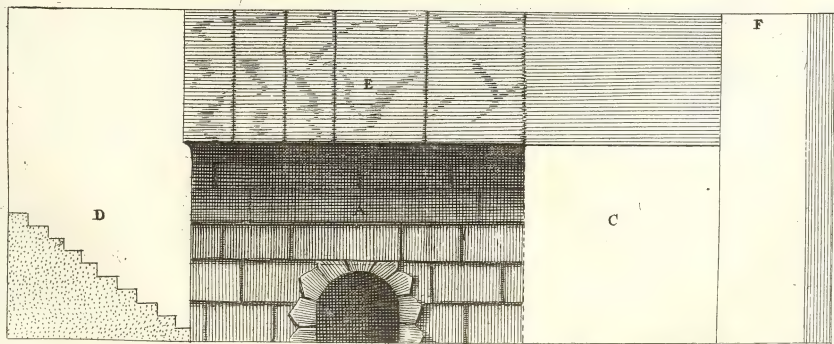
CL. II.

SEPVL. PERVSINI ICHNOGR. ET SCENOGRAPHIA.

T. V.

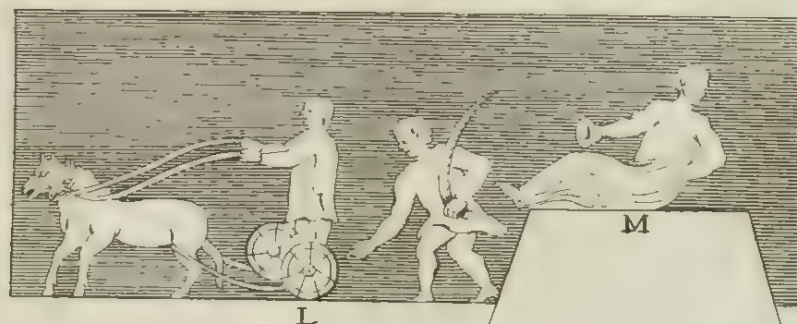
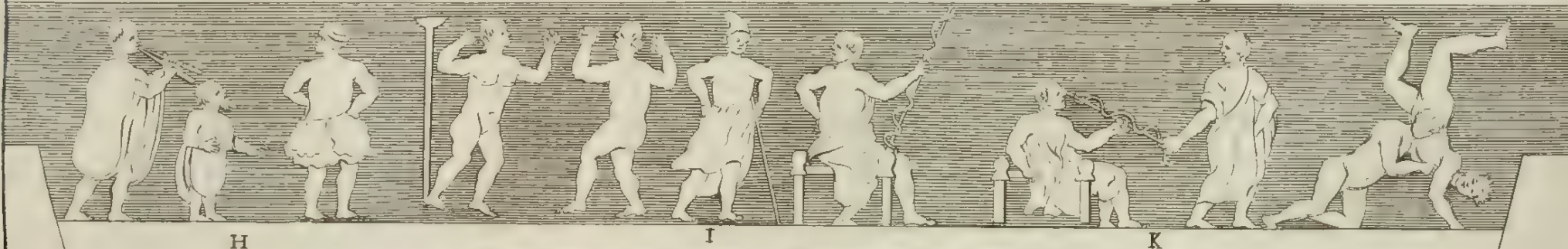
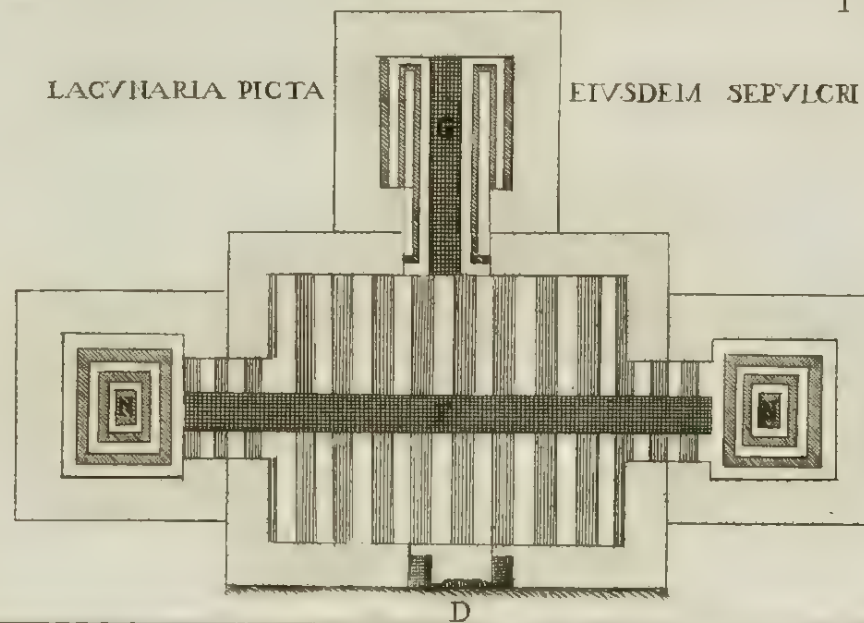
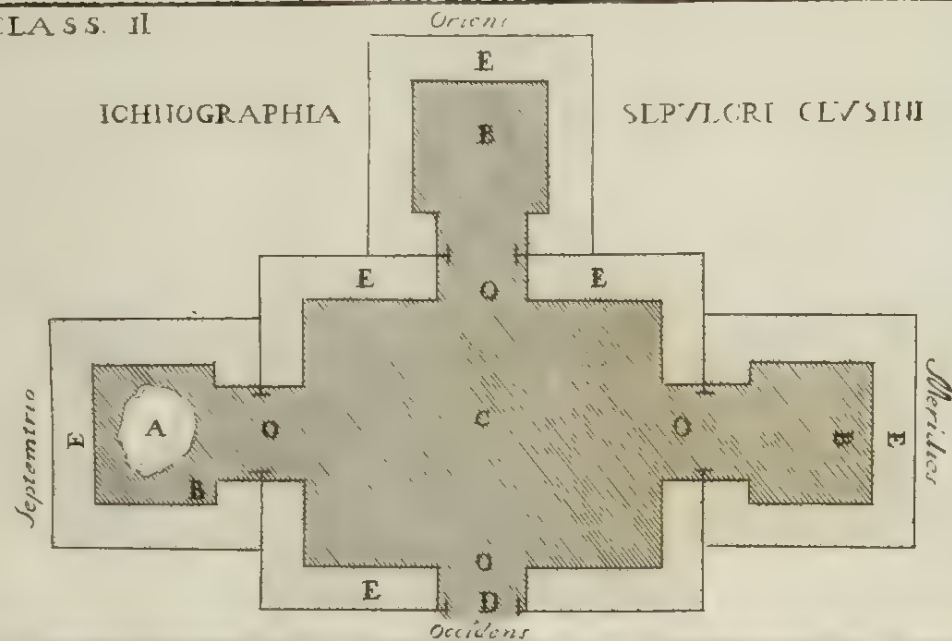

Scala Pedum XV Romanorum.

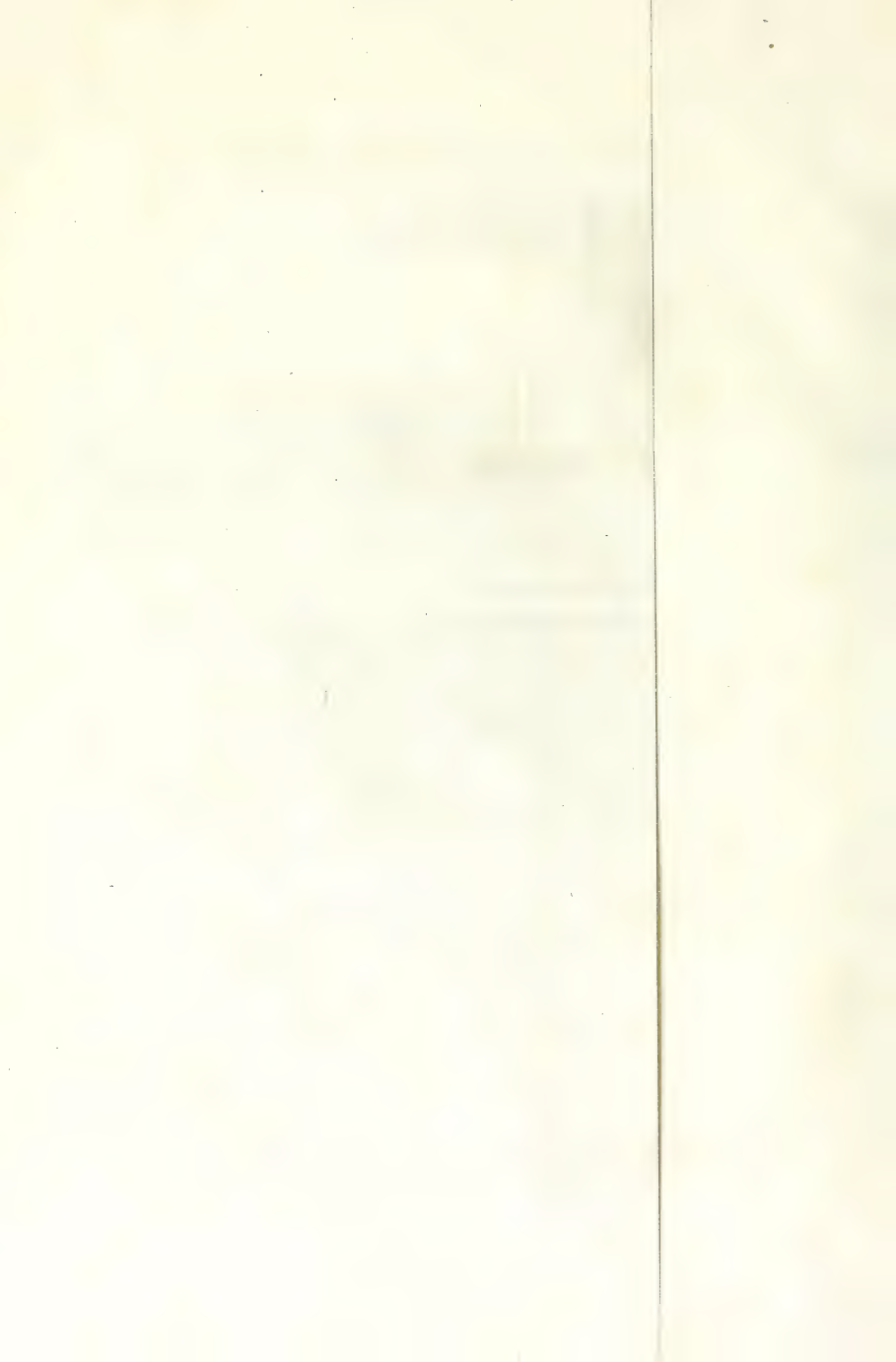

RECTI: TAVAB: CVATIB: FELI: VAVAB
 TABOIN: SLE: CE: S: IN: R: CPE: H: B: A: M: E: O: 8: A: N: V: J: A: V: T: N: L: P: E: C: A: M: I: L: I: A: M: B: V: A: R: C: E: P: A: V: M: E: I: H:
 C: E: B: H: S: V: O: I: B: I: N: O: V: E: M: I: R: M: E: T: E: O: V: A: B: E: L: V: A: T: H: E: M: C: E: C: A: P: E: S: P: I: V: A: L: E: M: L: A: P: O: I: R: E: P: E: C: O: V: A: M: I

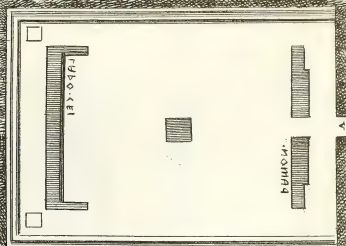
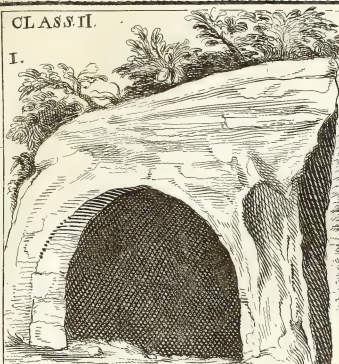

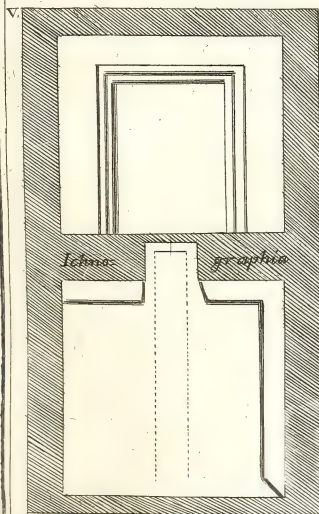
I.

Ichnographia.

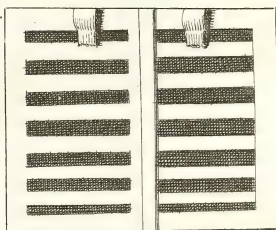
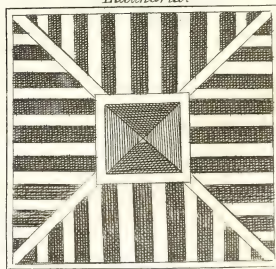
III. M J Y + A M Z > > D A M . J > > . I A N J V + A M . N O M A >
 Y . . . A M A T . M Y Z I > . > A I > > I A > > Z > > O E M . > > M A . M A I Y I
 . M . > A N I J > > . > > > . M V A J > . > > A N J V + A M . > > A N . > > A J
 > > M . A I T A J + > > . > > > A E M . > > A . > > I A . M Y T Y J . > > N I E A . A

IV.

> > N J A J I + I + I > . N A J > > V J > > Z I N I Z I > > . > > A J
 V I V I . > > Y A > . > > O N A > > I > > O T Y N . M O A M . > > > > I N Y M . I N A E M

*Ichno-**graphia*

VI.

Ichnographia.

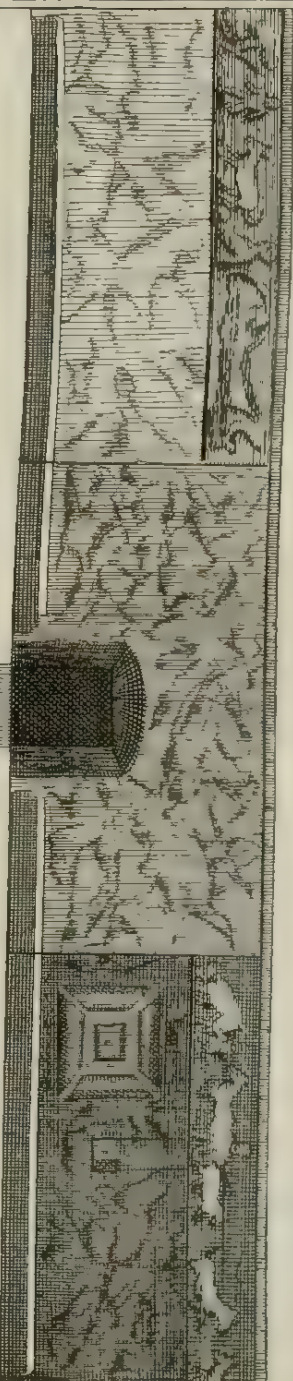

I.

II.

PARETVM INTERIORVM

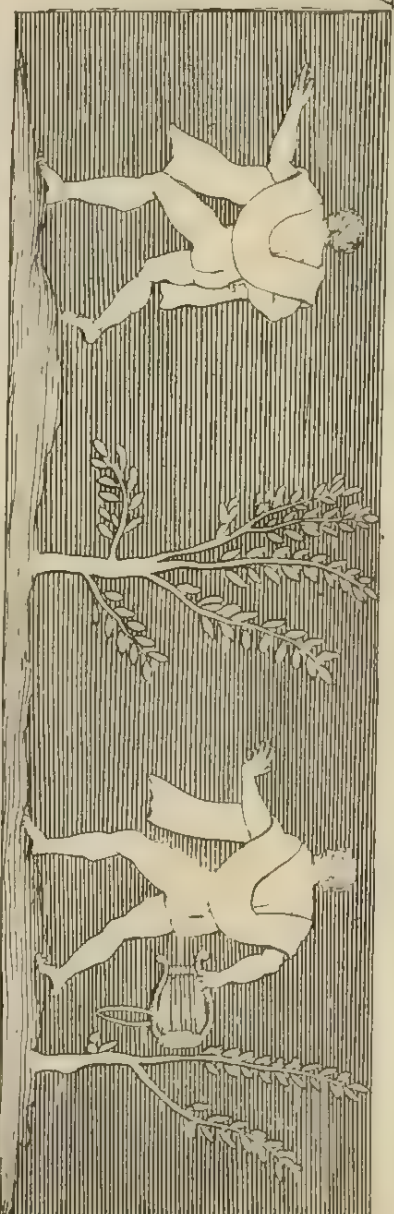
CORNET CRPTAE PICTVRAE.

A.

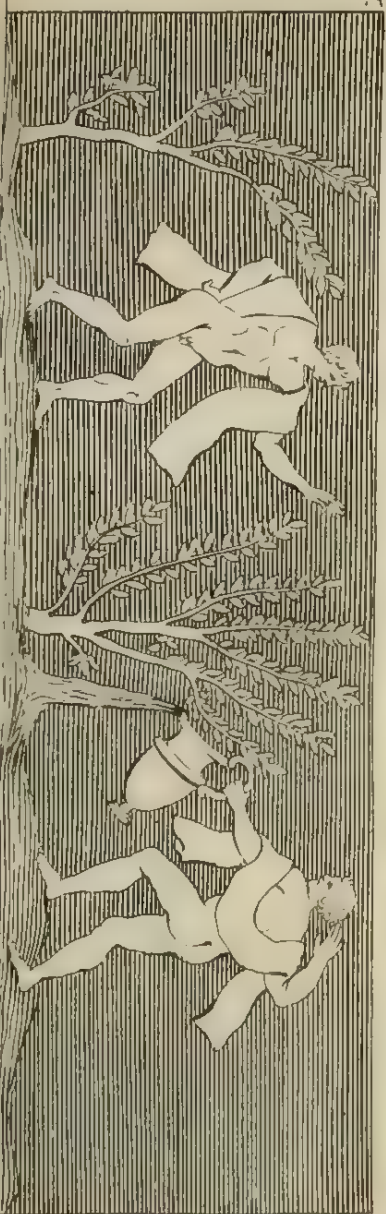
III.

IV.

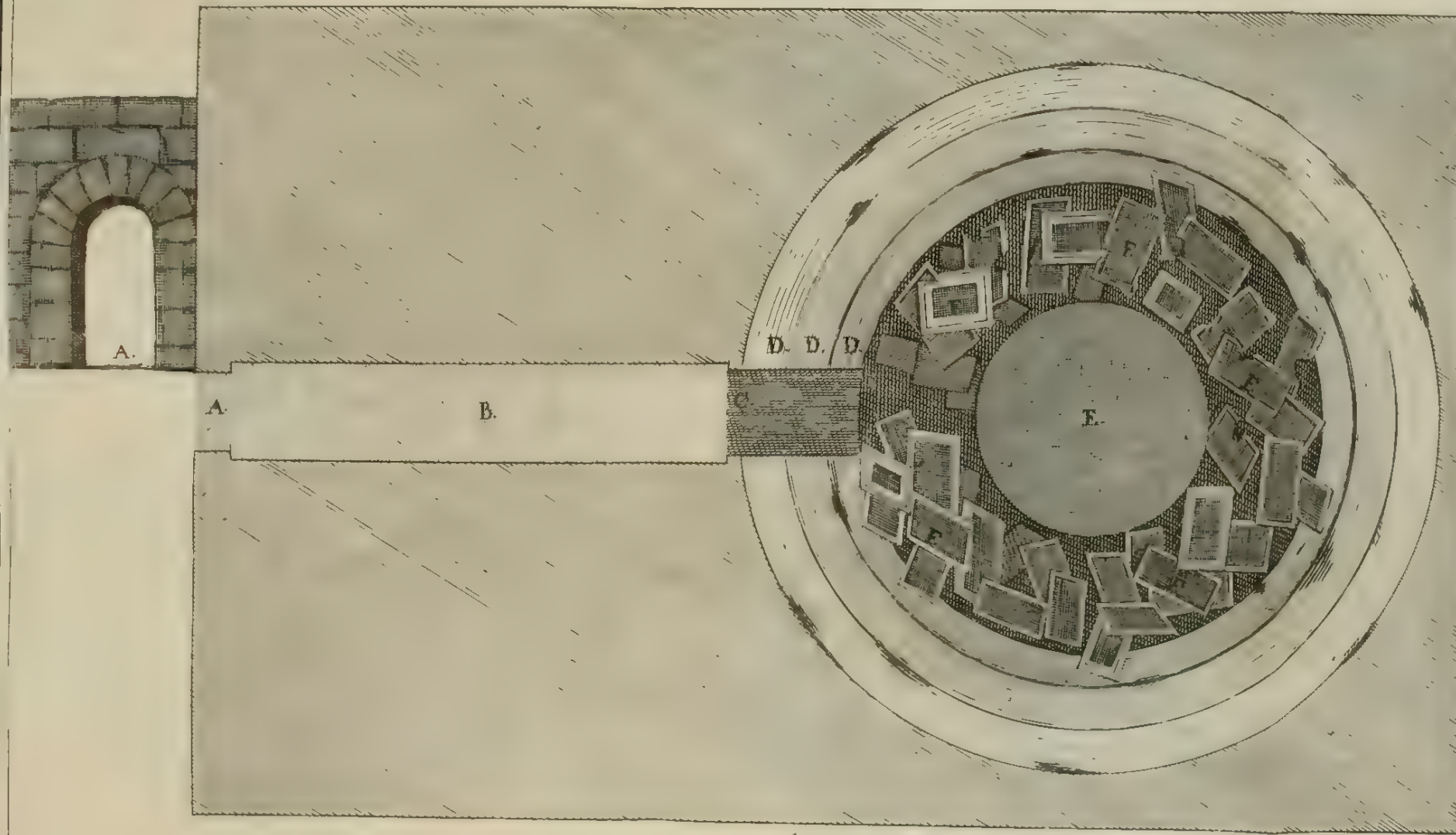

V.

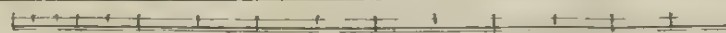
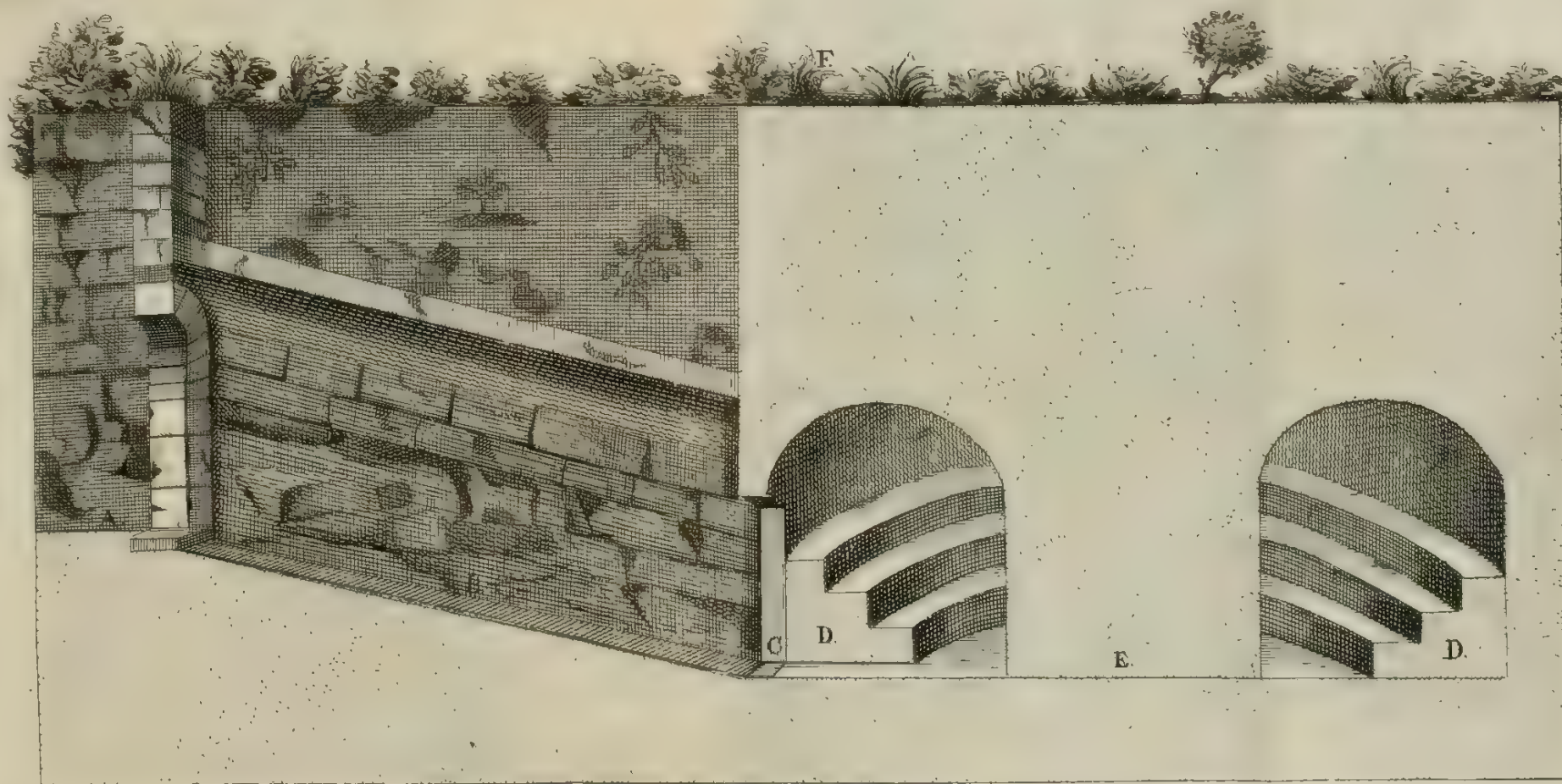

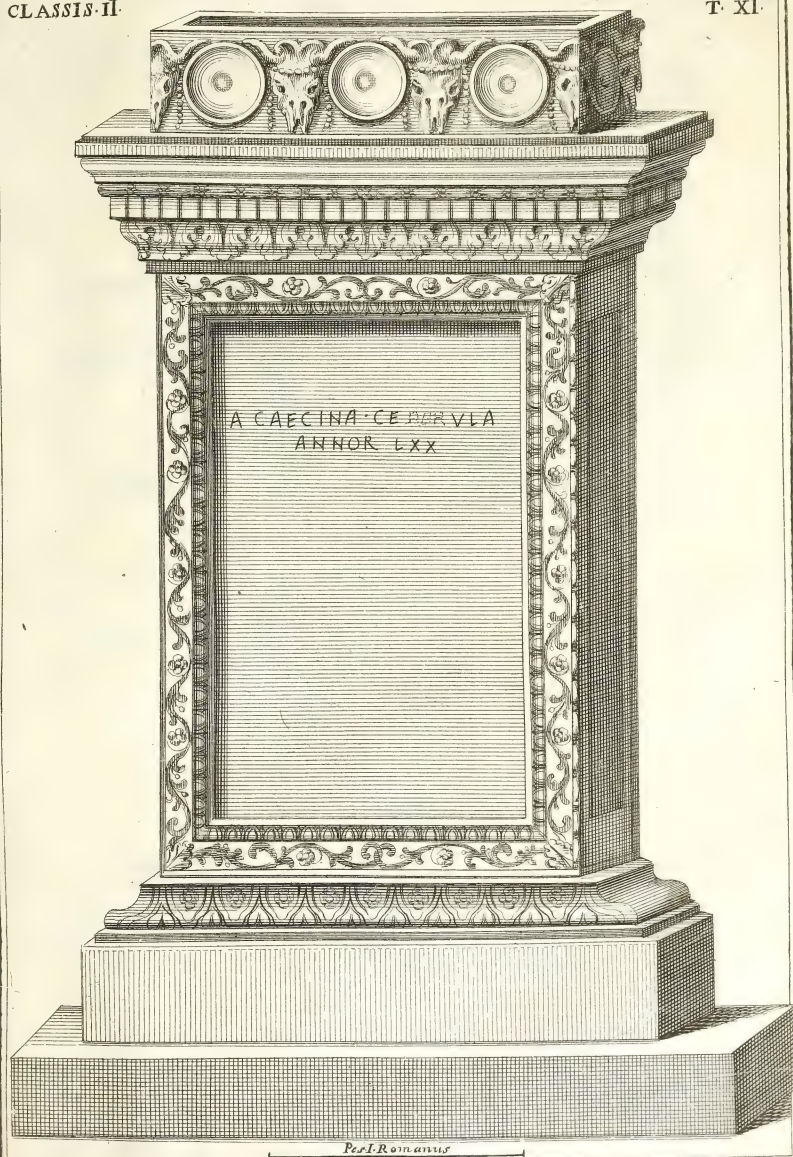
SCENORAPHIACRIPTAE INVENTAE VOLATERRIS ANNO MDCCCXXIX IN PRAEDIIS FRANCESCHINIIS.

Mensura Brachior. Florent. XII.

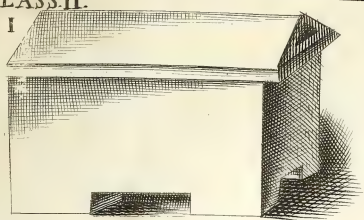
V. Promeschinj Scul.

ARA MARM. INVENTA A. CIO. D. CCXXXIX. IN SEPVL. ETR. VOLAT.

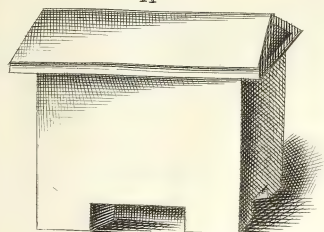

CLASS. II.

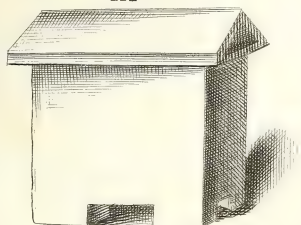
I

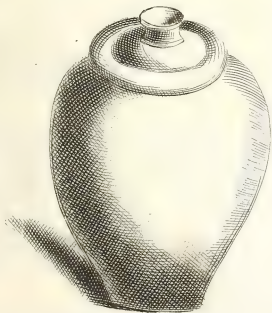
II

III

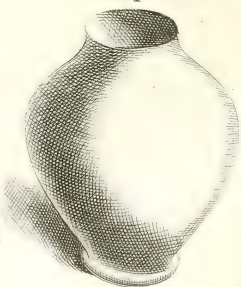
IV

V

VI

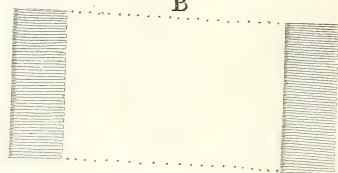
T. XII

MONUMENTUM

NCE

IOV2AY: MAMMA: JODAN

B

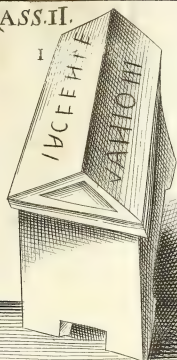
London: Boff. f.

SEPVLCRVM ETRVSCVM CVELNIORVM IN AGRO SENENSI INVENTVM
ACIO-CCXXVIII. NVNC PRIMVM SEX TABVLIS EDITVM.

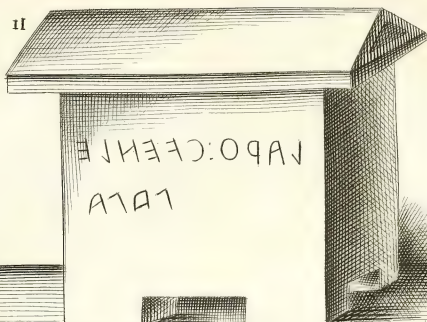

I

II

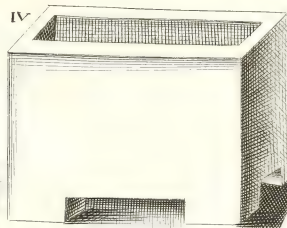
VAHIOH

IACCEHNE

VAP:CEHNE
A7A7

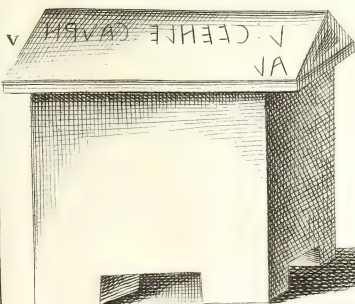
IV

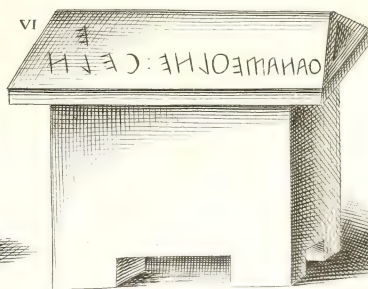
IACCEHNE:MI

OA:VACINE

VAHIAHA
A7A7

IV

V:CEHNE:CAVPH

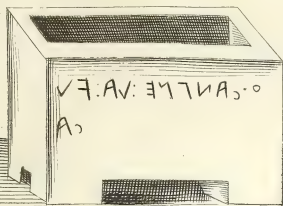
OA:VACINE:CEH
A7A7

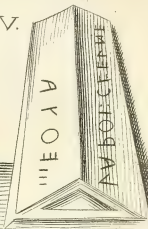
CLASS II.

T. XIV.

I.

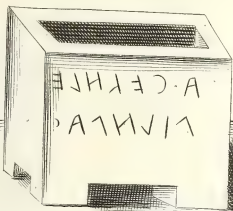

IV.

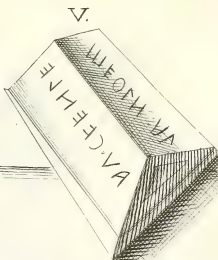

V.F. AV. ETLVA. °
A.
V.F. AV. ETLVA. °
A.

II.

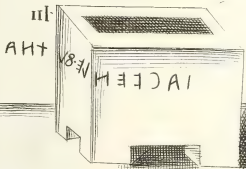

V.

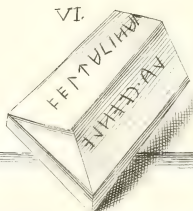

A. CEHNE
LIVRA
A. CEHNE
LIVRA

III.

VI.

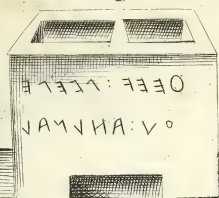
A. CEHNE
LIVRA
A. CEHNE
LIVRA

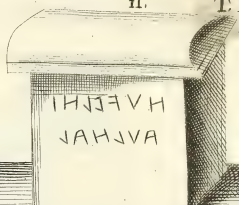
CLASS. II.

I.

II.

XXV

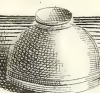
OEEF: LEEF

V: ANVA

HVEFHI

JAHVA

III.

VACE EHI

IV.

VACE EHI

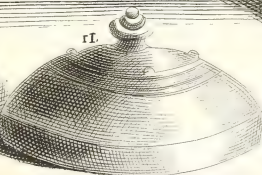
I.

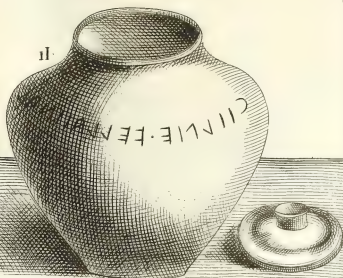
III.

II.

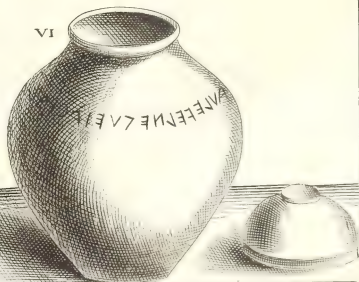

ILIE FEPALIN V FELIA:YELINEI

V:CEPNE:Y:8 VPHAN V A:CEPNE:2EIKIA

V:CEPNE:Y:8 VPHAN V A:CEPNE:2EIKIA

I

II

IVCERL

APPCLIVEAHNH

III

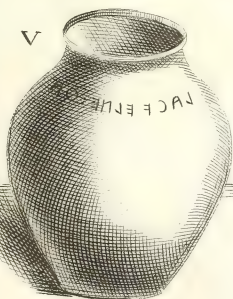
IV

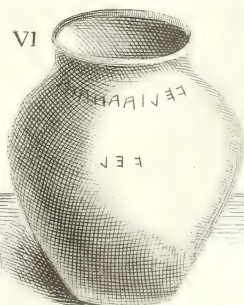
NE·LEELATINAL

OVAM·MIRAEI

V

VI

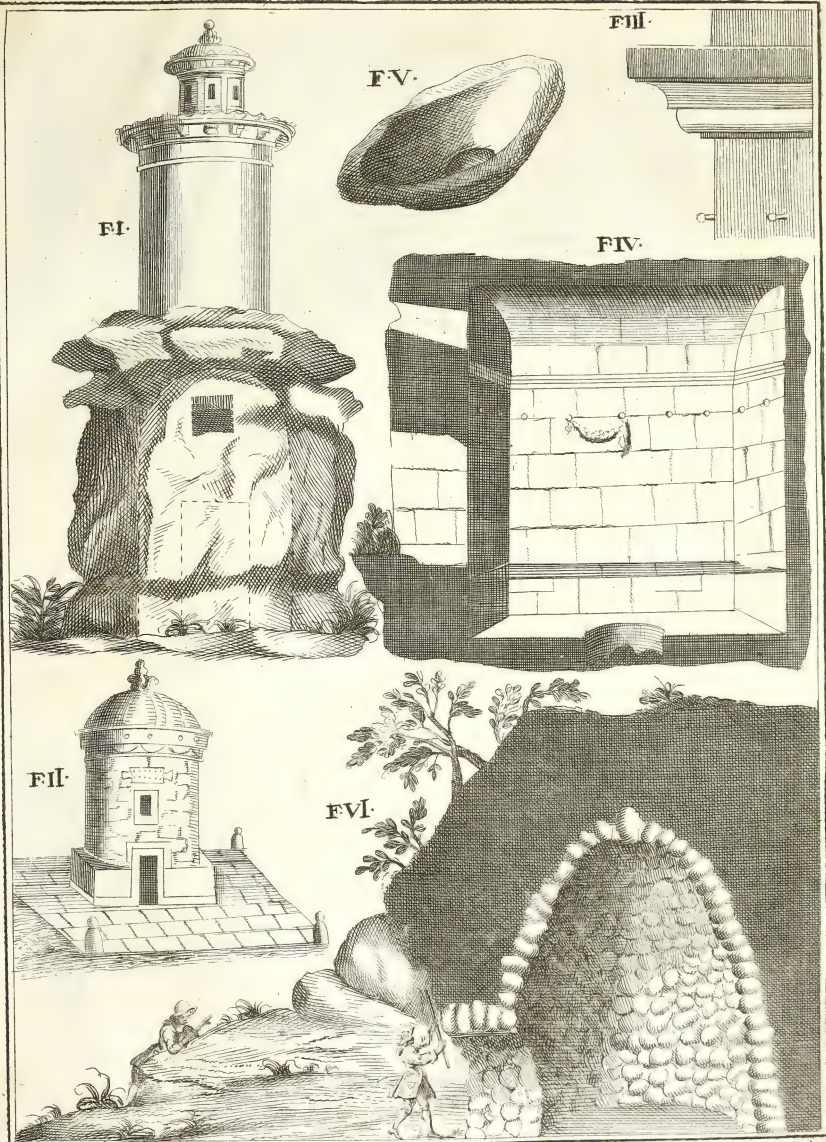

AO·ENJEEAL

FEI·AANAM

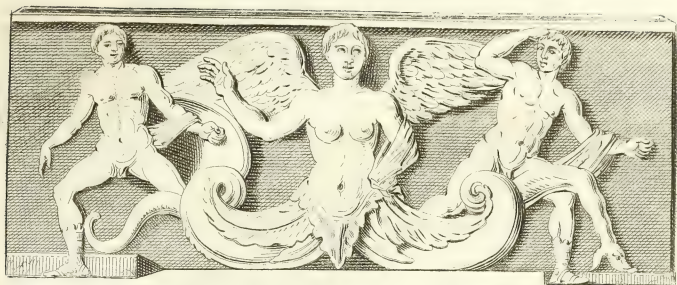
FEI

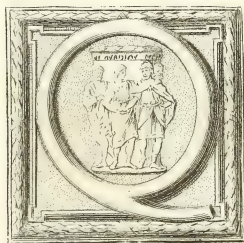
MVSEI ETRVSCI

CLASSIS III.

DISSERTATIO III.

DE SEPVLCRORVM ETRVSCORVM ORNAMENTIS.

PROOEMIUM.

Vod Panvinus vir immortalis, de studio Romanarum Antiquitatum a se instaurato amplificatoque, identidem affirmabat (1), nullam artem eodem tempore & inventam simul esse & absolutam; nam omnes humili tenuique ab initio profectae, paulatim, quasi per gradus adscendentes, ad id quod summum videtur pervenerunt: id ipsum liceat & mihi de pulcherrima, atque utilissima Etruscarum Antiquitatum in-

vestigatione, in quam hasce symbolas contuli, auspicato vaticinari: fore aliquod tempus, forsitan non longe remotum, in quo ea, quae adhuc nonnullis involuta tenebris delitescunt, accuratius limatiisque expensa a doctis hominibus, genuino in lumine ita conlocentur, ut nullae controversiae, nullumque dubium supersit:

Vol. III.

P

&

(1) Vide Praefationem in Comment. Reip. Rom.

& si quae in antiqua Etruscorum lingua intelligenda adhuc remanent offusae nubes, post tot illustrium virorum, & meas quoque lucubrationes ac vigilas, penitus discutiantur.

II. Mirum autem in modum huiusmodi studia clarescere atque amplificari poterunt, si alia Monumenta in lucem quantocius proferantur; nam illud perspectum exploratumque est, in eorum collatione universos huius studii & investigationis progressus consistere, atque huiusmodi Vetustatis reliquias mutuam sibi lucem conferre. Necessesse igitur est, ut non solum viri docti in Antiquitatibus Etruscis illustrandis egregiam navent operam; sed cum his opus est, ut in singulis Etruriae urbibus certent, seque socios addant nobiles ac locupletes Viri, qui publico bono haec Monumenta undique conquirant, nec perire aliove distrahi patiantur; & hoc amplius in his colligendis conquirendisque sagacem diligentiam adhibentes, opes suas in effodiendis agris, atque eruendis e terrae visceribus praeclaris hisce maiorum nostrorum eruditis reliquiis, liberaliter impendant. Crevit enim hac nostra aetate amplificatumque summo opere est Etruscarum Antiquitatum studium, ex quo praestantes genere ac virtute Viri, quos in mea *Historia Etrusca Antiquaria* eximii laudibus recensui, certatim antiqua haec Monumenta e tenebris eruerunt, atque ab interitu vindicarunt: iisdemque summo labore collectis, maximisque sumptibus undique conquestis, Musea sua instruxerunt, virisque doctis illustranda tradiderunt. Pretiosa hac Etruscae Vetustatis suppellectile in lucem cum a Bonarrorio, tum a me prolata, & quis non videt quantum ingenia Italorum in his explicandis statim inclaruerint, quam felices progressus fecerint, & quantos deinceps facturi sint? Illud plane compertum atque exploratum est, a maioribus nostris, bellis domi forisque distentis, ea vel neglecta, vel fracta, ac dispersa, & in calcem etiam redacta fuisse, & per annos ferme trecentos, postquam inventae sunt toto orbe celeberrimae Tabulae Eugubinae, turpiter desides torpuisse, cum Italos, tum etiam Transmarinos litteratos homines; quia aut nulla, aut quampaucissima tunc prodierant Etruscorum antiqua Monumenta: & quae inventa fuerant, quia deerant alia, plura exemplaria quibus cum conferrentur, spuria & falsa iniquo iudicio habebantur; quare veluti desperatum, nullisque ingenii viribus adsequendum opus, Etruscae antiquae linguae investigationem reiecerunt, exemploque suo alios, ne hoc ipsum studium, degustarent, coegerunt.

III. Eximium hoc beneficium, etsi non uno in loco litterariae Reipublicae factum praedicaverim a Doctissimo ac Praestantissimo
Ro-

Romanae Aulae Praefule MARIO GVARNACCIO, Patricio Volaterrano, atque ab eius germanis Fratribus longe ornatissimis, IOANNE Praeposito Volaterranae Ecclesiae, & Ordinis D. Stephani Equite, & a PETRO Equite Hierosolymitano; hoc tamen in loco, in quo praeclara Etruscorum Monumenta ab iisdem collecta, nunc primum a me proferuntur atque illustrantur, praecipua certe cum laude memorandum est; quod nempe ab anno CIO. IO. CC. XXXVIII. ad hoc usque tempus, ingentibus sumptibus, ac perpetuis curis tot patrias Tuscorum Volaterranorum memorias e terrae sinu ac latebris proferendas curarint, ut perinsigne MVSEVM exstruxerint: & quidem (quod omnem laudem supergreditur) non alia plane de causa, nisi ut patriam suam, quae Etruscae gentis nomen, gloriam ac potentiam mirifice propagavit, hisce ornamentis omnigenae eruditionis nobilitarent, suisque impendiis dignitati atque utilitati litterarum prospicerent: quod plane egregium voluntatis propositum in fronte ipsa nobilissimi Musei sui, ad perpetuam tam singularis beneficii memoriam, hac epigraphae candido marmori inscripta, testari voluerunt.

ETRVSCA MONVMENTA

DIVTVRNO LABORE ET CVRA

E PLVRIMIS ERVTA VOLATERR. HYPOGAEIS

GVARNACCII FRATRES

MARIVS ROMANAE AVLAE PRAESVL
 IOANNES D. STEPHANI EQVES
 VOLATERRANAE ECCLESIAE PRAEPOSITVS
 ET PETRVS EQVES HIEROSOLYMITANVS
 EXCITATIS TVM CIVIVM TVM LITTERATORVM
 HOMINVM STVDIIIS. MVSEO EXSTRVCTO.
 IN PATRIAE DECVS ET ORNAMENTVM
 DEDICARVNT. ANNO CIO. IO. CC. XLII.

IV. Sed ea, quae in laudem tum MVSEI GVARNACCII, tum PVBLICI, quod exstat in Palatio Priorum, adferri possunt, hoc fincero quidem & pulcherrimo elogio honestavit cumulavitque Vir Illustrissimus Marchio Maffei, qui anno CIO. IO. CC. XXXIX. optatus Guarnacciorum hospes, per aliquot dies Volaterris moram summa cum voluptate trahens, Etruscas Vnas omnes vel opere anaglypho, vel epigraphae insignes observavit ac descripsit, &, dum inter-

rim ex Hypogaeis Sepulcris eruerentur, impenfis Clarissimi Praefulis MARII GVARNACCII, interfuit, & vidit; quare haec praeclara Civium nobilissimorum studia summis laudibus ita illustravit (1): *Ma non sa, che sia antichità Etrusca figurata, chi non è stato a Volterra. Questa nuova applicazione alle cose Etrusche ha fatto scoprire gran numero di reliquie non meno curiose, e dalle comuni diverse, di quelle che si vanno a cercare con lunghissimi viaggi in Oriente. Ben sessanta Castelle funerali, istoriate a rilievo, si veggon' ora nel solo Museo pubblico di quella Città, fra le quali non poche di bella maniera, e di buon disegno. Molto vi si rappresenta, che non viene da Storie o Favole conosciute; ma di ciò non è questo il luogo. E' particolare anche la materia; perchè la maggior parte son d' alabastro, pietra nobile di quel territorio nativa. Nè quella raccolta è sola. Ammirasi fra l' altre il bel Museo di Monsignor Mario Guarnacci: il quale, siccome tra i Prelati tanto si distingue in Roma, così ha voluto segnalarsi nella Patria, facendo scavare senza risparmio ne' suoi beni, e favorendo nobilmente, insieme co' degnissimi suoi Fratelli, chiunque nell' erudizione Etrusca si adopera.*

V. Ad patriam veterum Etruscorum Volaterranorum Historiam, Religionem, mores, & ritus illustrandos maxima profecto praefidia suppeditant haec Monumenta: quae eo magis in pretio habenda sunt, quia certo scimus non aliunde advecta, sed in proximis eiusdem urbis agris eruta, & cum his eximiis ingenuitatis ac sinceritatis notis in lucem a me missa fuisse. Plurima dum eruerentur ex Etruscis Cryptis, ipse quoque non semel vidi & interfui: atque ex his non Vrnas tantum, sed picta etiam Vascula, & pretiosam suppellectilem effossam sum contemplatus, & a peritis Pictoribus ante meos oculos diligenter delineandam curavi. Haec, quum iam diligenti studio adnotaverim, uberem mihi praebent materiam, primum differendi DE ETRVSCORVM SEPVLCRORVM ORNAMENTIS; quibus observationibus praemissis, mox ad singula elegantissima MVSEI GVARNACCII Cineraria emblematis, insculpta variis, illustranda gradum faciam. Neque haec silentio praetereunda esse duxi, postquam de ipsis Hypogaeis Sepulcris Etruscorum, deque eorum externa atque interna Architectura in superiore Dissertatione verba feci.

C A P V T I.

Urnae cinerariae & Ollae, praecipua Sepulcrorum Etruscorum ornamenta, observantur.

I. **D**E ETRUSCORVM SEPULCRORVM structura, aditu, portis, ostiis, valvis, lacunaribus, scamnis, ac parietibus pictis inscriptisque postquam disserui, Urnae, cineribus mortuorum servandis dedicatae, religiosoque ritu consecratae, observandae supersunt. E cinerariis hisce arculis, anaglypho opere sculptis, omnem fere hausimus scientiam rituum ac morum veterum Etruscorum. Hae nobis patefecere, quae ad Religionem huiusce inclitae gentis pertinent, quae opiniones, quique Dii & Heroës cum Graecis Latinisque communes apud eos culti: quae peculiare Fabulae sive Historiae, quae sacrificia, quae anathemata sive donaria, quae in funeribus habita sacra & caerimoniae, qui luctus, quae lugubres vestes, qui honores tributi mortuis, quae horum populorum opinio circa defunctos, quae artes & studia, qui ludi in eorum honorem instituti, quae Magistratuum insignia atque ornamenta, quae demum illustriores apud eos familiae fuerint.

II. Fuere Deorum Manium sacra, ritus, atque honores, teste Catone in Commentariis Iuris Civilis (1), occultae & abditae Religionis; adeo ut de Etrusca nihil prorsus hodie sciremus, deperditis iam Acheronticis libris, & Pontificum voluminibus, quae sacra iura docebant, ni ad hanc eruditionis partem profecto maximam, praesidium & lucem Urnae sepulcrales, Historiis patriis ac peregrinis caelatae, quibus instar libris usi sumus, suppeditassent. Thomas Dempsterus, qui de Etruscorum ritibus, inventis, studiis, & artibus disseruit, septemque Libros in his illustrandis copiose scripsit, de Etruscorum funere omnino siluit. Etruscae eruditionis thesauros, horum Monumentorum ope, primus omnium aperuit, Florentini Senatorii Ordinis decus, Bonarrotius: mox Celeberrimi viri Bourguetius, Oliverius, & Maffei: inde ego, qui Bonarrotii vestigia secutus, plurima Etruscorum monumenta nunquam antea edita trecentis Tabulis ad hoc usque tempus, & totidem postmodum, Deo dante, in lucem protuli ac proferam: inde etiam spartam hanc optatissimam diuturnis vigiliis & lucubrationibus feliciter occupavit vir Praeclarissimus Ioannes Baptista Passerius, qui tenebras

pae-

(1) Vide Festum in v. *Mandus*.

paene omnes, quae hoc studium occupabant, omnigenae eruditionis suae luce discussit, qua auspice, me multum profecisse ingenue profiteor. Is Acherontica Tuscorum sacra, quae divinitatem defunctorum animabus, ut stulte credebant, largiebantur, egregio Commentario illustravit: de Genii Domestici cultu deque Laribus erudite disse-ruit: funebres ritus ostendit: epitaphia, Etruscis tumulis insculpta, explicavit.

III. Nunc haud pauca in Etruscorum Vrnis, quae praecipua sunt Sepulcrorum ornamenta, elucidanda mihi supersunt. Primum de qualitate, de varia earum figura, de Sculptoribus Tuscis, denique de earum emblematis nonnulla praemittenda sunt. Vrnae Etruscae aliae sunt marmoreae, aliae e Tiburtino lapide, aliae e topheo, aliae fictiles: ex his item aliae purae, praeter inscriptionem, nullis ornamentis insignes: aliae sculpturis variis, ad haec columnis & architettonico cultu, & imaginibus Defunctorum pereleganter ornatae. De Ollis cinerariis, deque Vasculis pictis postmodum dicam. Quod ad earumdem Vrnarum sive Arcularum figuram adinet, quadratae hae sunt, perparvae; adeo ut maiores vix pedes duos Romanos latitudine, altitudine vero simul cum operculo unum supra dimidium vix excedant.

IV. In singulis Cinerariis Vrnis titulus brevis est, ut facile unico obrutu legentibus declararet Defuncti nomen, cuius cineres in his servabantur. Idem tituli vel in medio huiusmodi Arcularum sive Cinerariorum corpore, vel superne in operculis, interdum in una tantum, interdum etiam in utraque tecti facie, & non raro etiam in labro ipso operculi scripti sunt, uti videre est in adlatis exemplis. Opercula in utroque latere trianguli figuram superne referunt; adeoque si Vrnas hinc inde spectes, parvi, ut ita dicam, templi speciem quamdam praefere videntur. Proprium enim templorum, & aedium sacrarum fuit fastigium, quae pars utique nobilior in aciem definebat, cuius in tympano Deorum, quibus ea templa dedicata erant, nomina notari solebant. Huiusmodi fastigium divinitatis insigne habitum est: quare haud mirum defunctorum Manibus, quos Deos censabant, tributum fuisse, quum huiusmodi divini honoris testimonium Caesari adhuc vivo a Senatu adsignatum sit, qui primus habere coepit in domo sua, in quo sequentes Caesares imitati sunt, & postea etiam alii proceres usurparunt: idque e Statio constare Bernardinus Baldus Vrbinas adnotavit (1). Harum Vrnarum, sive Cinerariorum, quae e Tiburtino marmore constant, exempla non pauca habes in Volumine I. Musci Etrusci in Tabu-

lis

(1) Vide in Lexico Vitruviano in v. *Fastigium*.

lis CXCI. CXCII. CXCIII. CXCIV. & CXCV. e locupletissimo Museo Buccellio depromta. Ex his illud spectatu dignissimum in Tabula CXCII. num. 111. quod tecti in morem utriusque declivis, eleganter tegulis opertum adparet, sacramque aedem fastigio suo refert. Alterum, quod viderim exemplum, exhibet marmoreum Etruscum Cinerarium, templum referens, titulo tamen destitutum, quod Senis existat apud Nobiles Borghesios, & opportuno in loco proferam. Sed vero propius templorum fastigia in utroque latere repraesentant Cineraria Cuelniae sive Cilniae gentis, quae a me iam edita sunt. Manavit inde hic mos ad Romanos, qui marmorea Cineraria tum quadrata, tum rotunda ad instar parvi templi in eum modum aedificaverunt, uti me iam ostendere memini ad Monumenta, quae existant in Museo suburbano Strozio, exemplis ex eo adlatis (1). Quod si quis est, qui huiusmodi Etrusca Cineraria sive Ossuaria quadratae formae, quorum opercula in utroque latere Graecum Δ referunt, & tegulis operta repraesentantur, non aedium sacrarum aut aedicularum figuram, sed potius in speciem domesticarum domorum exstructa arbitretur, huic quoque opinioni non adversabor; nam Sepulcrum DOMVS AETERNA dicitur in antiquis inscriptionibus (2): & in quodam sepulchrali titulo apud Fabretum legitur (3): DOMO. MORT. SAC. *Domo Mortis seu Mortuorum sacrum*: quo etiam nomine in divinis Litteris Sepulcrum designatur, uti praesertim in Psalmo XLVIII. vers. 12. *Et Sepulcra eorum DOMVS illorum in aeternum*. Quod ad titulos Cinerariorum pertinet, nonnulla mox observanda proponam, & familiarum nomina, itemque hominum ac mulierum nomina ac praenomina, atque insuper numerales notas breviter expendam.

V. Cinerariorum Etruscorum simplex elegancia, nullis fucata Sculptorum lenociniis, primi aevi vetustatem perspicue ostendit. Arculis in hanc formam aedificatis usi quoque sunt Latini, & Romanorum antiquissimi, uti apud Sanctem Bartolium Cineraria Furiorum testantur. In arca situm fuisse in Ianiculo Numam, qui Romae regnavit post Romulum, memorat Plinius (4), auctoritate Cassii Heminae vetustissimi Annalium auctoris. Secutis temporibus feverior illa patrum parsimonia, quae Cinerariis hisce parvis ac minime sumtuosis contenta erat, sensim ad maiora ornamenta humana ambitione prolapsa est; quare si quis singula spectabit, temporum ordinem facile deprehendet. Frequentiora quorundam Cinerariorum ornamenta, quae passim occurrunt, sunt paterae sacrificales, peltae, del-

(1) In Par. I. Inscr. ant. Etr. Urbium.

(2) Ibidem Cap. IX. num. 166.

(3) Inscript. Domest. Cap. X. num. 562.

(4) Histor. Natur. Lib. XIII. Cap. XIII.

delphines, gryphes: non raro quoque sculpti ferales flores, ut in his Vrbis Musei Guarnaccii videre est, & solutae coronae, sive encarpis: aliquando etiam feralis mensa, & feretrum: frequenter Mortis imago in larvae speciem: Gorgonis caput, ad Fati vim ac malignitatem declarandam: nonnumquam Deorum Infernalium arma, clava, securis, malleus: item ostium, quod mortuorum domum designat: interdum in his sculptae lucernae adpensae, ut in Clusino Cinerario in Appendice ad Dempsterum Tabula LXXXIV. num. 11. Nil vero frequentius rosis occurrit; nam, quod innumerae Romanorum inscriptiones testantur, rosarum profusiones factas iussasque in parentalibus in honorem defunctorum, ex his Etruscis Cinerariis usum huiusmodi rosarum longe antiquissimum fuisse comperimus. Testamento suo Romani cautum voluere, ne quis Sepulcra aperiret, quod in sepulcralibus titulis frequenter exprimitur. Idcirco Sepulcra sua si in aediculis, aut in tribunis, aut in foliis collocarentur; adeoque exposita essent his, qui Conditoria ingrediebantur, laminulis ex aere, post inlatum corpus aut cineres, ita claudenda, ne aperiri possent, heredibus ac propinquis mandarent. Exstat in meo Museo praegrandis Sarcophagus & arcula marmorea, in quibus in utroque latere laminulae aerae, plumbo insertae & confipatae fragmenta supersunt, quae arculae labrum cum operculo coniungebat. Sed huiusmodi tutamen contra Sepulcrorum violatores in Etruscis Vrbis, in Cinerariis sive Ossuariis nondum observavi. Illud notandum superest, opercula latitudine maiora esse subiectis Arculis seu Cinerariis: nec semper eorum fastigia in acumen sive aciem desinere; verum etiam superne arcuata, fornici speciem referre, quae antiquior fuit Sepulcrorum exterior forma, ut in Cortonenli Hypogaea Crypta observavimus.

VI. Nec silentio praetereundum singulare illud Cinerarium, a me supra adlatum in Tabula XV. num. 1. inventum in Sepulcro Caelniorum, quod intrinsecus duabus loculis seu cellulis excisum cernimus. Id factum intelligimus, ut defunctorum cineres quietis propinquitate, sicuti viventes sanguinis vinculo, fruerentur. Invaluit hic mos etiam apud Romanos, qui in una eademque arca plurius defunctorum cineres in puticulis condiderunt: & Sepulcro bisomo, trisomo, quadrisomo usi sunt, quod duorum, trium quatuorve corporum capax fuisse nemo ignorat.

VII. Expensis Cinerariis Etruscis, quae Tiburtino lapide vel tophaceo constant, ad Ollas fictiles, e pinguiori rubra argilla elaboratas, & ipsas servandis defunctorum cineribus a Tuscis nostris dedicatas, gradum facio. Harum quae fuerit figura, ex adlatis e

Sepulcro Cuelniae seu Cilniae gentis, aliisque penes Dempsterum Tab. LXXXIII. intelligere possumus. Vtrinque interdum ansatae, interdum etiam sine ansis Ollae occurrunt, plane omnes operculo munitae. Quod autem & in his Ollis conditi fuerint Defunctorum cineres, non solum evincunt semivstorum officulorum fragmenta in iisdem reperta; verum & Etrusci quoque tituli, in iisdem vel stilo incisi, vel atramento rubrove colore scripti, sive in corpore, sive in collo, tum etiam in operculis, qui nomen defuncti declarant. His prisca Tuscorum, ut in vita, ita post mortem, contenti fuere fictilibus Vnis Ollisque, quum Deos viderent fictiles effigies suas non reiicere, nec aspernari fictilia signa, statuas & ornamenta in templorum fastigiis posita: neque adhibitas in sacrificiis suis fictiles pateras, nec simpuvia, nec capedines aliaque sacrificalia vasa ex argilla averfari; sed tamquam gratissima habere. Tusci Vasculis fictilibus egregia arte in Etruria, praesertim Arretii, fabricatis, ab ipsis urbis incunabulis Romani Reges, Sacerdotes, Vestales, & mox aliqui Consulares viri cum in sacris, tum in mensis publicis ac privatis usi sunt. Insigne adferam Senecae de Tuberone Consule testimonium (1): *Tuberone paupertatem & se dignam, & Capitolio nudicavit, quum fictilibus in publica coena ostendit, debere his hominem esse contentum, quibus Dei etiam uterentur.* Cum Seneca concordat Valerius Maximus (2). His quoque contenti prisco aevo Romani, teste Plinio (3): *Quin & defunctos se se multis fictilibus doliis condi maluerunt, sicuti M. Varro, Pythagorico modo, in myrti & oleae atque populi nigrae foliis. Maior quoque pars hominum terrenis (forte Tyrrhenis) utitur vasis.* Mitto alia. Scriptorum loca, ne Dempsteri scrinia, ut nonnulli taciti faciunt, expilare videar. Illud adnotare lubet, miram ac plane singularem in fingendis ex argilla vel tenuiore terra Vasculis, & in igne excoquendis, fuisse Tuscorum solertiam ac peritiam: quam in Italia, & maxime in Etruria, elaboratam ac perfectam fuisse, docet Plinius (4); sed de Etruscorum Plastica intra rursus sermo.

VIII. Reperiuntur frequenter in Sepulcris Etruscorum non Cineraria tantum, ut diximus, pura, nullo nempe titulo inscripta; verum etiam Ollae: quod praesertim nobis innotuit, effosso paucis ab hinc annis integro Cuelniorum Sepulcro in agro Senensi. Erit fortasse qui scire cupiat, cui nam usui haec inania Vascula fuerint destinata. Ea idcirco pura, quia nondum consecrata, & cineribus Defunctorum custodiendis addicta oppletaque, crediderim: quod ex ipsis Romanorum Monumentis, licet sequiore aevo constructis, colligi

Vol. III.

Q

po-

(1) Epist. xcviij.

(2) Lib. IV. Cap. 111.

(3) Hist. Nat. XXXV. Cap. xii.

(4) Ibidem.

potest; in quibus tum ipsum Monumentum, si mortuorum cadavera in illud inlata non fuissent, *virginem*; tum Ollas, si nondum suscepissent Defunctorum cineres, adeoque vacuae essent, & ipsas *virgines* adpellarunt. Huiusmodi fuit Sepulcrum Christi Domini Servatoris nostri in petra excisum, in quo nondum quispiam positus fuerat, ut Sancti Evangelistae testantur. Apud Fabretum ⁽¹⁾ haec in Romanorum Religione exempla occurrunt: HOC MONUMENTUM VIRGINEM SE VIVI COMPARAVERUNT. & in alio titulo: SE VIVUS EMIT. ET. COMPARAVIT. LOCUM. VIRGINEM. item in alio: COLUMBARIA. XII. IN. QVIBVS. OLLAE. VIRGINES. N. XXIIII. Haec Ossuaria exempla, & ipsa etiam Tuscanica Conditoria inscriptione ornata, perspicue docent, Etruscos, dum viverent, ea sibi aedificare consuevisse; adeoque, tum Cineraria tum Ollaria, iam praeparata, tunc inscripta fuisse intelligimus, quum cineres Defunctorum in his recondenterentur: quo facto, Pontificum auctoritate, ea consecrabantur & dedicabantur. Id etiam in more positum apud Romanos, docent tum Monumenta ipsa, tum epitaphia, quae viuentes sibi posterisque suis Sepulcra extruxisse testantur. Cur vero id facerent, indicat Plinius in Epistola ad Albinum ⁽²⁾: *Tam rara in amicitis fides, tam parata oblivio mortuorum, ut ipsi nobis debeamus etiam Conditoria exstruere, omniaque heredum officia praesumere.*

IX. Descriptis hisce Cinerariis Vrnis & Ollis adde amphoras fictiles, quae, excavatis in solo Sepulcri, sive in massa, sive in foliis quibusdam scrobibus aut puticulis, defodiebantur obruebanturque, adnotato in operculis nomine Defunctorum, quorum cineres in his occludebantur. Id coniicimus ex anaglypho Etruscae Vrnulae maritimae Perusinae penes Dempsterum Tabula LXXXV. num. 1.

CAPUT II.

Nobiliores Etruscorum Vrnae Ollaeque sepulcrales, & nonnulla de antiquitate Plastices, Sculpturae & Picturae Etruscorum observantur.

- I. **D**E Etruscorum Vrnis, anaglyphis variis insculptis, proindeque nobilioribus, in quibus reconditi Defunctorum cineres, nonnullas observationes adlaturus, a fictilibus exordium sumam; nam Plasticen artem, omnium

(1) Inscript. Domeft. Cap. I. n. 308. 309. & 307. (2) Lib. VI. Epist. x.

omnium esse antiquissimam, nemo ignorat; quin matrem Statuarum, Sculpturaeque & Caelaturae, teste Plinio (1), laudabat Praxiteles, qui quum esset in omnibus his summus, nihil unquam fecit, quod antea non finxisset. Hanc artem a Tuscis excogitatam, aliqui Scriptores apud Clementem Alexandrinum adfirmant (2). Plinius, postquam varias veterum Auctorum opiniones adtulit, qui vel apud Corinthios a Dibutade Sicyonio primo figulo; vel in Samo a Rhoeco & Theodoro inventam tradunt, mox per quos in Italiam inuenta sit, his verbis memorat (3): *Demaratum vero ex eadem urbe (Corintho) profugum, qui in Etruria Tarquinius Priscus Regem populi Romani genuit, comitatos fictores Euchira & Eugrammus: ab iis Italiae traditam Platicen*. Sed Plinius eam laudem, quam Graecis dederat, moderans, mox ab Italis, & maxime ab Etruscis, Platicen ad eximia perfectionis decus evectam, & quidem paullo post Romanam conditam, ita scribit: *Praeterea elaboratam hanc artem Italiae, & maxime Etrusiae: Turianumque a Fregellis additum, cui locaret Tarquinius Priscus effigiem Iovis in Capitolio dicendam; fictilem eum fuisse, & ideo mimari solitum: fictiles in fastigio templi eius quadrigas, de quibus saepe diximus. Ab hoc eodem factum Herculem, qui hodieque materiae nomen in urbe retinet. Hae enim tum effigies Deum erant laudatissimae*. His adde Veientes Etruscos, in figlinae artis operibus effingendis praestantes, quibus usos fuisse Romanos, testatur Festus (4): adde M. Varronis insigne testimonium, qui auctor est, fictilia omnia opera apud Romanos ad ornatum sacrarum aedium dicata, Tuscanica fuisse, & longe antiquiora his, quae Graeci Plasticae laudatissimi Damophilus & Gorgasus, iidemque Pictores in Cereris aede Romae ad Circum maximum perfecerunt. Sed quod Graeci, sua semper extollentes, hanc quoque laudem sibi tribuant, frequens inclitae nationis omnem studiorum & artium gloriam, & praeclara quaeque aliorum inventa ad se trahentis, invidia est: illud mirandum, Romanos, potius Graecis longe positos, quam vicinis Etruscis, multorum scite excogitatorum gloriam tribuere maluisse, quod iam antea Bonarrotius observavit (5).

II. Fictiles Urnae, quae a nobis proferuntur, Plattices virilitatem, quam Etrusci diuturno usu sequitis temporibus acquisiverunt, nobis ostendunt. Harum Urnarum anaglypha, non prototypa, sed ectypa sunt, & ita ea adpellat Plinius (6), quae fictiliarii Etrusci artifices, forma ad id parata, in ipsa argilla pura imprimebant, & inde in fornace igne excoquebant. Consueverunt etiam ea anaglypha

Q 2

adhuc

(1) Hist. Natur. Lib. XXXV. Cap. XII.

(2) Stromat. Lib. I.

(3) Ibidem.

(4) In voce *Ratumena Porta*.

(5) In Append. ad Dempsl. §. XXXVII.

(6) In loco supra memorato.

adhuc cruda variis coloribus obducere, & ita picta igne excoquere: quod etiam ab Aegyptiis factum, complura parva simulacra nobis testantur: qua in re tanta artis solertia peritiaque Tusci usi sunt, ut Vrnae non paucae, quae supersunt, post bis mille & amplius annos, colores tam floridos hodie servant, ut recenter pictae videantur. Colores, qui in hisce picturis Etruscorum occurrunt, hi praecipue sunt: albus, niger, rubrus, purpureus, rosaceus, amaranthynus, violaceus, amethystinus, flavus, pullus, castaneus, viridis. Sed colorum symmetriam, quibus fictiles Vrnas ornarunt Etrusci, si quis accurate observare cupit, adeat Bonarrotium ad Tabulam LXXXVI. in Appendice ad Dempsterum, qui colores omnes ab Etruscis adhibitos in his picturis ostendit. Idem vir sagacissimus subspicatur, fictilia haec anaglypha prima picturae fundamenta iecisse, vel saltem quasi lumen primis picturae artificibus praetulisse. Emblemata illud, quod frequenter exhibent Vrnae Etruscae, nempe animarum Defunctorum ad Elysios profectioem, praeecuntibus duobus Geniis, Volaterris expressum vidi in antiquissima Vrna tophacea, lineari pictura in plano, quae constabat quinque coloribus, rubro, pullo, flavo, ac viridi, adservata in Hortis suburbanis Franceschiniis: quae statimac inventa est, ob nimiam oscitantiam, aëris, aestus, ac pluviarum iniuriis exposita, omnino intercidisset, ni, dum colores adhuc aliquantulum vigeabant, delineandam curassem. Singulare hoc exemplum, Bonarrotii opinionem confirmat (1), quod anaglypha ista fictilium Vrnarum variis coloribus picta viam picturae in plano, & colorum dispositioni & harmoniae, quod valde probabile est, facile aperuerint.

III. Exstant etiam in multis Museis, quae paucis ab hinc annis sibi instruxere illustres Viri, aliae Vrnae fictiles, sed rudioribus sculpturis impressae: quae licet variis coloribus ornatae obductaeque hodie non adpareant; tamen antiquitus pictas fuisse, non est dubium: & subspicor, colores, quia crassiores, nec adhibitos perita Artificum manu, vel vitio suo, vel temporum labe evanuisse. Tanta porro peritia in operibus ex argilla perficiendis, pingendisque, & igne excoquendis praecelluere antiqui Tusci, ut ea etiam auri bracteis inducere calluerint: quod egregium opificium observavi non semel in pluribus monumentis, & in quibusdam Baccharum, Satyrorum, & Faunorum capitibus, ex argilla effictis, inventis in Sepulcro Cuelniae gentis in Agro Senensi, quae protuli in Musei Etrusci Tom. I. Tabula LXVII. & observationes nonnullas adieci in eiusdem Tabulae explicatione (2). Alia etiam exempla haec adferre

(1) In Append. ad Dempst. §. xxxvii. (2) Tom. II. pag. 155.

ferre possem de inaurandi arte veterum Etruscorum, nisi me alia, mox producenda & explicanda, ad se vocarent.

IV. Figlinis Etruscorum operibus adconsendae sunt Tegulae fictiles, interdum ornatae imaginibus Defunctorum, ut in Tabula LXXXIII. num. x. in Appendice ad Opus Dempsteri; frequenter vero eorum nominibus, litteris Etruscis, scriptae, quarum in Tuscorum Sepulcris frequentior usus, praesertim apud Politianos & Clusinos: qui nobis innotuit, egregiis in haec studia amplificanda curis Nobilissimi Viri Petri Bucellii, qui iisdem magna copia Museum suum referfit instruxitque: eximium quoque naetae Interpretem Ioannem Baptistam Passerium, qui eas, me rogante, Dissertatione illustravit. Plurimi faciendi sunt harum Tegularum tituli, Etrusca lingua sensim in Latinam abeunte scripti; quare hinc arguimus, Tegularum huiusmodi usum apud Etruscos sequiore praesertim aevo invaluisse, quem Romani amplexati sunt, ut ostendi ad Monumentum sive Columbarium Libertorum & Servorum Liviae Augustae (1).

V. His Tuscanicis operibus ex argilla effectis socianda videntur Cineraria quaedam e lapide plastico composita, quae adfert Bonarrotius in Tabula LXXXIII. num. vi. & vii. quod opus in antiquis officinis apud Clusinos & Politianos quammaxime inclaruit. Adde caput Persephones sive Furiae alatum, ex albo lapide, Perusiae inventum, quod adfert idem Bonarrotius in Tab. LXXXIV. num. viii. quae plastica opera igne indurata fuisse videntur.

VI. Suscepto operi consentaneum videtur, ut descripis fictilibus Etruscorum Arculis Ollisque, ad sumtuosiores eorum e marmore sculptas Vrnas gradum faciam. Hae magna copia erutae sunt, & frequenter eruuntur, ubi marmor vel innascitur, vel ubi e proximis locis veteres Tusci Sculptores commode ad se advectum adhibere potuerunt. Fictiles Vrnae sive Arculae, anaglyphis ornatae, frequenter eruuntur prope Politianum, perraro ibidem marmoreae: prope Clusium & Senas marmoreae & fictiles crebro effosae: Cortonae autem omnes fictiles; Perusiae marmoreae paene innumerae existant, fictiles quampaucissimae. Vtroque genere non paucae apud Pisaurenses, Iguvinos, & Tudertes inveniuntur; illudque adnotandum cum Cl. Passerio, Pisaurenses in operibus ex argilla fingendis valde praestantes fuisse. Volaterris innumerae Vrnae ex nativo eius loci marmore, nempe ex albo alabastro, quo mirum in modum Volaterranae lautumiae abundant, ab antiquis Sculptoribus elaboratae; fictiles vero heic nullae existant, aut perraro inveniuntur: etsi ad figlina opera conficienda, & in fornace excoquenda, integrae officinae

(1) S. vi. pag. 40. & 41.

nae antiquae inventae fuit, ac nuper duae prope Caecinam in ditione Amplissimi Senatoris Equitis Caroli Ginorii, Patricii Florentini, Marchionis Riparbellae & Caecinae, patuere, quarum rudera adhuc monstrantur, e quibus antiqua Vascula plura & amphorae, earumque immensae molis fragmenta prodire. Exstat in Museo Guarnaccio, & in aliis Volaterranis, immensa propemodum copia Vasculorum, quorum varia ingeniosaque figura, symmetria, elegantia, tenuitas, nitor, colores, in admirationem & in laudes spectatores adiciunt. His Volaterrana Hypogaea Sepulcra referta inveniuntur. Faefulis, quia mons ipse non alium lapidem quam arenarium & filiceum producit, ex hoc tantum monumenta sua Faefulani sibi, & finitimis incolis dederunt. Cineraria e topho supersunt, quibus Etruriae urbes Volterrae, Clusium, Senae, Politianum abundant: sed e Tiburtino lapide quae sculpta sunt Cineraria, frequentiora occurrunt apud Pilaureses, Iguvinos, Tudertes, Senenses, Clusinos, Arretinos, Politianos, rarius apud Cortonenses, & apud Viterbienses ex lapide, quem *ninfro* dicunt.

VII. E Plastica, quum ortae sint artes Statuaria, Sculptura & Caelatura, expensis Vrnis fictilibus, ad marmoreas gradum facio. Has non raro referre Graecas Historias, praefertim Homericas, non est dubium; quam meam opinionem nuper contra eos, qui aliter sentiunt, egregie tutatus est C. V. Passerius in suis Epistolis Roncaliensibus. Is vir eruditissimus Tudertem Vrnas, a me editam in Tom. I. Musei Etrusci Tabula CXXXV. Pario marmori insculptam esse adfirmat (1). Hinc non levis suspicio orta est, haec Vrnas vel tunc sculptas fuisse, quum Etruscorum commercium cum Graecis maxime florebat: vel e Graecia transvectas variis hisce emblematis insculptas, & per Etruriam ab Artificibus in officinis expositas, hisque venditas, qui dum viverent Sepulcrum sibi condere & ornare curabant. Priorem opinionem admitto; sed alteri de transvectione huiusmodi Vrnarum e Graecia, quo minus admittere possim, ob stare videntur complura Scriptorum antiquorum testimonia, quae Plasticen, Sculpturam, maxime vero Picturam in Italia viguisse, non florente tantum Romanorum Republica, sed etiam multo ante Romanam conditam, ac valde perfectam imperantibus Regibus, perspicue, ni fallor, evincunt. De Plastica, quum supra eius antiquissimam originem & usum apud Tuscos adnotarim, nihil heic dicam; etsi alii non desint Auctores, qui laudant Tuscanica opera plastica, qui heic addi possunt. Nihil etiam de Architectura dicam, postquam

(1) Vide Tom. XXII. Opusculor. Scientif. Epist. I. pag. 366. Sed, me latet,

hanc ipsam Vrnas insculptam esse Pario marmori.

quam de hac quoque non pauca alibi adtuli. De Sculpturae apud Etruscos antiquissima origine & usu, Plinii testimonium (1) silentio minime praeteribo: *Tuscanica signa per terras dispersa, quae in Etruria factitata non est dubium, Deorum tantum putarem ea fuisse, ni Metrodorus Scepsius, cui cognomen a Romani nominis odio inditum est, propter duo millia statuarum Vulfinios expugnatos obiceret. Mirumque mihi videtur, quum statuarum origo tam vetus in Italia sit, lignea potius aut fictilia Deorum simulacra in delubris dedicata usque ad devictam Asiam, unde luxuria. Cassiodorus laudat Tuscos Statuarum inventores (2): Statuas primum Tusci in Italia invenisse referuntur; quas amplexata posteritas paene parem populum Urbi dedit, quam natura procreavit. Sed & Picturam remotis maxime temporibus, ante adventum Demarati Corinthii, qui Tarquiniis Etrusca urbe constitit, absolutam fuisse, diserte docet laudatus Plinius (3): Picturam linearem inventam dicunt a Philocle Aegypto, vel Cleanthe Corinthio. Primi exercere Ardius Corinthius & Telephanes Sicyonius, sine ullo etiamnum colore, iam tamen spargentes lineas intus. Ideo &, quos pingerent, adscribere institutum. (Id & ab Etruscis factum paterae figuris & Etruscis litteris ornatae lineari caelatura docent) Primus invenit eas colorare, testa (ut ferunt) trita, Cleophantus Corinthius. Hunc, aut eodem nomine alium, fuisse, quem tradit Cornelius Nepos, secutum in Italiam Demaratum, Tarquini Prisci Romani patrem, fugientem a Corintho iniurias Cypseli tyranni, mox docebimus. Post haec ita concludit Plinius: *IAM ENIM ABSOLVTA ERAT PICTURA ETIAM IN ITALIA*. Sed, ne quis dicat, me nimiam Etruscis laudem tribuere, quod aliqui Censores non aequo certe iudicio nuper scriptitarunt, Latinos Pictores, qui Historias admiratione, laudibus ac praemiis dignas pinxere ante Romam a Romulo, ut aiunt, conditam vel renovatam, operae pretium est recensere, ne Latium quoque hac eximia laude fraudetur. Memorat Plinius, Marcum Ludium Elotam, Aetolia oriundum, primum omnium artem pariete pictura convestiendi in Italiam invexisse, adeoque pinxisse Ardeae templum antiquissimum, Iunoni Reginae dedicatum, ut observat V. C. Iosephus Roccus Vlpus Soc. Iesu Presbyter (4). Igitur post adlatum superius testimonium, quod est adnotandum, haec subiungit idem Plinius (5): *Exstant certe hodieque ANTIQVIORES VRBE PICTURAE Ardeae in aedibus sacris, quibus equidem nullas aequae demiror tam longo aetvo durantes in orbitate tecti, veluti recentes. Lanuvium quoque, celeberrimam ac vetustissimam**

mam

(1) Hist. Nat. Lib. XXXIV. Cap. VII.

(4) Tom. V. Vet. Lat. Prof. Lib. X.

(2) Variar. Lect. Lib. VII. Form. 15.

Cap. IV.

(3) Hist. Nat. Lib. XXXV. Cap. III.

(5) Hist. Nat. Lib. XXXV. Cap. III.

mam Latii urbem, picturas pari antiquitate & dignitate spectabiles iactare ait, quae etiam sua aetate adhuc durarent, & ita describit (1): *Similiter Lanuvii, ubi Atalanta & Helena cominus pictae sunt nudaе ab eodem artifice (nempe M. Ludio Elota) utraque excellentissima forma; sed altera ut virgo, ne ruinis quidem templi concussae. Pontius Legatus Cati principis eas tollere conatus est, libidine accensus, si tectorii natura permisisset. Hac quoque laude mox Caerem condecorat: Durant & Caere, antiquiores (urbe) & ipsae: nempe picturae: fatebiturque quisquis eas diligenter aestimaverit, nullam artium celerius consummatam, quum Iliacis temporibus non fuisse eam adpareat. Ex his igitur colligimus, Picturae in Italia, & maxime in Etruria, vetustissimam esse originem atque usum: eam tamen redditam magis magisque consummatam ac perpolitam credibile est, post adventum Demarati, aliorumque eximiorum artificum Corinthiorum, quorum commercio Tusci multa artibus, quas Graphice complectitur, feraci cultoque ingenio suo addiderunt, & singulas mirum in modum perfecerunt.*

CAPUT III.

*De Architectura, ceterisque Etruscarum Vrnarum
sepulcralium ornamentis.*

I. **S** Vmtuosiorum Vrnarum sepulcralium Etruscarum Architectura, aliaque iisdem adiecta ornamenta, haud peregrina sunt, sed plane Tuscanica, quae Sculptorum huiusce nationis mirum ingenium ac solertiam ostendunt. Sed antequam ea describam, illud adnotare lubet, non omnes Vrnas aequalem peritiam, & elaboratum opificium praeferre. Siquidem aliae sunt eximio ac praecellenti opere anaglypho sculptae: aliae eleganti: aliae pariter, quae plane rudi & inconcinna caelatura insculptas figuras exhibent. Siquidem in celebrioribus Etruriae urbibus plures forsitan Sculptorum officinas fuisse conicio, in quibus Vrnae iam paratae ostendebantur, ut emerentur ab his, qui Sepulcrum sibi suisque condere volebant: quod & apud Aegyptios in usu fuisse, ex Herodoto paullo superius adnotavi. In his Tuscorum officinis ad lubitum emtorum, prout eorum genius, luxus, opes, tenuitasque exigebant, servabantur atque offerebantur Vrnae, vel a peritissimis,
vel

(1) In eodem Lib. XXXV. Cap. 111.

vel a mediocribus Sculptoribus, vel etiam ab eorum discipulis & tironibus caelatae; adeo ut singulae Vrnae vel maiore, vel minore, vel tenui etiam pretio venderentur, observata opificii, seu maioris seu minoris, praestantia, sive etiam mediocritate operis, quod in anaglyphis infusum erat. Discipuli ac tirones praestantium Sculptorum eas Vrnas, exquisitiore artificio elaboratas, & ipsi exprimebant, &, prout ipsi periti erant, ornatas variis emblematis eas perficiebant. Id etiam manifeste evincitur ex iisdem Etruscarum Vrnarum emblematis ac typis; nam thema hoc vel illud, quod in hac vel illa Vrna sculptum spectabis, in aliis compluribus repetitum inaequali sculptura & opificio tibi occurret. Variant etiam in singulis Etruriae Urbibus Vrnarum themata; nam alia, exempli gratia, peculiariora sunt Perusinarum, alia Clusinarum, alia Volaterranorum, & frequentiora apud hos, quam apud illos observantur: & sic de singulis Etruriae populis, quod facilius clariusque tum ex editis, tum ex his quae mox proferam, intelligetur.

II. Sed docti illi homines, qui marmoreas Vrnas, in Conditiois Etruscis inventas, in Graecia sculptas, & hoc modo elaboratas in Etruriam transvectas, & in Etruscis officinis venditas subspiciantur; primum illud ostendere debent, Graecos, aliquo saltem tempore, Vrnas defunctorum suorum hisce cum ornamentis caelare consuevisse. Quod si dixerint, saltem Vrnas Graecorum archetypas primum in Etruriam advectas fuisse, ut tanquam prototypa essent, e quibus reliquarum Vrnarum caelandarum exempla mox peterentur, multo magis, ut id exemplis ostendant, opus erit. Sed apud Homerum longe diversa Elpenoris, Patrocli, Achillis, aliorumque Sepulcra describuntur; nam ad tumulum Defunctorum columella designebatur ⁽¹⁾, in qua vel nomen, vel cum nomine laudes defuncti scribebantur. In amphoris reconditos Heroum cineres docet idem Homerus, Patrocli funus describens. Philostratus, Achillis Sepulcro statuam, quae eius imaginem referret, adiectam scribit, de qua tamen silent Homerus & Herodianus ⁽²⁾. Hectoris Sepulcrum ornavit columella, super qua impositus eius clypeus cum leonis symbolo: cuius schema exhibet Homerica Tabula ex Stesichoro Arctino & Lesche, edita a Fabretto num. 110. Eiusdem Hectoris Sepulcrum duo gradus sive scamna externe ambiunt, in quibus eius mater & sorores & consanguinei sedentes eum plorant: quo conspecto schemate, subspicatus sum, in Sepulcris Etruscis, in quibus duo aut tria scamna excisa sunt, in superiore atque eminentiore ex his Vrnas Defunctorum collocatas fuisse: in imo vero propinquos Defunctorum sedentes

Vol. III.

R

lu-

(1) Iliad. Lib. XVII.

(2) In Caracalla Lib. IV. Cap. VIII.

luxisse, & forte silicernium celebrasse. Passim apud veteres Scriptores monumenta illustrium virorum variis ornamentis & parergis ornata legimus, quae defunctorum vitam, artes, studia, & praeclara inventa denotarent. Interdum etiam imposita arma & instrumenta, quibus in vita usus quis fuerat, ut in Sepulcris Erethriorum, in quibus Philostratus ⁽¹⁾ ait scripta Graecis litteris mortuorum nomina, & naves insculptas: quae *ἐπιταφειύματα* unus post alium hi omnes repetunt, qui de funeribus antiquorum scribunt, nec aliquid nobis antea ignotum in lucem proferunt ⁽²⁾. Sed haec ipsa insignia, itemque artium ac studiorum instrumenta, in Vrnis Tuscorum desiderantur. Evolvi etiam Pausaniam, Diodorum Siculum, & Apollodorum, aliosque veteres Scriptores, apud quos vetustissima, quae describuntur, Sepulcra cum Etruscis iam a me adlatis ac deinceps adferendis haud convenire didici. Sed haec & alia, quae docti viri, obiectis nonnullis difficultatibus, scripsere, si otium posthac erit iucundius ac tranquillius, Deo dante, peraccurate expendam in meis Quaestionibus Etruscis.

III. Cum Graecis sane in multis conveniunt Etrusci; sed ea, quae cum iisdem communia habent, ita ornant, variisque additamentis, miro ingenio ac solertia excogitatis, nobilitant, ut in omnibus elegantioris cultus eos studiosos fuisse intelligamus. Achillis Sepulcrum, nempe praealtam marmoream columellam, cum urna eidem imposita, iuxta quam Polyxena flexis genibus, manibus post terga revinctis, a Pyrrho Neoptolemo mactatur, exhibet singularis Etrusca Vrna marmorea, quae in meo Museo exstat ⁽³⁾. Graecorum more, Etrusci columellas marmoreas tumulis imposuere, & quidem Defunctorum nomine inscriptas; sed eas longe diversa figura effinxerunt, & quidem interdum superne corona redimitas, ut exhibent Tabulae XI. & XVI. in Classe IV. a me adlatae. Etrusci quoque leones integros, vel capita leonum in suis Sepulcris sequiore aevo expresserunt. Verum hoc unico ornamento minime contenti fuere; sed praeterea peltas & parerga, aliaque Defunctorum propria, adiecere, uti mox dicam, de Vrnis symbolicis verba facturus. Adde, interdum Etruscos Defunctorum Vrnas marmoreas ita ornari iussisse, ut nec latera ipsa elegantibus anaglyphis sculpturis vacarent: quod etiam Romani, eorum exemplo, operosiora Sepulcra sibi parantes, mox fecerunt.

IV. Perusinas, Tudertes, Clusinas, ceterisque in urbibus Etruriae

(1) Lib. I.

(2) Vide Kirchmannum de Funer. Rom. Lib. III. Cap. xviii.

(3) Vide Vol. I. Mus. Etr. Tab. CXLII. num. 1. sed adverte male a Pictore capitulum pro Vrna fuisse delineatum.

riae exstantes Vrnas, statim ac erutae sunt, non vidi; at Volaterranas, in praediis Franceschiniis inventas, & non paucas ex his, quae exstant in nobilissimo Museo Guarnaccio, ipsemet statim erutas vidi, & dum eruerentur aliquando adfui. Sed has multis ornamentis honestas vidi, quae nescio, an apud ceterarum Etruriae urbium populos in usu fuerint. Siquidem marmorea anaglypha adspexi variis coloribus picta: oculos tum hominum tum equorum nigro colore illinitos, vel gemmatos: togas pictas, & cingula purpureo colore inducta: arborum ramos viridi colore infectos: ornamenta equorum, curruum & carpentorum rotas, arma militum, phaleras, chlamides, partium coloris rubri, & ad purpuram adcedentibus lineis distinctas, partim inauratas. Inauratae sunt ac pictae aediculae: item fellae curules, pugillaria & volumina, quae homines gerunt. Specula, flabella, & vascula, quae tenent mulieres sculptae in operculis Vrnarum decumbentes, inauratae sunt: adde ornamenta pulvinarium, quibus innitantur: itemque pocula, in caput animalium desinentia, quae praefereunt. Auri bracteis instructa sunt vasa, quibus servi in tricliniis ministrant: inaurati torques, armillae, periscelides, dextrariola, inaurae & flabella feminarum: haec & alia tanquam unionibus ornata: pictae corollae laneae, quae e collo ad pectus pendent hominum, qui in Sepulcris tanquam convivantes expressi visuntur. Superfusi auri bracteas observavi non ita leves, ut hodie apud nostros Pictores in usu sunt; sed paullo crassiores, & quidem tanta cum liberalitate, ut si quis Sepulcrum aliquod Hypogaeum e sumtuosioribus statimac inventum est, ingrediatur, & admotis facibus Vrnas spectare velit, prae auri fulgore, caligantibus oculis, figuras vix internoscere possit. Haec cum nimio luxu coniuncta ornamenta, sequuta tempora, quibus Vrnae sculptae sunt, declarare videntur; nempe quum Tusci valde deliciis & luxu diffloerent: quo factum est, ut degeneres, & ab antiquis moribus remoti, victori gentium populo Romano victi subiicerentur: quod anno Urbis conditae ccccxliv. contigisse, nemo est, qui ignoret. Sed de his fatiis; alia non pauca de huiusce ornamentis in sequenti Capite observaturus, in quo de cultu Defunctorum, eorumque imaginibus erit sermo.

V. Vrnarum sepulchralium, praefertim Volaterranarum, ornamenta, ad Architecturae rationem spectantia, etsi non omnia, multa tamen pecularia sunt, proindeque Tuscanica. Coronides, quae Vrnarum labra nobilitant, si per singulas partes spectare velimus, multa ornamenta Tuscorum propria continent: multa etiam, quae propria censentur aliorum Architecturae ordinum, scilicet denticulos, echinos, astragalos. Sed cymatia Tusci ingeniosis variisque

ornamentis nobilitarunt. Vrnarum elegantissimarum exempla habes in Volumine I. Musei Etrusci in Tabulis CXXXII. CXXXVIII. CXXXIX. CXL. CXLII. CXLVII. CLIII. CLIV. CLXX. CLXXI. & CLXXV. Alia ornamenta spectabimus in Vrnis Musei Guarnaccii, mox explicandis. De columnis nil dico post Bonarrotium, ad quem Lectorem mitto (1). Sed de Etrusca Vrnarum aliquot Architectura, quum egregie didicerit V. C. Ioannes Baptista Passerius, mihiq; eximia ingenii sui monumenta, ut in hoc Volumine publici iuris facerem, dono dederit, haud opus est, ut in his dilucidandis diutius morer.

C A P V T IV.

*Imagines Defunctorum virorum & mulierum, qui
recumbentes vel dormientes sculpti sunt
in operculis Sepulcratium Vrnarum
Etruscarum, observantur.*

I. **V** Eterum Etruscorum Sepulcra, & cinerarias Vrnas marmoreas quoties contemplor, nullam nationem in colendis Defunctis hac effusorem ac liberaliorem fuisse, ut credam, multa suadent. Simplex ille & severioris parsimoniae dignitate plenus honor Defunctis habitus primoribus faculis, quibus plus minusve sublimes pro conditione ac meritis columellae marmoreae, & pauperes ollae fictiles, ac lapidea Cineraria in angustis sepulturis recondita cum eorum inscripto nomine dedicabantur, in insanum aliquando transit magnificentiae luxum, atque in eam amentiae ac superstitionis plenam ambitionem abiit, ut excitatis operosioribus Sepulcris ex immanium lapidum molibus, ea omni cultu, picturis, sumtuosioribus urnis & statuis, vasculorumque immensa supellectile exornare studuerint.

II. Quo magis Etruscorum crevit luxus, eo magis creverunt etiam Sepulcrorum atque Vrnarum ornamenta. Sed profecto peculiaris est ille huius nationis mos, Defunctorum imagines in operculis sculptas imponere Sepulcris, eosque exprimere tanquam viuentes, genio suo & hilaritati in conviviis indulgentes, specie illa & habitu corporis, quo dum viverent, discumbere atque epulari sole-

(1) In Append. ad Dempst. S. xxxvii. p. 76. 77.

solebant : & licet scirent eos mortuos esse ; tamen , ut ostenderent gratissimam eorum apud vivos superesse memoriam , quasi feralium epularum , quibus donabantur , participes , recumbentium more expresserunt . Quod vero Ethnici dapes & epulas defunctis offerrent , tum in ipso funere , tum etiam in annuis inferiis , penes tirunculos ipsos Philologos est exploratissimum , & nil opus est , ut adlatis Scriptorum locis id probem . Illud , utpote curiosum , adnotare lubet ex Diario Clarissimi Praefulis Marii Guarnaccii , qui Volaterrana Hypogaea Sepulcra paene omnia , quae suis impensis effodienda curavit , diligenter descripsit : & , si quae occurrerent observatione digna , peraccurate adnotavit : anno nempe CIO. IO. CC. XXXVIII. pridie Kal. Septembres in praediis *del Portone* , effossam fuisse Cryptam quadratae structurae , latam ac longam Rom. ped. VIII. in quam per scalam pedum XIV. patebat descensus , in qua quidem Crypta tres tantum Urnae cinerariae , sed inferioris ordinis , inventae : praeterea hac illac disposita erant , immensa propemodum copia , vascula fictilia , quorum forma , quia cum nostris probe conveniebat , subscripio orta est , ad culinae usum inservisse . Erutae sunt aliquot arculae lignae , quas iam humor & aetas corruperat . Inter haec instrumenta & ferro atque ex aere non pauca paene corrupta ; item ollulae fictiles ἀνῶται , lances varii generis , catini , pollubria , cyathi , patellae , inter quas una ex aere inventa est . Praeterea in aliquot patinis inventa sunt officula integra , vel ovium vel hedorum , itemque ossei articuli , quibus etiamnum pueri ludentes pro talis utuntur : & hoc amplius officula gillinea multiplicia , & haec inter cuiusdam volucris osseum thorax , & pone vas quoddam aquarium prae grande .

III. Quemadmodum vero in aedibus sacra erat culina Penatibus Diis , atque hinc Servius culinam dictam censet , quod illic ignis colatur ⁽¹⁾ , nec liceret vel privata vel publica sacra sine foco fieri : ita Diis Manibus prope Sepulcra , vel in aliqua parte iisdem Sepulcris adnexa , sacras culinas in usum parandarum feralium epularum pro Mortuis , fuisse coniicio ; quare & in Romanis sepulcralibus titulis monumenta exstructa cum ADPARATORIO legimus , de quo vide Fabretum ⁽²⁾ . Vetusta marmora a Romanis scripta inter iura & partes Sepulcri memorant TABERNAM ET CENACVLVM ; nam in his Defunctorum propinqui epulas iisdem donandas parabant , & eis ipsi quoque parentaliū die vescabantur ⁽³⁾ . Suddit eo loci Servius : Focorum *commemoratione* , *instantium*

sa-

(1) In Lib. Aeneid. vers. 469. & Lib. III. vers. 134. *Hortor amare focos* . —

(2) Inscr. Domest. Cap. III. num. 609. 610.

(3) Vide Gudianas Inscript. pag. CCCXXXVI. 13. & CCVII. 3. 8. & passim ut in Indice ad Gruteri Thesaurum .

sacrificiorum mentio inducitur ; quod ita esse multis docetur . Quidam aras Superiorum Deorum volunt esse : Medioximorum , id est , Marinorum focos : Inferorum vero mundos . In ea opinione fuisse Tuscos compertum ex dictis est , Inferos esse in imis terrae partibus seu visceribus , veluti in ima mundi parte , quam Diis Inferorum adscripserunt , eamque mundum vocarunt . Hinc peti potest ratio , cur Etrusci & Latini aliaeque gentes Sepulcra sua Hypogaea esse voluerint ; nam , sicut Deos Superos superiorem mundi partem colere crediderunt , cui caelum pro fornice est : ita & alteram inferiorem , quam mundos & mundum dixerunt , Diis Inferis , ac Diis Manibus consecrarunt , eumque ter in anno patere putarunt , uti ex Capitone Ateio , Libro VI. Pontificali , adnotat Festus (1) .

IV. Non pauca exstant in Museis , uti Florentiae in Mediceo & in Riccardiano , Graecorum a me iam edita Sepulcra , sculpturis & adiunctis inscriptionibus ornata , quae Defunctos , tanquam prandentes vel coenantes , & cum uxoribus in scamnis sedentes , repraesentant ; sed Tusci non solum in ipsis urnis cippisque pro emblemate Defunctos in lectis tamquam discumbentes alio modo expresserunt (2) , verum etiam (quod a Graecis nunquam factum observavi) in ipsis Urnarum operculis tamquam epulantes Defunctos suos insculpserunt . Id nemo ibit inficias , si imagines cum virorum tum mulierum super urnas iacentium accurate contemplari & observare voluerit . Nam viri , quia Tusci in conviviis , ut observat Bonarrotius , ita discumbebant , caput corona redimitum habent , gestantque corollas e collo pendentes , interdum quidem lanceas , interdum etiam variis floribus intertextas , & ad modum torquis ante pectus demissas : quae corollae pectorales , raro aut forte nunquam , in anaglyphis ac signis aliarum gentium occurrunt ; quamvis eas communiter in conviviis adhibitas testentur Clemens Alexandrinus (3) , & Athenaeus (4) . Hae corollae unguentis aliquando inspergebantur , & ut plurimum convivis distribuebantur . Viri tunica & pallio interdum amicti exhibentur , vel nudi cum sola sindone ac veste convivali . Pedes cum virorum tum mulierum nudi sunt ; quia ante cibum eos lavare & unguentis inungere solebant : quos etiam reclinatis genibus colligunt , & in dextram lecti partem extendunt . Eidem pulvillos sinistro premunt brachio , eisdemque innixi , caput & corpus subfulciunt . Viri dextra manu pateras & pocula , sive cornua in caput animalium desinentia gestant ; quia libationes & propinationes in honorem Domestici Genii & Larium an-

(1) Voce *Mundus* , & *Mundum* .

(2) Dempst. Tab. LXXIX. Mus. E. Tab. CXC.

(3) Paedag. Lib. II. Cap. 11.

(4) Deipnosoph. Lib. XV. Cap. v.

antequam discumberent faciebant. Frequenter volumina & pugillaria tenent; quia in postrema mensa, dum computationes fierent, aures quoque acroamatum, carminum, aut rerum a viris illustribus gestarum lectione recreabant: quem morem in convivio Didonis servatum Virgilius memorat. Mulieres vero seu specula seu flabella tenent, sive ampullas & vascula unguentaria & alia, quae ad muliebrem mundum pertinent ornatoria instrumenta.

V. Censet Bonarrotius, Defunctos ita sculptos in Etruscis Urnis, quasi feralium epularum participes essent, vel tamquam deliciis & beatitate Elysiorum fruerentur. Sed dum eximium Defunctorum cultum, & capitis ornamenta considero; nam matronae caput non solum velo, sed etiam nunc diademate, nunc mitra, nunc tutulo, & quidem in vertice ornato quibusdam tamquam radiis, more Dearum, ut videre est in Tabula CXXXII. & in aliis mei Musei Etrusci Vol. I. ad haec monilia, inaures, torques, stroppos, armillas, anulos, adeoque summum corporis cultum: homines vero non semper convivali veste amictos, sed plerumque tunica & pallio indutos; suspicor tamquam Deos expressos eo modo, quo Dii in caelo epulari credebantur: vel forsitan, ut in solemnibus festis, splendidiore cultu ornati sedentes in thesis cum pompa duci solebant: vel in eum modum uti in fanis ac templis adpositis pulvinaribus sacrisque epulis coenantes Dii repraesentabantur: in eam opinionem facile descenderem, Tuscos, tamquam Deos, eorum cum habitu ac specie, Defunctos suos ita consecrare voluisse. Utramque coniecturam, dummodo probent viri docti, haud reiiciendam esse arbitror.

C A P V T V.

Etruscos credidisse hominum animas esse immortales, iisdemque divinitatem a Diis impetrasse, multa evincunt, quae recensentur.

I. **H**Aec & alia, quae ad cultum Defunctorum, eorumque imaginum in Sepulcris dedicationem pertinent, non obscure, ni fallor, ostendunt, Etruscos animarum immortalitatem credidisse. Hanc opinionem omnium gentium primi Aegyptii a maioribus acceptam tradiderunt,

ac docuerunt : ab his Pythagoras , qui Italos docuit , alique celeberrimi Philosophi hauserunt , & hanc ipsam tenuere Etrusci , uti eorum monumenta testantur . Profecto si animas a terrenis vinculis solutas post mortem evanescere , exstingui , atque interire credidissent , nec Sepulcra maximis impendiis , nec sacrificia , nec parentalia , nec sacra libamina , nec invocationes , nec expiationes , nullum denique cultum in eorum honorem post fata Etrusci Pontifices instituissent . Sed , quod homines vita functos , tamquam Deos sempiterno beatoque aevo fruenter coluerint , iisdemque divinitatem tribuerint , si monumenta ipsa Etruscorum spectare velis , atque ex his tantum argumenta colligere , id evincunt vittae sacrae , taeniae , lemnisci & coronae , quae primum Deorum tantum fuere decus , mox & ad cultum Defunctorum augendum translatae . De his haec adnotat Plinius (1) : *Et iam tunc coronae Deorum bonos erant , & Larum publicorum privatorumque , ac Sepulcrorum & Manium : summaque auctoritas patuli coronae . Sutes aliorum sacris invenimus , & solemnes coenis .* Haec quoque coronarum genera apud Etruscos in usu fuerunt , ut iam alibi adnotatum a me est . Alterum coronarum decus ab Etruscis additum , ita memorat idem Plinius (2) : *Adcesseruntque & lemnisci , quos adiaci ipsarum coronarum bonos erat , propter Etruscas , quibus iungi nisi aurei debebant .* Sed de his aliisque notis divinitatis defunctis communicatae , alia inferius adnotanda supersunt , quum de donariis & oblationibus , in honorem Defunctorum fieri solitis ab Etruscis , sermo instituetur .

II. Praeter coronas & diademata observandae sunt bullae , quae muliebribus sculptis in operculis Vrnarum aliquando tribuuntur : quod insigne divinitatis apud Etruscos fuit . Dixi aliquando , quia frequentius mulieres pectoralibus fasciis seu potius institis aut vittis decussatis , cum fibula seu bulla in medio eas adstringente , ornantur , ea prorsus specie & cultu , quo Furiae seu Geniae , quocumque nomine eas adpellare volueris , sculptae in Etruscis Vrnarum emblematis , praesertim Volaterranis , spectantur . Haec muliebris mundi ornamenta aurea fuisse , & maxime tunc plane in usu , perditis nimio luxu Etruscorum moribus , praesertim in opulentioribus Etruriae urbibus , inter quas principem locum Volaterrae tenere , ex eo conicio , quod in sumtuosioribus Sepulcris Volaterris erutis , auri bracteis eas mirifice fulgentes observavi . Quod vero haec decora & honestamenta indicium praebeant traditae cum viris tum mulieribus divinitatis , ex eo manifeste adparet , quod bullae decus Diis ac Deabus praecipue sacrarunt Etrusci , uti simulacra ac signa iam

a me

(1) Histor. Nat. Lib. XXI. Cap. III.

(2) Ibidem.

a me edita ostendunt. Frequenter etiam mulieres, si bullae insigne non praeferunt, eius loco pereleganti torque circa collum, more Dearum, quarum simulacra adtuli, perbelle ornantur; adeoque semper cum aliquo divinitatis caractere ab Etruscis repraesentantur. Neque, ut opinor, erit aliquis, qui obiciet, haec fuisse Etruscarum mulierum communia & usitata ornamenta; nam matronae Etruscae, ac praesertim sponsae sculptae in anaglyphis Etruscarum Vrnarum iisdem carent; at in operculis, quia Defunctorum imagines specie habituque Deorum inducuntur, ea de causa in his tantum omni cultu, qui Diis convenit, ornatae repraesentantur.

III. Observatione digna est altera communicatae Defunctis divinitatis nota, nempe eorum vultus minio tincti, quos non raro adnotavi in Defunctorum imaginibus sculptis in Vrnarum marmorearum, sed praesertim tophacearum operculis Volaterranis, & in aliquot etiam in Museo Guarnaccio reconditis. Proprius hic fuit mos Etruscorum, qui teste Plinio (1) ad Romanos manavit, qui effigiem Iovis fictilem, a Turiano Tusco Plasta factam iussu Tarquinii Prisci, & ab eo in Capitolio dedicatam, miniari solitam, docet; quapropter IVPITER MINIANVS adpellatus (2). Eodem colore tinctae frequenter Vrnae pluribus in locis inveniuntur; nam rubrum colorem Deorum proprium esse putarunt, ut auctor est Servius (3). Legimus etiam apud veteres in more positum, festis diebus imagines Deorum unguentis illinoire, & floribus & coronis complere: eundem honorem tributum subspector etiam Defunctis.

IV. Opinionem impetratae divinitatis his, qui mortalem hanc lucem reliquissent, comprobant etiam Ludi funebres, Scenici, Circenses, Curules, & certamina pugilum, & athletarum, quae in Etruscis Vrnis sculpta, & in Sepulcris (proculdubio ad lumen candelae) picta cernimus. Primum enim in honorem Deorum Heroumque sacra certamina instituta fuisse constat; sed postea, mortalium humanissima ambitione, & ad Defunctos omnibus honoribus honestandos & colendos translata legimus. His divinis honoribus adde pulvinaria interdum duplicia, aulaea & stragula eximio opere elaborata, quae Etrusci Defunctis dedicarunt, & in his eos more Deorum recumbentes locarunt, ut videre est in Vol. I. Musei Etrusci in Tabulis CXXXV. CXXXVI. & CLXXV. Deorum imagines in lectisterniis repositas profert, & egregiis observationibus illustrat amicus meus optimus Ioannes Baptista Passerius Tom. II. Lucernarum fictilium sui Musei (4).

Vol. III.

s

V. In-

(1) Hist. Nat. Lib. XXXV. Cap. XII.

(3) In Virgilium Eclog. VI. vers. 22.

(2) Vide P. Lupium in Epitaph. S. Severae.

(4) Pag. 5.

V. Inter has notas, si non repugnant viri docti, adcenferi potest & ipsa cadaveris combustio: qua peracta, Pontificum auctoritate atque adprobatione, Defunctorum cineres in Vrnis condebantur & consecrabantur. Quamvis autem antiquissimum fuisse constet apud Aegyptios & Persas integri cadaveris humandi ritum, & iam inde a Cecropis apud Athenienses temporibus usitatum, uti Cicero ostendit (1): sero vero apud Romanos receptam cremandi consuetudinem tradat Plinius; tamen apud Homerum omnia Graecorum & Troianorum cadavera combusta legimus (2). Siquidem comburendi morem Heroas maxime decere Graeci opinati sunt: cuius instituti originem Eustathius deducit ab Hercule, qui igne expiatus ad Deos transiit; nam ignem esse immortalem, eumque purgare, & expiare omnes sordes mortalis contagionis, veteres putarunt. Sed in funere, Etruscos utrumque institutum tenuisse, docent effossa in Sepulcris passim per Etruriam integrorum cadaverum ossa, & Cineraria officulis semiuultis referta. Sed, uti exploratum est, mos integra corpora in Cryptis tumulandi usurpatus est antiquissimis temporibus: sequentibus vero obtinuit consuetudo cremandi cadavera, & cineres in parvis Vrnis recondendi: quae, ut observat Amplissimus Bonarrotius, ita invaluit, ut paene a primaevo tumulandi ritu recessum videatur. Sed quia, ut supra monebam, erutos constat Sarcophagos in terra obrutos, & superne tegulis opertos in iisdem Etruscis Cryptis, & pariter Vrnas & Ollas cinerarias in scamnis ibidem dispositas; idcirco crediderim secutis temporibus utramque consuetudinem tumulandi integra corpora, & comburendi, in usu apud Etruscos fuisse. Vtrumque sepulturae genus promiscue eodem tempore & apud Romanos viguit: quod ex antiquis inscriptionibus ostendi ad Monumentum sive Columbarium Libertorum ac Servorum Liviae Augustae (3).

VI. Sed hanc impetratam communicatamque Defunctorum animabus divinitatem videntur etiam innuere emblemata quaedam, quae praefereunt Etruscorum tum Vrnae, tum paterae, quas credibile est in sacris mortuorum inferiis adhibitas fuisse. Inter has ea memoranda est, quae Romae exstat in insigni Museo Marchionis Alexandri Gregorii Capponii, Palatii Apostolici Forerii Maioris, & Musei Capitolini Curatoris Perpetui, in qua sedens sculpta est Minerva, & coram ea, ut subspiciatur vir Clarissimus Passerius (4), stans filia Pallantis, quam, communicata ei divinitate, *Victoriam* adpellavit. Hanc de-

(1) De Legibus Lib. II.

(2) Iliad. Lib. VII. XXII. & XXIV.

(3) Vide §. vi. a pag. 38. ad 42.

(4) Inter Roncalienfes Epist. VII. inter Opusc. Scientif. pag. 454.

denotat ipsum nomen circa eius imaginem scriptum : $\nu\alpha\alpha\tau : \alpha\alpha\alpha\tau$: hoc est *Lasa*, pro *Lara*; nam veteres dixerunt *Lases* & *asa*, pro *Lares* & *ara*: *Veku* (nam *Veku* apud Etruscos idem valebat ac *Veca*) & *Vica* apud Romanos, hoc est *Victoria*, auctore Isidoro (1): *Antiqui enim Vicam dicebant, quam nos Victoriam: credo quod inde dicatur verba Vicia, idest Victoralis*. Idem & Papias adfirmat: *Herba Victoralis, & Vica est Victoria antiquitus*. Hanc insignem pateram protuli in Vol. I. Musei Etrusci Tabula LXXXVI. quam, si otium est, vide. In altera patera, Etruscis litteris inscripta, quae exstat in Museo Mediceo, adlata in Dempsteriano Opere Tabula XXXVIII. Alcestit fabula, eodem Passerio interprete (2), proponitur, quae, quum pro Admeto neque pater neque mater mori voluissent, ultro pro coniuge suo se obtulit, & pro eo vicaria morte interiit, quam postea Hercules ab inferis revocavit (3). Hanc quoque pateram in sacris inferiis adhibitam fabula ipsa suadet, & Mortis imago, quae cucullo adopertum habet caput. Demum, paucis his contentus exemplis, ad apotheosin Defunctorum declarandam sacris expiationibus procuratam, subsPICOR pertinere pateram illam pereximiam depremtam in Dempsteriano Opere Tab. II. e Museo Comitum e Gherardesca, in qua exhibetur consecratio Herculis in Deorum numerum recepti, adstante Iunone & Aeternitate, quae eum ducit & comitatur. Qui vero culpis obnoxii erant, non posse effici beati, nec divinitate donari credebantur, nisi sacris expiationibus lustrarentur: de quibus, quum alibi fusius pertractaverim, eadem rursus adferre supervacaneum esse arbitror.

VII. Sed quomodo Defunctorum animae divinae evaderent, Deorumque consortio dignae redderentur, peculiarem hanc abditae & occultae Religionis caerimoniam apud Etruscos, Acherontici Libri docebant, quorum auctorem fuisse Tagetem traditum est. De his haec ex Arnobio delibamus (4): *Etruria Libris in Acheronticis pollicetur, certorum animalium sanguine Numinibus certis dato, divinas animas fieri, & ab legibus mortalitatis educi*. Animalia pro expiatione obnoxiorum ac fontium hominum immolari solita ab Etruscis in sacris Acheronticis, prorsus ignoraremus, nisi verveces esse nobis ostenderent emblemata sepulcralium Vrnarum, quae in Perusinis Museis adservantur, & in ea tantum urbe vidi. Ex his una a me adlata in Tab. XXXVI. Tom. I. nobis exhibet solemnem hanc a delictis expiationem, quae fiebat, ad aram sacro igne calentem, & festa fronde coronatam, admoto vervece seu ariete, iuxta quam stabat is, qui defuncti

(1) Lib. X.

(2) Vide inter Roncal. Epist. ix. pag. 302.

(3) Ex Hygini Fab. II.

(4) Lib. II. adversus Gentes.

functi personam gerebat, & sacro cruore victimae respergi debebat: circumstantibus his, qui interim piaculari sacro adstantes, musicis instrumentis adcinebant. Ad ignitam aram accedit alter ex Ministris, qui ovem adfert post maiorem victimam immolandam. Hunc ritum ab Etruscis adhibitum, iuxta Acherontica sacra, perspicue insuper nobis ostendunt aliae Perusinarum Vrnae, quas vide in Vol. I. mei Musei Etrusci in Tabula CLXXII. num. 1. & 1I. Nam in priore, is, qui Defunctum repraesentat, a Mysta adtollitur, & ad aram admovetur, quem Pontifex seu Rex sacrorum, admota super caput eius patera, sacris laticibus eum perfundit ac lustrat, circumstantibus aliquot Ministris, & aliis, qui piacularare sacrum musicis modulationibus profecuntur, nimirum Fidicine, Tibicine, & Praecentore, sive altero huic simili, qui preces & sacra verba e tabula, quam manibus praefert, praefatur. In altera vero Vrna non adfunt Musici Cantores; sed is, qui animae defuncti simulacrum tenet, Pontifici seu Regi sacrorum expiandum offert, qui super caput eius pateram dextra manu effundit: adcedente ad aram alio Ministro, qui ovem adfert pro Defuncti culpis obnoxii expiatione. Sed de his satis: quum de sacris Acheronticis praelaudatus Vir Praestantissimus Ioannes Baptista Passerius, & de impetrata Defunctis divinitate, luculenter disseruerit.

CAPUT VI.

Cultos Defunctorum Manes ab Etruscis, evincunt sacrificia, oblationes & donaria iisdem facta.

I. **E**Truscorum ea fuit opinio, Defunctos esse divinos, sacros, omni honore colendos, quos *Manes*, hoc est *Bonos*, & Deos etiam adpellarunt. Festus: *Manes Dii ab Auguribus vocabantur* (alii *invocabantur*) quod eos per omnia manare credebant: eosque Deos superos, atque inferos dicebant. Inferos quidem; quia eorum umbras apud Inferos degere: superos; quia eorum animam vivere inter Superos, vel in Elysiiis campis tranquillam ac beatam vitam degere existimabant. Cur vero Deos *Manes* dixerint *Bonos*, docet idem Festus: *Dii Manes pro Bonis dicuntur a suppliciter eos venerantibus propter metum mortis; ut immanes* quo-

quoque pro valde non bonis dicuntur. Memini etiam, scripsisse veteres Auctores, primum in orbe Deos a timore factos fuisse. Hinc ortam & propagatam apud Gentes Idololatriam testatur divinus Auctor Libri Sapientiae (1): *Acerbo enim luctu dolens pater, cito sibi rapti filii fecit imaginem: & illum, qui tunc quasi homo mortuus fuerat, nunc tamquam Deum colere coepit, & constituit inter servos suos sacra & sacrificia.* Deinde interveniente tempore, convalescente iniqua consuetudine, hic error tamquam lex custoditus est, & tyrannorum imperio colebantur figmenta. Hunc locum ita interpretatur Lactantius (2): *Homines eorum simulacra finxerunt, ut haberent aliquod ex imaginum contemplatione solatium: progressive longius per amorem, memoriam Defunctorum colere coeperunt, ut & gratiam referre bene meritis viderentur, & successores eorum adlicerent ad bene imperandi cupiditatem.* Et paullo post: *Sic paulatim Religiones esse coepere, dum illi primum, qui eos norverant, eo ritu suos liberos ac nepotes, deinde omnes posteros imbuerunt.*

II. Sed huius cultus improba superstitio in amentiam adeo degeneravit, ut primi mortales Deum unum ac verum ignorantes, Defunctorum memoriam non solum laudibus honestarint; verum tamquam Deos eos censentes, in eorundem honorem sacras preces, hymnos, supplicationes, adorationes, lumina, faces, coronas, sacras inferias, annuas epulas, parentalia sacrificia, ludos funebres, & victimas immolandas, ad haec etiam oblationes, donaria & anathemata instituerint: quae omnia, si per singulas partes explicare vellem, exitum non ita facile invenirent hae meae lucubrationes, quas extemporaneo opere profero; ea tantum scribens, quae menti meae, quam satis imbecillum esse sentio, haec revolventi occurrunt: non, ut expilatis aliorum scriniis (quod non pauci veriti potius famam, quam conscientiam faciunt) inutilem eruditionem ostentem; sed ut ea, quae iam diuturno labore ac studio observavi, collatis non semel Etruscorum monumentis, breviter exponam.

III. Sacra Defunctis facienda Etruscae nationi praescribebantur ab Iure Pontificio: evocationes vero animarum, lustrationes, expiationes & preces, quarum, ut vidimus, fit mentio in Inscriptione Perusini Sepulcri, & ritus communicandae divinitatis in Tuscis libris Acheronticis continebantur; quorum nullum ad nos vestigium aut fragmentum pervenit. Arnobius, qui de his, ut supra dictum est, meminit, quorundam animalium fuso sanguine animas divinas ab Etruscis fieri solitas, docet. Iam ex priscis Tuscanicis Sculpturis vidimus, immolatas in inferiis Defunctorum victimas, fuisse vervecem sive arietem & ovem, quam fuisse suspicor nigram: quas etiam Graec-

(1) Cap. XIV. vers. 15. & 16.

(2) Divinar. Institut. Cap. XV.

Graeci adhibuere (1), apud quos vacca quoque sterilis adcessit. Sed & vitulum mactatum in exequiis Etruscorum, innuere videntur arae & urnae a me adlatae, in quibus bubula victimarum capita in fronte earum sculpta sunt. Ne quis vero miretur, me Etruscorum ritus cum Graecis componere, & Graeciam fere totam in Etruria statuere, ad perinsignem Columellam marmoream amicos Censores duco, quae Perusiae exstat apud Nobilissimos Comites Alfanios. Haec litteris Etruscis, & anaglyphis sculpturis ornata, omnem adparatum & ritus Etrusci funeris vetustissimo ac plane singulari emblemate exprimit, quam doctis observationibus V. C. Passerius explicavit. Primum in eadem Columella exprimitur domesticus luctus circa corpus defuncti: mox externus circa pyram, & quae fuerit funeris pompa exhibetur. Iam igitur, auspice hoc perinsigni monumento, constat, Etruscos pyra exstructa, quae & apud Graecos in usu fuit, defunctorum corpora cremasse, & cineres in urnis condidisse, adeoque in exequiis (his exceptis, quae a patriis institutis ac caerimonis, nempe ab Acheronticis abditae & occultae Religionis sacris pendebant, quos penitus ignoraremus, ni antiquae Tuscorum sculpturae nos erudirent) cum Graecorum ritibus convenisse.

IV. Neque id mirum, quum Latinos quoque a Graecorum funerum ritu institutisque non discrepasse legamus penes Ovidium: cuius descriptio, quia oblationes & donaria Defunctis facta in ferilibus sacris memorat, si repetatur, non ingratum fore arbitror (2):

*Est honor & tumulis animas placare paternas,
Parvaeque in exstructas munera ferre pyras.
Parva petunt Manes: pietas pro divite grata est
Munere, non avidos Styx habet ima Deos.
Tegula porrectis satis est velata coronis,
Et sparsae fruges, parvaeque mica salis.
Inque mero mollita Ceres, violaeque solutae:
Haec habeat media testa relicta via.
Nec maiora veto; sed & his placabilis umbra est:
Adde preces positis & sua verba focis.
Hunc morem Aeneas, pietatis idoneus auctor,
Adtulit in terras, iuste Latine, tuas.
Ille patris Genio sollempnia dona ferebat:
Hinc populi ritus edidicere pios.
At quondam, dum longa gerunt pugnacibus armis
Bella, parentales deseruere dies.*

Non

(1) Vide apud Euripidem in Hecuba.

(2) Fastrorum Lib. II. vers. 541.

*Non impune fuit ; nam dicitur omine ab isto
 Roma suburbanis incaluisse rogis .
 Vix equidem credo : bustis exisse feruntur ,
 Et tacitae questi tempore noctis avi .
 Perque vias Urbis , Latiosque ululasse per agros
 Deformes animas , vulgus inane , ferunt .
 Post ea praeteriti tumulis redduntur honores ;
 Prodigisque venit funeribusque modus .*

V. Graecorum mos fuit , ut ab Homero traditum , captivos mactare in funere magnorum virorum : quod institutum docet etiam Tabella anaglypha , Illi excidium exhibens , adlata a Fabretto , qua auspice , non pauca Etruscarum Urnarum feralia emblemata facilius me intellexisse fateor . Etruscos vero in honorem suorum Defunctorum , qui virtute & dignitate ceteros antecellerent , instituisse Gladiatorum certamina , quae Romani amplexati sunt , plures auctores a Dempstero citati docent ⁽¹⁾ . Sed Urnae Etruscae , ad quas , ut id confirmet , provocat Cl. Bonarrotius ⁽²⁾ , praesertim fictiles , ex Historiis Graecorum , pugnautes Heroas , adeoque non Gladiatorum certamina , sed Eteoclis Oedipi filii cum Polynece pugnam repraesentant : quod emblemata primum observavi expressum in Urna , quae in meo Museo exstat ⁽³⁾ .

VI. Libationes oblationesque factas Diis Manibus ab Etruscis , adlatis inferius monumentis , ostendam : de epulis vero feralibus iisdem donatis nonnulla iam adnotavi . Unguenta etiam oblata , quibus coronae iisdem donari solitae , perfunderentur , testantur Etruscorum monumenta , quae in hoc Volumine proferuntur . Adcedunt acerrae ad suffitus ; nam in Volaterranis Cypis frequenter vascula superne perforata eruuntur , quae odora menta continuasse coniciamus . Inter donaria principem locum sibi vindicant solutae coronae , quae ad ianuam Sepulcri , & introrsum in parietibus suspendebantur : quod ab Etruscis factum docet Sepulcrum Iguvinorum . His adde picta vascula , quae passim in Sepulcris per Etruriam effodiuntur : adde candelabra , quae in Volaterranis Cryptis eruta vidi . Lucernas in Sepulcris Etruscorum inventas adnotavit Bonarrotius . De pretiosa supelectile Defunctis dono data ab Etruscis , mox dicam , adlatis Tabulis monumentorum , quibus Museum Guarnacium mirifice refertum est .

VII.

(1) De Etrur. Reg. Lib. III. Cap. XLII.

(2) In Append. ad Dempsterum §. xxvi. pag. 39. & 40. & in Notis ad Dempst.

Tom. I. pag. 341.

(3) Vide Musci Etrusci Tom. I. & II. Tab. CXXV. pag. 249. & 250.

VII. Demum communis fuit, ut his capitibus finem imponam, cum Etruscorum, tum Latinorum opinio, animas Defunctorum, qui dum viverent, res bene ac praeclare gesserant, in Deorum coetum duci a Genio, qui iisdem nascentibus obtigerat. Ita credidisse Latinorum vetustissimos, memorat Dionysius (1), ubi Romuli post fata consecrationem describit: apud Etruscos vero eandem opinionem obtinuisse, vel eos potius Italis ac Latinis eam tradidisse, non obscure docent Sepulcrorum huius gentis picta vel sculpta emblemata, in quibus Defunctorum animae, sive earum imagines vel equo insidentes repraesentantur, vel manu exceptae deducuntur, ut stulte credebant, ad coetum Deorum, sive ad beatorum sedes, non ab unico solum Genio, verum etiam a pluribus, vel, si vis, a Furiis, & quidem praelucentibus facibus, quas gestant, ut designati quodammodo Dii credantur; adeoque ut ab his, quos viventes reliquerant, omni honore & cultu adficerentur: quae quum animadverteret Arnobius, merito Etruriam omnium superstitionum parentem adpellavit. Sed de Diis Defunctorum comitibus, deque Inferis Numinibus, in quorum tutela esse piorum Manes ab Etruscis credebantur, & cum his versari, inferius redibit sermo: interim pauca haec de eorum cultu delibare sufficiat.

C A P V T VII.

*Vrnarum sepulcralium, quibus Etrusci usi sunt, tituli,
& varia emblemata, nunc primum in ordinem
digesta, expenduntur ac proponuntur.*

I. **E**A fuit viri docti opinio, quum erudita Etruscae linguae investigatio paucis ab hinc annis infantiae suae crepundiis oblectaretur, Vrnarum sepulcralium titulos cum subiectis emblematis convenire; adeoque eos nil aliud prorsus nobis proponere, quam vel monita quaedam moralia, vel rerum gestarum ab Etruscis compendia, quae a sculptis Historiis non discrepant: sed postmodum, in accuratiorem ordinem a me digesto propositoque Etruscarum litterarum Alphabeto, quum in legendis Eugubinis Tabulis & Sepulcrorum titulis nullae ut antea obreperent difficultates, compertum est, hosce titulos, nomina dum.

(1) Antiquit. Roman. Lib. II.

dumtaxat defunctorum nobis proponere, quorum cineres in iisdem Vrnis reconditi fuerunt.

II. Sed antequam de titulis, praesertim sumtuosiorum Vrnarum Etruscarum, differam, illud praemonere operae pretium est, hos titulos in basi tantum operculorum, quibus Vrnae clauduntur, Tuscos incidere consuevisse: & quidem non raro litteris rubricatis, quod decus Defunctos, tanquam Deos, maxime decere arbitrati sunt. In operculis, ut diximus, sculptae Defunctorum imagines spectantur, converso in Orientalem plagam capite ac corpore, ut dextra commodior esset, dum adcumberent. Rarissime igitur aut numquam sculpta epitaphia observantur in superiore Arcularum cineriarum labro: unicum tamen exemplum mihi occurrit in Vrna Volaterris effossa, in qua litterae non incisae stilo aut graphio, sed atramento pictae erant. Illud etiam notandum, opercula, utpote frequenter inventa in Sepulcris, dissipata & ab Vrnis seiuncta, non ea ipsa esse, quae primum in ipso funere Vrnis iisdem sociata sunt; adeoque emblemata, quae mulieribus conveniunt, facile est, aptata recenter fuisse iis Vrnis, quae virorum cineres continebant, & e contra; quare haec errata parvi facienda esse omnes vident.

III. Quanta vero fuerit antiquorum Tuscorum in Sepulcris inscribendis, & quam severa ac primaevi moris tenax sobrietas, ex eo elucet, quod praeter praenomen, nomen & cognomen Defuncti, & aetatis annos, nil plane aliud adnotarunt. In his Defunctorum nullae laudes exponuntur, quas postea apud Romanos, totaque passim in Italia, regnantibus Imperatoribus Augustis, effusiore liberalitate, veluti flumina, parvis in principio orta rivulis, mox exundarunt. Nulla in Etruscis titulis elogia: nullae contra Sepulcrorum violatores dirae leguntur: nulla artium sculpta instrumenta: nulla hominum, qui dignitate fulgebant, insignia spectantur.

IV. Censent aliqui de hoc Etruscarum Antiquitatum studio optime meriti homines, Defunctorum munera, dignitates & officia nempe Tribunos, Centuriones, Velites ceterosque, seu perceptas sacris mysteriis initiationes expiationesque, interdum in titulis recenseri: quod aliis observationibus peraccurate erit expendendum; necnon in his Sepulcris num Etrusci Tribus suae nomen inscripserint: nam secutis temporibus eas non reticuisse Tuscos, nempe Clusinos Arniensem, Faesulanos & Florentinos Scaptiam, Volaterranos Sabbatinam, Arretinos Pomptinam, Cortonenfes & Pisarenfes Stellatinam, Pisanos ac Lucenses Galeriam, Bononienfes Lemoniam, eorum epitaphia Latinis litteris scripta testantur.

V. Complurium Etruscarum Vrnarum titulos interpretatus est

Vir Cl. Scipio Marchio Maffei: perpaucos Hannibal Oliverius: maximam vero horum partem eximius Ioannes Baptista Passerius, qui multa antea ignota in eorum explicatione aperuit. Idipsum me facturum iam antea promiseram; sed in observandis Numismatis maximae magnitudinis in Museo Florentino prolati, aliisque curis distractus, promissa tam cito servare non potui: neque heic servabo; nam antequam id accurate a me praestetur, opus est, ut Inscriptiones omnes Etruscas cum archetypis conferam, conlatas in ordinem disponam: demum necesse est, ut in unum corpus quotquot existant omnes Etruscae Inscriptiones simul congectae, propriis characteribus exprimentur, & singulis subiiciantur interpretationes, quae veritati ac rationi propiores erunt. Multum utilitatis ad Etruscam linguam nova luce conlustrandam conferet Syntagma hoc Etruscorum Monumentorum, quibus litterae adcedunt: quae quidem hoc ipso ordine p. offerentur. I. Monumenta omnia, quae Deorum Heroumque nomina & cognomina exhibent. II. Inscriptiones insculptae Statuis & Simulacris Deorum Dearumque. III. Donaria Diis sacra inscripta. IV. Tabulae Eugubinae, quae ad res Liturgicas pertinent. V. Inscriptiones sculptae vel pictae in parietibus Sepulcrorum. VI. Tituli Etrusci, quibus Cineraria & Vrnarum Diis Manibus sacrae ornantur. Hoc Syntagmate absoluto, Lexica duo iam promissa, Etruscum & Pelasgicum, publici iuris faciam.

VI. Sed ut revertar ad titulos Sepulcralium Vrnarum, & hunc eum laborem ab interprete desiderant, ut primum Familiarum Etruscarum Nomenclator alphabetico ordine proferatur: mox alter praenominum; alter etiam cognominum sequatur. Sed notandum, quod & alibi iam observaveram, Etruscos, & a matre cognomen desumere consuevisse: quod praesertim ea indicant vocabula, quae in *JA*: hoc est *al*, ut *Papial*, *Velfinal* desinunt.

VII. Etrusci in his Sepulcrorum titulis annos tantum vitae numerant, numquam vero menses & horas: quam consuetudinem fero Romani amplexati sunt. Igitur & de Orthographia Etruscorum, & de notis numeralibus erit differendum, quae tamen in pluribus Vrnis desiderantur; adeo ut id neglexisse primaevos Tuscos adpareat. Adparet etiam, quamlibet fere civitatem habuisse peculiarem vocabulorum notionem; nam in Volaterracis Vrnis, ad exprimendum *vixit*, adhibetur vox compendiaria *JA. ril*; at in aliis, erutis Arretii & Viterbi aliisque finitimis locis, *JA. JA. alisa* scribitur. De titulis Cinerariorum, quae nullo anaglypho opere ornantur, superius nonnulla adnotavi. Nunc de litterarum Etruscarum forma, de earum nexibus, de interpunctione, deque Etruscarum vocum syntaxi esset

esset dicendum ; sed de his alibi opportunius , quum integrum , ut supra dicebam , omnium quotquot exstant Etruscarum Inscriptionum Syntagma , Deo iuvante , proferam .

VIII. Ad emblemata insculpta iisdem sepulcralibus Vrnis nunc gradum facio . Harum Vrnarum Etruscarum copia me impulit , ut ea nunc primum per classes digererem . Exhibent igitur haec emblemata Historias Fabulasque , vel peregrinas vel patrias ; si tamen hoc nomen his convenit , quæ Tuscorum ritus & caerimonias seu communes seu proprias ac peculiare continent . Peregrinae Historiae aliae sunt disiunctae ab Historia Troiana : eaque anteriores : puta Fabulas Medusae , Persei , Meleagri venationem , Centauromachiam , Monstra , Chimaeram , Scyllam , & alia his similia . Aliae posteriores ex eadem Troianorum Historia depromptae , & ad eius seriem ita pertinentes , ut hinc coniicere possimus , hanc , temporibus valde ab hominum memoria remotis , non solum Etruscis notam & familiarem fuisse ; verum & Italis , Siculis & Latinis , quod superius adlatum Plinii exemplum de picturis urbe antiquioribus in templo Lanuvino , in quibus Helena & Atalanta expressae cernebantur , perspicue testantur . Illi excisi Historiam omnium antiquissimam pluribus quoque linguis scriptam fuisse subspicari possumus , quae prae manibus omnium tunc temporis esset . Sunt aliqui viri , qui Graecorum Historias in hisce Tuscanicis Vrnis expressas negant ; quia non admittunt Etruscae linguae cum Graeca antiquiore similitudinem , & adfinitatem . Nos vero hanc ipsam opinionem , quam in Musei Etrusci Volumine II. proposuimus , & in *Historia Etrusca Antiquaria* multis rationum monumentis probabilior ostendimus , constanter tuemur , & ab editis censuris tum in hoc Volumine , tum in sequentibus , clarissimis exemplis vindicabimus . In his igitur Helenae raptus , nuptiae , & in Troiam ingressus exhibentur . In aliis Etruscis Vrnis ad Helenam restituendam Troianorum consilium occurrit : Philoctetes tradens Herculi sagittas , quibus deficientibus , Ilium capi non poterat : Heroës in curribus pugnantes : pugna ad portam Scaeam : bellum admotis scalis sub moenibus : restitutio cadaveris Hectoris Priamo facta : nex eiusdem Priami : funus Patrocli : fuga Aeneae & Anchisis : Polyxena ad Sepulcrum Achillis mactata , & alia his similia , quae brevitatis causa praetereo . His aliisque monumentis tota Homeri Ilias illustrari luculenter potest . Spectantur etiam in Etruscorum Sepulcris multa emblemata , quae Homeri Odyssaeam elucidant ; nempe Polyphemi facinus , Sirenarum cantus , Circes veneficia , Elpenoris casus , & alia huiusmodi .

IX. Sequitur altera emblematum Classis, earum nempe Vrnarum Etruscarum, quae patrias Historias, Fabulas, & Ritus repraesentant. Hae ceteris omnibus maiore in pretio habendae sunt, omnique studio investigandae; quia Etruscorum librorum, qui ad nos fato quodam minime pervenere, iacturam quodammodo instaurant, & multa, quae hactenus nos latuere, quae & scire desideravimus, perspicue aperiunt ac declarant. Nec dubito, hoc pulcherrimum atque utilissimum Etruscarum Antiquitatum studium, brevi ita amplificatum iri, ut nihil in eo super sit, quod desideremus: quod eximium decus cito ac facile consequemur, si viri docti totis viribus in hanc curam incunibent, necumque in his monumentis illustrandis atque in lucem proferendis certabunt. Nihil enim quorundam sciorum scommata me adficiunt ac morantur; sed magis magisque acuunt atque inflammant, quo acrius Antiquitatis Interpretes omnia ex ingenio explicare, & nugae vendere ineptis vocibus clamitant: quod dum faciunt, iniquo sane ac perverso iudicio utuntur, & se tamquam litteratos Narcissos nimium sui amatores omnibus perpetuo deridendos ultro producunt. Patria haec emblemata in quasdam series ita distributa, exhibent sacros Etruscae gentis ritus ac caerimonias, initia, & abdita in honorem aut Bacchi, aut Dianae seu Cereris mysteria: initia quoque in honorem ignoti Dei suscepta: item sacrificia & humanam victimam: & illud sacrum, quod a Rege Deae Nemorensis apud Etruscos frequens nuper detexit praeclarum litterarum fidus Ioannes Baptista Passerius. His ea emblemata succedunt, quae nuptias Etruscorum, earumque pompam, ritum, & nuptialia convivia exhibent. Post haec ea sequuntur emblemata, quae ad funus Etruscorum uberrime illustrandum pertinent, quae morientes in lecto homines proponunt, & propinquorum luctum, omnemque oculis subiiciunt funeris adparatum, Praeficas & Cantores sive Hymnologos celebrantes Deos Manes, ludos, & funebres epulas: opinionem Etruscorum de statu animarum post mortem: earum ad Elysios processionem: marina terrestriaque fabulosa animalia ac monstra: animarum transvectionem per Oceanum, deductionem quoque comitantibus & obviam procedentibus Geniis: adde & ea, quae expiationes ac lustrationes, communicatamque iisdem divinitatem iuxta Acherontica sacra, & celebratam apothecosin aperte nobis exponunt. Etruscorum monumentorum ope destitutus, quid conatus sit Thomas Dempsterus in suis de Etruria Regali libris, sciunt omnes: quae & quanta eorum praesidio & auctoritate unice fultus Bonarrotius primus omnium docuerit: quid postmodum Illustrissimus Masseius de *Italis primitivis*

mitivis differens: quid ego omnium minimus fecerim: quae demum Passerius amicus meus patefecerit, nemo, ut arbitror, qui editas lucubrationes legerit, ignorat. Nihil igitur, quod est maxime optandum, nunc superest, nisi ut alia atque alia Etruscorum monumenta in lucem proferantur, quibus hoc studium perficiatur redaturque longe absolutissimum: quod ego, data ad vires reficiendas aliqua mora, bono litterarum, ad Principis mei optimi ac beneficentissimi gloriam, & ad patriae decus, lubenti animo me facturum spondeo.

X. Demum post Vrnas Etruscas, quae patria emblemata continent, ea succedunt, quae iura a Magistratibus reddita praeferunt: quae Consulum munera, quae denique civiles consuetudines & leges nobis aperiunt. Postremum locum occupant Vrnae symbolicae, iis paucis quidem ornamentis insculptae, nempe capitibus Gorgonum, delphinis, peltis, corollis, aliisque honestamentis, quae ad Defunctos, vel ad opiniones de eorum statu post mortem, uti Etrusci opinati sunt, spectare videntur.

XI. His explicatis, ad ea illustranda monumenta gradum facio, quae in Sepulcris Etruscorum inveniuntur, nimirum sacrificalia instrumenta, pateras, vascula & escarias patinas, specula, armillas, inaures aliaque muliebris mundus ornamenta. Utinam hunc ipsum ordinem in prioribus Etrusci Musei Voluminibus servassem, quem nec ipse Bonarrotius servavit! Hunc doleo & in Tabulis, quas adfero, quum inciderentur, servatum non esse. Hunc profecto necessarium esse animadvertit vir Praestantissimus Passerius in suis Roncaliensibus Epistolis; quin & omnia tum in Dempsteriano Opere, tum in Museo Etrusco adlata monumenta rursus in unum corpus ita coordinata proferenda esse per litteras me admonuit & hortatus est. Sed ipsa monumenta in Tabulis expressa ordini huic parebunt, & ipse singula ordinatim brevibus illustrationibus ita exponam, ut doctorum hominum iudicium, quod maximi facio, avide expectem: contumeliosas vero censuras nullis in contrariam sententiam firmissimis rationibus subsultas constanter contemnam.

C A P V T VIII.

M V S E I G V A R N A C C I I

*Sepulcrales Vrnae Etruscae, quae exhibent peregrinas
Historias, Troianum bellum praecedentes, adferuntur
& observationibus illustrantur.*

I. **M**Ultae sunt causae, quae me sperare cogunt, Cultores elegantiorum prisca aevi antiquitatum, dum haec tam insignia monumenta, sincera plane ac genuina, quae paucis ab hinc annis tota fere Etruria, praesertim vero Volaterris, e tenebricoso terrae sinu ad augendos antiquae eruditionis thesauros tanta copia prodire conspicunt, summam voluptatem degustaturos. Me quidem, ut verum fatear, de tam eximia optimis studiis facta adfectione gestientem, hae ipsae Etruscorum Vrnae in admirationem rapiunt, quoties eas contempler: ac dummodo aliqua nobis non antea nota emblemata praeferant, vel aliquo modo paullisper variata exhibeant, aequae placeant, vel si a perito Sculptore Tusco, vel si ab ipsis tironibus sculptae sint. Mirus in omnibus Vrnis Etruscis in Historiis Fabulisque exprimendis semper elucet consensus, prudens emblematum delectus, sagax ornamentorum, quae parerga adpellantur, inventio, fecundum ubique Tuscorum artificum ingenium. Dulce plane est atque iucundum videre imagines ac scire nomina virorum illorum, qui haec ipsa loca tam remoto a nostra aetate annorum intervallo incolere: qui, dum viverent, Sepulcrum sibi condentes, egregias omnes artes, quas Graphice complectitur, suis opibus florere fecerunt, servarunt, ac mirifice ita propagarunt, ut posterorum pulcherrima inventa imitari ac sequi valde utile & gloriosum duxerint.

II. Emblemata sepulcralium Etruscarum Vrnarum varia sunt, ex omni antiquitatis memoria deprompta ac selecta. Illud notandum, ea plerumque feralia esse; nam varias mortalium vices, clades, calamitates, infortunia, luctuosa facinora, miserandos casus & neces exhibent: plerumque repraesentant vel sacras, bonas atque honestas hominum actiones, quas sanctitas, laus, gloria, & nominis celebritas, omniaque bona consecrantur: vel malas, ex quibus mors, ruinae, excidia, male ominati eventus, omnesque

calamitates in eorum exitium manarunt. Id veteres Etruscos Pontificum iussu monituque fecisse subspicor, ut spectatores ad bene agendum excitarent, violatores Sepulcrorum terrent, & Defunctorum propinquos ac domesticos ad lacrymas in eorum funere spargendas vehementius provocarent. His praemissis, ad singula illustranda descendo.

TAB. I. num. 1. *Andromeda ceto exposita, a Perseo liberata.*

ANDromedam, Persei ope e ceti faucibus ereptam ac liberatam, exhibet haec Vrna sepulchralis: cuius Historiam ab Aethiopibus ad Graecos & Etruscos manasse ex antiquis Mythologis colligimus (1). Tres arbores, quae in hac conspiciuntur, palmas referre videntur; sed quum haec Sculptorum arbitrio pendeant, non est cur putemus, hanc fabulam contigisse in Phoeniciae regione five Palaestina, quae palmis abundat. Quae enim non officiant thematum genuinae notioni ac veritati, ea frequenter variant Etrusci Sculptores: quod iis constabit, qui huius Vrnae typum cum altero iam a me edito in Vol. II. Musei Etrusci Tabula CXXIII. conferre voluerint; nam in hoc diversa ab his est arbor sculpta, iuxta scopulum, cui Andromeda puella adfixa; prope quam adstat Genia, quae in hac desideratur. Tophacea haec Vrna, alta pedem unum supra dimidium, lata pedes duos Romanos, Guarnaccio Museo adcessit, ex dono Nobilissimi Equitis Ludovici Maffei, Patricii Volaterrani.

TAB. I. num. 11. & TAB. II. *Centaurs exitialis pugna.*

REquens hoc emblemata in Vrnis sepulchralibus, quae Volaterris erutae sunt, occurrit; sed meo iudicio, haud est omnino supervacaneum rursus id ipsum proferre, quum in singulis Vrnis varietas ipsa cum eruditione coniuncta mirifice delectet. Heic cernimus, quibus armis primi mortalium in bello uterentur, nempe faxis, bipennibus, trabibus aduncis, sudibus, hastis, facibus, iaculis, sagittis: & quae scutorum ac clypeorum, quaeve galearum forma fuerit; nam unus ex his, qui pugnant, eam cornibus munitam gerit. Aliqui etiam Lapithis pugnantibus opem ferunt, atque, Heroum more, hirsutis pellibus amicti medio corpore sunt. Pirithoum adiutum a Theseo docet Hesiodus in Scuto. Illud etiam observatione dignum, quod Etrusci, non solum Centauros, interdum senes barbato, interdum

(1) Vide Apollod. Biblioth. Lib. II.

gerdum iuvenes, verum etiam Centauridas, passis crinibus, & ipsas immania saxa utraque manu iaculantes, in hisce Sepulcris expriment, sub quorum pedibus posterioribus proculcati iacent cuiuscumque aetatis sint homines. His emblematis usi sunt Etrusci, ut fontium hominum post mortem miserrimum statum apud Inferos, & in eos vim Mortis, ac Fati malignitatem denotarent. In Orca vestibulo inter alia monstra Centauros ad eius fores ponit Virgilius (1):

*Multaque praeterea variarum monstra ferarum
CENTAVRI in foribus stabulant, Scyllaeque bifformes,
Et centumgeminus Briareus, ac bellua Lerneae
Horrendum stridens, flammisque armata Chimaera,
Gorgones, Harpyiaeque & forma tricorporis umbrae.*

Virgilium Tuscis ortum, eorumque disciplinis instructissimum, ex Etrusca Theologia multa decerpisse video; nam suspensos nudos homines, qui in hisce a me adlatis Vrnis sculpti in angulis spectantur, pro delictis poenas luentes in Ditis regno, ita ob oculos pingit (2):

*Ergo exercentur poenis, veterumque malorum
Supplicia expendunt: aliae panduntur inanes
Suspensae ad ventos: alius sub gurgite vasto
Insectum elutur scelus, aut exuritur igni:
Quisque suos patimur Manes. ————*

Videndus in hunc locum Servius, qui de triplici animarum apud inferos purgatione igne, aqua & aëre agit. Sed hanc noxiorum hominum suspensionem, & admoto igne exustionem perspicue repraesentant picti parietes antiqui Sepulcri Etrusci, detecti prope moenia Corneti, editi apud Dempsterum Tabula LXXXVIII. quos alibi etiam, dum adsimile emblemata illustrarem, descripsi (3).

TAB. III. num. 1. *Proserpina a Plutone raptā, & ad Inferos ducta.*

Singulari est huius marmoreae Vrnae emblemata, nec antea in-
serutis Etruscorum monumentis spectatum. Vrnā protuli in Tabula LXXXVIII. Vol. I. Musei Etrusci, in qua idem emblemata sculptum esse censui, destitutus opportuno exemplorum lumine, & aliquot figurarum capitibus deficientibus; sed postea in Volaterranis Hy-

(1) Aeneid. Lib. VI. vers. 285.

(2) Ibidem vers. 739.

(3) Musei Etrusci Tom. II. pag. 287. Vide Bonart. in Append. §. xxvi. pag. 42.

Hypogaeis Sepulcris effossis non paucis integris Vrnis eodem emblemate ornatis, aliam prorsus Historiam, quam mox proferam, referre compertum est. Erit fortasse aliquis, qui hoc emblemata exhibere existimet raptam a Neptuno Amymonem Danaï filiam. Hanc enim, ut docet Hyginus Fab. CLXIX. dum studiose in silva venaretur, & Satyrus percussus iaculo comprimere eam conaretur, vocatus in auxilium Neptunus, ex eius manibus eripuit, ipseque cum ea concubuit, quo conceptu Nauplium natum tradunt. Convenit cum hoc typo eximia Gemma adlata in Museo Florentino (*), in qua sub equis quadriugi currus iacet Triton; Neptunus vero, toto corpore nudus, sinistra equorum habenas & tridentem tenet. Sed quum in sepulcralibus Sarcophagis, quos Graeci apud Romanos sculpsere, raptum hunc nondum observaverim, nec inter feralia emblemata connumeratum conspexerim; verisimilius crediderim in hac perrara Etrusca Vrna expressam esse Proserpinam a Plutone raptam, cuius currum Tisiphone, sive aliqua ex infernalibus Furiis eius ministris, quadrigam moderatur, ocissime equis currentibus, quorum pedibus montem illud inferum, ex numero eorum, quae veteres Mythologi in Orci vestibulo collocarunt, proteritur, nec se tueri potest, licet gladium dextra vibret. Huiusmodi emblemata in Sepulcris penes Romanos occurrit, ut ostendi in Parte III. Inscriptionum antiquarum, quae in urbibus Etruriae exstant. Mihi plane risum excitant quidam eruditi homines, qui licet has Fabulas in Vrnis Etruscis sculptas videant, e vetustissimis Mythicae Historiae fontibus acceptas, quibus & ipsi Graeci usi sunt; tamen eas non Fabulas, sed ut dubia & in his excitent, quae aperta & indubitata censentur, alias Historias Etruscorum proprias nobis ignotas in iisdem referri arbitrantur, nec, ut eas nobis explicant, adlaborant.

TAB. III. num. 11. *Echidna*.

ECHIDNA, aliis Tartari & Terrae, aliis Oceani filia, superiore parte corporis referens Nympham, inferiore vero serpentem ingentem, horrendum, crudivorum, quod monstrum ἀμύχωνον *inplexum* adpellat Hesiodus, qui illud describit (1), feralis est typus, frequenter in Sepulcris Etruscorum occurrens, ut videre est apud Dempsterum Tabula LXXX. num. 11. & in Museo Etrusco Tabula CXLVIII. (2) quo, uti opinor, nil aliud Etrusci sapientes intelligendum esse monstrarunt, quam homines culpis obnoxios, qui antequam

Vol. III.

v

quam

(1) Tom. XXXVIII. Explic. pag. 86.

(3) In Theogonia vers. 295.

(2) Vide Tom. IV. Obs. Litt. Veron. p. 175.

(4) Vide in Vol. II. pag. 172. 281. & 282.

quam e vita migrarent, expiati non sunt, vel sacrorum mysteriorum initiationes non susceperunt, apud Inferos ab his monstris torqueri, quorum sedes specus sub cavernis terrae, procul ab immortalibus Divis, mortalibusque hominibus, ut ait idem Hesiodus. Libenter amplector hanc Cl. Passerii opinionem, quam proposuit in Roncaliensibus (1), ubi hoc monstrum immanibus serpentinis caudis circumplectitur milites & necat: at ubi in caudas marinorum monstrorum proprias definit, puto Scyllae ferale Vrnarum Etruscarum thema a me propositum omnino reiiciendum non esse: favente huic opinioni tum Virgilio (2), qui Scyllam inter infera monstra enumerat: tum varietate ipsa horum monstrorum, quae nunc alato capite & humeris, nunc sine alis & cum variis nauticis instrumentis, nunc tridente, nunc temone, aut ignitis torribus armata, & interdum specie iaculantium saxa, exprimuntur.

TAB. IV. num. 1. *Meleagri pugna cum apro Calydonio.*

CUr ferale sit thema Meleagri Oënei & Althaeae filii pugna cum apro Calydonio, quam Etrusci in suis Sepulcris, eorumque exemplo Romani frequenter exhibuerunt, docent veteres Mythologi, & perspicuo ordine Hyginus (3): ad quem Lectores, ne nimio taedio eos adficiam, mitto. Meleagri in hac pugna comites duo heic exhibentur: multos tamen fuisse ex delectis Graeciae ducibus memorat, eorumque nomina recenset idem Hyginus (4). Meleagrum, fato mortis obnoxium ob caedem aprī Calydonii, quod eius exuvias renuentibus, & eripere conantibus Althaeae fratribus, Athalantae donasset, a pugna avertere conatur Parca, quae specie iaculantis hastam in eum sculpta est. Constat aprum immani magnitudine, Dianae iratae iussu immissum fuisse, ut agrum Calydonium vastaret; quare, ut in agro columnam illam cum immani capitulo Corinthium opus imitante Etruscus sculptor exprimeret, nulla suadebat ratio. Sed hanc expressam arbitror a sagaci artifice, ut cum hac imaginem coniungeret venationis, quae in suo Amphitheatro, ut supra adnotavimus, similibus striatis columnis ornato, edi solebat. Operculum, in quo sculpta defunctae mulieris imago, ad aliam, ut arbitror, Vrnā pertinuit. Observanda pulcherrima ornamenta, quae matronam augustiorem reddunt: nempe capitis diadema, prominentibus undequaque radiis: torquis circa collum: bulla e loro valde locupletī atque operoso ante pectus pendens: dextrariola, quae an-

(1) Tom. XXII. Opuscul. Scient. pag. 463.

(2) Aeneid. Lib. VI. vers. 286.

(3) Fab. CLXXIV.

(4) Fab. CLXXIII.

anguis circumvoluti speciem imitantur, & flabellum, quod dextra gerit: quae omnia inter insignia divinitatis habenda esse, supra adnotavimus.

TAB. IV. num. 11. *Phineus ab Harpyis liberatus.*

GRyphes feminas & mares, interdum alatos, interdum etiam alis destitutos, Etrusci inter infera monstrosa animalia numerant, & in Sepulcris tanquam ferale emblema exhibent: instructi, quod probabile est, sapientum Aegyptiorum ac Phoenicum scientia, qui multa animalia, monstris simillima, commenti sunt: hisque ultricem Dei iram ac vindictam paratam ad puniendos impios homines, adambulant: quin & in templorum aditu posuerunt, ut inquinatos culpis homines terrore complerent, & ab ingressu repellerent (1). Vtrumque consilium Etrusci forsitan amplexati sunt, ut metum non initiatis expiatisque iniicerent, & Sepulcrorum & quietis mortuorum violatores procul semoverent. Sed in hac eleganti Urna, ut in superiore, Etruscos probabile est historiam aliquam expressisse. Eam forsitan reor, quae ab Apollonio memoratur (2), & fusius a Servio in Virgilium describitur (3). Ferunt, Phineum, ob divinitatem a Thracibus regem cooptatum (alii volunt Arcadiae Regem) consilia divina proprodissse; quapropter obcoecatum delatumque ad Pelagias insulas ab Harpyis exagitatum fuisse, quae ei cibos abripiebant, & somnos inquietabant. Porro quum is Iasonem cum Argonautis, propter vellus aureum Colchos petentem, hospitio suscepisset, & ductorem propter Symplegadas petras eis dedisset, tanto beneficio inlecti Argonautae, quum ei gratiam vellent referre, Zethum & Calain, filios Boreae & Orythiae, alatos iuvenes, ad pellendas Harpyias miserunt: quas quum strictis gladiis persequerentur, pulsae e Thracia sive Arcadia, pervenerunt ad insulas, quae adpellantur Plotae. Non me latet, Harpyis vultum femineum tribuere Homerum & Virgilium. Ambigua canis, aquilae seu gryphis effigie probabile est, eas ab Etruscis, qui Thraciam incolere antequam in Italiam venirent, sculptas fuisse. Servius his monstris Furiarum & canum proprietates probe convenire ostendit: Virgilius Harpyias tres dicit, quarum nomina sunt *Aello*, *Ocypeto*, *Calaeno*. Apollonius duas dixit. Et sane, quum Etrusci alia specie Gryphes effinxerint, alatos nempe, capite aquilam, auribus canem, in reliquis leonem referentes, quorum eximium plane exemplum est illud sigillum, Etruscis litteris

(1) Vide, quae adnotavi in Tom. II. Mus. Etr. pag. 291. ex antiquis Scriptoribus.

(2) Argonautic. Lib. II.

(3) Aeneid. Lib. III. vers. 209.

scriptum, quod exstat in lectissimo Museo Coratio, quod protuli in Tabula CLV. num. 11. Musei Etrusci. Ad canis speciem, rostrato ore, hoc monstrum in hac Vrna sculptum propius addedit. Haec & alia, quae in hac Vrnarum Etruscarum explicatione a me adnotantur, doctorum hominum, non censorum in me debacchantium iudicio subiecta sunt.

TAB. V. *Auge & Telephus ab interitu erepti.*

QVam celebris sit apud Scriptores Auges & Telephi Historia, five Fabula, ostendit Leonardus Adamius Volsinienfis in Arcadicorum Volumine primo (1), in quo eorum narrationes adfert, easque inter se minime convenire erudite observat. Etrusci huius elegantissimi Sepulcri sculptura mirifice convenit cum his, quae scribunt Strabo & Pausanias. Haec primus (2): *Euripidem auctorem habeo, Augem cum filio Telepho in arcam inclusos, inque mare deiectos fuisse ab Aleo patre Auges, quum is vitiatam ab Hercule filiam deprehendisset; sed providentia Minervae factum, ut arca mari transmissa, ostio Cayci exciperetur: corporibus exemptis, Teuthrantem in uxorem accepisse Augem, & Telephum pro filio adoptavisse.* Haec vero alter (3): *Cum Auge (quod scriptum Hecataeus reliquit) Hercules concubuit, quum forte Tegean venisset. Id ubi ex puerperio filiae rescivit Aleus, puerum cum matre in arcam conclusos in mare abiecit. Delata aestu arca est ad Teuthrantem, pollentem dominatu hominem in campis a Caycum amnem. Is puellae forma adlectus, eam sibi matrimonio iunxit. Qui Augem sustinet animo linguentem, est Nauplius, qui Alei iussis non parens, eam servavit. Vas illud, eleganti opere sculptum, quod e navi adfert iuvenis ille, continet, ut opinor, dona Teuthranti offerenda: cave autem ne censeas arcam referre, in qua Auge cum Telepho inclusa fuit.*

Adsimilem fabulam de Danaë narrant veteres Mythologi, qui tamen & in hac quoque non concordant. Haec Servius (4) de Danaë, Acrisii Regis Argivorum filia: *Postquam ab Iove vitiatam, pater eam intra arcam inclusam praecipitavit in mare: quae delata ad Italiam, inventa est a piscatore cum Perseo, quem illic enixa fuerat: & oblata regi Pylumno, qui eam sibi fecit uxorem.* Luculentius hanc mythicam Historiam describit Apollodorus, quem vide (5). Vtraque potest huic emblematis Etrusci Sepulcri convenire: de qua, quum ad Musei Etrusci Tabulas CXXXVIII. & CXXXIX. fusius aliqua adnotarim, haec eadem adferre supervacaneum arbitror.

CA-

(1) Lib. II. Cap. VII.

(2) Geograph. Lib. XIII.

(3) Arcadic. Lib. VIII. Cap. IV.

(4) In Lib. VII. Aeneid. vers. 372.

(5) Biblioth. Lib. II.

CAPUT VIII.

MVSEI GVARNACCII

*Sepulcrales Vrnae, quarum emblemata e Troica
Historia depromta sunt, adferuntur, &
observationibus illustrantur.*

I. **Q** Vanquam non defuerit, qui perraro iudicio scripserit (1), in meo Museo Etrusco non Etruriam, sed Graeciam fere totam se spectare: idque ei non contingere, dum observat monumenta adlata in Dempsteriano Opere; adeoque longe a veritate alienum esse censuerit, Sepulcrales Etruscorum Vrnas nobis exhibere Actaeonis necem, Herculis pugnam cum Acheloo, Cassandrae & Polynicis fata, Graecorum pugnam ad Scaeam portam, Graecorum certamen ob Patrocli cadaver, Amazonum praelia, quae sub Troiae moenibus auxiliatum Priamo venere, Hecubae seu Cassandrae ferale connubium, Polyxenam ad Achillis sepulcrum mactatam, Orestem & Pyladem a Furiis agitados, aliaque huiusmodi: & dubitet, Etruscam esse eam Vrnas in Museo Mediceo adservatam, quae alabastro insculpta est, quo Volaterrae tantum in Etruria abundant, in qua Polymestoris & filiorum eius vindicta & obcoecatio Hecubae iussu perpetrata exhibetur; tamen iudicium meum a me iam primum propositum sequens, fidenter adfirmo, nulla in Etruscis Vrnis frequentiora occurrere emblemata his, quae nobis e Troica Historia, & ex Homeri aureis aeternisque Libris Iliade & Odyssaea innotuerunt. Neque id mirum videri potest, quum ad incolenda haec Italiae loca hi populi migrarint, qui vel Graecis originem dedere, vel ex ipsis orti, vel cum his societate, commercio, moribus atque institutis coniuncti fuere: quod perspicue liquet, si quis urbium Latii & Etruriae, ac praesertim Romae origines & conditores investigans, legerit varias vetustissimorum Scriptorum opiniones, quas Festus & alii Scriptores enumerant (2).

II. Scaenam igitur Troicam rursus & in hoc ipso Volumine aperio, coniecturis & observationibus meis faventibus MVSEI GVARNACCII non paucis insignibus monumentis, aliisque in reliquis Etru-

(1) Vide Tom. IV. Observ. Litt. Veron. pag. 173. & 174.

(2) Vide in Voce Roma, & Dempsterum de Etruria Regali.

Etruriae urbibus exstantibus: quae tanta auctoritate docent consensum horum populorum cum Graecis, ut aliquando Etruscorum cum his concordiam tum in cultu Deorum, in sacris & ritibus, tum in moribus & consuetudinibus me perspicue ostensurum sperem. Laetor tamen iudicio atque approbatione praestantissimorum virorum, qui Auctores sunt Actorum Liptiensium, qui meas observationes humanissimis laudibus honestarunt (1), & doctissimi Passerii, qui hanc ipsam opinionem meam multis rationibus & documentis confirmavit.

III. Quod vero Graecorum Historias, & ab Homero aeternis carminibus picta themata non Volaterrae tantum, sed & reliquae Etruriae urbes amplexatae sint, id ex adlatis tum in Dempsteriano Opere, tum etiam in meo Museo Etrusco monumentis manifestum esse arbitror. Sed haec mythica emblemata, ac praesertim Iliacae, tota Italia usurpata fuisse non dubito. Ea etiam probe nota fuisse Carthaginiensibus, docet Virgilius (2), quem minime credam gemino poetico indulgisse, qui haec scribit de Aenea, spectante magnificum sane donisque opulentum Iunonis templum, a Didone conditum:

————— *Dum quae fortuna sit urbi,
Artificumque manus inter se, operumque laborem
Miratur: videt Iliacas ex ordine pugnas,
Bellaque iam fama totum vulgata per orbem:
Atidas, Priamumque, & saevum ambobus Achillem.*

Sed de his satis: Troicum theatrum, ab Etruscis in suis sepulcralibus Urnis productum, nunc adeamus.

TAB. VI. *Parvis Helenam rapiens.*

Hic typus nunquam antea visus in Tuscanicis Sepulcris, primum nuper patuit curis Amplissimi Praefulis Marii Guarnaccii, egesta terra in Falconcinis praediis. In eius Museo exstat altera Urna adsimili emblemate ornata. Etrusca inscriptio in operculi labro incisa docet, in ea *Auli Caecinae Emasi* cineres in subiecta arcula, vel in alia potius, conditos fuisse, cuius imago expressa est: qui, tamquam notam suae dignitatis, volumen praefert. Cernitur in altera parte sub arcu duabus columnis subfulto, thalamus, nostrum, quem *alcova* dicimus, simillimus: quem etiam indicat humi positum scabellum sive suppedaneum. Helena, quae in aliis Urnis

idem

(1) Vide Nova Acta Eruditorum, publicata anno MDCCXXXIX. in princ. Tomi.

(2) Aeneid. Lib. I. vers. 457. & in haec loca vide Servium, & ibidem vers. 509.

idem thema referentibus, adhuc in lecto sedet, flammeo velata, caput; in hoc vero, quasi morae impatiens ex eo surrexerit, exhibetur, & cum Paride, qui eam ad fugiendum adiuvat & amplectitur, fugere nitatur. In altera parte spectantur Troiani proceres, sinistra baculum tenentes, & ob huiusmodi facinus moerentes: qui dum caput ac mentum brachio subfulciunt, animi sui aegritudinem perspicue declarant. In medio cernitur, ni fallor, Leda Helenae mater cum parva filia, de extremo Troiae exitio dolentes. Heros ille, galea, hasta & clypeo insignis, qui advenire ad tantum crimen vindicandum fingitur, forsitan est Hector; qui vero gladium stringit, Troilus Helenae frater videtur. Huic emblematis multum lucis adfert Homerus, praesertim in Libris Iliadis tertio & sexto, apud quem Menelaus necem expetit raptoris uxoris suae: & Helena apud Hectorem se excusat, quod tot aerumnarum ac maiorum Troiae ac domus suae causa fuerit.

TAB. VI. & VII. *Helena ab Alexandro sive Paride quadriungo curru domum deducta.*

EX Historia Troiani belli apud Aegyptios ac Phoenices (1), in Italia, in Etruria ac Latio valde nota (2), atque ex ea, quae minus implicata ac permixta fabulis censebatur, vero propius crediderim, Homerum, qui has regiones peragravit (3), ea selegisse, dum Heroum gesta ab his narrarentur, quae cum veritate magis concordare, ac plurium testimonio melius congruere arbitratus est. Siquidem alii narrabant, Helenam, nec dum nubilem, a Theseo raptam esse, & mox parentibus redditam inviolatam (4). Alii Alexandrum Priami filium eandem Menelao nuptam eripuisse; haud tamen cum ea Troiam pervenisse; sed quum per mare eam deduceret (5), in Aegyptum tempestate delatum, a Proteo, irato animo huiusmodi facinus ferente, comprehensum, & coactum Helenam in Aegypto relinquere, & intra trium dierum spatium regni finibus excedere (6). Alii memorabant, Paridem, non Helenam, sed eius simulacrum a Iunone fictum, Troiam advexisse (7). Alii demum non Helenam for-

(1) Vide Sam. Bochartum in Geograph. Sac. Lib. I. Cap. xxxiii.

(2) Vide Mus. Etr. Tom. I. in Praefat.

(3) Ex Herodoto Lib. II. Strabone Geograph. Lib. V. 224. Heraclide Pontico in Allegoriis Homeri, sed vide.

(4) Vide Hygin. Fab. lxxix. Strabonem Geograph. Lib. IX. Pausaniam in La-

conic's Lib. III. Cap. xviii. & Eliacorum. prim. sive Lib. V. Cap. xviii.

(5) Eius raptum, & iter per mare describit Coluthus Thebaeus.

(6) Vide Herodotum in Euterpe Lib. II.

(7) Plato in Phaedro. Isocr. Encom. Hel. Euripides in Tragoedia, quam inscripsit *Helenam*. a num. 112. ad 121.

forma praestantissimam; sed opes Spartani Regis a Paride e Graecia raptas, & Troiam adsportatas fuisse (1).

At Homerus existimavit Alexandrum vere Helenam rapuisse, & in insula, quae postea Helena est adpellata, cum ea primum concubuisse, ac pro ea retinenda bellum illud perditurnum memorandumque gessisse (2). Cum Homero probe concordant Etruscorum Vrnae, quae Helenam a Paride raptam, ut vidimus, testantur, maerentibus, ac repugnantibus eius cognatis. Eam quoque non per mare vectam, sed quadriugo curru, more Dearum sponfarumque velato capite, ab eodem Paride, cuius caput ornatum vides pileo Phrygio, domum deductam, Etruscae sculpturae, quae antea incognitae, nunc primum ob oculos eruditorum hominum veniunt, perspicue docent. Sponsis male ominatis iter monstrat, iisdemque ardenti lampade praecit Genius, quem in suis sculpturis Etrusci Heroum individuum comitem faciunt. Nec repugno, si quis potius Erinny (ita & Helenam Virgilius adpellat) vel Parcam esse censeat. Qui currum sequitur, Helenam forsitan lenit, & maerentem solatur: at in aliis pluribus Vrnis Etruscis, ut in ea eodem themate alabastro eleganter insculpta, quae exstat in meo Museo, vir iste Helenam a Paridis complexu vi abstrahere, & e curru quodammodo deiicere manifeste cernitur. Praecedunt currum duo milites armati; quorum unus utramque manum, novo nec antea observato pugnandi genere, parvis scutis rotundis armatam habet. Qui humi decumbit, forsitan aut montem Idam, aut Scamandrum repraesentat. Hi quoque, ni fallor, raptorem Alexandrum vel cohibent, vel in fata sua & Troiae ruentem morantur.

Duas Vrnas eodem themate ornatas adferre volui, ut clarius constet illud, quod antea dicebam, easdem in Tuscanicis officinis a Sculptoribus paratas fuisse, ut operosiores & magis elaboratae locupletiorum hominum genio & facultatibus facerent satis; quae vero rudiores erant, a tironibus insculptae, in quibus omissae interdum non paucae figurae spectantur, cuius exemplum habes in Vrna edita in Tabula VII. pro his intervirent, qui minori sumtu eas emere sibi que parare cogebantur.

TAB. VIII. *Philoctetae calamitas, & fatales sagittae.*

Singularis est, omniumque plane rara & insignis haec Vrna, a perito artifice alabastro insculpta, cuius emblemata, nunquam
antea

(1) Auctor Libri, qui Dictys Cretensis nomine circumfertur.

(2) Vide Iliad. Lib. 6. vers. 444. Strabonem Geograph. Lib. IX. num. 100.

antea editum, neque in Graecis, neque in Romanis antiquitatibus cum his figuris & ornamentis expressum observatumque, exhibet PHILOCTETAM, inter Argonautas Heroas non ignobilem (1), cuius nomine Sophocles Tragoediam inscripsit: Cicero vero (2) & alii Scriptores eum in exemplum calamitatum ac miseriarum produxerunt. Cernitur Philocteta aetate proventus, toto corpore nudus, facie morbo & gemitibus respondente, cum pede sinistro vulnerato, ac fasciis circumligato, ex antro Lemneo, in quo aegrotus iacebat, quasi adfurgens, & dextra offerens unam ex suis sagittis cuidam Heroi chlamydato, quem, utpote iuuenta florentem, Neoptolemum aut Diomedem esse reor, iuxta quem adstat alter Heros. In altera vero Vrnae parte admirabundus clanculum adstat, ne observetur, Vlysses, sinistra tenens quoddam volumen, quod illud forsitan est, in quo fata, quibus Troia capi poterat, scripta erant: inter quae censebantur sagittae, quas Philocteta ab Hercule, quod ei pyram in Oeta monte struxisset, antequam caelum, redacto in cinerem corpore suo conscenderet, dono acceperat. Huiusmodi sagittarum fatum, sine quibus Troia capi non poterat, Achivi ab Heleno capto didicerunt (3). Alii astu ex antro deductum Philoctetam ab Vlysse fingunt, uti Euripides. Alii ei invisum Vlysses tradunt: adeoque, quum eius prudentiae & calliditati huiusmodi negotium ab Agamemnone Rege demandatum esset, narrant, eum non aperte adiisse Philoctetam; sed per Neoptolemum circumvenisse, ut fatales Herculeas sagittas traderet. Alii cum Philocteta congressum Diomedem, & ex antro ab eo deductum scribunt. Quod vero Heros ille in dextra Vrnae parte antro proximus, caute adcedens, Vlysses referat, ex eo coniicio, quia in aliis monumentis Vlysses barbatus fingitur. Circa antrum arbores pomiferas ex ingenio suo sculpsit Etruscus artifex, & earum folia viridi colore pinxit; quum tamen silvestri in loco fuisse antrum (4), sagittarumque ascupio Philoctetam vitam sibi decem annis propagasse, aliqui Scriptores prodiderint.

Etrusca Vrna Philoctetam laevo pede percussum ostendit, quod nullum Mythologiae Scriptorem, nec Philostratum (5), nec Hyginum, qui haec scribit, adnotasse animadverto (6): *Philoctetae Tocantis & Demonassae filius, quum in insula Lemno esset, coluber eius pedem percussit: quem serpentem Iuno miserat, irata ei ob id, quia solus praeter ceteros ausus fuit Herculis pyram construere, cum humanum corpus est exustum, & ad immortalitatem traditum. Ob id beneficium Hercules suas sagittas*

Vol. III.

x

divi-

(1) Val. Flacci Argonaut. Lib. I. vers. 391.

(2) Lib. II. de Finibus.

(3) Vide Sophoclem in *Philocteta*, Pausaniam Eliac. I. Cap. XIII.

(4) Vide Ovidium *Metamorph.* Lib. XIII. vers. 45. Tristium Lib. v. Eleg. 1.

(5) In *Heroicis* Cap. V. 1. & 2.

(6) Fab. III. pag. 165.

divinas ei donavit. Sed quum Achivi ex vulnere tetrum odorem ferre non possent, iussu Agamemnonis regis in Lemno expositus est cum sagittis divinis: quem expositum pastor regis Actoris, nomine Phimachus, Dolophionis filius, nutrit. Quibus postea responsum est, sine Herculis sagittis Troiam capi non posse. Tunc Agamemnon Vlysses & Diomedem exploratores ad eum misit: cui persuaserunt, ut in gratiam rediret, & ad expugnandam Troiam auxilio esset: eumque secum sustulerunt.

Quantum haec sculptura differat a picta Philoctetae icone, quam apud Graecos observavit Philostratus iunior ⁽¹⁾, nemo non videt. Nam Graeci Heroem hunc non nudum, ut Etrusci, sed lacernis indutum, & iuxta altum littus in saxo procumbentem, aegrotasse finxerunt. Id & heic quoque adnotare volui, ne quis censeat, has Vrnas e Graecia Volaterras translatas fuisse.

TAB. VIII. num. II. Heros solus quadriungo curru vectus.

Q Vi nam sit Heros iste ornatus galea & chlamyde, qui, praeter morem Heroum Homericorum, solus, sine auriga, ac sine comite armorumque ministro, quadriungo curru vectus pro ferali huius Vrnæ emblemate sculptus cernitur, omnino incompertum mihi est. Currentes equos habenis non moderatur, nec coëcet; sed, ut videtur, utraque manu currum ad se trahit & moratur, quasi eo nisu, quo, ut opinor, facile ab Etruscis qui nam esset intelligebatur, se nolentem duci significet. Ferunt Oenonem, a Rhea vaticinandi arte instructam, praedixisse Alexandro Paridi, si ad Helenam reverteretur, lethale vulnus in praelio accepturum, cui nemo alius, nisi ipsa sola mederi posset ⁽²⁾. Hunc autem, fato suo non reluctantem, apud Troiam Herculeis sagittis a Philoctete vulneratum, in Idam memorant ad Oenonem remeasse, quae memor iniuriarum, noluit eum curare; quare, dum ad Troiam iterum saucius reverteretur, in itinere occubuit. Forsitan hoc Paridis fatum singularis haec Vrna repraesentat. Emblemata haec Etrusca alii post nos felicius, & vero propius explicabunt, praesertim si maiore copia Tuscanica alia monumenta in lucem prodibunt; nam diligent horum collatione huiusmodi studium mirifice amplificari potest. In meis lucubrationibus nil unquam temere adfirmavi, nil statui, aut definiui; sed adlatas meas probabiliores coniecturas doctiorum hominum iudicio, quod nunc facio ac semper faciam, subieci.

CA-

(1) Icon. xvii.

(2) Vide Apollodorum in Biblioth. lib. ii.

C A P V T X.

*Etruscorum Sepulcra feralibus emblematis cum Troica
Historia coniunctis, Tragicisque celebrioribus thematis
insculpta, adferuntur & illustrantur.*

I. **E**Ruta paucis ab hinc annis Volâterris, atque in aliis Etruriae urbibus, antiquorum Etruscorum Sepulcra, feralibus emblematis insculpta, quae numquam antea litterario orbi nota fuere, dum primus omnium in lucem profiero, ac nitor nonnullis observationibus elucidare, quas mihi diuturnum studium, & multorum monumentorum diligens conlatio, nec praeceps cura peperit; illud usurpare mihi liceat (ut, si quae adsecutus non sum, veniam saltem, non irrisiones merear) quod Plinius in Praefatione suae Historiae Naturalis praemonendum censuit: *Res ardua vetustis novitatem dare, novis auctoritatem, obsoletis nitorem, obscuris lucem. Itaque & non adsecutis, voluisse abunde pulcrum & magnificum est. Equidem ita sentio, peculiarem in studiis causam eorum esse, qui difficultatibus victi utilitatem iuvandi praetulerunt gratiae placendi.*

II. Non defuturos, arbitror, eruditos homines, qui, inspecta hac tam multiplici monumentorum, numquam antea in lucem editorum, varietate, forte non ita facile, ac statim etiam sibi persuadere velint, tam insignes eruditae antiquitatis thesauros in hisce Museis adservari: & nonnullos etiam dicturos, ludicra esse recentiorum commenta. Puderet me in hoc ipso Opere, pro quo absolvendo tot sumtus & labores impendi, nil aliud praeter araneas confectatum esse. Puderet temerare incorruptos vetustatis aditus, honestos homines fallere, mihi & patriae meae notam temeritatis inurere sempiternam. Sed ut sim posteritatis, famae & conscientiae meae securus, illud monebo, quod Musea haec Volaterrana perpetuo apud cives exstabant: nec fatum illud, ut spero, subibunt, ut dissipentur & in calcem vertantur. Sed, si qui erunt, qui de his dubitent, ipsi vel per se, vel per doctos amicos monumenta ipsa adeant, scrutentur, expendant; maximam profecto capient in iisdem monumentis observandis voluptatem.

III. Sed illud interim, quod ad ipsarum Vrnarum mechanicum opificium pertinet, notandum, Etruscos Sculptores Volaterranos alabastrum marmor, quia fragile est, nec valde durum, praesertim quum e lautumiis eruitur, si forte aliquo in loco per-

cusso validius scalp pro frangeretur (quod tunc frequentius accidere solebat , quum capita magis exstantia sculpebantur) utrimque te-
rebrare , & fractas partes inserto ligneo tigillo in rotundis forami-
nibus cum glutine tenacissimo simul iungere consuevisse : quod nu-
per ego archetypa ipsa non semel consulens , id mira arte ab his
factum fuisse observavi . Imaginem Statuarii sarcophagum sculptentis
& ltriaturas in eo facientis , exhibet Fabrettus ⁽¹⁾ , quem vide .
His prae notatis ad emblemata ipsa Etruscarum Vrnarum ornatissimi
MUSEI GUARNACCII dilucidanda revertamur .

TAB. X. *Lybantis Genius defaeviens in Temeßenses ,
evocatus & expiatus .*

Cum perraro atque insigni emblemate huius Vrnae Volaterranae
non parum concordare videtur alterum Vrnae Perusinae , quae
in Dempsteriano Opere exhibetur ⁽²⁾ . Senator Bonarrotius duobus
in locis suae Appendicis ⁽³⁾ idem emblemata explicavit , censuitque mon-
strum illud e crypta erumpens , quod militem proxime itantem
adgreditur , aliis duobus prostratis , adstante etiam altero milite ,
qui perterrefactus gladium intentat , referre Voltam monstrum ,
quod Volsinios urbem subisse , depopulatis agris , memorant Etru-
scorum Annales ⁽⁴⁾ . Hoc autem monstrum in Sepulcris Etruscis ea
de causa expressum subsPICATUS est idem Bonarrotius , quod Mortem
repraesentaret , eiusque vim ac potentiam feram & malignam signifi-
caret ; nam illud idem monstrum vincum tenet mulier alata ,
& face armata , quam Tartareum aliquod Numen sive Furiam
idem clarissimus Interpres referre existimat .

Monstri effigies , in Vrna hac Musei Guarnaccii expressa , aequi-
voca est , quam , si diligenter inspexeris , num lupum aut canem , aut
equum dicas , haerebis . Catenis circa eius collum ligatis coërcent ,
atque e sepulcro , ne profiliat , cohibent a dextris Heros chlamydatus ,
qui se clypeo protegit , monstro reluctante & adverso ; a sinistris ve-
ro miles , seu potius servus , nullis armis instructus . Adstant tres alii
Heroës , ei necem minitantes ; nam alii gladium , alii securim inten-
tant , & monstrum illud horrificum occidere conantur : quod inte-
rim sacris laticibus , e patera super caput eius effusis , expiat prope
illud stans Sacerdos , qui etiam gladium tenet , ut post expiationem
cruore eius sepulcrum forte respergat , & Deos Manes placet .

At Cl. Passerius , nunquam satis a me laudatus , Perusinum mar-
mor

(1) Inscript. Domest. Cap. VIII. num. CII.
(2) Tom. I. Tab. XXV.

(3) §. XVIII. pag. 24. & §. XXVI. pag. 40.
(4) Vide Plin. Hist. Nat. Lib. II. Cap. LIII.

mor ignotae adhuc significationis explicavit (1), indicato Pausaniae loco (2), ubi LYBANTIS Genium describit, qui in Temessenses miserrime grassabatur. Hec igitur Pausanias, interprete Amasaco: *Vlyssēm, aiunt, errantem everso iam Illo, tempestatibus buc illuc & ad alias Italiae ac Siciliae urbes, & Temessam etiam adpulsum: ibi de navalibus focus eius unum, virgine per vinum violata, ab oppidanis, contumeliam vindicantibus, lapidibus obrutum: Vlyssēm quidem, nulla ulciscendi facinus imita ratione, inde profectum: peremti vero socii Mines finem nullum saciendi in cuiuslibet aetatis homines fecisse, priusquam cogitantes patriam relinquere Temessenses, quo eam postem effugerent, Tyrbici Apollinis responso Heroem placare iussi sunt, & consecratio ei solo templum excitare: devovere ei praeterea quotannis virginem unam, quae ipsis formosissima visa esset. Quod quum illi ex oraculo facere pergerent, nihil omnino gravius debinc passi sunt. Forte vero quum venisset Euthymus Temessam, eo ipso tempore quo solenne numini sacrum fiebat, re tota cognita, se intromitti illum, aiunt, in templum postulasse, ibi virginem conspicatam, primo misericordia commotum, deinde etiam amore incensum: ac puellam quidem, si ab eo servata esset, se in eius munus conventuram, fidem dedisse. Armis igitur captis cum Genio congressum, illum victum moibus & agro excessisse, sublatumque prorsus ex hominum coetu in mare se demersisse. Fuisse memorant, civitate universa foedissima calamitate liberata, maxime illustres Euthymi nuptias. De eodem vero Euthymo & illud ex antiquitatis monumentis accepimus, longissimam eum aetatem vivendo implexisse, neque omnino mortuum; sed alio quodam modo hominem esse defuisse. Et paulo post: Genius, quem eiecit Euthymus, colore fuit vehementer atro, omnique reliqua specie maxime formidabilis: amictus, lupi pellis erat: LYBANTEM nomine litterae produnt. Cum hac Pausaniae narratione ita quadrat Etruscae huius Vrnae emblema, ut nihil supra. Igitur Heros ille corpore nudus, chlamyde ornatus, qui securi Lybantis Genium, specie lupum referentem, percutere conatur, cui, quod malum, deest caput, est Euthymus. Heros vero, qui prostratus iacet, & pedibus atque unguibus a teterrimo illo monstro proteritur ac lacinatur, mortui imaginem referre videtur; adeoque verisimilis ea mihi semper visa est Bonarrotii coniectura, his monsttris Etruscos Mortis & Fati arbitram vim ac ferale corporis exitium in suis Sepulcris declarare voluisse (3).*

Sed alia plura, quae Pausanias non audivit rescivitque ab incolis Temessensibus, nobis aperit Vrna haec, elegantia ac raritate insignis. Quod hactenus nulla monumenta docuerunt, ostendit, ni
fal-

(1) In Roncaliensibus, & in Dissert. de
Ara Sepulcrali pag. 60.

(2) Eliacor. II. Cap. vi.

(3) In Appendice pag. 24. & 40.

fallor, quomodo Etrusci monstra evocare, evocata quomodo expiare, sacrisque laticibus super caput effusis, mitiora ac minime in hominum genus noxia reddere solerent. Hinc etiam discimus, Etruscorum Pontifices ac Sacerdotes barbam promittere consuevisse. Tria apud Etruscos fuere expiationis monstrorum genera: hostiae maiores & lactentes mactatae ad Deos placandos: supplicationes ad pulvinaria iratorum Deorum: mactatio, combustio, & in altum mare eiusdem monstri demersio. Haec omnia erudite observat Thomas Dempsterus (1). Sed alterum expiationis ritum, in monstris depellendis a Tuscis adhibitum, iisdem nempe laticum adfusione lustratis, ut antea adnotavimus, ostendit eximia haec Vrna alabastro candido ac pellucido eleganter incalpta.

TAB. XI. *Clytemnestra ab Oreste, Aegisthus a Pylade occisi.*

TRagico emblemate insignis haec Vrna referre mihi videtur ORESTEM, qui, ut vindictam sumeret de matre sua Clytemnestra, quae circumventum Agamemnonem patrem suum, conscio fraudis Aegistho, sacrificantem ad aram securi obtruncandum curarat, ad eam in lecto iacentem noctu occultus ingreditur & interimit, comite ultionis suae Pylade, qui Aegisthum in terram deiectum obtruncat. In medio aditans scelerum ultrix Genia seu Furia expressa est, quae virgam sive sceptrum dextra tenet, & fontium neces ac poenas blando ore spectare videtur. Sed hunc ipsum typum singularis Etruscae Vrnae ab Hygino ad marmoris fidem illustratum audiamus (2): ORESTES, Agamemnonis & Clytemnestrae filius, postquam in puberem aetatem venit, studebat patris sui mortem exsequi. Itaque consilium capit cum Pylade, & Mycenae venit ad matrem Clytemnestram, dicitque se Aeolium hospitem esse, nunciatque, Orestem esse mortuum, quem Aegisthus populo necandum demandaverat. Nec multo post Pylades Strophii filius ad Clytemnestram venit, urnamque secum adfert, dicitque ossa Orestis condita esse: quos Aegisthus laetabundus hospitio recepit: qua occasione capta, Orestes cum Pylade, noctu Clytemnestram matrem & Aegisthum interficiunt: quem Tyndareus quum accusaret, Orestis a Mycenensibus fuga data est propter patrem: quem postea Furiae matris exagitarunt. Illud etiam in hac perrara Vrna adnotandum est, non sine consilio sculptum esse a Tusco artifice Orestem amictum cucullata veste, quam funeream, & defunctorum propriam alibi observavimus; nam & haec sculpturae nota clarius indicat, iuvenem illum, qui Clytemnestram iugulare nititur, & caput eius laeva-

ma-

(1) De Etrur. Reg. Lib. III. Cap. IV.

(2) Fab. CXIX. pag. 179.

manu immotum retinet, esse Orestem, qui se Aeolium hospitem, & Orestem iam mortuum esse matri nunciatat.

TAB. XII. *Amphiarus terrae hiatu absorptus.*

THebanorum, Lacedaemoniorum Arcadumque patrias Historias Heroicas non uno in loco me adnotare memini Etruscis probe cognitae fuisse. En ex hoc quoque Vrnae sepulchralis perraro & numquam antea in tota Antiquitatis eruditae supellectile observato emblemate luculentum, ac valde perspicuum huius observationis exemplum & argumentum. Cernitur Heros armis insignis, quadriga vectus, cuius equi in horrendum terrae hiatus ruentes expressi sunt, trahente Furia seu Erinny dextra manu habenas, ut omnes voragine absorbeantur: ea vero, expansis alis, facem laeva adtollit. Batonem Aurigam, sive ut alii memorant Elattonum, iam e curru praecipitem sculpsit Statuarius sagacissimus. Amphiarai currum sequitur miles, eius comes: is forte est Heros Adrastus. Mythicam hanc Historiam ab Apollodoro pictam ⁽¹⁾, quae cum hoc ferali Vrnae themate perbelle convenit, audiamus; a quo etiam discere possumus, qua de causa idem thema sculptum sit in Sepulchris Etruscis, nempe ut hominum fata dum vivunt, post mortem vero immortalitatem, iisdem a Iove dono datam, significarent. Inter haec *AMPHIARAO* ad *Ismenum* amnem fugienti, prius quam in humeris a *Periclymeno* vulnus acciperet, demisso ab Iove fulmine, terra debiscit. Mox ille cum curru simul & *Batone auriga*, sive, ut quidam ferunt, *Elattono*, eo terrae hiatu absorptus est, & postea numquam visus. Illum enim *Iupiter immortalitate donavit*. Verum *Adrastus* ab *Arione* equo vectus, in tutum evasit. Hunc *Ceres*, in *Erinnys* formam conversa, ex *Neptuni* concubitu genuit. *Pausanias* ⁽²⁾ locum ubi *Amphiarus* terrae voragine absorptus est, fuisse memorat ad dextram viae, qua a *Potniis* *Thebas* iter est, cuius aream, non utique magnam, columnis circumsepiverunt: *Tanagraeos* vero alium locum adsignare, nempe ubi urbium *Harmatos* & *Mycallesi* ruinae cernebantur ⁽³⁾.

TAB. XIII. *Philomelae fatalis thalamus.*

LVcem aliquam, ut meas qualescumque sint, in hoc valde obscurum interpretatuque difficile Etruscae Vrnae emblemata, coniecturas adferrem, praebuit iuvenis ille, qui dextrae manus digito

ORI

(1) Biblioth. Lib. III. 157.

(2) In *Bocotius* Lib. IX. Cap. VIII.

(3) *Ibidem* Cap. XIX. Vide etiam *Hygini* Fab. LXXI. & CCL.

ori adposito, silentium arcana de re sibi indictum, declarare videtur. Tereus, quum uxorem duxisset Procnen, Pandionis & Zeuxippes filiam, & ex ea Itym filium suscepisset, Athenas ad Pandionem socerum rediit, rogans, ut Philomelam alteram filiam sibi in coniugium daret: Procnen suum diem obiisse, adfirmans. Pandion ei morem gessit, Philomelamque & custodes cum ea misit, quos Tereus in mare deiecit. Interim rure celata Procne, postquam Philomelam duxit uxorem, linguam ei dissecuit, quae, quum loqui non posset, per litteras in peplo contextas, Procnae sorori miserrimum factum suum & clauitates, quibus premebatur, significavit. Ea igitur femina, quae velato capite, nuptiarum more, in lecto iacens, pugillarem (ita contigisse Tusci verisimilius credidere) ancillae suae tradit scriptum, Procnae deferendum, forsitan est Philomela: reliqui vero Terei comites, quos de Procne, deque his nuptiis filere Tereus coëgit, ut Hyginus ⁽¹⁾ & Apollodorus ⁽²⁾ memorant. Alii meliora aut verisimiliora proferant. Qui cultus quaeve forma fuerit lectorum cubiculariorum apud Tuscos, ex hac Tabula, atque ex altera superius edita, perspicuum est.

Sequitur in eadem Tabula num. II. perelegans Ollae sepulchralis marmoreum operculum, quod auro superfusum fuisse, ex bracteatum, quae supersunt, reliquiis innotuit. Defunctae nomen fuit *Thana Luvisui Papasai*, quod declarat Etruscus titulus.

TAB. XIV. *Ferales epulae.*

DE hoc sepulchrali emblemate nihil statuo; sed expectandum censeo, donec alia monumenta integriora; e terrae sinu eruta, lucem adspiciant. Complures alias Urnas hoc typo insculptas vidi in Museis Volaterranis; integram tamen nullam observavi. Mulier illa, quae curuli sellae insidet, animi sui moerorem & luctuosam, quam patitur calamitatem, declarare videtur; nam peplo caput operire se velle ostendit. Observandum, quod mensa tripes, escariis vasculis tribus referta, posita est ante virum & feminam in triclinari lecto recumbentes, aetate tamen provectos; at in altero lecto, ante discumbentes, qui iuvenes finguntur, haud posita est mensa, sed pueri duo adsunt, quos in aliis Urnis nudos observavi. Subspicor Procnes, quae Tereo infcio Itym puerum ⁽³⁾, vel Thyestis, cui filium epulandum Atreus adposuit ⁽⁴⁾, sceleratas epulas in his emblematis exhiberi.

TAB.

(1) Fab. XIV.

(2) Biblioth. Lib. III.

(3) Hygini Fab. CCXXXIX. Apollod. ibidem.

(4) Hygini Fab. CCLVIII.

TAB. XV. num. 1. *Aiax Cassandra a Minervae signo dirvellens.*

Complura emblemata, quae Pausanias sculpta fuisse memorat in Cypseli arca (1), in his quoque Etruscorum Sepulcris plerumque expressa observantur. Hoc ipsum Aiaceis impium facinus in Vrna marmorea mei Musei repraesentatur, quam protuli (2). Exhibet etiam idem thema fragmentum hoc Musei Guarnaccii, ectypis formis in argilla expressum. Haec autem opera raro apud Volaterranos occurrere iam observavimus.

TAB. XVI. num. 1. TAB. XVII. num. 11.

Polites a Pyrrho ad aram occisus.

Insigne est, & ante hoc tempus nunquam in antiquis sculpturis observatum, ferale emblemata necis Politis, qui elapsus e manibus Pyrrhi, qui eum occidere conabatur, quamvis ad domesticam in suis aedibus aram, Penatibus Diis sacram, confugisset; tamen ante oculos parentum Hecubae & Priami inermis ab eo occisus est. Id ipsum autem emblemata melius & accuratius illustrari non potest, nisi aeternis hisce Virgilii carminibus (3):

*Ecce autem elapsus Pyrrhi de caede Polites,
Vnus natorum Priami, per tela, per hostes
Porticibus longis fugit, & vacua atria lustrat
Saucius. Illum ardens infesto vulnere Pyrrhus
Insequitur, iam iamque manu tenet, & premit hasta.
Ut tandem ante oculos evasit & ora parentum,
Concidit, ac multo vitam cum sanguine fudit.
Hic Priamus, quamquam in media iam morte tenetur,
Non tamen abstinuit, nec vocis iraeque pepercit.
At tibi pro scelere, exclamat, pro talibus ausis,
Di, si qua est caelo pietas, quae talia curet,
Persolvant grates dignas, & praemia reddant
Debita: qui nati coram me cernere letum
Fecisti, & patrios foedasti funere vultus.*

Iam illud perspicuum esse censeo, haud inutile opus videri posse, Vrnas eodem typo, interdum vario, sculptas repetere, quum aliqua

Y

semper

(1) In Eliac. Prior. Cap. XIX. Vide etiam Homer. Odyss. Δ. Hygin. Tab. CXVI.

(2) Musei Etr. Tom. I. Tab. CXXV.

(3) Aeneid. Lib. II. vers. 526.

semper notatu digna occurrant, quae mutua luce nos rei certiores efficiunt. Haec quidem tanti momenti sunt, ut alterius emblematis Vrnae Etruscae a me adlatae in Tom. I. Musei Etrusci Tabula CLXXI. num. 1. quum idem Politis & Priami domus miserrimum fatum referre nunc perspicue intelligam, non autem expiationem, five Cabiriis sacris initiationem, propositam explicationem lubens reiciam (1). In hoc vero iuxta Parcam feralis quoque Genia sculpta est. Sed in prioris Vrnae eiusdem Musei Guarnaccii emblemate candela-
delabrum, sacro igne accensum (quod in aliis non occurrit) non abs re sculptum a Tusco artifice cernimus. Huic lucem adfert idem Virgilius (2):

————— *Vidi ipse furem*
Caede Neoptolemum, geminosque in limine Andras:
Vidi Hecubam, centumque nurus, Priamumque per aras
Sanguine foedantem, quos ipse sacraverat, ignes.

Columna etiam, cum urna cineraria superposita, in medio erecta, in hoc tantum Sepulcro cernitur, ut indicet Priami domum funeribus refertissimam, tamquam totius familiae sepulcrum habendam esse. Polites vi rotam e manibus adstantis ac simul exhorrescentis feminae divellere vel morari conatur, dum inter haec gladio a Pyrrho confoditur. Etruscos arbitror hac femina referre voluisse Parcam, quam hominum vitam, progressum exitumque arbitrio suo moderari credebant; nam rotam hominum vitae symbolum esse constat ex Aegyptiorum placitis. Plutarchus quoque in vita Numae hac ipsa rota vicissitudines humanae vitae, & nihil esse in terrenis rebus itabile, significari testatur. Rotam imaginem esse dicit vitae currentis Anacreon (3), cum quo ita concordat Persius (4):

Nam, quamvis prope te, quamvis temone sub uno,
Verentem se se frustra sectabere cantum:
Cum rota posterior curras, & in axe secundo.

Quo autem consilio Graeci rotam Nemese tribuerint, nemo est, qui nesciat (5); quare Deam illam in Vrna sculptam, Nemese esse posse, haud ignotam Etruscis, conicere possumus.

CA-

(1) Mus. Etr. Tom. II. pag. 350. & 351.

(2) Ibidem vers. 439.

(3) Carn. IV.

(4) Satyr. V. vers. 70.

(5) V. de Bonarrot. in Numismata max. magni. Mus. Carpinei pag. 227. & 228.

C A P V T XI.

*Sacra Deorum mysteria, initia, lustrationes atque
expiationes, sculptae in Sepulcralibus Vrnis
Etruscorum, elucidantur.*

I. **E**truscorum Vrnis, ornatis anaglyphis sculpturis, quae peregrinas Historias, Troicam scaenam, & Tragica emblemata continent, expositis; ad eas, quae Tuscorum vel patria sacra vel instituta civilia exhibent, gradum facio. Haec quoque themata, per classes in ordinem redacta, nunc primum in lucem prodeunt. Quum autem quotquot exstant omnes simul Vrnae mutuum sibi pro explicatione lucem conferant, & aliae post alias in dies eruantur antea nobis incognitae, de his accuratum Commentarium concinnari non posse video, ni omnia emblemata, quae Tuscorum sacra exhibent, in unum corpus sociata, ob oculos habeamus. Nam ex his, aliae initiationes & mysteria Deorum Dearumque, maxima ex parte nobis occulta; aliae vero lustrationes, & cruoris effusionem in honorem Defunctorum continere videntur. Arnobius (1) innumeras paene initiationes recenset, quae sub praesidio variorum Numinum fiebant, & earum adfert origines. Sed quum hae tota Italia frequentarentur secutis temporibus, ad Etruscos eas omnes referre suavis difficile est. Perpaucas igitur observationes meas in medium adferam, quas doctiorum hominum iudicio subiectas volo. Si quae erunt, quae ob ingenii mei tenuitatem non sum adsequutus; aderit, ut spero, tempus, quo alii post nos adiuti copiosiore monumentorum serie, feliciter ac luculentius suas explicationes producent, & quae nobis ignota fuere, ipsi maiore cum laude adsequuntur.

II. Haec autem mysteria, initia, lustrationes atque expiationes eo consilio a Tuscis sculptas in Defunctorum Sepulcris conii-
cimur, ut homines ad virtutem & honestatem colendam, propo-
sitis post obitum praemiis, adlicerent atque excitarent: impios
vero a sceleribus patrands absterrent, declaratis atrocibus apud
Orcum supplicii & poenis: quas vitare si vellent (nam & He-
roas omnes, qui humano sanguine, sacrilegiis ac multis vitis se
foedarunt, lustratos memorabant) opus esse monebant, ut se sacris
Deorum initiarent, & ad eorum aras expiarent. Quod si aliquem

(1) Lib. III. advers. Gentes.

scirent id viventem non fecisse, & criminibus obnoxium decessisse; vel animalium quorundam caede ac sacrificio piaculari, vel humano sanguine, vicaria quorundam expiatione, infonem reddebant, & iratos Inferos Deos ipsi placatos ac benevolos reddebant, ut ita apud Elysios optata beatitudine frueretur. Haec pauca sufficiant, quum de his luculentius alibi pertractarim (1).

TAB. XVIII. *Sacra Dianae Tauricae.*

ORnatam adsimili emblemate Vrnam marmoream, Volaterris erutam, protuli in Tom. I. Musei Etrusci Tab. CLXXIV. num. 11. in qua, coniecturis aliquot fultus (2), putabam Inferae Deae Parcarum maximae, sive Libitinae aut Proserpinae piaculare sacrum exhiberi, a Tuscis institutum ad eam placandam cum effusione sanguinis hominum damnatorum, vel mercede conductorum, quod Defunctorum animas a delictorum labe eo purgari, atque expiari, Graecorum exemplo, crederent. Mox Orestes in mentem venit, quem novem viri de Troezeniorum civitate a matris caede expiarunt super lapidem, quem Pausanias se vidisse memorat (3), positum ante aedem Dianae Lycaeae, quem etiam ei sacrum habitum esse scribit. Hinc lucem aliquam Etruscas Vrnas Perusinas in Dempsteriano Opere adlatas Tabula LI. num. 1. & Tabula LII. num. 1. mutuari autumabam, in quibus non ara, sed rude saxum sculptum est. Sed inter alia februatorum genera, quae ad Orestem lustrandum adhibita memorantur, & aquam ex Hippocrene suo haultam Troezenios distitasse, narrat idem Pausanias (4). Putabam igitur vas illud prope aram sculptum, uti ostendit perrara haec Vrna Etrusca Musei Guarnaccii, hoc ipsum lustralis aquae vasculum designare. Quia vero non semper constantes sunt Sculptores in sculpendo ramusculo, quem sinistra manu gerit ille iuvenis ornatus pileo Phrygio, & chlamyde amictus, qui flexo dextro genu arae insistit; nam frequentius angusta & crebra folia habet, & palmam referre videtur; interdum etiam latiora habet: putabam, inquam, forsitan laurum illam praenotare, quam eo in loco enatam, ubi Orestis piacula defossa sunt, Troezenii tradebant.

Sed his coniecturis posthabitis, lubentius amplector Praestantissimi Viri Passerii amici mei opinionem, qui in his Vrnis, quae Volaterris magno numero exstant, & frequentius effodiuntur, exhiberi arbitratur Dianae Tauricae sacra vetustissima, quae idem Orestes

cum

(1) V. Mus. Etrusci Tom. II. p. 353. & alibi.

(2) Ibidem pag. 350. & 351.

(3) In Corinthiacis Cap. xxxi.

(4) Ibidem.

cum simulacro eiusdem Deae in Italiam adtulit, & in Nemore Aricinorum constituto dedicatoque ei templo instituit: quae etiam ad saeculum usque quantum perdurasse ex Prudentio Poëta Christiano colligimus (1):

*Incaffum arguere iam Taurica sacra solemus:
Funditur humanus Latiori in munere sanguis.*

Sacra huiusmodi Taurica, Scythico more peracta, describunt Strabo (2), Pausanias (3), Suetonius (4), Servius (5), quorum loca a Cl. Passerio adlata haud opus est repetere. Sed ex his sculpturis deceptum Strabonem intelligimus, qui scribit ex fugitivis fervis eum Nemorensem Regem factum, qui primus mactator victimae in honorem Deae fuisset, quem secutus est Torrentius in Suetonium (6). Nullam enim mactatam fuisse victimam adparet; sed is constitutus Sacerdos, qui alios pro Sacerdotio pugnantes singulari certamine vicisset, aut, priore Sacerdote superato interemtoque, in eius locum successisset, eodem Suetonio teste: *Perfuga Sacerdos ibi constituitur, qui Sacerdotem priorem sua obrunca-verit manu, strictoque semper gladio, paratus ad insultus propulsandos, circumspicit*. Sed hoc sacrum a primaeva sua vetustissima origine aliquando descivisse, ac mutationibus obnoxium fuisse, docet Servius: inolevit enim ea consuetudo, ut qui ex arbore quadam, quae in templo erat, ramum auferre potuisset, monomachia cum fugitivo templi Sacerdote dimicaret, eoque victo *Nemorensis Rex* diceretur.

Musei Guarnaccii Vrna duos exhibet viros pugnantes cum iuvene illo, qui flexo dextro genu arae stricto gladio insiluit, iam iam, fuso suo aliorumque sanguine, Dianae Tauricae Sacerdotium auspicaturus. Prope illum Etrusci fingunt Geniam sive Furiam; a dextris vero Dianam, adstantem corpore fere nudo, ornato collo monilibus, & capite peplo, quem ante oculos reicere videtur, quasi spectans huiusmodi constantiae exemplum adversus mortis terribilia lamenta exhorrescere videatur. Interdum etiam eundem iuvenem, qui pro obtinendo Sacerdotio pugnat, Genia, sive ex Furiis, aut e numero Eumenidum una sustinet vel moratur, ut videre est in altera Vrna Musei Guarnaccii adlata in Tabula VIII. num. 1. quare hinc subspicari quis poterit ab Etruscis huiusmodi sacra, & ad placandos Inferos Deos, in quorum numero Diana censebatur,

(1) Libro contra Symmachum.

(2) Geograph. Lib. V.

(3) In Corinthiacis Cap. xxvii.

(4) In Caligula Cap. xxxv.

(5) In Aeneid. Lib. VI. vers. 136.

(6) Ibidem.

batur, & eadem ac ipsa Hecate habebatur, atque ad Defunctorum Manes expiandos translata fuisse.

TAB. XIX. num. II. *Rex Nemorensis sacrorum Dianae Tauricae.*

EAdem sacra refert haec Vrna Musei Guarnaccii; sed nonnihil variant figurae, quae etiam pauciores sunt. Rex Nemorensis a dextris Dianam, a sinistris Geniam adstantes habet. Illud expendendum superest, utrum Myrtam aliquem referat senex ille barbatus, qui baculum tenet, seu potius Sufetem. Multa, quae nunc nos latent, aliquando aliorum monumentorum collatione innotescunt. Interim has uti meras coniecturas proponimus, alibi accuratius expendendas, quum omnes Etruscas Vrnas hoc typo insignes in ordinem redigemus.

C A P V T XII.

Vrnae Sepulcrales Etruscorum, quae praeferunt nuptias, pompas & epulas nuptiales explicantur.

I. **Q**Vo ritu, quibusve caerimoniis Etrusci celebraverint nuptias, quibus nil sanctius, nil augustius esse putarunt, alibi, adlatis non paucis observationibus, exposui ⁽¹⁾. Quum autem ex anaglyphis hisce constet, Etruscos Pontifices in sepulcralibus Vrnis eas interdum actiones hominum sculpendas curasse, quae praesertim ex auspiciis pendebant; nil mirum si conventionem in manum ante ostium domus solemnem ritu peractam, nuptias, epulas ac pompas nuptiales in iisdem exprimi iusserint. Si quis autem requirat quam connexionem habeant nuptiae cum tumulis mortuorum, eam adferam, quam Cl. Bonarrotius investigavit: nempe, quia Etrusci tam nuptias, quam mortem fines hominibus esse viderunt, atque ex decreta iisdem sorte pendere, & utrisque communia esse dona, faces, coronas, unguenta extremamque utrisque celebritatem adsimilem sancitam fuisse. Sed, si probabilis non displicet, qualiscumque sit, mea coniectura, suspicor, Etruscos inter Deos coniugiorum praesides adcensuisse etiam Parcas, quas expiationis causa in celebrandis nuptiis sibi propitias donis, votis

(1) Vide Musei Etrusci Tom. II. Clafs. III. a pag. 326. ad pag. 330. & Clafs. IV.

pag. 397. 398. & 399. ubi etiam de Diis, qui nuptiis praefunt, disserui.

tis & sacris reddebant, quod eas putabant factorum arbitras esse. Auctor mihi est Iulius Pollux, qui etiam Parcas in nuptiis placari solitas, iisque comae primitias ferri testatur; ut minime mirum sit in Nuptiis Thetidis & Pelei apud Catullum, Parcas non ultimas partes agere (1). Credebant veteres Parcas omnis oeconomiae humanae vitae moderatrices, rerumque gerendarum, & bonorum malorumque eventuum praenuntias esse. Matrimonium igitur, ut felix faustumque esset, Parcas Etrusci placarunt, & eas tamquam praesentia Numina, ac nuptiis propitia, forsitan constituerunt.

II. Genias quoque seu Furias nuptiarum praefides, non secus ac defunctorum in profectione ad Elysios comites esse voluerunt: quod si in manum convenirent scelerata mente, in ipso limine domus, quemadmodum & in ipso Orci aditu, eas ultrices experirentur; faventes vero ac propitias obtinerent, si connubia sancta fide, & casta voluntate inirent. Huiusmodi opinionem, quam Tusci amplectati sunt, frequenter exprimunt emblemata Vrnarum Etruscarum; uti haec exempla, e Museo Guarnaccio depromta, perspicue testantur.

TAB. XX. num. 1. Singularis est haec Vrna, cuius emblemata observatu dignum nunc primum occurrit. Hinc colligimus, quo vestium cultu nuptiae ab Etruscis celebrarentur. Dextram manum viros, dum in manum Etrusco ritu convenirent, a feminis accepisse cernimus: quem morem Latini quoque & Romani servarunt, uti ad Gemmas Musci Florentini adnotabam (2). Adest etiam iuxta sponsum Paranympheus, tectis opertisque brachiis & manibus veste sua, cuius imaginem numquam antea in antiquis monumentis nemo, quod sciam, observavit. Nuptiis adstant Deae, Genia nimirum cum face; quia nuptiae noctu celebrabantur, noctuque ad sepulcrum defunctorum cadavera deferebantur. Altera adest Dea, quae scopulo infidet, quam Parcan esse potius, quam Geniam arbitror; quia, quod numquam alibi observavimus, dextra hastam, laeva clavum praefert, quo annos notare consueverunt Etrusci, & defigere in templis, quum pestem aliaque mala a Diis pelli cuperent ac precarentur.

TAB. XXI. num. 11. Pronubae Etruscae imaginem exhibet haec Vrna, quae adstat velatis opertisque veste sua manibus, prope sponfam, quae cum viro convenit in manum. Tum Pronuba, tum Sponsa velatum habent caput; sed, quod rarum, prope

(1) Vide Ben. Averanii Dissert. xxxix. in Thucydidem. (2) Tom. II. Tab. XVI. num. 111. pag. 46.

pe Sponfos solitarius equus gradiens sculptus est; quem nil aliud indicare mox ostendam, quam assignatam Sponsis post mortem in Elysiis beatam vitam. In alia vero Vrna sepulcrali, quae exstat in Museo Guarnaccio, quam exhibet Tabula XI. num. 1. idem thema expressum est; sed equum ducit vir togatus, quem Augurem referre subspicor.

TAB. XXII. num. 11. Nuptialis pompa emblemata est huius Vrnae, quod integrum, & peritior manu sculptum iam protuli in Tabulis CLXVIII. & CLXIX. mei Musei Etrusci (1). Iter monstrat Genia parvis scutis armata, seu, si ita videtur, crotalis, quae forsitan in nuptiarum deductione & pompa pulsabantur. Carpentum, quo Sponsi vehuntur, servi duo praecedunt, bacillos dextra tenentes: post currum ancillae & pedisequi cum donis sequuntur. Genia claudit agmen, facem igne micantem adtollens. Vir equo insidens, obviam Sponsis factus, dextram manum ac viam honoris causa cedit.

Sed alterum sepulcralis Vrnae emblemata numquam antea editum, quod in eadem Tabula XXII. num. 1. exhibetur, raritate ipsa valde commendabile est. Epulum namque repraesentat, & dedicationem aediculae in honorem Iunonis, quae, quoniam nuptiis praeerat, *Ζωγία*, *Iugalis* & *Pronuba* dicta est. Viri Genios, mulieres vero sibi Iunones adoptabant (2). Sed quo ritu, quave festiva pompa mulieres hanc adoptionem, sive dedicationem eius simulacri & aediculae celebrarent, ex praescripto Pontificii iuris, quod ad hoc tempus nulla sculptura docuerat, ex hoc Etrusco emblemate liquet. Dari namque solebat epulum mulieribus, quae in toro alte exstructo, aulaeisque ornato, huiusmodi privatum festum canticis, & musicis instrumentis celebrabant. Nam ex his altera mulier, quae dextram adtollit, gestu suo sacros hymnos pangere videtur; altera tibiis canit, altera cymbalum pulsat; altera vero ex his, quae in fragmento supersunt, fidibus adcinere adparet.

Sed in hoc perrarum emblemata Vrnae sepulcralis inventae in praediis Nobilissimorum Inghiramiorum, alia plura tutiore calamo adnotari tunc poterunt, quam integrum ex Hypogaeis Volaterranis aliquando, ut spero, prodibit. Lecti discubitorii ab aliis differunt; hi nempe architectonicis operibus, pendentibusque aulaeis, praeter morem, ornatiores sunt. Hinc etiam, quae forma apud Etruscos fuerit aedicularum, quae cum simulacris Deorum dedicabantur, de quibus luculenter vir Praestantissimus Philippus Venutus, Patricius

Cor-

(1) Vide Tom. II. pag. 326. 327. & 328.

(2) Plinius Hist. Nat. Lib. II. Cap. VII.

Cortonensis differuit, perspicue intelligimus ⁽¹⁾. Erit aliquis, qui quod solas feminas heic sculptas cernat, dedicationem sigilli Veneris Sponsae, vel potius Bonae Deae, cuius sacris solae mulieres operabantur, in hoc marmore expressam censeat. Quid si potius epulas sacras in honorem Nortiae Deae, vel Iunonis Lucinae, quae mulierum partibus praeerant, heic repraesentari, ob susceptam felici partu prolem, opinemur? Probabiles hae coniecturae non erunt, ut arbitror, omnino contemnendae. Huic postremae opinioni favent pueruli illi duo, qui nudi adstant iuxta tripodem mensam, escariis vasculis refertam, quos nec Genios, nec Servos ministrantes credam.

C A P V T XIII.

Ex Vrnarum sepulcralium anaglyphis luctus Etruscorum in funere, sacri ritus, pompae, bonores, lustrationes, eorumque de statu animarum post mortem opiniones eruuntur & illustrantur.

I. **H**Aec capita, quae enumeravi, tam uberem differendi copiam praebent, ut numquam absolverem opellam hanc meam, si singula enucleare vellem. Quae igitur notabiliora in his Vrnis e Guarnaccio Museo depromtis occurrunt, breviter exponam; hanc enim spartam, me rogante, egregie occupavit Vir Celeberrimus Passerius in Dissertatione de *Etruscorum funere*: & in altera, quae ab eo inscripta est *Acheronticus*, ad quas satius duco lectores Etruscae eruditionis studio flagrantem mittere.

II. De moribus & opinione Etruscorum circa defunctos, primus omnium luculenter differuit Etruscarum Antiquitatum eximius Interpres Senator Bonarrotius ⁽²⁾. Sed licet tanta ac tam uberi segete abundet hic eruditionis ager; multa tamen adhuc observanda atque adnotanda supersunt: quae quidem tunc colligi, & luculentius illustrari poterunt, quum alia plura, vel omnia simul Tuscanica monumenta, quae ad hanc praecipuam maximamque Etruscae Religionis partem elucidandam pertinent, proferentur.

TAB. XXIII. num. I. Tuscorum Sculptorum mirum ingenium in hominum tum corporis tum animi motibus ac passionibus

Vol. III.

z

bus

(1) Vide Tom. II. Dissert. Academ. Etr. Corton. Dissert. XI, pag. 211.

(2) In Append. ad Opus Dempst. §. xxvi. pag. 35.

bus exprimendis, non semel demiratus sum. Moerorem luctumque, in funere carorum conceptum, tam affabre sculptum exhibet haec Vrna, ut nihil supra. Feralem lectum, in quo iacet vir mortuus, circumstant a sinistris matrona, forte defuncti uxor, quae pallio contexta, ut manus eius non adpareant, eo caput suum tegit, ne luctuosum totius domus suae fatum oculis adspiciat. A dextris circumstant defuncti viri filii, pallio involuti, tectis manibus, exceptis duorum iunioribus, qui exserto brachio dextro vel sub lato, vel capiti admoto, conceptum dolorem in funere patris sui testantur. Apud Homerum, Virgilium, & apud Tragicos Poetas vim doloris exprimunt, qui manus in altum tollunt: quem gestum Priamus quoque facit, dum adspicit Politem a Pyrrho coram se interemptum: quod emblemata exhibent Vrnae Guarnaccianae superius adlatae in Tabulis XVI. & XVII. Defunctus iacet, toto corpore pannis, ut mos erat, purpureis involutus: quo vestis cultu, ut hinc etiam colligimus, integra corpora humari solebant (1). Caput habet velo fere coopertum, quo secutura animarum post fata divinitas declarabatur, ut infra videbimus.

Eadem doloris indicia declarant parentes, qui adsunt circa lectum iuvenis mortui proximi, quem repraesentat Vrna Musei Guarnaccii expressa in Tab. XIX. num. 1. Adest etiam paratus equus, quo ad Elysios campos cum pompa ducatur: & ne de eius imminente funere dubitemus, sagax sculptor prope eum erectam columellam sepulcralem sculpsit, quae in metam desinit, nucem pineam referentem, ad declarandam beatioris aevi tranquillitatem in Elysiis arvis consequendam. Mulier, quae ad lectum adcedit, imposito sinistro pede suppedaneo, morientis iuvenis mater forsitan est, parata eius oculos claudere: quae quidem in alia Vrna, adsimili emblemata ornata, a me edita (2), toto capite pallio obvoluto adlata; sed in hac non iuvenis, sed puellae obitus imminens exhibetur, cui torquem tribus bullis ornatum, qualem Deae Etruscorum praefereunt, ei in supremum munus pater offert. Idem plane typus cernitur in Vrna marmorea Volaterris eruta, quae nunc Florentiae in Museo Antinoriano adservatur.

TAB. XXIV. num. 1. Quod autem equus, in feralibus hifce Vrnis sculptus, defuncti animam cum pompa ad beata Elysiorum loca deducendam, comitantibus Geniis Disque Inferis, declaret, ut

(1) Vide Kirckman. de Fun. Lib. I. Cap. x.
(2) Mus. Etr. Tom. I. Tab. CXXXIII.
num. 11. Nunc autem relicto eam ex-

plicationem huius feralis emblematis, quam protuli in Praefat. Tom. I. Musei Etrusci pag. xxviii.

ut supra monebam, & quod in hac opinione Etrusci cum Aegyptiis & Graecis convenerint, ad haec arcana Religionis illustranda praesto est apud Q. Smyrnaeum insignis locus (1), mihi a Cl. Passerio indicatus, ubi de fato equorum Achillis verba faciens, narrat destinatos fuisse,

*Vt primum a Neptuno domarentur, atque deinde
A forti Teleo, & invicto ab Achille:*

*Quarto autem post hos a Neoptolemo magnanimo:
Quem etiam in campum Elysium post haec erant
Deportaturi ad beatorum regionem, Iovis consilio.*

Huius pompae, qua Tusci animarum immortalitatem ac divinitatem significare voluerunt, clarissima praebent exempla Vrnae nunc primum in lucem editae, & e Museo Guarnaccio depromptae, quas vide in Tab. XX. & XXI. num. 11. In priore procedit defunctus velato capite: quod decus adtributam ei divinitatem innuere, sacramque personam significare, neminem latet: sanctos vero & sacros esse Defunctorum Manes prisca patrum Religio, & Pontificales Etruscorum libri docuerunt. Hinc velato capite Caesares finguntur in gemmis, numismatis aliisque antiquis monumentis, quae eorum Apotheosin referunt: de quo ritu plura doctissimus Schoepflinus, qui multa Etruscorum praeclara monumenta in suum Museum, uti me nuper per epistolam monuit, diligenti cura congestit. Harum Vrnarum mutua collatione magis magisque elucescit, quantum varietatis studiosi fuerint Tusci Sculptores; quare quae vitio marmoris in altera desunt, ex alia suppleri possunt. Hanc opinionem, quod ad Elysiorum campos Defunctorum animae equis vestae ducerentur, apud Graecos & Romanos quoque viguit, ut ostendunt duo sepulcralia anaglypha a Fabretto edita & illustrata (2). Sed ad dignitatem divinitatemque animarum, statumque Defunctorum post mortem declarandum quid honorificentius, quid sublimius, quam iis deducendis adsignatae Deae comites, Geniae nimirum & Furiae, aliaeque Inferorum Numina? Sed hunc honorem a caelestibus Diis haud praestitum datumque nisi piis hominibus, ita docet Plato (3): *Qui vero puram, moderatamque transegerit vitam, Deos socios ducesque nactus, ibi habitat, ubi unicuique convenit.* Haec Infera Numina armis instructa exprimuntur, malleis, gladiis, quasi eorum pro Defunctis defensionem, tutelam ac patrocinium ostendere voluerint Etrusci. Ea monumenta, quae adferuntur in Tabula XXIV. num. 11. 111. & 1v. sunt ornamenta

(1) Paralipom. Lib. III.

num. xxix. pag. 161. & 262.

(2) Vide Inscription. Domest. Cap. 111.

(3) In Phaedone.

Sepulcrorum, pineis nucibus simillima, quae ad maiorem sepulcralium columellarum dignitatem ac decus, ut vidimus, Etrusci addere solebant. Ea etiam ova Castorum referre videntur, quos Deos sacris mortuorum inferiis praeesse veteres censuerunt.

Ea apud Etruscos obtinuit consuetudo, ut mortui non solum lugerentur atratis vestibus; sed etiam publice ac solempni pompa, praesertim si nobiles essent, & aliqua dignitate fulgentes, laudarentur. Hanc quidem perspicue nobis ostendunt nuper eruta Etrusca monumenta: columella nimirum marmorea, compluribus figuris ornata, quae exstat Perusiae apud Comites Alphanios, quam ego primus omnium in hoc Opere in lucem protuli: & haec plane singularis Vrna marmorea, adlata in Tab. XII. num. 11. quae exstat in Museo Guarnaccio, cuius emblemata nunc primum in lucem profero. Quamvis edax tempus eam nonnullis in locis corruperit; haud tamen ita eam delere potuit, ut non discamus, quo ritu Defunctorum praeclara gesta a Tuscis celebrarentur. Sedent adsimili vestium cultu ornati, nempe tunicati & togati, sex viri, quorum aliqui volumen vel clausum vel explicatum tenent. Hi laudes vel nenias in honorem Defunctorum canere videntur: qui vero in medio sedet, nil praefereens manibus, sed tantum gestus edens, Cantorum sive Hymnologorum princeps & moderator facile censeretur. Sedentes suprema haec officia celebrasse Tuscos, adnotandum est, ut hinc arguamus, quem usum habuerint sedilia, & gradus, qui in Sepulcris Etruscorum spectantur. Incompertum adhuc est, a quo gratum hoc vivorum solatium laudandi mortuos inventum sit (1): eius vero antiquitatem apud Etruscos haec monumenta testantur, a quibus Romanos tam laudabile institutum accepisse coniicimus. Apud hos primus fuisse traditur Valerius Publicola, qui Brutum, Romanae libertatis vindicem, pro patria defunctum publice laudavit (2).

Quamvis fracta sit altera Vrna, inventa in praediis Illustrissimorum Inghiramiorum, & in Museum Guarnaccium translata, quae exhibetur in Tab. XV. num. 11. tamen quia nulla alia ad hoc tempus prodiiit hoc emblemate insignis, plane singularis est, & multo in pretio habenda. Cernitur suggestum, in quo sella curulis duplex posita est, & iuxta eam sublellium. Hinc praeceuntibus lictoribus, qui fasces praefereunt, & erectum baculum, quo populi frequentiam submoveant, procedunt duo viri togati, quorum alter dextra volumen tenet. Hos ministri duo sequuntur, sive adparitores, sive adcensi. His omnibus obviam fit matrona velato capite, cum praetextato puerulo ad pedes, quam servi ex eius familia comitantur.

Per-

(1) Vide Cicero. Lib. I. de Oratore.

(2) Ex Plutarcho in vita Publicolae.

Perdifficile est probabilem saltem divinari huius emblematis significationem. Sed, quod matrona illa, moerentium more, ut in aliis Etruscorum Tragicis sculpturis observavimus, dextro brachio manumque caput subfulciat suum, hinc coniicio, hoc thema forte referre processum Pontificum, sive etiam Sacerdotum ad domum matronae lustrandam, postquam ex ea defuncti cadaver in sepulcrum illatum est, & post peracta in eius honorem parentalia. Quod verosimile fuerit funestam domum lustrare, persoluto funere, res adeo obvia est, & luculenter expensa a Gutherio de Iure Manium, & a Kirchmanno de funeribus, ac Lomeiro; ut pudeat, nil novi adferens, eorum scriinia expilare, & lectorem inutiliter morari. Laetor tamen, me e penu Etruscae vetustatis depromere unicum, quod ad nos pervenerit, ad hanc rem, ut opinor, ostendendam, exemplum, quod inter Graeca & Romana monumenta numquam observavi. Vero quaedam depromemus similia, si integrum aliquando anaglyphum hoc in apicem proferet aetas.

III. Ad hanc Classem referendae sunt Vrnae Etruscorum Sepulcrales, quae divinos honores habitos mortuis sacrificia, funebres ludos, epulas ac denique eorum consecrationem, & alia huiusmodi continent, quae perspicue ostendunt, Etruscos miro cultu prosecutos esse memoriam defunctorum. Donaria quoque mortuis facta non exiguam eruditionis partem occupant: de quibus, quum aliqua superius delibaverim, alibi fusius agendum esse sentio. His adcedunt coronae, taeniae, vittae, quibus, non solum Sepulcra Etruscorum, sed etiam imagines mortuorum ornantur.

IV. Sed ut haec ostendam rosarum sparsiones, quae in exequiis & annuis parentalibus sacris ab Etruscis fiebant, ad Vrnas Guarnaccianas provoco, quae a me adferuntur in Tabulis XXV. & XXVI. In his etiam bulbi ferales exprimuntur, & folia maiora arborum: quae donaria ostendunt, Etruscos Diis similes censuisse Defunctos suos. Nemo enim est qui nesciat, veteres singulis Diis arbores & plantas dedicasse ac consecrassse, atque iuxta eorum aras & simulacra, & frequenter etiam in eorum manibus posuisse. Argumentum hoc divinitatis testantur alia Etruscorum monumenta, a me adlata in pluribus Tabulis Tom. I. Musei Etrusci (1), ad quas, & ad adlatas a me observationes lectorem ablego. De cupressibus defunctis dedicatis, nihil dico, quae in Vrnis Musei Bucelliani frequenter occurrunt. Sed & flabella, quae feminae sculptae in Vinarum Etruscarum operculis praeferrunt, quae

fo-

(1) Tab. CLXI. CLXII. CLXIII. CLXIV.
pag. 315. 316. & seqq.

folia arborum latiora imitantur , inter divinitatis notas non invitus referam ; quum ea his simillima sint , quae Nymphae Fontinales , & aquarum praefides manu praeferunt in editis a Fabretto monumentis (1) . Foliorum maiorum caules saepe numero spectavi inter ornamenta Tuscanicorum Sepulcrorum ; nihil enim sine consilio & ratione a maioribus nostris factum arbitror .

C A P V T XIV.

*Sepulcrales Vrnae , quae exhibent civiles ritus , mores
& consuetudines Etruscorum , proferuntur
atque illustrantur .*

I. **A**dlatis in duobus mei Musei Etrusci Voluminibus his Tuscanicis Vrnis , quae praeter sacra & funebres ritus ad Religionem spectantes , insuper etiam civiles caerimonias exhibent , & consuetas de more hominum actiones , quas vide in Tabulis CXXXVII. num. 11. CLVIII. CLXXVIII. & CLXXIX. has quoque nunc e locupletissimo lectissimoque Museo Guarnaccio , ad Tuscorum Politiam pertinentes , addere lubet , omnium plane insignissimas , quorum emblemata , numquam antea nota & observata ab eruditis viris , inter rariora dubio procul recensenda esse existimo .

II. Nemo profecto ad hoc usque tempus observavit , quae pompa hi , qui Magistratus honore in Etruriae civitatibus insigniti erant , procederent , suamque dignitatem auspicarentur , aut fortasse etiam dimitterent , gratias Dns agentes . Sed ecce ex his genuinis Tuscorum monumentis , quae fuerint in hoc munere obeundo eorumdem Magistratum vestes , quae insignia , quae propria dignitatis ornamenta , qui adparitores : quo ordine , quove solemniter processerint , probe intelligimus : quae monumenta librorum huius antiquae gentis defectum apud nos hodie supplent .

In Vrna marmorea adlata in Tabula XXVII. Triumviros seu Quatuorviros cernimus procedentes , & omnes quidem togatos , & adsimili vestium cultu ornatos , uno excepto , qui cum ipsis pari honoris gradu procedit , sed volumen dextra praefert . Hos munera sua ineuntes vel dimittentes (ut emblemata cum mortuo-

rum

(1) De Aquis & Aquaeduct. Dissert. II. pag. 99. qui *Nymphaeae* herbam esse cen-

set , de qua consulendus est Plinius Lib. XXV. Cap. VII.

rum forte conveniat) sex ex ministris praecedunt, & quidem proxime eos duo lictores, qui in humeris fasces, in dextra vero (quod nunc primum ex his documentis innotescit) baculum tenent, quo quidem utebantur, ut turbam submoverent. Ante hos duo alii incedunt, quorum alter a sinistris thecam scriniariam; alter vero sellam curulem in humeris deferunt: & hos omnes alii duo praecedunt; sed inter hos quid primi illi quatuor dextra gerant, non ita facile adsequeremur, si ex sequenti emblemate magis perspicue non adpareret, sportulas esse.

Adsimile igitur emblemata exhibet Vrba in medium prolata in Tabula XXIII. num. I. sed in hac eos, qui Magistratus dignitatem consecuti sunt (si quis Duumviros vel Lucumones censeat, vel Sufetes, aut alio nomine adpellet, non repugno) sequuntur adcesi duo: proxime vero praecedunt duo lictores, in dextro humero fasces, non autem baculos, gerentes: & ante hos duo ex adparitoribus incedunt, quorum unus sellam curulem, & sportulam: alter vero, dissimili veste indutus, sportulam tantum non dextra, sed sinistra deferit. Num hi procedant ad ludos edendos, quod munus indicant sportulae, quas in hac celebritate, & dum Magistratus honorem inirent populo donabant; an vero ad opus aliquod dedicandum: an ad supplicationem aliquam ante Deorum pulvinaria habendam eant (quod & apud Romanos factum fuisse constat ex Livio, quum aliqua prodigia evenissent) in tanta rerum caligine quid censeam credamve, incertus haereo. Expiari interdum solitos Graecos, antequam munera & dignitatem obirent, & Eleorum Aediles consuevisse piaculari suae & aqua se lustrare, docet Pausanias (*): quod & Etruscis convenire posse, haud invitus fateor. Peritiores meliora post nos docebunt; non enim omnia possumus omnes; sed aliquid, quo alii felicius bono litterariae reipublicae in hoc curriculo laborent, relinquendum est. Quod & apud Etruscos largitiones fierent ab his, qui officii munus aliquod obibant, & sportulae darentur, & quae nam earum forma esset, numquam profecto novissemus, nisi hae Tuscorum sculpturae, quae librorum vices gerunt, hanc celebritatem nobis aperuissent: & credibile est, Romanos, qui ab Etruscis insignia Magistratuum, sellam curulem, fasces susceperunt, & sportularum & largitionum ac missilium transferarum exempla accepisse, quod ex his monumentis, nunc primum colligimus. His lucem adferunt duo loca veterum Scriptorum. Ita Plinius in epistola, in qua de divisione sportularum ad Traianum scribit (2): *Qui virilem togam sumunt, vel nuptias faciunt, ineunt*

ma-

(1) In Eliacor. prior. Cap. xvi.

(2) Lib. X. Epist. cxviii.

magistratum, vel opus publicum dedicant, solent totam bulen, atque etiam e plebe non exiguum numerum vocare, binosque denarios vel singulos dare. Hinc igitur nunc primum sportularum usum apud Etruscos & variam earum formam discimus.

Triumphantem hominem togatum, quadriugo curru vectum, praeunte Genia seu Furia cum face, praecedentibus lictoribus & tubicinibus, duobusque servis sequentibus, exhibet Vrna adlata in Tabula XXVIII. num. II. quod emblemata fusius iam explicavi in meo Museo Etrusco Tabula CLXXIX. quare, ne recocta crambe actum agam, abstineo lubens. Triumphantes Diis similes habitos esse constat; quare, ad minuendum mortalium hominum fastum, credibile est, hoc emblemata sepulcralibus Vrnis ab Etruscis aptatum fuisse: quam coniecturam mihi suppeditant iam a me adlata Plinii & Tertulliani loca, quae haec praetereo (1).

C A P V T XV.

Vrnae sepulcrales Etruscorum variis symbolis insculptae adferuntur, & nonnullis observationibus illustrantur.

I. **S**ymbolica voco ea Etruscorum Sepulcra, quorum anaglypham nullas Historias nullasve Fabulas praeferrunt, ac neque etiam civilia, neque patria ac propria Tuscorum documenta, neque Heroum gesta ac fata repraesentant: neque ex Iliaca scaena aliquid exhibent, quod Homeri ac Tragicorum Poëtarum carminibus celebratum fuerit; sed his tantum symbolis ornata sunt, quae Defunctorum cultui & memoriae, vel Orco ac Diis Inferis convenire, non Sculptores ex ingenio suo, sed Etrusci Pontifices sanxerunt. Haec themata pendebant ex antiquae Theologiae fontibus, ut rudes homines, his symbolis observatis, Deorum Inferorum potestatem venerantes, Manesque Deos metuentes, eos colerent, & *μελιχίους*, hoc est *placabiles*, sibi redderent. Quemadmodum igitur caelestibus ac superis Diis propria symbola ad eorum munera, proprietates, potentiam ac dignitatem explicandam veteres Thysiologi tribuerunt, quibus facile dignoscerentur; ita etiam Inferis Numinibus, Disque Manibus propria adtributa, symbolis quibusdam adumbrata, pro faciliore hominum captu, adsignarunt.

II.

(1) Vide Tom. II. Musci Etr. pag. 370. & 371.

II. Praecipua Vrnarum Etruscarum symbolica ornamenta peltae censentur, quae cum Defunctis nil commune habent; sed ex ipsa Religione earum arcana significatio eruitur: ad designandam nempe Infernalium Deorum potentiam & bella, quae cum superis Diis gessere. Peltatae Vrnae Perusiae frequenter occurrunt; alibi raro, aut numquam. Alia Sepulcrorum insignia ex sacris Religionis mysteriis desumpta sunt, nempe sacrificalia instrumenta, paterae, simpugia, arseriae, urceoli, acerrae, coronae, faces, lumina, bucrania, rosae, cupressus, arborum maiora folia, pineae nuces, vela ac vittae pendentes, taeniae, throni, lectisternia, triclinia, & his similia, quibus Tusci nil aliud quam omni cultu dignos esse Defunctos declarare voluerunt. Alia quoque symbola Orcum ipsum significant, uti ianua, quae non raro in Tuscanicis Vrnis sculpta cernitur: alia ad ipsos Manes Deos spectant. Delphines, acrostolia ac navalia instrumenta transitum animarum ad Elysios campos per Oceanum designant: quin etiam marinis monstris Defuncti per mare vesti in Vrnis Etruscis frequenter spectantur.

III. Mortem referunt larvae cucullatae, ut videre est in Vrnis Guarnaccianis in Tab. XVI. num. 11. & Tab. XXVI. num. 11. eius vero vim ac potentiam Gorgones declarant, quas sculptas vide in Vrna Musei Guarnacci adlata in Tab. XXIX. num. 1. Vela seu vittae miro ingenio a Tusco Sculptore sculptae sunt pendentes ex columnis & encarpis: ut hisce ornamentis, quod ante observabam, omnem cultum divinitatis ad Manes Deos traducerent. In eadem Tabula XXIX. num. 11. sequitur ex eodem Museo depromta Vrna, in qua fatalis in Troiam Helenae ingressus una cum Paride exhibetur, quod emblemata superius illustratum est pag. 155. sed perperam adnotata est Tabula VII. pro XXIX. quare hoc in loco, ne series turbaretur, haec Tabula locanda fuit. Superfunt aliae Vrnae inter symbolicas recensendae, quae interdum oscilla, vel scaenicas personas praefurunt, ut videre est in Tabula XXVI. num. 111. quae umbras, & animarum vehicula significant. Deorum Inferorum potentiam ac vindictam celerem paratamque in impios homines, & facile etiam pro Defunctis Inferorum Numinum tutelam, praenotare videntur mallei, secures, faces, & alia huiusmodi militaria instrumenta, quibus eadem Numina in Etruscis Vrnis armata non raro inducuntur. Heroum duorum exempla exhibet Vrna adlata in Tabula XXI. num. 1. quam in praediis Franceschiniis erutam fuisse, serius quam oportebat, intellexi. Alatum Numen Inferum barbarum, cum Furia sive Genia sociatum (1), praefert etiam

Vol. III.

AA

Etru-

(1) Hanc vide in Tom. I. Musei Etr. Tab. CXXV.

Etrusca Vrna, quae in meo Museo exstat. Heroës illi qui sint, modo mihi incompertum: pertinere tamen ad Troicam Scaenam hoc emblemata mihi videtur. Necem alicuius ex filiis Priami & Hecubae praefert Vrna proposita in Tabula XVII. num. 1. Volaterris adservata in Museo publico, quam alibi, maiori fruens otio, diligenter expendam. Has, quum, me inscio, Caelator in his Tabulis incidisset, invitatus heic extra chorum suum in lucem proferre coactus sum.

IV. Inter symbolicas Etruscorum Vrnas eas quoque adenseo, quae monstra illa tantum, quae in ipso Orci limine fabulosa locavit vetustas, continent; gryphes nempe, leaenas, harpyas, serpentes cristatos alatosque, Echidnam, Scyllam, aliaque cum terrestria, tum marina portentosa animalia. Sed Echidnam numquam ingeniosius sculptam vidi, quam in Vrna adlata in Tabula XXVIII. num. 1. Velato capite repraesentatur, & quidem stans in arca, quae sepulcrum refert, dextra gladio, sinistra face armata. Circa arcam praeterfluunt undae Oceani, & hinc inde duo delphines spectantur. Haec vero insignia symbolica, a Graecis quoque, uti frequenter testatur Pausanias, usurpata, apud Etruscos ita invaluerunt, ut Romani, sero tamen, ea lubentissime amplexati sint: eademque in Sepulcris suis, Etruscorum forsitan exemplo, sculpenda curarint.

V. Praeferunt etiam, ut aiebam, Etruscorum Vrnae symbola quaedam, quae Defunctorum cultum designant: vela nimirum, taenias vittas, coronas, arborum ramos & his similia. Sed inter haec nil frequentius rosis, quibus, ut vidimus, complures Vrnae Musei Guarnacci ornatae sunt. De rosarum generibus multa adnotat Plinius (1): nec tantum mihi otii est, ut de earum natura variisque generibus inter haec disseram. In Parte III. antiquarum Inscriptionum, quae in Etruriae Urbibus exstant, protuli in Tab. IX. marmoreum Sarcophagum, qui cernitur in Florentino Baptisterio & Basilica S. Ioannis, in cuius anaglypho exhibetur imago feminae *Coronariae*: eoque discimus, qua arte & ingenio laneis encarpis adnecterentur rosae, flores & fructus. Horum enim frequens erat usus in sacris Deorum, ad ornanda eorum simulacra & aras, & ianuas templorum; nam & in sacris festis, in conviviis, in nuptiis, atque in funeribus adhibebantur. Sculptura huius monumenti singularis plane est, & nondum ante hoc tempus inter monumenta veterum Romanorum a nemine pervulgata. Rosis ornatum Hecates Deae diadema, ostendi ex marmoreo simulacro (2), quod exstat in meo Museo, &

ex

(1) Hist. Nat. Lib. XXI. Cap. iv. De his Coronis plura adfert Paschalius, quem vide.

(2) Musei Etr. Tom. I. Tab. LXXXI. num. 1. & Tom. II. pag. 183.

ex Luciano (1) adnotavi, malvas sacras esse Diis Inferis, quae etiam in his monumentis sculptae interdum occurrunt. Ornatam rosis mitellam sive anadema praefert matrona, quae Deae habitu sculpta, cernitur in operculo Vrnae Etruscae superius adlatae in Tabula VII. Ex his igitur monumentis Etruscis colligimus huius moris & ritus vetustatem, & rosas inter parentales profusiones non ultimum plane locum habuisse: qui ritus ad Romanos quoque transiit, uti sexcenta epitaphia testantur: e quibus, quod sequitur valde insigne, deligere atque adferre mihi placuit (2):

A L B I N I A E
V E T T I . F I L
V A L E R I A N A E
P V D I C I S S . F E M I N
P . A P P I V S . P . F . E V T Y C H E S
A D . C V I V S . M E M O R I A M . C O L E N D A M . H V I C
C O L L E G . D E N D R O P H . L R G . ~~HS~~ . C . N . C V I V S . S V M
M A E . R E D I T V . Q V O D A N N I S . D I E . N A T A L
E I V S D E M . I I I . I D . A P R I L . D E C V R . S P O R T V L
E X . X . C C C . I N T E R . P R A E S E N T . A R B I T R . S V O . D I V I D
O L E V M . E T . P R O P I N . E X . X . D C C L . P R A E B E A N T . I T E M
L E C T I S T E R N I V M . T E M P O R E . P A R E N T A L I O R . E X . X . C C
M E M O R I I S . E I V S D E M . V A L E R I A N A E . E T . A P P I . V A L E R I A N
F I L . E I V S . P E R . O F F I C . T E S S E R A R I O R . Q V O D A N N I S . P O N A
T V R . E T . P A R E N T E T V R . I T E M . C O R O N A E . M Y R T . T E R N A E
E T . T E M P O R E . R O S A E . I V L . T E R N A E . E I S . P O N A N I T V R
M I C A T A E . D E . S E L E C T I S . E X . X . L . P R O F V N D A N I T V R
I T E M . A P P I V S . E V T Y C H I A N V S . M A R I T V S . E I V S D E M
V A L E R I A N A E . S C H O L A E . V E X I L L A R I O R . L A R G I T V S
E S T . H S . X X X X . M . E X . C V I V S . S V M M A E . R E D I T V . Q V O D
A N N I S . D I E . S S . N A T A L I S . E I V S . A N T E . S T A T V A M . L E C T I S T
E X . X . C C L . P O N A N T . S P O R T . X . C C L . I N T E R . P R A E S E N T
S I B I . D I V I D . O L E V M . E T . P R O P I N . P E R . R O S A M . P R A E B E A N T

Hoc ipsum inscriptum marmor eo consilio adtuli, quia suppeditare videtur explicationem duarum Vrnarum, quae exstant in Guarnacchio Museo, ac perrara illa emblemata praeferrunt, quae vidimus in Tab. XXIII. num. II. & XXVII. Nam in his Collegii alicuius viros ad parentalia in honorem Defunctorum ad eorum Sepulcrum celebranda (reiectis coniecturis illis superius adlatis pag. 179. quae huc non collimant) procedere probabilius mihi suadeo. Horum enim sacrorum virorum munus erat ex legatis lectisternia in honorem.

AA 2

De-

(1) In Cataplo, sive Tyranno.

(2) Ex Gruteriano Thesauro pag. DCCLIII. 4.

Defunctorum ponere, parentare, coronas offerre, epulas & escas adponere, rosas adferre, spargere, atque iacere, sportulas dividere, aliaque munera his, qui ad exequias celebrandas aderant, elargiri: qui sumtus ex assignatis redditibus & pecuniarum usuris colligebantur. Cum his igitur verisimilius congruere & convenire videntur adlatæ Etruscarum Vrnarum sculpturae. Neque id absurdum esse censebunt, qui sciunt ex Etruscorum Latinorumque antiqua Religione ritus fere omnes, caerimoniae & instituta ad Romanos manasse.

C A P V T XVI.

Funebris Defunctorum supellex inventa in Volaterranis Sepulcris, quae adservatur in MVSEO GVARNACCIO, ostenditur, & ordine recensetur.

I. **P** Ostremum huius Dissertationis caput superest absolvendum. In hoc funebrem supellectilem in Sepulcris Etruscis conditam, non quidem omnem, sed praecipuam atque elegantiore[m] eius partem, qua MVSEVM GVARNACCIVM mirifice refertum est, servato & in his Defunctorum donariis & ornamentis, nunc primum prolatis, aliquo ordine, recensere atque ostendere in Tabulis hisce, quae sequuntur, mihi proposui. Univerſa funebris supellex in tres Classes, ut video, percommode distribui potest. Primam velim ut ea occupet, quae respicit Superos & Inferos Deos, quorum simulacra tum ex aere, tum ex argilla non raro in Sepulcris inveniuntur. Secunda ea contineat vasa & instrumenta, quae ad sacrificia cum in honorem Deorum, tum etiam Defunctorum pertinent: qualia sunt sacrificales paterae tripodes, arulae, candelabra, lucernae, coronae, lances, quibus libationes & inferiae fiebant, & epulae offerebantur. Tertia ea complectatur ornamenta ac munera, quae & viris ipsis, & mulieribus dum viverent pergrata, & in deliciis fuere, quae post mortem in eorum sepulchralibus Vrnis, Ollis ac Cinerariis, ne Defuncti hoc quoque carerent funebri luxu & solatio, tumulata fuere.

II. Compertum est veteres in Sepulcris Defunctorum condidisse signa Penatium, ac Larium Deorum, & Genii Domestici, ut eorum post mortem tutela ac societate fruerentur, quorum
opem

opem viventes experti fuerant. Id minime adfererem, nisi haec figilla inventa vidissem, defossis Sepulcris. His adcedunt Inferi Dii, Furiae, ac Geniae, quarum imaguncula, ut exhibet Tabula XXX. num. 11. non cornu, sed lampadem tenet: hanc enim figuram praeferebant lampades apud Etruscos, ut ostendi ad Tabulam CLXIX. num. 11. mei Musei Etrusci. Sed imaguncula haec Geniae, seu mavis Veneris Libitinae, e cruda argilla plastico opere efficta est. Genias quatuor, duas in unaquaque facie pictas, & quidem manibus adsimili modo lampades praeferentes, exponit Vas fictile, quod vide in Tabula XXXII. In hoc Vasculo inventi sunt in aures aurci, aerumnoso miroque opere absoluti, qui in Tab. XXXIII. exhibentur. Hoc ipsum Vas statimac erutum est vidi; quod adnotandum censui, ut ostendam opinionem illorum eruditorum male laborare, qui putant Vascula fictilia picturis ornata opus esse non Etruscorum, sed Graecorum. Verum non solum Volaterris, sed Arretii quoque, Cortonae, Clusii, Corneti, Politiani, Senis, Perusiae, Pisauri, & in omnibus fere Etruriae urbibus huiusmodi picta Vascula inventa fuisse, alibi adlatis testimoniis, ostendi. Nesciremus quem usum habuerint complura Vasa, quae in Sepulcris Etruscorum frequenter inveniuntur, varia elegantia forma efficta, ni cerneremus Defunctos ipsos sculptos in operculis Vrnarum ea manibus praeferre. Obilupestro quoties eorum symmetriam, & ingeniosas formas, modulos, ornamenta, & ansas tam miro artificio effictas contemplor, ut hisce Etruscis Vasculis, Graecis & Latinis in unum corpus collectis, iam in mentem venerit ampliari eruditissimum Lazari Baylii *de Vasculis veterum* Commentarium, & meas quoque ex universo Antiquitatis penu depromptas observationes aducere. Ad ea elucidanda multo quoque adiumento est Athenaeus. Haec Vascula Etrusca, in plures Classes accurato ordine distributa, mox in alio Volumine mei Musei Etrusci proferam, quorum maxima pars in Vaticana Bibliotheca nunc adservatur.

III. Secundam igitur funebris supellectilis Classem haec vasa, & paterae conficiunt, quae non raro quidem figuris caelatae in Sepulcris inveniuntur. Complures exstant in Museo Guarnaccio, e quo duas tantum profero. Ex his altera adlata in Tab. XXXI. num. 1. exhibet Mercurii caput, tectum petaso pinnulis ornato, in cuius area delphinus sculptus est. Nemo est qui nesciat, Mercurium Defunctorum animabus praefuisse, umbrarumque ad Inferos ductorem fuisse; quarum transitum per Oceanum, antequam Elysiorum loca obtinerent, delphinus designat. Altera patera relata in Tabula XXX. num. 1. imaginem Geniae, seu Parcae referre videtur,

eur, quam arcana aliqua de causa, nobis ignota, caelator distorta laeva manu effinxit. His aereis pateris succedunt fictiles, vel purae vel figuris ornatae, vel quae perforatae sunt, & colandis vinis ac liquoribus inservisse manifestum est. De his fusius V. C. Philippus Venutus, quem consulat studiosus lector (1). Complures ex his exstant in Guarnaccio Museo, & nunc primum in lucem vulgantur.

IV. Tertia funebris supellectilis Classis, primum complectitur virorum ornamenta, ac praesertim militaria, nempe galeas, ocreas, enses, lanceas, fibulas, bullas, armillas, anulos: quorum exempla non pauca, & illustria quidem, in duabus Tabulis picta hisce diebus ad me misit Vir Nobilissimus Comes Diamantes Montemellinius, Patricius Perusinus, partim e Museo suo, partim e Cimeliis DD. Morandiorum deprompta. Interim ea, quae in Sepulcris Cuprensisbus eruta sunt (2): quae etiam singulari Dissertatione nuper illustravit amicus meus optimus, de litteris & Antiquitatis studio optime meritis, Eruditissimus P. Paulus Maria Paciaudius, e Clericis Regularibus Teatinis (3), qui alia multa, ut Museum meum Etruscum amplificet, nunc Neapoli undique conquirat & parat, & interim de *umbellis antiquorum* egregiam Dissertationem elucubrat. Mox ornamenta mulierum succedunt, illa nimirum, quae ad eorum muliebrem mundum spectant: nempe inaures, discernicula, anuli, specula, flabella, bullae, torques, dextrariola, armillae, redimicula, vulsellae, vascula unguentaria & odoraria, & ad odoratas aquas spargendas fundendasque, quae forsitan huiusmodi ea sunt, quae in superficie pluribus foraminibus distincta spectantur, e quibus unum fictile exstat in meo Museo. His adde balnearios strigiles, quos in Sepulcris hisce Etruscis erutos constat, & in Museo Guarnaccio adservantur. Quae igitur, in Defunctorum Sepulcris recondebantur, ipsis dudum grata & iucunda, de quibus disserit Kirckmannus (4), ea veteres Graeci *δῶρα*, Latini *donaria* & *munera* dixere: cuius moris clarissima sunt praecipue apud Homerum & Virgilium exempla, quae, ne eruditorum aures in re tam obvia obtundam, sciens praetereo.

CLASS. III. TAB. I.

(1) In Tom. I. Dissert. VII. Acad. Etrusc. Corton. pag. 81.

(2) Vide Tom. II. Dissert. V. Acad. Etr. Corton. pag. 51.

(3) In Tom. VI. Miscellan. Opusc. edit. Venetiis.

(4) De Funeb. Rom. Lib. III. Cap. v.

MVSEI ETRVSCI

P A R S II.

IN QVA CLASSIS IV.

CONTINENS

DISSERTATIONES VI.

VIRI CLARISSIMI

IOANNIS BAPTISTAE PASSERII

I. C. PISAVRENSIS

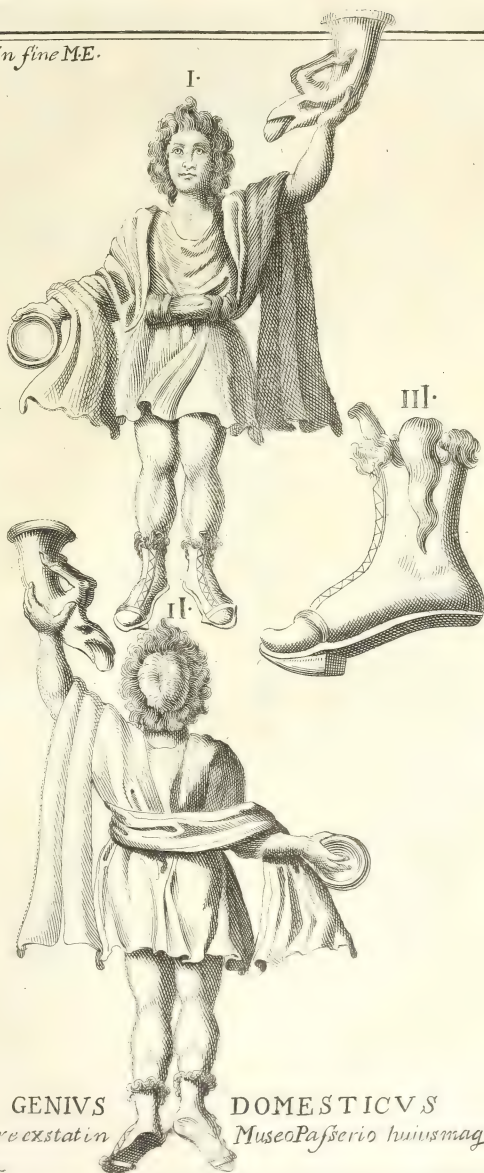
N I M I R V M

- I. DE GENIO DOMESTICO.
- II. ACHERONTICVS. SIVE DE ARA SEPVLERALI.
IN QVA ETIAM DE LARIBVS ET GENIIS
NON PAVCA ADNOTANTVR.
- III. DE ETRVSCORVM FVNERE.
- IV. DE ANTIQVA VELCIORVM ETRVSCORVM
FAMILIA PERVSINA.
- V. DE ARCHITECTVRA ETRVSCA VRNARVM
ALIQVOT SEPVLERALIVM EARVMQVE
EMBLEMATIS.
- VI. DE ANTIQVIS TEGVLIS SEPVLERALIBVS
ETRVSCO-LATINIS. QVAE EXSTANT IN
MVSEO BVCELLIANO.

*Complura Monumenta Etrusca Tabulis XXX. expressa
nunc primum proferuntur & illustrantur.*

GENIVS

Exaere exstat in

DOMESTICVS

Museo Passerio huius magnit

P. III.

T. II.

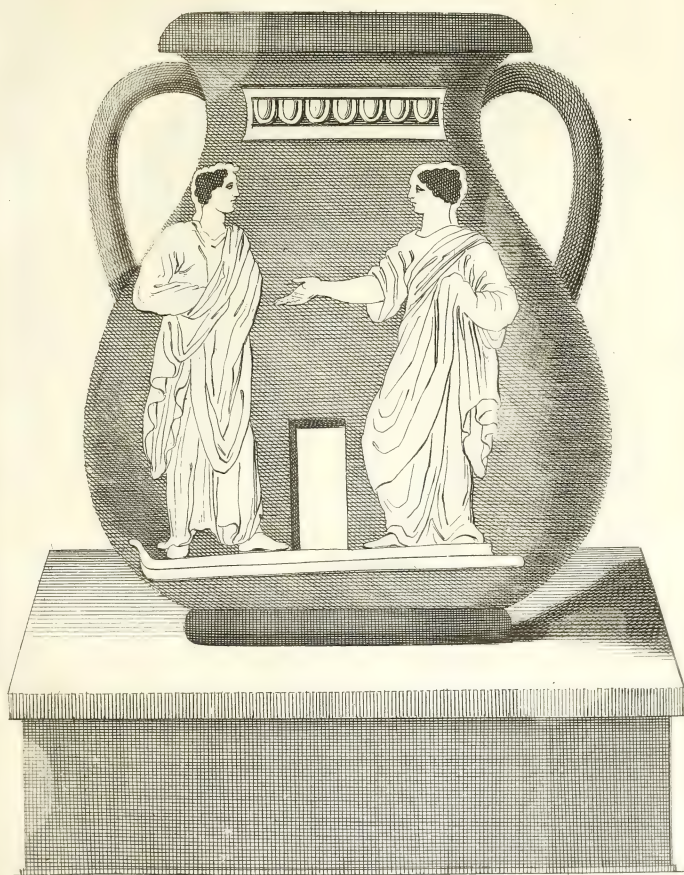
Ex. Reg. del.

*Simulacra ex aere GENI DOMESTICI, exstant
I in Museo Masciolo II. et III. in Museo Passerio.*

V. F. S.

Vas fictile huius magni in Museo Passerio.

P II.

T IV.

Vasis eiusdem facies aduersa.

PII

TV.

I.

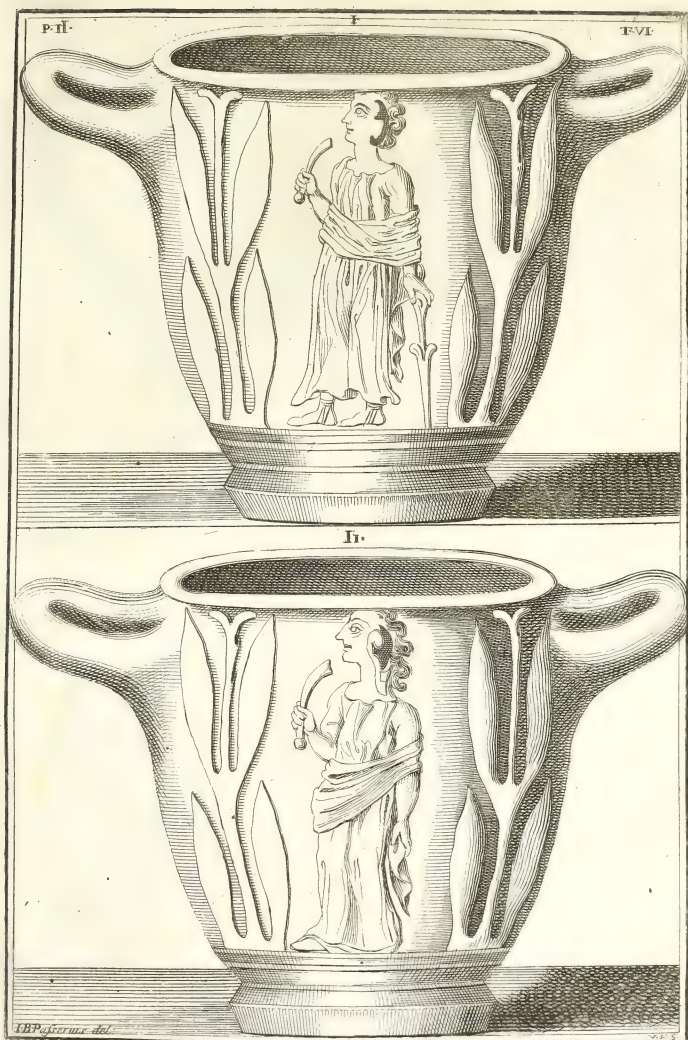
II.

F.B. Pajon del.

Vasculum utraque parte pictum, exstat in Museo Pajon.

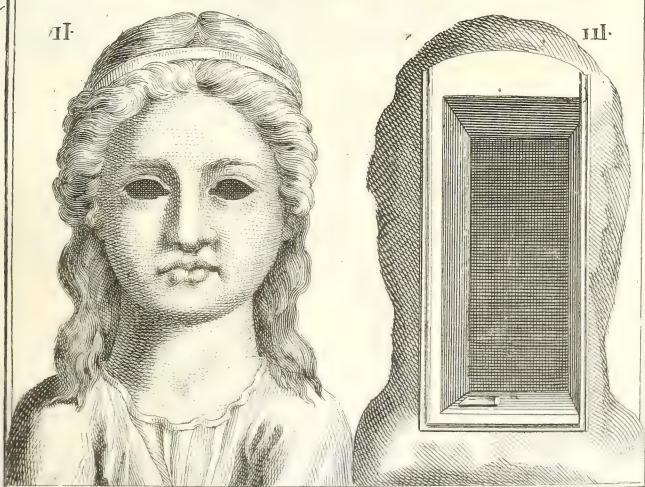

Varculi fict. Mus. Pasterii utraque facies.

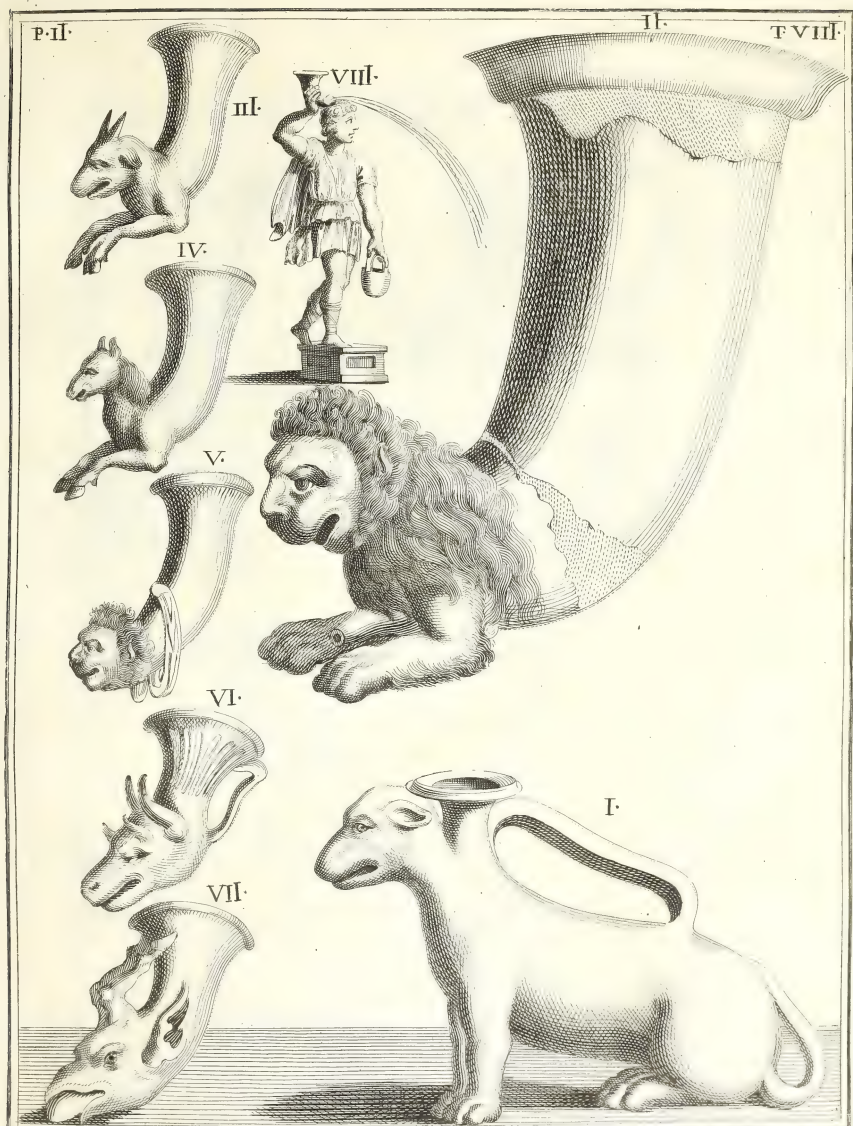

T. B. Passerius del.

In Museo Passerio exstant.

V. Franceschini sc.

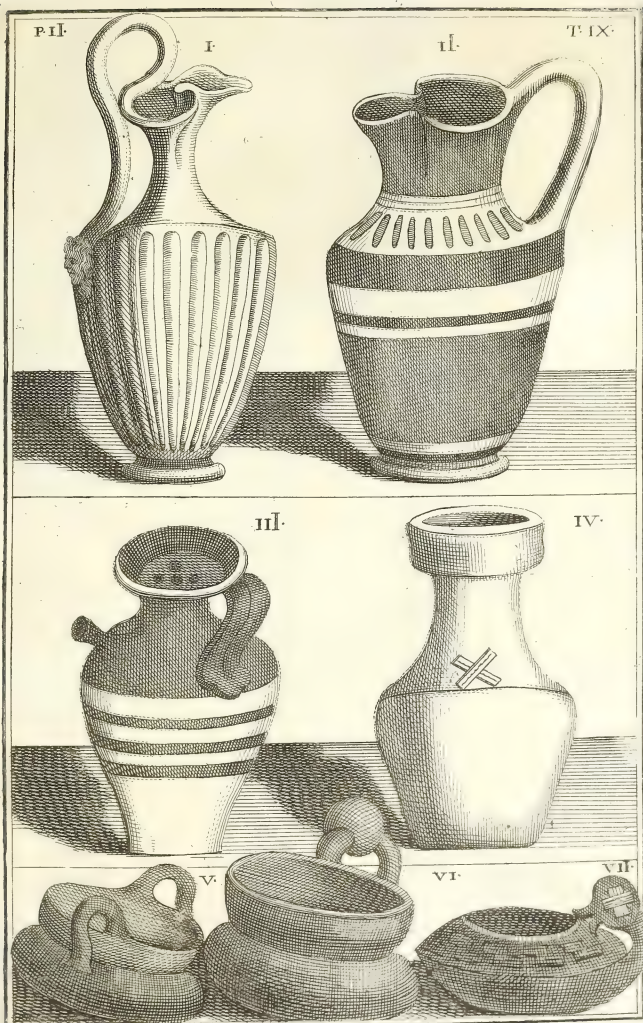
EB. Pagi del

VI. Cornua potoria convivialis veterum Etruscorum
Omnia exstant in Museo Pajserio.

V. Pagi del

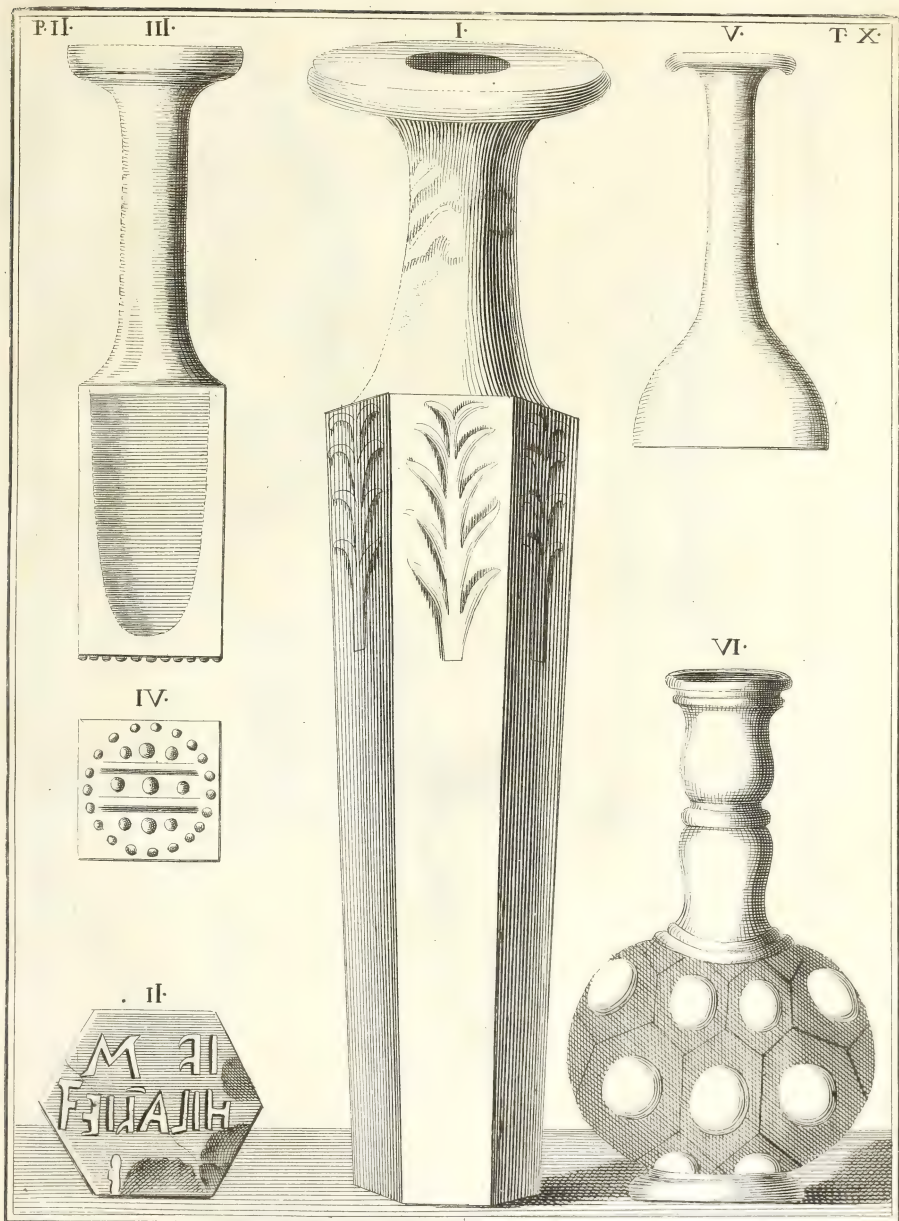

I. B. P. Vascula, et patera inuentae in sepulchris Tudertinis, nunc
 constant in Museo Pissorio.

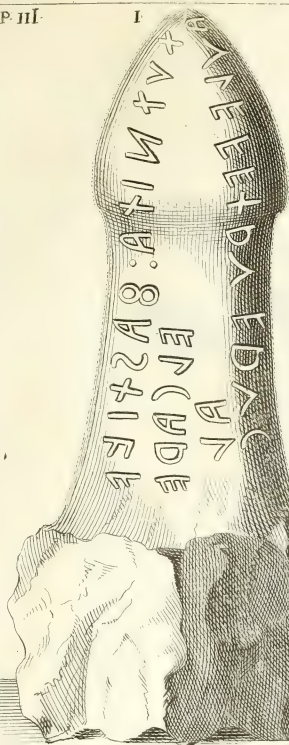
IB Passerius del. Vascula IV. crystallina, antiqui operis, eiusdem
 magnitudinis, e Museo Passerio deprompta.

V. Fra. Scu.

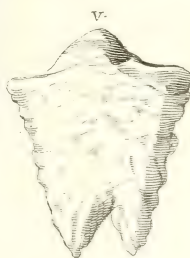
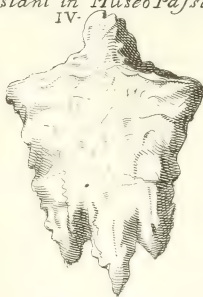
Litterarum
I Cippi magnitudo.

Alt. Palm. II. $\frac{1}{3}$ Rom.

Alt. Palm. III. Rom.

Exstant in Museo Passerio.
IV.

I.R.Posterius I.C'delin.

*ICippus elapide Tiburt. inuentus a MDCCXXVII. prope Tibrim inter
Tudertum et Perusiam. ICippus alter anno MDCCXLI effoss. Tuderti.*

Is. Menabuoni del.

Ed. Scipio fecit.

*Signum ex aere huius magnit.
Tuderti, in Musæo Marcio lio.*

P. II.

T. XIII.

I. B. P. G. G. del.

V. G. F.

Ex cere huius magn.

Armini effossum

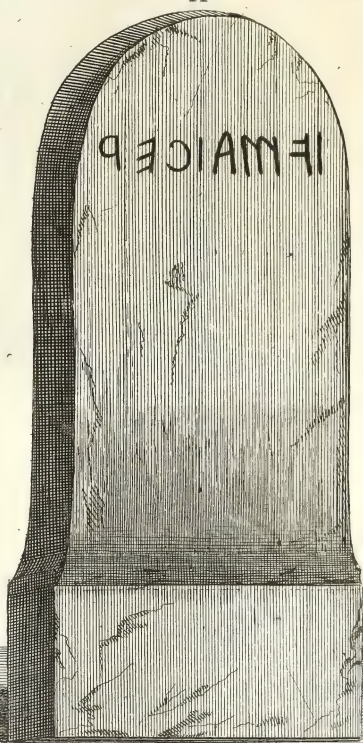

P. II.

I.

II.

T. XIV.

Perusiac, ex Schedis Gabriellianis.

Tuderti.

III.

IV.

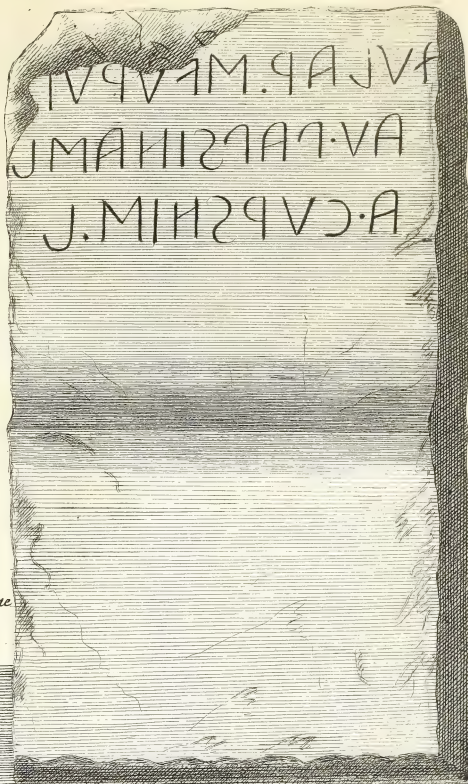

Cinerarium in Mus. Vinciolio.

Cinerarium Politiani effo^{VES}rum.

Lapis aren. Florentiae

in Hortis Gaddis.

I.

Saxum ingens in praedis Capponius prope Antellam.

P. II.

TXVI.

V.

:JAH39A4H0A A2A7A7:0A

I.

II.

IV.

iii.

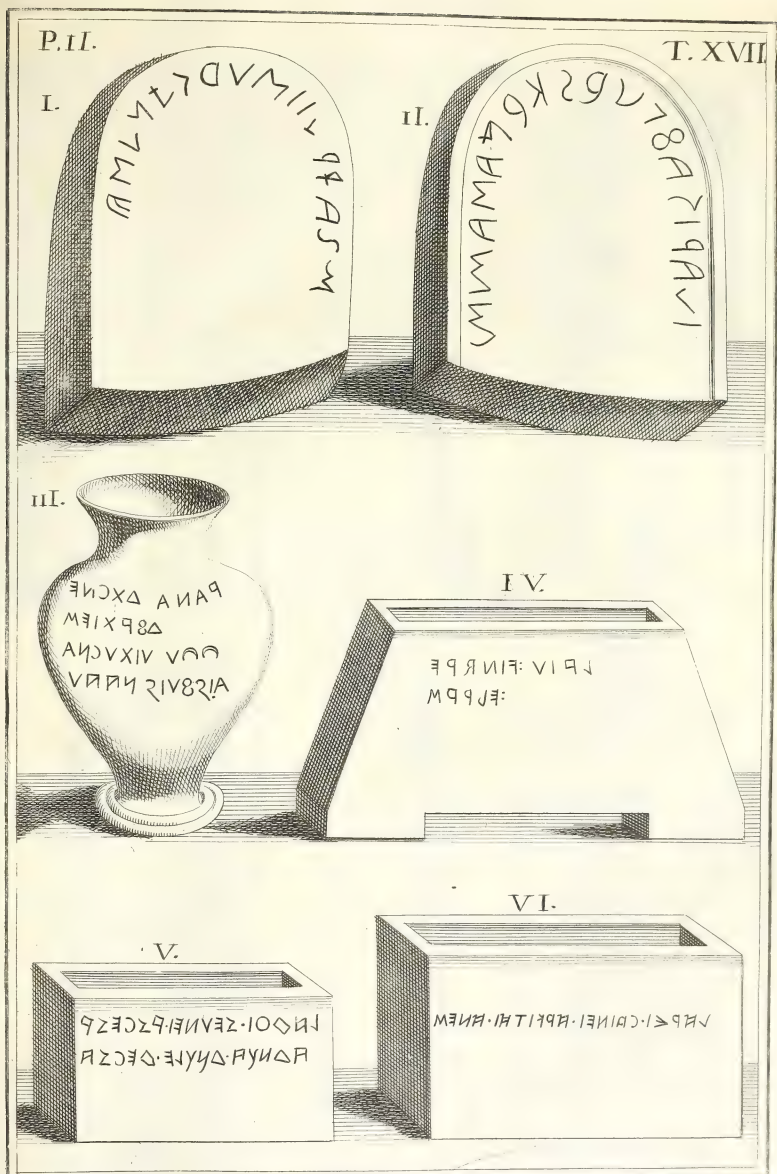
Acheronticae Columellae. I. II. III.
apud Panzanius in Etruria

extant in Museo Toriano. IV.
v. Clusii, apud Nobb. Puccios.

Anton Bosi sc

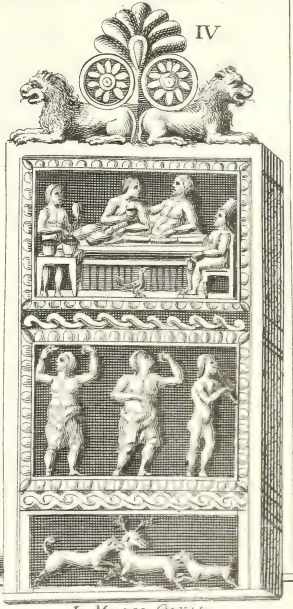
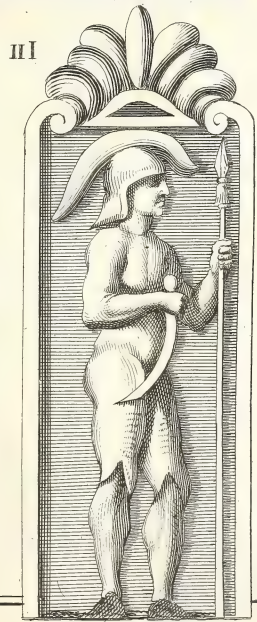
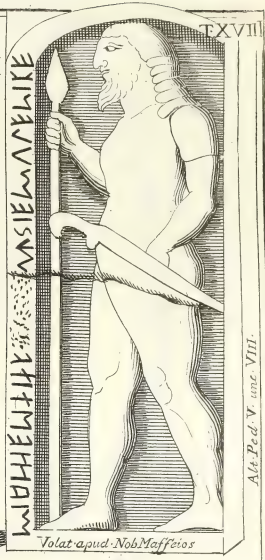
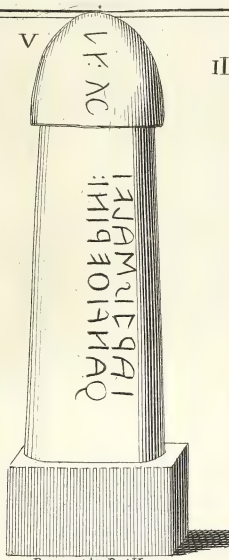
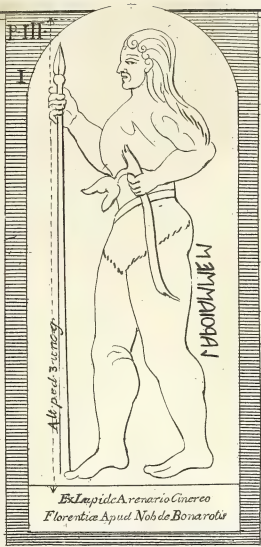

I. II. Seals, extant penes D. Canonicum Pandinum. Reliquae.
 Urnae Etruscae exstant apud Robulos Tommasios,
 Patricios Senenses.

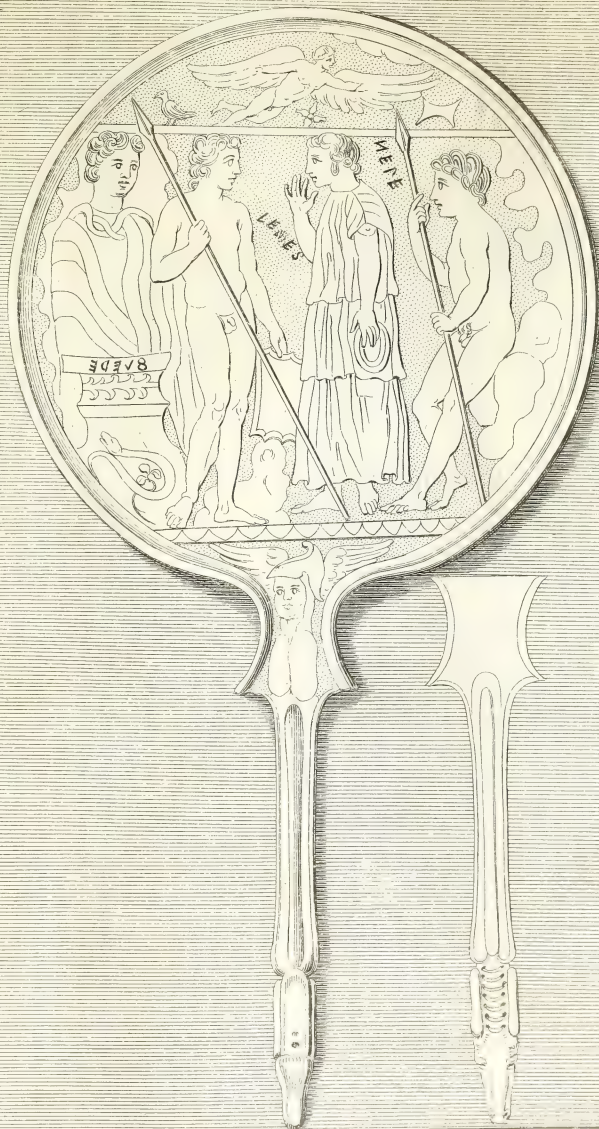

Alt. Ped. V. un. VIII.

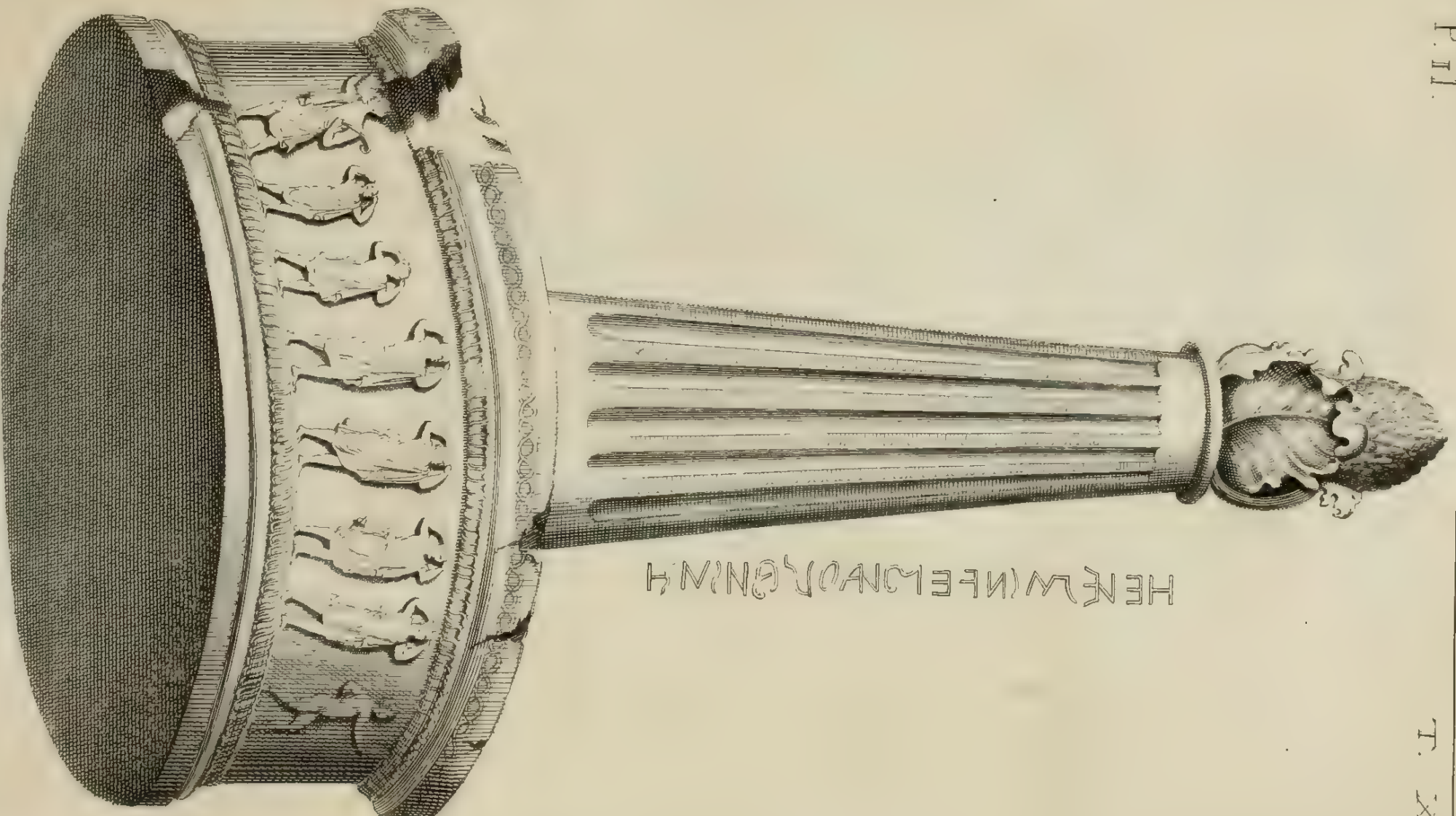

*Patera ex aere huius magnit.
Perisæiae in Museo Gratiano.*

COMITALLA

*Strius, litteris et analogie opere iugis,
 exhibens EVIUS ETRVSCORVIA, exstat
 Seruice in sedibus D. D. Comitum Aphancorum.*

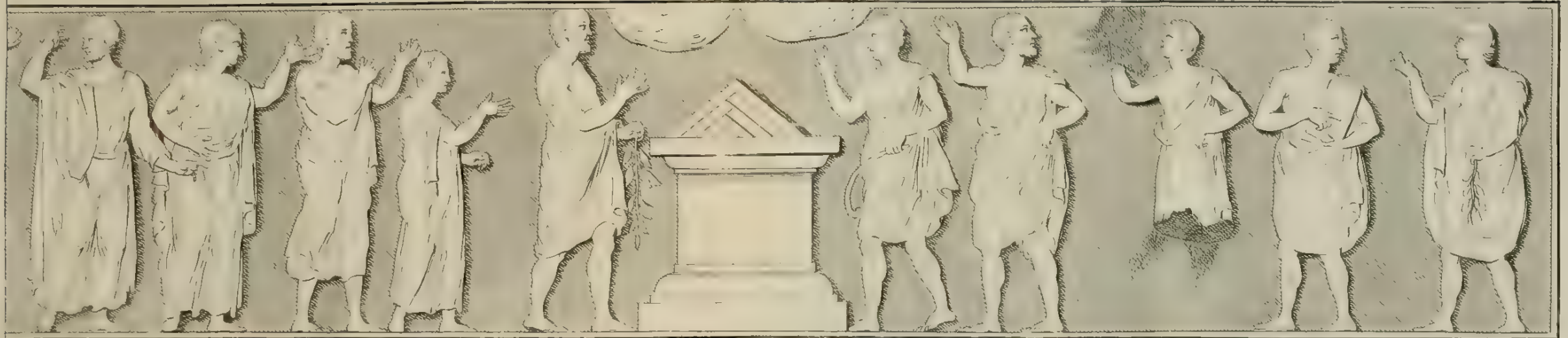

TABVLA. XXI.

TAB. LVII.

XII

XIII.

XIV.

XV

XVI.

XVII.

XVIII

XIXVII

XXXVI.

XXXV.

XXXIV.

XXXIII. VFS

TABULA. XXIII.

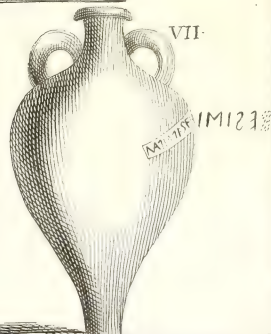
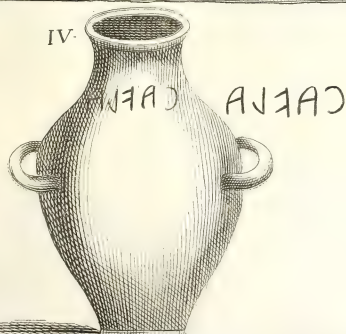
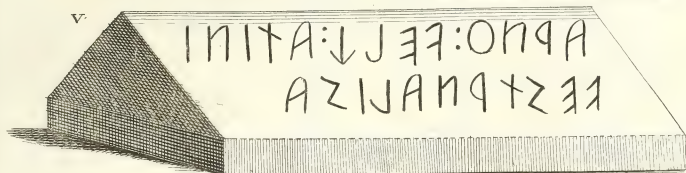

I
AH EIQETV. A JVA

II
I E J E T. E T A T E V. O N D A

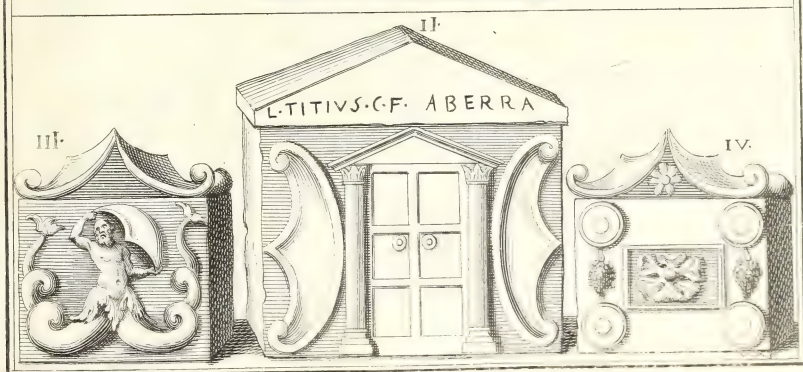
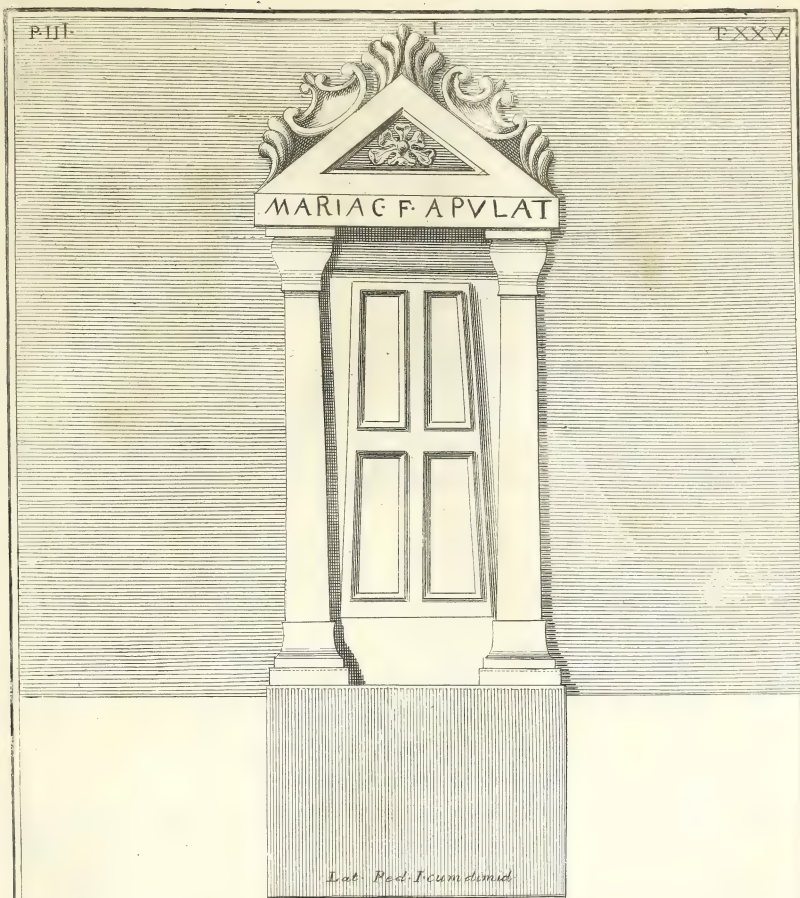
III
DEM
M I E J E T. E T A T E V
1 2 A C M I T E. A I I O D A V

Lamellae plumbeae Tuderti effosae. Urnae Cinerariae Etruscae

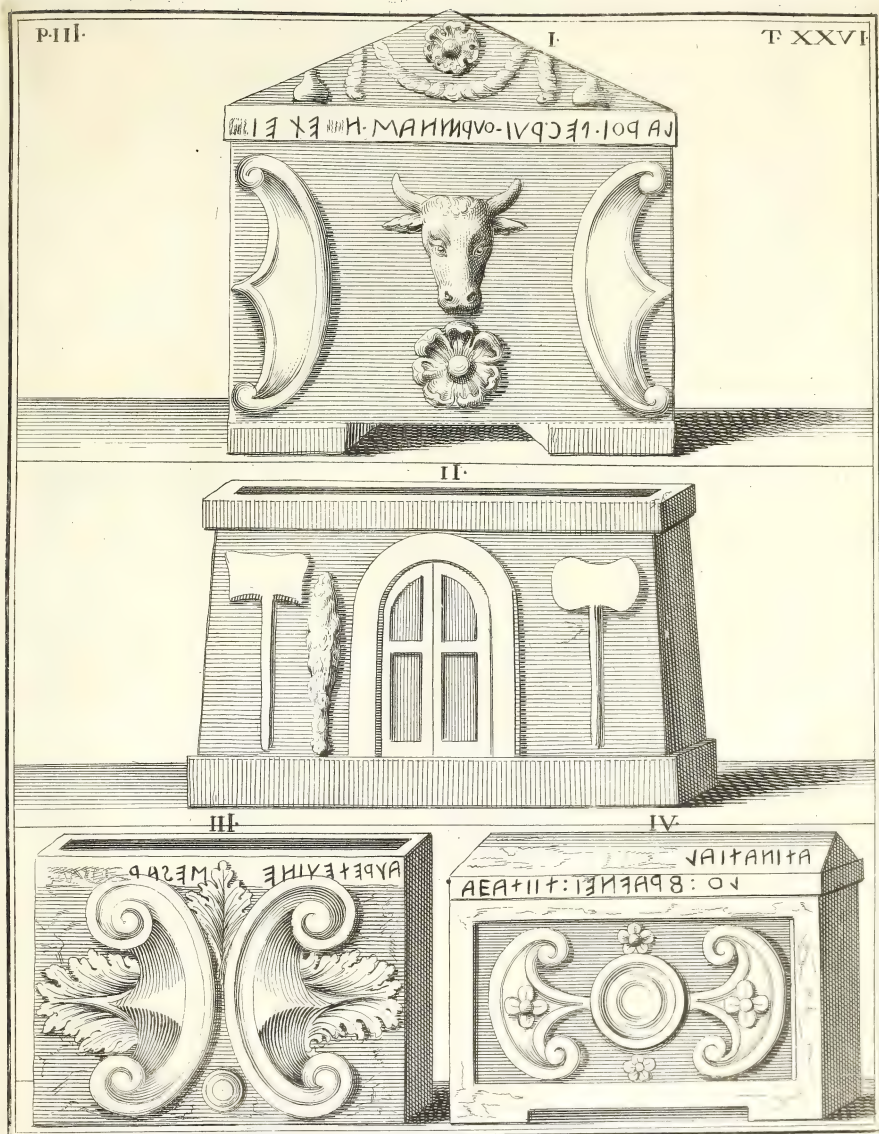

T. Cippus marm. Urbini effos. II. Vrina in Museo Anasideio III. Vrina in pellicula

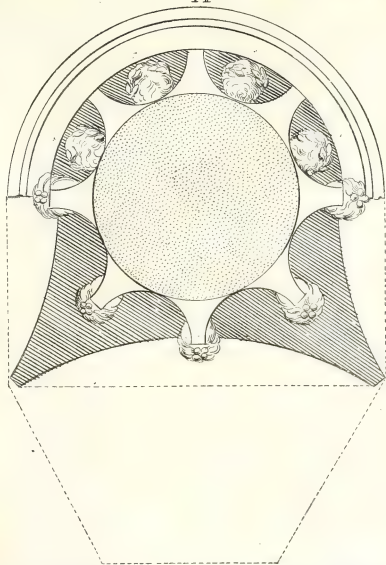

Cineraria I et III. Perusina. II. In Carsulfin. IV. In Museo Gualterio.

*Capitulum marmoreum in Agro Perusino in Prato D. Conatis
Horatii Balleoni Alt. Ped. Rom. II. cum dimidio circiter.*

I 2MVNO 9AJ
MAIB VAP

II ANAO
I 2MVNO 9AJ
MAIB VAP

III DANATIDI
VKINATIAL

IV CRISTOROPAS

V LODOI. WAEI
IAVVAI

VI LDOIMEJA

VII VINTR VILLI
ARRIA-N

VIII AHILOMWA
SATRIA

IX VEL SPEDO-CAESIAE

X VEL SPEDO
THOCERONIN
NATVS

XI R. SPEDO
THOCERNA
CIAN

XII L CAVVS SPEDO
SEPTVMIA NAT

I. SHT/IRN-CHIZARYLHRE

II. Q. SPEDO-LB

III. CAINVO

IV. THNIAIVVAII

V. TAHNIAANAINIA
COMLNIAI-FIA

VI. LIIISNAIL
AIXIA

VII. ARIATANAIA

VIII. EXANXD
F

IX. Q. NERIVS
G.F

X. CROEN
TITAE NA

XI. 7AJ4
D19A

13HIA)
AINAI)31
2V431

13HIA)
INAD31

MAIV/A3EA>
ARTCAIICAVLIAS

IAIITANET.3ADAJ

AMATIAMTE
SAVIA

CCVIVSTF
FILIVS

JAPOL.EAPBHE

(F4IV)I'ARV

L'PROIINI
<F.ARN

AI+2A0

JAMSAVIIDIA

1H17A:9AJ
(E3)

VELIACAG
AR-CALAD

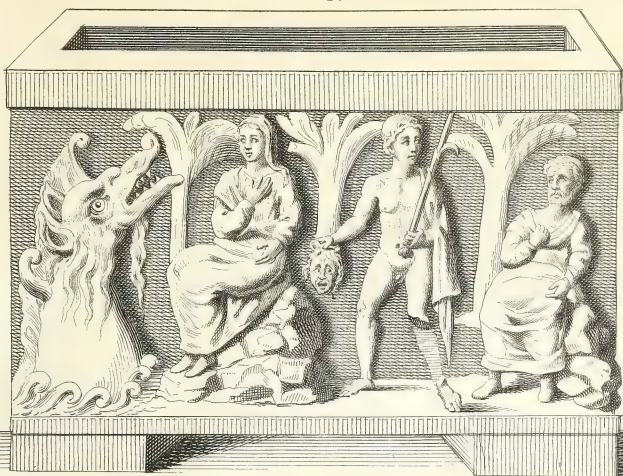
11*.28

MDIMEYX

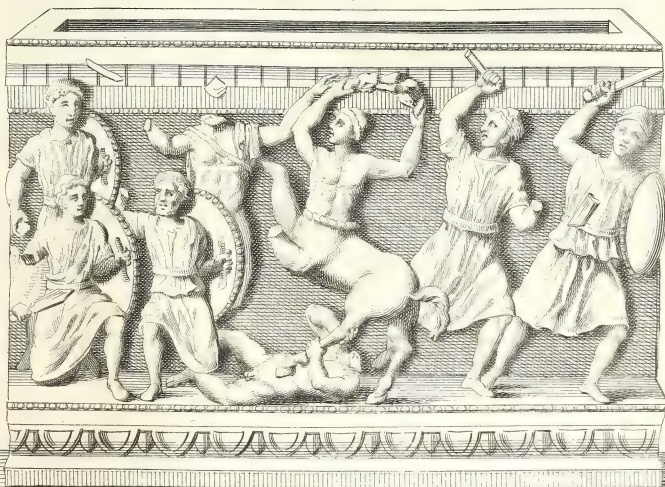

I.

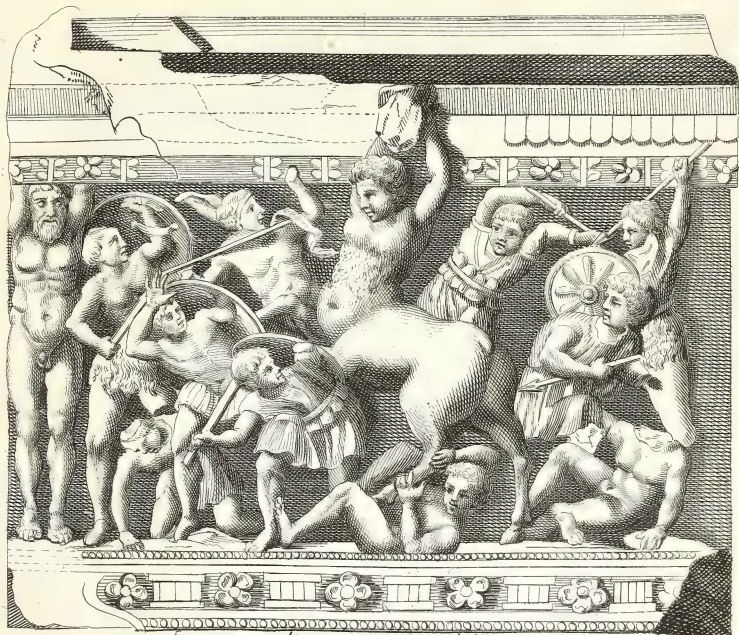
È toph. alt. ped. i. unc. vi. lat. ped. i. unc. xiv.

II.

È marm. alt. ped. i. unc. iv. lat. ped. i. unc. xi.

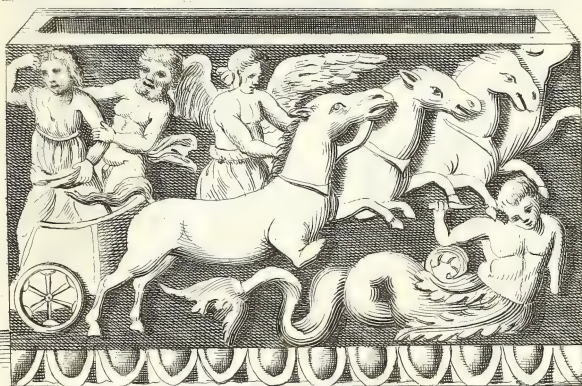
IN MVSEO GVARNACCIO.

CLASS. III.

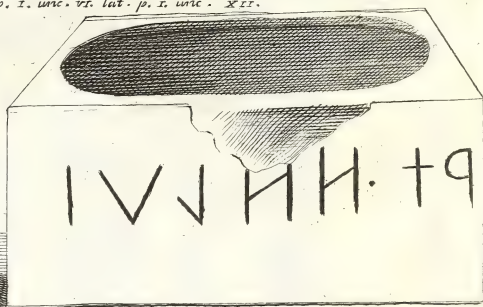
T. III.

È marm. alt. p. i. unc. vi. lat. p. i. unc. xii.

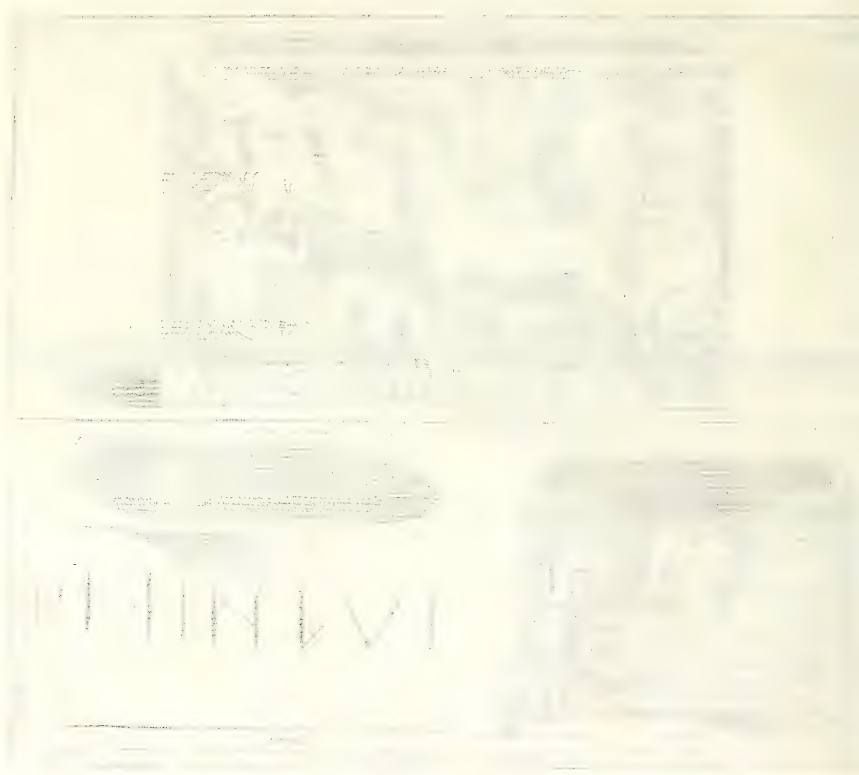
È top.

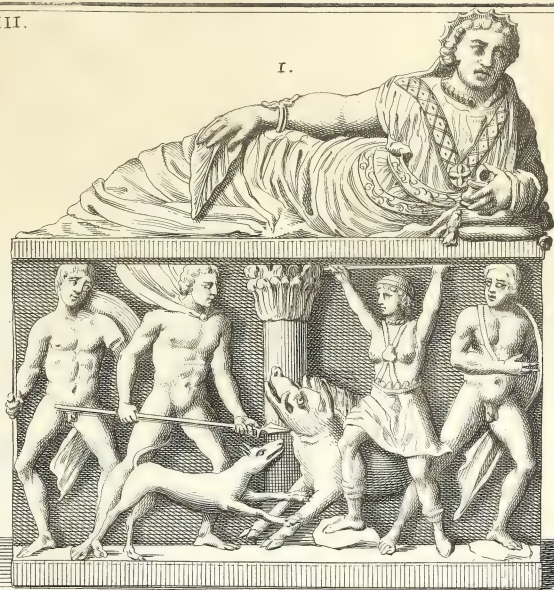
È top.

IN MUSEO GVARNACCIO

V.F. 3

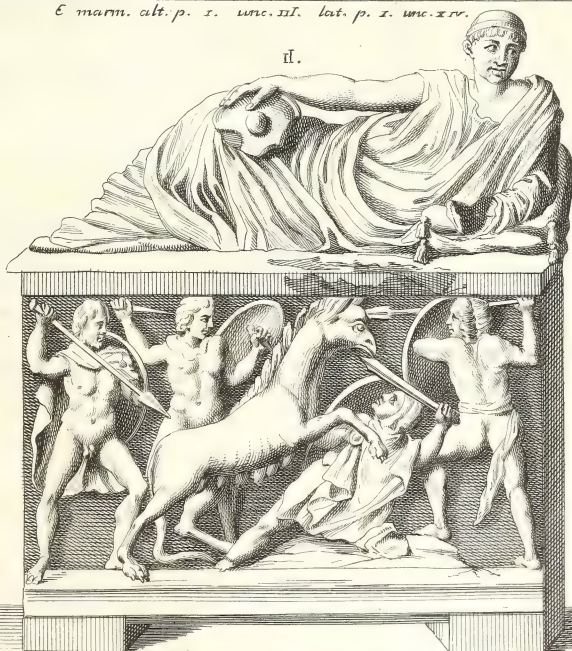

I.

È marm. alt. p. 1. unc. 11. lat. p. 1. unc. 12.

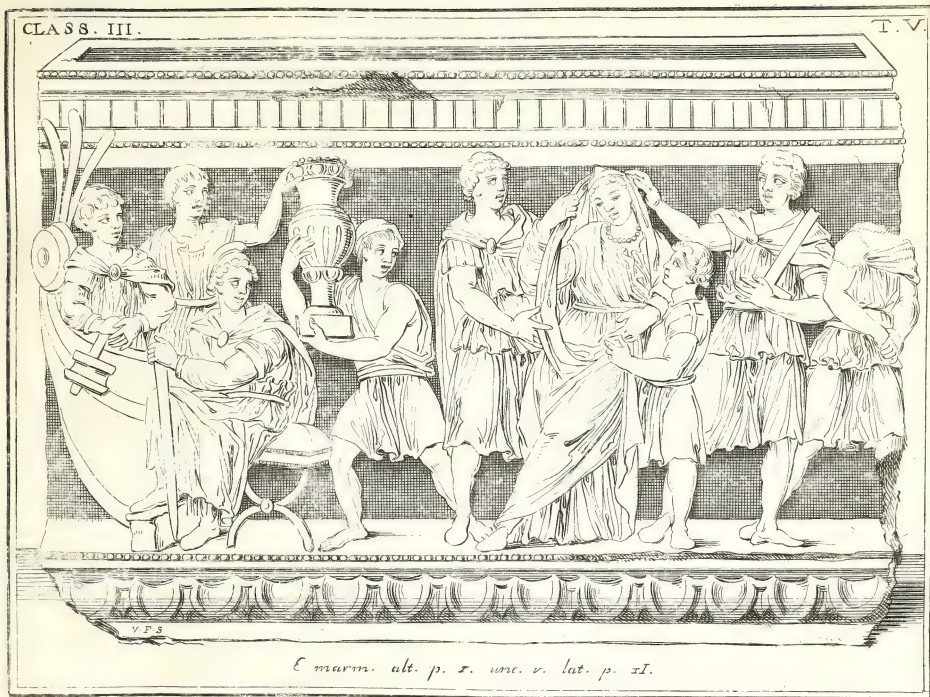
II.

È zoph. alt. p. 11. unc. 5. lat. p. 1. unc. 13.

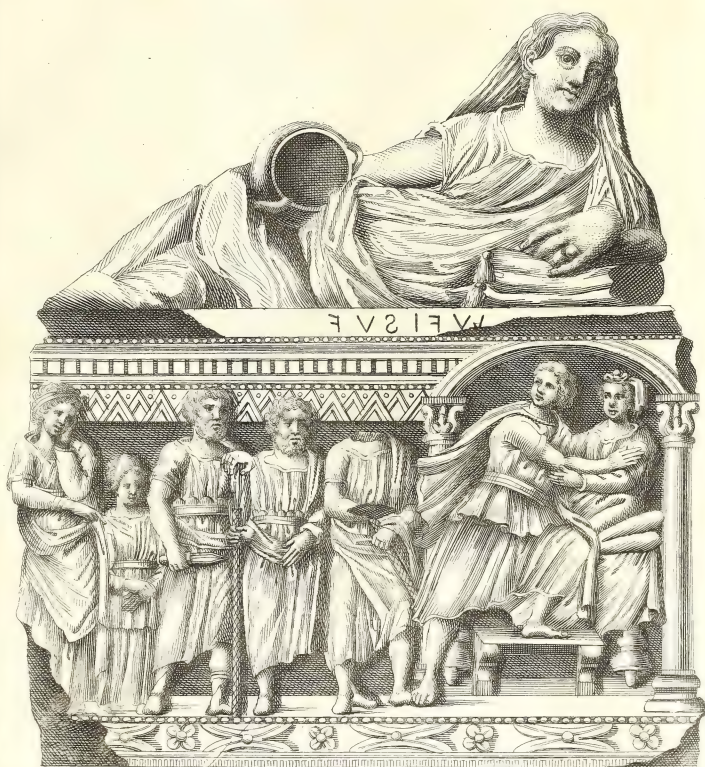

IN MUSEO GVARNACCIO.

C. marm. alt. p. 1. unc. 11. IN MVSEO GVARNACCTO. lat. p. 1. unc. XIV.

CLASS. III.

IN MUSEO GVARNACCIO.

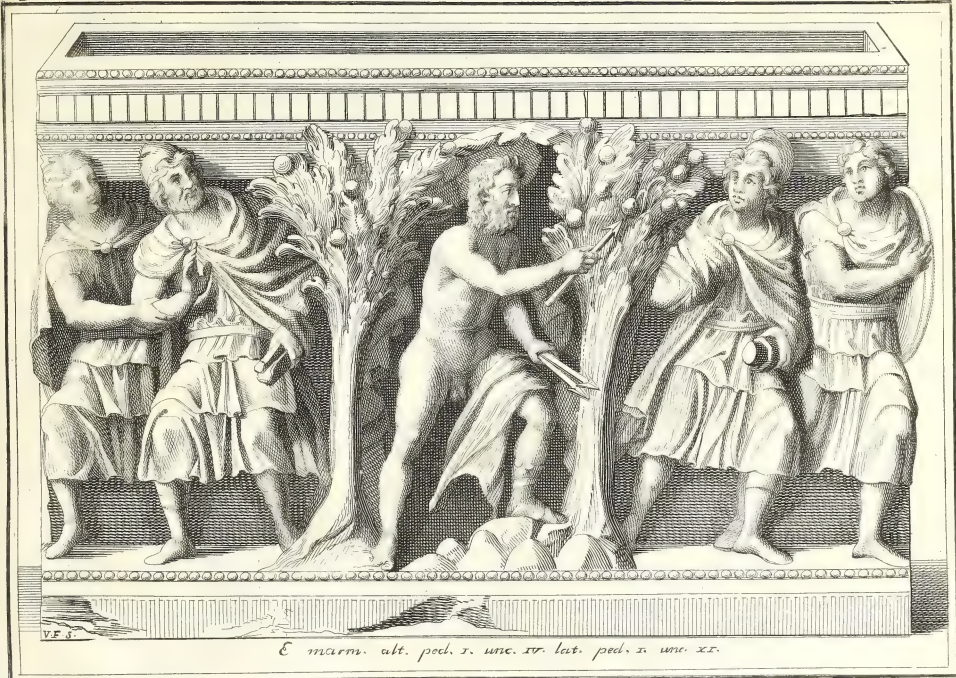
T. VII.

mar. alt. p. II. unc. v.

lat. p. II. unc. XIII

IN MUSEO GVARNACCIO

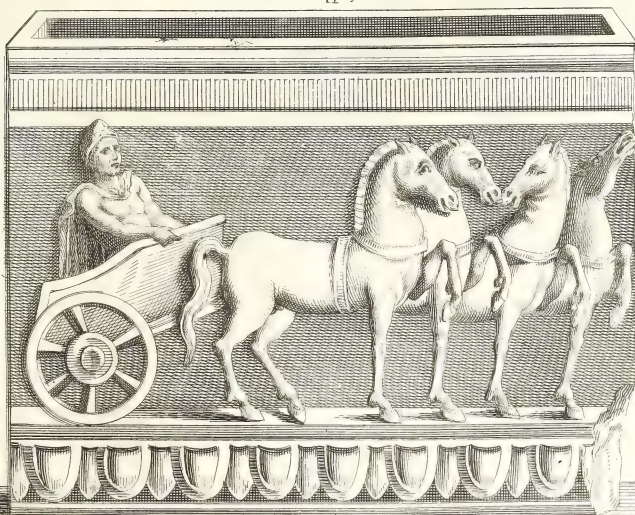

E. toph. alt. ped. II. unc. IV. lat. ped. I. unc. VIII.

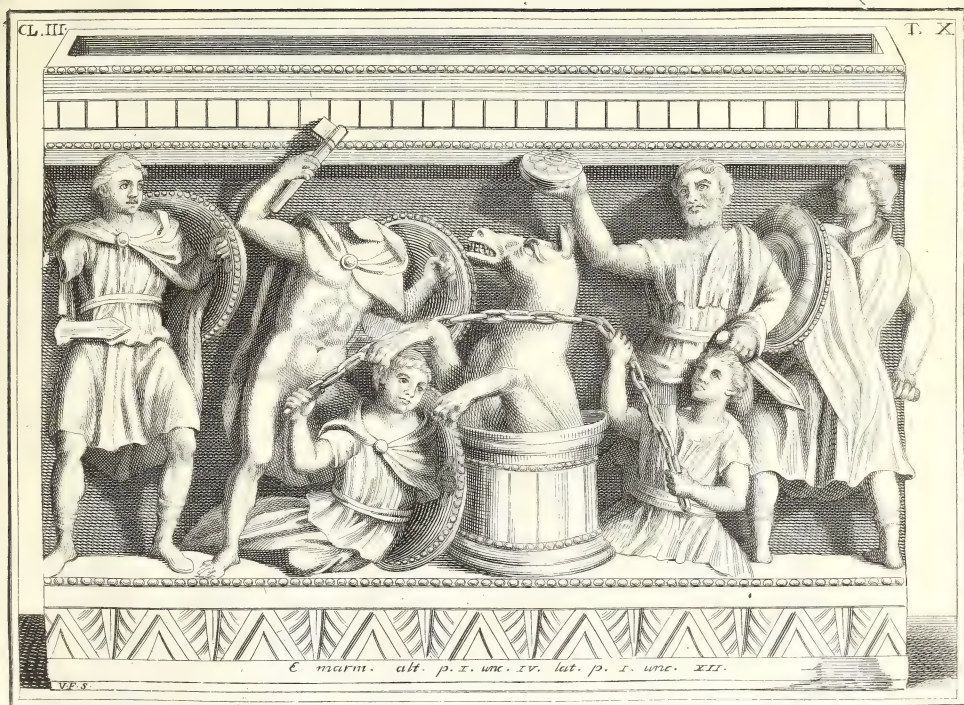
II.

E. toph. alt. ped. I. lat. ped. I. unc. V.

IN MVSEO GVARNACCIO.

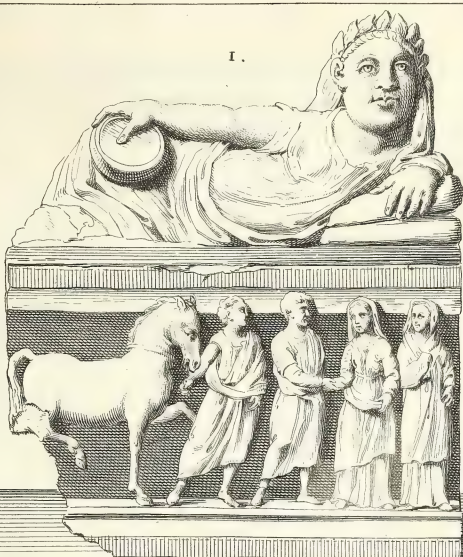

IN MUSEO GARNACCIO.

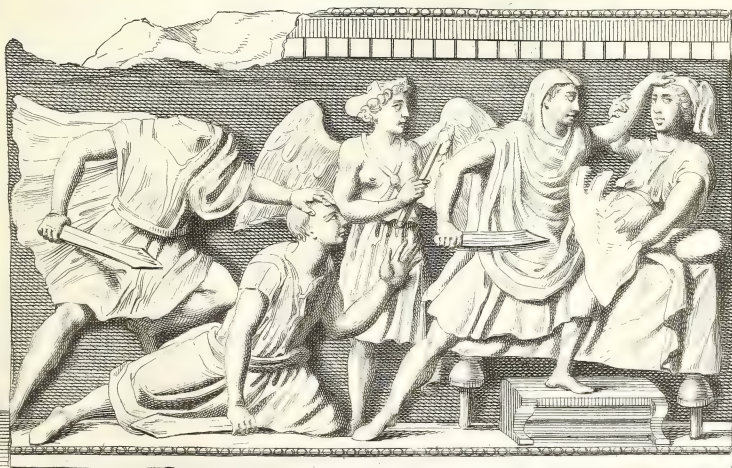

I.

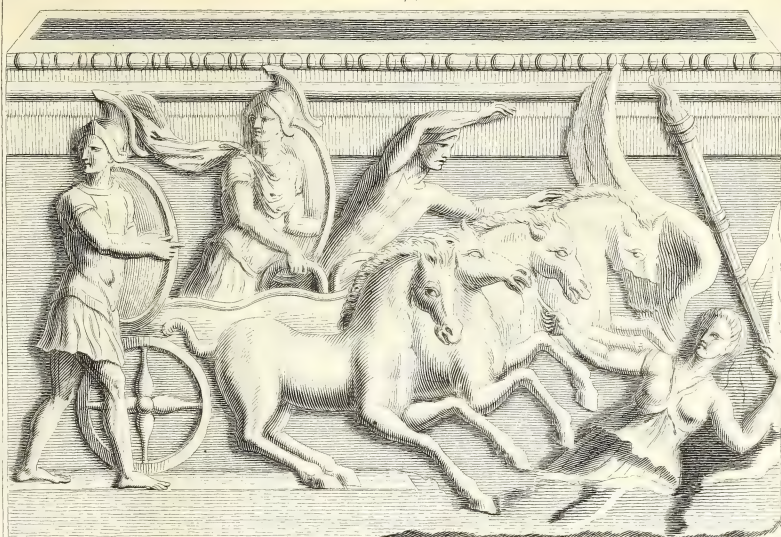
Ex toph. alt. ped. II. unc. II. lat. ped. I. unc. XI.

II.

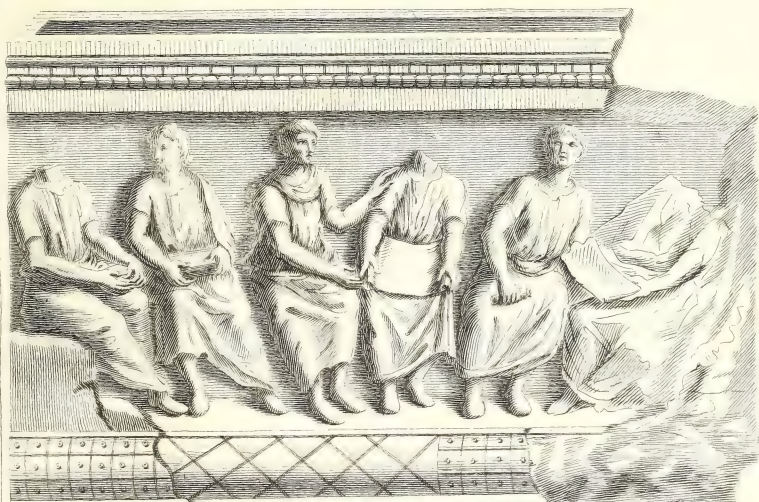
Ex marm. alt. ped. I. lat. ped. I. unc. VIII.

È toph. alt. p. i. lat. p. i. unc. x.

II.

È marm. alt. p. i. lat. p. i. unc. xii.

IN MUSEO GVARNACCIO.

C. fauq. sc.

I.

È marm. alt. p. vi. lat. p. id. unc. iii.

II.

È marm. alt. unc. ix. lat. p. i. unc. vi.

Tof. Menaboni del.

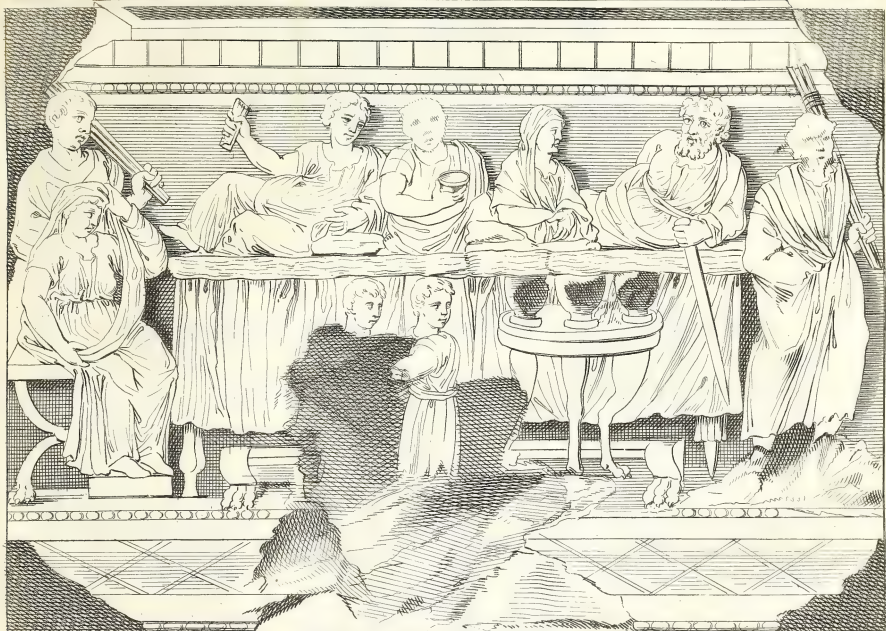
Tof. Tappin scul.

CLASS. III.

E marm. alt. p. x. unc. lxx. lat. p. x. unc. viii.

T. XIV.

V. Franceschini - Sc.

IN MUSEO GVARNACCIO.

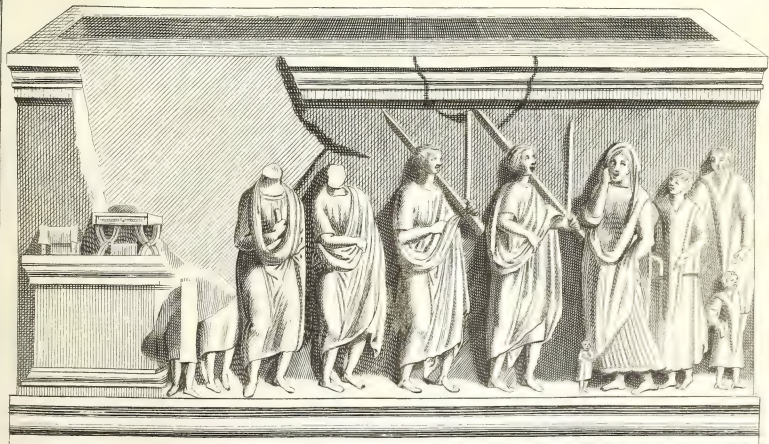

I.

Anaglyph. fictile, alt. unc. XII. lat. unc. XIII.

II.

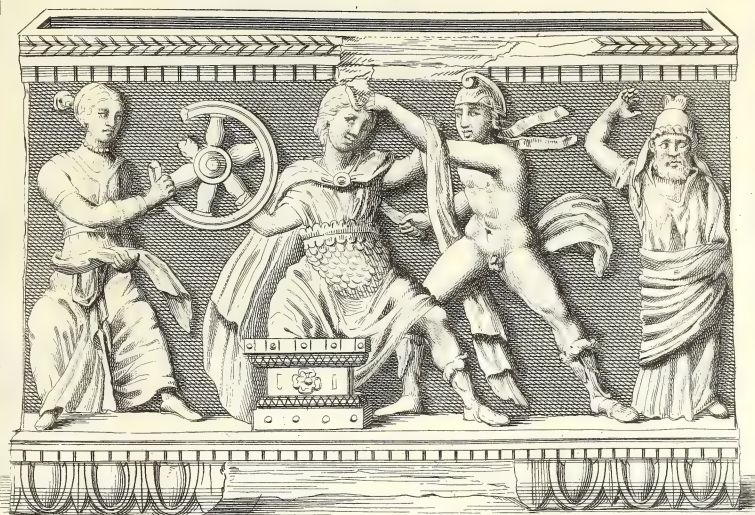

È marm. alt. p. I. unc. III. lat. p. II. unc. VIII.

IN MUSEO GVARNACCIO.

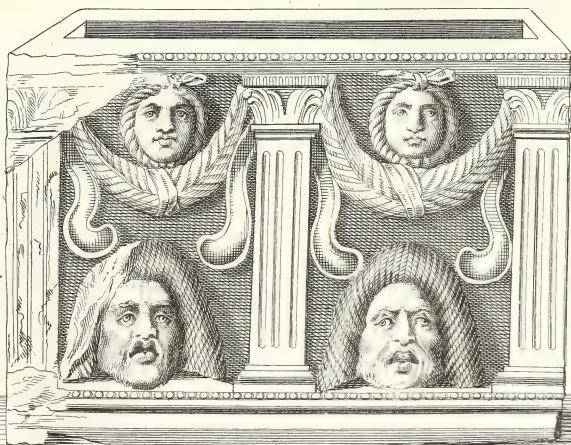

I.

È marm. alt. p. 1. unc. 10. lat. p. 1. unc. 8.

II.

È top. alt. p. 1. unc. 12. lat. p. 1. unc. 11.

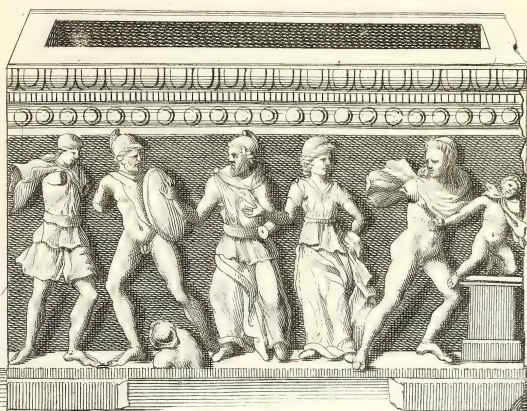
V. Franzosky Scul.

IN MVSEO GVARNACCIO

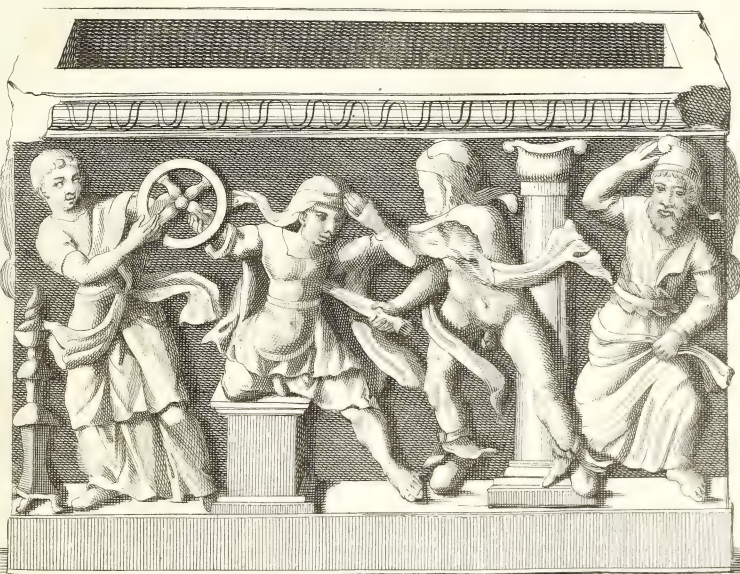

I.

È marm. alt. p. r. unc. x. lat. p. d. unc. xii.

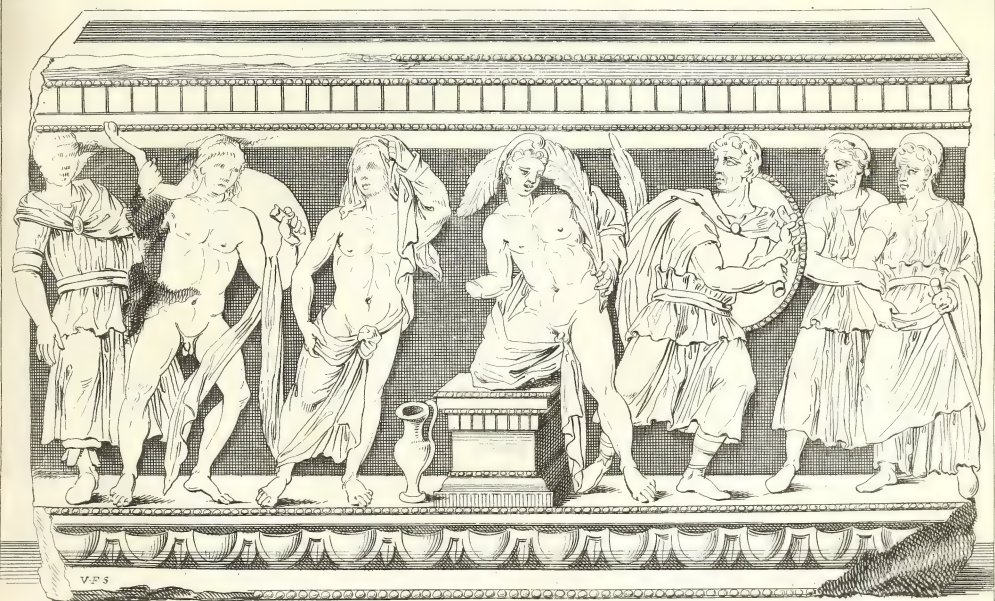
II.

È marm. alt. p. r. unc. vii. lat. p. d. unc. xii.

IN MVSEO GVARNACCIO.

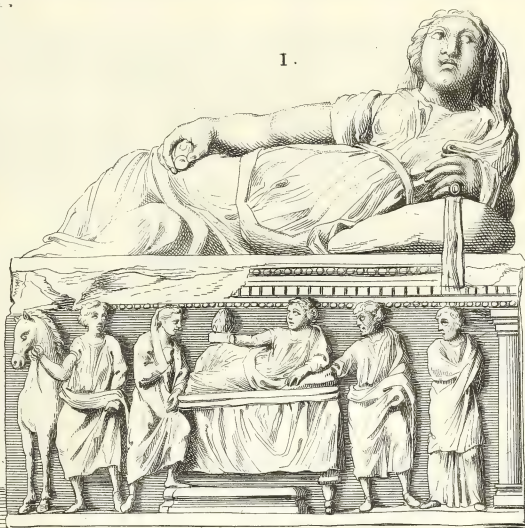
È marm. alt. p. I. unc. xv. lat. p. II. unc. XII.

IN MVSEO GVARNACCIO.

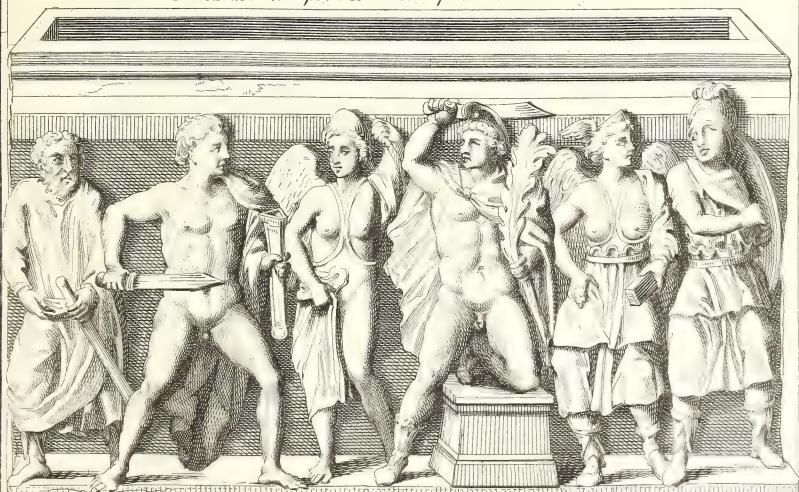
I.

È marm. alt. ped. II. unc. IV. lat. ped. I. unc. X.

II.

È marm. alt. ped. II. lat. ped. I. unc. VIII.

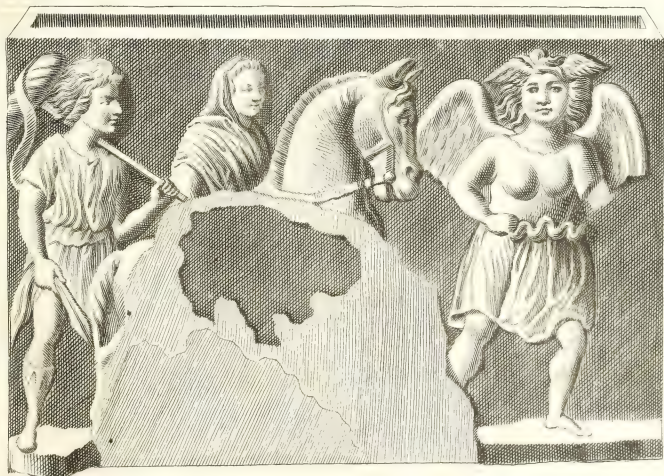

E toph. alt. p. i. unc. vii. lat. p. i. unc. ii.

II.

E marm. alt. p. i. unc. v. lat. p. i. unc. xv.

J. Menabony del.

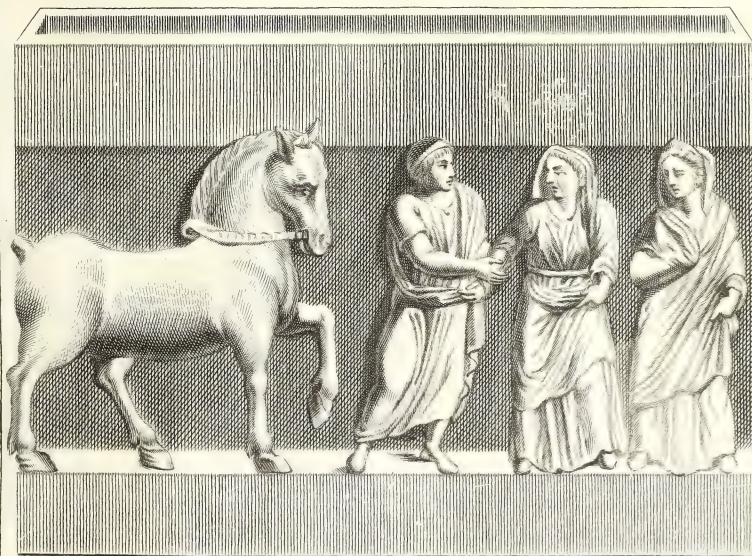
J. Papony fecit.

Ioſ. Menaboni del.

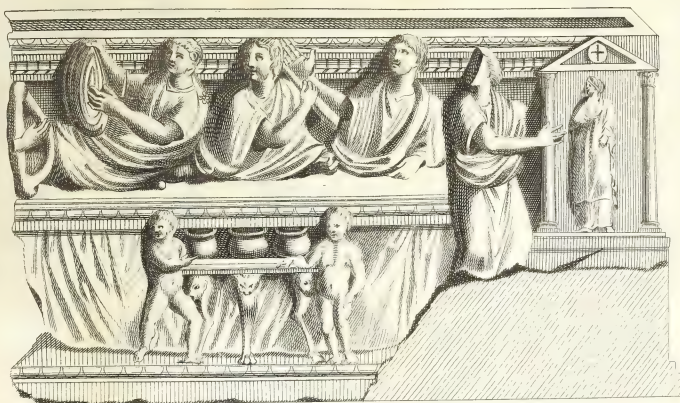
È marm. alt. p. 1. unc. vi. lat. p. 1. unc. xii.
II.

Ioſ. Zappini ſcul.

È top. alt. p. 1. unc. vi. lat. p. 1. unc. xii.

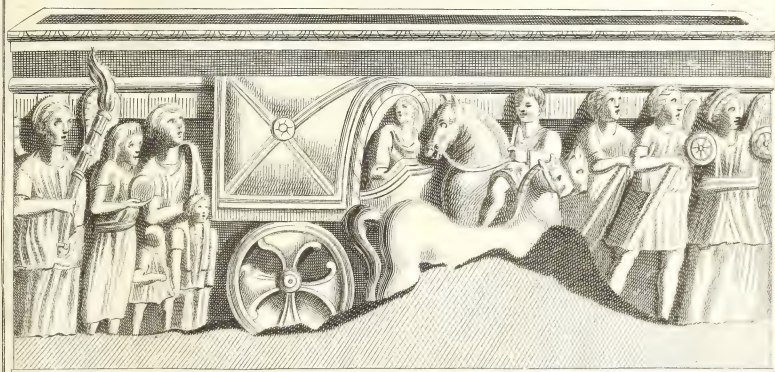

I.

È marm. alt. p. I. unc. xv. lat. p. II.

II.

È marm. alt. p. I. lat. p. II. unc. xii.

CLASS. III.

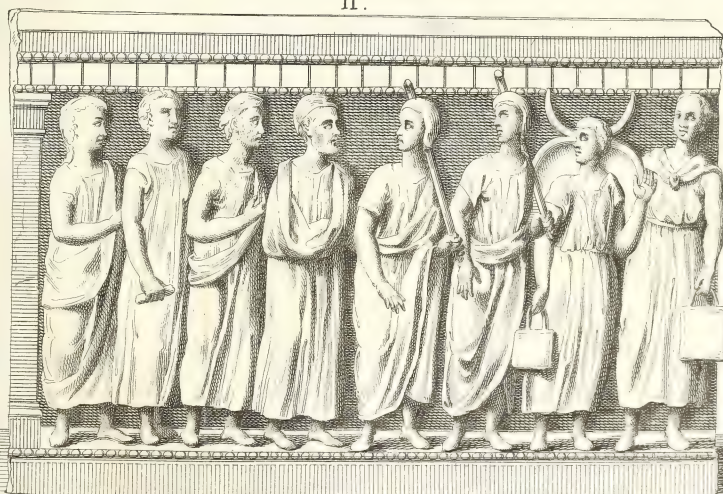
T. XXIII.

I.

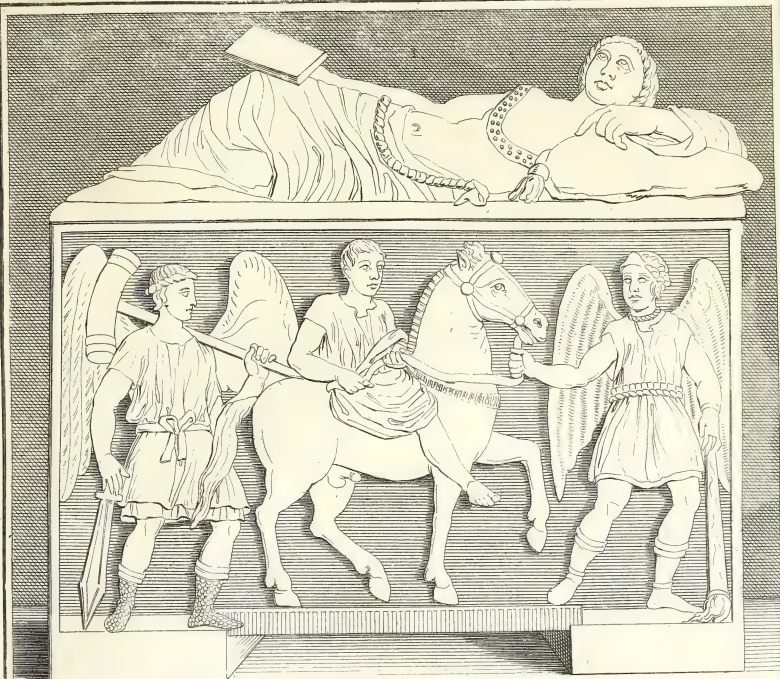
Alt. Ped. I. Inc. VI. Cat. Ped. I.

II.

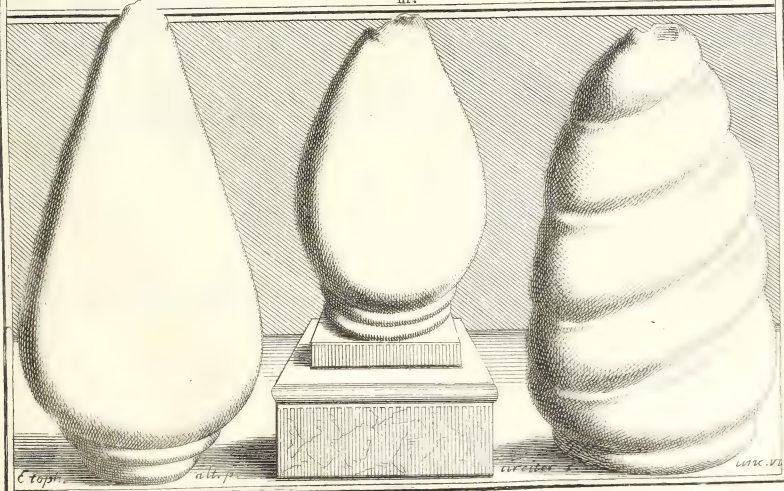

Ex marm. Alt. Ped. I. Inc. II. Cat. Ped. I. Inc. X.

II. *E marmi. alt. p. i. unc. vr. lat. p. i. unc. xrr.* - IV.
III.

E topi.

alt. p.

curator

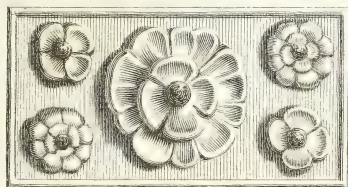
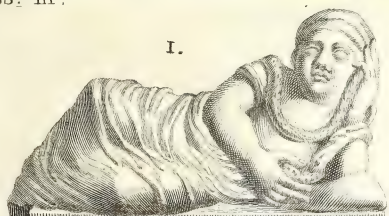
unc. vr.

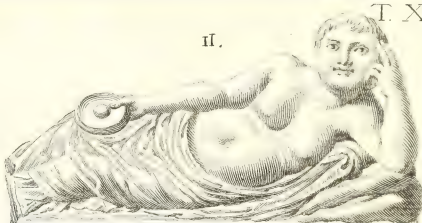
CLASS. III.

I.

Ε τoph. alt. p. II. unc. vi. lat. p. I. unc. XIII.

II.

T XXV.

Ε τoph. alt. p. II. unc. vi. lat. p. I. unc. XII.

IN MVSEO GVARNACCIO

CLASS. III.

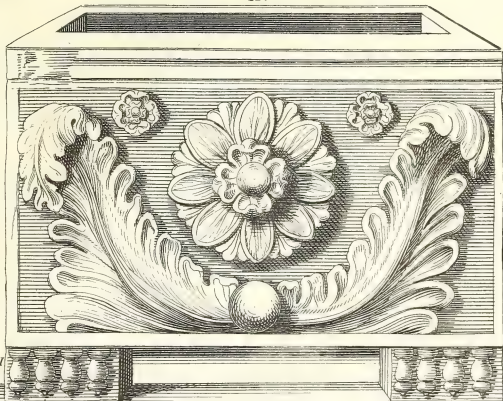
T XXVI.

I.

È marm. lat. p. i. unc. vi.

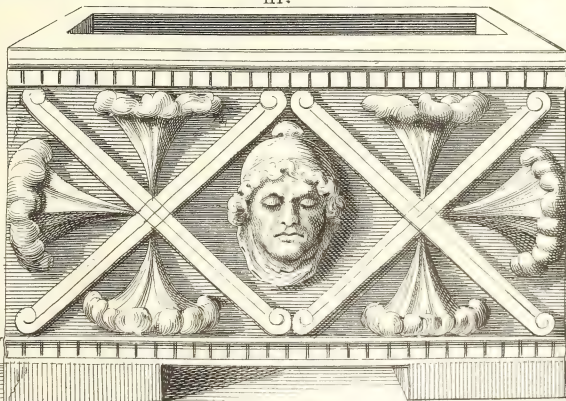
II.

È toph.
alt. p. i. unc. viii.

lat. p. i.
unc. xiv.

III.

È toph. alt.
p. i. unc. viii.

lat. p. i.
unc. xiv.

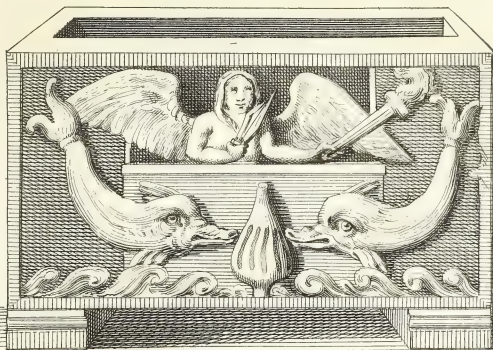

È marm. alt. p. r. unc. vi. lat. p. r. unc. xiv.

IN MVSEO GVARNACCIO.

È marm. alt. ped. 1. unc. 11. lat. ped. 1. unc. 8.

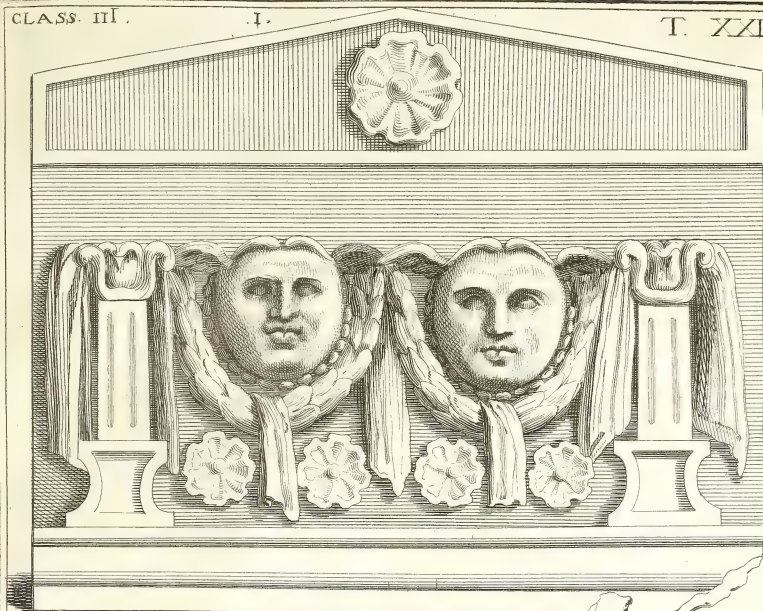
II.

È marm. alt. ped. 11. lat. ped. 11. unc. 14.

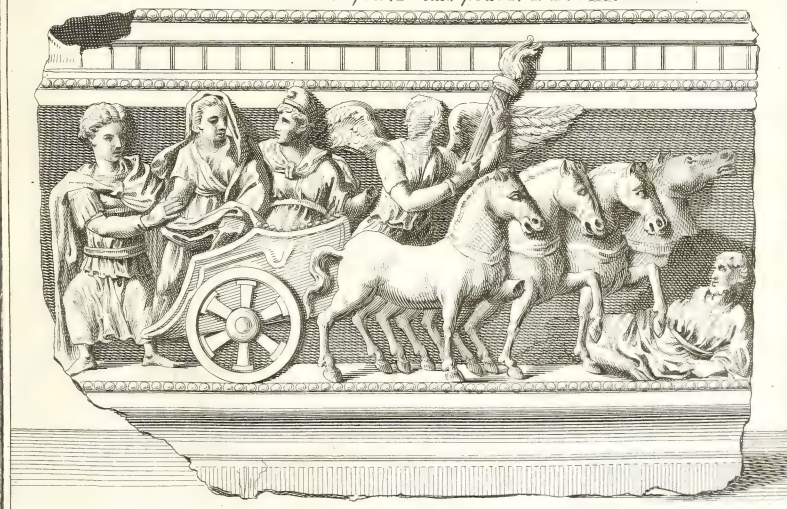

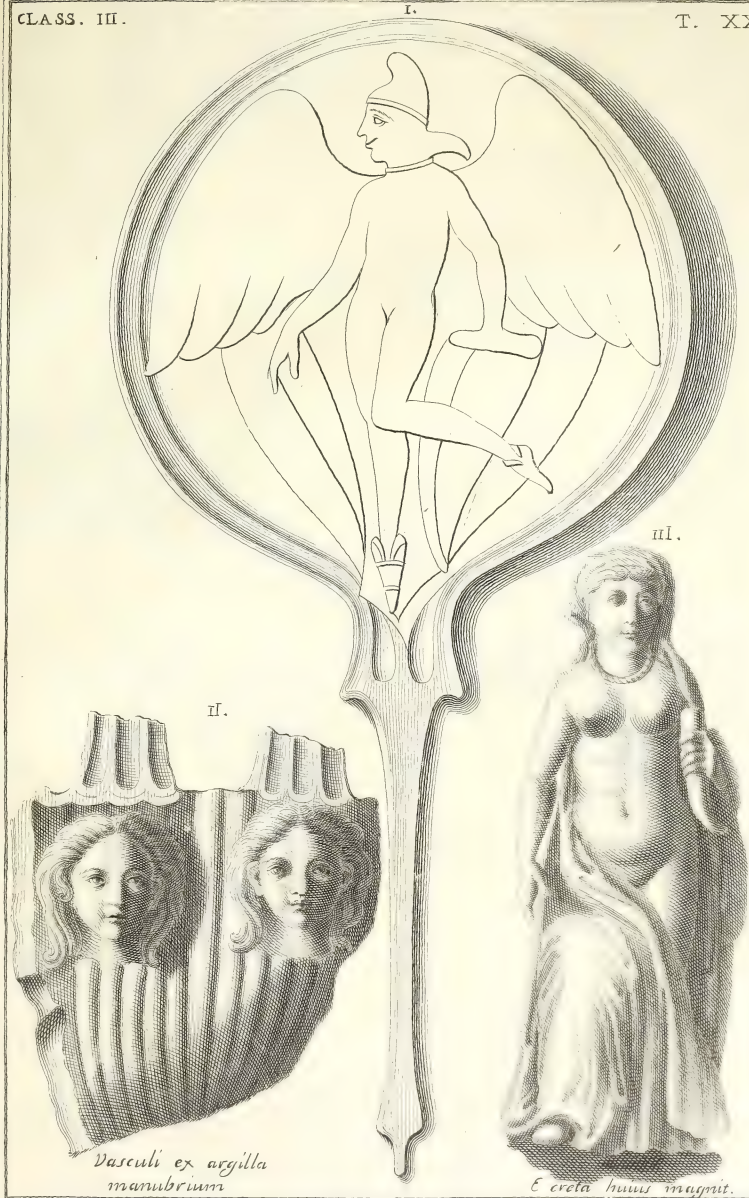
È toph. alt. ped. I. unc. IV. lat. ped. I. unc. VIII.

II.

È marm. alt. ped. I. lat. ped. I. unc. VIII.

*Vasculi ex argilla
manubrium*

E creta huius magnit.

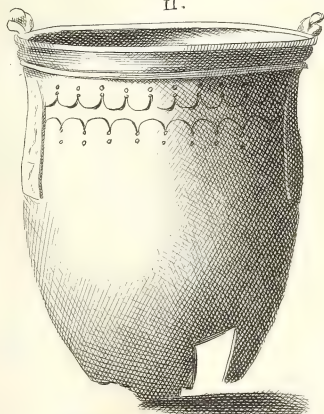

I.

Ex aere

II.

Vas ex argilla

III.

T.M. Sculp.

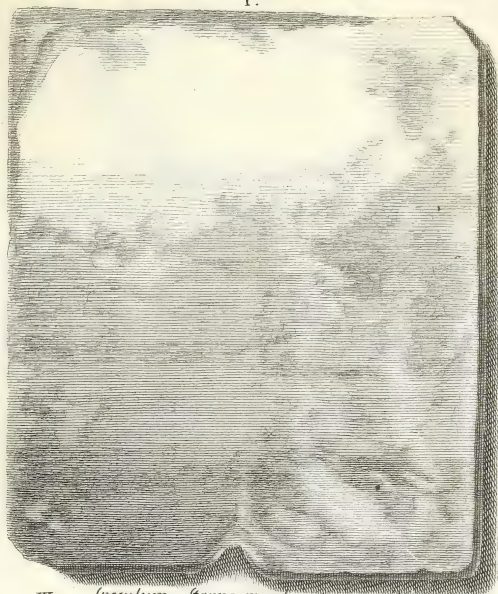

Alt. ped. r. unc. III.

FICTILE VAS PICTVM IN MVSEO GVARNACCIO.

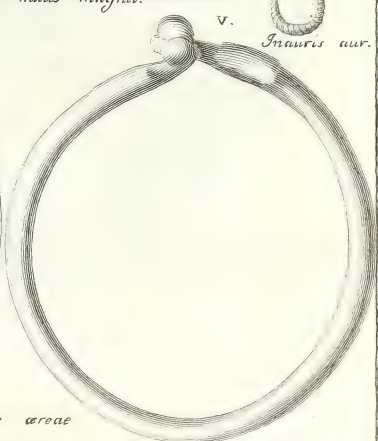
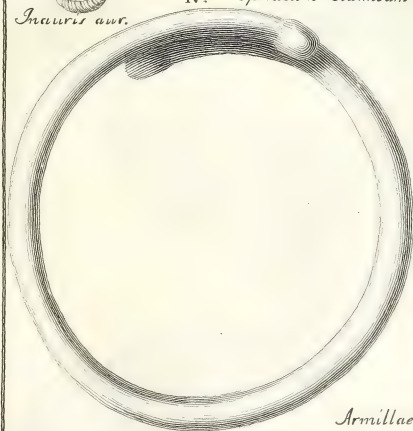

Inauris aur.

IV. *Speculum stanneum huius magnit.*

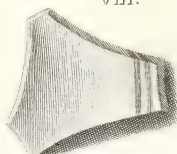

Inauris aur.

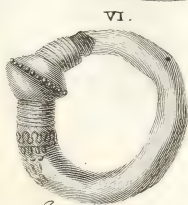

Armillae aroae

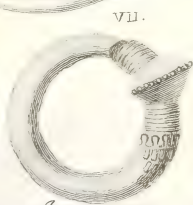
VIII.

Fragm. ex aere

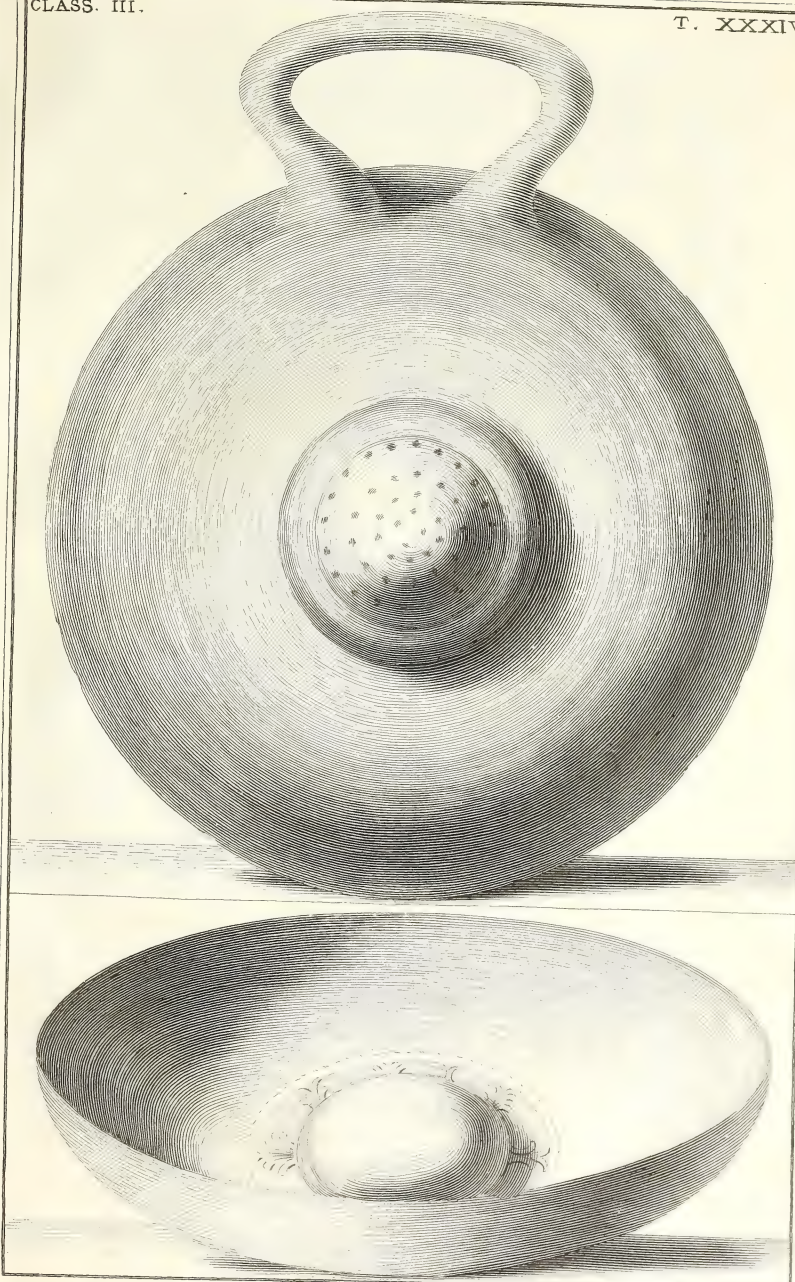

Inauris aur.

Inauris aur.

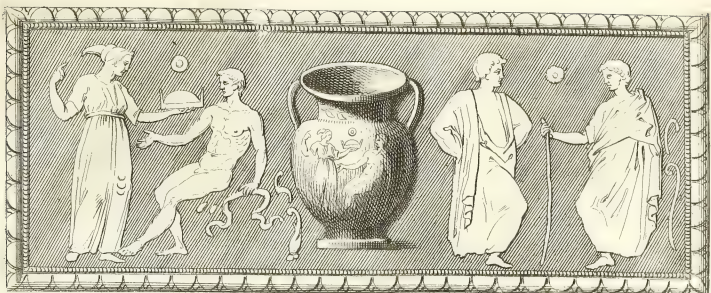

EX ARGILLA IN MVSEO GVARNACCIO.

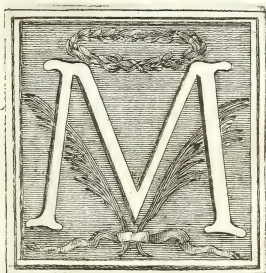

DE GENIO DOMESTICO

DISSERTATIO

AD CL. VIRVM

ANDREAM IOANNELLIVM.

Emini , IOANNELLE Ornatissime , te mihi adhuc adolescentulo , atque in patria tua commoranti , dicere consuevisse , veterem Etruriam , atque Umbriam in uno Cardinalis Gualterii Museo sponte sua paene totam constitisse ; ut in eo Antiquitatis sacrario , unico posset obtutu instaurata maiestate sua spectari : cuius quidem magnificentiae non tantum contemplator frequens fueras , sed etiam domesticus . Quum enim istic Tuderti ab eius Bi-

bliotheca esses , atque assidua contemplatione universam illam gazam familiarem haberes , numerasse inter cetera , aiebas , fere ad decem & octo millia veterum Sigillorum , quae vulgus *Idola* appellat , magna ex parte Etrusca , quae deinde Romam adlata , omnium admirationi fuerunt : & Romani , qui teste Plinio Lib. xxxiv. Cap. vii. pro duobus millibus Etruscorum signorum bellum Vulturni intulerant , multo his plura in unius Amplissimi Cardinalis aedibus aetate nostra possiderent ; quotquot , nec ipse iactabundus Porsena (ut iocabaris) ostentare aetate sua potuisset .

A

Quam

Quam vero commodum esset eruditis viris in illo universae Antiquitatis promptuario, tam varia, & tam multa Deorum signa unico obtutu contemplari, nunquam satis amplificabas. Vnum tamen, quod plane inter cetera, sine studio & labore, uno oculi ictu, ex ingenti illa serie consequi posse praedicabas, illud erat, ut ex maiori, vel minori sigillorum numero facile coniici posset, quorum Deorum imagines pro rarioribus habendae essent: & quae demum frequentiores, non inepto argumento, etiam apud Veteres fuisse minus obvias, quae apud nos rariores essent: rursus vero Antiquos pro tritissimis habuisse, quae nobis tam frequenter occurrunt. Omnium vero communiora ea simulacra fuisse narrabas, quibus adolescentuli cirrati exprimebantur, qui succinctis tuniculis induti, sinistra manu pottorium cornu adtollunt, dextera pateram inclinant: quos communiori vocabulo *Pocillatores* nuncupabas. Hanc eandem eorum signorum frequentiam animadvertit aliquando antiquariae rei consultissimus Bonarrotius ad Triumphum Bacchi pag. 431. *Occurrunt (inquit) saepe in Museis quaedam sigilla, quibus iuvenes repraesentantur, quae ab antiquariae rei professoribus Pocillatores adpellantur.* Haesitabas vero, atque non semel percontabaris, quidnam ea signa referrent, & quemnam usum ea tam frequentia simulacra habuissent; non enim Deorum exstitisse reputabas, quae Ministrorum & Pocillatorum habitu solebant effingi: & multa iam tum ex Tractatu Pignorii *de Servis*, Mercurialis *de Gymnastica*, atque ex Cauleo proferebas, quibus subspectio illa tua confirmaretur: nempe nihil in iis repraesentari nisi imagines Pincenarum, quibus Lararia adornarent, ut signis Deorum, quos colerent, veluti famulos, atque ministros adicerent: a qua etiam opinione non repugnavit ipsemet Bonarrotius loco citato, qui communi vocabulo *Pocillatorum*, eos nuncupavit.

Multa vero hac in re fortuna ipsa detexit, ubi contigit, monumenta quaedam in lucem proferri, quae signis luculentioribus praedita sunt, quorum novitate vel mediocris ingenii viri commonefacti, plura, quae doctos etiam latebant, explicarunt. Quum enim eodem fere anno MDCCXVII. quo Tuderto digressus sum, in finitimo Maflae oppido, quod ex antiqui Vici Martis Tudertium ruinis coaluit, Praeturam gererem, alterum ex iis sigillis in ipso antiqui Vici ambitu erui contigit, omnium quotquot vidi elegantissimum, quod statim delineandum curavi, prototypo Viterbium amandato. Huius exemplar depromimus Tab I. Animadverti inter cetera signum hoc summis pedibus insistere, subpositus in extrema eorum parte quibusdam veluti talis, qui caligulis adhaerebant,

bant, quo commodius atque diuturnius in eo corporis statu posset consistere : ex quo comperi, formam hanc ad illam caerimoniam pertinere, qua Deos precantes summis pedibus veteres se se ita adtollebant, ut quasi propius ad Deos accederent : quod ex Martialis loco comprobatur Lib. XII. *Epigr. LXXVIII.*

*Multis dum precibus Iovem salutat ,
Stans summos resupinus usque in ungues .*

Haec autem forma nihil cum convivio commune habet . Patera quoque ab epulis longe distat ; pertinet enim ad sacrorum caerimonias : quapropter non modo pincernas profani servitii non esse in iis expetendos ; sed insuper peculiarium Deorum signa exstitisse subspicatus sum . Deos enim ipsos sacrificantium habitu exprimere solemne fuit apud Veteres ; eo quia illa forma omnium esset augustinior , & digna Deo : cui , si species humana tribuenda est , non alia corporis aptitudine , aliove gestu ea effingi debuisset , quam illa , qua homo supra naturae conditionem cum Diis communicat . Quae hac de re fusius pertractata a me sunt in Notis ad domesticas Lucernas Libro priore , non vacat heic repetere .

Non ambigo tamen sigilla ista , quae divinis adtributis exornantur , multa quoque cum triclinio communia habuisse ; unde deduci potest haec Numina ad mensam pertinere ; quippe eadem tunicula & calceis ornata sunt , quibus discumbentes , atque illorum ministri . Rursus in sigillo Vicomartiensi circumvolutum brachii mantile illud observatur , quo convivarum , & sacrificantium manus post lotionem tergebantur , ut notavit Servius in illud Aeneid. I. vers. 701.

*Dant famuli manibus lymphas , Cereremque canistris
Expediunt , tonsisque ferunt mantilia villis .*

Hoc tamen mantile perraro admodum , ut in hoc sigillo , protensum in ceteris invenitur . In quibusdam vero fasciae , seu cinguli contorti figuram subit , illoque Genius praecinctus est , dependentibus ex utroque latere mantilis extremis eius partibus , quae plumbis globulis circa angulos adpositis comprehendebantur .

Quale igitur Numen , inquit , in his imaginibus continetur , quorum symbola religionem ipsa cum in convivii familiaritate coniunxerunt ? Quale ? Illud , hercle , quod in ipso convivii usu familiariter colebatur . GENIUS , inquam , DOMESTICUS , cui quum mensa sacra esset , oportebat illum ipsis mensae institutis adcommo-

atque

atque habitu convivii, in quo maxima eius potestas consistebat, esse contentum; nec enim facile a ceteris dignosci poterat sine propriis eius officii adtributis. Quid vero de eius divinitate senserint Veteres, paucis aperiam. In primis enim Genium quandam universi praesidem exsistere tradiderunt, qui idem officium toti terrarum orbi praestare putabatur, quod in privatis domibus Genii privatorum. De illo frequens commemoratio est tam apud Graecos, quam Latinos Scriptores: ex primis enim ita laudatur peculiari Hymno, qui Orpheo tribuitur:

*Daemonem voco magnanimum, venerandum,
Mitem Iovem, omnium generatorem, vitae datorem mortalibus,
Iovem magnum, multivagum, ultorem, Regem omnium.*

Eius quoque mentio est apud Pausaniam in Achaicis Cap. xvii. qui humana quidem figura, ambiguo vero sexu natum esse ait, nomine *Agdestin*. Apud Latinos vero communis huius Genii meminit Festus: *Genius est Deorum filius, & parens hominum, ex quo omnes gignuntur: & Augustinus de Civitate Dei Lib. vii. Cap. xiii. Quid est Genius? Deus est, qui praepositus est, ac vim habet omnium rerum gerendarum. An vero Genius iste rerum omnium in Romana religione coleretur, nondum mihi liquet: ubicumque enim de superstitioso Genii cultu mentio aliqua occurrit, manifeste evincitur ad peculiarem loci alicuius, vel hominis Genium, quem effuse venerabantur, pertinere: & ubicumque Genii publici mentio fit, id de eo sumi debet, qui curam populi, vel urbis fortitus fuerat, nec tamen ab iis differebat, qui singulis hominibus adtribui credebantur. De illis vero differere non est praesentis instituti; quippe tantum de privatis agere proposuimus, qui privatis caerimoniis in qualibet domo colebantur.*

Illorum originem ex vetustis Sapientibus, quoad in re dubia concessum est, inquiramus. Putabant Veteres immensam hanc aëris vastitatem vagantibus undique, ac circumquaque diffusis Spiritibus redundare, qui modo in caelum tendentes adtarent Diis, modo hominibus intermissi, ut factorum necessitas ferebat, nostris rebus communicarent: rursusque in altum se se adtollentes, bonorum malorumque operum apud Deos testes fierent: iterumque ad ima descendentes, pro meritis hominum & praemia & poenas rependerent. Ex his vero, qui sublimiores natura, aut ingenio praediti essent, Diis adhaerebant, eorumque ministeriis continuo adstabant: quos Deorum Genios ubique antiquitas adpellavit. Rursus vero,
qui

qui naturae humilioris forent, hominibus, ut nati erant, vel sponte sua adhaerebant, vel fati lege adligabantur: quos singulorum Genios communiter adpellatos esse; utrosque vero divinae naturae participes, fortasse non impari religione, cultos scimus; eos praesertim, quos Principibus adstare credebant, & per quos etiam iurari in more positum fuisse habemus in *l. si duo ff. de Iureiur.* Haec vero omnia plerumque a Platone commodata sunt, apud quem nihil ea doctrina solemnius, praesertim vero in *Epinomide*, ubi Spiritibus iis, tamquam propriis animalibus, a primo usque mundi exordio elementa omnia plena esse tradit: quam doctrinam mire, ut semper solet, illustrat humanarum divinarumque scientiarum consultissimus concivis meus Steuchius *Lib. viiii. de perenni Philosophia Cap. xxi.* Multa praeterea de aërivagis iis Spiritibus tradidit Philo in *Libro de Gigantibus*, & Cicero *Lib. I. de Divinatione*, ubi illorum ope divinationem fieri subsPICATUS, docet: *Quod plenus aër sit immortalium animorum, in quibus tamquam insignitae notae veritatis adpareant.* Illorum denique mentio est apud Hesiodum in *Oper. vers. 250.* qui de illis haec habet:

*Innumeri enim sunt in terra multorum altrice
Immortales Iovis, custodes mortalium hominum:
Qui sane & iudicia observant, & prava opera,
Aërem induti, passim oberrantes per terram.*

Illos Deorum filios, ex Nympharum commercio susceptos, fuisse, tradit idem Plato in *Apologia pro Socrate*. Nemo vero melius Lactantio Firmiano rem adsecutus est, qui de *Orig. Error. Lib. iI. Cap. xv.* putat alterum ex immundis Spiritibus genus, cui aëra, terramque vagari permissum est, hunc sibi honorem adrogasse. Haec ille: *Sed & ipsi quum sint perditores hominum, custodes tamen se haberi volunt, ut ipsi colantur.* Mox: *Hi Spiritus contaminati ac perdit per omnem terram vagantur: omnia insidiis, fraudibus, erroribus complent; adhaerent enim singulis hominibus, & omnes ostiatim domos occupant, ac sibi Geniorum nomen adsumunt; sic enim Latino sermone Daemones interpretantur. Hos in suis penetralibus consecrant: his quotidie merum profundunt.*

Ex his igitur principiis derivata religione Geniorum, successit sculpturae lenocinium ad illorum superstitionem amplificandam, disseminatis per aedes cunctas & domos eorum figillis: quorum plurima exigua adeo atque rudia esse deprehenduntur, ut nonnisi tuguriorum, atque casarum praefides eos fuisse coniiciamus. Locus vero, quo isti consisterent, mensa erat, cui veluti praestites ali-

alimoniae praesidebant: aut saltem, si in theca aliqua interdiu servarentur, inde in mensam efferebantur, in qua foret comedendum. Hinc Arnobius Lib. V. *Sacras facitis mensas, salinorum adpositu, & simulacris Deorum*: & Petronius *Satyric.* Cap. xxxviii. *Inter haec tres pueri candidas succincti tunicas intraverunt, quorum duo Lares bullatos super mensam posuerunt*: quo tamen loco Genios improprie Larium nomine adpellavit; quippe non pauci ex Scriptoribus, Mythologiae minus curiosi, utrosque confuderunt, & unum idemque significare Genios & Lares tradiderunt; quod quidem quantum a veritate aberret, ex hoc uno facile cognosci potest, quod nempe Genii Deorum filii haberentur, ut supra demonstravimus: Lares vero nihil aliud essent, nisi animae mortuorum, ut in Acherontico mox ostendemus. Heic vero Petronium de Genio intellexisse evincitur, quum simulacra illa mensae adposita fuisse dicat, in qua numquam Lares, qui prope focum colebantur, constiterunt; unde nigros illos adpellat Prudentius contra Symmachum Lib. I. vers. 204.

----- unguentoque Lares humescere nigros:
 ----- cultrixque foci secura patella,

adpellatur a Persio Sat. III. vers. 26. quia Larem, mensae primitiis in focum coniectis, venerabantur. Philargyrius quoque in finem Eclog. IV. Virgilii tradit: *Genio vitae praesidi mensam antiquitus sacratam: ex quo factum est, ut peculiari epitheto coena genialis vocata sit.*

Haec vero simulacra minime otiosa mensae adstiterunt; nunquam enim veteres cibum capere consuevere, quin prius aliquid in mensa Genio libarent: quapropter Virgilius adparatum convivii describens, quod Dido Aeneae exhibuit, Lib. I. vers. 703. ancillas commemorat, quibus tale ministerium incumbebat:

*Quinquaginta intus famulae, quibus ordine longo
 Cura penum struere, e flammis adolere Penates.*

Et Lib. VIII. vers. 279.

In mensam laeti libant, divosque precantur.

Praefertim vero vini effusione Genius piari credebatur: quod praecipue ostendit Lex nullus, Cod. de Pagan. sacrif. -- Nullus omnino ex quolibet genere, ordine & coetu, secretiore piaculo, Larem igne, mero Genium, Penates odore veneratus, accendat lumina, imponat tbura, serta suspendat: & Horatius Lib. II. Epistol. I. vers. 143.

Tel-

*Tellurem porca , Silvanum lacte piabant :
Floribus , & vino Genium .*

Natali vero cuiuslibet die solemnius coli consuevisse , unde quaque patet , ac pro omnibus Tibulli auctoritatem conferre sufficiat . Sic ille Lib. I. *Eleg. VII.* vers. 30. Osirin laudans vini repertorem :

*Huc ades , & centum ludos , Geniumque choreis
Concelebra , & multo tempora funde mero .
Illius e nitido stillent unguenta capillo ,
Et capite & collo mollia fecta gerat .*

Et mox :

*At tu , Natalis , multos celebrande per annos ,
Candidior semper , candidiorque veni .*

Et Lib. II. *Eleg. XI.* vers. 5.

*Ipse suos Genius adsit visurus honores ,
Cui decorent sanctas mollia fecta comas .
Illius puro distillent tempora nardo ,
Atque satur libo sit , madeatque mero .*

Et Ovidius Trist. Lib. V. *Eleg. V.* vers. 7. uxoris natalem celebrans , haec in eius Genii honorem solemnia disponit :

*Quaque semel toto vestis mihi sumitur anno ,
Sumatur fati discolor alba meis .
Araque gramineo viridis de cespite fiat :
Et velet tepidos nexa corona focos .
Da mihi thura , puer , pingues facientia flammis ,
Quodque pio fufum stridat in igne merum .
Optime Natalis , quamvis procul absumus , opto
Candidus hic venias , dissimilisque meo .*

Quibus in locis omnes fere caerimoniae , quibus natali die Genius colebatur , enumerantur . Illud quoque notandum est , sub *Natalis* nomine Genium illum fuisse intellectum in adlatis Tibulli , & Ovidii versibus , quos iterum adferre lubet :

*At tu , Natalis , multos celebrande per annos ;
Dicamus bona verba : venit Natalis ad aras .
Optime Natalis , quamvis procul absumus ;*

patetque epitheton *Natalis*, pro ipso Genio usurpatum esse, fortasse non ex Poëtae licentia; sed ex ipsorum Pontificalium praescriptionibus, unde Deorum nomina & caerimoniae desumebantur.

Inter cetera vero, *liba*, seu placentulas Genio oblatas esse, superius dictum est. Aliis insuper Scriptorum auctoritatibus superstitutionem illam comprobare abs re non erit, ut sigillorum aereorum, quae iis symbolis adornantur, ratio deprehendatur. Costat igitur haec *liba* Genio oblata, ex Senecae Epistola cxiv. *Genium festo vix suo testem, per tenuis cerei fila, & crepacem molam, focum mater, aut uxor investiant*. De Iunone vero, seu Genia feminarum, exstat auctoritas apud Tibullum Lib. IV. *Eleg. vi. vers. 1.*

*Natalis Iuno, sanctos cape thuris acervos,
Quos tibi dat tenera docta puella manu.*

Et paullo infra vers. 13.

*Annuë, purpureaque veni perlucida palla:
Ter tibi sit libo, ter, Dea casta, mero.*

Ovidius quoque Trist. Lib. III. *Eleg. xiv. vers. 17.*

Libaque dem pro te genitale notantia tempus:

& Propertius loco citato:

Liba, & Mopsopio dulcia melle feram.

Quia vero apud plerasque familias Geniorum, seu Geniarum exigua simulacra familiari antiquitate augustiora, arctiori solertia custodiebantur, utpote quae a maioribus suis religiosissime servata esse noverant; placuit thecis quibusdam includi, ne ita hominum adspectui familiaria essent, aut ipsa sui exiguitate interciderent. At ipsae thecae inclusum Numen externa specie referebant. Huc referenda est marmorea protome Junonis, nuper Museo meo addita, & quam ad vivum expressam exhibet Tab. VII. num. 11. At in postica sui parte num. 111. incunula haec non tantum profunde excavata est, ut sigillum unum alterumve commode posset continere; verum etiam ipsum lacunarum labrum canaliculo instructum est, per quod lamella marmorea superne demissa, & undequaque obstructa, inclusum signum ab hominum contactu amoveret. Non recedo a doctissimi Gorii mei sententia, qui in illustrando Anchariae simulacro, quod protulit Tab. V. Musei Etrusci, huiusmodi caveam

in illius sigilli posticam, in alium usum factam esse coniecit. Si tamen ipsum prototypum ad manus esset, unius huiusce mei marmoris conlatione perscrutari posset, utri ex his usibus alveolus in signo Anchariae compactus sit. Si vero in hac protome non Iunonis, sed Vestae imaginem referri magis adrideat, minime contradixerim.

Superstitionem hanc libandi Genio, in ipso mensae exordio, proculdubio respiciunt picturae, quibus ornatur cyathus, seu calix Etruscus, patera item fictilis, quae postremis hisce diebus Roma ad me missa sunt. Eius schema adferre libuit, quod vide in Tab. VI. num. 1. & 11. Calicis figura ad illam proxime adcedit, quae ferme constant cyathi, quos *ebicaras*, vulgo *ebicbere* vocamus, nisi quod sextuplo maior est. Argillae rubescenti ater ille color inditus est, medius inter nigrum, ac viridem. Iterum vero huic atro pictura superindita est subrubri coloris, ut mirum in modum ipsum argillae colorem, quem nigra tinctura obduxerat, restituere videatur. Huius picturae rationem ipsa operis facilitas, ut puto, introduxit. Laudabatur enim in Etruscis vasculis illud picturae artificium, in quo ipse insitus terrae color aliqua in parte praefulgeret. Quinimo ipsae figurae ex naturali vas color constant, descripto circumquaque illius ambitu ope minutissimi penicilli, qui subtilissimis lineis membrorum tractus, & vestium sinus deciduasque fimbrias indicaret magis, quam depingeret. Inest tamen ipsi negligentiae, atque incuriae gratia quaedam atque venustas, quae scitissimi artificis peritissime festinantis excellentiam declarat. At spatia illa, quae inter figuras succedunt, pullus ille color splendidissimus, in quo Etrusci praecelluere, occupat. Sed operosior erat ista pingendi ratio; ne dum niger color induceretur, vel in minimo excederet, atque ambitum figurae defoedaret. Aliud praeterea incommodum addebat in hac pingendi forma; ubi enim tinctura illa inter spatiola circumducenda esset crassiore penicillo, color ipse inaequaliter procedebat saturior alicubi, alibi vero tenuior, penicillo nempe inter descripta lineamenta trepidanter discurrente. Noster vero hic cyathus longe meliori artificio depictus est. Vasculum universum ipso atramento liberiore, atque exundante infectum est; unde pallor ille virescens crassus, ac lucidus, & sibi circumquaque aequalis, specie pulcherrima emicat. Pictura iterum superinducta est, argillae speciem referens. Rursus vero, ut internos tractus artifex in illa exprimeret, acu illam exaravit, cuius ope inferius atramentum subtilissime detectum, picturam ipsam distingueret.

In cyathi antica vir tunicatus, & pallio obvolutus, atque Etruscis calceolis instructus, frondentem baculum sinistra retinet

ad dignitatem indicandam; dextera vero intortum quoddam, ac breviusculum instrumentum ori admovet. In postica mulier de more stolata aliud simile instrumentum ori adplicat. Quid vero sibi velit haec caerimonia, conicere magis, quam intelligere datum est: praefertim, quum instrumentum illud, e cuius intellectu dependet caerimoniae huiusce cognitio, prae tenuitate molis minime intelligatur; auxilio tamen aliarum picturarum quodammodo poterit investigari. Inter parerga Dempsteriana vasculum ex Museo Gualterio publicatum est, in cuius antica miles nudus, & mulier stantes in aram liba inferunt (vide Tom. II. pag. 245.). In postica vero vir & mulier columellae, quae forte veterum mensam Genio sacram refert, adstant, ex quibus mulier instrumentum huiusmodi intortum, ac strigili non dissimile ostentat, de quo tamen alibi. Rursus vero in alia Etrusca pictura Musei Etrusci Tab. CLIX. vir, exserto dextero brachio, tale quidpiam tenet, altero praeceunte, qui molam quadrifidam portat. Quum igitur picturae istae commune nihil habeant cum balneis, & in ipsis de domesticis sacris res agatur; non video, cur instrumentum illud pro strigili usurpemus: praefertim quum sacra illa, quae in poculis exprimuntur, plerumque ad potuum, ciborumque libationes referantur. Opinor potius, aliquod mensae instrumentum heic repraesentari, puta, cochlear, aut quid simile, quo paterae loco communius uterentur ad vini seu ciborum primitias attingendas, & Genio delibandas. Quia vero typus iste perraro admodum occurrit, ab opulentiore Etruscorum monumentorum comparatione, aliquando dilucidius illustratum iri, sperandum est.

Quoniam vero haec calicis forma nondum eruditis observata erat, placuit id genus poculi alterius non dissimilis delineatione publicare in Tab. VII. num. 1. ut quos eadem religio in uno loculo abdiderat, solertia nostra non disiungeret. Postremum hunc nullum picturae studium commendat, sed colorum singularitas non finit ut praetermittatur. Toreuma totum saturo atramento nigrescit. Frondentes ramusculi ex rubro albicante constant, quo fere exprimitur ipsius argillae excoctae nativus color. Lineolae tamen, quibus alveoli circumquaque distinguuntur, e purpureo vividissimo colore constant, qui non sine admiratione post viginti fere saecula floridissimus perennat. Hanc rubricae perfectionem frustra olim scrutati sunt scitissimi pictores illi, qui saeculo decimo sexto vasis encaustice pingendis in hac nostra florentissima, tunc sub Feretriis Principibus, provincia navarunt operam. Nihil illo picturae genere oculis gratius, aemulante materia ipsam aeternitatem, ubi colores omnes incendio perficiuntur, & in ipsis fervescentibus caminis spiritum quandam, ac
splen-

splendorem acquirunt . Commendabat opera illa singularis Fabularum , atque Mythologiae peritia ; omnia enim veterum traditionibus tam bene respondent , ut vasa illa ipso sub Augusto confecta esse videantur . At tantae pulchritudini una tantum rubrica defuit , quam inanibus semper conatibus pertentatam minime unquam adtulerunt . Si vero haec , & huiusmodi testimonia prae oculis habuissent , quibus certiores facti essent , illam apud Veteres adeo floruisse ; non ita facile tentamenta desperata praetermisisse cerneremus . Sed diutius fortasse , quam par erat , in mechanica Etruscorum immoratus sum ; non tamen abnuentibus illis , qui haec studia in ipsa etiam antiquitate perscrutanda esse censent , ut utilissimis hisce artibus aliquis splendor ab ipsa antiquitate commodetur .

Diutius quoque , quam par erat , in his caerimoniis immoratus sum , mi Ioannelle , ut potissima Musei tui , atque mei ornamenta , Geniorum , atque Iunonum figilla , in quibus illius superstitionis vestigia deprehenduntur , illustraremus ; sed iterum picturas aedaeum Etruscorum vasculorum , in quibus eadem prorsus omnia , quae ex Scriptoribus protulimus , delineata observamus , ut eandem fuisse Romanorum & Etruscorum religionem in hac etiam re deprehendamus : picturae enim huiusce Nationis ad instar librorum nobis sunt , ut si ex illis plura iterum reperiri , atque publicari contingat , non erit , cur indigentia illorum perire doleamus . Primum locum inter cetera vasculo Musei nostri tribuimus , quod manu mea delineatum , nunc primum editum vides in Tabula IV. In antica vir pallio Etrusco obvolutus , arae adstat ex una ; altera vero parte mulier patera in illam libat . In postica vir solus arae adhsit , sacra obiturus . Domestica sacrificia sunt haec , quorum curam coniuges sibi sumebant : nec in vasculis istis , qui vino adponendo , ut dicemus , adsignati erant , quidquam aptius exprimi poterat , quam potissima illa cuiusque mensae caerimonia , qua Genio Domestico libari solebat . Nec scrupulum ingerat haec mensae angustioris forma , quae in hisce picturis observatur , cippis , & columellis simillima ; vetera enim anaglypha frequentissime obiciunt oculis antiquas mensas , non tantum tripodes , sed & monopodes , quae discumbentibus singulis adponebantur : antiquiores , & simpliciores , ut hae vasis nostri , quadratae erant . Festus : *Escariae mensae quadratae vocantur , in quibus homines epulantur* . Hae etiam parvulae erant , pro temporum & familiarum parsimonia , ut marmora pariter evincunt , & picturae Etruscorum .

Inter parerga Operis Dempsteriani ex vase Musei Gualterii (vide Tom. I. pag. 245.) pictura adducitur , in qua mulier pate-

ram mensae infert, viro nudo adstante, qui clipeo & lancea bifulca armatus est, taenia desuper dependente. In postica vero vir libum in aram coniicit, gestatque laeva manu instrumentum, quoddam, alteri, de quo supra monuimus, non dissimile, adstante muliere. Idem fere argumentum exhibet nobis in alio ex iis parrergis vas Musei Ansidei (vide Tom. I. pag. 451.). In alio, non ablimili, Mediceo, vir, reclinato ad mensam baculo, in ea sacrificat (vide Tom. I. pag. 105.). Mensae titulus suffixus est, in quo fortasse clavi annales, vel aetatis singulorum notae, bullis adpositis, notabantur. Tituli isti parieti, tanquam tabellae adpensi, & numericis signis distincti, de quibus in Roncaliensibus mentionem feci, frequenter in his vasculis observantur: ex quibus conieci in solemnibus natalitiis, vel inter anni novi xenia, fictilia ista vasa donari consuevisse: quod etiam de lucernis factitatum observavimus Libro priore. In huius vasis altera parte mulier mensam adit, coronam, & flores adferens, subsequente puero cum patera. Flores vero, & coronas Geniis adtributas, supra memoravimus.

Quid praeclarius pictura Tabulae XVI. ad argumentum nostrum comprobandum? Matrona mensae innititur, quae monopos est, atque rotunda, ex iis, quae a Seneca de Consol. ad Hel. Cap. XI. vocantur *magni*, latique *mensarum orbes*: de quibus etiam Iuvenalis Sat. I. vers. 137.

*Nam de tot pulcris, & latis orbibus, & tam
Antiquis, una comedunt patrimonia mensa.*

Vir seminudus, sola quippe sindone coenatoria in alterum humerum reiecta ornatur magis quam tegitur, sedens mensam indigitat. Digitum fortasse pro patera recens pictor delineavit; siquidem in veteri autographo haec minutiora symbola minus diligenter expressa sunt. In vase Musei mei diligentius observata mulier, arae non manum imponit, quae, praeter symmetriae modum, nimis ampla esset; sed pateram, fugientibus licet antiquis lineamentis. Supra mensam alatus Genius se se praebet conspiciendum, coronam, & frondentem ramusculum manu gestans. Flores undequaque sparsi in ipso vasculo sunt, gratissimum Genii munus: quapropter Horatius praeclaudatus *floribus & vino Genium piari* posse dixit.

In Tabula XXXV. sedenti matronae, atque viro, qui veste posita placentam offert & flores, Genius alatus occurrit, coronam lemniscatam, cymbalumque substinens. Viros nudos sacra haec perfecisse, licet domestica, & paene secreta, non adducor, ut cre-

credam : e contra , neque pictoris id libito factum esse arbitror ; quum veteres artifices in iis exprimendis , quae religionem respiciebant , fuerint observantissimi , uti ex toto figuratae Antiquitatis contextu clare desumitur . Puto heic significari , vel usualis vestis depositionem , quum in sacris natalitiis albam adfumerent : seu , quia Etrusci discumbentes aliquando tunicam deposuerunt , sola sindone contentos , qua super nudo non sine negligentia utebantur , ut ex Vrna Tudertina , in qua simulacra viri , & uxoris discumbentium adposita sunt , manifeste colligitur . Eundem morem servatum intuemur in pictura vasis Medicei inter parerga Dempsteriana , adlati in fronte Praefationis Tom. I. in qua vir pari forma expressus conspicitur : rursus Tab. LXXIX. Dempsteriani Operis eadem imago recurrit : & notavit Bonarrotius in Dissertatione apud Dempsterum §. xxxv. quibus non pauca conferri possent exempla , ex Museo Etrusco desumenda , praesertim vero ex Tabulis CXXXI. CLXIII. & CLXVIII. Hisce itaque argumentis commonemur , imagines hominum , qui nudi expressi sunt , indicare primum illum mensae adparatum , quo discubitori , deposita communi veste , a Genio convivium auspicabantur .

Tabula LXXXIX. exhibet imagines matronarum , quae mensae circumstantes sacrificant , quarum una pateram adtollit . In posteriori parte Centurio viti seu baculo innititur , adstante altero viro palliato . Heic forte repraesentatur sponsus cum paranynpho : in priore vero parte sponsa sacrificans , pro nuptiarum felicitate , adstante pronuba .

In Tabula XC. num. 11. vir , & matrona super arulam sacra faciunt , subfixis superne clavis decussatis . In altera parte mulier , & vir flores , molam , simpulum , & pateram gerunt , quo vinum libent Genio .

In altero vase eiusdem Tabulae num. 111. Genius alatus , inter flores , & coronas matronae adparet , discum fructibus refertum tenens sinistra manu .

Si vero adeamus Museum Etruscum nihilo pauciora , aut minora auxilia ad mores Etruscorum comprobandos mutuabimur . Ordiamur a Tabula CLXIII. Matronis sedentibus Genius intermedius se se videndum obiicit .

Tabula CXLIII. cernitur mulier sedens , quae cymbalum tenet , & pateram mensae inclinat , in qua cibi iam dispositi sunt , viro adstante . Ex hoc loco mensae Etruscae communioris certa formaprehenditur , quae superius adnotatis respondet ; simillima namque est erecto cippo , uni tantum catino sustinendo capaci : superne vero in titulis clavi annales subfixi cernuntur .

Geminis matronis sedentibus, quae liba, & coronas offerunt; in Tabula CXLIII. Genii coronis, & floribus ornati adparent. Idem rursus emblemata continet Tab. CLXVI. Illud notatu dignum est, haec Genii sacrificia a feminis, virisque plerumque sedentibus facta adparere: quare & sedentes veteres vota Diis concipiebant.

Vasa ista Geniorum sacrificiis scite picta & ornata, non utique in alium usum concinnata erant, quam ut eis homines uterentur, ubi Genius piandus foret, videlicet in ipso convivio. Neque ex eo, quod in sepulcris inveniantur, sepulcralia adpellari possunt: quod etiam de lucernis censendum, ut innuimus; domesticae enim, festivas, & sacras, & quovis cultu exornatas, sepulcra exceperunt; quapropter, quum apud tumulos silicernia habenda essent, quae lautissima etiam fuerunt, ac minime lugubria, vasa pro potu adponendo e promptuario fumebantur, & dummodo bona vina continerent, nulla de picturis quaestio agitabatur. Ut igitur in usu erant, ac symbolis communioribus delineata, fortiebantur. Quia vero semel funestata in vitae commercium homines resumere abhorrebant; illic, ubi in usu fuerant, dimittebantur. Nihil inanius certe in tota antiquitate reperitur, quam virorum coenae prope sepulcra instructae, ubi manducantes mortuis suis non tantum honorem deferrebant, quam illudebant. Attamen huic ineptiae, quotquot antiquorum monumentorum exceptores sumus, illorum durationem, atque praeservationem deberi fatemur; neque enim sine illa, quidquam fictilis artificii nobis superfuisset.

Si vero aliquid ultra de peculiari usu Etruscorum vasculorum coniectare licet, ea subspicor ita discumbentibus adponi consuevisse, ut singuli singula in mensa haberent, ac sine ministri usu quilibet pro libito e proprio vase vinum in calicem funderet potaretque. Scriptores enim abunde testantur, aevo antiquiore vina minime fuisse ministrata, sed adposita. Ovid. Fast. Lib. V. vers. 521.

Nunc dape; nunc posito mensae nituere Lyaeo.

Et Fast. Lib. VI. vers. 326.

Inveniunt, posito pervigilare mero.

Item Virgilius Aeneid. Lib. I. vers. 706.

Qui dapibus mensas onerent, & pocula ponant:

ubi haec Servius: *Secundum antiquum locutus est morem; quia veteribus non in manus dabantur pocula, sed mensis adponebantur.* Vfus iste

Ho-

Homeri praecipue testimonio comprobatur ; ubi enim Iliad. Lib. I. Achillis convivium Graecis exhibitum describit , ait , unicuique conviviarum poculum adpositum fuisse , in quod ex maiori cratere , seu amphora vinum infunderetur : & Odyss. Lib. A. vers. 145.

Ipsis autem adponebat aurea pocula .

Et Lib. Σ.

Distribuit autem omnibus rite vinum ;

Is autem Diis . —————

Vbi libassent beatis , biberunt dulcem vinum .

Ipsa vero vasorum mensura frequentior clare evincit , singula singulis fuisse distributa , quum plerumque eius capacitatis inveniantur , ut usui plurium imparia essent . Quandoque etiam puerilis continentiae mensuram non excedunt : quale illud est , quod nuper ad me adlatum exhibeo Tabula V. in quo puerorum geminae imagines hinc inde stantes observantur : atque ea sunt , in quibus familiaria sacra describuntur . Pro aetate vero , ac personarum dignitate vasa haec maiora , seu minora distribuebantur ; ut enim verbis utar Danielis Cap. V. *Vnusquisque secundum propriam bibeat aetatem* : quod etiam Romani usurparunt . Clarioribus etiam dignitate viris ingentiora illa pocula adponebantur , quae in Museo Mediceo non sine admiratione intuemur . Sic Priamus Memnonem , maioris poculi adpositione honoravit apud Q. Smyrnaeum *Paralip.* Lib. II. quem morem respexit Plautus , ubi in *Curculione* , ait :

Adpono militi magnum poculum ; ille ebibit .

Quae potissima ratio fuit , ut in maioribus illis urceis amphorisque , ad duos & ultra pedes protensis , certamina , expeditiones , triumpho , venationes , atque Deorum sacra pingerentur , ut ornamenta dignitati illorum procerum responderent .

Pro coronide huiusce Dissertationis DE GENIO DOMESTICO , cum ad illustranda signa a me adlata , & ea quae adnotata sunt ; tum etiam ad augendam rei vasculariae veterum notitiam & eruditionem , non abs re visum est adiacere Tabulas tres , nempe VIII. IX. & X. quae monumenta pereximia continent . Habes in Tabula VIII. potoria cornua sex , quae apud tenuiores fistilia erant , hisque in mensis & in conviviis utebantur ; apud lautiores vero divites sive auro , sive argento , sive etiam aere inaurato

rato constabant, quae nobis sacra invidit male feriatorum hominum avaritia. Ea in varias animalium formas definunt; ex quibus familiaris huius vasis forma apud Etruscos colligitur: eorumdemque non pauca exempla nobis suppeditat Museum Etruscum in Tabulis XCVI. CXXIII. & CXC. Quod exhibetur in eadem Tabula VIII. num. VIII. simile est alteri marmoreo apud Causum edito in Museo Romano Sect. V. Art. I. pag. 102. Adlata est in eadem Tabula num IX. icuncula, qua exponitur ratio, cur Veteres inter parentandum indicatis cornubus uterentur, ex lucerna mei Musei, quae apud Bartholum Tab. XIII. & XIV. mendose edita est. In vasculo ex alba terra effictio, quod habes in Tabula VIII. num. IV. observanda est nota X. in eius collo impressa, quae originis est Etruscae: idque ex Eugubinis Tabulis evincitur, atque ex compluribus Etruscis sepulchris, quae Volaterris eruta sunt; quod etiam in Roncaliensibus Epistolis adnotavi. Porro etiam in crystallinis vitreisque vasculis scite atque eleganter conficiendis excelluisse veteres Etruscos artifices, ostendunt ea, quae in Tabula X. nunc primum exhibentur: quorum illud, quod est maius, plane eximium & singulare, Etruscas litteras in ima superficie impressas habet; de quibus alibi sermonem instituam, luculentius Etruscorum mechanicas artes, Deo dante, illustraturus.

At diutius Te detinui, quam par erat, OPTIME IOANNELLE; nam prolixiore sermone, quasi coram colloquerer, atque una tecum, ut solebam, per Tibridis ripam spatiarer, dolorem absentiae demulcebam. Tu interim, Etruscae Antiquitatis observator solertissimus, siquid adhuc aetati nostrae reservatum est, quod Te incolumi in lucem prodeat, confestim excipe, atque illustrandum adgredere: & hoc habeant haec studia lenimentum, ut a Proceribus in R. Pub. Viris destituta, a privatorum ingeniis pro fortunae tenuitate fulciantur, & ab oblivione atque interitu vindicentur.

ACHERONTICVS

SIVE DE ARA SEPVLERALI

DISSERTATIO

IN QVA ETIAM

DE LARIBVS ET GENIIS

NON PAUCA ADNOTANTVR

AD VIRVM CLARISSIMVM

PHILIPPVM LIB. BARONEM

DE STOSCH.

QUod tibi Viro, doctrina, spectataque omnis eruditae Vestustatis scientia clarissimo, innotuerim: quod conatus meos in Tabulas Eageubinas, linguamque Etruscam probaveris, non equidem ingenio meo, quod probe sentio quam sit exiguum; sed singulari tuae dumtaxat humanitati, atque egregio, quo Antiquitatis studia complecteris & foves, amoris acceptum fero. Quae quum diligenter confidero, gravius mihi onus incumbere sentio, ut aliquam saltem Tibi, si non parem, pro tantis tuis in me meritis, referam gratiam. Id profecto non aliter a me praestari posse censeo, nisi illa ipsa opera, qua benevolentiam in me tuam conlatam esse expertus sum. Excipe igitur, VIR CLARISSIME, hoc quaecumque obsequii mei testimonium, atque in illo unicam animi mei dotem demirare, summam nempe in Te obfervantiam. Rem igitur ut Tibi facerem gratissimam, ipso etiam suadente Antonio Francisco Gorio, amico meo optimo, de ingenuis litteris, deque Etruscorum monumentis, quae nullis parcens laboribus & sumtibus litterariae reipublicae bono in lucem frequenter profert, praeclare merito, adgressus sum Dissertationem hanc, ut sperare lubet, Tibi iucundissimam, quam ACHERONTICVM inscripsi; nam in ea sermo est de *Aris sepulcralibus veterum Etruscorum*, & multa de LARIBVS & GENIIS, deque eorum cultu & sacris praefertim apud Etruscos, Capitibus XV. comprehensa, adnotantur, quae haec enumerare operae pretium visum est, ut unico conspectu pateat, quanta eruditionis seges hinc colligi possit ab his, qui beato otio, meoque maiore fruuntur.

DISSERTATIONIS ARGUMENTVM.

CAP. I. **O**ccasio scribendi. Describuntur Columellae quaedam, litteris Etruscis exaratae, quae nuper defossae lucem adspexerunt.

II. Acherontici titulus expenditur. Eius etymon traditur, atque e veteri Italica lingua derivatur. Nomina aliquot Deorum, qui ex eodem themate profluxerunt. Veterum Acheronticorum librorum argumentum.

III. Describitur Columella Musei Passerii, litteris Etruscis inscripta. Variæ circa illam eruditorum hominum opiniones.

IV. Probatur, Columellam Passeriam sepulcralem esse. Columellarum usus in sepulcris apud plerisque populos.

V. Adtributa mortuis divinitate, ut libri Acherontici tradebant, Columellae istae sepulcrales Arae vicem obtinuerunt. Arae sepulcralis origo, & ratio. Mos referendi mortuos inter Divos publica & privata auctoritate.

VI. Divinitas a Diis tradi credebatur: impetrari vero ab hominibus. A Diis dabatur per ambrosiae communicationem.

VII. Impetrabatur vero multiplici genere sacrorum. Inter haec piissima, adhibitae adspersiones ex liquoribus, quae ambrosiam & nectar imitarentur.

VIII. Praeter adspersiones super cada-vera factas, liquores etiam in vasculis inclusi in tumulo sepeliebantur. Item vascula vacua, quorum ministerio in adspersionibus usi fuerant. Inter divinitatis symbola etiam coronae cum mortuo sepultae: nonnulla de coronis Cuprensibus.

IX. Forma sepulcralium vasculorum expenditur, quae Deorum inferorum imagines referunt, atque animalium Diis sacrorum. Leones cur in sepulcris effecti.

X. Expenditur differentia inter Aras sepulcrales illorum, qui publica, aut privata auctoritate sacrati essent. Etrusci defunctorum Laribus illas sacrabant. Latini vero illorum Manibus. Lares Etruscorum, & Latino-rum Manes nihil aliud erant, nisi animae mortuorum.

XI. Manes cur plurali numero invocati.

XII. Praeter mortuorum Manes, Latini quoque Lares coluerunt: eorum verior etymologia. Ii erant parentum umbrae, quas clariori divinitatis gradu frui credebant, quam Manes; ideo frequentior eorum cultus. Larium nomina varia. Item illorum signa ex indubitatis notis deprehenduntur.

XIII. Genium quoque mortuorum veteres coluerunt. Geniorum traditio unde profecta sit. Sub qua specie in urnis effingi consueverint. De multiplici Geniorum imagine in urnis exculpta. Mortuis, quum pro Diis haberentur, plures Genios administratos adtribuerunt.

XIV. Geniae feminarum Iunones dictae. Cum Iunone Iovis nihil commune habuerunt. Genii etymon. Expenduntur plurima Etrusca Monumenta, in quibus Geniae expressae sunt varia officia exhibentes.

XV. Inscriptionum in Columellis adpositarum explicationes. Operis conclusio.

C A P V T I.

Occasio scribendi . Describuntur Columellae quaedam , litteris Etruscis exaratae , quae nuper defossae , lucem adspexerunt .

Contemplanti mihi nuper in secessu meo Roncaliensi plurima Etruscae magnificentiae monumenta , quae ad gloriam huic saeculo conciliandam in lucem prodeunt , & in quorum explanatione viri docti ingenium intendunt ; occurrunt mihi , inter cetera observatione dignissima , Columellae quaedam marmoreae , quae litteris Etruscis sursum deorsum vergentibus inscriptae , in agro Perusino , e quo prodierunt , adservantur , inter quas illae , quae a Clarissimo Gorio nostro Tab. LIX. Vol. I. Musci Etrusci publicatae sunt . Quantum debeat doctrinae ac sedulitati huius eximii viri , quicumque ad haec studia capeffenda , animum adpulit , non est quod pluribus referamus : eius quippe Operis praesidio destituti , ingens ea monumentorum Etruscorum copia , quam publici iuris fecit , & quae in dies crescit , certantibus undequaque amicorum votis , ut quam citissime excudantur , paene ignota adhuc latitaret , imo interiisset : neque in hac re summorum virorum doctrina , qui in his monumentis illustrandis operam impenderunt , quidquam sine huiusmodi subsidio profecisset ; quum in re adhuc nova enucleanda maius adiumentum desumi possit ex multiplici collatione monumentorum inter se se similia , quam ex ipsis doctrinae fontibus , qui huiusmodi studiorum solitudinem , aut parum , aut nihil irrigarunt .

Dum igitur has columellas accuratius animo perpenderem , ut earum veterem usum mihi liceret adtingere , Cl. Andreae Ioannellii Presbyteri Tudertis litteris certior factus sum , alteram illis non absimilem in Leucopetrensi suo , qui pagus est in Tudertium & Perusinorum finibus Tibridi adiacens , fuisse effossam , litteris quoque Etruscis in quatuor lineas distinctis , spectabilem . Dum vero curiosius virum mei amantissimum circa id argumentum interpello , haud mora videtur columellam ipsam ad me delatam libero munere , conditione tantum adposita , ut , cum primum fieri posset , vulgaretur : nec diu moratus , aliam omnium longe ornatissimam Perusiae in Nobilium Alphaniorum aedibus adservari nunciavit , cuius exemplar summo artificio delineatum Vir Clarissimus Comes Diamantes de Montemellino ad me transmittendum curavit . Interim vero Ioannellius , ut in hac indagine omnem mihi operam exhiberet , Perusinorum , atque Tudertium fines curstat , atque scrutatur : renunciat demum

huc illuc plurima harum columellarum fragmenta reperiisse; quae tamen, quia litteris destituta erant, minime ad me deferri curasse. Accepit tandem alterum huiusmodi monumentum in agro Tuderte erutum fuisse. Adcurrit vir solertissimus, atque visum describit: huius tamen marmoris fatum, quod ipsemet in Diario Antiquitatum Tudertium Italico Idiomate recensuit, Latine referre non pigebit. Haec ille: Eodem anno MDCCXLI. in districtu Oppidi Casalatae Tudertis Territorii, prope dirutum Castrum Collismedii, & vetus Monasterium S. Viti, in agro Abbatiae S. Pancratii Collis Pepii, haud longe a Tuliae fluviolo, in sinistro latere viae publicae, quae Maeruaniam atque Fulgineum ducit,

Agricola incurvo terram molitus aratro,

(nomen illi Cecco Grasso) in scrobem incidit, coctilium saxorum fragmentis dudum oppletam, quam dum curiosius rimatur, incidit in lapidem Tiburtinum, in columellae octangularis formam excisum, altitudine palmorum trium, & semis. Summus scapus deerat, dudum, ut puto, diffractus; quapropter, quo pacto, aut quibus ornamentis decoraretur, observari non poterat: latera, trium unciarum circiter latitudine, exculpta, sensim in basim rudiusculam atque impolitam definebant; latus tamen anricum, in quo litterae incisae erant, ceteris amplius adparebat, atque illi posticum respondebat. Basis altitudinem palmi non excedebat: atque ad hunc finem, ut opinor, a scalptore ita rudis praetermissa est, ut aedificio alicui, siue humi defigi posset. At pretium marmoris facit scriptura Etrusca perpendiculari linea exarata, huiusce formae, quam exhibet Tabula XI. num. 1. Iam ante Calendas Iunii currentis anni MDCCXLII. quo haec scribo, ea de re certior factus sum; quod ut comperi, locum adivi, & saxum ad arboris truncum reclinatum inveni, illudque emensus exscripsi. Adivi deinde Capitaneum Franciscum Baldinium agri conductorem, ut, ipso adnuente, monumentum una conferrem: paratus aequum pretium exsoluere, seu mallet, pari beneficio rependere. At ille neutrum admittens, ultro dono obtulit. Verum quia per quadriduam copia mihi negotiis implicito illuc adeundi facta non est (exigebat nempe moles saxi, ut non minore quam quatuor hominum subsidio vectaretur) ubi illuc serius adcessi, saxum evanuisse condolui, non sine suspitione ab ipso repertore iterum absconsum, ut rem, quae a me aestimari comperit, alteri aliquando ingenti cum lucro venundaret: siue ratus (quae rusticorum stultitia est) in ipsis solidi saxi visceribus pecuniam occultari; quod in causa est, ut huiusmodi saxa litterata, ut plurimum, a villicis confringantur, atque comminuantur, ut pretiosam hanc animam e saxo recusante subripiant. Hucusque Ioannellius.

CAPUT II.

Acherontici titulus expenditur. Eius etymon traditur, atque e veteri Italica lingua derivatur. Nomina aliquot Deorum, qui ex eodem themate proflexerunt. Veterum Acheronticorum librorum argumentum.

HIs itaque excitatus officiis, in mentem subiit, columellam mihi dono datam Commentariolo prosequi, & quod unice vir amicissimus optaverat, typis evulgare. Quia vero illud profeceram diuturna speculatione, ut pro certo compererim, has columnas in usum sepulcrorum, ut demonstrabo, fuisse exculptas, atque in ipsis Arae sepulcralis vicem obtinuisse, ad quae animabus defunctorum, quas inepte pariter, atque superstitione pro Divis habebant, propria sacra, & quae a Ritualibus praescripta essent, peragebant, placuit adversaria inscribere *ACHERONTICVM*, sive de *ARA SEPULCRALI*. At quorsum, inquit aliquis, horrible illud nomen additum est, ut Dissertationi praefigeretur? Quorsum? Utique ex fonte illo, unde vetustus ille Tages, Etruscorum disciplinae conditor, libros suos, in quibus de communicanda mortuis divinitate (in quo quidem argumento libellus iste meus totus obversatur) *Acheronticos* inscripsit. Audiamus Arnobium Lib. II. ita adversus Gentes disputantem: *Neque illud obrepit, aut spe vobis aëria blandiatur, quod a sciolis nonnullis, & plurimum sibi adrogantibus, dicitur Deo esse se gnatos, nec Fati obnoxios legibus, si vitam restrictius egerint, aulam sibi eius patere, ac post hominis functionem, probibente se nullo, tamquam in sedem referri patritam: neque, quod Magi spondent, commendaticias habere se preces, quibus emollitae, nescio quae, Potestates, vias faciles praebeant ad caelum contendentibus subvolare: neque, quod Etruria Libris in Acheronticis pollicetur, certorum animalium sanguine Numinibus certis dato, divinas animas fieri, & ab legibus mortalitatis educi. Blandimenta haec cassa sunt, & inanium fomenta votorum. Quia vero in Opusculo hoc argumentum idem, quod libri Acherontici continebant, pertractatur: & quia titulus ille libris omnibus, in quibus sacri ritus expenduntur, recte convenit; placuit titulum veterem, Etruscae originis, Etruscae tractationi, eidemque convenientissimum, aptare: ex quo colligere quisque potest, horrorem illius tituli omni carere novitate.*

Nec vero putandum est, ab Acheronte Inferorum fluvio nomen illud fuisse conflatum; quippe monet nos Diodorus Siculus in fine Libri II. fabulas illas de Acheronte in Aegypto fuisse

com-

commentas ; neque pridem in Graeciam adpulisse , quam potissimi Poëtarum Orpheus , Musaeus , & Homerus illuc peregrinati , disciplinam illorum hausissent . Quomodo vero in Italiam ea signimenta , suis ipsis retentis nominibus , adpellere potuerint sub Tagete , rudi adhuc Etruria , & plane sine commercio , non video : praesertim , quum ante Psammeticum , qui fere respondet Tulli Hostilii aetati , Aegyptus advenis omnibus impervius fuerit , ut ex Herodoti Lib. II. Cap. 152. & 154. erudite demonstravit maximum huius urbis decus , Hannibal Oliverius in Dissertatione ad Tabulam Lerpitii , qua mirum in modum Etruscae linguae studium excitavit . Nec turbat Pausaniae auctoritas Lib. I. qui ab Acheronte , atque Cocyto Atticae fluvii , putat Homerum primum omnium Inferorum fabulis ea nomina adtribuisse : eadem enim urget aetatis difficultas ; quum compertum sit Homerum circa finem trigesimi tertii saeculi floruisse , coevum fere Numae Pompilio ; quapropter Tageti longe posterior , cuius superstitiosa disciplina sub Numa maximam Italiae partem obtinuerat .

Restat igitur Acheronticorum librorum nomen ex veteris Italicae linguae fontibus promanasse , inter quos connumeranda est vox CERVS , quae *sacrum* significat : ex quo deducitur , *Acheronticum* nihil aliud importasse , quam *sacrum* . Rem opportune examinavi in Notis ad Indigitamenta Iguvinorum Tab. III. num. 52. quae ne ad manus revocare oporteat , haec exscribam . Ibi de Iguvinorum Deo ACERSONIO verba faciens , haec adnotavi : ACERSONIVS . Acerfonius divinitatis titulus ex Cabirorum mysteriis profluxit . En illorum nomina , quae nobis vetus Apollonii Scholiastes in Argonautica propalavit .

AXIEROS	Ceres
AXIOCERSOS	Proserpina
AXIOCERSAS	Pluton
CASMILOS	Mercurius

in quorum tribus primis nominibus videntur occurrere vestigia vocum ΑΙΘΙΟΣ , dignus , sive optime meritis , & ΙΕΡΟΣ sacer . In voce vero ACERSONIEM , sicuti in AXIOCERSOS , & AXIOCERSAS Samothracum , clare deprehenditur radix vocis CERVS ; unde Latini deduxerunt nomina Cereris , caerimoniae , urbis Caeritum , acerrae , & similia : cuius postremae vocis etymon quodammodo innuit , sed non attingit Vossius , quum ex Etrusco penu depromptam fuisse suspicetur . Huius vocis CERVS duplicem invenio sententiam . Prior Gotthofredi , qui putat in vetere lingua sanctum significasse : cui adcedit Scaligeri auctoritas in derivatione vocis caerimonia .

Testimonium antiqui Scriptoris nondum observari, cuius dicto valeat confirmari; sed ex Varrone Lib. IV. de L. L. argumentum aliquod mutuari potest, quo haec sententia confirmetur; ibi nempe indicat locum Ceroliensem, primae Regionis quartum Sacrarium, & alibi: Cerionia, quod hinc oritur caput sacrae Viae. Fortasse CERVS est idem ac ΙΕΡΟΣ, quod sacrum significat, addita per prosthesin littera C: quorum exempla plurima suppeditat nobis aureus libellus de transmutatione literarum. Altera opinio est Festi, qui in Matrem Matutam scribit, in veteri lingua Cerum manum significasse Creatorem bonum: quae quidem analogia optime conveniret cum Samothracum initiis, qui Cabiros suos esse rerum omnium principia crediderunt. Fortasse Cabirorum Cerus est ab Hebraico חרס Cheres, quod Solem significat; unde in naturae ordine omnia derivantur & procreantur.

De libris vero Acheronticis rursus sermonem feci ad Tabulam VI. num. 16. Indigentamentorum per haec verba: Acherontici Tuscorum libri, quos Tages ipse descripserat, & in quibus Religionis Ritualia continebantur, ut ait Servius Aeneidos Lib. VIII. vers. 398. Non ab Acheronte dicti sunt, cum quo adfinitatem nullam conservabant (fabulae enim Aegyptiorum Graeciam minime attigerunt, nisi Orphei temporibus, ut semel atque iterum tradit Diodorus Siculus Lib. II.) sed a voce CERVS, e qua Acherontici, sive Akerontici; unde fortasse AKERVNIAMEM Iguviorum. Galli nuper deprehenderunt Deum CERVNUM, cuius imaginem cervinis cornibus instructam, referunt Acta Regiae Academiae. Du putari nomen id esse a frontis characteristica, quae Graecis ΚΕΡΑΣ, Hebraeis חרן Cheren; sed Nationi doctissimae rerum suarum indaginem relinquamus.

Vmbri nostri habuerunt CERONEM suum. Nam in veteri Codice manuscripto, in quo Acta Martyrii S. Vincentii, Maevaniae Episcopi, continentur, qui sub Domitiano (ut putat Ciattus) passus est, haec verba habentur: „Loquuntur Idolorum Sacerdotes: Tollite Magos, interficite sacrilegos, qui maiestatem Deorum, & iussa Principum, contemnunt, dicentes non esse Deum Iovem, Herculem, Mercurium, Saturnum, Neptunum, CIRONEM, Minervam, Martem, Venerem, Iunonem, & Dianam, qui regunt orbem terrarum. „Huius ignoti ad hoc usque tempus Numinis notitiam tibi debemus, Ioannelle ornatissime; quippe qui quum omnia paene universae Vmbriae Charitophylacia perlustraveris: & medii aevi monumenta scripta, quae studiis tuis conferebant, exscripseris, atque illustraveris: Acta etiam huius Martyrii, ex veteri Codice Maevanatis Ecclesiae exemplata, Dissertatione luculentissima decoraveris, quae est inter Opuscula Philologica, quae MSS. apud me nonagesimum primum locum obtinent. Hucusque, quae ad dictas

Tabulas nuper exscripseram. Ex his omnibus patet, *Acherontici* titulum nihil allud significasse, nisi *de rebus sacris tractationem*: quas inter praecipuum locum obtinebant caerimoniae illae, quibus defunctorum animabus divinitatem antiqui Etruriae & Vmbriae incolae conferebant.

C A P V T III.

*Describitur Columella Musei Tasserii litteris Etruscis inscripta.
Variae circa illam eruditorum hominum opiniones.*

Igitur, ut ad propositum revertamur, Columella, quam cimelii loco custodio, & quam ex infra dicendis, *Sepulchralem Aram* fuisse demonstrabo, constat ex lapide Tuderte, qui Tiburtino fere respondet: & qui in Tudertium, & Perusinorum finibus copiose effoditur. Ex eo plerumque constant Monumenta, illa Etrusca Perusina, quae vulgo *marmorea* nuncupantur. Memini me alibi hoc usum argumento ad comprobandum, vestigia ista Antiquitatis omnino ad urbes illas pertinere, quum constet in illis fuisse exsculpta. Vrnae vero illae, quae ex Graeco marmore alibi reperiuntur, maximam nobis ingerunt suspicionem esse peregrinas, & proinde peregrinas memorias continere. Has vero nostras, quae ex suburbanis rupibus exscisae sunt, patrio ingenio & artificio expressas esse, quis ibit inficias? Inde in illis eius populi historiam, ritus, & religionem tuto desumimus: & si quid in illis alieni moris offendimus, illud ad populi aliunde procedentis origine indagandam minime confert. Itaque non est, cur Tudertes alienis opibus inuideant, quum eorum paupertas ipsa adscititiis aliorum splendoribus sit valde utilior, atque praestantior. Forma lapidis haec est. Ex rudi quadam, atque impolita basi, quae vel caemento firmari posset, vel humi configi (quod in ceteris omnibus observatur) adsurgit cylindrus teres, & paulatim decrescens in summum usque scapum, unde in conum definit. In antica quatuor Etruscarum litterarum lineis insignitus est, ut exemplar ostendit adlatum in Tab. XI. num. 11.

Huius praeclari lapidis historiam, quam in Antiquitatum Tudertium Diario idem Cl. Ioannellius exscripsit, sub numero CCCVI. referre lubet; nihil enim aequè gratius est doctis viris, quam simplex illa rerum historia, & plena veritatis, qua nihil tutius, atque optabilius ad litterarum incrementum: *Anno MDCCXXI.*

prope

prope muros Castris Collis Pepii, quae ad Orientalem, & Meridionalem plagam ingentis aedificii parietinae Signino opere constructae observantur; quo in loco Sacella S. Crucis, & Sanctae Mariae Frontonis condita sunt: quod postremum, licet mole exiguum, vetustissimi tamen operis esse observatur; emtus fuit lapis albi coloris, tereti figura, ad tres palmos productus, acuminatus in cupressi formam, ingenti atque rudi hypobasi, quae ex eodem lapide constat, pondo librarum octuaginta quatuor, Etruscarum litterarum lineis ex una parte insignitus, quae ab acumine in hypobasim usque descendunt, uti in schemate adposito videre est. (Idem est quod adfertur in memorata Tabula XI. num. 11.) Praeclarum id monumentum a villico in stabulum domesticum inductum, ita in pariete obfirmatum est, ut profiliente cylindro in clavi speciem, ruralem supellectilem inde suspenderet: cui usui sexennio fere deservivit, donec, nuncio ad me delato, locum inveni, nec sine labore pretio comparavi: quod deinde Passerio meo transmissi, ut illustratum, atque typis editum, sibi haberet. Hucusque Diarii Ioannelliani verba.

Sententia illorum, qui id saxum nil aliud esse, quam Mutini imaginem crediderunt, penitus adspernanda non fuit; quum viri doctissimi, qui illud domi meae observarunt, idem adferere non dubitaverint. In eadem sententia fuit Cl. Gori in Notis ad praecitam Tabulam, in Museo suo adlatam Vol. I. in qua ipse prima huius generis monumenta publicavit: quae quidem opinio minime damnanda erat, quum cetera huiusmodi, quae nobis maiorem lucem suppeditarunt, adhuc latitarent. Horum igitur subfultus praefidio, aperte negare non dubito, nihil commune isthaec saxa cum foedissimo Numinum habuisse: & quidem forma longe abest a Mutinis, qui aerei atque marmorei passim occurrunt: qui simul si conferantur, multa haec deesse ad Divinitatem illam integre referendam, cuius praecipua dos fecunditas erat, facile observabitur. Addatur ipsarum inscriptionum, quae in illis incisae sunt, coniectura; nihil enim fere in iis continetur, nisi nomen mortuorum. Si vero Columellae istae, quotquot adhuc litteratae inventae sunt, illius, sive alterius Dei, imaginem referrent, notae illae formulam aliquam quodammodo in omnibus respondentem continerent; quemadmodum in dedicationibus, quae in sigillorum Etruscorum femore incisae sunt, observari diximus in Epistolis Roncaliensibus, occurrente praesertim paene in omnibus nota illa compendiaria $\mu\mu$, hoc est $\mu\tau$, quae donationem, seu dedicationem importat: quod quidem admirabile mihi visum est, atque ad Etruscae disciplinae religiosissimam observationem longe lateque constantem comprobendam, aptissimum; quum ea sigilla stilo, aetate, & loco

summopere differant. Quum vero saxa ista in unius regionis finibus excisa esse constet, quanto magis formulam aliquam orationis communem omnibus continere debuissent?

Haesi quoque diu anceps, an cylindri isti sic acuminati fulminis imaginem redderent, ex eo genere, quae per Haruspices in fulguritis locis condebantur. Huius superstitionis egregium testimonium habemus apud veterem Persii Scholiastem in Satyra 11. Haec ille: *In usu fuit, ut Augures, vel Haruspices adducti ex Etruria, certis temporibus fulgura figurata in lapides infra terram absconderent.* Sed neque haec coniectura placuit, quum basis illa rudis atque impolita ad id potissimum videatur inservisse, ut humi defixam reliquam exsculpti operis partem hominum conspectui exhiberet. Praeterea inscriptione minime opus erat in lapidibus illis, quos terra obrutos, horrendissima religio occultabat. Si tamen in hac re ulteriori coniecturae locus relictus est, puto fulgura illa, quae transfigurata in lapides, certis religionibus rite condebantur, ea esse, quae frequenter in Etruria emuntur: nempe segmenta quaedam ex rubro vivoque filice, ita artificiose concinnata, ut sagittae, vel lanceae mucronem adamussim referant. Plerumque unico cuspidem, eoque peracuto, instructae sunt: duplici aliquando, quandoque, sed rarius, ex triplici, rectis fere lateribus, quandoque etiam dentatis: quarum iconas subdimus in eadem Tab. XI. num. 111. 1v. & v. Lapidem hi *Ceraunii* a plerisque adpellantur, nomine figuram exprimente. Ex his lapidibus multos aetate mea erutos esse memini in agro Farnesiano, qui in Volsiniis est, ubi mihi natale solum, & unde materni generis origo, & peracta sunt tempora primae meae infantiae. Multa de illis vana iactitare solent agrorum cultores, qui amuleti loco lapillos huiusmodi circumferunt, atque custodiunt. Fulminum enim cuspidem esse dicunt: quem si quis una secum deferat, a fulminum ictu fieri putant immunem. Sunt praeterea, qui mucronatas has filiceas squamas iaculis infigi consuevisse putent, antequam metallorum usus fieret vulgatio: cuiusmodi Indos Occidentales in usu habuisse, Scriptores illarum rerum abunde testati sunt.

CAPUT IV.

Probatur, Columellam Tasseriam sepulcralem esse. Columellarum usus in sepulcris apud plerosque populos.

AT si in tanta rerum obscuritate sententiae meae locus est, crediderim potius, Columellam hanc meam, ceterasque eidem similes, lapidis sepulcralis vicem obtinuisse: quae nempe ad caput humati cadaveris adponi solebant, quo indicio sepulturae locus indigaretur. Huiusce instituti auctores fuisse antiquos Orientis incolas, adserere non dubito. Sic Persae, Turcae, Mauri, uti omnium antiquissima gens Iudaica, acceptum a maioribus morem, atque ad haec usque tempora observatum, tenacissime custodiunt. Ex eodem certe principio veteres Etrusci institutum hauserunt, quibus non infrequens fuit saxa ista mortuis praefigere, ut annua iusta defunctorum capitibus, effusione sacrorum laticum, persolverent.

Praecipuum vero argumentum, ex quo deducimus, Columellas istas nihil aliud esse, nisi reliquias veterum sepulcrorum, sumi potest ex inscriptionum illarum contextu, quae in illis incisae sunt. In iis nihil plane videre est nisi nomina, & officia defunctorum: quae postrema licet nobis minus perspicua sint post Etruscae linguae interitum; attamen nomina propria, adpositis praenominibus, eo prorsus more, quo a Latinis factum est, imo subsequenter notis numeralibus aetatem indicantibus, in iisdem perspicue deprehenduntur: quod in Roncaliensibus fufius demonstravi, atque in sequenti Dissertatione in Columellam Alfaniam ostendam: quibus si adiungatur altera, quam modo ex Diario Ioannelliano publicavimus, nihil in ea scriptum esse comperimus, nisi nomen

L. MELRIEI. ALISA

hoc est:

Lucii, seu Lartii Melrii aeternae memoriae.

Quod vero omnem prorsus adimit scrupulum, exemplar est praenominatae Columellae Alfaniae, quae non tantum litteris inscriptis, sed etiam emblematicis veterem usum sepulcralem manifestissime evincit; quippe quae in inferiore sui limbo, anaglypho opere sculpto, totam Etrusci funeris historiam, incomparabili solertia delineatam, repraesentat.

Quam vero frequens esset apud veteres, praesertim vero apud Graecos, unde Perusini originem suam ducunt, usus adponendi columnas haec in sepulcris, testimoniis Scriptorum ubique obviis, facile evincitur. Adeamus Poëtarum principem, Iliados II. vers. 674. quo in loco, de Sarpedonis funere verba faciens, ait:

*Illic ipsum sepelient & fratres, & amici
Monumentoque, columnaue; hic enim est honor mortuorum.*

Idem quoque Iliados A. vers. 363. Paridem describens, sagittam in Diomedem immittentem, ait, illum prope columnam sepulcralem Ilii constitisse:

*Sed Alexander Helenae maritus pulchricomae,
In Tydidem arcus intendit pastorem populorum:
Ad columnam inclinatus viri iacentis in sepulcro,
Ilii Dardanidae, antiqui in populo senis.*

In vetusta quoque Solonis lege, quam recenset Cicero Lib. II. de Legibus, de his Columnis mentio habetur: *De sepulcris autem nihil est apud Solonem amplius, quam nequis ea deleat, neve alienum inferat: poenaeque est, si quis bustum, aut monumentum, aut columnam violarit, fregerit, atque deicerit.* Hinc Demetrius Phaleraeus, ut luxui sepulcrorum occurreret: *Sepulcris novis finivit modum; nam super terrae tumulum noluit quid statui, nisi columellam tribus cubitis non altiore.* Non est igitur cur miremur, si tam frequenter illarum mentio fit ab Historicis. Sic apud Laërtium in Diogene, erectam super illius tumulum columnam legimus: & apud Plutarchum in vita X. Rhetorum habemus, in Socratis monumento impositam columnam triginta cubitorum. De alia vero, quae sepulcro Archimedis praefixa fuit, testis oculatus est Cicero Tusculanarum Lib. V. Romanis quoque moribus inolevit, imo & municipalibus totius Italiae, ut columella seu cippus, inscriptione praesignatus, mortuo adponeretur. Hinc illud Persii Sat. I. vers. 36.

————— *Nunc non cinis ille Poëtae
Felix? nunc levior cippus non comprimit ossa?*

De his, ut puto, intelligit Lex: *qui sepulcro, Cod. de Sepulcr. viol. -- Si quis igitur de sepulcro abstulerit saxa, vel marmora, vel columnas.* Sed ne in re satis trita diutius immoremur, adeundi celebres viri Gutherius de iure Manium Lib. II. Cap. xxiii. Rhodiginus Lib. IX. Cap. xliv. qui materiam pro dignitate complexi sunt.

CAPUT V.

Adtributa mortuis divinitate, ut libri Acherontici tradebant, Columnae istae sepulcrales Arae vicem obtinuerunt. Arae sepulcralis origo,

Et ratio. Mos referendi mortuos inter Divos publica

Et privata auctoritate.

AT vero harum sepulcralium Columnarum usus & finis non semper idem fuit; primis enim temporibus, quum nondum adfentationum studia hominum animos occupassent, rudia illa saxa, & illitterata erigebantur, ut sepulturae locus designarent, ne quis imprudens locum effoderet, maiorum reliquias deiceret atque turbaret, indicioque monitus a religioso loco abstineret. Signabat exurgens lapis parentum ossa, & filiorum pietas habebat, unde dolorem mitigaret, quum caros suos, quos indicio saxi cognoscebat, quodammodo adloqui, atque videre reputaret. Eadem prorsus ratione frequenter contingit in Christianorum Coemeteriis observare sepulcra forinsecus signis quibusdam distincta, veluti conchis, numismatibus, vitreis picturis, & huiusmodi rebus caemento infixis: quibus inspectis, vel illitterati homines in illa coemeterialium semitarum ambage sepulcra fuorum reperirent. Sed posterior aetas columnis sepulcralibus sculpturam nominis subiecit, adiecit titulos ambitio & fastus; donec paullatim superstitione, quae ex singulis mortuis totidem Deos formabat, saxum consecravit. Improbata sane superstitione, quae in amentiam usque degeneravit; non enim impios quosque Principes in caelum retulit, & templis honoravit; sed privatos quosque homines, imo ex infima plebe Circensium habitu Deorum pingere ausa est, ut notavit maximus Bonarrotius ad vitreas picturas. Et quidem teterima ista impietas, qua Dii pro lubito fieri solebant, ex optimo purissimoque fonte derivata, ita deturpata est; quippe quae processit ex antiqua illa, & a primis usque parentibus transfusa traditione, qua, quia in hominum mentibus constanter haerebat, pro certo tenebatur, bonorum animas fato sanctas, perenniter aliquando in caelo bene factorum praemia susceperunt, in quorum spem vitae curricula sancte pieque transgressissent. Neque enim aliud significabat frequens illa formula, impie licet ab illis usurpata, *referri in Divos*, ac votis hominum invocari; nisi statum illum beatae vitae, quo iustorum animae divino lumine perfusae perfruuntur: quos quidem Christiana Religio *Beatos & Sanctos* adpellat. Ethnici

Divos & Consecratos nuncupaverunt. Praeclara sunt huiusce rei testimonia apud Plutarchum in Solone, ubi ait: *pium esse defunctos existimare sacros*. Imo in lege apud Ciceronem Lib. II. de Legibus, solemnita sunt ea verba: *Leto datos, divos habeto*. In secundo vero de Natura Deorum haec scribit: *Suscepit autem vita hominum, & consuetudo communis, ut beneficiis excellentes viros in caelum fama & voluntate tollerent*. Et in Somnium Scipionis: *Omnibus, qui patriam conservarint, adiuvaverint, auxerint, certus est in caelo, & definitus locus, ubi beati aevi sempiterno fruuntur*. Et Plinius Hist. Nat. Lib. II. Cap. VII. *Deus est mortali iuvare mortalem, & haec ad aeternam gloriam via: hac procures iere Romani: hac nunc caelesti passu cum liberis suis vadit maximus omnis aevi rector Vespasianus Augustus, fessis rebus subveniens*. Inde evenit, ut conditores urbium, atque artium inventores Aegyptus, Graecia, & Italia consecraverit: ut Alabandi *Alabandum*, Tenedi *Tenen*, Sabini *Sabum*, Sardi *Sardum*, Latini *Latium* coluerint. Neque ambigo plerisque populos atque urbes fundatorem suum pari religione coluisse: imo viros artibus excellentes, aut bellica virtute claros, pro Diis habuerunt. Ita Achilles divinis honoribus habitus est in Leuce insula, item Sparti, & Brasii, ut testatur Pausanias in Laconicis. Pari modo Agamemnon apud Clazomenios, & Ajax apud Athenienses, ut idem Pausanias refert in Achaicis: Menelaus vero Teracne, uti scribit in Laconicis.

Phoenices etiam hac superstitione non caruerunt, si divini iuris consultissimo Maroni fidem adhibemus, apud quem Dido Sichaeum virum suum divinitate condecoravit, *Aeneidos* Lib. IV. vers. 457.

*Interea fuit in tectis de marmore templum
Coniugis antiqui, miro quod honore sacrarat
Velleribus niveis, & festa fronde revinctum:*

quem secutus Ovidius *Heroidum*, inducit ipsam Didonem ita Aeneam adloquentem:

*Est mihi marmorea sacratus in aede Sichaeus,
Oppositae frondes, velleraque alba tegunt.*

At vero, ut ad Latinos nostros revertamur, Aeneas Anchisen adiecit Divis, *Aeneid.* Lib. V. vers. 47.

*Ex quo velliquias, divinique ossa parentis
Condidimus terra, maestaeque sacravimus aras.*

Ipse deinde Latinum focerum suum consecravit, cui Iovis Latialis nomen inditum est: demum & ipse a posteris consecratus sub Iovis Indigetis nomine, ut tradit Livius Lib. I. & Festus ad *Oscilum*. Annam Perennam, Divam ex mortali muliere factam, memorat idem Ovidius Factor. III. Post Romuli quoque, & Hersiliae coniugis apotheosin: quorum primus sub Quirini nomine; altera vero Horae venerati sunt, ut narrat idem Ovidius *Metamorph.* Lib. XIV. Acca quoque Laurentia, quae Romulum nutrierat, & Acca Tarrutia, quae populum Romanum heredem instituerat, & Flora, pari beneficio in Romanos insignis, divinitatis encomium meruerunt; unde duplicia Accalia, & Floralia in Calendariis relata sunt. Hoc deinde decus additum fratribus Gracchis, ut memorat Plutarchus in eorum vita: *Populus Romanus statuas illorum posuit celeberrimis Urbis locis: & ubi illi occisi sunt, sacella aedificavit, coluitque, & sacrificia in his quotidie faciebat, procumbebatque multitudo, ut Deorum templis. Ipsa etiam Cornelia mater fertur dixisse, dignas eorum corpora sepulturas habere.* Eundem quoque honorem adhibitum fuisse Curtio, qui se pro patriae salute in lacum iniecerat, suspicari licet ex Livii verbis Lib. VII. referentis: *Dona & fruges super eum a multitudine virorum congestas.* Quid vero dicam de monstroso Apotheoseos abusu flore imperio, propemodum nescio: quum trium fere saeculorum spatio nihil frequentius Romae auditum sit, quam Divos, & Divas, & Divorum nepotes, & pronepotes, eorumque templa, & Sacerdotia, demum & *rivales Divorum*, Divos denique ex Catamitis. Quae tamen solemnitas caerimonia in Romulo Maxentii filio, qui *CONSERVATOR VRBIS* adpellatus est, facile finem habuit. Sed hae omnes, quas enuntiavimus, consecrationes solemnes fuerunt, quae scilicet Senatusconsulto celebrabantur, subsequenti- bus deinde peculiaribus Sacerdotiis, quorum officio publice, atque solemniter nova Numina piarentur. At longe plura ea fuerunt, quae privato iure quaelibet familia ex totidem mortuis consecravit. Itaque in veteri lege apud Ciceronem loco praefato inter utramque discrimen adnotatur: *Divos & Ollos, qui caelestes semper habiti, colunt: & Ollos, quos endo caelum merita vocaverint, Herculem, Liberum, Aesculapium, Castorem, Pollucem, Quirinum.* — . *Deorum Manium iura sancta sunt, homines leto datos, Divos habento: suntum in Ollos, luctumque remorvento.* Quam quidem stultitiam carpens Tertulianus in Apologetico Cap. XIII. iure ac merito notavit, hominum statuas sibi usurpasse Deorum habitus & insignia: mortuorum filicernia nihil differre ab epulo Iovis: sepulcralem obbam a sacrificio simpulo: ab haruspice pollinctorem: adeo infixata erat in-
men-

mente hominum primaeva illa traditio, humanitati nostrae, si bene sancteque transacta esset, interminabilem in consortio piorum manere felicitatem: qua repromissione nihil solemnius apud Platonem, cuius cum divinis litteris conformitatem, doctissime uti semper solet, illustravit inclitae patriae meae splendor praecipuus, Augustinus Steuchius *de perenni Philosophia Lib. X.*

C A P V T VI.

*Divinitas a Diis tradi credebatur: impetrari vero ab hominibus.
A Diis dabatur per ambrosiae communicationem.*

HAnc autem divinitatem animabus impertiri a solis fumis Diis crediderunt: impetrari vero etiam ab hominibus sacrificiorum & precum ope, quas religio abstrusior augustiores aptioresque credidisset. Sed a Diis etiam adhibitam caerimoniam quamdam communiter veteres crediderunt, qua opitulante divinitatem suam animabus fato functis communicare mentiebantur. Quenam autem fuerit, non uno in loco a Graecis Scriptoribus, pariterque Latinis tradita est: ex quo auctorum consensu deduci posse reor, traditionem illam, non e Poëtarum arbitrariis figmentis; sed ex ipsis Ritualium arcanis fuisse desumptam. Ea in hoc sita erat, ut Dii potandam ambrosiam animabus ipsis propinarent: quam ubi illae labiis adtigissent, decus divinitatis adsequebantur. Male porro, qui haec tradiderunt, de animae natura sentiebant, putantes eam organis corporeis adhuc post mortem implicari, quibus potum absorberet, atque traiceret. Quia vero nihilo meliora de Diis credebant; quippe iis tenuissimum quidem, sed tamen materiale corpus cum permeante sanguine (*ichor* nuncupabatur) adtribuerunt: facile in hunc errorem lapsi sunt, ut spiritum functum corpore aliquid ex terreo contubernio retinere putarent, cuius margine circumscriptus, priorem formam conservaret. Fortasse, quae vulgo de ambrosiae potione tradebantur, allegorice a sapientioribus, qui rectius de Deo & de animae natura crediderunt, sumebantur. Ut vero ad propositum revertamur, maximam virtutem in ambrosia reposuerunt: ubi enim homo vivens illam adtigisset, etsi nondum divinitatis capax erat, obtinebat tamen Deorum videndorum potestatem, ut ait Servius Georgic. IV. vers. 415. Oblata vero animabus post mortem, imo cadaveri infusa, ecce mortuus iam

iam Divus erat. Ita Homerus Iliad. Ψ. vers. 670. Iovem inducit
ita Phoebum adloquentem :

*Eia, age nunc, dilecte Phoebe, atro sanguine purga
Iens ex iaculis Sarpedonem : & ipsum deinde
Valde procul exportans, larva fluminis fluentis,
Inungitoque ambrosia, & immortales vestes inducito.*

Pari quoque ratione Achilles adiicitur Divis apud Q. Smyrnaeum
Paralipom. Δ. vers. 693.

————— *Tunc desuper ex Olympo
Iupiter effudit super corpus Aeacidæ rorem
Ambrosium :*

quapropter Thetis a Neptuno paullo post certior facta est, filium
suum ad Divos translatum iri :

*Non enim hic cum Manibus inferis, sed cum Diis degebit ;
Sed mox ad lucidas caeli sedes eruebetur,
Atque ego ipse muneris loco coram Diis insulam tradam
Ad Pontum Euximum, ubi pro Deo habebitur perpetuo.*

Eodem modo apud Ovidium Metamorphoseon Lib. IV. vers. 250.
Leucothoën additam caelo legimus.

*Nectare odorato spargit corpusque locumque,
Multaque praequestus : Tanges tamen aethera, dixit.*

Libro vero XIV. vers. 605. eodem ritu Aeneam ex homine Divum
factum esse refert :

*Lustratum genetrix divino corpus odore
Vnixit, & ambrosia cum dulci nectare mixta
Contigit os, fecitque Deum : quem turba Quirini
Nuncupat Indigetem ; temploque, arisque recepit.*

In idem denique mysterium respexisse videtur Horatius, qui, ut
Augusto adhuc viventi aurem vellicaret, ait Lib. III. Ode 111.

*Hac arte Pollux, & vagus Hercules
Innixus arces adtigit igneas,
Quos inter Augustus recumbens
Turpureo bibit ore nectar.*

CAPVT VII.

*Impetrabatur Divinitas multiplici genere sacrorum. Inter hæc piamina,
adhibitæ adspersiones ex liquoribus, quæ ambrosiam
& nectâr imitarentur.*

Divinitas igitur a solis Diis concedebatur; impetrabatur vero, ut dicebamus, ab hominibus. Quot autem superstitiones, qualesque initiationes, demum & incantamenta adhibuerint, si pauca tantum excipiamus, quæ vel ab invitis Scriptoribus tradita sunt, noscere nobis denegatum est in tanta veterum reticentia, qui totam huius præstigii dignitatem in silentio, & vulgi ignorance reposuerunt. Exoratas tamen nescio quas Potestates, Deos inquam, quos nominari Religio vetabat, refert Arnobius loco citato: eademque fere habentur apud Servium ad II. Aeneidos: *Labeo* (ait ille) *in libris, qui adpellantur de Diis, quibus origo animalis est, ait, esse quaedam sacra, quibus animæ humanæ vertuntur in Deos, qui adpellantur animales, quod de animabus fiant. Hi autem sunt Dii Penates, & Viales.* Rursus vero idem Arnobius Lib. II. Ethnicos increpans: *Quid illi sibi volunt secretarum artium ritus, quibus adfamini, nescio quas Potestates, ut sint vobis placidæ, neque ad sedes remeantibus patrias obstacula impeditiois opponant?* Plato vero in Phædone ait, a proprio Genio animam in locum sibi destinatum adduci: *Ferunt enim quemlibet hinc illuc emigrantem ab eo Daemone, quem vivens sortitus fuerat, in locum quemdam duci, ubi oporteat omnes una collectos iudicari: ac deinde ad inferos proficisci eo duce, cui mandatum erat, ut hinc decedentes ad illa loca traducat. Sortitos vero illic, quæ oportebat sortiri, tempusque debitum commoratos, ab alio quodam duce rursus huc reduci. . . . Quum vero ad ea loca, ubi alii quoque animi sunt, pervenerit, quisquis admodum immundus est, & obnoxius criminibus, hunc quidem animum omnes fugiunt, atque declinant: nec reperitur ullus, qui vel socius, vel dux eius fieri velit. . . . Qui vero puram moderatamque transegerit vitam, Deos socios ducesque nactus, ibi habitat, ubi unicuique convenit.* Et ecce rursus prætermisso nomine eadem Deitates iudicantur, de quibus intellexit Arnobius. Ex his vero Potestatibus, seu ductoribus, unum fuisse Mercurium conicio, cui morientes supplicabant, ut eorum animas placido itinere in meliores sedes deduceret, ut colligitur ex Valerio Maximo Lib. II. Cap. vi. rursus ex Virgilio Aeneid. Lib. IV. vers. 239. & Horatio Lib. I. Ode X. vers. 10. qui illum animas Orco evocare, & lætis se-

sedibus reponere scripserunt, quibus Euripides in Alceste addit etiam *Plutonem*. Sic enim Chorus pro eius anima preces fundit:

*Vale : benevolus te subterraneus Mercurius ,
Et Pluto excipiant .* —————

Precibus vero etiam caerimonias addiderunt, illam praesertim, qua ambrosiae adspersionem imitabantur, liquoribus ad id destinatis, ut illam divinitatem, quam ope verae ambrosiae habere non poterant, effusione similitudinariae obtinerent: Ethnicorum enim Religionem cautum erat, ut ea, quae spiritaliter circa animam fieri, atque insensibilium ministerio exhiberi non poterant, sensibilibus quibusdam rebus, actibusque corporeis, qui analogiam aliquam cum spiritalibus conservarent, imitarentur: quod iampridem observavit Servius in Lib. II. Aeneid. vers. 116. *Sciendum in sacris simulata pro veris accipi: unde quum de animalibus, quae difficile inveniuntur, est sacrificandum, de pane vel cera fiunt, & pro veris accipiuntur.* Rursus vero in Lib. III. Aeneid. vers. 370. per haec verba: *In ratione sacrorum par est animae & corporis causa; nam plerumque, quae non possunt circa animam fieri, fiunt circa corpus, ut solvere, vel ligare, quo possit anima, quae per se non potest, ex cognatione sentire: inde est, unum exuta pedem vinculis in veste recincta. Bene ergo Helenus cuncta corporis solvit, ne qua parte animae religata ad Numen adcedat.* Quam doctrinam luculentius exposuit Lib. IV. vers. 515. *In sacris, ut supra diximus, quae exhiberi non poterant, simulabantur, & erant ficta pro veris.* Multa huius disciplinae exempla ex Eleusinorum, Origiorumque initiis adduci possunt, in quibus adhibita similitudine eorum elementorum, in quibus animas cruciari reputabant, illarum scelera praemature elui tradiderunt. Taceo oscilla fictilia, quae pro veris hominum capitibus Saturno dicari in more positum fuit, de quibus in Notis ad alteram partem veterum Lucernarum fusius disserui. Vnum tamen praetermittere nolui, excitatus exemplis veterum cadaverum in Tuderte nuper effossorum, inter quorum adstrictos dentes, aereos nummos invenire datum est. Nihil aliud haec caerimonia importabat, nisi similitudinem quandam portitorii illius, quod ab animabus Charonti perfolvi nugabantur. Idem dici potest de placenta illa, quam cum mortuo tumulabant, de qua ita Suidas Lib. V. *Placenta dabatur tanquam pro Cerbero, & obolus merces portitorii; quamquam illam utique in sepulcro corrumpi observarent, neque unquam a Cerbero delibatam.* Sed haec imagines erant eorum, quae a spiritibus corpore solutis fieri desiderabant.

Quia vero ipsum nectar in commercio homines non habebant, eius simulacra esse constituerunt *vinum*, *lac*, *mel*, denique & *unguentum*: siquidem nectar, sive ambrosia, quae promiscue usurpari comprobatur Athenaeus Lib. I. etiam pro Deorum unguento usurpata fuisse, docet idem Servius in Aeneid. Lib. I. vers. 407. Quapropter crediderunt ipsa unguenta & balsama nectaris & ambrosiae vicem aptissime gerere potuisse; ut ex illis non tantum cadavera, atque ossa ambusta imbuerent, adspargerentque; sed ex illis implerent ampullas, quas secus cadaver depositas, atque illi consopulas, dum nobis eruere contigit, inanis illius & supervacuae pietatis officium miseri sumus. Mel quoque nectaris nomine ob suavitatis similitudinem adpellavit Virgilius Aeneid. Lib. I. vers. 437.

————— cum liquentia mella
Stipant, & dulci distendunt nectare cellas:

Et Georgic. IV. vers. 163.

————— aliae purissima mella
Stipant, & liquido distendunt nectare cellas.

Vinum quoque pari adpellatione decoravit in Egloga V. vers. 71.

Vina novum fundam calatbis Ariusia nectar.

Et Georgic. IV. vers. 384.

Ter liquido ardentem perfudit nectare Vestam.

Et *Baccheum nectar* illud adpellavit Statius Lib. II. Silvarum. Ex quo vero cognovimus, antiquos vice nectaris, vino, lacte, melle, & balsamo cadavera spargere consuevisse, ut illis divinitatis omen darent, coniectare licet, haec omnia nominibus minime communibus, sed ex mysteriis efformatis, nominasse: quae tamen nobis interciderunt, sicuti profecto ex hominum memoria exciderant portentosa illa, atque multiplicia victimarum, & hostiarum nomina, quae nuper in Indigitamentis Pontificalibus veterum Iguvinorum contineri animadverti. Ne vero penitus temere suspicionem hanc protulisse videar, exemplum adfero ex Virgilio, qui Aeneid. IV. vers. 512. Didonem describens, sacra Deis Inferis praeparantem, ait, sparsisse

————— latices simulatos fontis Avernii:

simu-

simulatos, inquam; quia veros nusquam locorum habere poterat: eo tamen nomine nuncupari institutum erat, quia illos ipsos simulabant. Sic pariter cum in Iſidis ſacris aqua ſpargeretur in templo, aqua illa, undecunque interim hauſta foret, de Nilo tamen eſſe dicebatur; ut ait idem Servius in II. Aeneid. verſ. 116. Igitur haec omnia in cauſa fuere, cur tanto ſtudio unguenta ceteraque libamina in funeribus, & in annuis inferiis ſuper mortuorum oſſa diffunderent: ut umbratilis iſta divinitas, quam homines diſſent, annuis ſubſidiis inſtauraretur: excogitata etiam operculorum ſepulcralium cautela, in eum modum concinnatorum, ut foraminibus pervia humores inſtillatos in ipſum os deſuncti perducerent, ne ſepulcrum aperiri, atque oſſa revelari opus eſſet, quod veluti piaculo erat.

CAPUT VIII.

Traeter adſperſiones ſuper cadavera factas, liquores etiam in vaſculis incluſi in tumultu ſepeliebantur. Item vaſcula vacua, quorum miniſterio in adſperſionibus uſi fuerunt. Inter divinitatis ſymbole etiam coronae cum mortuo ſepultae: nonnulla de coronis Cupreſibus.

VAſa vero, quibus iſta libamina mortuis miniſtrabantur, in ipſum rogam iniecta, flammis comburenda relinquebantur, ipſoque exſtincto, ita ut erant ſaepe ambuſta, ſecus cineres ſepeliebantur. Adſervantur Piſauri in Muſeo Nobilium de Bavaria ampullae quaedam vitreae, in cinerario quodam repertae, quas ita ignis preſſerat, & quaſi liquaverat, ut vix priſtinae formae deſluentis imaginem aliquam ſervent. Huc referantur exempla ex Scriptoribus expetita, nempe ex Homeri Iliados Lib. Ψ.

In (pyras) autem poſuit mellis, & olei amphoras.

Virgilii Aeneid. Lib. VI. verſ. 224.

————— congeſta cremantur
Tiburea dona, dapes, & ſuſo crateres olivo.

Statii Tebaidos Lib. VI. verſ. 201.

Tal-

*Tallentique croco strident ardentia mella,
Spumantesque mero paterae verguntur, & atrī
Sanguinis, & rapti gratissima cymbia lactis.*

Ovidii Fast. Lib. III. vers. 561.

Mixta bibunt molles lacrimis unguenta favillae.

Ast ubi corpus minime comburi, sed humari contingeret, vasa ipsa pura adhuc, & nullo, ut opinor, humanae vitae usu inquinata, quibus extrema pietatis officia exhibita essent, una cum corpore sepelebantur, atque inde effossa, eruditorum virorum nunc penetralia condecorant. Vbi enim funebre officium vasa contigissent, inde efferri non licebat, ne vita hominum mortuali suppellectile pollueretur, ut comprobavi in Prolegomenis ad domesticas Lucernas §. xvi. Non solum vero vasa ista vacua, & munere suo functa, ad instar sacrorum, in sepulcro seponebantur; sed & nonnulla alia vasa liquoribus plena, & quae praetermitti Religio non finebat. Hinc vir quidam de uxore sua conqueritur apud Aristophanem in *Concionantibus*, quod illum, veluti mortuum in lectulo dormientem, reliquisset, nec quidquam vero funeri defuisset, nisi: *quod coronam capiti ipsius non imposuerat, neque lecythum prope collocarat*. Liquores vero, qui inibi adponebantur, fere ii fuerunt, quibus nectar significaretur, vinum, lac, mel. Audi Euripidem in *Oreste*:

*Cape in manus has inferias, & meas coronas,
Et veniens ad Clytemnestrae sepulcrum,
Dimitte ibi mel cum lacte mixtum, & vini spumam.*

Ideo vero haec in aptis vasculis inclusa tumulo condebantur, ut diutius penes cadavera conservata, caerimonia impleretur, qua inapte putabant divinitati animarum conlabenti, suppetias ferri. Adparent adhuc in vitreis ampullis, quarum ingentem copiam collegimus, huius moris vestigia; ex his enim nonnullae albicante crustaeque crustula interne obductae sunt, qualis ex glutinosa lactis substantia diuturnitate exsiccata contrahi credendum est: aliae vero aureo colore, nullis tamen compactis crustulis, interne pollent, ut balsamum in his olim fuisse inclusum, suspicemur: in quo cum nihil terreum, quod subsideret, & obdurari posset existeret, tinetura tantum superstita, totum evaporatum est: quod etiam docti viri, qui cimelia haec prae manibus contrectarunt, probaverunt.

Ple-

Pleraeque vero ex his ampullis nihil crassum, aut terreum interne contraxerunt, & pellucidum undequaque vitri splendorem, nulla interna concretione maculatum servant: quibus quidem diutius contrectatis, atque examinatis, pro certo habemus, nullum in iis liquorem crassioris substantiae fuisse inclusum, ac simplici tantum cum aqua infusa fuisse olim conscriptas. Ampullas istas ad lacrimas propinquorum colligendas compactas fuisse credunt plerique, ac proinde adpellant *lacrimatoria*; mihi tamen minime vitio detur, si ab ea sententia recessero; futile quippe mihi videtur argumentum Inscriptionum, quibus illa subnuitur, adferentium mortuos fuisse cum lacrimis tumulatos. Multa doloris signa titulis sepulcralibus expressa sunt, quae modum animi sine fine dolentis significant, non caerimoniam tumulationis: ut si alicubi aliquem cum dolore aut moerore, terrae demandatum legamus, minime perturbationes istas inclusas urceolis reputemus. Ita prorsus memini, me quinquennium iam uxorem incomparabilem in pace praemissam cum lacrimis extulisse; phialae tamen omnino abstulerunt. Credibile potius est, lustrales aquas in iis inditas: praesertim, quum in duplici lucerna apud Bartolum Tab. XIII. e XIV. quarum prima in Museo meo adservatur, Genii hinc inde arae sepulcrali adstantes cernantur, qui altera manu e cornu potorio libamina effundunt: altera vero vas aquae lustralis in parvae situlae formam effectum sustinent: eius, inquam, formae, cui adprime respondet alterum vas aquae lustralis, quod Camillus sustinet expressus in marmoreo anaglypho, nuper in Caesarum palatio defosso.

In quibusdam vero sepulcris phialas aliquas maioris moduli invenire datum est, e quibus unam, palmo maiorem, ex crystallo elegantissime elaboratam, atque litteris Etruscis exstantibus in fundo exscriptis insignem, in Tuderte repertam, nuper mihi dono dedit Cl. Domitianus, cuius imago depromitur Tab. X. num. I. cui addidimus alteram, pariter ex crystallo, rotae beneficio exquisitissime elaboratam, prominentibus circumquaque bullis, quae in Pisarenfi reperta fuit. Hanc exhibet eadem Tab. X. num. VI. In his, quia ceteris mole praestant, inditum olim fuisse vinum, quo ossa combusta lavabantur, reputavi. Mos iste ex Aeneid. VI. vers. 227. comprobatur:

*Reliquias vino & bibulam lavere favillam:
Ossaque lecta cado texit Corynaeus aëno.*

Quae enim proxime cadaver adtigerant, plerumque sepulcris inclusa comperimus; ut de pyrae carbonibus frequens experientia docet; ad-

communia fuerunt; quum, Arnobio teste, sciamus, hanc Religionis novitatem minime antiquam esse in Italia. Sic ille Lib. 11. *Quid vos Aegyptiaca Numina, quibus Serapis atque Isis est nomen, non post Pisonem & Gabinium Consules in numerum retulistis vestrorum Deorum?* Paterae vero, quibus primaeva Italiae superstitio id officii explebat, Deorum imaginibus consignatae erant, quorum Religione parem auctoritatem caerimoniis conciliarent. Hinc, ut puto, processit ea disciplina, qua sepulcrales paterae, qua aereae, qua fictiles, qua penicillo, qua graphio, qua caelo elaboratae, tanta eruditionis segete refertae fuerunt, in quibus plerumque Dii ipsi funebribus fabulis intermixti, cum mortuis communicant.

Huic artificio proxime illud adcedit, quo vasa ipsa in sacrorum animalium similitudinem configurata dedicantur: qualia aetate nostra contigit revelari, detectis potissimum tot Etruscorum sepulcris, quibus postremum id studium familiarissimum fuisse comperimus: quae quidem animalia, liquores ex patulo ore, vel perforato pectore effundendo, quasi vicaria Deorum suorum, quorum figurae erant, potestate, mortuos caelo initiarent. Horum animalium schemata, ex prototypis Musei mei adamussim expressa, proferimus, rati minime obvia ab eruditis fore habitura; non enim pridem huiusmodi a me visa sunt, quam amicorum munificentia, ex agro Tuderte defossa eadem ad me missa sint. Habes schema vasis fictilis, nigri coloris, ad libamina fundenda, in mustelae speciem concinnati, quod vide sis in Tabula VIII. num. 111. Altitudine aequat palmum unum. Indicat A infundibulum: B vero foramen sive orificium, per quod concepta libamina reddita. Mustelam refert omni parte sua integram. Alterum ingentis cornu superne patuli speciem refert, & desinit in leunculum femore tenus prominentem: cuius quanta sit elegantia, & quantum artificium in artubus scientissime expressis, significari vix potest. Hoc ipsum vide expressum in eadem Tabula VIII. num. 11. Altitudine sua palmum 1. & uncias 1v. aequat. Nigro emicat colore, repertumque est Tuderti in sepulcro Etrusco hoc ipso anno MDCCXLII. Producitur in pectore leunculi eleganter sculpti exstans veluti fistula perforata, per quam immissus liquor in artificiosae fontis imaginem cum impetu prosilit. Ad huius vasis figuram illustrandam (quippe ex fictilibus prima in lucem prodit) nonnulla adieci in eadem Tabula VIII. num. 111. 1v. v. vi. & vii. ex Etruscis sigillis & urnarum operculis deprompta: ex quibus coniectare licet id genus poculi maxime in usu apud Etruscos fuisse, praesertim vero in funeribus, quum inter manus mortuorum haec

haec vascula, in caput cum leunculorum, tum aliorum animalium desinentia, sculpta videamus.

Modus haec vasa adhibendi in funeribus mire ostenditur in veteri Lucerna mei Musei, quam dudum vulgaverat Bartolius in eximia veterum Lucernarum collectione. Genii sepulcrales in Tabula XIV. habitu succincto basibus insistentes, hinc & inde aram sepulcralem custodiunt. Manu demissa vas lustrale sustinent: altera vero elevata huiusmodi recurva pocula adtollunt, & quodammo- do capitibus imponunt: e quorum ima parte, quae fistulae huius nostri respondet, saliens liquor in arcum profilit, & in aram recidit: fortasse, dum implerentur, digito siphunculus comprimebatur; ubi vero supra caput sacrificantis elatum esset, amoto digito, reclusoque spiraculo, latex inclusus impetuose profiliebat. Exhibet Tabula VIII. icunculam hanc, quam vide ibidem expressam. num. VIII. Non ambigo, huiusmodi cyathos in conviviis etiam adhibitos, quos cornua potoria adpellabant, sumto ab Heroibus exemplo, qui animalium cornua pro poculis usurparunt. In iis vero foramen istud infimum minime fuisse reor, quod neque bibentibus, minus vero propinantibus, adcommodatam esse poterat.

Vasa ista proprio & peculiari nomine *ancones* vocabantur, de quibus fit mentio in Lege *Tabernae* 13. ff. de fundo instructo, ibi: *Instrumenta tabernae nonnisi loci instrumenta sunt, ut doliarum vasa, ancones, calices, & trullae, quae circa coenam solent trahi.* Hanc vocem ad trutinam expendit, atque erudite de more illustrat Prateius. *Lex iur. Sunt calices non rotundi, sed in cubitum flexi, & angulum habentes, unde & illis nomen tributum.*

Mustelae vero, & leonis imago, & leunculorum capita, in quae haec pocula desinunt, optime sepulcris conveniebant; ut enim in Roncaliensibus indicaveram, in mustelam conversa est Galantis, quae Alcmenae parienti opem tulerat; quapropter Herculi gratissimum animal putabatur, in cuius etiam ditione leonum erant imagines: ex quo enim Hercules vivens in Infernum penetraverat, multaque ibi virtutis suae testimonia reliquerat, inter Inferos Deos census est, ut nulla lege prohiberetur in sepulcris eius simulacra collocari: quod tamen a ceterorum Religione alienissimum erat, si illos tantum excipias, per quorum initia hominum animas criminibus expiari posse reputarunt. Hinc factum est, ut antiqui sepulcrorum loca leonum figuris indicarent. Audiamus Dionysium Halicarnasensem, Romanar. Antiquit. Lib. I. *Non desunt, qui lapideam leonis effigiem, quae pro rostris in loco Romani Fori praecipue visitur, super Faustuli corpore positam esse dicant, invento &*

sepulto ubi occubuerat. Item Acronem ad Horatium Epod. xvi. Varro pro rostris sepulcrum Romuli dixit, ubi etiam in huius rei memoriam duos leones erectos fuisse constat. Inde in usu habuerunt splendidioris aevi Romanorum proceres ingentia leonum simulacra sepulcris insculpere, quorum unum eximii operis, ac ingentis molis e veteri busto defossium, saepe miratus sum Romae in Aedibus Barberinis: alterum paris artificii in Hortis Mediceis Romae custodiebatur, cui Flaminius Vacca sculptor insignis, atque ob Diarium Romanum ab eruditis omnibus commendatus, quod media tantum parte e marmore profliret, posticam fecit: alterum denique ceteris minime imparem delineavit ex veteri sepulcro in via Tiburtina Sanctius Bartolius inter sua Sepulcra. Leonum imagines videre est in Divae Helenae porphyretico ingenti sarcophago in quadriportu Lateranensi. Demum nil frequentius eorum capitibus in arcis marmoreis, quae passim Romae deiectae, in domorum impluviis, atque hortulis ubique exstant. Sed ne Etruscos silentio praetereamus, qui hunc ipsum morem docuerunt, servaruntque, non pauca eorum sepulcra leonum capitibus ornata exhibebit Cl. Gorius, qui se non pauca observasse in Museis per epistolam monuit.

C A P V T X.

Expenditur differentia inter Aras sepulcrales illorum, qui publica aut privata auctoritate sacriati essent. Etrusci defunctorum Laribus illas sacrabant: Latini vero illorum Manibus. Lares Etruscorum, & Latinorum Manes nihil aliud erant, nisi animae mortuorum.

A Descriptis igitur inter Divos paene omnibus mortuis, quos vivorum ambitio caelesti honore dignos reputarat, unum supererat, ut columellae illae sepulcrales, quae signandis tantum corporibus antiquitas instituerat, in aram sepulcralem, sepulcra vero in templa sacraerentur. Haec insania, adolescente adhuc mundo, rarior fuit, nec nisi summos viros profecuta est; quapropter Diodorus Lib. XI. Leonidae & fociorum facinus commemorans, qui ad Termopilas gloriose interierant, haec subdit: *Sors gloriosa, mors praeclara, sepulcrum ara.* Sic Andromache apud Virgilium Aeneid. Lib. III. vers. 305.

*Haecstorum ad tumulum, viridi quem cespitem inanem,
Et geminas, causam lacrimis, sacraverat aras.*

In

In sepulcro quoque Polydori ex eodem Libro , vers. 63.

————— *stant Manibus arae,*
Caeruleis maestae vittis atraque cupresso.

Aras item erexit Aeneas parenti , Aeneid. Lib. V. vers. 47.

Ex quo reliquias divinique ossa parentis
Condidimus terra , maestasque sacra-vimus aras .

Nec aras quidem , sed templum a Didone erectum Sichaeo memorat idem Virgilius Lib. IV. vers. 457.

Praeterea fuit in tectis de marmore templum
Coniugis antiqui , miro quod honore colebat ,
Velleribus niveis , & festa fronde revinctum .

Hac tamen infania Romae nihil frequentius : ut enim Prudentii verbis utar :

Et tot templa Deum Romae , quot in urbe sepulcra
Heroum numerare licet . —————

Nec enim in aris & templis tantum constitit ambitio , & in ingentibus illis , atque aerario gravibus consecrationibus ; sed ad perpetua etiam , semperque duratura sacerdotia , collegia , ludos , & pulvinaria processit : quorum testimonia supersunt adhuc ubique obvia in marmoribus , communicata etiam ubique terrarum , omnibus paene populis , adfentatione principis urbis.

Hac vero arae , quas modo *cippos* , modo *columellas* , tandem & *saxa* adpellata esse comperimus (non enim in verborum disputationibus immorandum putamus) ipsis mortuorum animabus sacrae erant , quas inter Deos referebant : quod etiam , adiecto ut plurimum epigrammate , perpetuo testatum esse voluerunt . Hoc tamen intererat inter illorum animas , qui Senatusconsulto solemniter fidei-bus adscripti forent , atque eorum , qui privato iure , ac domesticis tantum suffragiis essent consecrati , quod priorum arae singulis Divorum nominibus inscribebantur ; ceterae vero *Dii Manibus* mortuorum , quorum Religio minus ambitiosa ; quia nempe communis cunctis , ex ipsis veterum institutis emanaverat . Observavimus in iis Prolusionibus , quae in linguam Etruscam in secessu
Ron-

Roncalienſi ſcriptitavimus, fuiſſe in moribus Etruſcorum; ut ſepulcrales urnas mortuorum Laribus dedicarent. Sic enim ipſi bonorum animas corpore functas nuncupabant, quas Latini *Manes*: quorum nomenclum differentiam ex Divo Auguſtino de Civit. Dei Lib. IX. Cap. I. animadvertimus: *Animas hominum Daemones eſſe, & ex hominibus fieri Lares, ſi meriti ſint: Lemures, ſi mali: Manes vero, ſi incertum ſit, bonorum eos ſive malorum eſſe meritorum*. Id etiam liquet ex Apuleio de Deo Socratis, qui ita ſcribit: *Genius eſt animus humanus exutus, & liber ſtipendiis vitae: nunc veteri Latina lingua reperi Lemurem diſtitatum*. Ex his, qui quieto & pacato numine domum poſſidet, Lar adpellatur familiaris: qui vero propter adverſa vitae merita, nullis potitus ſedibus, incerta vagatione punitur, Larvam perhibent. Quum vero incertum eſt, quae utique ſortitio evenerit, utrum Lar ſit, an Larva, nomine Manium Deum nuncupat. Honoris gratia Dei vocabulum additum eſt. Hoc vero Manium nomen nihil niſi Deos bonos ſignificabat; nam in veteri lingua bonum Antiqui dicebant *manum*, ut tradit Varro de Ling. Lat. Lib. IV. cui nomini fere reſpondet illud, quo Lacedaemones, & Arcades mortuos ſuos adpellabant, ut tradit Plutarchus Quaef. Graec. V. *Qui ſunt apud Arcades & Lacedaemonios chreſti, ideſt boni? Lacedaemonii Tegeatibus reconciliati, foedus pepigerunt, & communem columnam ad Alpheum poſuerunt, in qua inter alia foederis pacta hoc ſcriptum erat: Meſſenius regione pellunto: neminem chreſtum ſive bonum faciant*. Hoc Ariſtoteles interpretans, ait: *Eos ſignificari Tegeatarum neminem debere interfici, qui auxilium cauſa Laconicis rebus ſtudere*. Vnde arguitur apud illos populos vocari conſueviſſe mortuos eodem, ut apud Romanos, bonorum nomine addito, ut ait Apuleius, *bonoris gratia Dei vocabulo*.

Ex praedictis omnibus manifeſte adparet, ſub Deorum Manium nomine, nihil, praeter hominum ipſas animas, intelligi conſueviſſe. Quamquam enim nonnulli (ut in rebus obſcuris adſolet) diverſimode dubitarint; conſtantior tamen graviffimorum Scriptorum auctoritas ab hac, quam praemiſimus, non diſſentit. Addamus Servii auctoritatem adprime opportunam, qui ad III. Aeneid. verſ. 63. haec prodit: *Dii autem Manes ſunt animae illo tempore, quo, de aliis recedentes corporibus, necdum ad alia tranſierunt: & mox: unde videmus vetuſta ſepulcrorum monumenta DIIS MANIBVS eſſe inſcripta: in qua etiam ſententia videtur eſſe Apuleius de Daemone Socratis: Manes, inquit, dicuntur animae melioris meriti, quae in corpore noſtro Genii dicuntur: corpori renunciantes in Daemones: quum domos incurſionibus infeſtant, Larvae: contra ſi aequi & faventes eſſent, Lares familiares*. Hinc Perſius hominum animas poſt mortem fieri *Manes* pronunciavit Sat. V. verſ. 151.

In-

*Indulge Genio , carpamus dulcia : nostrum est ,
Quod vivis : cinis , & Manes , & fabula fies .*

Mansit haec formula usque ad inferioris aevi tempora , quibus Christiani Imperatores *Manes* pro animabus , secuti veterem intelligentiam , adpellaverunt . Audiamus Theodosii & Valentiniani legem *de Sepulcris* latam in Cod. Theodosiano : *Quis enim nescit quietos sollicitari funestis ausibus Manes ?* Habemus praeterea auctoritatem Christiani marmoris apud Gruterum pag. MLVIII. num. I.

DEBITA SACRATIS MANIBVS OFFICIA .

cui non modicum splendorem commodari mihi visum est ab altero Tudertis Ecclesiae marmore , in quo eadem nuncupatio repetitur :

SANCTIQVE TVI MANES NOBIS PETENTIBVS ADSINT .

C A P V T XI .

Manes cur plurali numero invocati .

QVomodo vero factum sit , ut defuncti hominis anima , quae una est , plurali *Manium* numero designaretur , vix inveniri posse puto . Fortasse ex veteris dialecti instituto introductum erat , ut nomen illud singulariter non pronuntiaretur : nec aliter , quam plurali numero pateretur declinari . Exemplum nobis huiusmodi suppeditabunt Grammatici , quorum rationem aliunde , quam ex usu , ipsi postulare non permittunt . Nec etiam a verosimili aberraverimus , si putemus , *Manes* ipsos rudiori aevo non singillatim cultos ; sed in ipsa eorum multitudine , communibusque sacrificiis , unde inolevit multiplici tantum numero consuevisse nuncupari . Ex quo vero Religio cunctorum ad singulos etiam conversa est , retinuit in ipsa cultus novitate veterem nuncupationem , ut *unius* etiam *Manes* esse dicerentur . Fortasse etiam ii , qui unam tantum animam in homine , ut par erat , cognoverunt , quasdam eius potentias sive effectus ex illa distinxerunt , ut quodammodo plures animas in illo adstruendas esse crediderint ; quinimo & , praeter animas , totidem quoque umbras in eo numeraverunt ,

verunt, quarum etiam peculiarem rationem habendam esse tradiderunt. Hinc Servius in illud Virgilii Aeneid. Lib. V. vers. 81.

Nequicquam cineres, animaeque umbraeque paternae:

ait: *Vocativus pluralis est; nam Plato, & Aristoteles, & omnes periti dicunt, in homine quatuor esse animas: unam vitalem, ut in vermibus, qui tantum moriuntur: aliam sensualem, ut in mutis animalibus, in quibus est sensus & timoris & gaudii: tertiam intellectualem, ut in hominibus, qui & recte cogitare, & recte iudicare possunt: esse etiam quartam infra homines, quae vocatur naturalis, ut est in herbis, & in arboribus.* Deinde: *His rebus colligitur hominem harum omnium animarum esse participem &c.* De umbris autem facilis est probatio; nam si quatuor sint animae, sequitur, ut tot sint umbrae. Hinc illorum, quorum animas caelum tenere putabant, umbras in Inferno cruciari crediderunt: ita praclaudent Servius in Aeneid. V. vers. 722. & Aeneid. X. vers. 819. Quid vero sub umbrae nomine intellexerint, facile colligitur ex his, quae ad VI. Aeneid. vers. 739. idem Servius tradidit, reliquias nempe conjunctionis illius seu vinculi, cuius ope animam naturae caelestis, totamque divinam corpori adligari, atque illi communicare crediderunt: quod Platonici *vehiculum* nuncupabant: alii spiritum animale: alii denique pro libito variis nominibus descripserunt; non enim putabant, animam ipsam, nullis corporeis sensibus circumseptam, posse cruciatibus mancipari: quae quidem difficultas etiam antiquiorum Sanctorum Patrum ingenia contorfit; cuius tamen difficultatis solutionem facile ex Angelici Doctoris scriptis expetimus.

C A P V T XII.

Traeter mortuorum Manes, Latini Lares quoque coluerunt: eorum verior etymologia. Ii erant parentum umbrae, quas clariori divinitatis gradu frui credebant, quam Manes; ideo frequentior eorum cultus. Larum nomina varia. Item illorum signa ex indubitatis notis deprehenduntur.

A Nimas mortuorum non tantum sub Deorum Manium nomine Religionibus propriis profecuti sunt veteres Ethnici; sed aliis etiam ritibus sub nomine *Larum*. Hoc praecipue intererat inter eorum caerimonias, ut Dii
Ma-

Manes in sepulcris & cenotaphiis colerentur : *Lares* vero ipsa in domo, praecipue vero domestico in foco. Vnde *Larem* foci *Genium* adpellavit Arnobius Lib. IV. atque hinc focos ipsos coagmentatis vocibus *focularia* adpellaverunt. Superstitionis originem indicavit Servius ad VI. Aeneid. vers. 152. *Apud maiores, ut supra diximus, omnes in suis domibus sepeliebantur; unde ortum est, ut Lares colerentur in domibus: unde etiam umbras larvas vocamus; nam Dii Penates alii sunt.* Ex loco etiam Apuleii de Deo Socratis, clare colligitur, *Lares* genus esse animarum, melioris meriti, quae domum possidebant: ex Divo pariter Augustino, adserente, iuxta Ethnicorum errorem, ex hominibus fieri *Lares*. Arnobius vero Lib. III. plura de iis veterum testimonia perpendens, ab aliis ait confundi cum Curetis, qui occultaverant Iovem: ab aliis existimari Indigetes Samothracios: rursus aërios Deos, & Heroas a quibusdam adpellari: nec defuisse, qui *Larvas* esse dicerent, quasi quosdam *Genios defunctorum, animas mortuorum*. Postrema haec sententia magis adridet, quum potiori Scriptorum consensu confirmata esse videatur. Animadvertimus enim in Prolusionibus Roncaliensibus, mortuorum animas, quas Latini *Manium* nomine consecrabant, ab Etruscis *Lartes* esse dictas, quibus plerumque sepulcrales inscriptiones dicatas fuisse observavimus. Male igitur *Lares*, quasi *larvas* dictos a vicis, quod vicis praeessent, putavit Arnobius; quum eius origo ex Etruria potius acciri debuisset. De Etrusci vero nominis origine nonnulla in isdem Epistolis Roncaliensibus tentare placuit, quibus iuvat modo coniecturam alteram producere: esse scilicet id nomen Orientalis originis, derivatumque ab ARTES, quo nomine Persae Heroas intelligebant. Sic Stephanus in ARTAIA: -- *Arteos vocant Persae homines priscos*: & Hesychius in ΑΡΤΑΙΟΙ: -- *Artei, Heroes apud Persas*. Inde procul dubio inolevit, ut Persae, Medi, Armeni, & plerique alii Asiae populi virorum principum nominibus, boni ominis causa, vocem illam praefigerent, itaque formarentur *Artabani, Artabazi, Artachaeas, sive Artacis, Artayctis, Artaxerxis, Artambanis, Artaphernis*, & similium praeclara illa nomina, quae vel sacrae Litterae, vel gesta cum Graecis bella celebrarunt.

Lartes igitur, quasi *Artes* per prostaſin, apud Etruscos ipsi ex mortuis suis Heroës, sive animae divinitate donatae adpellatae sunt: cui quidem notioni adprime consonant ea, quae ex Latinis de Larium natura praemisimus. Ex piorum enim animabus quaedam eius esse indolis credebantur, ut certis locis consistere minime paterentur. Hinc Virgilius in VI. Aeneid. has ita loquentes inducit vers. 673.

Nulli certa domus, lucis habitamus opacis,

Aliae vero sive prioris sedis amore, sive alterius, quas fati lex, aut casus obtulisset, privatas domos occupabant, quas caerimoniis ac sacris delinitae tuebantur, ac beneficiis cumulabant: quandoque vero violatae, malis modis divexabant: quapropter Lar ille familiaris, qui in Plauti Aulularia Prologum agit, ait, se thesaurum sibi in foco creditum ex familiaribus omnibus, qui de se male meriti essent, filiae illi reservare, a quo diurnis honoribus colebatur. Genius vero, quem male aliqui cum hominis anima confundunt, ut alibi demonstravimus, differebat a Lare; quia Genios ex Deis progenitos; Lares vero ex animabus reputabant. Rursus Geniis mensam esse sacram; Lari vero focum: iterum illum mero, hunc igne honorari consuevisse, tradit Lex XII. Cod. de Pagan. sacrif. Par tamen superstitioni utriusque cultum adaequabat, quum apud plerosque piaculo instar putaretur, cibum sumere, nisi pauxillum ex eo in mensa Genio, in foco Lari libaretur. Praeclarum huius rei testimonium suggerit nobis Plutarchus de Fortuna Roman. qui narrat: *Ocrisiam virginem identidem primitias & libationes a regia mensa accipere, & ea ad focum perferre consuevisse: quae, quum aliquando pro more ea in ignem iniiceret, subito collapsa flamma, genitale viri membrum e foco exstitisse: virginem perterritam eo ostento, rem Tanaguidi exposuisse. Hanc, ut erat cordata ac sapiens mulier, divinam eam rem censuisse, virginemque sponsae in morem ornata cum spectro illo conclusisse. Amorem hunc alii Lari, alii Vulcano adscribunt. Inde ergo natum Servium. Inde*

————— *cultrixque foci secura patella,*

dicitur a Persio Sat. 111. quem locum ita illustravit vetus Scholiastes: *Cultrix foci, quia in ea delibandae dapes positae, ad focum feruntur: quas libationes ΜΙΚΡΟΝ ΚΡΕΑΞ, idest parva segmenta, vocaverunt. Varro Lib. IV. de L. L. Quapropter bonum civem legibus parere, Deos colere, & in patellam dare micron creas, scripsit.*

Quum haec de Laribus, eorumque cultu scriberem, & fere iam sub prelo essent, forte factum est, ut inventum Arimini aereum simulacrum remotissimae vetustatis, in manus meas invisendum pervenerit: quod extemplo a me delineatum, nisi Cl. Gorio. Hoc exhibet Tabula XI. palmi mensuram excedit: solidum plane est, ut pleraque opera adparent, quae rudiore adhuc in Italia conflagandi arte, ducta sunt. Alterum quoque simplicioris opificii argumentum observatur in ipsa brachiorum insertionem; quum enim

in-

inexperto artifice magnum negocium faceretur, statuam integram cum brachiis unica statua educere, fecit adposititia: ex quo factum est, ut sinistro brachio avulso ac deperdito, cavea, cui olim insertum erat, modo adpareat. Signum hoc haerebat multo cum plumbo columellae, eidemque infixum erat; at villicus, qui amico meo venumdedit, columellam subinde se se adlaturum repromittens, nusquam adparuit.

Iuvenis in hoc signo repraesentatur, qui brevi tunica indutus est, latiore fascia praecinctus. In tunica, quae mammam sinistram tegit, quidam veluti nodus prominet, cui respondent alteri duo sub cingulo ad latera obsignati: qui licet minime pervii sint; adtamen ad fibulas sive corrigias continendas, quibus tunica vel toga superior, iuxta regionis usum, contineri posset, fuisse concinnatos, iidem indicio sunt. Calcei, insolito quodam more deorsum repandi, in pedes defluunt, atque in inferiora complicantur, nullo artificio elegantes, praeter quam in postica lineolis impressis. Calceorum futuram artifex demonstravit, ut ex corio aut simili solida materia compactos fuisse adamussim exprimeret. Recentiora etiam Etruscorum opera caligas hasce dependentibus coriaceis segmentis venustissime segmentatis atque undulatis, ut quandoque minorum ferarum capita imitentur, summa cum elegantia expresse-
runt. Hinc autem cognoscimus, quanto antiquius hoc signum haberi debeat, in quo nullae sculpturae illecebrae observantur.

Aliquem vero ex Diis in hoc sigillo repraesentari, ipsa columella, cui infixum erat, indicio est: *illarum enim mos fuit adtollere supra ceteros mortales*, ut ait Plinius; illis enim breviusculae hae statuae infixae, sive in templo sive domi essent, stabili quadam sede, ubi venerari debuissent, perstabant, hominum contrectationi minime obnoxiae.

Cui vero ex coetu Numinum haec tribuenda sit, ex ipso dexterae manus, quam protendit, gestu, facile potest coniectari. Quum enim pro certo habeamus, Laribus *micron creas*, de quo dicebamus, idest parva ciborum segmenta, sive offulas offerri consuevisse; caerimoniam hanc ipsa manu mihi videtur exprimere, quum inter pollicem & indicem, globulum quemdam contineat, eiusdem fere proportionis, quam apud nos hodie habet nux digitis contenta. Quapropter eo gestu de domesticorum patera primitias illas, quibus delectaretur, se accipere ostendit, ut priori cultu homines ad eam superstitionem exhibendam invitarentur. Neque vero iis adstantiar, qui ministrum aliquem sacrificantem, & thura digitis offerentem, in hoc simulacro fortasse credent; non enim

video, cur sacrificantis imago columnae suffigi deberet. Non enim sacrificantium hominum simulacra cultui oblata sunt; sed Deorum ipsorum sacrificantium more expressorum, aut sacrificia excipientium. Adcedit etiam, ex quodam Religionis instituto, thura tribus digitis, non duobus, in focum iactari debuisse: idque colligitur ex Ouidio Fast. Lib. II. vers. 573.

Et digitis tria thura tribus sub limine ponit.

Et Lactantius V. 19. *Nam cruciari, atque interfici malle, quam thura tribus digitis comprehensa in focum iactare.*

Redeo nunc ad Larium cultum, de quibus sermo paullo supra a me institutus. Huc quoque spectat illud Ovidii Fast. Lib. II. vers. 636.

*Et libate dapes: ut grati pignus amoris
Nutriat incinctos missa patella Lares.*

Praeter vero ciborum primitias,

———— unguento Lares bumescere nigros

dixit Prudentius contra Symmachum. Laneis quoque orbibus, seu mavis corollis, aut taeniis, focum cingi dixit Propertius Lib. IV. Eleg. VI.

Terque focum circa laneus orbis eat:

cui addimus picturam Etruscam ex vase Musei Etrusci Tabula CXXXI. in qua sacrificuli ad aram adcedunt, cui fortasse focus imponi solebat, quam taenia dependentibus lemniscis incingit. Cum hac consonat altera fere similis apud Dempsterum Tab. XXVII. In alio vero monumento, adlato in Museo Etrusco Tab. CLXXII. triplex ille orbis laneus focum cingit. De sertis vero & coronis Lari donatis, testimonia exstant plura apud Plautum in ipso Aululariae Prologo, & Actu secundo Scaena VIII.

*Nunc thuscum emi, & hasce coronas floreas:
Haec imponentur in foco nostro Lari.*

Praesertim vero rore marino & myrto coronari Lares consuevisse, tradit Horatius Lib. III. Carminum Ode XIV. vers. 15.

*Parvos coronantem marino
Rore Deos, fragilique myrto.*

Item

Item fertis spiceis, ut canit Tibullus, si bene memini, Lib. I. vers. 11.

*Hic (Lar) placatus eat , seu quis libaverit unam ,
Seu dederit sancte spicea ferta comae .*

Farre quoque placatos tradit Iuvenalis Sat. IX. vers. 137.

————— *Lares , quos thure minuto ,
Aut farre , & tenui soleo exornare corona .*

Demum libis, seu placentis contentos fieri, tradunt ipsamet Larium signa, quarum in sacris antiquitatem Graeci ad Cecropis usque tempora referunt: qui, ut narrat Pausanias in Arcadicis, patria liba tantum Diis obtulit: apud Romanos vero ipse Numa illarum usum introduxit in sacris. Sed & inter honores praecipuos Laribus adtribui solitos, erant ipsae bullae pueriles, quae de illorum collo, ubi iusta aetatis spatia excessissent, Laribus ipsis familiaribus suspendebantur, ut probat illud Persii Sat. V. vers. 31.

Bullaque succinctis Laribus donata pependit .

Imagines Larium bullatorum profert ornatissimus amicus meus Gori in Tabula CI. Musei Etrusci num. 1. & 11.

Quia vero, quoad fieri potest, propositi nostri est Latinis Etrusca subnectere, anaglyphum sepulcrum Musei Etrusci Tab. CXXXIII. num. 2. proferimus, in quo mulieri morienti, tanquam ei, quae iam iam *Lar* futura esset, vir armillam adfert, tribus dependentibus bullis ornata, eo ferme modo, quo Valentiae simulacrum ornatur apud Dempsterum Tab. XLI.

Lari vero alia etiam nomina adtributa fuisse conicio, quum Deos quosdam in Religionibus Romanorum fuisse sciam, quos officio & nomine Lari adfines fuisse constat: *Laterculum* nempe foci Deum, quem aliqui a lateribus dictum putant; quia foci, rudiori aevo ex crudis lateribus fiebant. Ego *Laterculum*, non a lateribus; sed quasi diminutivum *Laris*, non aliter ac si dixisses *Larculum*, puto adpellatum. Huius Dei, cuius perrara admodum occurrit mentio, vix pauca delibavit Vossius de Idolatr. Lib. VIII. Cap. XVII. cui subnectendum puto *Lateranum*, qui eiusdem originis esse aperte videtur.

Quum adfirmare non dubitaverimus, Lares nil aliud fuisse apud Antiquos, quam mortuorum animas, scrupulum fortasse ingerunt ea,

ea, quae de Laribus tradit Ovidius Fast. Lib. II. Eleg. xvi. & Laetantius Firmianus de falsa Religione Lib. I. nempe ex *Lala*, quam *Laram* & *Larundam* adpellarunt, dixeruntque Menusio geminos esse natos :

————— qui compita servant,
Et vigilant nostra semper in aede Lares.

At de publicis Laribus Compitalitiis seu Vialibus manifeste ibi intelligit Ovidius, quos veluti ceterorum principes ipsi Reipublicae praefuisse, plurimis Scriptorum testimoniis commonemur, quum idem Ovidius Fast. Lib. V. vers. 145. adfirmaverit :

Mille Lares, Geniumque ducis, qui tradidit illos,
Urbs habet; & vici Numina trina colunt.

Nos autem de privatis sermonem instituimus, qui de privatorum animabus efformati ex Acheronticis mysteriis, privatis in domibus colebantur.

Antequam Lares missos faciamus, par est, ut aliquid eorum simulacris, quae in foco venerabantur, proferamus: quae quum trita ubique sint, ac in omnibus paene Museis obvia occurrant; non tamen ita facile discernuntur: quum modo pro Geniis, modo pro Penatibus usurpari audierim: & si quando pro Laribus adsumuntur, nulla tamen ratione, cur ita diiudicentur, comprobatur. Signa Larium iuvenili aetate expressa sunt, quae dextera patenam sustinent, sinistra vero una seu plura liba, superne quandoque decussata, aut radiata. Habitus eorum palliolum est, quod e sinistro humero retrorsum per dexterum femur recurrens, iterum in brachium sinistrum reicitur, exserto dextero: quae vestis forma Etruscis fuit familiarior. Pallium breviusculum est, nec praeter genua praetenditur: tibiae nudaе sunt, at caligulis recurrentibus fulciuntur. Sub palliolo quandoque tuniculam ostendunt; quandoque penitus nudum pectus: quod etiam in picturis & sculpturis Etruscis observatur. Caput vero corona redimitum est, peculiari ritu compacta; frondes enim, ex quibus constat, ita in altum adsurgunt, ut coronae radiatae speciem exhibeant, numero fere senario; neque enim maiori aut minori constare adhuc observavi. Haec coronae ratio speciali religione Laribus tribuebatur, eosque a ceteris Diis discernebat. Ita Festus in *Donaticae*: -- *Donaticae coronae dictae* (ait ille) *quod his victores in ludis donabantur, quae postea magnificentiae causa institutae sunt super modum aptatum capitibus, quali amplitudine*
sunt.

funt quum Lares ornantur. Quae ut exemplis facilius comprobemus, Larium sigilla duo ex Museo nostro proferimus in Tab. II. num. 11. & 111. cui addidimus alterum num. I. ex Masciolio, satis conspicuae magnitudinis: quorum capitibus adsurgentes illae coronae impositae sunt, ut vere modum capitis, ut ait Festus, excedant: quae cum aliquando duriuscule expressa sint, ut radiatam coronam, iuxta ea, quae praemonuimus, imitentur: quandoque etiam, sed minus caute, pro signis Apollinis usurpata sunt.

C A P V T XIII.

Genium quoque mortuorum veteres coluerunt. Geniorum traditio unde profecta sit. Sub qua specie in urnis effingi consueverint. De multiplici Geniorum imagine in urnis exsculpta. Mortuis, quum pro Dis haberentur, plures Genios administratos adtribuerunt.

EX eiusdem disciplinae traditione factum est, ut praeter mortuorum animas, quas rite pro meritum modo aut *Manes* aut *Lares* adpellabant, quaedam alia Numina, in cuius tutela ipsae singulorum hominum animae esse credebantur, in ipsa sepulcri religione colerent. Quae autem coniunctio interesset inter animam & Genium, ut una cum illa cole-retur, explicavit Servius in VI. Aeneid. vers. 743. Haec ille: *Quum nascimur, duos Genios sortimur: unus est, qui bortatur ad bona: alter, qui depravat ad mala. Nec incongrue dicuntur Genii; quia cum unusquisque genitus fuerit, ei statim observatores deputantur, quibus adstantibus post mortem, aut adserimur in meliorem vitam, aut condemnatur in de-teriore. Vt vero prioris vitae spatia emensa essent, sancte nempe pieque, vel e contra impie ac scelestae, Genii isti post mortem, animam in meliora loca deducebant: imo cum ipsis corporis reliquiis morari credebantur: seu potius animam ipsam adversati deserebant, ut ait. Plato in Phaedone: Hanc quidem animam (impiam) omnes fugiunt, atque declinant: nec reperitur ullus, qui vel socius, vel dux eius fieri velit. Inde factum esse putat, ut animae illorum, quas rerum sensibilibus immoderatus amor quadam veluti corporea contagione praegravasset, truces atque terrificae circa sua sepulcrorum loca obversarentur; unde sensim sub horribili specie hominibus se se obiectarent. E contra cum piorum animabus fieri putabat idem divinus Philosophus: Qui vero puram modera-*
tamque

tamque tranſegerit vitam, Deos ſocios, duceſque naſtus, ibi habitat, ubi unicuique convenit. Dii iſti idem ſunt, quos Graeci Daemones, Latini Genios adpellaverunt. De his haec etiam tradidit idem Servius in III. Aeneid. verſ. 63. Hos (Genios) ne mortua quidem corpora deferere crediderunt, conſumtiſque etiam corporibus ſepulcra inhabitare. Quapropter Aeneas ex Anchifeſ tumulto terpentem prodeuntem obſervans, haefit incertus, crederet

———— *Geniumne loci, famulumve parentis.*

Horum itaque Geniorum, quos mortuorum reliquiis adſiſtere credebant, imagines frequenter in ſepulcris efformabant, ſeu alati pueri ſpecie, ardentes taedas inclinantis, ſymbolo deficientis humanae vitae, quam face de radiis Solis rutilante Prometheus argillae communicaverat. Suſtinent Genii aliquando ſepulcralem titulum, ut quos viventes amaverant, non defererent mortuos, eorum ſacra participant. Frequenter etiam ad ſepulcri oſtia iidem ſerta ſuſpendedunt: quandoque clipeos mortui imagine exculptos adtollunt: aliquando libamina effundunt, lucernas inſtruunt: denique omnia funeris officia obeunt, ut eo ſimulacro ad paria Religionis munia exhibenda ſpectatores adlicerent, ſive, ut alibi non raro innui, quia Deos & Genios habitu ſacrificantium efformarunt. Vnde vero proceſſerit, quod gemini efformarentur, non eſt in promptu definire: fortaſſe utriuſque Genii, boni nempe & deterioris, imaginem paribus lineamentis efformarunt, quod poſt bene actae vitae teſtimonium ipſe malus Genius naturam ſuam cicuraverit.

Sed fortaſſe verius de malo Genio nulla in piſturis habitatio eſt, & multiplicitas Geniorum ob ipſam divinitatis opinionem mortuis adſcripta eſt; Deorum enim divinitatem Geniorum numero adaequabant: ſic Iovem tradidere triginta millia Geniorum in famulatu habuiſſe, qui per terras undequaque vagantes hominum opera obſervarent. Sic Heſiodus Oper. & Dier. verſ. 250.

*Triginta millia ſunt in terra multorum alumna
Dii Iovis miniſtri, cuſtodes mortalium omnium,
Qui ſane & iudicia obſervant, & prava opera,
Aërem induti, paſſim oberrantes per terram.*

Itaque Planetis omnibus peculiarem Geniorum multitudinem adtribuerunt: quod ex Platone & Proclo conſtat in Libro de Anima & Daemone: imo Diis paene omnibus adſcripſerunt, ut marmora ſcri-

scripta atque sculpta abunde testantur, in quibus Deorum suorum symbolis decorati, eius divinitatis imaginem studiis respondentibus praeludere videntur. Sic in nostris lucernis, Apollineus Genius agit Cytharoedum, Minervius aegida quassat & galeam, Martialis Gradivum simulat.

Ratio, cur Diis ii administri adscriberentur, ea fuit, quia Deorum maiestatem, quam Poëtae fabulis deturparunt, minime posse nobis inclinari sapientiores crederunt, neque cum hominibus communicare, nisi intermedia quaedam potestates, quas a Graecis Daemones aut Heroës, a Latinis Genios adpellatos diximus, discrepantes adeo naturas sociarent: quique ad nidorem sacrificiorum adacti, vota hominum Diis renunciarent: rursusque ad ima reduces, divinae beneficentiae munera hominibus referrent, nec sine illorum ope divina illa species intellectui mortalium panderetur. Audiamus rursus Platonem in Convivio: *Omnis natura Daemonum inter mortales Deosve est media. Quam vim habet? Interpretatur, inquit, & traducit humana ad Deos, divina ad homines: horum quidem preces & sacrificia; illorum vero praecepta, sacrosque solemnes, institutiones & ordinem. In utroque medio constituta totum complet, ut universum secum ipso tali vinculo connectatur. Per hanc vaticinium omne procedit, Sacerdotumque diligentia circa sacrificia, expiationesque & incantationes, & divinationem omnem, atque magiam. Deus quidem homini non miscetur; sed per id medium commercium omne, atque colloquium inter Deos hominesque conficitur, & vigilantibus nobis, & dormientibus. Quapropter non est cur miremur, si mortuorum animabus inter Divos adscriptis, ut veteres Acherontici promittebant, Genii praecipui addicerentur, atque illorum imagines efformarentur in tumulis, eo potissimum gestu, ut piorum in mortuos officia in semetipfos exprimerent, quorum officium erat recentibus Divis vivorum officia renunciare, atque exponere quae circa eorum sepulcra pietatis officia impenderentur, atque inde, si quid boni a Divis ipsis proficisci poterat, viventibus conferrent.*

CAPVT XIV.

*Geniae feminarum, Iunones dictae. Cum Iunone Iovis nihil commune habuerunt.
 Genii etymon. Expenduntur plurima Etrusca Monumenta, in quibus
 Geniae expressae sunt, varia officia exhibentes.*

MOnumenta Latinorum Genios inares constantissime semper exhibuerunt: Etrusca vero & Genios & Genias efformarunt. Quum enim Deos nullius sexus esse putarent, atque pro religionum placito modo masculos, modo feminas effingerent, eadem suppetebat libertas, ut Genios etiam & masculos & feminas, ut magis commodum erat, exprimerent: in quo superstitionis genere Etrusci nostri Graecos secuti sunt, apud quos non tantum Genios & Genias Deorum famulas atque ministras observamus; sed illum etiam rerum omnium Principem, atque Geniorum omnium antesignanum Daemonem, quem omnium generatorem adpeliavit Orphaeus, sub humana quidem figura, sed ambiguo sexu natum esse dixit Pausanias in Achaicis, nomenque illi esse *Agdestin*. Si tamen in hac Religionis promiscuitate regula ulla observata est, ea potissimum fuit, ut Genii viris, Geniae vero mulieribus adtribuerentur: quas Latini magis usitato nomine *Iunones* nuncupabant, quarum unam ex insigni sigillo palmaris mensurae delineatam damus ex Museo Mascioli Tabula XII. Harum quaelibet mulier suam peculiarem propriamque obtinebat, non secus ac de viris dictum est; quapropter Iuvenalis, servulorum carpens adsentationem, qui per Genium dominae iurare solebant, ait:

Et per Iunonem dominae iurante ministro.

Iunones istae nihil commune habuerunt cum Iunone altera, quae Iovis putabatur & soror & coniux, nisi nomen; quum revera nil nisi Geniae essent. Alibi innuimus, hanc nominum promiscuitatem, quae tantum nobis facessit negotium, ab eo Religionis arcano processisse, quo cautum erat, ut vera Deorum nomina minime in vulgus propalarentur: quaeque in usu hominum erant, nihil fere importarent, nisi generica quaedam adtributa, sub quorum significatione, modo unum, modo alterum ex Diis intelligebant. Credo etiam, pleraque ex iis nominibus, quia minime Latina forent, ob verae originis ignorationem sensim fuisse deformata, ut vix ullum antiqui thematis vestigium retineant.

Haec

Haec calamitas, ni valde fallor, Genii nomen ab antiqua pronuntiatione corruptum, praefertim, quia littera G antiquiores carebant. Ego (sicuti Ianum & Ianam ex veterum Indigitamentis rescivimus, & Martem & Marteam, & Deum Lacium & Deam Laciam, & Salum & Salaciam, & Larem & Laram, & alia sexcenta, in quibus eiusdem originis nomen, & masculo & feminae adcommodatum observamus) subspicor & *Iunum* & *Iunonem* pro Genio & Genia significanda usurpatum: cui subspicioni fundamentum aliquod tribuit Dionysius Halicarnasseus, qui Lib. III. Horatii expiationem describens, ait, erectas fuisse duas aras, unam Iunoni Sororiae, alteram vero patrio cuidam Genio, cui nomen *Ianus*, *Δαίμονος Ιανού*. Ianum intelligi heic posse non adducor ut credam; neque enim Dionysius, Romanarum rerum peritissimus, Ianum ab iis venerari inter potissimos Deos, ignorabat, a quo sacrorum omnium, & precum exordia sumebantur, ut illum in Daemonum coetum ablegaret: docti Γενίον legere mallerent: quod ego pro capto meo retinendum putarem, neque ex hoc loco abiiciendum; quia nomine minus usitato in tam antiqua re enarranda usus sit, esse duce-rem: & si qua Codicibus ab amanuensibus iniuria facta est, *Iunum* in *Ianum* hi commutarunt. Quapropter aerea sigilla, mulierem stolatam referentia, pateram & placentulas continentia, quae domi a mulieribus colebantur, ea qua viri Genios religione, Iunonum quidem simulacra sunt; sed ex his Iunonibus, quarum singulae singulis feminis praesidebant, & quas novo forte, sed prioris significationis vocabulo, Genias placuit nuncupare. At de his peculiari Dissertatione nobis alibi proposuimus pertractandum.

In sepulcris vero, ut inuimus, nunquam Genias Latini efformarunt: e contra passim Etrusci: nec in feminarum tantum casibus exprimendis; sed in virorum etiam usurparunt: qua cultus differentia praemoniti, Etrusca opera a Latinis segregamus. Mirum vero, quot formis illi Genias suas expresserint; modo enim secundae & faventes alumnos suos tuentur & fovent, ut in Museo Etrusco Tabula CXXIII. & in Dempsteriana Tabula XXV. in qua ipsa Genia fune coërcet monstrum illud, quod lupino capite e puteo prodiens, reliqua sui parte in illo occultitur, & armatum virum adgredi conatur, ceteris prostratis. Marmor istud, ignotae adhuc significationis, explicamus ex Pausaniae loco in Eliacorum posteriore Cap. vi. ubi Lybantis Genium describit, qui in Temessenses miserrime grassabatur: *Colore (ait) is fuit vehementer atro, omni que cetera specie maxime formidabilis: amictus, lupi pellis erat. Hunc ab Euthymo superatum, in mari se se praecipitem demersisse, memorant.* In hoc vero mar-

more lupinum illud tegumentum ita caput protegit, ut pro solido lupino capite a pictore delineatum sit.

Geniae istae, quae adeo obviae occurrunt in Etruscorum Cinerariis, frequenter malleo, hasta, & machaera instructae, sepulcri dignitatem tuentur, & condito cineri maiestatem & religionem conciliant. Horum exempla videre est in parergis Operis Dempsteriani, rursusque in Tabulis VII. & LXXXIV. At quandoque hae concitatae & furentes interfunt certaminibus, pugnatore excitant, imo & in necem impellunt: ex quibus clare desumitur utriusque Genii & boni & mali imagines in his faxis efformari solitas fuisse. Hinc est, quod doctissimi viri sub uno eodemque habitu, iisdemque lineamentis, & Genias & Furias designari subspicati sunt. In aliis demum sculpturis Geniae istae alia obeunt officia, quibus aut luctus exprimitur, aut reverentia conciliatur: vel denique proprium aliquod pietatis officium designatur, quibus suam cum mortuo coniunctionem, atque adfinitatem manifestissime exprimunt; ubi enim mortuos ipsos in Divos relatos esse credebant, subditos Genios in famulatu habere censuerunt, quorum intermedia potestate sacrificiorum officia susciperent, & faventes precantibus praesto essent.

C A P V T XV.

*Inscriptionum in Columellis adpositarum explicationes.
Operis conclusio.*

ARgumentum adscititiae divinitatis, quae nutu hominum mortuos occupabat, ingens quidem, varium ac perdifficile, qua veterum silentio, qua temporis diuturnitate involutum, vix paucis adtigimus, ut aliquid de usu Columellae nostrae sepulchralis delibaremus. Restat, ut ipsum marmor adlatum in Tab. XI. n. 1. aliquot observationibus prosequamur. Labet enim epigraphen, Etruscis litteris exaratam, explanare pro viribus, nec silentio praetermittere partem hanc domestici Cimelii potissimam planeque nobiliorem. Quod vero in lucubratiunculis Roncaliensibus, atque in Dissertatione de Columella Alfania mox adferenda indicavimus, haec opportune iterum in mentem revocamus, videlicet nihil in his inscribi consuevisse, nisi nomina mortuorum, atque ea, quibus ornabantur officia ac dignitates. Vox $\alpha\tau\iota\eta\iota\upsilon\tau$ -- $\tau\upsilon\tau\eta\iota\tau\alpha$ nomen defunctae feminae sonare puto. Macrobius Saturnal. Lib. I. Cap. X.

Ta-

Tanitium quendam memorat, cuius liberalitas in Accam Laurentiam nominis diuturnitatem ei comparavit. Vocum discrimen vix considerabile est in tantis Etrusci dialecti discriminibus, & pro multitudine regionum, earumque varietate.

Huic adfinia nomina *Turnasa*, *Tutui*, *Tutnal* suggerunt nobis monumenta Perusiae apud Marchionem de Pinna, & apud Dempsterum Tabula LIII. & Schedae V. C. Gabrielis Gabriellii. FASTI, 17288, in casu obliquo, ut puto, nomen patris est: quanquam ut plurimum, ubi feminarum nominibus adponitur, viri potius, quam patris solet indicare. Sic in Ollis sepulcri *Cuelniorum* Montis Aperti mentio fit mulieris, quae ex Metellorum gente prognata, in Cuelniam familiam connubio adscita, appellatur:

THANA : METLNE : CVELNE :

Et *Tirpsinia* illa *Caimlinio* nupta, in Cinerario apud Dempsterum Tabula LXXXVI. vocatur:

THANA : TIRPSINIA : CAIMLINIS .

& huiusmodi plura, quae in Epistolis Roncaliensibus expendi.

Fasti nomen 17288, apud Etruscos familiare fuit, & fortasse *Fausto* vel *Festo* Latinorum respondet: sic *Fastum*, *Rufum*, & *Fastum Sentinitatem*, & alios in Cinerariis observavimus; imo & *Faustolum* nutritorem Romuli suggerit nobis Romana Historia, quem in Tuscorum finibus satum ea aetate, qua Etruscorum opes tenebant Italiam universam, non multum difformi dialecto nuncupatum fuisse reor: atque inde fortasse Romani *fastos*, & *nefastos* cum ceteris religiosi ritus desumerunt; utrumque tamen, ut pleaque alia, a Graeco Φάω, quod est *dicere*, derivatum est. Si mavis *Fastum* nostrum *Festo* respondere, per facilem prothesin deduces ex eodem fonte, apud quem EETIAN est *festum diem celebrare*. In hoc vero marmore, praeter parentis nomen, aliud subsequitur, intermedia tantum particula contracta 83. VE, quam in Roncaliensibus Animadversionibus titulum aliquem officii vel dignitatis significare conieci. Proxime sequitur 83833A. ELCARE, cui titulus ille adtribuitur. In dedicatione veteris Etrusci simulacri, quod a nobis ibidem expensum est, nomen proprium ELCHINES deprehenditur. Ex duobus nominibus, quae feminam subsequuntur, primum ad patrem pertinet, postremum ad virum. Pervulgata est inscriptio CAECILIAE Q. CRETICI F. METELLAE CRASSI, & alia huiusmodi

trita

trita ac communia. Dictio $\nu\alpha\tau\alpha\alpha\alpha\iota\upsilon\upsilon\alpha$: *Aulevetru*, ni fallor, $\alpha\upsilon\alpha\eta\tau\pi\iota\epsilon$ Graecorum est, quae vox mulierem tibicinam, cuiusmodi Etrusci in sacris utebantur, ut marmora ostendunt, significat. Quod postremum succedit $\epsilon\tau\alpha\upsilon\upsilon\alpha$: *Erucal*, idem est, ac si dixeris *Iunonium*, sive aedem Iunonis. Eius superstitioni summe addictos fuisse Perusinos, e quorum finibus hoc marmor prodiit, evincit Appianus Alexandrinus Lib. V. de Bel. civ. ubi habetur, quod *Perusini Etrusco more Iunonem colebant*. $\kappa\alpha\lambda$: $\kappa\alpha\lambda$ vero $\kappa\alpha\lambda\iota\alpha\varsigma$ est, nempe *domus*, vox usurpata frequenter & pro templo, ut apud Plutarchum in Camillo, apud quem legitur $\kappa\alpha\lambda\iota\alpha\delta\alpha$ $\tau\omicron\upsilon\tau$ $\alpha\pi\epsilon\omicron\varsigma$, *templum Martis*. Haec dicendi forma Hebraeis quoque communis est, qui domum Dei pro templo frequenter sumunt: sic in Psalmo cxxxiii. vers. 1. *In atrii בית domus Dei nostri*: & Psal. cxxxiv. vers. 1. *Qui statis בבית in domo Domini*: & Hieremiae Cap. xix. vers. 14. *בית in atrio domus Domini*.

OPERIS CONCLUSIO

SIVE COROLLARIUM

*In quo plures Columellae sepulcrales vetustissimae,
Etruscis litteris insculptae, nunc primum
adferuntur & explicantur.*

Quantum debeamus Gorio viro doctissimo, qui Etruscorum monumentorum ingentem & cumulatissimam hanc feriem illustravit, & publico bono in lucem protulit, quoad vixero summis laudibus extollere minime definam. Nec dubito, quatuordecim ab hinc saeculis paene innumera Etruscae nationis monumenta, nullo vindice, effossa fuisse, quorum pretium quum ignoraretur, nec litterae intelligerentur, rudium hominum iniuria & oscitantia pessumdada, & frequenter in calcem redacta periere. Maximae huiusmodi iacturae & excidii testes mihi sunt disertissimi viri Comes Gabriel Gabriellus, & Felix Ciatius, qui Etruscae magnificentiae illustres reliquias, quae eorum aetate adhuc exstabant, ab oblivione atque interitu vindicata, litteris mandarunt: quae tamen hodie a nobis diligenter investigata, nec inventa,

venta, penitus intercidiſſe dolemus. Huiuſce interitus miſerandaeque cladis & ego ipſe teſtis ſum, qui annum agens decimum ſextum, quum Peruſiae ſtudioꝝ gratia commorarer, multa huiuſcemodi in hortulis ſuburbanis obſervavi, atque, iam tunc Genio meo in haec ſtudia prorumpente, deſcripſi: quae quidem hodie a me conquiſita, minime reperiri nunciatum eſt. Fortaſſe haud ultra aetatem noſtram, quae nunc frequenter effodiuntur Etruſca monumenta perdurarent, temporum calamitate, atque hominum odio mutuo decertante in his Philologicae eruditionis ſubſidiis evertendis, ni virorum doctoꝝ auxiliatrices manus adcederent, ac ruinae praefecto eſſent: quorum praefidio tanta eruditioni antiquariae, praefertim Etruſcae, adceſſio facta eſt, ad ea quae ad hoc tempus vel latuere, vel ignorata ſunt, excitatis ingeniiſ noſtris, ut redivivam Etruſcarum Antiquitatum ſcientiam, non ſine ſumma voluptate, in hac hodierna ſtudioꝝ luce ſpectamus. Gratias igitur ſolerti huius clariffimi Viri providentiae maximas rependent poſteri, quique impenſius hac tempeſtate colunt Antiquariam ſcientiam, omnigenae eruditionis theſaurum; nam quum heic conſtituiſſem, meiſque lucubrationibus finem impoſuiſſem, ad alias ſepulcrales Columellas, Etruſcis litteris inſculptas, ſacriſque Acheronticis dedicatas, de quibus hac ipſa occasione diſſeruiſmus, & non pauca patefecimus, illuſtrandas, licet multis diſtentum mei muneris curis, peramicem inlexit excitavitque, ne quid huic meo in Acherontica Etruſcorum monumenta Commentario deeſſet: praefertim vero, quum eruditae Vetuſtatis cultoribus ea penitus ignota, eorundemque in ſacris Manium Deoꝝ uſus plane a nemine antea inveſtigatus fuiſſet.

Sepulcralium Columellarum ſive Cipporum, agmen primum hi ducunt, qui aequis hinc inde faciebus adſurgunt in craſſioris tabulae ſpeciem ſuperne arcuatae: qui mos Latinorum uſitatiffimus poſtea fuit. Hi quoque religioſo in loco, in quo deſuncti corpus humabatur, inſigebantur: nec inde ſine piaculo dimoveri poterant. In his pariter, praeter nomina dumtaxat mortuoꝝ, interdum etiam eoꝝ officia & dignitates, nil aliud notabatur inſcribebaturque. Exordiamur a ſepulcralibus Cippis, quorum ſchemata habes in Tabula XIV. Hos e faucibus temporis eripuit egregius Antiquitatum ſcrutator Comes Gabrieliuſ, Patriciuſ Eugubinuſ, quos, quum ad Goriuſ mihi amiciffimuſ miſiſſem ex eiſ Schedis exſcriptos, ad me iterum Goriuſ remiſit, ut pleno huic Syntagmati adiungerem, additiſ nonnulliſ meiſ obſervationibuſ. In eo igitur Peruſino, qui in eadem Tabula XIV. num. 1. obtinet, ita ſcriptuſ eſt: *ααοιαμ vi*: hoc eſt: *In Maiker*.

Pertinet haec inscriptio ad gentem Iuliam, quae Perusiae & Tuderti magnopere claruit, quorum monumentis sub Imperatoribus Augustis nil in ea urbe frequentius. Hinc edocemur, gentem illam indigenam fuisse, non advenam, neque post Coloniae deductionem adscitam. De his tamen plura adnotavimus in Commentariis ad marmorae iusdem urbis. *Maicer* pro *Macer*, cuius cognominis significationem paene Etruscā esse, in iisdem Notis animadvertimus. In alio Cippo legitur:

HA+AT	hoc est <i>Tetan</i>
A+AT	<i>Teta</i>
QAJV+	<i>Tular</i>

In operculo Ossuarii cuiusdam, a Cl. Gabrielio descripti, legitur *Tetim*. Praeterea in Tabulis CXCII. CXCIII. CXCIV. & CXCV. Musei Etrusci occurrit nomen ANITAT: *Tetina*; alibi vero ATANITAT: *Tetinata*, & ex his plura similia, quae ad gentem *Tetiniā*, apud Etruscos, ut videtur, satis frequentem, videntur pertinere. Fortasse *Tetan* ex Titi praenomine corruptum est, quod etiam frequenter in plures inflexum reperitur, ut *Tetum* pro *Teito*, & *Tito* dicerent. Itaque *Tetum*, *Teti* filium, *Tullum* in hac Etrusca inscriptione deprehendo. Legimus *Tular Ramnal*, sive *Tullum Ramnetem* in saxo sepulchrali in Dissertatione Praestantissimi Bonarrotii apud Dempsterum §. 44. pag. 95. pariterque in altera inscriptione, quam in rupe exscisam primus omnium notavit, pervulgavitque Cosmus de Arena in Historia Marchionum Tusciae pag. 10. & Bonarrotius loco superscripto retulit, quae haec habet:

AT. 217. A. 1M. QAJV+	<i>Tular. Mp. A. Vis. VI.</i>
12QAVD .VA	<i>Au. Kurkli.</i>

Notanda est hoc loci nota compendiaria *Mp.* quae forte idem significat, quod apud Latinos *Marcipor*. Litera *A* solitaria ex his, quae alibi demonstravimus, officium indicat *Aulemi*. *Vis* plerumque a *vis*, & a *vils*, & ab *vene*, significat *vivere* apud Etruscos: & ei voci plerumque subnectuntur notae annorum numerales. *Aulemius Kurklus*, sive *Curculus*, *Corculus*, ille fortasse est, qui sepulturae officium praestitit memorato superius Tullo. Optimum factū visum est Cl. Gorio hunc ipsum ingentem lapidem adferre in eadem Tab. XIV. num. 111. tum etiam quia ipse vidit, mensusque est, & existat in praediis Amplissimi Senatoris Ferrantis Capponii, Comititis & Equi-

Equitis, Patricii Florentini. Locus, in quo ingens hoc saxum tantum e rupe excisum ad hoc tempus perennat, litteris tamen hodie aliquantulum labefactatis & fatiscentibus, est fere in vertice praealti collis, non vero ad eius crepidinem, ut notat Cosmus de Arena, in Paroecia S. Andreae ad Morgianum in Plebanatu Antellae (qui quidem locus adpellatur vulgo *Bosco di Marcignano*) Romanos pedes fere xv. aequat longitudine sua: altitudine vero Romanos pedes fere vi. Porro litterae uncias sex eiusdem pedis altitudine adaequant. Vidit etiam, & accuratam huius saxi descriptionem dedit Gorio nostro V. C. Bindus Simon Perutius, Patricius Florentinus, & Academicus Etruscus, ut idem Gorius me monuit. Insigne hoc vetustatis monumentum, quod in hac Acheronticorum lapidum rie locum haud inutiliter habere potest, diligenter ex archetypo delineatum habes in Tabula XV. num. 11.

In Nobilium Gaddiorum Hortis Florentiae alter Cippus reperitur ex arenario lapide, cuius ulus frequentior apud Faesulanos; hac quidem inscriptione insignitus, ut vides in eadem Tab. XV. num. 1.

IVQVAM. 9AJV†

J. MANI21A1. VA

J. M1N2QV3. A

*Tular Mourui.**Au. Papsinam. L**A. Cursnim. L*

Iterum heic occurrit nomen seu agnomen *Tulli*; apud Latinos enim *Tullius* gentis nomen est, in plurima cognomina distinctum *Montanorum*, *Longorum* &c. *Tullus* vero cognomen est, ut in *Metellia*: quinimo praenomen est, ominis causa dictum, quasi *tollendus*, o litera in v converfa, ut adnotat Sigonius. An vero 9AJV† *Tular* hoc nostrum uni potius, quam alteritribuendum sit, prorsus nescio; quum inflexiones Etruscorum nominum adhuc penitus lateant: praecipue cum subsequatur ..IVQVAM: *Mouruius*, quod reponendum sit, nec ne, inter nomina vel inter cognomina, ignoramus; vehementior tamen subscipio nos urget, ut nomen familiae iudicemus, *Tular* vero praenomen; subsequuntur enim praenomina & cognomina duorum liberorum, qui tumultum patri extruxerunt, intermisso familiae nomine, quod etiam Latini in more positum habuerunt, ut sensus huiusce exumiae inscriptionis sit:

TVLLO MVRVIO

AVLVS PAPSINA FILIVS

AVLVS CVRSNIMVS FILIVS

Nota illa singularis *l. liberum* seu *filium* apud Etruscos designat, ut alibi observabam, argumento exemploque inscriptionis Pilaurensis, & aliarum insuper Etruscarum. Inter praenomina vero *av* & *a*, quae in uno lapide occurrunt, discrimen aliquod intercedere existimo, sicut in Latinis praenominebus *t* & *ti* *Titi* & *Tiberii*, quae ab ipso usu, discriminis causa, introducta sunt. Etrusca monumenta habent. *JA.VA.VA Av. Aul.* & *IMAJVA Aulemi*: quae forte unum idemque significant Magistratum officium ac dignitatem: ubi vero *a* solitaria occurrit, fortasse simplex praenomen est. At haec indicasse sufficiat, ut viri docti diligenti studio ac meditatione difficultatem hanc feliciter superent.

His expositis, ecce iterum Cl. Gorius per epistolam me monet, alias non paucas adhuc extare, a se vel inventas vel conquisitas, conditasque in Museo suo Columellas sepulcrales: rogatque ut de his quid ego sentiam, & quae senserim, cito citius declararem: cui quidem amicissimi viri officio ut morem geram, quid de illis censeam lubentissime proferam. Exhibetur in Tabula XVI. num. 1. summa columnae pars, quae in sphaeram definit. Hanc ipse Gorius vidit, descripsitque Clusii apud Nobiles Puccios: idemque me monuit, huic similes, sed sine inscriptione, & quidem non paucas, columellas se vidisse Volaterris, ex Etruscis Hypogaeis nuper erutas: itemque alias se observasse referentes ovum bali impositum, vel etiam ad metae speciem e marmore tophaceo excisas. In Clusina igitur inscriptionem Etruscam sphaere insculptam, ita interpretor:

: JAHC9AT HON AZAAT: OA

Atb: Parvasa Atbn Tarknal:

Vox *Tarknal* five *Tarcnal* in aliis monumentis: *JAHC9AV: Varknal* est, ut in marmoreo Perusino Cinerario, relato inter pa-
rerga Dempsteriana Tom. I. pag. 102. scriptumque in eo est:

: JAHC9AV. ITANIITCZ. ITZAB

Fasti. Suntinati. Varcenal:

In alio Cinerario apud Felicem Ciattium Perusiae Etruscae Lib. I. pag. 33. legitur:

• JAHC9AV 91E. AJAO. M9A1999V. 109AV

Larbi Turriarm Thale Eir Valklan.

At in Museo Etrusco Tabula CXLIX. in Vrna Perusina, quae exstat in aedibus Nobilium Crispoldiorum, inscriptio ita se habet:

HAFA : AFUNCI : VARNAL

Hafa : Afunci : Varnal

Vtri tamen lectioni fidendum sit, plane nescio: unum vero pro certo hinc desumimus, Etruscam linguam vel pluribus dialectis abundasse, vel caute pedem figendum esse, nec omnino pictoribus sculptoribusque, qui haec monumenta exararunt, utpote minus cultis viris in tota republica, credendum esse: neque tanquam arcanum aliquid censendas eas voces, in quibus frequentissimae vocalium omissiones eas plerumque minime effabiles reddunt. Illud vero circa huius vocis significationem notandum est, eam semper in fine sepulcralium epitaphiorum reperiri, quod etiam in hac Clusina observatur: eiusque in *VA* al definitiam genitivi casus indicium esse, non semel in meis Roncaliensibus Epistolis perspicue ostendi. Forte *Varna* Etruscorum, Latinorum *Vernae* respondet, quod expendent viri eruditi. Haec tamen praemisimus, ut in medium adlatis exemplis statueremus, inscriptionem hanc Clusinam inter sepulcrales recensendam esse.

Particula compendiaria *OA*: *Arb*, Etrusci praenominis, sive nominis magis noti indicium est. Vrna inter parerga Dempsteriana Tom. I. pag. 235. habet: *VITA*: *Atiu*: & in Tabula LXXXII. num. 2. item legitur: *VITA*: *Atiu*: ita quoque in Tab. LI. rursus: *AIATA*: *Atiae* in Tab. LXXXV. num. 2. quae & ad *Attiam* familiam commodè referri possunt. Rursus in Tabula LXXX. inter nomina legitur: *VAIVOA*: *Arbunial*, quod forte spectat ad *Antoniam*. Sed ne longius a Clusio, regali Etruscorum sede, in qua praeclarum hoc monumentum erutum fuisse constat, longius abscedamus, alterum exemplum proferamus ex alio Cinerario, quod olim in ea civitate exstabat ad Divae Multiolae, & Iustri aquae continendae inserviebat, uti Schedae Gabriellianae testantur.

ARINA NITAT INTINIA AINTAT: OA

Arb : Tetnia Arntni Tetin Alisa.

Ex quibus intelligimus, quod in eo Cinerario sepulta fuerit *Arbia Tetinia* filia *Arntbalis Tetinii* bonae memoriae. *Arntbal* vero militare officium fuisse conieci in iisdem Roncaliensibus. Heic vero non inverisimili coniectura indicatam observamus *Arbiam Tavaşam*, *Arbii*

Vernam, ex illis, quae in familiam quodammodo adscitae, communi nomine donabantur, eoque utebantur, ut Romanorum liberti confueverunt.

Omnium maxima in eadem Tabula XV. num. 1. nunc primum prodit marmorea Columna, quae Romanos pedes septem excedit, quamque sepulcralem esse minime dubitandum est. Exstat haec in Museo Goriano, ex dono Nobilissimi Ornatissimique Viri Ioannis Altoviti Patricii Florentini: cuius epigraphe, quae *Βουρποφεδδὸν* exprimit, quum aliquot in locis iniuria vetustatis labefactata sit, ope autographarum Schedarum Cl. Ioannis Baptistae Donii, qui eam octoginta fere ab hinc annis in Aedibus Nobilium Valoriorum excrisperat, integritati suae restituta a Gorio est.

ΑΙΥΑΥ ΑΥΥ ΑΥΜΕΝΙΑ ΑΥΜΑ 11 ΙΗΑ
ΕΙΒΙΩΙ ΙΙΙΙΙΙΙΙ

Vbi pp Annia Vilempna Lua Lrupa Viriami.

Voces in saxo minime distinctas, quae nota est maximae remotaeque vetustatis, seiunxi, fretus auctoritate & exemplo aliarum veterum Etruscarum inscriptionum, in quibus nonnullae ex iis, quae heic observantur minimo discrimine occurrunt. Praenomen aut nomen est ΙΗΑ: *Vbi* seu *Vei*. Famosa illa Vrna Perusina, cuius ferale emblemata superius explicavi Cap. xiv. pag. 59. quae adfertur in Dempsteriano Opere Tabula XXV. haec habet:

ΥΑΙΟΝΡΑ : ΜΙΡΑΑ : ΜΑΝΤ : ΙΑΑ

Vei : Tnem : Vesim : Armbial

Rurfus in eadem Tabula XV. num. 11. Cippus sepulcralis, planis faciebus arcuatus, quem nobis servavit Clarissimi Bonarrotii diligentia in suis Schedis, e quibus autographum ipsum accepit Gorius, exstabat ante annum MDCC. prope Panzanum Etruriae oppidum ad duo millia, in loco nuncupato *Muro a Sala*; sed hominum incuria, qui invenerunt, paullo post in substructionibus iterum sepultus, ut ferunt, hodie non exstat. In eo haec adnotata Etruscis litteris, cuius voces tria puncta, quod notatu dignum, dispescunt ac distinguunt:

ΥΑΥΚ ΜΕΜΜΑΥΑ : ΜΑΝΙΑΡΑ : ΜΥΡΑΙΥΜ

Hoc est: *Mi Larum Arianam Anammem Clan.*

Formula *Mi*: *Mi*, heic quoque observanda in principio inscriptionis, quae, ut in Roncaliensibus (quas emendatiores auctioresque tradam edendas: & hoc munus sibi postulat noster Gorius) dictum est, consecrationem & dedicationem designat. At vero *Mi Larum* idem mihi significat ac *Sacrum Laribus* seu *Manibus*. Nomen *Arianam* proprium videtur, quod Latinorum *Ariis* respondet. *Anammem* Latine *Anemium* diceremus. In Ollis Montis Aperti occurrit titulus: *Larib Keenle Fulnal Velia Anam*. Rursus in sepulchrali Cippo, qui anaglypho ornatur apud Dempsterum Tabula LXXII. num. 2. *Laribi Ammem* scriptum est, de quo infra iterum sermo. Vox *Clan* sollemnis est in fine aliarum Inscriptionum, quas vide in Museo Etrusco Tabula CXXXVI. & apud Dempsterum LXVIII. cuius tamen sensum prodere in promptu non est.

Geminata littera *tt*. *pp* ad formularum compendia, sive notas pertinet: & *LL* Latinarum Inscriptionum respondet: & *Larbis* seu *Lartis Leiberum*, nempe *filium* exprimit, uti fortasse non feliciter alibi explicavi. Nomen proprium est: *αιιμα*: & ad *Anniam* familiam referri debet, quo nil notius ac frequentius in Latinis vetustis sepulchris: *αιιμανια*: *Vilempna* cognominis vicem locumque tenere coniicio. De vocula *ανν* *lua*, quae sequitur, quid dicam, in promptu non est. De *αννα*: *loupa* vero, quae *νιν* in plerique Etruscis Cinerariis legitur, non abs re coniici potest *sepulcrum* indicare, ut in meis Roncaliensibus adlatis exemplis monui. Postrema vox superest *αιιμαια*: *Viriami*, quod nomen pariter proprium sonare videtur. Antequam Acheronticum hoc saxum, multis nominibus insigne, missum faciamus, illud, quod supra tetigeram, adnotandum est, postremam illam vocem *βουστροφεδον*, more nempe bovis aratoris scriptam esse, quem in aliis quoque Etruscis monumentis alibi observavi. In Latinis vero lapidibus vix antiquissimi huiusce usus exemplum invenies, nisi forte in uno ex illis cxxv. pervetustis Vasculis inscriptis, quae elapsis annis in Vineae S. Caesarii Romae effossa atque inventa sunt, quae quidem elegantissimo Commentario illustravit Vir Clarissimus aequae ac Religiosissimus P. Ioannes Franciscus Baldinius: quaeque edita sunt in Vol. III. Dissertationum Academicorum Etruscorum Cortonensium. Inter ea haec sub num. lxx. inscriptio occurrit:

C A C I L I A
ΑΙΙΑ . Α . Δ . Κ . ΙΑΗ .
ΑΙΙΙΙΙΙΙ

Quae

Quae postrema vox pro Etrusca in Latino monumento facile sumi posset, nisi compertum haberemus in ea contineri idem nomen *Caeciliae*, quod deorsum e contrario, converso Vasculo, repetitum est. His saxis explicatis, ad alia, quae pariter nunc primum in lucem prodeunt cura & studio Cl. Gorii, gradum faciamus.

Succedit num. iv. altera perelegans marmorea Columella, superne coronata, cui merito illud, quod notat Plinius, aptari posse videtur: Coronas nempe antiquitus ornamentum fuisse Sepulcrorum & Manium. Huic altera num. v. omnino similis est, sed absque epigraphe. Ioannes Targionius, Medicus Florentinus, & Magliabechianae Bibliothecae Praefectus, Vir Clarissimus, Gorio narravit, se finitima circa Volaterras & Pisas loca perflantem observasse duas columellas, super defunctorum tumulos antiquitus erigi solitas, quarum unam vidit inscriptam fuisse, alteram puram; nam his in locis frequenter duae in hanc formam sculptae columellae effodiuntur: hae vero exstant in Goriano Museo, ex agro Volaterrano transportatae, curante humanissimo Viro Martino Gottio, Parocho Ecclesiae S. Michaelis, cuius locus dicitur *a Celli*, qui distat Volaterris millia passuum novem, nec longe a Pisis abest. Breviuscula eius inscriptio Etrusca haec continet:

MEMISV JAIOTPA IM *Mi Arntbial Vsmem.*

De particula IM: *Mi*, quae initio occurrit, atque officio *Arntbial*, nonnulla superius observavimus. Etruscae linguae adnotanda est indoles, quae nomina propria in MA: *em* libenter inflectit ac declinat; ut *Lartbi Annem. Vkem. Kuelnem. Aulem. Afatem.* & huiusmodi plura. Huc spectat alia Vrna, quae pariter aquae lustralis usui addicta Clusii spectabatur in sacra Aede Corporis Christi, quam profero ex Schedis autographis Cl. Gabriellii, Patricii Eugubini.

JANITIV. MVJAV. INVQTAT. IAA

Veī . Tetrūni . Veluum . Virinal

Veīia legebatur in alia Clusina ad D. Mustiolaē, ex eodem MS. Codice Gabriellio, hisce litteris:

AAJITV. ITIT. JAA. AIIAT

Veīia . Vel . Titi . Vipusa .

Vtrumque sepulcrum ad *Veiam* familiam pertinuisse videtur, quae
a *Veīs*

a Veiiis urbe eiusdem nominis adpellationem mutuata est : quod Etruscis quoque solemne fuit , uti exemplis *Vtinatum* , *Sentinatum* , ac *Petinatum* in Roncaliensibus comprobavi .

Ecce in Tabula XVI. alias huiusmodi Etruscas lauticias exhibet amicus meus Gorius , auspice Nobilissimo Eruditissimoque Viro Ioanne Antonio Peccio , Patricio Senensi , ex Equestris Ordine D. Stephani , de patriis Antiquitatibus , quas collegit & illustravit , optime merito , qui ad Gorium misit Acheronticos duos lapides a se accuratissime delineatos , cum reliquis Vrbis Etruscis ad Montem Apertum inventis in praediis Nobb. Tommasiorum effossis anno MDCCXXVIII. quae eiusdem Tabulae XVII. ream implent , quorum omnium monumentorum dilucidatio exhibenda a me est ob argumenti adfinitatem .

In Cippo lapideo adlato num. I. praecedit littera M , cuius officium incompertum mihi esset , ni dudum in votivis Etruscis Inscriptionibusprehendissem notam hanc compendiarium initium esse formulae dedicationis , atque *donum* designare . Secunda littera s litterae L , cui valde similis est , nisi quod superne paullulum retrorsum arcuatur , vices gerit , & voci *Ἰαλ* *Larib* initium praebet , quam quidem ad formulam pertinere satis abunde monstravi . Etrusci enim *Laribus* , seu *Lartibus* haec marmora inscribebant , ut Latini *Diis Manibus* . Post litteras *Lar* , sequitur nota q , quae Latinorum R aequivalet . In casu vero nostro , quod dilucidius expendemus ad inscriptionem in hac Tabula adlatam num. III. exprimit Etruscum O , sive Latinum TH. nam ex litterae orbiculo hasta per oscitantiam inferne producta est . Sequuntur elementa quaedam , quae forte in saxo fugientia , nihil hodie exprimunt . Succedunt his haec nomina : AMVM V>QVM : hoc est , *Murcu* , *Numa* . An vero *Murcum* pro *Marcum* heic exprefferit quadratarius , seu potius ad *Murciam* gentem hoc monumentum pertineat , incertum mihi est . Vnum id in votis habeo , & summopere efflagito , ut Etrusca omnia marmora scripta in unum conferantur , & in lucem producantur , quod ut sperare lubet , Gorius huiusmodi curarum cupidissimus , aliquando publico bono praestabit , addita locorum notitia , e quibus eruta sunt , ut familiarum Etruscarum origines & stemmata , quadam veluti collatione facta , proferantur : quod multum ad Etruscae linguae intelligentiam conferre potest , ne in nudis mortuorum nominibus significationes a veritate alienas perquiramus , ut in Inscriptionibus familiae *Vesiae* Perusinarum contigit .

In Cippo adlato in eadem Tabula XVII. num. II. praecedit
con-

consueta formula *Laris*, anteposita lineola omnino otiosa, facile ob faxi vitium. Inscriptiones plerumque habent integrum *IOQAA Larthi* in casu dandi, *Diis Mamibus*: at sub alia quoque desinentia reperiri hanc vocem in Roncaliensibus animadverti: quam varietatem diversis Etruscae linguae dialectistribuendam puto, variis etiam eiusdem nominis declinationibus sive inflexionibus; demum imperitiae sculptorum, qui non raro, utpote rudes & indocti, errare solent: quod etiam cum Graeca tum Latina marmora inscripta testantur. Non enim defuncto homine ad eius nomen monumentis inscribendum Haruspices, aut didascalos accersitos puto, sed servulos, quorum manu adhibito atramento, vel graphio, sive imperiti sculptoris festinantis opificio, eorum nomina in sepulcris scribebantur. Hinc multiplex, atque immensa illa characterum Etruscorum varietas & licentia exorta videtur, quae etiam in vetustis Romanorum epitaphiis, accedente etiam temporum fluxu ac varietate, observatur. Eapropter intermedias in hoc saxo voces, veluti desperatae lectionis, missas facio, una tantum postrema: *AMAMAM*: *Anamim* expensa, quam inter nomina propria ablegandam esse censeo. Legitur: *MAAMAM*: *Anammem*: in Cippo adlato in Tabula XVI. num. 111. & in alio, quem vide in eadem Tabula XVI. num. 111. legitur: *AMMA*: quae nomina huic nostro consona sunt.

Olla fictilis, quae in eadem Tabula XVII. exhibetur num. 111. non paucis scripturae mendis exarata, vix legi posset, ni scriptoris eiusdem perversam scribendi rationem beneficio collationis comperissemus. Siquidem *AMMA* *Rana* pro *AMMA* *Thana* epigraphi sculptor praemisit, feminarum nempe Etruscarum communem titulum in reliquis obvium; atque heic idem recurrit sphalma, de quo supra monuimus, productam nempe fuisse in orbiculo Etruscae *o* hastulam, ut *ii*, quibus vocis significatio incomperta est, libentius *x* pro *th* legendum credant. Vox, quae subsequitur, nomen familiae exprimit, quod minime pronunciari potest ob intermissas, sive interpolatas a scriptore aliquot litteras, quas accuratius incidit in eodem nomine in fine tertiae lineae, nempe: *AMMAVVI*. In prima enim linea *Δ* pro *iv vi* notavit; est enim trigonus ex littera *v* & *i* subiecta, veluti nexus, sive ad scripturae facilitatem, sive ad pugilli lapsum referas, ita compactus. Littera *x* facile expressa pro *»*: quibus suppletis, legi facile poterit *Thana Vikukne*, sive *Vicucne*, cui altera *Vicucna*, quae inferius scripta legitur, titulum fortasse posuit. Secundae lineae sensus nemo nisi Oedipus aperiet, quum pronunciari minime possit: in tertia

vero

vero ante vocem *Vicuna*, lunulae illae inverfae minime novae sunt, quum occurrant & in alia inscriptione sepulcrali Musei Etrusci Tom. I. Tabula CLXX. atque aliis in monumentis, quae in Roncaliensibus meis expendi; at in scriptura hac deficit lineola illa recta, cui lunula in ceteris superponitur: ad Alphabetum vero Etruscum non pertinet, sed ad notas numerales. In extrema linea nil notandum superest nisi *VAANI*: *Naaui*, repetita Etrusco more vocali, ad emphasin pronuntiationi conciliandam. Plurimi tamen faciendum esse hoc monumentum, opportune mihi suggestit laudatus Gorius; quum & in Etruria interiore ita expressum ∇ , nempe α cernamus, ut in Capuanis numis & scriptis monumentis nuper observavit Vir doctissimus Mazochius, qui ea refert in Dissertatione sua in Tom. IV. inter reliquas Academicorum Etruscorum Cortonensium, & Celeber. Marchio Maffius in suo Alphabeto recensuit. Vtrum vero ad *Navios*, seu *Naevios*, aut *Nautios*, Etruscas familias, haec dictio pertineat, adfirmare minime ausim.

Ad quartum eiusdem Tabulae XVII. monumentum gradum facio, in quo, ut in ceteris, littera η pro $\tau\eta$ usurpatur; legitur enim *VIAV*: *Lriu*, vox nihili, quae compendiaria est vocis: *VIOVAN*: *Larthiu*, pro qua aliquando solum: *OQAV*. & *IOQAV* scripserunt, ut videre est in Museo Etrusco Tom. I. Tab. CXCI. & CXCIII. & apud Dempsterum Tab. LIII. LIV. LXXXIII. & LXXXIV. Ea vox, quae sequitur, nempe: *AVANI*, ni fallor, indicat defuncti familiam, nimirum *Vinariam*, seu *Vinasiam*; nam *s* & *r* mutuo commutatas docet Quintilianus Instit. Lib. I. Cap. iv. & Lib. X. Cap. x. ut pro *ara* dixerint *asa*, & pro *aurum*, *ausom*, &c. Postremam voculam missam facio utpote explicatu difficillimam.

Vrna num. v. adlata *Larthi Seunei* inscripta est, usurpata rhombi figura pro littera η . hoc est *r*, quam mox in trigonum deformavit scriptor in voce, quae initio secundae lineae sequitur, *Arnta*, quam pro *Arntia* pariter exaravit, hoc est *Arntial*: qua voce militare munus & dignitatem indicari alibi praemonui. Eadem littera *r*, vario insuper circuitu inscripta est in postrema voce *Rskefa*. In Vrna cineraria apud Dempsterum Tabula XLIV. num. 2. eadem vox inscriptionem claudit, sive alia sit parum ab hac diversa; sic enim habet:

AVAVO AVANVS AOQAV

Lartha Fumese Thresa

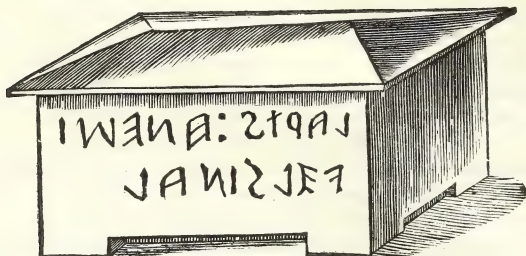
Haec nota $\circ$. $\tau\eta$. quae varia forma scripta est, adnotanda & in altera Vrnula cineraria, relata in hac ipsa Tabula XVII. num. vi. quam

K

alibi

alibi haud ita scriptam > inuenies, quam fortasse sculptor < ita exprimere debebat. At qui nam erit, cui non volupe sit legere in hac inscriptiuncula illustre *Architae* nomen inter Etruscos familiare? Videtur enim: *IANIAD*: *Camei*, sive *Caio*: *MANA*. *IANIAXA*: *Architae Anemio* positum fuisse monumentum. *Anemios* plures in Etruscorum monumentis inuenio, & video in Notis Musei Etrusci Tom. I. pag. 410. ubi Cinerarium, quod subiicimus, in Cortonenfi Agro effossum, adfertur cum hac epigraphe: *Larts Anemi Velsinal*, sive *Felsinal*.

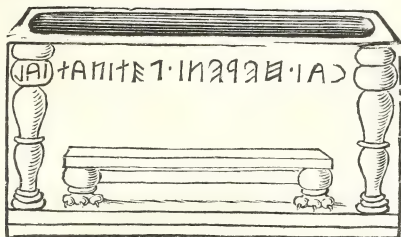
Anemios quoque reperio in Ollis sepulcralibus Montis Aperti, & in Tabula CXLI. Musei Etrusci. Heic vero cognominis locum gerere puto. Quem vero *Caium* & *Caia*m Latini dixerunt, Etrusci quandoque *Cainium* & *Cainiam*, ni fallor, pronunciarunt, ut in Museo Etrusco Tom. I. Tabula CLVII. in Vrna fictili Musei Buccelliani. *Caini* quoque videre est scriptum in Vrna fictili, effossa in Agro Senensi, quae exhibetur in Dempsteriano Opere Tabula LV. cum hac epigraphe:

02 IANIAD 4IV1MVI: AINAO

Tbania: *Iumpuit Caini Stb*

quibus adde marmoreum Cinerarium nuperrime Politiani effossum, quod exhibet Tabula XIV. num. IV. in quo scriptum defunctae nomen *ANIAO AIT2AB Fastia Came*. Non ambigo tamen, *Caio*s & *Caia*s frequentissime apud eosdem Etruscos occurrere, ut ostendit Cinerarium, quod Perusiae exstat in Museo Vinciolio, adlatum in eadem Tabula num. III. in quo: *AIO22V4 AIAO: Caia Rusuria* legitur. His adde exemplum alterum, quod occurrit in
fictili

fiatili Vrna litteris ex atramento pictis, quae adservatur, teste Gori-
rio, Florentiae in Museo Cerretanio, cuius schema perlubet adferre.

Cai, nempe *Caii* praenomen praefert defunctus ex Herennia Familia, quae ex Etruria originem habuit: quae etiam cognomen ex ea suscepit, uti vetusta marmora testantur, in quibus Q. HERENNIVS ETRVSCVS MESSIVS DECIVS CAES. eiusque mater HERENNIA ETRVSCILLA legitur. Alia etiam Etrusci praenominis *Caii* occurrunt in Etruscis sepulcris exempla, quae in meis Roncaliensibus cumulate adnotavi. Id forte apud ipsos factum est, quum corruptis paullatim moribus, atque ipsa lingua in Latinam abeunte, nomina sua ac praenomina victoris Populi more conformarunt. Huius autem vocis originem ex primaevae linguae fontibus in Etruscam descendisse, ibidem ostendi. At diutius, quam optaveram, a proposito diverti; sed aliter vix fieri poterat in re tam multiplici, tamque secum coniuncta.

His ea qua potui diligentia elucidatis, alios sepulcrales Etrusco-
rum Cippos, anaglypho opere exsculptos, expendendos superesse, manu de tabula iam dimota, peramice monuit V. C. Gori-
us, de hisce antiquitatibus praeclare meritis. Pauci hi sunt, sed eorum, quos
meis lucubrationibus illustrare conatus sum, augment quammaxime
numerus & pretium, & inter Acheronticos recensendi videntur.
Principem obtinet locum Cippus ille Etruscus, quem in lucem
primus omnium protulit Cl. Senator Bonarrotius in Dempsteriano
Opere Tabula LXXII. num. 2. quique in eius aedibus exstat,
olim Faesulis antiquissima Etruriae urbe effossus, constatque e lapi-
de arenario, cuius in eo loco maxima copia est. Hunc ipsum iterum
exhibet Tabula XVIII. num. 1. in hoc Opere adlata. Cippus al-
ter eidem sociatus num. 11. constat e lapide tophaceo, & Vola-
terris spectatur in Aedibus Nobb. Maffei-orum, cuius inscriptionem
mancam & mendosam apud Dempsterum, idem Gori-
us quum-

Volaterris esset, & Etrusca monumenta peruestigaret, ad archetypi fidem restituit, curante ac favente Hippolyto Cigna, ut mox patebit. Defunctorum virorum imagines, quorum nomina indicant inscriptiones, in his expressas esse militari habitu, minime dubitandum est; quare eorum quoque dignitas summopere augetur. Scio, viros doctos suspicatos esse, imagines hasce Martem referre; quum eodem fere cultu essent antiquissima illa Martis ex aere simulacra Tuscanico opificio conflata: quam quidem opinionem nunquam impugnare ausim, prohibente nimirum, qua auctorum existimatione, qua ipsa rei perobscurae incertitudine. Si tamen ulteriori coniecturae locus superest, suspicari probabilius quis posset Ducum aut Magnatum, quos militaris auctoritas spectabiliores reddidit, imagines hisce sepulcralibus Cippis insculptas: quod quidem duplici ratione poterit comprobari: ex figura nempe eorumdem lapidum, quae in sepulcralibus obvia est; in sacris vero monumentis omnino ignota: praecipue, quum in altera harum sculpturarum Militis figura vitem centurionalem, aliqua sui parte frondentem, manu teneat: quo quidem argumento fretus; alibi coniecturis adsecutus sum, hoc militiae insigne Romanis Centurionibus solemnissimum, ab Etruscis, ut pleraque alia, acceptum fuisse; quapropter, ubi Etruscorum Vasculorum picturas explicare mihi contigit, imagines illas virorum, qui huiusmodi bacillis mediocriter incurvis innituntur, pro Centurionibus, seu ceteris hominibus praestantioribus militiae gradibus insignitis, accipiendos esse duxi. Quam opinionem meam, quum Cl. Gorio exponerem, is alterum Cippum prope Faefulas item effossum anno circiter MDC. in praedio Nobilium Carliniorum mihi contemplandum proposuit, in quo Militem dubio procul expressum esse armis insignem videmus in eadem Tabula XVII. num. III. Periiit, ut remur, inscriptio Etrusca, quum Cippus inferius fractus sit. Licet autem hic antiquitatem Cippi, cum Faefulani tum Volaterrani superius editi, non aequet, sed ad sequiora tempora referendus sit; tamen Etruscum opus redolere, nemo est qui non videat, praesertim ex ornatu illo fastigii Tuscanici, qui simpliciiori praearum aetatum cultui successit.

Adcedunt alia rationum momenta, ipsa nempe scripturae significatio, qua defuncti nomen sepulcrali consueta formula exprimitur; nam Faefulanus Cippus haec habet: МАММА:ІОQЯV: hoc est: *Larbi Ammem*: quasi *Larbi* seu *Larti Ammemio*. In alio Cippo apud Bonarrotium in Appendice §. XLIV. legitur: МАММАНА: *Anammem*: forte *Anemiae* gentis nomen apud Etruscis insignis. Hic vero Cippus ad *Ammemium*, sive A. MEMMIUM pertinet, omissa inter-

terpunctione. In altero vero Volaterrano huiusmodi epigraphae sculpta est, quae nunc primum accuratius integriusque exhibetur, nempe

ΑΙ ΜΑΝΙΑΙΣ ΤΙΤΙΣ ΤΙΤΙΣ ΤΙΤΙΣ ΤΙΤΙΣ ΤΙΤΙΣ ΤΙΤΙΣ

Mi Amem Titu ..... Vebse Vlenike.

& fortasse *M. Titio*, ex gente *Titia*, dedicatum fuisse Cippum deducimus: in qua quidem epigraphae priora duo tantum vocabula superius explicata intelligo, nempe *Mi*, quae indicant, *Sacrum Manibus Titu*, sive *Titi*. Vox: ΜΑΝΙΑΙΣ: *Mi Amem* bis occurrit in Etruscis sepulchralibus titulis: primo in ara illa rotunda, quae apud Dempsterum producta est in Tabula XLVI. in qua, praecedentibus lictoribus, vir armatus virum togatum excipit, cuius inscriptio incipit: ΔΑΟΝΔΙΑ ΑΙΑΝΙΣ: *Minana Arntbar*: quae quidem postrema vox officium militare designat, ut alibi patefeci. Iterum ea dictio occurrit in Inscriptione illa, quae in abside Cryptae Cornetanae nuper detecta est, in qua circa finem legitur: ΤΙΤΙΣ: *lupu*, quod *sepulcrum* indicat, ut alibi pariter non uno in loco ostendi. An vero *Miaana*, *Miamu* sit a μῦεω *initiare*, unde μῦσις, *Initiatus*, sive *Sacerdos*, nondum affirmare datum est. Ex his Cippis ornatis defunctorum imaginibus originem duxisse arbitror stacuas sepulchris impositas, quae honoris gratia viris de republica meritis Romani ab Etruscis edocti erigere ac ponere consueverunt, teste Plinio Hist. Nat. Lib. xxxv. Cap. ii. cuius etiam honoris frequens mentio in Romanorum monumentis. Reliquam Etruscae inscriptionis partem, quae fortasse defuncti viri officium indicat, utpote temporis edacitate corruptam, quum irriti conatus nostri sint, praetermittimus.

Primum igitur, ut vela colligam, antiquissimis temporibus usus apud Etruscos invaluit, super defunctorum humata corpora simplices ac rudes Columellas statuere, praenotato in his defuncti nomine, atque etiam interdum eius dignitate sive officio. Positas etiam duplices sepulchrales columnas in defunctorum honorem, superius adnotatum est, quarum una ornata inscriptione, altera vero vacua & simplex, quae humi defigebantur, uti verisimile est ad caput una, altera ad pedes, quo pariter ritu religiosus sepulchri locus, ut arbitror, declarabatur. Subsecutis postea temporibus antiquis plane, usum inolevisse arbitror ponendi Cippos planam utrimque facie in palae superne rotundae speciem, addita & in his epigraphae Etruscae, qui etiam humi infigebantur, & Diis Manibus sacris caerimoniis dedicabantur. Mox etiam ad maiorem defuncti dignitatem & decus, aeternamque posterorum memoriam

eorumdem defunctorum imagines in iisdem Cippis insculpti confueſſe crediderim, quem morem priſci Romani ſecuti ſunt. Poſt hos Cippos defuncti imagine ornatos, conſecutis ſeculis, alii quoque locum ſuum habuere cum imaginibus defunctorum, qui uti convivari & epulari ſolebant in lectulis, genio ſuo indulgentes expreſſi ſunt, cuius iconiſmum huic meae lucubrationi addendum eſſe cenſuit Gorius amicus optimus in Tabula XVIII. num. iv. nam, dum haec ſcriberem, detexit in compluvio Aedis ruralis Noſocomii inſignis S. Mariae Novae, ultra Pontem ad Severn tertio fere miliario, qui locus vulgo dicitur *Travignoli*. Hic Cippus totus e lapide arenario conſtat, anaglypho opere in tria ſegmenta diſtinctus, quorum in primo viri in biclinio epulantes exhibentur, adiecto ad auguria exploranda infra lectum gallo: in ſecundo pugiles ad tibiae ſonum, Etruſcorum more, pugnaturi ſpectantur: in tertio venatio cervi, quem canes infeſtantur, exhibetur. Superne ad Cippi ornatum, Etruſcorum ſculptorum & pictorum more, acroſtolia ſculpta ſunt, & utrinque prope faſtigium leunculi quieſcentes, quos ſuperiore Cap. ix. ſepulcrorum ornamenta fuiſſe, & apud Etruſcos ſatis frequentia, adnotaviſimus. Cippus muro adfixus adhaeret, & facile eius poſtica pars Etruſca inſcriptione inſignitur.

Expectabas fortaſſe a me meliora, Vir Clariffime, & ingentis tituli fiducia blanditus, veluti quidpiam e Tagetis commentariis recitaturus eſſem, ſuſceperas differentem; at puto noveras imbecillitatem meam, antequam tibi tanta pollicerer. Nondum ſe tota vetus Etruria patefecit, nec iniuriam viginti fere ſaeculorum, totidem annorum induſtria reparavit: plura ſane ex paucis admodum monumentis revelata ſunt, cetera manent poſteros: ubi ſeries uberior illorum coaleſcat, & noſtrum iam deficientium ſolicitudines ingenia ſuccedentia ſuſcipiant, multo his plura ipſi patefacient. Nos in hac ſuppeditarum tenuitate caecutiſimus: nec Deus nobis talia otia fecit, ut in pauculis iſtis diuturniore adhuc meditatione immoremur; ex quo enim bonarum artium curam, quae regum olim erat gloria, privatorum munificentia ſuſcepit, multa quidem excitantur, quae deſiderium magis ingerunt eorum plurium, quae deſunt, quam beneficium pauciorum, quae obtinentur; turbata praefertim excuſſionibus militum paene univerſa ſede humani generis, praecipue urbe noſtra, noſque vel ipſi naturae ignotos infeſtata eſt ea foeda calamitas, ut annum iam & amplius domeſtica obſidione ignoti hoſpitis teneremur. Non eſt igitur cur mireris, Vir Praeſtantiffime, me in tanto rerum moerore ad Acherontica conſcribenda animum adpulſiſſe.

D E

ETRVSCORVM FVNERE

D I S S E R T A T I O

AD VIRVM CLARISSIMVM

DIAMANTEM COMITEM DE MONTEMELLINO

PATRICIVM PERVSINVM.

OMnes homines, eosque praesertim, qui virtutem & ingenuas litteras colunt, magno in patriam suam amore inflammari debere, natura ipsa docet: & exempla, quae domi forisque ob oculos versantur, suavi quodam lenocinio ad hanc caritatem impellunt. Tanta enim est eius vis, ac tam mirabile in nobis eius pietatis studium atque officium, ut Ithacam illam, in asperrimis saxulis tanquam nidulum adfixam, a sapientissimo viro immortalitati antepositam fuisse, minime mirum videatur. Si qui vero sunt, qui patriam diligunt, quorum exemplis Perusinae Historiae monumenta refertissima esse constat, inter hos profecto Tu ipse, MONTEMELLINE NOBILISSIME, summa, cum laude recensendus es, qui eam tuis virtutibus egregie ornas, eruditione illustras, auctisque tuis, atque maiorum tuorum praeclaris cum laudis tum gloriae monumentis, quotidie amplificas, & celeberrimum eius nomen aeternitati commendas. Quid enim illustrius, quid utilius, quam eruditas priscae aevi reliquias ab oblivione atque ab interitu vindicare? Quid gloriosius, quam ea, quae latent, & situ & squalore obsita ignorantur, in lucem proferre in commune eruditorum hominum bonum, litterarumque praesidium atque ornamentum? Haec sunt patriae eximia decora, haec studiorum iucundissima incitamenta, ingeniorum deliciae, cultorum omnium vetustatis amores ac studia, hac praesertim aetate, gratissima longeque iucundissima. Hisce monumentis non tantum nititur, sed & magnopere fulcitur Historia, quae, ut ait Cicero, testis est temporum, lux veritatis, vita memoriae, magistra vitae, nuntia vetustatis. Iisdem etiam, tamquam ardentibus facibus, ac mirifice lucentibus, qui patrii fuerint mores, qui ritus, quae consuetudines, discussa vetustorum temporum caligine,

ne, discimus, certoque lumine ac fundamento cognoscimus. Quantopere vero patriam tuam diligas, luculenter ostendit Museum tuum, omnibus eruditae Antiquitatis cimeliis, & quidem perraris atque eximiis, refertissimum: quod profecto eruditis omnibus studiosisque hominibus in publicum litterariae reipublicae bonum patere & vis, & cupis. Ostendunt praeterea cum alia, tum haec, quae a Te delineata accepi veterum Perusinarum praeclarissima monumenta, quae ad Gorium nostrum, virum egregie de his meritum, tuique amantissimum, ac cultorem eximium, misi, ut meis Observationibus illustrata, eo curante, nunc primum optata luce fruerentur, Teque auspice ac favente, nunc primum per manus volitarent virorum doctorum, qui Tibi, *MONTEMELLINE COMES ERVDITISIME*, gratias, ut auguror, maximas & immortales referent, & laudes tuae industriae ac sollicitudini meritissimas pro hoc tuo munere lubenter rependent.

Age nunc, quia haec monumenta ansam & copiam praebent differendi de *ETRVSCORVM FVNERE*, tuo beneficio nunc primum eruditorum hominum conspectum subeat patera illa ex aere, Etruscis litteris & emblemate nunquam antea viso insignis, quae nuper effossa est, & adservatur in Museo Nobilissimi Comitis Vincentii de Gratianis, Patricii Perusini, de Etruscis Antiquitatibus, quas eximio studio & cura colligit, optime meriti, e quo Tu ipse accepisti, & mecum humanissime communicasti. Hanc postea excipiet Columella marmorea, Etruscis litteris & base ornata, in qua adparatus & ritus funeris singulari emblemate exprimuntur. Sacrificialis patera, quae exhibetur in Tabula XIX. tantam continet elegantiam, ut in ea exornanda & ingenio & manu certasse videatur antiquus Artifex; ita tamen, ut opificii stilus, quod sacris hisce vasculis peculiare est, nec a Mythologiae praeceptis, nec ab institutis priscae Religionis aberraret. In eius disco gemini fratres Neleus & Pelias exprimuntur, quorum par iuventa, par corporis vigor, & cultus parem aetatem ac fortunam significant; nullo enim indumento, nullisque, praeter hastam, armis instructi sunt, Heroum nempe more, quos constantia ipsa animi ad egregia facta satis muniebat & obfirmabat. Tota vero paterae historia non obscure facinus illud indicare videtur, quum iidem Heroës Tyronem matrem primum agnoverunt, sublataque thori aemula noverca, ab his calamitatibus, & moerore, quo angebatur, eam liberarunt. Porro puella haec Salmoneo progenita, tanta corporis pulcritudine praecelluisse traditur, ut inter feminas longe omnium formosissimas connumerata sit, teste Propertio Lib. II.

Eleg.

Eleg. XIX. vers. 49. qui ad Iovem pro amica aegrotante preces fundens , ita eam celebrat :

*Sunt apud infernos tot millia formosarum :
Pulchra sit in superis , si licet , una locis .
Vobiscum Antiopæ , vobiscum candida TRO ,
Vobiscum Europæ , nec proba Pasiphaë .*

Hanc Neptunus adamavit , ac tandem adsumpta Enipei formæ compressit : quod nec filet idem Propertius Lib. I. Eleg. XIII. ad Gallum vers. 21. iniquiens :

*Non sic Aemonio Salmonida mistus Enipeo
Taenarius facili pressit amore Deus .*

Hanc fabulam & Ovidius Metamorph. Lib. VI. subindicat , quum Nepruni adulteria recenset , & Amorum Lib. III. Eleg. VI. vers. 43. ita ait :

*Siccus ut amplecti Salmonida posset Enipeus ,
Cedere iussit aquam : iussa recessit aqua .*

Fufius tamen rem totam aperit Apollodorus Biblioth. Lib. I. his verbis: Ceterum Tyro Salmones filia ex Alcicide , quæ , quum apud Cretheum Salmonem fratrem aleretur , Enipei fluminis amore flagravît , atque ad illius fluenti continenter adcedens , propter amnem conqueri minime desinebat. Neptunus interim sumpta Enipei forma , cum ipsa concubuit. Haec autem , quum geminos clanculum peperisset , infantes exponit. Adiacentibus autem pueris & equariis pastoribus praetereuntibus , equarum una , quum infantium alterum ungula , casu quodam , tetigisset , faciei partem lividulam reddidit. Tum equarius infantes ambos suscepit alendos , & , cui lividula reddita est faciei pars , Peliam nominavit , quasi Livium dixeris : alterum vero Neleum vocat. Qui quum ad iustam integramque aetatem pervenissent , agnita matre , novercam , quod eius opera parentem male adfectam percepissent , facto in eam impetu , occiderunt : quæ , tamen intra lunonis templum confugere antevertisset , eam tamen Pelias super aram ipsam iugularvit. Constat enim , Tyronem emisso partu , ipsimet Cretheo patruo , penes quem puella educata fuerat , nupsisse. Ita prorsus idem Apollodorus paullo post : At Cretheus condita Iolco , Tyronem Salmones (fratris sui) filiam accepit uxorem , ex qua sibi filii nascuntur Aeson , Amythaon & Pheres : & paullo post : Pelias Iolci

post Cretheum regnavit. Eadem fere habentur apud Homerum Odiss. Lib. XI. ubi Vlyili sacra Diis Inferis perficienti, Tyronis umbram obicit, ita de sua conditione fermocinantem:

*Tunc primum Tyronem vidi bono patre natam :
 Haec dixit Salmoni illustris se esse filiam ;
 Dixit autem Crethei uxorem fuisse Aeolidae .
 Haec fluvium amavit Enipeum divinum ,
 Qui longe pulcerrimus fluviorum per terram fluit ,
 Et in Enipeum voluntur pulchra fluenta .
 In hanc ingressus terrae quassator Neptunus
 In ostio fluvii dormivit vorticosi :
 Turpurea autem unda circumstetit monti similis
 Curvata , cooperuitque Deum , mortalemque mulierem .
 Solvit autem virgineam zonam , somnumque infudit .
 At postquam perfecit Deus amoris opera ,
 Eam tetigit manu , verbumque dixit , & compellavit :
 Gaude mulier , perfecto autem anno
 Paries formosos filios ; quoniam non vani concubitus
 Immortalium ; tu autem hos nutri , atque educa .
 Nunc autem vade ad domum , & tibi cave , neque nomines :
 At ego sum Neptunus quatiens terram .
 Sic dicens , sub pontum ingressus est undosum .
 Haec autem gravida Peliam peperit & Neleum .
 Hi fortes famuli Iovis magni facti sunt
 Ambo : Pelias quidem in lata Ialco
 Habitat pecoris dives : ille autem in Pylo arenosa .
 Hos autem alios peperit Cretheo regina mulierum
 Aesonemque & Theretem , Mithaonemque equis gaudentem .*

Neque in dubium revocari potest huiusce paterae feralis , quae apud antiquos Etruscos in usu fuit , historia , quae plane cum Graecis monumentis concordat ; quum Heroum nomina in hunc modum Etruscis litteris prope eorum imagines consignata sint : $\alpha\lambda\alpha\eta$: Nele : hoc est Neleus , qui hastae utraque manu in-nixus stat : & $\tau\alpha\lambda\alpha\eta$: Peles ; nimirum Pelias , qui dextra gerens hastam , sinistra pendens scutum scopulo impositum detinet , quod formam quadrangularem refert .

Pone Iunonis aram cirrata ac torque redimita latitat noverca , cui necem intulit Pelias . Altare vero sub coronide ornatum philyra , litteris pariter Etruscis , $\alpha\theta\alpha\lambda\eta$: Flere , in summa coronide in-

inscriptum est : quae vox in omnibus fere Etruscorum donariis occurrit , & *rem sacram* , sive *votivam* , aut *anathema* significat , ut in meis Roncaliensibus Epistolis non uno in loco fufius ostendi . Serpens , qui arae adstat , vel forte etiam ex ea profilit , eiusdem arae religionem tueri videtur , scitissimeque ab artifice Mythologiae peritissimo expreffus est ; nihil enim veteres solemnius habuerunt , quam Genios , Deorum seu administros seu famulos , serpentis specie repraesentare , quod ex Aristophanis Pluto , & Persio Sat. I. perspicue demonstratur . Virgilius minime praetereundus silentio est , qui parentalia Anchisae facta ab Aenea describens , ita rem pin- git Aeneid. Lib. V. vers. 84.

*Dixerat haec : adytis cum lubricus anguis ab imis
Septem ingens gyros , septena volumina traxit ,
Amplexus placide tumulum , lapsusque per aras :
Caeruleae cui terga notae , maculosus & auro
Squamam incendebat fulgor : ceu nubibus arcus
Mille trahit varios ad-verso Sole colores .
Obstupuit visu Aeneas : ille agmine longo
Tandem inter pateras , & levia pocula serpens ,
Libavitque dapes , rursusque innoxius imo
Successit tumulo , & depasta altaria liquit .
Hoc magis inceptos genitori instaurat honores ,
Incertus Geniumne loci , famulumne parentis
Esse putet .* -----

Aegyptii quoque in Deorum templis huiusmodi serpentes ale- re consueverunt , quos *Termuthin* adpellabant , ut narrat Aelianus Lib. X. Cap. xxxi. de animalibus : eosque ab iisdem populis sum- ma religione cultos tradit idem auctor Lib. XVII. Cap. v. Idem quoque docet Virgilius , qui iratam Palladem inducens adversus Laocoonis familiam , dracones in eius exitium immisos egregie de- scribit , eosque exscidio confecto , ne de illorum divinitate ambi- gendi locus esset , sub pedibus Palladis se recepisse , atque evanuis- se , adfirmat . De serpentibus , Deorum ministris atque custodibus , multa etiam apud Pausaniam observantur , nilque illis augustius in Eleusinorum atque Sabatiorum arcanis : nil denique in Orgiis & mysticis cistis frequentius , quarum etiam apud Etruscos usuna docent monumenta indubitatae fidei a Gorio nostro adlata , ut vi- dere est in Tabula CLXX. Musei Etrusci , & in aliis , quae idem mox , de quibus me monuit , adferet monumentis .

Sed ne aliunde argumenta mutuari videamur, ut investigemus, cur serpens Iunoni pone eius aram in hac eximia patera tributus sit, adeamus antiquum illud, ac Romanis Consulibus omni aevo venerandum, Iunonis Sospitae, seu mavis Sospitae templum: eiusque lucum, in agro Lanuvino multa religione cultum, perlutremus; in cuius specu draconem Iunonis custodem extitisse, memorat cum primis Aelianus Lib. II. Cap. XVI. de animalibus, quo in loco haec habet: *Apud Lavinium (nempe inter Lavinium & Lanuvium) sacer est lucus magnus & opacus, iuxtaque illum aedes Iunonis Argolidis. In luco vero antrum est amplum ac profundum, quod draconis est cubile. In lucum quotannis Virgines certis diebus ingrediuntur, quae mazam gestant manibus, oculos fasciis devinctae. Eas recta ad latibulum divinus quidam spiritus deducit. Progrediuntur illae sensim ac pedetentim sine offensione, ac si detectis oculis viderent. Quod si virgines fuerint, cibos tanquam puros, & Deo grate animanti convenientes, admittit draco: sin minus, non adtingit, corruptos esse intelligens & divinsans. Formicae vero hanc relictam ab illo mazam minutatim confractam, ut levius ferant, e luco exportant, expurgandi gratia loci. Hoc quum fit, ab indigenis animadvertitur, & quae ingressae fuerant, indicantur examinanturque, & ea cuius pudicitiam esse violatam constiterit, poena legibus constituta plectitur. Eadem fere pereleganter a Propertio recitantur Lib. IV. Eleg. VIII. vers. 3.*

*Lanuvium annosi vetus est tutela Draconis,
Hic, ubi Tartarae non perit hora morae.
Qua sacer abripitur caeco descensus biatu,
Qua penetrat Virgo (tale iter omne carae)
Ieiuni serpentis bonos cum pabula poscit
Annua, & ex ima sibilæ torquet humo.
Talia demissae pallent ad sacra puellae,
Cum tenera anguineo creditur ore manus.
Ille sibi admotas a Virgine corripit escas,
Virginis in palmis ipsa canistra tremunt.
Si fuerint castae, redeunt in colla parentum,
Clamantque agricolae fertilis annus erit.*

Serpentem Iunoni, tamquam eius symbolum, adpositum observamus in numis gentis Antoniae, Popiliae, & Procliae, in quibus Iunonem Sospitam draco horribili rictu anteit: in aliis autem Liviae & Rosciae puella sculpta est, draconi liba offerens: in altero demum Pompeiae, caput Iunonis Sospitae ex una observa-

tur;

tur ; ex alia vero serpens tortuosus , qui in altum e spiris adfurgit. Non est igitur cur miremur , Etruscos Latinis conterminos in hac patera Iunonis aram draconis exsiliantis horrore designasse , ut significaretur Nelei & Peliae facinus , qui in templo eiusdem Deae novercam trucidarunt , ab ipso Iunonis numine animadversi & improbat.

Larva illa , quae imum sub paterae orbe spatium occupat , cucullo amicta , & alis instructa , Mortis typus est . Haec enim cucullato capite observatur & in alia Etrusca patera apud Dempsterum Tabula XXXVIII. in qua Alcestis fabula , testata priscis quoque Graecorum scriptorum monumentis , sculpta est ; nimirum quum Hercules beneficio in vitam restituta , viro suo iterum tradita est . In eius quoque paterae postrema parte caput alterum Mortis superiori adsimile , cucullo obvolutum spectatur . Alterum denique Mortis typum , in hunc fere modum expressum , exhibet Vrna Etrusca penes Cl. Gorium in Museo Etrusco Tom. I. Tabula LXVII. num. v. Haec silentio non praeterii in ix. inter Epistolas Roncalienses , quo in loco eiusdem paterae Dempsterianae historiam observationibus luculenter illustravi , quas heic referre supervacaneum arbitror .

Hinc subspicari licet , pateras hasce , in quibus Mortis imago , sive eius typus expressus est , in usum sacrumque funerum adparatum ab Etruscis adhibitas fuisse , praesertim quum ferales historias repraesentent . Sane paterae illae , quae Deorum sacrificiis addictae ac sacrae erant , rarius ad nos pervenerunt ; ubi enim vetustate obsoleverant , minime in vulgus publicabantur : quinimo in favissas coniectae , vix aliquando prodierunt . Quae vero sepulcrorum usibus adsignatae erant , sepulcris ipsis erutis , facilius patuerunt , & ad manus nostras pervenerunt .

Lar alatus superne volitans sculptus cernitur in hac patera elegantissima : frequentius vero occurrit in pictis Etruscorum Vaseis , in quibus alis per aëra suspensus , domesticis sacrificiis videtur assistere , viro hinc , illinc uxore privato ritu sacra obeuntibus . Larem vero apud Etruscos esse Deum Manem , nempe defuncti hominis animam , in superiore Dissertatione clarissime demonstratum est .

Illud etiam minime praetereundum , pateram hanc cum ea , quam indicavimus in Dempsteriano Opere Tabula XXXVIII. maximam adfinitatem fervare . In hac enim e Gratiano Museo depromta , Te vindice , CLARISSIME MONTEMELLINE , Peliae mater a novercae fraudibus vindicatur : in Dempsteriana vero eiusdem Peliae

liae filia in pristinum vitae lumen restituta spectatur. Quare in utraque observare etiam lubet eiusdem artificis genium, qui unius familiae fata, quadam veluti successione sibi cohaerentia, mire ad funebrem inferiarum & sacrificii adparatum, in honorem Manium Deorum peragendi, pertinentia, in illis expressit. Vnam hisce alia similia prodeant Etruscorum praeclara monumenta, quorum frequenti collatione longe lateque augeantur antiquae eruditionis segetes, & temporum indolem, & artificum genium contemplemur.

Perinsigni hoc Etruscae vetustatis monumento ad me misso, quae tua singularis ac prorsus incredibilis humanitas est, en iterum aliis me cumulas beneficiis, MONTEMELLINE PRAESTANTISSIME, quorum ope ac subsidio non mea dumtaxat privata studia, sed litterariae quoque reipublicae commoda & decora luculentissime augeantur. Etruscae enim Columellae, quae in compluvio Nobilissimorum Comitum Alphaniorum isthic Perusiae adservatur, tam elegans, tamque operosum exemplar ex archetypo accurate & fideliter desumptum ad me transferendum curasti; ut minime debeat latitare mecum, atque una mecum interire. Nusquam fortasse in toto hoc Antiquitatis Etruscae resurgentis saeculo monumentum, tanta observatione dignum, defossum est; eius quippe praesidio tantam ac tam uberem perspicuamque Etruscorum morum scientiam adsequimur, quantam vix e plurimis in unum congestis cumulatisque: nec est, cur eorumdem populorum libros omnes periisse conqueramur; quum huius marmoris clarissima luce ac subsidio, disertissimi libri vicem suppleri gratulemur. Etenim non aliunde Etrusci funeris adparatum addiscimus, &, quod vix longa narratio praestitisset, obtinemus beneficio huiusce sculpturae, eloquentioris sane, & inter ceteras omnes nobilioris, quam Cl. Gorius amicus noster aereis quatuor Tabulis nimirum XX. XXI. XXII. XXIII. peraccurate incidendam curavit, & huic Operi adiunxit.

Mones, MONTEMELLINE ERUDITISSIME, Columellam hanc insignissimam (quae altitudine Romanos pedes II. & uncias IX. aequat; cuius etiam basis diametros pedes item II. fascia vero, in qua triginta sex figurae sculptae sunt, crassitie sua uncias VIII. aequat) constare e lapide Perusino, qui Tiburtino adprime adfinis est, e quo plerumque Etrusca sepulcra, quae in agro patriae tuae effodiuntur, caelata esse compertum est: opere quidem, etsi non valde sumtuoso, patrio tamen; cuius testimonio nihil horum esse adventitium pro certo habeamus. Veterem huius Columellae usum statuere, haud difficile est, ex quo alias non absimiles, licet nullis figuris, sed litteris tantum exsculptas, in Perusinis ruderibus effossas, vul-

vulgavit de hisce studiis meritissimus Gorius, qui eas primus patefecit in Tabula LIX. Musei Etrusci: qui quum a me Etruscarum inscriptionum explanationem, quam mox subiiciam, postularit, non abs re ei visum est hoc loci iterum eas producere, & proferre in Tabula XVIII. num. v. & vi. eamque huic Dissertationi, in qua Perusina monumenta illustrantur, opportune adicere.

Hiscæ Columellis adde alias duas, in agro Tuderte nuper defossas: adde etiam reliquas, quas meis observationibus in superiore Dissertatione illustravi: quas omnes ad Acherontica sacra spectare, & inter sepulcrales recensendas esse, perspicue ostendi, quod etiam in Epistolis meis Roncaliensibus ad Cl. Virum Olivierium datis paullo ante monueram. Placet nunc, ita olim coniectasse, quum adfectione huius marmoris, quod sepulcrale esse nemo dubitaverit, coniecturam meam, tunc viris doctis propositam, tam insigni auctoritatis exemplo optime comprobari nunc videam. Quapropter perspicue liquet, saxa huiusmodi, sive humi defixa, sive osuariis imposita, arae sepulcralis vicem obtinuisse, ubi mortuorum Diis Manibus parentaretur. Hinc abacus ille, e quo pyra consurgit, ut exhibet Tabula XXI. num. xvii. aequo spatio circumquaque excisus est, ut libamina ad inferas parata exciperet, & patellis funebribus sustinendis commode deserviret.

Etrusca inscriptio, quae more aliarum Etruscarum Columnarum, quae a me illustratae sunt, litteris a summo deorsum vergentibus exarata est, quae, ni me fallunt notae quaedam ambiguae, sic se habet:

HELEMIVM KNVEM LATHVANSNSI

Hoc est:

HELEM KNVEM LATHVANSNSI

In hac HELEMIVM KNVEMIVM defuncti hominis nomen haud dubie recognosco. Nomina huic adfinia non semel in Etruscis Inscriptionibus occurrunt, ut in Museo Etrusco Tabula CXLII.

ANIMI TIFSEK -- *Larib. Anami. Tiffsek*

In Notis ibidem, quas vide Tom. II. pag. 410. & supra pag. 74.

ANEMI VELFINSAL -- *Larts: Anemi Velfinsal.*

Apud Bonarrotium ad Dempsteri Etruriam Regalem §. XLIV.

ANAMMEM -- *Anammem.*

In

In Ollis Montis Aperti apud Tommasios Patricios Senenses legitur

ΜΑΝΑ . ΑΙΝΑΝ -- *Velia . Anam .*

Praeterea ΜΙΑΝΗ: *Nueim* videre est in eodem Museo Etrusco Tabula CLVII. fed in casu obliquo :

: ΜΙΑΝΗ : ΙΑΝΙΑΣ : ΑΜΑΟ . *Tbana : Cainei : Nueim :*

Matronae , nempe , *Caine* uxoris *Nuemi* , vel *Noïmi* . Ab his longe non abeunt nomina *Nobemai* filii *Basae* , & *Noëmae* uxoris *Elimelech* , quae *pulchrum* & *pulchram* significant ; sunt enim a *נבב* *nabham* , *pulcher* ; unde mutatis punctis fit *nobbam* , *pulchritudo* . Fortasse etiam est ipse *נבב* *Nabab* , qui Graecis *ΝΟΕ* & *ΝΟΕΜΟΣ* , sicut Latinis , *Noe* atque *Noemus* : cuius nominis notitiam non tantum apud Orientales , sed etiam apud Graecos propagavit traditio illa communis originis , ut erudite demonstravit Octavius Falconerius in Dissertatione *de Nummo Apamensi* . Vndecumque tamen processerit Etruscum : ΙΜΑΝΗ *Nuemi* , aliquam cum Sabino *Numae* nomine adfinitatem videtur habuisse , esto alii e Graeco fonte desumant . De postrema vero voce nihil occurrit quod dicam , quum praesertim dubiae lectionis sit , nec alibi adhuc observetur .

I. Inferius anaglyphum explicandum adgredior : & ut figurae facilius ac diligentius observentur , lubet Romanis uti notis numeralibus , quae in Dissertatione adhibitae iisdem figuris respondeant . Principem locum occupat lectulus cubicularis , in quo vir moriens decumbit . Lectulus nulli parietum haeret , sed circumquaque pervius . Lectuli Romanorum , quos *Vrnae* nobis referunt , spondis muniebantur , & qui propterea parieti insisterent . Ipsum expirantis corpus a dextera in sinistram procedens repraesentatur , quales morientium imagines omnes in Romanis Sarcophagis , eorumque signa in *Vrnarum* operculis quiescentium ; natura ipsa commonente , facilius in cubitum sinistrum adsurgit , dextera manu ad officia expeditiore . Quin & mortuorum cadavera eo ordine , quo in lectis cubarent , censuerunt in loculis aptare non modo Ethnici , sed & veteres Christiani .

II. Matrona expiranti viro minimum natu filiorum offert , qui patris spiritum ore excipiat . Mos iste Graecis solemniter fuit . De Procri in Cephali sinu expirante , ita Ovid. de Arte Lib. III.

*Dixit , & incauto paullatim corpore lapsus
Excipitur miseri spiritus ore viri .*

Et

Et Metamorph. Lib. VII. vers. 860.

_____ me spectat, & in me
Infelicem animam, maestoque exhalat in ore.

Et rursus Lib. XII. vers. 424.

_____ oraque ad ora
Admouet, atque animae fugienti obsistere tentat.

Et Virgilius Aeneid. Lib. IV. de Anna, vers. 684.

_____ Si quis super halitus errat,
Ore legam. _____

De Romana muliere Statius Silv. Lib. V. vers. 6.

Haerentemque animam non tristis in ora maritis
Transtulit : _____

quibus demum addedit Ciceronis locus in Verr. V. 45. qui unus omnium loco mihi est : *Matres miserae pernoctabant ad ostium carceris, ab extremo complexu liberam exclusae : quae nihil aliud orabant, nisi ut filiorum extremum spiritum ore excipere sibi liceret.* Putabant siquidem hominum animas ad instar aurae tenuis per os offerri ; quare senes, ac debiles animam in summis labiis continere dicebantur. Seneca Epist. 30. *Non dubitare se quin senilis anima in primis labiis esset, nec magna vi abstraheretur a corpore.* Et alter Seneca in Hercule Furente vers. 1308.

_____ Hanc animam levem
Fessamque feno, nec minus quassam malis,
In ore primo teneo. _____

Id officium non sola tantum pietas eliciebat, sed etiam Religio. Credebant enim animas corpore functas ante officia sepulturae vagas esse, nec usquam consistere. Audi Patroclum ita Achillem in somniis adloquentem. Iliad. Ψ.

Sepeli me quam citissime, ut Pluti portas intrem :
Longe me abigunt animae, umbrae defunctorum.

Et Virgilius Aeneid. Lib. VI. vers. 326.

*Haec omnis , quam cernis , inops inbumataque turba est ;
 Torturor ille Charon . Hi , quos vebit unda , sepulti .
 Nec ripas datur horrendas , nec rauca fluentia
 Transportare prius , quam sedibus ossa quierunt .*

Interim vero dum animae in sinu propinquorum exciperentur , putabant adhuc placidas moras trahere , quoadusque sepulturae locum obtinerent . Tunc enim deponi in sepulcro , & quodammodo conlocari , seu *tumulo condi* dicebantur . Ovidius Fastor. Lib. V. vers. 17.

Romulus ut tumulo fraternas condidit umbras .

Et Virgilius Aeneid. Lib. III. vers. 68.

_____ animamque sepulcro
 Condimus: _____

quo in loco Servius ex penitioribus Religionis arcanis haec promit : *Legimus in VI. insepultorum animas vagas esse : & hinc constat (Polydorum) non legitime sepultum fuisse . Rite ergo reddita legitima sepultura , redit anima ad quietem sepulcri , quam Stoici berciscundi , idest , medium sequuti , tamdiu durare dicunt , quamdiu durat & corpus : unde Aegyptiis periti sapientia , condita diutius reseruant cadavera , scilicet , ut anima multo tempore perduret , & corpori sit obnoxia , nec cito ad alia transeat .*

Anne igitur nulla Orci aut Tartari officia , & beatæ sedes Elysiorum inanes erant , dum uniuscuiusque anima sepulcro claudebatur ? Nusquam rerum , si nugis Ethnicorum aures admoveamus . Improprie enim *animam tumulo condi* dicebant , quæ , quia tota caelestis esset , resoluta in caelos avolabat . Putabant tamen præter ipsam animam & corpus , intermediam quandam in homine existare substantiam , utriusque participem , quam Platonici *vehiculum* nuncupant , cui quidquid in vita peccatum esset , culpæ imputaretur : quæque , nisi expiari potuisset triplici illa purgatione , de qua Virgilius in VI. vers. 740. aeternis cruciatibus plecteretur . Ita Servius in memoratum Virgili Librum vers. 739. *Deposito corpore , sordes supersunt . Poenas autem minime perferunt animæ ; sed illius coniunctionis reliquiae , quæ fuit inter animam & corpus .* Hanc substantiam alibi *umbram* sive imaginem vocat , ut Aeneid. Lib. II. vers. 772. *Simulacra Deorum sunt ; umbræ inferorum .* Sic Ulyxes in Homero *umbram Herculis apud inferos cernit ; quia post mortem umbræ inferos , animæ caelum perunt .* Et Aeneid. Lib. IV. vers. 654. *sub terras ibit ima-*

imago: Bene imaginem dixit; valde enim quaeritur apud Philosophos, quid illud sit, quod inferos petat; sed definiunt esse quoddam simulacrum, quod ad nostri corporis effigiem fictum, inferos petat: & est species corporea, quae non potest tangi. Has igitur umbras sive imagines, quum infantes essent, nec crimine adstrictae, laeta arva tenere crediderunt, aut suis ipsis in tumultis (haec erat erroris inconstantia) placide conquiescere, adsistere silicerniis, frui oblationibus, & libaminibus vesci. Hinc Ovidius Fast. Lib. II. vers. 551.

————— bustis exisse feruntur,
Et tacitae questu tempore noctis aevi.

Et paullo post, scilicet vers. 565.

Nunc animae tenues, & corpora funesta sepulcris
Errant: nunc posito pascitur umbra cibo.

Huc respexit Lex Theodosii & Valentiniani C. Theod. de Sepulcr. in qua innuere videntur, aliquid praeter animam in sepulcri quiete commorari, quod sensu non careret; fatentur quidem, in originem suam spiritum redire caelestem; sed a sepulcrorum violatoribus quietos sollicitari funestis ausibus Manes. Non desunt plura Christianorum monumenta, ex quibus idem apud eos error argui posse videtur; nondum enim omnia superstitionis detrimenta evanuerant, & in ipsa Christiana simplicitate aliquid e veterum Ethnicorum consuetudine interdum pellucet.

Matrona, quae, ut monebam, puerum admovet ad os morientis: solito matrum Etruscarum habitu induta est, talari nempe tunica, ac stola, quae supra caput recurrit. Ita se habent nobilium feminarum imagines quotquot sepulcris infidentes sculptae cernuntur. Dearum quoque simulacra pari cultu in hunc modum exornantur.

III. Servus ad lectuli caput, manibus dolorem exprimens, adstat, sola tunica indutus, eaque oblonga, nec ultra cubitos manuleata, cuiusmodi Graeci *χοροβίωνας*, sive *truncas* vocant. Forte Servus cubicularis designatur, qui obsequiis domini morientis praefectus est.

IV. Qui pone sequitur vir palliatus, & ipse pari modo signum doloris elata manu significat. Solemnis haec fuit formula doloris exprimendi. Ita Mezentius in Lausi morte apud Virgilium Aeneid. Lib. X. vers. 844.

————— ambas
Ad caelum tendit palmas.

Vnico pallio, sine inferiore tunica vestitur, quo in humerum reiecto, brachium exserit nudum. Ita plerumque vestiuntur viri, quos in Etruscis vasculis depictos observamus, gestu plerumque sacrificantium; unde commonemur, hanc vestis formam minime fuisse plebeiam sive servilem. Hoc vestitu diu Romani usi sunt: qui *primo quidem sine tunicis toga sola amicti fuerunt*, ut ait Gellius Lib. VII. Cap. XII. Romuli quoque statuum in Capitolio & in rostris sine tunica fuisse memorat Plinius Histor. Natur. Lib. XXXIV. Cap. VI.

V. Ancilla, quae subsequitur, egregie conceptum dolorem, urgente heri morte, designat. Vtraque manu sinum premit, & a ferali spectaculo vultum avertit. Nudo pectore & brachiis incedit: qui habitus erat funerum peculiaris. Ita enim Aegyptiae mulieres in Regum funeribus lessum faciebant. Audi Diodorum Siculum Lib. II. *Quum quis Regum decessit e vita, Aegyptii omnes mortem communi moestitia lugent, vestes lacerant, ac sindone subtus mammam cincti, una viri mulieresque, ducenti ferme & trecenti, circumambulant bis in die.* Vidisti praeterea frequenter, MONTEMELLINE CLARISSIME, in Etruscorum sepulcris quasdam feminarum imagines, quae alis instructae, armatae facibus, securibus, rhomphaeis, pugionibus, malleis, hinc inde veluti custodes adstare videntur, & cineres tueri. Hae aliquando Furias repraesentant, quae depugnantes viros misere in necem impellunt, ut in Epistolis Roncaliensibus luculenter ostendi: quandoque Genios & Genias defunctorum exprimunt, ut in earum Epistolarum decursu comprobatum iri confido. Hae igitur, sive Geniae sive Furiae, hoc funebri & vere sepulchrali vestitu ad luctum exprimendum effectae sunt, nudo pectore & brachiis, unico hoc amictu praecinctae; cuius tamen prolixitas ne videretur praepedire volucrem illam, & de caelo profectam naturam, consultum est, ut vestis dupliciter succincta colligeretur, superne etiam, qua cingitur, in tumentes folliculos contracta atque crispata. Alium praeterea funerum morem indicat in hoc marmore eadem Ancilla, quae manus ad ubera comprimit. Mulieres quippe in funeribus lac ex mamillis exprimebant, quo mortuorum umbris rem gratam praestarent. Ita Servius in Lib. V. Aeneid. vers. 78. *Vmbrae sanguine & lacte sariantur. Vnde feminae, quae mortuos prosequuntur, ubera tidunt, & lac exprimunt.*

VI. Rursus Matrona occurrit, ad lectulum morientis conversa.

VII. Subsequitur Ancilla priori simillima, quae & ipsa, admotis pectori manibus, lac e papillis exprimere, ut altera, videtur.

VIII. Rursus altera Matrona sequitur. Vides igitur, harum quam-

quamlibet a sua Ancilla praecedi, quae in subsequenter dominam lugubriter conversa, videtur lamentari.

Matronae, quae tres in hoc Urnae operculo occurrunt, pari cultu stola caput obnubunt. At manu dextera stolae laciniam perbelle sustollentes, oculos velant, ne fratris morientis spectaculum triste intueantur. Adi, VIR ERUDITISIME, Musei Etrusci Tabulam CXXXIII. num. 11. quo in loco anaglyphum sepulchrale cernes, in quo mulier moriens exsculpta est. Adit feralem torum matrona, velo capiti circumvoluto: quam sequitur puella, quae velum manu adtollens, oculos prohibet, ne funus adspiciat. Memini quoque me vidisse penes Celeberrimum Montfauconium Antiq. Explic. veteris Sarcophagi exemplar, in quo alterius mulieris exequiae delineatae sunt. Matrona in cathedra sedet, vestem ante oculos adtollens. Graeci in funeribus flentes, caput obvelabant. Homerus Iliad. Ω.

*Filii quidem patrem (Priamum) circumsedentes in aula
Lacrymis vestes rigabant : ipse vero in medio senex
Obvolutum toga tectus .* —————

Et Euripides in Oreste :

————— (Orestes) *intra vestem*
Occultatus plorat —————

quae consuetudo solemnitas etiam Hebraeis fuit, qui, ut dolorem exprimerent, veste sua operiebant caput.

Hucusque luctus domesticus. Succedit externus, & qui circa pyram est adparatus. Viri tres palliati, & iuvenes duo, subsequente seniore, fratre fortasse, cum patre, morientis pyram adeunt, sinistra vittam sive corollam laneam extollentes, cuiusmodi mortuis offerri consuevisse monumenta omnia Etrusca testatum faciunt: illorum siquidem imagines sepulchris imponi solitae, quotquot fere extant huius generis, redimiculis seu fertis e collo propendentibus decorantur. Etrusca etiam sepulchra intrinsecus velis cingebantur, leniter ad instar encarporum sinuatis, ut in illo apud Dempsterum Tabula LXXIX. & in alio Tudertino, quod penes Clarissimum meum Oliverium adservatur cuius monitu certior factus sum, in ingenti illo Sepulchro prope Eugubii moenia superextante (vulgo audit *il Mausoleo*) marmoream cameram, Etrusca coronide cinctam, aeneos claviculos extantes, & in ordinem dispositos adhuc servare ad isthaec ornamenta sustinenda. Quin & auctoritate Virgillii, &

Ovi-

Ovidii insuper edocemur, id apud Poenos in usu fuisse. Sic primus Aeneid. Lib. IV. vers. 457. de Sichaei sepulcro:

*Praeterea fuit in tectis de marmore templum
Coniugis antiqui, miro quod honore colebat,
Velleribus niveis & festa fronde revinctum.*

Alter vero Heroid. VII. vers. 100.

*Est mihi marmorea sacratus in aede Sichaeus,
Adpositae frondes, velleraque alba tegunt.*

Aram quoque sepulcralem hisce fertis ex lana ambiebant. In Etrusci Vasculi pictura, quam publicavit Cl. Montfauconius Antiquit. Expl. ara inspicitur tribus taeniolis circumcincta, cui adprime respondet Propertii locus Lib. IV. Eleg. vi. vers. 6.

Terque focum circa lanceus orbis eat.

Propertianae vero auctoritati mire respondet hoc, quod illustramus, insignissimum marmor, in quo tria ex his fertis ad aram conferuntur.

XII. Hos praecedit vir insignis tunica & pallio, seu toga, quae more insolito supra humerum revoluta, minime popularis, sed alicuius officii insigne fuisse videtur. Hic manu elata retrorsum conversus de aliqua re monet subsequentes viros; fortasse agit ductorem funeris, eorum nempe, qui flentes lamentabantur.

XIII. XXIV. XXV. Adeunt deinde pyram vir alter, item mulier, & puella: quae postremae elata altera manu, altera vero facile pectus tundentes, videntur lamentari.

XXVI. Postremus omnium vir, forte neniarius moderator & princeps, ad pyram conversus, dextera in illam elata, Carmen aliquod proferre videtur, ramusculum ex lauro sinistra demittens ad lustrationem peragendam: *Sacrificantes Diis inferis aspergebantur aqua, superis abluebantur*, ait Servius ad Aeneid. Lib. IV. vers. 635. quapropter Dido sororem orat, ut

—— corpus properet fluviali spargere lympha:

& Aeneid. Lib. VI. vers. 229. in Miseni exequiis:

*Idem ter socios pura circumtulit unda,
Spargens rore levi & ramo felicitis olivæ:
Lustravitque viros, dixitque novissima verba.*

Vidi Romæ ad D. Pauli in via Ostiensi elegantissimum cinerarium, in quo arferial, sive vas aquae lustralis, e quo lauri ramus prodibat, excisum erat. Idem vas, sed duobus cum ramusculis adsurgentibus, videre est in veteri Lucerna Musei mei, ex agro Pisarenfi in villa S. Martini superioribus annis eruta.

XVII. Succedit pyra, quam loci angustia ad veram mensuram proferri non tulit; quum eae, quae magnatibus exstruebantur, in immensam paene molem adtollerentur. Patrocli rogos Iliados Lib. Ψ. ad centesimum usque pedem undequaque protendebatur: rursusque Hectori exstructus Iliad. Lib. Ω. ex *immensa materia* constabat. Omnium autem ingentissimum fuisse Archemori bustum decantat Statius Thebaid. VI. Insuper Dido moritura Aeneid. Lib. IV. vers. 645.

————— *altos*
Conscendit furibunda rogos. —————

Denique Miseno, privato homini, *ingentem pyram* exstructam tradit idem Virgilius Aeneid. Lib. VI. Huius marmoris pyra ita studiose concinnata est, ut inferae arae speciem repraesentet. Id postea Romani sequuti sunt, non sine nota procuratae ambitionis cineri, & quod immensis operibus unius momenti aetatem definierint, adhibito etiam picturae subsidio, ut strues illa lignorum obvelata grandius aliquid imitaretur: quem luxum notat Plinius Lib. XXXV. Cap. VII. Omnium tamen species familiarior ea ipsa fuit, quam nobis ob oculos ponit patrium hoc tuum marmor, MONTEMELLINE PRAECLARISSIME, arae nempe imago, pyra prominente. Audi Herodianum, qui pyram Augusteam ita describit Lib. IV. 2. *Suggestus specie quadrangula, lateribus aequis, adsurgit nulla, praeterquam lignorum ingentium materia compactus in tabernaculi formam.* Aram etiam referebat Claudii Secundi, Quintilli, & aliorum eius temporis rogos, ut nummi evincunt. Pyrae nostrae apicem e lignis dedolatis, & alternatim positis compactum fuisse cernimus: quem luxum postea lex Romana perstrinxit apud Ciceronem de Leg. Lib. II. 23. *Hoc plus ne facito. Rogum ascia ne polito.*

XVIII. Velum superne expansum protegit ipsam pyram, quod subfixae trabes, aut arbores circumstantes sustentabant: sic nempe & maiestati mortuorum, & cadaverum integritati consulebant, quo-

quories ludorum adparatus sepulturam differebat. Ita Patrocli cadaver Deorum beneficio defensum est immissa nube, quae pro umbraculo deserviret; etenim non tantum

————— *Iovis filia Venus*
Dies & noctes rosaceo eum unxit oleo
Divino; —————

sed etiam:

Huic nigram nubem induxit divinus Apollo,
Quantum occupabat cadaver, ne prius vis Solis
Succaret circum circa corpus, & nervos & membra.

Etrusci vero nostri Diis Manibus suprema officia peragentes, linteo seu velo protenso, id beneficium obtinebant.

XIX. Haecenus descripsi, COMES NOBILISSIME, dexterum sculpturae latus. Adgredior sinistrum, atque a lectulo iterum exordior. Medicus, ni fallor, morientis manum dextram adprehendere videtur, veluti confirmans ad aeternitatem capeffendam, in qua iam iam Deus fiat. Pallii seu togae vicem gerit casula quaedam, quae ab humeris in pectus & terga descendens, aequali ambitu sinuatur: in ipsis tamen humeribus ita complicata atque reflexa est, ut brachii utriusque liberum usum patiatur. In Etruscis monumentis minime adhuc hanc vestem animadverti; illi tamen quodammodo adfiois est, quam Antistitae duo sacrificantes gestant in Lucerna mei Musei Tom. I. Tabula XXXIX. Casulam adpellavi, quum Auctores de re vestiaria illam ita definiant: *Vestis, quae omnibus aliis circuminiicitur, cuius errabundus limbus utrinque in brachia suble-vatur, in pectore & inter humeros duplicatur, & in utroque brachio triplicatur*. Spero tamen tam multa Etruscae antiquitatis monumenta proditura, ut aliquando, quae singularia modo ignorantur, multiplici collatione elucescant; praecipue si principes viri cumprimis, & docti illam in eis evulgandis adhibeant curam, quam in Te, VIR CLARISSIME, experimur.

XX. Minister adsimili veste insignitus ad lectuli pedes manus elevat, veluti proficiscenti animae bona omnia ominetur.

XXI. XXII. At duo Iuvenes palliati, qui huic proxime succedunt, utraque manu capillos lacerant.

XXIII. Hos imitatur senex succedens, cuius vestis est casula amplior; quae tamen a superioribus differt; illae enim tunicae manicatae superimponuntur; ista super nudo: haec amplior est,

est, atque laxior, ut infimae vestis defectum compenset. Illae praeterea ex unico panno constant, hinc atque inde dependente; haec vero ex duplici, quae fibulis in humero iunguntur: imo in sequentibus imaginibus, laxata altera ex fibulis, humerum & latus detegit: ut mirari non desinam Etrusci sculptoris industriam, qui non modo gestu & incessu corporis; sed etiam incondito hoc vestium cultu dolorem expressit. Haec forma vestis, omnium simplicissima atque expeditior, artificibus humilioribus postea communis fuit. Porro fabri illi ferrarii, qui in veteri anaglypho Musei Oliverii expressi sunt, itemque navium structores in marmoribus Ravennatibus, ita vestiuntur.

XXI. XXII. XXIII. XXIV. XXV. XXVI. & XXVII.

Adeunt praeterea morientis cubile senex, tamquam Choragus, qui stat in medio sex hominum, trium nempe a dextris, trium a sinistris: quorum tres barbati sunt; tres vero adolescentes & imberbes, qui caput tundentes compressa utraque manu, dolorem in funere suum exprimunt.

XXVIII. XXIX. His gestu & cultu vestis similes sequuntur duo iuniores, moerorem suum significantes. Horum staturae disparitas manifeste evincit, integram familiam in hoc Etrusco marmore singillatim & ad vivum descriptam, vestibusque officio & statui unicuique respondentibus mire variatam: numerosam sane, & dignam summo viro familiam; quippe si e toto adparatu publicos aliquos ministros detraxeris, triginta fere, qua viri qua mulieres, domestico funeri interfunt. Hi vero, quos ultimo loco memoravi, utraque manu capillos veliunt, minimo excepto, qui dexteram tantum ad crines admovet, sinistra lacrimas tergens. Capillos in funeribus scindere, & in rogam proicere, Graecis usitatissimum fuit. Sic socii Patrocli Iliad. Ψ.

*Capillis totum mortuum tegebant, quos iniecerunt
Tonsi* _____

quin & ipse Achilles:

_____ *flavam incidit comam.*

Lycurgus quoque apud Statium Thebaidos Lib. VI.

_____ *tergoque & pectore fufam
Caesariem ferro minuit, sectisque iacentis
Obnubit tenuia ora comis.*

Et apud Euripidem in Oreste vers. 94. Helena ita Electram precatur :

*Vis me adcedere ad sepulcrum sororis
Ferens primitias comae meae, & meas inferias?*

Nec tantum incidere, sed per vim evellere quoque crines solebant. Ita Cicero Tusc. Quæst. III. *Hinc ille Agamemnon Homericus, item Accianus, scindens dolore identidem intonsam comam, in quo factum illud Bionis, perinde stultissimum Regem in luctu capillum sibi evellere, quasi, calvitio maeror levaretur.* Latini quoque hunc morem exceperunt, Petronio teste, Cap. xxxi. *Laceravit vehementius pectus, ruptosque crines super pectus iacentis imposuit:* perhibeturque dictum illud Lucilii ex Satyra xxxi.

————— mercede, quae
*Conductæ fient alieno in funere, Traeficæ,
Multo & capillos scindunt, & clamant magis.*

Huius consuetudinis rationem, quam nemo, quod viderim, attigit, eam fuisse puto, ut viventes aliqua corporis sui parte mortuum sequerentur, eiusdemque rogi participes sine detrimento fierent. Certe in capillis vim quandam vitae constitutam esse putabant veteres, ut ex Virgilio Aeneid. IV. vers. 698. colligi potest; non enim ex aerumnis mortis Dido liberari, animamque efflare poterat, quia

*Nondum illi flavum Proserpina vertice crinem
Abstulerat, Stygioque caput damnaverat Orco.*

Quapropter Iris missa ad idem officium subeundum :

————— Hunc ego Diis
*Sacrum iussa fero, teque isto corpore solvo:
Sic ait, & dextra crinem secat.* ———

Quandoque tamen capilli minime evelebantur, quum solo capitis tactu conceptus animi dolor significaretur. Sic Troiani in Hectoris funere Iliad. Ω. cadaver circumibant

Tangentes caput: —————

Si divinari licet, supramemorati adolescentes filii sunt viri morientis, subsequente eos Paedagogo.

XXX. Imagines, quae sequuntur, & retrorsum abeunt, pertinent plane ad ultrinae adparatum. Iuvenis palliatus, sinistro brachio exserto, ingentem lituum auguralem, ut subspicor, sustinet.

XXXI. Is dexteram adtollit, & Senem adloquitur, qui in ipsum convertitur.

XXXII. Iuvenis alter lituum, sed breviorē inclinat, & dextera vestem colligit, qua in rogum aliquid deferat comburendum: fortasse odoramenta, quorum ingentem vim in illis struibus coniectam, Scriptores omnes testantur. Hos Augures esse, ex insigni, quod praeferunt, facile crediderim.

XXXIII. Sacerdos, cuius brachia veste conteguntur, dexteram extollens, sinistra lauri ramum inclinat, quo populus peracto funere hinc atque inde duplici adspersione purgaretur. Alterum Sacerdotem adcedentem ad aram, gerentemque lauri ramusculum ad lustrationes peragendas, sculptum aspicias num. xvi. cui ad alterum arae cornu num. xxxvii. socius iungitur Augur sinistra lituum gerens, sublata boni ominis causa dextra manu.

XXXIV. Hunc adloquitur Iuvenis, ut ceteri, palliatus, qui sinistra tabellam sustinet, dextera vero illam designat, quasi aliquid ex ea prolaturus. Funebres forte hymni, naeniae, aut mortui laudes in ea continebantur. In Perulinis Ossuariis, editis apud Dempsterum Tabula IX. & Musei Etrusci Tom. I. Tab. CLXXII. funeribus adstat Praefica, quae ad tibias & cytharam ex tabella quidpiam recitat.

XXXV. XXXVI. Iterum Iuvenis & Senex, elatis ad caelum manibus, mortui virtutes videntur celebrare.

XXXVII. Augur demum inclinato lituo manum elevat supra pyram. Augures, & Vates in funeribus adhibitos, docet Statius loco citato:

*Parte alia gnari monitis exercitus instat
Auguris aëriam, truncis, nemorumque ruina
Montis onus cumulare pyram.*

At quia anaglyphi exilitas, & temporum vetustas in aliquibus symbolis haerere nos cogit: vereor, ne lituos pro funalibus usurpaverim, quibus ignis rogo subponeretur: quae quia ex funibus constabant; mirum non est, si incurva in litui speciem insculpta adpareant. Facile etiam, monente Gorio, hi Tibicines esse possunt.

His scriptis, adiacere secundas curas libuit; nam num. xix. moriente eodem amicissimo Gorio, virum illum togatum, qui morientis manum dexteram adprehendit, non Medicum, sed potius Tutorem

torem esse probabile videtur; quandoquidem pueros a moriente viros relictos marmor testatur. Ita enim data dextera fides promittebatur: cuius exempla habemus apud Tacitum Annalium Lib. XI. num. 8. *Iuravere amici, dexteram morientis* (Germanici) *continentes*. Tradebant praeterea morientes Tutori aut heredi claves, & anulos signatorios: cuius moris exemplum suggerit nobis Lex cum Pater -- ff. de Leg. II. *Pluribus filiis heredibus institutis, moriens claves & anulum custodiae causa maiori natu filiae tradidit*. Quare, quod de Medico proposueram minus placet, & Tutorem, ni viri docti repugnant, substituendum censeo.

Rogante eodem Gorio amico nostro, lubet nunc subiicere explanationem Etruscarum duarum inscriptionum, quae in duabus Acheronticis columellis Perusiae erutis leguntur, quarum prior existat in Hortis Nobilissimi Comitis Eugenii; altera vero in Museo Nobilium Comitum Oddiorum. Has idem Gorius, ut supra monebam pag. 87. iterum in lucem produxit in Tabula XVIII. num. v. & vi. ne quid huic meae lucubrationi deesset, atque ut omne decus huic Dissertationi meae, qua Perusinarum Etrusca monumenta insigniora illustrare conatus sum, adcederet. Prior haec habet:

LV: XC   17VAM 21C9AT   *Tarvis Malvi*   lu. lc.
              1N19AO 17HAQ   *Chanvi Therini*

Sed ut in Roncaliensi Epistola II. pag. 380. monebam, scriptum potius constat *Chan Materini*, indicata defuncti hominis *Tarvi Malei*, seu *Maleotis* patria, in Mevaniae regionis parte, quae ex Livio Lib. ix. innotescit: *Materina* *plaga una*: *Materinam* ipsi adpellant. Vocabulum vero *Chan*, seu *Cana*, aut *Can*, sacris initiatum hominem indicare videtur, ex חנח *Chanach*, *initiare*, sive *dedicare*. Notam illam seorsim scriptam, XC numeralem esse crediderim: priorem vero, quae LV. exprimit, esse initium *λουάβανλα*, quae *anum* indicat, quam & in aliis epitaphiis observavimus.

In altera Etrusca columella scripta bis invenitur Etrusca littera Q, quae, quum raro in aliis monumentis occurrat, adhuc non constat num referat CH, ut Cl. Bourguetio visum est, vel ut Gorio K, vel ut alii censent, potius ad Φ Graecorum adcedat. Minime tamen absurdum videtur subspicari hinc apud Latinos ortam litteram Q, quae ut formam, ita etiam potestatem retineat. Ita igitur Etrusca eius epigraphe se habet:

3A4TAQAO   *Kagatia*
 132Q 0AVA   *Avath q sei*

Si vero docti viri censent eam litteram Q, potestatem habere litterae R, hinc elucet *Caias Fatiae* nomen, quod apud Etruscos familiare fuisse, docet Pislaurensis *Cai Fatii Fulguriatoris* inscriptio bilinguis, Etrusca nimirum & Latina, quae incipit $\kappa\alpha\tau\alpha\theta\alpha\nu$: *Kafates*: atque horum monumentorum fide & auctoritate illud adnotare possumus, Etruscos in more habuisse ita praenomen cum nomine simulnectere & conligare; quamvis reliquas voces punctis adpositis distinguerent. Erit etiam qui censeat integrum heic CAFATIAE familiae nomen exhiberi absque praenomine: cuius exempla occurrunt in vetustis faxis; ut apud Fabretum Inscript. Domest. Cap. v. num. XII. & apud Cl. Gorium in Par. I. Inscriptionum, quae in Etruriae Urbibus exstant, pag. 294. num. 16.

DIS . MANIBVS
CAFIATIAE HEVREN
VIXIT ANN. VII.
DIENS . XXX.

CAFATIA . C . L
FAVSTILLA
VIX . AN
XXV

IN. F. P. X. IN. A. P. XII

Illud etiam adnotare lubet, Etruscum genitivum femininum in AV definere, pro in A_1 , quo usi sunt prisca Latini, qui scripsere *bonai feminai*. Alterum huius inflexionis exemplum mihi occurrit in epigraphæ, quæ sub imagine occurrit Etruscae mulieris supra sepulcrum suum dormientis, ut videre est in Musci Etrusci Tabula **CLVIII**.

1981 2577A *Avlax Nari*

quod valet *Aulae Nariae*, five *Narii* uxoris. Quae sequitur vox Ἀνὰ *Anath*, facile originem habere potest ab אֵרֶץ אֲרִי *ari*, quod verbum apud Etruscos *vitam degere*, seu *vivere* significat, ut in Epistola II. adnotavimus. Haec quoque vox cum sequenti coniuncta facile eam formulam continere potest, quae aequivaleat *AVE*, seu *VALE* Latinorum. Quod si alicui potius placeret vocis significationem expiscari in lingua omnium parente antiquissima, facile inveniret אַנַּח *anach* significare *pulverem*, aut *tenuem terram*; quae etiam referri posset ad defunctae mulieris cineres, vel ad supremam iniectionem terrae super sepultum eius cadaver.

Vides, CLARISSIME MONTEMELLINE, quam consonent veterum Perusinarum instituta cum Graecorum moribus, ut si cetera deficerent, vel hoc argumento probari posset, ex eodem fonte illos originem deduxisse. Vtinam huiusmodi libri marmorei, qui

Etruscā illam Perusiam restituunt nobis, atque integrant, frequentius prodeant, ne deinceps conqueramur invidiam Romanorum & Perusinas aras, & florentissimam, ac veteri patriae meae finitimam urbem, penitus evertisse. Gratulor tamen nunc una tecum, viros plurimos, doctrina, opibus & dignitate pollentes, huic negotio curam omnem adhibere, & imitari ac sequi studia maiorum suorum, quos inter summos atque egregios homines ego adhuc adolescentulus suspiciebam, ac paene venerabar Tullium Gratianum, lectissimae eruditionis virum, & antiquae probitatis. Vetus praecipue Perusinarum moneta omni studio nunc conquirenda est, ne Iguvinis meis, Tudertibus, Volaterranis, Atriatibus, ceterisque, quorum nummi nuper prodierunt, Perusia tua cedere videatur. Ab hac tamen spe excidere videmur, quum sciamus, Etruscā Perusiae monetam crebris incursionibus direptam, ac multis impositis a Romanis paene corrasam. Ita Livius Lib. X. *Fabius in Etruria rebellante, denuo quatuor millia & quingentos Perusinarum occidit: cepit ad mille & septingentos, qui redempti singulis aeris trecentis decem: & rursus: Tres validissimae urbes Etruriae captae, Vulsinium, Perusia, Arretium: multa praeiens quingentum millium aeris in singulas civitates imposita: quod non tantum monetae vestrae fatale fuit, sed & Vulsinensium & Arretinorum, quorum profecto monetae exemplar adhuc desideramus; quum e contrario Tudertium, qui Romanis perpetuo adhaeserunt, ubique proffet. Credibile enim est, Romanos hostilem monetam, & praecipue graviolem, in unciales illos suos omnium tenuissimos asses conflavisse. Adnuat tamen litterarum fortuna ausis hisce pulcherrimis, quorum ope historiam patriam sentiamus augeri, atque studiosi huius saeculi eruditionem. Vale communi bono, nostraque haec studia favore tuo amplifica, & paucā haec humanissima excipe voluntate.*

DE ANTIQVA
 VELCIORVM ETRVSCORVM
 FAMILIA PERVSINA
 DISSERTATIO

A D

FRANCISCVM ANTONIVM DOMITIANIVM

TVDERTEM

AMICVM OPTIMVM ATQVE MERITISSIMVM.

QUod veteres Romani publice testati sunt, quoties Caesar-
 res Augusti felicitati & tranquillitati populorum, &
 aeternae Urbis florentissimo imperio prospicerent, editis
 numismatis, in quibus in honorem eorumdem scribendum
 censuere ROMA RENASCENS. ROMA RESVRGENS. id ipsum usurpa-
 re mihi liceat hac aetate, ut quum videam magnopere florere,
 augeri in dies, & ad aeternam huius frugiferi saeculi laudem mi-
 rifice amplificari Etruscarum Antiquitatum studia, certantibus un-
 dique egregiis viris, qui ea ab interitu atque oblivione vindicant
 magnis impensis, magnisque laboribus conquirunt, atque diu-
 turnis vigiliis & lucubrationibus in lucem proferunt & illustant;
 minime absurdum videatur, si antiquam ETRVRIAM renasci ac
 resurgere in hac temporum beata luce adfirmem. Inter viros, de
 Etruscis Antiquitatibus optime meritos, iure ac merito lubet nunc
 Te recensere, DOMITIANI ERVDITISIME, Teque, in priscis hisce
 Vetustatis divitiis investigandis studiosissimum, aeterno huiusmodi
 benevolentiae meae testimonio praedicare, & quod hisce meis ob-
 servationibus DE ANTIQVA VELCIORVM ETRVSCORVM FAMILIA
 PERVSINA ansam, optatumque lumen, ut de ea dissererem, eo-
 rumque originem aperirem, opportune praeiuvisti.

Scribis enim, datis ad me tuis litteris, in ea Perusini pomerii
 parte, quae contra Tudertum inclutam patriam tuam respicit,
 nuper Etruscum Sepulcrum effossum fuisse; sed quod me valde
 contristavit, illud fuit, statim rudium villicorum barbara immanitate
 dirutum, vattatumque ita fuisse, ut ingentis illius thesauri priscae
 eru-

eruditionis, quem continebat, quique auro carior cultoribus doctae Vetus-tatis futurus erat, vix pauca litterata fragmenta super-fuerint. Quod quidem fatum, haud plane novum nec inauditum, quod rudioribus saeculis addiderit, in quibus tanto in pretio haec monumenta non erant, nec tanti aestimabantur hae Vetus-tatis deliciae, dolendum plane est; sed quod hac aetate in tanta ingeniorum luce frequenter id ipsum contingat, minime ferendum esse iure ac merito adfirmas: iustaeque sunt querimoniae tuae, quod maleferiati hi homines in cineres maiorum debacchentur, & Vrnas ipsas immerentes, quae patriae historiae & nomini urbium maximo sunt ornamento, impicto ligone comminuant, evertant. Haec omnia litteris quoque Nobilissimi ac Praestantissimi Viri Diamantis Comititis de Montemellino, & adcurata descriptione mihi nuntiata sunt, quibus & Sepulcri locum & formam ob oculos diligentissime exposuit. Retulit quippe, fossore cretarios, quum terram altius verterent atque egerent, contra Portam Petri, ad Divi Constantii, perparvam Cryptam sepulcralem, cuius aditus ingenti lapide claudebatur, invenisse. Sepulcri huiusce cavea in ovalem figuram sinuata erat, latitudine pedum circiter quinque, paullo vero maiori longitudine. Locus undequaque oppletus erat compluribus cinerariis Ollis fictilibus, quarum opercula lamellae plumbea hinc inde decurrente obfirmabantur, qualia prorsus Eugubii ad Divae Mariae, quae vulgo *della Piagguola* adpellatur, aetate sua reperta fuisse olim testabatur Dominicus Passerius, pater meus optimus. Praeterea multae quoque ampullae, multaeque patellae fictiles ad manus venire: quae omnia dilapsa desuper terra commiscuerat ac defoedaverat. Quamvis vero ex his omnibus vascula perpauca integra, quod ad rem litterariam augendam pertinet, egesta sint; existant tamen fatis iniquissimis ereptae, atque ab interitu vindicatae lamellae tres plumbeae, litteris Etruscis caelatae, ac praeterea unica Olla cineraria pariter litterata, quae reliquorum monumentorum iacturam quodammodo minuunt, quum multa eruditionis fruge sint referta: quae quidem aeternum exstabant, quum Musci Gratiani egregie supellectili adcesserint: cuius magnificum adparatum, doctorum hominum editis libris celebratum, magis magisque in dies Comes Vincentius, paternae virtutis ac magnificentiae heres, omni laude dignissimus, solerti cura amplificat ac locupletat. Horum monumentorum Iconas ex autographis proferimus in subiecta Tabula XXIV.

Locus, in quo huiusmodi hypogaeum Sepulcrum nuper detectum est, adspectus amoenitate, hominumque frequentia conspi-

cuus,

cuus, Sepulcretis antiquitus refertus erat, ut mortuorum quodammodo coloniam diceres. Percrebuit siquidem fama, vel ipso Clarissimo Montemellinio teste, ingentem illam Vrnarum cineriarum copiam, quae aetate mea propinquos hortulos ornabant, ex hoc ipso loco erutas olim fuisse. Adfurgit praeterea ibidem ingens ex Signino opere concameratum Sepulcrum, ad quod ego adolescentulus recreandi animi gratia tunc divertebam: non longe vero exstructa est Ecclesia Divorum Constantii Episcopi, & Martini, antiquitate insignis, atque cultu venerabilis.

Quia vero petis, DOMITIANI OPTIME, ut harumce Etruscorum Inscriptionum explicationem proferam: quid de illis sentiam, ea qua potero diligentia, urgentibus licet mei muneris curis assidue distinear, id tibi praestabo. Sepulcrum istud ad VELCIAM familiam, inter Perusinos & Tudertes nobilem, pertinere, vel ipsa nomina titulis lamellarum plumbearum inscripta, perspicue ostendunt. Hanc ipsam vero gentem alia plura Sepulcra possedisse, quod hominibus satis fecunda ac frequens esset, docet tum hoc Hypogaeum, quod alterius latioris Sepulcri partem esse comperimus, tum alia e marmore nobilissima Ossuaria, VELCIORVM nominibus insignita, quae hac illac dispersa nobis innotuere. Duo ex his supra memoratus Ciattius exscripsit, hac epigraphae ornata, quae ipse edidit Perusiae Etruscae Lib. I. pag. 33.

HAJCVAV 91A . 3VAO . M9A1V99Vt . 109AJ

Hoc est: *Larbi. Turrliaim. Thale. eir Valklan.*

VA1HA9 VC1V33 VA *Au Velicu Ranial.*

In hac forte VA1HA9 *Ranial*, pro *Rantal* scriptum est: qua voce sacram quamdam initiationem significari, in Roncaliensibus meis Epistolis ostendi. Ita pariter in altera epigraphae. MA1V9Vt. pro MA1V1Vt. *Turpliam*, sculptoris oscitantia, vel mendo potius exscriptoris adnotatum est; adeoque coniici potest *Larbi Turpilio Thaleti* posuisse titulum *Aulum Velcium*, quem *rantismate* initiatum fuisse significat.

Ad illustranda veterum Etruscorum praenomina praesto est ingens tegula sepulchralis, quam Clarissimus Marchio a Pinna nuper donum dedit Celeberrimo Viro Marchioni Maffeo, a quo in Museum Veronense inlata est. Eius inscriptio ita se habet:

V1V33 . 0A 3
VA1V11A 0

Hoc est: ATH. VETIV.

VIPINAL.

HA

Hanc, quum prae manibus haberem, duo in ea notatu digna animadverti. Primo vocem ΘΑ. ΑΤΗ, compendiarie notatam, quae integra in aliis Etruscis inscriptionibus reperitur. Inter parerga Dempsteriana in Tom. I. pag. 235. scriptum est VITA. ATIV. iterumque occurrit in alia inscriptione Tabula LXXXII. eiusdem Operis; quibus in locis ATIVM praenominis locum tenere videtur. Rursum in Tab. LI. eadem vox in obliquo occurrit ΙΑΤΑ. pro ATIAE. Ne tamen dubitemus concisam hanc notam, praenominum more compendiarie notatam, praenominis vicem obtinuisse, eam observemus praefixam nomini TETINIAE in altera inscriptione Cinerarii, quod, ut discimus ex Schedis Gabriellianis, exstabat Clusii ad Divae Multiolae:

ΑΖΙΛΑΝΙΤΑ. ΤΙΝΤΗ. ΘΑ. ΑΙΝΤΑΤ. ΘΑ

quam tamen mendose interpunctam, ita restituendam esse ex aliarum Etruscarum inscriptionum conlatione censemus:

ΑΖΙΛΑ. ΝΙΤΑΤ. ΙΝΤΗΘΑ. ΑΙΝΙΤΑΤ. ΘΑ

nempe: *Atbia Tetinia Viro Militari Tetinio felicitis recordationis*. Hinc innotescit Titinia familia Etrusca, quae frequens memoratur in Gruterianis faxis. Non nego tamen, hanc notam ΘΑ. ΑΤΗ. etiam ad *Antonios* facile referri posse; quorum nomen, littera Μ amandata, ATVNIVM Etrusci dixere: quod alibi observatum a me est. Alterum, quod in hac tegula observare mihi contigit, fuit ipsum praenomen ΑΤΗ iterum repetitum, sed obliqua scriptura. Sculptor enim, qui integram inscriptionem in obliquum sculpserat, quum minus commodam animadvertisset, erecta postmodum tegula, integram iterum exaravit.

VELCIAE gentis iterum mentio occurrit in alio Ossuario, edito ex Museo Buccelliano a Cl. Gorio in suo Museo Etrusco Tabula CXCI. in quo haec inscriptio legitur:

ΙΑΤΥ. ΘΥΑΤ. ΑΙΑΤΑΤ
ΑΗΗΤΑΥΝ

Setvia. Velc. Vipai
Laubna

in qua, uti manifestum est, *Setvia Velcia* memoratur: qua discimus, forte *Servia* inter praenomina apud Etruscos communia recensendum esse. Alium insuper sepulcralem titulum fictili Vrnae Clusinae inscriptum videre est apud Dempsterum Tabula LXXXIV. qui haec habet:

ΥΙΥΝ. ΙΑΝΙΙΑ. ΥΑΙΟΥΕΕ. ΘΥ

Hoc est:

Lib. Velcialu. Vipinal. Iupu.

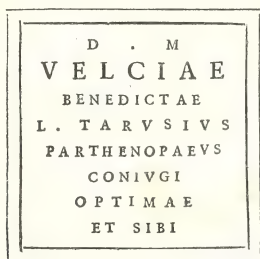
His

His addere lubet inscriptionem caelatam in Columella mei Musei, quam exhibet Tab. XIII. & in Acherontico meo explicavi Cap. xv. pag. 60.

NA ADACVAAAY ITZAB : ATINTVT
VACVQA : VQTAZ AVVA

Hoc est :   *Tutnita : Fasti Velcare al*
                                    Aule Vetru : Erucal :

Gentem hanc VELCIAM, Antiquariis omnibus antea incognitam, & apud Pifaureses frequentem fuisse, docet marmorea Tabula sepulchralis Pifauri effossa, quae ornat vestibulum mei domestici Musei, quae primum edita est a Clarissimo Oliverio meo inter Marmora Pifaurensia num. xcv. quamquam non ambigam, Velcios Pifaureses nullam cum Perusinis adfinitatem habere potuisse, nisi eam, quam similitudo nominis declarabat. Ea ita se habet :

Antiquis hisce VELCIAE familiae editis iam monumentis, alia nuper effossa singulari Tabula XXIV. nunc proferamus. In priore lamella plumbea *Aulam Casperienam* inscriptam legimus, feminae nimirum titulum, e familia *Casperiena*, quae alicui ex *Velciis* nupta, in eius gentis tumulo condita est : mater fortasse ceterorum, qui infra memorandi sunt. Familia *Casperia* non uno plane in loco memoratur ; nam *Casperios* plurimos recenset inscriptio Albana apud Gruterum pag. DCLX. 7. & pag. MCLIII. 3. ut alios Antiquarios praeteream. Inter eas autem memorari potest, quae ab urbibus, a quibus forsitan originem duxerunt, nomen sortitae sunt : ex quibus nonnullas huiusmodi apud Etruscos collegi in Epistola VIII. inter meas Roncalienses. Dicta vero est haec familia, ut opinor, a Casperia, Sabinorum oppido Formiis proximo, de quo Virgilius Aeneid. Lib. VII. vers. 713.

*Qui Tetricae horrentes rupes, montemque Severum,
CASPERIAMQUE colunt* —————

Silius Italicus Lib. vii. Casperulam vocat, Sabini agri oppida recensens:

*Hinc Amiterna cohors, & Baetris nomina ducens
CASPERVLA: hunc Foruli, magnaeque Reate dictum
Caelicolum Matri: necnon habitata pruinis
Nursia, & a Tetrica comitantur rupe cohortes.*

Puto autem Casperienam, non vero Cusperienam, legendum fore; quum id nomen in lamella adlata in eadem Tabula XXIV. num. 111. contractum ita legatur 𐌕𐌓𐌔. nempe KASP, five CASP. cui lectioni favent analogiae, quas supra recensuimus. Hinc ex Etruscis monumentis indubitate fidei documenta habemus, quod antiquissimis temporibus usus invaluerit, ut mulieres non secus ac viri praenominibus uterentur.

Altera inscriptio adlata num. 11. in eadem Tabula, perspicue producit VETIVM VELCIUM virum militarem. Hinc etiam liquet, litteram 𐌖 potestatem habere vel κ, vel χ, quam primus omnium ope antiquae Gemmae Etruscae, in qua Achillis nomen iuxta eius imaginem adnotatum est, nobis patefecit V. C. Gorius, de qua vide Musci Etrusci Tomum I. pag. 11. & 111. qui hac profecto laude minime fraudandus est. Alia inscriptio edita in Museo Etrusco Tabula CXCI. pro 𐌕𐌓𐌔𐌕𐌓𐌔 Vetave, habet 𐌕𐌓𐌔𐌕𐌓𐌔 Vetium; sed tegula, superius memorata, expresse VETIV profert: quare ita interpretanda est haec epigraphe: *Armb. Vetio. Velcio.*

Tertia ceteris prolixior, adeoque illustrior, lamella plumbea in eodem Sepulchro inventa, memorat alium Vetium Velcium, cui Larthia Vipina Casperiena titulum posuit, & iuxta persolvit. Hunc Vetium Velcium vel fratrem vel filium superioris fuisse arbitror, qui alterius Vetii Velcii nomine atque praenomine insignitus foret: quae nominum similitudo uniformis patrem inter & liberos fratresque satis obvia est in re lapidaria: adhibitis deinde agnominibus, qui hanc nominum amphiboliam tollerent: seu, quod populorum felicitati conducebat, adpositis dignitatis aut muneris aut officii titulis, quos quisque virtute sua sibi comparasset. Hanc tamen Larthiam seu Lartiam Vipinam Casperienam ab Aula Casperiena matre nomen sortita est; filiabus enim aliquando non paternum, sed maternum nomen inditum est, ut antiqui lapides evincunt. Hanc autem Lartiam Vipinam Casperienam ex gente

VELCIA prognatam fuisse, probat ipsum Vipinae cognomen, quod Velciorum proprium erat: quod constat tum ex Inscriptione Demopsteriana Tabula LXXXIV. Velcii Vipinii, quam supra produximus; tum etiam ex praecitata regula Musei Veronenfis, in qua Vetii Vipinii mentio habetur.

In hac perrara lamella alia plura notatu digna occurrunt: & primo quidem loco desinentia nominis: *μιαυαα*: *Velcheim*, seu *Velceim*. In altera lamella edita num. 11. gignendi casu habetur *ιαυαα*: *Velchei*; sed id non est certum, quum lamella, in extrema parte fracta sit, adeoque inscriptio manca videatur: & facile, ut in tertia, reponendum est *μιαυαα* in casu dandi. Alterum, quod non sine observatione praetereundum, est syllaba *μαα. REM*, quae *βυστροφιδόν* scripta est, nec ad superiorem lineam pertinet: si enim quidquam ex priore linea superfuisset, in secundam scalptor amandasset. Pertinet autem ad postremam lineam, sub qua, quum spatium pro altera linea non superfuisset, litteras reliquas ultimae vocis eidem scalptor superposuit, quodam veluti angusti loci fastidio, nempe *CASPREM*. quod nomen pro *CASPERIENA* mendose procul dubio scriptum adparet.

Demum observanda superest Olla fictilis, quae unica e tam immani excidio & calamitate superfuit, quaeque nil plane observatione dignum praefert, quam feminae nomen, cuius cineres continebat, nempe *αυαα* *Cavla*, quae fortasse alicui ex Velciis nupta erat. Minime vero facile his adsentiret, qui *Caia Aulam* legendum putarent. Non enim video, cur ad duplicis praenominis confugium recurramus; quum expedita & perspicua sit lectio, si feminam hanc ex familia *Caulia* progenitam esse sentiamus, quam vetustum marmor Gruterianum pag. DCCCLXIV. 13. repetitum pag. DCCCCLXVII. 9. olim existisse testatur. Neque etiam inobservatam dimittam geminatam litteram *η*. in voce *αηοαα*: *Larbiia*: cuius tamen scripturae perrara exstant exempla.

Postquam haec ad Gorium meum imprimenda miseram, & iam iam paene formis excuderentur, idem datis ad me litteris scripsit existare in suo Museo operculum Cinerarii e marmore Tiburtino, quod anno MDCCXXXIX. effossum est prope Licianum Etruriae in praediis D. Augustini Cerretanii, Canonici Florentini, qui e Dominis de Cerreto Bandinellis se prognatum gloriatur, a quo dono accepit. Epigraphe ita se habet, quae exhibetur num. v. eiusdem Tabulae XXIV.

INITIA: FELT: OMIA
ARISA INDEA

Hanc

Hanc ideo adiungendam Gorius curavit, quia $\ve\ve\ve$: *Velch*. indicat *Velchiam* seu *Velchiam* familiam. Scripsit etiam ad me nuper, ab Ioanne Baptista Deio, amico suo, Archivii regii Magni Ducis Etruriae Antiquario egregio, dono accepisse operculum fictile Vrnulae, in quo sculpta femina iacens sindone operta, ut videre est in eadem Tabula XXIV. num. VI. cum hac epigraphe, quae Etrusca Latinis litteris redditur: LARTHIA. OTANIS: adeoque & hinc certi fumus $\odot. \odot.$ litteram valere TH: & *Larthiam* esse feminae defunctae praenomen; quod etiam alibi adnotavimus.

Adiecit pariter Gorius ad huiusce Tabulae ornatum num. VII. fictilem Amphoram altitudine fere Rom. ped. II. effossam anno MDCCXXXIII. inter rudera Castrii Pognae, quam inter sua Cimelia servat Ioseph Maria Brocchius, vir Celeberrimus, & ad aliquem e familia *Vesfa*, ex Etruscis litteris ... $\ve\ve\ve$ ... forte $\ve\ve\ve$, cuius exempla suppeditat Tab. XXXVII. Dempsteriana, pertinuisse discimus.

Desiderandum plane erat, DOMITIANI SVAVISSIME, ne tam horrenda ruina deleset hos Etruscos titulos, qui omnes, si diligenter exscripti fuissent, absolutam fortasse VELCIAE familiae Perusinae genealogicam Historiam concinnare facili negotio potuissimus, & praeclarum aliquod incrementum Perusinae Historiae adcessisset; sed alibi deteriora contigisse pervulgatum est. Quis enim non horrescat in ipso orbis emporio, atque in media illa litterarum sede Roma, omnis Antiquitatis theatro, Libertorum ac Servorum Liviae Augustae elegantissimum Sepulcrum, statimac inventum est, dirutum atque dispersum? Quis non sine lacrimis spectabit vel audiet, Caesarum domum, totius orbis veneratione ac trepidatione celebratam, laterculis etiam venundatis evanuisse, & palatium omnium conscium triumphorum unius lucelli vitio deletum funditus esse? Haec omnia, ni peregrini homines egregiis voluminibus posterorum memoriae commendassent, nemo, ut opinor, exstaret, qui ea aliquando fuisse crederet, quorum nec ipsa paene fundamenta hodie supersunt.

Vides igitur, OPTIME DOMITIANI, quantopere dolendum sit, reliquos omnes VELCIORVM titulos periisse; quum multa antea incognita, hi qui forte fortuna superfuere, contineant, quae alii maiori otio abundantes diligentius ac feliciter dilucidabunt. Interim sinceram hanc meae in Te benevolentiae tesseram laeta fronte accipe: & quod facis, eruditae Antiquitatis monumenta ubique invettiga, ut mirifice augeantur nostra studia, & patriae tuae atque huic saeculo maximo sint ornamento.

DE ARCHITECTURA

ETRUSCA

VRNARVM ALIQVOT SEPVLCRALIVM

EARVMQVE EMBLEMATIS

DISSERTATIO

AD VIRVM CLARISSIMVM

ANTONIVM FRANCISCVM GORIVM

IN FLORENTINO LYCEO HISTORIARVM PROFESSOREM.

DVm Nicolai Serrae Metaurenſis Provinciae Prolegati a Conſiliis eſſem, atque Urbini aſtivo tempore cum eo verſarer, contigit forte fortuna, ut dum antiquiſſima Eccleſia Trinitati ſacra, in ipſa Agropoli ſita, reſiceretur, antiquus ſepulchralis Cippus e ſuburbano lapide diligentiſſime exſculptus, quantum rudior aetas patiebatur, & qui dudum in ipſo pariete delituerat, detegeretur, atque erueretur. Quod ut mihi nuntiatum eſt ab eruditis Viris, quorum egregiis dotibus antiquitatum quoque cura adcedeſcit, continuo Cippum illum una omnes inviſimus, & coram ex ipſa archetypa figura delineandum curavimus. Antica Cippi pars in aediculae ſepulchralis formam adſurgebat, columellis Tuſcanicis, hinc inde frontem adtollentibus, ſimplici opere diſpluviatam; impoſitis tamen, qua acroteria conſigi ſolent, navium acroſtoliis, intermediis peltis: at ſpatium, quod inter columnas extendebatur, ianua occupabat, cuius latera minime in perpendicularum directæ erant; quippe quæ, ex ampliore ſpatio paulatim contracta, in anguſtum adſurgebant. Multa tunc de hoc architecturae genere diſputata ſunt: neque pauciora de ratione Etruſcarum portarum, quarum minime obſcura exemplaria monumenta recens edita nobis obtulerunt. Quia vero poſtremis litteris tuis, GORI PRAECLARISSIME, certior me feciſti, Te de veteri Etruſcorum arte ſtructoria, inter illuſtrandum eius gentis monumenta, ſermonem inſtituiſſe: ſubiit in mentem, ut ea, quæ iam tunc in hoc antiquitatis genere adnotaveram, præ oculis Tibi exhiberem:

rem : ratus gratiam tuam initurum non opinione doctrinae meae, quae nulla est, sed opportunitate argumenti.

Cippi Vrbinatis structura, cuius iconem una ad Te mitto, quanquam Latinae aetatis sit, ad eam tamen pertinet, quae proxime ad ea Etrusca tempora adcredit, qua recentior adhuc Romanorum dominatus, nondum patrias artes atque instituta corruerat. Vbi enim singulas partes ad trutinam contulerimus, omnia in hoc cum Etruscis moribus consonare observabimus. Cippum hunc exhibet Tabula XXV. num. 1. quae huic Operi adiuncta est.

Spectabiles in primis sunt duae peltae fastigio impositae inter acrostolia. In Etruscorum Vrnis nihil frequentius peltis, vel in fronte excisis, vel in operculo displuviato ita efformatis, ut duae ex his peltis, alternis angulis adsurgentes, quoddam veluti Vrnae fastigium componant. Exemplum expetenda sunt ex Dempstero in Parergis, & Tabula IX. & LXIX. & Musei Etrusci Tab. CLVII. CXCIII. & CXCIV. quibus brevi adiciemus exempla non pauca, quae inter marmora Tudertina, Deo dante, publici iuris faciemus. Neque vero praetermittenda erant exempla aliarum Vrnularum, quae anno MDCCXVI. tunc adolescentulus ex marmoribus ipsis excepti Perusiae ad Principis Apostolorum Basilicam in ipso urbis pomerio, de quibus infra sermo.

Nec vero putemus, huiusmodi insigne sepulcris adiectum ad defuncti institutum demonstrandum, quod tamen quandoque factum est, ut in domestico meo marmore P. Aelii Decimini Equitis Singularis, cui propria arma insculpta sunt : quod etiam in more positum fuisse docet Virgilius Aeneid. VI. vers. 232. qui de Miseni tumulo haec tradidit :

*At pius Aeneas ingenti mole sepulcrum
Imponit, suaeque arma viro, remumque tubamque.*

Sed in hoc feminae tumulo, sicuti in Etruscarum matrum sepulcris, quum nihil cum pelta commune haberet, siquidem armamentum est peregrinum, ad aliam rationem recurrendum est, ut disquiramus, cur Tuscorum & Latinorum Tuscis adfinium monumentis insculperetur. Habuit, ni fallor, hoc armaturae genus aliquid cum Religione commune, &, veluti quodam symbolo, Infernalium Deorum designabat potentiam, gesta ab iis cum Superis bella recordando. Insignis ad rem est Etrusca Urnula ex supramemoratis, in qua ipse Typhon, sive alter ex Titanibus in caelum caput intendens, geminaque manu peltam sustinens, a caelitis ictibus se se defendit.

dit. Hanc exhibet Tabula XXV. num. 111. Quid vero haec monstra, Superis plane invisa, cum defunctorum Manibus commune haberent, docet in hymno Titanum Orpheus, qui illos mulcendos suadet, ne defunctis graves essent:

*Vos voco (precor) iram gravem avertere :
Si quis ex terrestribus ad maiorum domos adpropinquaverit .*

Notandum praeterea est, Etruscos, ubi Deorum praelia exprimerent, libentius peltam, quam parmam iisdem addidisse, ut in certaminibus, quae contra Tiphonem, Echidnam, Delphynem, serpentem, quae expressa videntur apud Dempsterum Tabula LXXX. & Musei Etrusci Tabula CXLIX. quaeque in mea Roncaliensis Epistola VI. explicavi. Peltas quoque, veluti quoddam peculiare parergon, Infernalibus monstris addiderunt: sic Empusae capiti, Musei Etrusci Tabula CLVII. Larvae, Necathaeae, itidem Scyllae inter Centauridas consistentis, ibidem Tabula CLIV. cui geminae peltae suppositae sunt: quae omnia inter inferna spectra connumeravit Virgilius Aeneid. Lib. VI. vers. 286.

Centauri in foribus stabulant, Scyllaeque bifformes:

Quae quidem fabulae, Phoeniciae originis erant, ut colligitur ex Apollodoro: & ipse innui in Notis ad antiquas Lucernas Tom. I. Tabula XLVII. Quo vero apud Romanos minus obviae occurrunt, eo magis familiares sunt Etruscis, praesertim Perusinis; quum tam frequenter in illorum sculpturis spectentur: ex quibus & gentis antiquitatem, & primevae originis transfusa in manus monumenta, traditionesque dignoscimus. Quae fortasse fabellae illae erant, quas in Tuscia rusticanti Plinio accolae recitare solebant; ubi enim Epistolarum sexta Lib. V. villae suae delicias enumerat: *Audias (inquit) fabulas veteres, sermonesque maiorum: quumque veneris illo, putes alio te saeculo natum.*

Sed non tantum infernis monstris, quorum formidine veteres inaniter detenti, in eorum sepulcris vel imagines vel adtributa consignabant, peltas tribuerunt; sed illas in sacris quibusdam certaminibus usurparunt: de quibus aliqua in Corollario praegustabimus, ut omnino concedamus, peltas non ad inane ornamentum seu officium designandum, sed ad Religionis instituta pertinere. Demum in Vrnula num. IV. veluti quaedam religiosa anathemata, peltae duae suspensae cernuntur, una cum laneis illis filamentis,

quae magis conspicua sunt in alia Vrba apud Dempsterum Tabula LXXIX.

Acrostolia quoque, hinc inde prominentia, aliquid cum mortuorum Religione commune habent. Quum enim putarent, animas per mare transvehi ad beata piorum loca, Etrusci pariter ac Romani marina monstra Hippocampos, Leontocampos, ac Taurocampos, atque alia huiusmodi prodigia, quorum auxilio animae Oceanum transfretarent, Sepulcris insculperunt. Adcefferunt delphinum atque concharum non fortuita ornamenta; quod illa equorum, haec curruum vices obtinuerant. Navium vero insignia ad feralem reformidatamque Charontis ratem referebant Aegyptii: ex quorum instituto fabulae istae transvehendi per Nilum cadavera promanarunt, ut non uno in loco tradit Diodorus Siculus. Navim totam in lucernis fictilibus ex nigra argilla compactis figurarunt, quarum unam polymixam publicavit Licetus Lib. VI. Cap. I. pag. 874. alteram vero in Museo nostro adservamus.

Antequam ad Architectonicas rationem descendamus, aliquid de inscriptione marmoris edisseramus. Vides in hac, CLARISSIME GORI, antiquae severitatis in mortuorum elogiis parsimoniam Etruscis moribus respondentem, & quam in inscriptionibus, quae Romanum Imperium praecefferunt, laudavit Augustinus in suo Dialogo de Inscriptionibus Ciceroni coevis: in quibus, quum de feminis mentio agenda esset, nil ultra nomen illius, patris praeterea, ac mariti notabatur, ut in hac, quae MARIAE C. MARI F. ET APVLATI VXORIS memoriam servat. Ne tamen in splendidum errorem incidamus, putantes heic agi de filia illius C. Marii, triumpho Cimbrico & septem Consulatus celebris, quae diem ultimum suum apud nostrates obierit: illud monitum velim, summos in Republica viros tanto libertorum numero, qui suo eodem nomine vocarentur, polluisse, ut integras quandoque provincias, veluti ex eadem familia ortos, occupaverint: sic, ut ait Cicero, Sicilia tota Pompeiis plena erat, & Romanus orbis Flaviis, dum eius gentis Imperatores summa rerum potirentur. Huc etiam pertinet ille C. MARIUS PAMPHILVS. MARIA D. L. GALLA. MARIUS CEVCO. & MARIUS ZOSIMVS. quorum meminit tuis curis edita inscriptio Doniana Clafs. XV. num. 20. Rursusque alia MARIA C. F. QVARTA, apud eundem Donium Clafs. II. num. 197. demum & alia MARIA C. MARI F. apud Gruterum, pag. LXXXI. num. 8. & alia sexcenta marmora, quae apud Collectores occurrunt, cum quibus & Cimbrico nulla fere adfinitas intercedebat, nisi forte quam Patronus in eorum parentes conlata libertate, & communicato nomine obtinisset.

fet. Vt autem credamus, huius nostrae MARIAE patrem ad ea tempora pertinere, suadet etiam characterum forma rudis, qui nullis apicibus distincti sunt, qualis florente adhuc libertate in usu fuit.

MARIAE nomen in Romanis inscriptionibus ubique obvium est, quarum unam etiam inter domesticas adservamus. Nullam cum eodem nomine apud Hebraeos usitato, nostrisque Religionibus venerabili, analogiam servat; quippe apud illos est מָרָר *marar*, *amarefcere*; unde מִרְיָם *Miriam*, nomen proprium femininum, ab *amaritudine* dictum. Latinis vero femininum est *Mariae* gentis, quae a *mas* dicta est, titulo non sexus, sed virtutis; unde Horatius ait:

Et maribus Curiis, & decantata Camillis.

Quapropter Martem, quod maribus praecesset, dictum refert Varro de Lingua Latina.

At vero APVLATI nomen, cui MARIA nostra nupta erat, paene Etruscum est, rursusque occurrit in dedicatione aerei sigilli Apollinem referentis in tui Musei Etrusci Tom. I. Tabula XXXII. de quo egimus in Roncalienfi Epistola XI. pag. 350. & est ipsum nomen *Apollinis*, quod in pateris quandoque *Apulu*, & per sincopem *Aplu*, inscribitur: ex quo patet, APVLATI nostri nomen nihil commune habuisse cum fervili illo, atque in marmoribus obvio, APOLAVSTI, quod est a Graeco ἀπόλαυσις, *delectatio*. De Apollinis vero, sive *Apulu* etymo, a quo dependet illud APVLATI, fusius per nos pertractatum est in *Libris Indigitamentorum*, quos de Diis scripsimus, & eorum nominibus: qui tamen, ut in publicum prodeant, & otium, & tempora meliora praestolantur.

Ne vero putes, OPTIME GORI, me oscitanter nimis homini nostrati Dei nomen adtribuisse (quod ab antiquis factum fuisse viri doctissimi dubitarunt) productis exemplis, coniecturam comprobabo. Mitto scripta antiqua marmora, quorum recensione innumera paene Deorum atque Dearum nomina viris ac feminis adtributa fuisse, quisque facile cognoscet: geminos tamen titulos, qui in Museo meo adservantur, reticere non possum:

D . M
CALLIOPE
PERSEVS
CONSERVE
SVAE.FECIT

L. MESCINIUS
APOLLVS

qui Apollo etiam in Divi Pauli Epistolis nominatur ; sed quaedam tantum memorabo , quae ex antiquiore Romana Historia desumpta , magnam cum Etruscis temporibus adfinitatem servant . Ex his :

Tbalia uxor Pinarii , recensetur a Plutarcho in Numa .

Ankarii plurimi in Romana Historia celebrantur . Eam gentem & Perusiae floruisse , publicata per Ciattium Cineraria comprobant . Ab *Ankaria* vero Asculanorum Dea , dictos fuisse nemo non videt .

Rbeam , Numitoris filiam , vel pueri norunt .

Tilumnos Romanos veteres , memorat Plinius Lib. xviii. Cap. ii.

Volumnios atque *Volumnias* Latinae Historiae memorant plures , quarum inter postremas Coriolani uxor virili in patriam caritate celebrata est . Hos a Volumnio atque Volumnia potissimis Diis (ita enim in veteri Menippaea Dii illi , quos alii Volumnum atque Volumnam nominant) nuncupatos esse constat .

Latini Grammatici inter *Larem* Deum , & *Lartem* praenomen , discrimen fecerunt ; at nullum Etrusci , quibus *Lartes* & homines vocabantur , & Dii Manes , ut in Roncaliensibus ostendi .

Aelii etiam nomen a Sole expetitur , Latini & Etrusci incunctanter sibi adsumpserunt : argumento potissimum illius *Aelii Volturreni* , quo ad Vadimonem memorabili casu devicto , tota inde Etruria nostra latrocinio subversa est .

Neque ambigo , *Turnum* , apud Aricinos & Rutulos insigne nomen , ita nobis a Latina declinatione deformatum , ipsum *Thuran* Tuscorum esse , boni ominis causa filiis a militaribus viris impositum . Ne vero diutius extra argumentum aberremus , iterum ipsum antiquum marmor adeamus .

In hoc austerioris Etruscae Architecturae specimen excipere , atque cum paucissimis , quae supersunt monumentis , conferre & contemplari viri eruditi non dedignabuntur . Quamquam enim huius facultatis illustratores Serlius , Palladius , Scamozius , Vignolius , ceterique Etruscae rationis regulas tradiderint ; eas tamen a genuina illa , qua Tusci veteres usi sunt , longe distare certo scimus : quum hi viri ceteroquin doctissimi in ratione illa Architectonices ordinanda , nihil aliud sibi proposuerint , quam formam illam , ita ceteris , ut aiunt , ordinibus aptare , ut quae omnium simplicissima esset , ceteris firmitate atque humilitate polleret ad infimas aedium partes sustinendas ; quapropter proceritatem illam , qua antiquitus pollebat , contrahentes , praeter ceteros deprefferunt .

Marmoris Vrbinatis fastigium ex nudis cantheriis , in stillicidium decurrentibus , constat , nulla eminente sima . Cora cantherios sustinet , & iacentem trabem imitatur . Hanc Tuscanicam fastigiorum sim-

simplicitatem in eiusdem nationis aedibus observavit Vitruvius Lib. IV. Cap. VII. Item in eorum frontibus antepagmenta figantur, supraque ea tympanum fastigii ex structura seu materia collocetur, supraque id fastigium, columnen cantherii. Tempia ita sunt collocanda, ut stillicidium tecti absoluti tertiaro respondeat. Eiusdem Tuscanicae rationis exempla, huic nostro respondentia, habemus in duplici pictura Etrusci Vaseculi apud Dempsterum Tabula XXVI.

Tympanum rosa occupat, quod & in Tuscis aedificiis frequenter occurrit, ut in duarum aedicularum tympanis Musei Etrusci Tab. CLXX. Frequentius vero in Vrnarum operculis cernuntur, ut eis aptari possit illud Iuvenalis Sat. VII.

————— & in urna perpetuum ver.

Quum enim mortuos prioris vitae studia retinere crederent, vel nullam animabus optime meritis voluptatem, nisi sensibilem atque corpoream esse crederent, conviviiis, pulvinariis, atque odoramentis delectari crediderunt. Quapropter testamentis cavebant, ut die natali, rosae in perpetuum Sepulcris adferrentur, adsignata in hunc sumtum certa ex hereditate pecunia: quam insaniam derisit in Nigrino Lucianus his verbis: *Quidam etiam cippos suos floribus coronari iubent, solidi etiam post mortem manentes.*

Fastigium excipit epistylum, unica cora constans, in quo litterae signatae sunt: hoc vero parastatae suscipiunt. Harum proportio recentiorum traditionibus procerior est; quippe septuplo fere imoscapi latitudine producuntur. Vitruvius loco citato: *Craissae (inquit) sint altitudinis suae cum capitulis & spiris decumae partis.* Quibus ornamentis detractis, remanet solida columna septuplae proportionis. Hoc etiam Plinius indicavit Lib. XXXVI. Cap. XXIII. *Columnae, quae sextam partem altitudinis in ima habent, Doricae vocantur: quae nonam Ionicae: quae septimam Tuscanicae.*

Columnarum superior contractura eadem prorsus est, quam Vitruvius ipse praescripsit: *Summaque columna quarta parte crassitudinis imae: cuius etiam contracturae aliud exemplum, huic nostrae adprime respondens, habemus in aedificio, expresse in patera apud Dempsterum Tabula VII.* quam hic describere placuit; vix enim alibi adsimilem videre est. Haec ratio contrahendarum columnarum, quae penitus excessit ab usu, summopere firmitati conferebat; nam quo magis ponderis in superiori columnae parte detrahebatur; eo minus ruinae periculo subiacebat, atque eo difficilius linea directionis, quae e centro gravis descendit, extra basim defluebat.

Quor

Quot capitulorum genera Etrusci columnis suis aptaverint, vix paucis expediri potest: ut propemodum in subspectionem incidere, nulli determinatae formae fuisse adligatos; sed a structorum inventis praescribi consuevisse. In fragmento Cinerarii fictilis mei Musei capitulum parastatae striatae constat ex cimatio, & hypotrachelio: in alia apud Dempsterum Tabula LXXXIII. num. v. & astragalo Lesbio, plintho, atque anulo: in patera Tabula VI. ex plintho & astragalo Lesbio. In Cinerariis Etruscis apud Sanctem Bartholum constat ex voluta Ionica, taeniola dependente. Prothyrides in aedificio depicto Tabula XXXI. apud Dempsterum, capitula habente, ex quatuor astragalibus compacta, hypotrachelis interstantibus. Huic respondet capitulum aedis ibidem depictae Tabula XXVIII. nisi quod voluta Ionica plintho superexstante instructum est; alterum vero Tab. XXXII. constat ex calathio reticulato, qualem Corinthii usurparunt, additis acanthis: nec longe abest alterum in Museo Etrusco Tab. CLXXXIII. superne vero voluta Ionica, atque laterulo contegitur. Apud Dempsterum Tom. I. in fine Praefationis columnarum capitula ex Larvis constant: parastatae caput in Sepulcro Furiorum. Ionica penitus sunt columnarum capitula in aedificio depicto in Tabulis CXXX. CLXXI. & CLXXXVI. num. III. Musei Etrusci: Corinthia vero unico foliorum ordine instructa ibidem in Tabulis CLIV. CLXX. & CLXXI. Nec desunt exempla formae caryatidis in Tabula CLII. num. 1. & in alio fragmento fictili Musei mei. Capitula vero huius nostri marmoris ita circumscripta sunt, ut in eis Sculptor formam Corinthiam efformare voluisse videatur, licet eius partes solummodo obumbratas minime exprefferit. Haec ipsissima capituli forma est, quam Eques Fontana, dum veterem Antonini Pii Basilicam in novum usum restitueret, in geminis illis novis aedificiis, quibus vetus fulcivit, non sine laude disposuit; respondent enim perbelle Corinthiis mensuris. Idem penitus in usum posuerat Eques Borominus in fronte sacrae Aedis, quae adhaeret Ecclesiae Vallicellianae: quod quidem Boromini inventum, ita ea aetate comprobatum est, ut eleganti elogio a Floravante Martinello in Descriptione Urbis Romae inde laudari meruerit. Et quidem, quod ille invenisse laetabatur, in hoc marmore dudum insculptum fuisse cernimus: ut merito heic aptari possit scitissimum illud ac grave Philippi Iuvarae, summi Architecti ac praeceptoris mei, frequens dictum: *Antiquos plus quam nos aedificasse; ac propterea plus quam nos tentasse, atque adinvenisse: formam nullam a nobis inventam iri, cuius imaginem, si antiquus orbis excutitur, ab Antiquis repertam esse non deprehendamus.*

Columnarum bases ex inverfo hypotrachelio cum cymatio & gradibus constant. Alteram huic similem videre est in aedificio Tusco depicto apud Dempsterum in Tabula XXVIII. gradibus tantum demtis.

Optares fortasse, mi GORI, ut in Tabulam aliquam, veluti in speculum, has omnes Etruscae Architecturae formas, suis mensuris adhibitis, redigerem, ut renascentibus veteris Etruriae artibus, etiam Architecturae Tuscanicae aliquod lumen, quod optabas, adcreceret. At ne tantam fidem his monumentis adhibeamus, & regula inde constituatur, monet nos nobilitate ac doctrina praeclarus Oliverius meus, qui in Dissertatione ad Diptychum Eminentissimi Cardinalis Quirinii, Pisauri hoc anno MDCCXLIII. impressa, ad propositum haec habet: *Mi giova premettere, che quel complesso di parti, distribuite ed ornate con proporzione, che noi con nome abusivo chiamiamo Architettura, altro è vero e reale, ed altro è finto e pittoresco. Il vero è quello, che, costando di parti solide e stabili, compone alcuno edifizio, nel quale ogni parte fa l'ufficio suo separato e distinto, sostenendo, cingendo, o legando o cuoprendo il medesimo edifizio, cui serve: il finto poi è quello, che niuno di questi uffizj fa; ma solamente adorna o abbellisce qualche lavoro, il quale sussisterebbe benissimo anche senza questo ornamento d'architettura; siccome appunto addivieni ne' piccioli intagli, nelle pitture, ne' lavori di stucco, e ne' bassi rilievi, ne' quali o per riempiere il campo, o perchè alcuna storia il richieda, i lavori di architettura si aggiungono. Ciò posto, io non dubito, che quando si tratti di vera e solida architettura, possano dalla maniera di quella trarsi legittime induzioni del tempo della medesima: e son persuasissimo, che quegli eruditi Uomini, che in quest' arte ancora sono versati, abbiano in mente un' idea, o dir vogliamo un sistema generale di quella, con tutte le successive sue mutazioni e di miglioramento e di declinazione; dimodochè, veggendo qualche antico edifizio, distinguer tosto possano dalla forma di lui il secolo, nel quale fu fatto. E facil cosa è render di ciò la ragione; imperciocchè, trattandosi d'architettura vera e reale, si dee supporre, che quel tale edifizio ordinato fosse da un architetto, il quale sapesse ed usasse le regole della sua facoltà, limitate però dal gusto particolare del secolo, in cui viveva. Ma non cammina del pari l'argomento, quando trattasi d'architettura finta. Siccome quest' altro non è, che un accessorio dell' opera del Pittore, o dello Scultore, o Stuccatore, costoro non si obbligavano severamente alle leggi dell' Architettura: e badavano soltanto, e tutto lo studio loro ponevano in quello, che dalla professione loro dipendeva. Di qui certamente avviene, che tante e così grandi sconciature di quell' arte si veggono nelle opere ancora di perfettissima*

zissima mano. M' impegnerei certamente in un troppo lungo racconto, se io volessi con gli esempi dimostrare la verità di questa proposizione: e per far ciò colla necessaria precisione, converrebbe e aver sotto gli occhi molta copia di originali, o maggior numero di libri, e molto più intenderli profondamente d' Architettura, della quale nobilissima arte con mio rammarico e rossore confessar debbo di essere poco men che affatto digiuno; potendo dir di me con tutta verità ciò, che Cicerone forse con artificio diceva di sé: non tam intelligo, quam multa vidi.-- Et paulo post: Ma per ogn' altro esempio mi vaglia la testimonianza del Sig. Vicario Passeri, la quale dà alla mia proposizione tutta la forza, e dalla quale presi già quasi tutta l' idea. Così egli parla nella Nota alla citata Lucerna della Tavola XXIX. „ Neque vero hoc columnarum
 „ genus in operibus superiorum saeculorum, quibus integrae artes
 „ florebant, ignotum est; dum enim Romae adolescentulus versar-
 „ rer, & inter otia severiorum studiorum Architecturae operam
 „ darem sub egregio viro, mihiq; inprimis carissimo, Philippo
 „ Iuvara, tales prorsus animadverti inter ornamenta marmorati
 „ operis, quo podium amphitheatri exsculptum erat. Patet hinc,
 „ quum non ad firmitatem, sed ad speciem dumtaxat res specta-
 „ ret, Vitruvianis legibus amandatis, Pictorum magis placita, quam
 „ certas definitasque Architectorum leges in usu fuisse. „

His adcedunt non pauca alia exempla ex Etruscorum Cinerariis expetita, quae, dum haec scriberem, tu Cl. GORI ad me opportune misisti, quae adiicienda curasti in Tabula XXVI. His comprobatur constantissimus eorumdem Etruscorum usus ea peltis exornandi: unde facile deducitur non unius vel alterius artificis oscitantis placito id factum esse; sed oculiore quodam, ut antea observabam, Religionis monitu id evenisse. Horum unum ex Aedibus Nobilium de Meniconiis mutuatum est in eadem Tabula num. 1. cuius frons taurino capite ornatur, per quod ipsum boum sacrificium, quo parentari solebat, significatur. Exempla, ex universo antiquitatis penu deprompta, obvia sunt, ac maxime pervulgata, praefertim apud Homerum Iliad. Ψ. ubi Patrocli funus describens, ait:

*Multi quidem boves candidi mugiebant circa ferrum
 Maetati: —————*

Virgilius quoque Aeneid. Lib. V. vers. 96.

*————— cedit quinas de more bidentes,
 Totque sues, totidem nigrantes terga iuvencos.*

Et

Et Lib. XI. verf. 197.

Multa boum circa maſtantur corpora morti.

Operculum eiusdem Perusini Cinerarii ornat vitta dependens: quum enim Cineraria haec sepulchralis arae vicem obtinerent, ornamentis huiusmodi decorabantur, de quibus idem Virgilius audiendus Aeneid. Lib. III. verf. 63.

————— *Stant Manibus arae*
Caeruleis maestae vittis atraque cupresso.

Addita etiam in medio rosa, ad rosarum sparsionem in funeribus declarandam, quae cineribus defuncti optatum in Elysiis ver designarent: atque hinc inde gutti pro unguentis, aut oleo: quae omnia ornamenta raritatem huic Cinerario Etrusco conciliant. Inscriptio vero adposita ita se habet:

И. М. МАШИНСКОЕ. 1990. 109 стр.

Hoc est: *Larbi . Pecrui . Thurmnani . N... Etei...*

Restitui facile potest haec inscriptio, si cum aliis conferatur, quae ex similibus Cinerariis, apud Nobiles Meniconios Perusiae adseruat, in lucem prodierunt apud Dempsterum Tab. LXVII. LXVIII. item LXXIII. & LXXIX. quorum collatione, & hoc ipsum Cinerarium ex eodem Sepulcro, ad eandem familiam spectante, erutum fuisse perspicuum est:

1970-1971. OVDNIM. HETI

Larthi . Peurli . Thurmnam . Hpetei

Haec quidem ipsa inscriptio cum superiore adeo consonat, ut duplicata videri posset, nisi pro comperto haberemus repetita toties in familiis maiorum nomina, repetitis etiam epitaphiis indiguisse. Hinc in Furiorum Sepulcro apud Bellorium *de Sepulcris veterum*, Ossuaria duo inventa sunt cum epigraphæ C. FOVR. Heic vero PEVRLI, pro PECRVI, non sine mendo scriptum fuit, vel utrumque mendose pro PETRVI, ut ex aliis inscriptionibus penes Dempsterum colligere licet:

Larbi . Rapli . Thurmnam . Petrua
 Au . Cai . Thurmna . Se . Rapliai
 Ar . Thuramna . Se . Rapnai
 Au . Thurmna . Ar . Mausf .

In hac postrema inscriptione nota quæ observatione digna est, per quam prænomen *Aruntis* significatur, quo *Aruns Tolumnius*, Porfeneæ filius, insignitus erat. Haec igitur monumenta ad *Turnos* *Perusinos* spectant, qui prænominibus *Petrui*, *Raplii*, *Casi*, & *Aruntis* utebantur. Haec vero epitaphia Etrusca ita vertenda esse censeo:

Larthi (Diis Manibus) Petrui Turni Netei

Larthi Petrui Turni Epetei

Larthi Raplii Turni, Petrui (filii)

Aulemio Caio Turno, Sexti Rapli (filio)

Aruntis Turno, Sexti Rapni (forte Rapli) filio

Aulemii Turni Aruntis Mausii.

Petrui vero & *Petrusæ* nomen sive prænomen, masculinum modo, aliquando & femininum, apud Etruscos in usu fuisse constat ex operculo alterius Cinerarii, quod *Perusinis* restituimus ex Schedis *Gabriellianis*, in quo scriptum legebatur: *vvvta1. anao: Thana. Petruu*. Id vero Etruscorum *Petrus*, ipsum *Opeter* est Latinorum prænomen, vel aliud nobis adhuc ignotum, unde *Petronii* & *Petreii* dicti sunt; vix enim *Petrum* apud Latinos inveniemus, nisi forte illum unum *Petrum Furi* *Libertum* apud *Gruterum* pag. DCCCXCVI. 10.

Sed ad *Vrnas* peltatas revertamur. Altera quoque *Vrna*, peltis & foliis ornata, reperitur *Perusiae* in *Diversorio Nobilium Comitum della Staffa*, in eadem *Tabula XXVI. num. 111*. cuius inscriptio ::::: qazam. anivaz. aqva *Aure. Tervine. Mesar* ::::: *Aurelium Tervinium* nobis indigitat: quod quidem *Tervinii* nomen item occurrit in *Cuelniorum Cinerariis*: *Theva. Cuelnetu. Anlal*.

Peltis quoque, media patera interstante, sculptum cernitur aliud simile monumentum expressum in eadem *Tab. XXVI. num. 14*. quod olim in locupletissimo *Museo Gualterio* adservabatur: & forte ex his erat, quæ ex agro *Tuderte* eruta sunt; dum eius *Urbis Antistes* fuit *Eminentissimus* huius nominis *Cardinalis*, in cuius *Museo* spectabatur: eius inscriptio hæc est:

Atimatil. Lth. Fraunei. Tiitaea.

Cum hac inscriptione conferendæ sunt geminae aliae *Vrnulae* apud *Dempsterum* in *Parergis*, & *Tabula LIV*.

Larthi. Seianti. Fraunisa. Atiu. Tiutetr

Larthi. Ianti. Fraunisa Atiu Niteir.

ex quarum collatione facile suspicari quis potest *Atinatal* minime integrum nomen esse; sed ex *Atinio* & *Atio* compositum esse, quum *Atii* in aliis *Frauniorum* Sepulcris nominati observentur. *Seianti* vero est ipsum *Seii* praenomen in casu obliquo.

Neque hoc loco Vrnas praetermittamus, quarum opercula veluti ex duabus inversis peltis constant, quarum schemata exhibet superior Tab. XXV. num. 111. & IV. haec autem postrema, pateris, rosa in medio, & hinc inde uvae racemis insignis, olim delineata est a me Perusiae in hortulo ad D. Petri.

Demum nec praetermittam alteram Vrnas adlatam in eadem Tab. XXV. num. 11. ornatam peltis, Tuscanico more, quamquam Latinis litteris insculptam, hoc modo: L. TITIVS C. F. ABERRA: quam ex Museo Ansideio a Pictore tuo olim delineatam, ad me hac occasione misisti; cuius tamen scriptura, Etruscis finitima, Cippo nostro Vrbinati fere respondet. Sed ad eundem Cippum, a quo digressi sumus, revertamur.

Porta, quae arcam inter parastatas seu prothyrides occupat, superne hyperthyro instructa est, inter utrumque capitulum excurrente. Inter omnia vero observatione digna est vehemens illa contractura antepagmentorum a perpendiculari recedentium, ex qua lumen hypothymi superne angustius est. Etruscorum portae, quamquam frequentius parallelis antepagmentis procedant; aliquando tamen in hanc eandem formam coarctantur; ut in pictura Dempsteriani Operis Tab. XXXI. quae huic nostrae respondet. Rursus in Tab. CXXX. Mus. Etr. aedificium conspicitur, quatuor columnis innixum, quae inter se invicem inclinatae, ponderi quoque, atque impulsibus mirum in modum resistunt. Haec portarum faciendarum norma usui pariter ac naturae maxime conveniebat: usui nempe, quum minori spatio in superiore parte aditus indigeamus; quia corpora, quae maius spatium occupant, per inferiorem ostii partem traici solent: naturae vero, quum illius laterum directiones in obliquum sibi contradicentes essent; quippe resistentia lineae inclinatae, qua ex parte dependebat, alteri lineae aequaliter inclinatae opponebatur valide symbola arcui illi, quem describeret linea prima inclinata, si deorsum invergi contingeret, ut in canteris, qui in triangulum aequiangulum construuntur. Quapropter in Dorica aedificandi ratione, ita portas construere debere, tradit Vitruvius Lib. IV. Cap. VI. Haec autem (valvarum altitudo) dividatur in partes duodecim, & ex eis quinque & dimidia latitudo luminis fiat in imo, & in summo contrabatur, si erit lumen ab imo ad sexdecim pedes, antepagmenti tertia parte. Sexdecim pedum ad viginti quinque, superior pars luminis con-

trabatur antepagmenti quarta parte : si a pedibus viginti quinque ad triginta , summa pars contrabatur antepagmenti parte octava : reliqua quo altiora erunt , ad perpendicularum videntur oportere collocari . Id ipsum in hac quoque provincia posterius in usu fuisse constat . Anno enim MDCCXXXIX. dum maioris Ecclesiae Coemeterium Pisauri effodere-
tur , inter plura ornamenta & musiva , quibus illius quadriporticus olim ornabatur , marmorea anaglypha inventa sunt , in quibus ianuae expressae erant in superiori parte contractiores . Quod reliquum est circa Etruscarum portarum ornamenta , vides illas additamentis pluribus fuisse decoratas ; quippe illarum impagines , quandoque ingentibus anulis , tympana vero leoninis capibus , occuparunt .

Ianua huic Cippo insculpa , si materialem significationem persequamur , ipsum sepulcri aditum significat ; si vero allegoriam , in hac ianua symbolum mortis habemus , atque traicctum illum , quo in alteram vitam deducimur . Quapropter David : *Ego*, inquit, *ingredior viam universae terrae* , se morituum significans : & in Psalmis sub portae allegoria , frequenter mors designatur , ut in Psal. ix. 15. *qui exaltas me de portis mortis* : & Pl. cvi. 18. *adpropinquaverunt usque ad portas mortis* : & Sapientiae Cap. xvi. 13. *deducis ad portas mortis*.

Morem hunc ianuas effingendi in sepulcris , ab Etruscis Romani acceperunt . Neque heic Etrusca altera Vrna praetermittenda est , quae ad D. Mariae inter oppida Caesii & Aquae Spartaee in Carfulanorum finibus adservatur , quam ipse delineavi , ut vides in Tabula XXVI. num. 11. Hinc inde ianuam circumornant malleus & securis , item clava : quae quid sibi velint , explicare minime arduum est . In Vrnis Etruscis elegantioris artificii ad ianuam adstant hinc inde Genius & Genia , coniugum custodes , armis huiusmodi instructi . Sculptor vero , cui fingendorum Deorum facultas minime suppetebat , Deorum insignia pro Diis ipsis expressit . Itaque peltas Inferorum Numinum insignia , loco illorum usurpata constat , uti superius ostendimus : clava vero Herculis Depulforis insigne est , quem Geniis domus custodibus , ut mala inde depelleret , veteres Etrusci sociaverunt .

Quum haec ad te scripta misissem , SVAVISSIME GORI , ecce tuis litteris , humanitate & eruditione refertis , nuncias , te interim moras nectere , & prelo festinanti ocium indicere , donec aliquid ad te scribam de ingenti marmoreo Capitulo , quod Perusinae , paucis ab hinc annis in Agro Perusino , in Prato Villae Balleoniae sub dio iacere una cum pluribus Etruscis Vrnis marmoreis vidisti , ac videns merito doluisti ; quapropter , ne tam eximii monumenti periret memoria , si deinceps temporis iniuriis

labefactaretur, statim ante tuos oculos a perito Pictore, quem in tuo per Etruriam Itinere tecum ducebas, diligenter delineandum curasti. Igitur dum huiusce insignis operis schema mihi optatissimum obtulisti, percontatus insuper es (ne quid de Tuscanica Architectura omitterem) meam sententiam, utrum Tuscanici opificii esse putarem; suadebat enim, ut Tusco populo adtribueretur, cum locus ipse unde prodiit, nempe e Perusia, inter Etruscas urbes olim potentissima: tum insolita quoque eius forma, qua a ceteris, ut aiunt, Architecturae ordinibus discrepat. Quod quidem sedulo contemplatus, adfirmare minime dubito, opus huiusmodi ad Etruscos pertinere: ac propterea tamquam eximium specimen illorum Architecturae tuto ostentari posse: atque in illo superesse nobis ingentis ac spectatissimi Aedificii vestigium simul ac testimonium perquam illustre. Capitulum hoc marmoreum exhibetur in Tabula XXVIII. cuius scenographiam ipse adieci.

Quod autem spectat ad Etruscorum Architecturam, cuius nulla tantae molis exempla supersunt (nam parva habemus in Vaseulis, & in sepulchralibus Vrnis) illud primum statuendum, est nullam apud eos certam formam & regulam stetisse; nam plerumque Doricos cultus ea refert, interdum Ionicos aut Corinthios, demum & incerti ordinis, quos quisque Sculptor pro ingenio & arbitrio suo adinvenisset: quod minime mirandum est, quum Etruria ex innumeris paene populis constaret, qui ex Asia, Graecia, & Oriente profecti, eam occupantes, aliquid semper ex patriis eorum moribus in suis aedificiis retinere: praesertim quum artes nondum certis legibus, quas hominum universitas & approbatio exceperisset, adstringerentur. Quando vero coeptum sit Architecturam in canones digerere, non liquet: neque ego Vitruvium omnium primum fuisse credam; quum vel ipse regulas sibi traditas non uno in loco commemoret; sed multo antiquius id contigisse minime puto; quum nonnisi maxima imperia induxerint homines, ut in iisdem moribus convenirent, & legibus artium tribuerent auctoritatem. Quum autem Itali Architecti Graecorum formas adoptassent, placuit inter ceteras, Italiae quoque laudem aliquam adtribuere, ne ars eius structoria tota esset peregrina. Igitur ex tot tantisque vagantibus incertisque modis, quibus Etruria utebatur, unus praecipue delectus est: & quia delicati cultioresque modi ex Graecia iam fuerant adoptati; cautum est, ut solidior atque integrior aedificandi ordo ex Etruria peteretur, atque ita omnibus iam officiis Architectura faceret satis.

Sed inter luxuriantis Etrusci ingenii feliciores ausus, repomenda

nenda est huius Capituli forma, quam, Corinthio exemplari minus contemplato, Tuscus scalptor sine nota imitationis effecit, relictis tantum acanthi foliis; relictis vero minutionibus volutarum ornamentis, quae in sublimi positae dum consistunt, minus perspicuae sunt: ubi vero exciderunt, faciem universam deformant. At illorum loco, ipsum interiorem Capituli cippum scitissime in radios produxit: quorum quatuor loco angulorum essent; intermedii vero singulas facies aequo spatio parique proiectura exornarent. Nec autem volutas ex imperitia praetermisit Artifex, alioqui scitissimus, qui totum opus pari solertia ac stabilitate perfecit, veritus opificii laudem non in marmoris extenuatione esse sitam, quae puerorum laus est; sed in illa ostentatione novitatis cum dignitate & elegantia, & providentia perpetuae durationis.

Volutarum vero spiris substituit puerorum capita, ex ipsis acanthis procedentia. Duplex illorum ordo diversis rationibus exornatur; inferior nempe puerorum coronatorum est: superior vero puellarum, in quorum frontibus flores emicant, dispari quoque capillorum cultu, prout sexui conveniebat: quae quidem ornamenta spectare ad Religionem, nemo, ut arbitror, ignorat. Si Genios & Genias in hoc marmore expressas velimus, pertinuit fortasse ad Templum illud, in quo Perusini *Iunonem Etrusco ritu impensissime colebant*; ut ait Appianus Alexandrinus Bell. Civ. Lib. V. Iunoni vero Genios & Genias convenire, diximus in Roncaliensibus, ubi demonstravimus, hanc Dearum principem quandoque pro ipso Genio universali feminino fuisse usurpatam. Si vero placet, haec capita ministros atque administras sacrorum repraesentare, in promptu sunt sacra illa, in quibus utriusque sexus adolescentes adhibebantur. Audiamus Horatium Carm. Lib. I. Od. XXI.

Dianam tenerae dicite Virgines:

Intonsum pueri dicite Cynthium:

Et Lib. IV. Carm. Od. VI.

Virginum primae, puerique claris

Patribus orti,

Lesbium servate pedem.

Et Epod. 14.

Quod Sybillini monuere versus,

Virgines lectas, puerosque castos,

Diis, quibus septem placuere colles,

Dicere carmen.

Sup-

*Supplices audi pueros Apollo :
Siderum Regina bicornis audi
Luna puellas .*

Et Catullus Carm. XXXIV.

*Dianae sumus in fide
Puellae , & pueri integri :
Dianae pueri integri
Puerique canamus .*

Multa vero suaferunt , id opus inter Etrusca computandum : & primo universus ipse Capituli ornatus , neutri ex Graecorum ordinibus conveniens ; quapropter populo illi adtribuendum est , in cuius usum exsculptum fuisse constat : populo praesertim mediterraneo , ac montibus circumvallato , cui difficilior vectura subspectionem amovet peregrinitatis ; praecipue ubi de inutili ac ingenti pondere pertractetur : populo demum apud quem sculptura omni semper aevo floruit , ut urbis illius monumenta qua Etrusca , qua Latina , qua demum Christiana evincunt .

Nec recte iudicabit , qui dixerit multa in hoc marmore ex Corinthia ratione deprehendi , Latinosque etiam florentissimo Antoninorum saeculo eiusdem generis capitula in mille formas immutasse : non enim me latent capitula in Aedibus de Maximis adservata , quae tota tropaeis constant : nec ea , quae volutarum vice aquilas aut gryphes habent apud Barotium Instit. Architect. & quae hippocampas , ut apud Serlium Architect. Lib. IV. pag. 343. & alia plurima , quae exstant ad D. Sebastiani in agro Verano , ad D. Nicolai in Carcere , & alibi passim : quod etiam animadvertit Rusconius in Vitruvium Lib. IV. Cap. 1. pag. 71. *Se bene tra' frammenti antichi , e specialmente in Roma , si veggono varie e nobilissime invenzioni di capitelli e di basi , specialmente i capitelli d' aquile , e di trofei , e di festoni , di delfini , e di altre così fatte membra .* At in omnibus his symmetria Corinthii capituli in ipsa alieni ornatus compositione mirifice elucet ; praesertim ille interior truncus , qui sportam illam repando labio imitatur , quam primus Callimachus Corinthius contempletus , acanthis superimpositam huic praeclaro invento capituli Corinthii occasionem dedit , ut refert Vitruvius Lib. IV. Cap. 1. cuius in hoc nostro nulla vestigia conspiciuntur .

Adcedit , quod huius Capituli fastigium , quod tegula , seu plintho caret , plinthum Corinthium minime pati possit ; nam quatuor huiusce acuti ac valde prominentes inferne vacui , ac nullo ful-

fulcro praediti, nullisque volutis ornati, nimis deformiter exsiliunt : quod minime putandum est in tam diligenti opere fuisse peccatum. Puta igitur huic Capitulo plinthus longe diversam fuisse superimpositam, nempe rotundam, quae forma optime respondebat figurae Capituli, cuius octo supremi cuspides octangulum aequiangulum fere constituunt, cui figurae nulla aptabilior est quam circularis. In hoc vero Tusculus artifex a patriae Architecturae regulis minime discessit, quum haec plinthus rotundam capitulis imponi iuberet, ut tradit Vitruvius Lib. IV. Cap. VII. & clare explicant Rufconius & Daniel Barbarus suis in eum Commentariis.

Alterum argumentum, quo coniicitur hoc marmor esse Tuscanici opificii, sunt prominentia illa ex frondibus capita undequaque disposita. Tusci enim libenter columnis aedificiorum loco capitulorum larvas disposuerunt, ut ostendit Vrba fictilis apud Bonarrotios inter Parerga Operis Dempsteriani Tom. I. in fine Praefationis. Insuper & prothyrides ostendunt Sepulcri Furiorum apud Bellorum : in quo quidem invento veteres Architecti primaevam illam architecturae rationem expressam esse voluerunt. Quum enim columnarum ratio ab ipsa humani corporis proportionem sumpta esset, ut tradit Vitruvius initio Lib. IV. ipsum columnae capitulum humani capitis vicem gerebat, & ipsa nominis ratio indicat; quapropter Iones minime dubitarunt, columnarum suarum capitulis illa eadem ornamenta aptare, quibus feminae suae utebantur. Etrusci vero fidelius mentis suae conceptum exprimentes, ipsis capitibus hominum sive larvarum capita ornarunt, & expresserunt.

Evincit demum Tuscanicum esse opus, ipsa operis proportio ac dimensio, quae reliquis ordinibus minime aptari potest; etenim praetermissis Dorico ac Ionico, qui humilioribus capitulis instruantur, Corinthius, dempta plinthis, non ultra modulos duos extollitur; illius vero infima latitudo se habet ad altitudinem ut 30. ad 36. eo quia contractura superior columnae Corinthiae, quae communis est cum capituli planta, demit hinc inde min. 3. ad diametrum imi scapi. At res diversimode se habet in hoc Etrusco; cuius altitudo se habet ad infimam latitudinem, ut 27: ad 36. eo quia contractura superior columnae Etruscae demit hinc inde min. 4. $\frac{1}{2}$ ad diametrum imi scapi, quod docuit idem Vitruvius loco citato: *Summaque columnarum (Tuscanicarum) quarta parte imae crassitudinis contrahatur*. Quum ergo haec contractura quartae partis in superiore columnae scapo communicaretur etiam plantae Capituli Etrusci; sequitur, capitulum quamvis Corinthiae for-

formae, ubi aptaretur columnae Etruscae, in ima sui parte constare debuisset tribus ex quatuor partibus suae proceritatis, demta plintho: ubi quum Corinthiae columnae imponebatur, in ima sui parte constare debebat quinque ex sex partibus altitudinis. Quum ergo Capitulum habeamus eius exilitatis, ut Corinthiae columnae aptari non posset; sed tantummodo Etruscae (esto Corinthiis etiam ornamentis sculptum esset) evincitur, opus esse Tuscanicum, nilque cum Graeco invento commune habere, nisi sobriam quandam aemulationem magis quam imitationem.

Haec sunt, GORI DOCTISSIME, quae festinante calamo, urgentibusque undique sollicitudinibus, ut tibi morem gererem, adnotare datum est. Tu interim ea qua polles eruditione, atque una tecum viri docti, quibus haec facultas familiarior, utrum recte diiudicaverim, calculum feretis.

DE REGE NEMORENSI

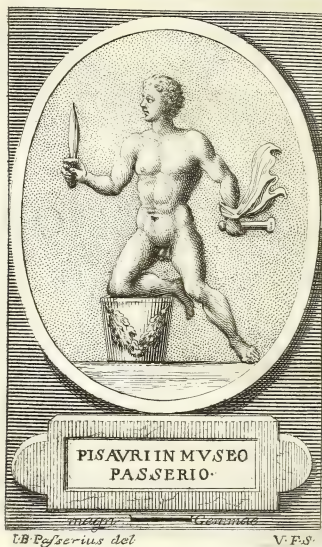
COROLLARIUM.

QUum in superiore mea Dissertatione de peltarum usu in sepulchralibus sculpturis sermo incidisset, placuit adfirmare, illas plerumque a Sculptoribus adhibitae, quum, vel Deorum Inferorum imagines caelarent, vel sacra certamina; adeoque eorumdem armorum non fuisse promiscuum usum; sed quidpiam de Religione participasse deduximus: de his vero sacris certaminibus aliquid in praesentiarum adferre, abs re minime erit.

Quum aliquando sedula meditatione intuerer quasdam Etruscas sculpturas, in quibus miles armatus exhibetur, qui altero genu altari innixus, stricto gladio, contra adstantes milites, qui peltis & parmulis se defendunt, videtur decertare, quorum exemplaria exquisito artificio elaborata referuntur in Tabulis Operis Dempsteriani L. LI. LII. & LXXXI. & Musei Errusci CL. CLXXIV. & LXXV. atque explicationem, quam de illis doctissimi viri protulerunt, considerare, nempe ibidem Mithriaca sacra repraesentari; fieri non potuit, quominus clarissimorum virorum iudicio adsentire, & fidem omnem illis adhiberem. Cuncta quippe in marmore conveniunt cum sacris illis, quae iam nobis nota sunt: praecipue vero experimentum illud constantiae adversus mortis

terriculamenta, quo prolato Mithriacus miles per omnia probatissimus vocabatur, donec arcanis perfusionibus illum in aeternum renasci concederetur: ut verbis utar monumenti Taurobolici Musei mei. Sed forte contigit, antiquam Gemmam, summo artificio elaboratam, mei iuris fieri, in qua huiusmodi Miles stricto Etrusco gladiolo, genuque ad aram posito, pro illa videtur depugnare: cuius schema, diligenter a me exceptum, placuit heic in tuam gratiam, CLARISSIME GORI, subiungere.

Quod si imaginem hanc cum Etruscis marmoribus conferre non graveris, facile deprehendes, unum & idem argumentum repraesentare. Quod vero ad illarum significationem adinet, quamquam a spectatissimorum Scriptorum sententia recedere non ausim; placuit tamen aliam explicationem proferre, qua aliquid luminis & huic Gemmae, & Etruscis marmoribus tribuatur; ut vel ipsi prioris sententiae fautores, utra probabilior videatur, iudices arbitrentur.

Quod mihi in Mithraicis Etruscorum sacris scrupulum ingessit, ipsa tam peregrini ritus in Etruriam inducendi difficultas fuit.

Non

Non ambigo, sacra quaedam, ex Asia & Scythia adcerfita, Tuscorum animos imbuisse, atque ipsa etiam Cabirorum & Sabatorum mysteria, quorum indubitata mentionem in Indigitamentis Eugubinorum fieri nuper cognovimus. Qua tamen via haec Etruriam invaserint, facile ex ipsa gentis origine argui potest; quippe quae ex Graecis atque Pelasgis, qui Tauricam quandoque incoluerant, coaluerunt. Quo vero pacto Persica superstitio tanto terrarum spatio, nulloque populorum commercio Etruriam penetraverit, difficile captu est: praecipue, quum inter Romana monumenta Mithriacorum nulla mentio fiat, nisi exacto iam primo aerae Christianae saeculo, tunc plane quum late propagato imperio magnam sibi Roma videbatur adsumsisse Religionem, si omnium gentium erroribus deferviret: unde & Isaca, & Orgia, & Eleusinia, & Mithriaca quoque initia suscepit. Magnam etiam ingerere mihi videtur difficultatem ingens illud de Mithra silentium apud Scriptores antiquiores: quum primus omnium, quod viderim, de illo mentionem fecerit Plutarchus in Libello de Iside & Osiride.

Mysterium vero, quod mihi in anaglyphis Etruscis, & in domesticis mea Gemma videor agnoscere, penitus Italicum est, ac tanta propinquitate Tuscis adfuit, ut Tuscum dicere non temere possimus. Scis profecto, ERUDITISSIME GORI, quanto cultu ac veneratione Aricini simulacrum illud Dianae Tauricae, ab Oreste in Italiam delatum, coluerint, ac custodierint: quorum quidem Sacerdos REX NEMORENSIS vocabatur. Quo autem pacto singulis annis, Deae sacro recurrente, Sacerdos iste eligeretur, tradit Strabo Lib. V. qui Ariciae situm describens, haec habet: *Est & Dianae lucus, idest Artemisium, sic enim vocant, e sinistra viae regione ex Aricia ad Aricinam viam conscendentibus: quod templum nominant aedes Tauricas; nam barbaricus quidam, & Scytharum circa templum mos obtinet; qui enim victimae mactator prius exstiterit, Sacerdos instituitur. Vir quidam fugitivus gladium tenet, ad insultum semper circumspiciens, ad tutandum strenue est paratus.* Istud etiam Suetonii in Caligula testimonio comprobatur, qui haec adnotat: *Perfuga Sacerdos ibi constituitur: qui Sacerdotem priorem sua obtuncaverit manu, strictoque semper gladio, paratus ad insultus propulsandos, circumspicit.* Quae omnia mire explicat marmor apud Dempsterum Tabula LXXXI. num. 1. in quo vetus Sacerdos victus, velo, quo forte sacra obibat, circumvolutus, religatisque manibus, arae impositus mactatur.

Ad id Sacerdotium nemo ingenuus admittebatur, ut testatur Pausanias in Corinthiacis: cuius auctoritas tanto magis facienda est, quo peregrini Scriptoris est: ex quo cognoscimus, non in Italia

lia tantum; sed apud exteras etiam nationes truculentum id sacrum celebre fuisse. Haec ille, ubi de Hippolyto in Aricino nemore discerpto mentionem facit: *Mea quidem etiamnum aetate, iis qui ad templum singulari certamine vicerint, praemium constitutum est Deae Sacerdotium; sed in certamen istud ingenuus nemo descendit: servi dumtaxat, qui fuga se dominis subduxerunt. Huic adcedit Servii testimonium in Lib. VI. Aeneid. vers. 137. Orestes, post occisum Regem Thoantem in regione Taurica, cum sorore Iphigenia fugit, & Dianae simulacrum inde sublatum, haud longe ab Aricia collocavit. In cuius templo, post mutatum ritum sacrificiorum, fuit arbor quaedam, de qua infringi ramum non licebat. Dabatur autem fugitiviis potestas, ut si quis inde ramum potuisset auferre, monomachia, cum fugitivo templi Sacerdote dimicaret. Arboris huiusce sacrae rami hi fortasse sunt, quos in palmae speciem adfurgentes manibus gestant in anaglyphis ipsi victores. Sacerdotem hunc REGEM NEMORENSEM fuisse adpellatum, tradunt Scriptores. Suetonius loco citato Cap. xxxv. haec habet: *Nemorensi Regi, quod multos iam annos potiretur Sacerdotio, validiorem adversarium subornavit. Et Ovidius Fastorum Lib. 111. Elegia 11. ubi sacrum eius Deae recenset, haec habet:**

*Regna tenent fortesque manu, pedibusque fugaces,
Et perit exemplo postmodo quisque suo.*

Demum & Statius Silvarum Lib. 111.

*Iamque dies aderat profugis cum Regibus aptum,
Fumat Aricinum Triviae nemus, & face multa:
Conscius Hippolyti splendet lacus. —————*

Quia vero Diana inter Deos Inferos habebatur, nulli dubium erat, imaginem illius fas esse sepulcris insculpi, atque eius sacra in illis repraesentari, adeoque illa propriis eius symbolis adornari. An vero idem factum sit de Mithriacis, viri docti, atque tu inprimis, CLARISSIME GORI, diiudicabis. Mihi enim nondum contigit videre in Sepulcris quidpiam cum illorum Religione commune. Interim vive diu felix, & patriae, & litterarum tuorumque amicorum bono.

DE ANTIQVIS TEGVLIS SEPVLCRALIBVS

ETRVSCO-LATINIS

QVAE EXSTANT

IN MVSEO BVCELLIANO

D I S S E R T A T I O

AD VIRVM CLARISSIMVM

PETRVM PAVLVM ASTANCOLLIVM

PATRICIVM TVDERTEM.

PErcontanti mihi saepenumero de patriis tuis Antiquitatibus, optimo consilio ac doctrina tua quum praesto nuper esses, CLARISSIME ASTANCOLLI, multa invicem disputavimus DE TEGVLIS ETRVSCORVM inscriptis, e quibus aetate nostra in Tudertium ac Perusinorum finitimis locis complures effossas non solum audivimus; sed etiam non sine voluptate vidimus: quarum locupletiolem tractationem ad Marmora patriae tuae quamprimum publicanda, scis me reservasse. Quum haec interim animo versarem meo, contigit, ut amicus meus humanissimus Gorius, de Antiquitatum thesauris, quos assiduo labore in lucem profert, optime meritis, ad me mitteret exemplaria aliquot huiusmodi antiquarum Inscriptionum, accurate ex archetypis exceptarum, quae in ANTIQVIS TEGVLIS BVCELLIANIS leguntur atque observantur: quas quidem ea de causa ad me misit, quia ex his declinationem Etruscae cum linguae, tum scripturae sensim in Latinam dilabentis, adlatis perraris huius exemplis, erui facile posse; adeoque magno in pretio habendas esse has SEPVLCRALES TEGVLAS iure ac merito censebat. Nonnulla igitur in huiusmodi priscaevi perrara monumenta, eo rogante, quum adnotassem, ea Tibi, VIR NOBILISSIME, lubenti animo in perenne observantiae erga Te meae argumentum statui dedicare, qui eximium generis tui splendorem, maiorumque tuorum gloriam praeclaro in has eruditae vetustatis Etruscae reliquias amore ac studio tuo coaequasti.

Tom. III.

S

Vsum

Vsum inscribendarum tegularum figuli primum invenere, impresso crudae adhuc argillae sigillo, quo auctoris nomen, & cretifodina, nec non figlinarum officinarum insignia notarentur; ut ita proba opera ab improbis ipso consignati nominis indice notisque distinguerentur. Magnam enim veteres curam adhibuerunt, ne cocti lapides, quibus publicorum privatorumque aedificiorum, optimorum spes innitebatur, aeternitatis fiduciam fraudarent: quod probe colligimus ex Vitruvii de lateribus efformandis Lib. 11. Cap. 111. Ad disciplinam adcessit ipsa laudis ambitio ex operis excellentia, atque etiam aemulatio studiis quoque humilioribus communicata in populo potissimum rerum domino. Hinc in coetu Artificum Servorum Domus Augustae cum *Lapidariis*, *Pavimentariis*, *Pictoribus*, *Speclariis*, *Thermariis*, etiam *Tegularios* connumeratos legimus a marmorea Tabula, quae adservatur in ditissimo Museo Eminētissimi Principis S. R. E. Cardinalis Alexandri Albani, effossa e ruderibus veteris Antii, anno MDCCXXIII. in qua occurrit

ANTEROS TEGVL *arius*.

Tegulae vero Etruscae, quotquot aetate adhuc nostra e tenebrarum sinu in hanc lucem prodire, in usum longe diversum inscriptae sunt; nullum enim figuli aut officinae figulinariae nomen in illis impressum est, ut in aliis paene innumeris, quarum insignem copiam nobis exhibet egregius Fabrettus Inscr. Domest. Cap. VII. sed tantum mortuorum tituli, in ipsa tegularum iam coctarum fronte graphio ducti atque incisi, atque in singulis loculis varii ac peculiare. Harum tegularum usus fuit obstruere columbariorum valvas, in quibus Urulae sepulcrales, defunctorum cineribus oppletae, conditae erant, ne, ut in usu vivorum, patentes atque obviae quodammodo oculis essent, & superstitionem illam divinitatem, quam hominibus vita functis mors conferebat, prioris vitae communicatione quadam amitterent & macularentur. Veterimum hunc usum paenes Etruscos primus omnium observavit summus vir Bonarrotius in Appendice, quam subiecit Dempftheriano Operi §. xxvi. pag. 36. *Has Urnas recondebant etiam in loculis in parietibus ipsius Cryptae excavatis, singulis aut binis aut etiam ternis in singula latera distributis, amplioribus aut minus amplis, pro magnitudine Urnarum in eis recondendarum, eosque loculos claudebant tegula maiore vel minore, ut in Monumentis Clusinis spectatur: & tegula Tab. LXXXIII. n. 10. huic usui inservit.* Haec tegula fictilis a Bonarrotio adlata, praeter Etruscā epigraphen, quae ita se-

ha-

habet : J A R A N : F O R E I : V E F : defuncti etiam imaginem , graphio pariter incisam , praefert : quod decus mortuis adhibitum , quum raro quidem occurrat , nolui silentio heic praeterire .

Quia vero non in omnibus eadem sculpturae disciplina fuit , praesertim vero inclinante iam Etruscorum fortuna , placuitque aliquando integra humari defunctorum cadavera ; tegulas idcirco ita inscriptas non ipsis Vinarum loculis ; sed grandioribus sepulcralibus Arcis adposuerunt , earumque os obstruxerunt , ut observavit solertissimus , atque de patriis Antiquitatibus optime meritis Andreas Ioannellius , amicus meus suavissimus , in Diario Antiquitatum Tuderitium num. cxxv. in quo haec scribit . *Queste tegole scritte , parte in Etrusco , e parte in antico Latino (vale a dire in quello stato medio della Lingua , che parlarono questi Popoli) erano collocate a piè dell' Arche sepolcrali , composte sì bene di simili tegole ; ma però non scritte . Il fine di apporvele fu , perchè si sapesse il nome di chi vi era sepolto .*

Quia vero nec mihi , nec aliis umquam contigit iuxta tradita terraeque mandata mortuorum cadavera , inscriptiones consulto sepultas invenire ; quum illas inscribere , quas nemo unquam lecturus foret , supervacaneum procul dubio fuisset : ingens mihi ea subiit coniectura , quod cadavera illa , non perpetuae huiusmodi sepulturae fuerint demandata ; sed temporarie ibidem disposita ac locata , ut commodius aliquando atque honorificentius in patriis , iisdemque dignioribus Sepulcris , possent tumulari : quod facilius , ut arbitrator , tunc contigit , quum occupatis in bella ingruentia Etruscorum animis , una salus viventibus quaerebatur , dilato in meliorem fortunam mortuorum honore : quod , Pontificibus adnuentibus , fieri potuisse non ignoramus . Ea propter facile tegulas istas Etrusco-Latinas ad ea tempora referendas ducimus , quum pressa Etruria Romanorum bellis , horum lingua , commercio & auctoritate primas tenente , veterem iam & senescentem illam Etruscorum linguam , infecerat atque corruperat : quod nuper etiam in Praefatione ad Tabulas Eugubinas observavimus .

In hoc autem monumentorum genere , quorum iam numerus peculiarem Classem constituit , plane illud ubique fere constans observavi , ut una cum tegulis Etruscae scriptis , fere semper aliae promiscuae inveniantur , quae Latino more , sed antiquata dialecto , scriptae sunt : inter quas eas censeo , de quibus modo , CLARISSIME ASTANCOLLI , mentionem feci : quas quidem contemporaneas fuisse ex eo constat , quum in eis coniunctorum adfinitate tum hominum tum mulierum , mentio fiat , uti fusius ostendi in earundem Notis , propediem in lucem prodituris .

Inter has vero tegulas filo exaratas, principem locum obtinent BVCELLIANAE, cum numero, tum dignitate PETRI BVCELLII Patricii Politianensis eruditionem, atque egregia in id studium merita, & Tu mecum non semel laudaveras, insignemque illam Etruscorum Latinorumque epitaphiorum collectionem, quam sibi adsiduo studio, labore, ac sumtibus comparavit, multis laudibus extollebas, quibus domesticae eius aedes (omnes Museum optime dixeris) locupletatae, atque ornatae spectantur. Ea tegularum epitaphia primum vulgavit Cl. Gorius inter Inscriptiones, quae exstant in Etruriae Urbibus Tom. II. pag. 429. sed quia eruditorum genio non fecerunt satis; nam communibus typographicis characteribus prodire (nec dum enim ea ex prototypis delineata acceperat, vel ipse exscripserat) id postea munus ab eodem Nobilissimo Viro Petro Buccellio consecutus, quum Politiani haec ipsa monumenta lustraret, curam hanc suam fecit, ut modo propriis formis, in sequentibus hisce Tabulis huic Operi adiectis, accurate delineata, eruditorum, qui id quammaxime optabant, oculis subiicerentur, quarum hisce meis observationibus sensum pro viribus explicare conabor. Id dum facio, prae oculis semper eadem Tabulae habendae sunt, ut spectentur ductus litterarum; nam dum hisce explicationibus redduntur, & interpretantur, communioribus uti characteribus necessitas ipsa compulit. Illud etiam cum primis adnotandum est, tegulas huiusmodi fictiles altitudine, ut plurimum, aequare pedem Romanum unum, & uncias circiter sex.

I N S C R I P T I O N E S T E G V L A R V M

ADLATAE IN TAB. XXVIII. EXPLICANTVR.

I. MAISVAQ IZIMVM OPAV Laribi Numifi Raufiam

Numifos plurimos memorant nobis marmora Gruteriana, quorum quidem nomen satis antiquum esse suspicamur, quum ex eodem themate, unde *Numae* nomen factum est, processisse videatur. *Raufia* idem mihi sonat, quod Latinis *Rufus*. Huc spectat alia inscriptio Musei Etrusci Tabula CXCIV. JAISVAQ IZATAM ANAO *Thana Nacarn Raufial*.

II. JAINVN IENVINAO ANAO Tbana Tbalionei Nunial

Continet haec femininum nomen *Tbaliuniae Nonii uxoris*. *Tbale* & *Thamilai* habent Vrnae, quae apud Ciattum & Dempsterum in Tabula LI. occurrunt.

III.

D A N A T I D I V I Q N A I A I

Mendum fubeft in fecunda voce, quae habet α pro R. VIR-
NAIAI legendum effe puto pro VERNAE; etfi plurimos *Vrinates* in
Etrufcorum monumentis memoratos recensuerim in Roncalienfibus.

IV.

CR'ISTOCROTRPAS.

Id nomen, Latinis litteris fcriptum, nexum, ut puto, continet
nominis *Cristi* feu *Crefsi*, ut Latina marmora habent, & agnomi-
nis adhuc inauditi *Crotrpantis*, quod Graecifmum fapit.

V. I A V V A A I . I A A I M . I O A O V Libitibi . Mpeai . Penluai

In huius tegulae prima voce irrepsit α , quae Latino TH re-
fpondet, pro A: qua reftituta, plana eft lectio *Lart*. Quae qui-
dem fphalmata, nifi praenofcantur, & ea quis caveat, non eft cur
queramur de Etrufcae linguae afperitate, deque illius fcripturae
defperata lectione, quod vocalibus careat, ut veteris noftri mufi-
tabant. Haec tamen notariorum ac quadratariorum errata, fine
diuturna meditatione, ac laboriofa collatione, quam nos omnium
primos adhibuiffe non negamus, detegi minime poerunt, ut pariter
in Noris ad Tabulas Eugubinas indicavimus. Aterum meadum
fubeft in fecunda voce *Mpeai*, in qua M pro E fibrogata eft; nam
EPHAV (EPEI) habet infcriptio apud Senatoem Bonarrothum
in Differtatione addita ad Dempfterum §. XLIV. pag. 99.

IIIA X Z V I A A V H O N D A . E B I V A A A H I E . 7 P. Ephaui Ruife. Arnbal Avils XAIII

Epei vero eft alia infcriptio apud eundem Dempfterum Tab. LXXXIII.

I A H I A V O A I N E A . I N I O A A V . A V. Lefini . Veliatbu Epaai

Lege *Epaai*: quod quidem *Epei* nomen non modo Graecum eft;
fed celebre etiam apud Virgilium ob equi Troiani ftructuram.

VI.

: : : : V A A A : I A I A A L Riri : Eetu : : :

In hoc fragmento Etrufca α TH. in α R. mutata eft ob for-
mae adfinitatem, ideoque *Riri*, pro *Thitibi* feu *Thitii* notatum eft.

VII.

C VIINIITII VIII' M ARRIA . N

In hac infcriptione notanda eft litterae τ geminatio, quam ex
vitio veteris dialecti, feu minus urbanae pronunciationis, fcalptores
etiam in aris Luci facri Pifaurenfium expreflerunt: quae quidem
infcriptiones fere aetati harumce regularum respondent. Gentem
VI-

Vinicium apud Romanos etiam clarissimam, nemo ignorat. VII L fortasse *Vincii liberum*, seu *libertum* facile significat: quem quidem *Lucium Vinicium* sepulcri honore *Arria* nepos decoravit. De hac *Arria* mentio est infra in tegula XIX.

VIII. AHILOMIINA SATRIA

In prima quoque huius tituli voce aliquis error subest; vix enim sine pectoris anhelitu pronunciari potest. De *Satriis* passim in marmoribus mentio fit. Ea quoque gens in earum numero repōnenda est, quae ab urbibus nomen traxerunt, a Satrico nempe. At de his plura in Roncaliensibus.

IX. VEL: SPEDO • CAESIAE

Spedom, frequens in his tegulis mentio est. *Vel* est officii nota, ut alii frequenter. Hic *Spedo Caesiae* uxori, ut puto, sepulcrum posuit.

X. VEL • SPEDO THOCERONIA NATVS

Idem *Spedi*, qui supra *Caesiae* extremum officium praestitit, hic mortuus commemoratur. Primus, quod sciam, Clarissimus noster Gorius in indicia earumdem tegularum editione animadvertit Etruscos, praeserim vero Politianenses, in usu habuisse, omisso patris nomine, nomen matris usurpare, ut contigit in *Spedone* isto, qui *Thoceronia* natus nuncupatur. Quia vero quidam non defuerunt, qui longe aliud in hac dicendi formula expetendum fore reputarunt, *Thoceroniam* nempe non matrem, sed Tribum, seu Curiam aliquam illius populi fuisse, suspicantes: re bene perpenſa, fateri cogimur Eruditos illos, quicumque sint, non sine iniuria Gorio nostro succensuisse, quum non desint eius moris exempla, etiam in Tudertianis Inscriptionibus. Vnam vero pro cunctis Gruterianam adducimus ex pag. DLVI. num. 3. in qua memoratur T. PLANC. GLAVTIA. ATILIA. NATVS, cui ipsa GLAVTIA MATER titulum posuit.

XI. AR. SPEDO. THOCERNA. CLAN.

Hic *Arius Spedo*, eiusdem *Thoceroniae* filius, prioris fortasse frater, fuit. Qui vero in priore *natus* dicitur, hic diversa dialecto, imo voce paene Etrusca dicitur *Clan*: cui voci *natus* respondet. En eius vocis alia exempla in Museo Etrusco Tom. I. Tab. CXXXVI.

:NANC: 221HAM: 1237: :111: VA: Au: Nii: : Vesi: Maniff: Clan:

Bonarrotius ad Dempsterum §. XLIV. pag. 96.

МІЛІА МІММІА МІАМІА МІАМІА МІАМІА / Milarum : Arianam : Ananmem Clan

Item in alia penes ipsum Dempsterum Tabula LXVIII.

МІАМІА : МІМІАМІА : МІМІА : МІМІА : МІМІА : Au : Titi : Vesi : Manifi : Clan :

Has ita interpretari possumus : Nonium Vesum Mania natum --- Sacrum Larum Ariani Azenia nati --- denique : Aulemium Titum Vesum Mania natum .

XII. L CAVIVS SPEDO SEPTVMIA NAT

Insurgit heic alia coniectura , qua Eruditissimi Gorii opinio fulcitur ; si enim de Tribu ageretur , una & eadem Spedonibus semper maneret . Heic vero L. Cavius , non Thoceronia , sed Septumia natus dicitur . Septumum , & decumum antiqui , pro septimo , & decimo dixerunt .

INSCRIPTIONES TEGVLARVM

ADLATAE IN TAB. XXVIII. EXPLICANTVR .

I. SHTIRII. CHZAPTLI. IR. L.

Satrii Cezartli Lhartis Liberi ; nam IR. pro L. R. irrepsit . Notam hanc pluribus illustravimus in Roncaliensibus . Huic inscriptioni adfinis est alia ex eodem Museo Etrusco Tab. CLVII. num. v.

SETRE. CEZARLE. IR. L Satria Cezarlia Lartibis Libera , seu Liberta .

II. Q. SPEDO . L. R. .

In hac etiam tegula e Spedonum Sepulcro eruta , L. P. pro IR. L. observatur .

III. CAINVO

De Caimi nomine in Roncaliensibus , atque in superioribus Dissertationibus plura observavimus : ex eodem nempe fonte processit , quo Caimi nomen .

IV. TRNIA . SIVNAII

Tania , pro Thana scriptum est . Titulus feminis communis . Haec tegula habet Siunaii . Inscriptio vero apud Museum Etruscum

INSCRIPTIONES TEGVLARVM

ADLATÆ IN TABVLA XXX. EXPLICANTVR.

GORIO nostro amicissimo, percontanti Nobilissimum Virum Petrum Bucellium, num Tegulas alias post adlatas sibi conquisivisset: ecce idem Vir Ornatissimus nuper effossas mittit alias XIV. quas Gorius in Tab. XXX. incidendas curavit, mihiq; blandam præbuit occasionem, ut Te, ASTANCOLI CLARISSIME, familiari colloquio diutius detinerem. Prima in utraque facie inscripta est Etruscis litteris in hunc modum:

I. 2V4†A1 AINAIDAI IANIAD: *Cainei Peciania Petrus.*

Sæpenumero occurrunt Tegulae, in quibus caedem notae, inverso ordine scriptae, repetuntur, quod alibi ostendi. Frequenter enim contingebat, ut funerum curatores Tegulas adponendas loculis seorsim a Sepulcro exararent stilo; quas tamen, quum loculis aptarentur, inverti oportebat: recta enim inscriptae erant, quae per transversum aptari debebant, vel e contra. Vt vero litterae de more procederent, iterandae erant. Idem contigit huic Tegulae, in cuius postica duae priores voces repetuntur; in antica vero nomini *Cainei Peciania*, cognomen *Petrus* subiicitur. In inscriptione Dempsteriana Tabula LXVII. legitur *Petrus*: denum & *Petrus* in alia ex Schedis Gabriellianis.

II.

MAIN / ADEA > X
APTCAII CAVLIIAS

Haec ipsa Tegula summo in pretio habenda est; quippe bilinguis est, atque ad ea tempora pertinet, in quibus utrumque idioma in usu erat. Quia vero sensim declinare res Etruscorum sentiebant, ne familiares tituli, vetere dialecto eliminata, ignoti posteris remanerent, patriae epigraphi Romanam subiecerunt. *Laribi* minime heic praenomen est, sed *Manes* mortui significat; subsequitur enim *Cai* praenomen, quod in gignendi casu Etrusce *Cane* dicitur: quo tamen exemplo fretus, minime grammaticalem regulam figerem pro eiusdem vocis declinatione; nam *Cai Hereni* legitur in Notis Musei Etrusci Tom. II. pag. 415. & *Aulemi Cai Turana* apud

Vol. III.

T

Dem-

Dempsterum Tabula LXVII. & *La. Cai. Lotave* (fortasse *Larthi Cai Lotave*) ibidem Tabula LXXXV. & *Cai : Creche* iterum in dicta Tabula. Sed sphalma istud condonetur homini, aequae Etruscae ac Latine loqui imperito, qui *Caulias* in eodem gignendi casu declinavit: nisi mavis rectum esse casum, & nomen eius significare, qui titulum *Caio* posuit: quod etiam ex Etrusca desinentia in *AM* coniectari licet. Etruscis enim frequenter nomina propria in *EM* abiere in recto (quod Hebraeis etiam in usu est) idque alibi demonstravi. Exempla, si voles, habeto ex Dempsteri Tabulis IX. XXI. XXV. & in Parergis, in quibus legere est: *Tite. Vefim -- Vei. Vefim -- Vei. Tnem Vefim -- Tit. Elumnam -- Atusaeic. Afatem.*

III.

IAIITAΠA1. APOA

Haec etiam inscriptio nuncupata est Manibus *Caii Tepatii*; *Larthi* enim subsequitur *Cai* praenomen, quod pariter in casu genitivo est *Cae*, ut in praecedenti. Desinentia in *ai* Latinis feminini nominis est: heic vero, ex his quae supra animadverti, masculinum nomen occultari videtur.

IV.

AMA+IANIE SAVIA

In hac Tegula, praeter *Amatiam Saviam*, nihil certiprehendo; dubiae quippe significationis est monogramma illud, quod primae voci subiungitur. Ultimum vero ex altero *SAVIDIA*. num. x. ut infra, vel detruncatum, vel derivatum est. Quum enim Tegulae istae ex uno alterove Sepulcreto defossae sint, facile ad unam eandemque familiam, vel ad cognatas eiusdem pertinent: quas omnes, si in conspectu, antequam explicarem, habuissem, adfines inter se coniungere, atque ordine suo facile recensere potuissem.

V.

C CVIVS L F FILIVS

Ignotum familiae nomen prodit in lucem huius Tegulae beneficio; nusquam enim *Cuiam* gentem animadverti, licet *Quianam* ex *Grutero* agnoscamus.

VI.

EINIVE. IOA9A: Larthi Eurine.

Vrinatiam, apud Etruscos nobilem, lateque propagatam gentem, in Roncaliensibus commemoravi. Ad eandem referendam puto Tegulam editam Tabula XXVIII. num. 111. & hanc quoque inscriptam *Larthi Eurino*, quem virum fuisse puto; vix enim reperiri credam femineum nomen, cum *Larthi*.

VII.

VII.

< TI+IVS IIII ARV

Ex Haruspicum forte collegio erat *Lucius* iste *Titius*, cuius subsequenti titulo *Aru*, quatuor unitates copulantur: quae nota officio praemissa, *Quartumviratum* plerumque significat: in quibus quidem notis observandum etiam est, primam atque ultimam intermediis proceriores esse: quod etiam in monumentis Latinis melioris aevi frequenter notatur. Neque vero miremur Haruspicii officium, Etruscis: ταντιντ: *Trutnut* dictum, ut inscriptio bilinguis haec nostra Pisaurensis ostendit, in hac Tegula Latine pronunciari. Quamquam enim hic sepulcri titulus ad Etruscum hominem, & in Etrusca disciplina versatum (ut coniiicio) pertineat; ad ea tamen tempora referendus est, quibus corrupta iam gentis dignitate, veterique dialecto deformata, victricis populi more vivebatur. Adcedit, ipsam etiam vocem Haruspicii Etruscae originis esse, ab *haruga* formatum, quo nomine *hostiam* vocatam fuisse, tradit Festus: cuius etiam vestigia in Indigitamentis Pontificalibus Icuvinorum sparsim occurrunt, non secus ac alia portentorum atque ostentorum: ex quibus facile colligimus, voces has, ad Etruscam disciplinam pertinentes, ex eius idiomate fuisse mutuatas.

VIII.

L. PROIINI L. F. ARN

Lucius iste *Proinius*, *Lucii* filius, fortasse *Lucii Vinitii*, qui supra memoratus est in Tabula I. num. VII. frater fuit. Ille enim *Arria* matre natus indicatur, qua & hic progenitus; sic enim *ARN* interpretor, nempe *Arria natus*.

IX.

AIT. 2AΘ: *Fastia*.

In hac Tegula nihil nisi *Fastia* nomen deprehendo. *Fastos* plurimos in Etruscis inscriptionibus observamus; in quibus tamen forte praenominis vicem obtinet, ut *Fastum Rusfrum* inscriptum simulacro Apollinis Musei Etrusci Tabula XXXII. *Fastum Sentinatem*. Tabula CXLIX. iterumque *Fastum Suintinatem* in Parergis Dempsterianis. Quapropter mirandum non est, si primam huius inscriptionis notam Θ, non pro ΤΗ, sed pro F usurpavi. Videtur enim haec nota facilitatis gratia contracta ex 8, quae hanc significationem obtinet, atque adcedit ad Graecorum Φ ΡΗ. Alterum eiusdem litterae in hac significatione usurpatae exemplum proferimus ex Vrna marmorea, quae Bononiae in Academia adservatur:

• 77. MAI: NYA: IAYTCAO: AITAYO

X.

VAM SAVIIDIA

Integram dictionem nulla interpunctione distinctam, ita dividendam puto: VAM: SAVIDIA. auxilio praecedentis Tegulae num. IV. in qua SAVIA legitur. Quid sibi velit VAM, penitus ignoro. Si enim, forte collapsa Tegula, aliquid ex praecedentibus litteris exciderit, desperata res est: si vero inscriptio integra sit, ad praenomen aliquod, hucusque nobis incognitum, pertinet.

XI.

VCA> INI1A: 9AV: Lar: Apini Cecu.

Inscriptionem hanc non in Tegula, sed in Vrna fictili extare tradit Cl. Maffei Obscr. Litter. Tom. VI. pag. 125. Notandum occurrit heic cognomen: VCA>: Cecu. Huius vocis antiquitatem in Roncaliensibus scrutatus sum: illamque apud Sabinos in usu fuisse demonstravi ab eo usque tempore, quo *Caeculus* Praenestinatorum regnum obtinuisse fertur: quem ab oculorum vitio *Caeculum* dictum ferunt. Hinc Etruscae familiae *Apinae* nomen eruitur.

XII.

VELIA CAC..... AR CALAP....

In hoc fragmento tria tantum occurrunt: *Velia*: *Cacbeinia*: *Cala*: quorum omnium plurima in Etruscis monumentis exempla occurrunt. Etenim *Velia* bis occurrit in monumentis apud Dempsterum Tabula LXXXIII. iterumque LXXXV. demum & in Ollis Guelniorum. *Cacbeinios*, sive *Cecinios*, aut *Cecinias*, persaepe intuemur in Vrnis Perusinis apud Dempsterum Tabula XXXVI. & XXXVII. & in Musei Etrusci Tabula CLXXII. de quo nomine nonnulla superius adnotabam. Demum ex eodem Museo Etrusco Tabula CXCII. num. 111. desumere est *Larnium Cale*, qui ad nostrum *Calar* proxime adcedit.

XIII.

X
111. 28

XIV.

XVEMIDN

Ex duobus hisce fragmentis nullum sane sensum depromere valemus. Digna tamen & ipsa, quae publicarentur; quum siglae istae aliquando cum integrioribus scripturis conlatae, aliquid luminis conferre valeant.

Optime vides, ASTANCOLLI SVAVISSIME, quanta ex his Etruscae Antiquitatis monumentis, ac fragmentis etiam, eruditionis seges colligi possit: & quibus laudibus digni sint egregii illi homines, qui haec monumenta suis curis & impensis proferre in lucem satagunt: quod, Te quoque favente, deinceps bono litterariae republicae me facturum pro viribus, spero.

IN-

I N D E X

R E R V M

QUAE OBSERVANTVR ET ILLUSTRANTVR
IN DISSERTATIONIBVS

V. C. IOANNIS BAPTISTAE PASSERII.

A

A C E R S O N I V S Deus Iguvinorum. Pag. 22.

A C H E R O N T I C A quid ex Etruscorum disciplina designent. 21.

A C H E R O N T I C A S A C R A Etrusca docuit Tages, & libros scripsit. 21. hinc lapides Acherontici. Huius vocis etymon. 22. 23. Libri Etruscorum Acherontici quid continerent. *ibid.* nil hi lapides commune habent cum Mutini simulacris. 25. divinitatem animabus corpore solutis promittebant. 23. 29. 30. 31. & quomodo his tributa divinitas. 32. 33. 57. 87.

A C R O S T O L I A ad ornatum Etruscorum sepulcrorum. 78. cur sculpta in sepulcris Etruscorum. 114.

A D S P E R S I O N E S cum lauri ramis factae in funeribus. 99.

A E D I U M Tuscanicarum structura. 116. 117.

A G D E S T I S Genius Graecorum ambiguo sexu. 4. omnium Geniorum princeps. 58.

A L B A vestis summa in celebratione natalis diei, domestica deposita. 13.

A L C E S T E S fabula in sepulcris Etruscis. 85.

A L P H A N I I Comites Patricii Perusini laudati. 86.

A L T A R E Etruscum litteris Etruscis ornatum, & phylra. 82.

A L T O V I R U S Ioannes Patr. Flor. laudatus. 68.

A M B R O S I A M potandam Dii dare crediti sunt animabus defunctorum, quae divinitatem acquirebant. 32. 33.

A M P U L L A E vitreae in sepulcris conditae, & inventae. 37. 38. unguenta continebant; non vero lacrimas servabant. *ibid.* falso *lacrimatoria* creditae. 39.

A N A T H E M A T U M loco peltrae suspensae in sepulcris Etruscorum. 113. 114.

A N C O N E S sunt vasa potoria. 43.

A N E M I A gens Etrusca. 76.

A N I M A E immortalitas certa apud Etruscos. 55. 56. 57.

A N I M A E & corporis coniunctio apud Platonicos. 90. 91.

A N I M A M ad instar aurae tenuis ab ore morientium Ethnici fuscipiebant. 89. 90.

A N I M A M condi tumulo quid intelligerent superstitiosi Ethnici. 90.

A N I M A R U M simulacra & imagines Inferos petere putabant Ethnici; animas vero caelum. 90. 91.

A N I M A S in homine quatuor inesse putarunt veteres. 48.

A N I M A S corpore solutas, ante humationem corporis vagari credebant Ethnici. 89. 90.

A N N I nota quae apud Etruscos. 100.

A N T O N I A familia Etrusca. 106.

A P O L L O quomodo dictus ab Etruscis. 115.

A P O T H E O S E O S usus, & abusus. 1. 31.

A P O T H E O S I donati urbium conditores, viri belli pacisque artibus clari. 30. 31.

A Q U A e Nilo hausta, sparsa in Iliidis lacris. 37.

A R A E defunctis sacratae. 44. 45.

A R A E Laribus sacrae, coronis, & taeniis cinctae. 52. 53.

A R A E Etruscorum in honorem mortuorum coronatae. 94.

A R C H I M E D I S sepulcrum columella posita ornatum. 28.

A R C H I T A E nomen Etruscis familiare. 74.

A R C H I T E C T U R A Tuscanica illustratur. 111. 112. eiusdem Architecturae partes expensae. 116. & *seqq.*

D E A R E N A Cosmus laudatus. 64. 65.

A R F E R I A L vas aquae lustralis. 95.

A R I C I N E N S I U M sacra, quae. 131.

A R I M I N E N S E simulacrum explicatur. 50. 51.

A R M I L L A Etrusca tribus bullis dependentibus ornata. 53.

A R nota, praenomen Aruntis designat in Vernis Etruscis. 122.

V

Arn.

Armbal vox Etrusca, forte significat militare officium. 67.
Arretinorum Etruscorum moneta cur hodie nondum visa. 102.
Artium inventores pro Diis habiti. 30.
Ave, vale in epitaphiis expensum. 101.
Augures in funeribus adhibiti. 99.
Aulevetru vox Etrusca quid significet. 62. Vide *Voces*.

B

B *Aldinius Ioannes Franciscus* laud. 69.
Biclinium Etruscum. 78.
Borominus Eques Architectus laudatus. 118.
Brocchius Ioseph Maria laudatus. 110.
Bulla ornati Lares. 53.

C

C *ABIRORVM* Deorum nomina. 22. eorum mysteria in Etruriam delata. 131.
Cadavera defunctorum cur melle, lacte, vino, & unguentis sparsa. 36.
Caerimoniae in sacris Genii Domestici. 10. 11. 12. 13. 14.
Casatia familia Etrusca. 101.
Caii praenomen apud Etruscos expensum. 101.
Cainum & Cainiam pro Caio & Caia Etrusci pronunciarunt. 74. 75.
Calcei Etrusci. 2. 9. 10.
Caligae Etruscae iconismus. 51.
Callimachus Corinthii Capituli inventor. 127.
Capillos vellere, ac rescindere in luctu solebant veteres. 97. 98.
Capitula quibus ornamentis decorata. 127.
Capitula Etruscarum columnarum expensa a pag. 118. ad 128.
Capituli Tuscanici operis singulare opificium, ornatus, & alia decora eiusdem expenduntur & illustrantur. 127.
Capponius Ferrantes Senator laudatus. 65.
Caput in funeribus velare & obducere, & in funere se tundere solebant veteres. 92. 97. 98.
Casperia, & Casperiana familia Etrusca. 107. unde ita dicta. *ibid.*
Casperia, & Casperida Sabinorum oppidum. 107. 108.
Casulae Etruscae schema. 96. 97.
Caulia familia Etrusca. 109.
Centauri, aliaque monstra cur sculpta in sepulcris Etruscorum. 113.
Centurionum insigne ab Etruscis Romani acceperunt. 76.
Ceraunii lapides. 26.

Ceres Axieros dicta. 22.
Cerretanius Augustinus Canonicus Florentinus laudatus. 109.
Cerunus Deus Gallorum. 23.
Cerus vox antiqua quid designet. *ibid.*
Charonti obolus pro portitorio solutus. 35.
Cineraria ornata vittis, rosis, pateris, guttis unguentariis, capite bubulo. 122.
Christiani nonnihil Ethnicae superstitionis primis saeculis retinere. 90. 91.
Cibi & vina conlata super tumulos defunctorum. 40.
Cigna Hippolytus. 75.
Claviculi in sepulcris. 93.
Claves & anuli heredi datae. 100.
Cochlear tenent qui sacra faciunt Genio Domestico. 10.
Columellae super defunctos positae in aram, sepulcra in templa sacrata. 44. 45.
Columellae sepulcrales Etruscorum describuntur. 66. 67. 68. litteris Etruscis scriptae ad Acherontica sacra spectantes. 87.
Columellarum Etruscarum cum litteris Etruscis effusiones, pretium. 19. 20.
Columellarum super humatos defunctos statuendarum mos ab Orientis incolis ad Etruscos manavit. 27. mos etiam apud Graecos. *ibid.*
Columellarum Etruscarum in sepulcris erigendarum usus apud Etruscos. 77. 78.
Columnarum Etruscarum exempla expensa. 117. 118. 119. 120. earum symmetria, & ornatus. 128.
Columnarum in sepulcris usus & finis. 29.
Comae primitiae in funere oblatae. 98.
Compendia litterarum sive notae in usu apud Etruscos. 69.
Concharum ornamenta in sepulcris Etruscorum. 114.
Conditores urbium pro Diis habiti. 30.
Coniuges domesticorum sacrorum curam gerebant. 11.
Consecratio hominum in Divos usque ad Romulum Maxentium apud Romanos duravit. 30. 31. Vide *Apotheosis*.
Convivialia vascula Etruscorum, quibus figuris picta. 13. 14. 15.
Convivis singulis singula potoria vascula adposita. 14. 15.
Cornubus potoriis usi Etrusci in parentalibus. 16. Vide inferius *Vasa, Potacula, Mensae*.
Cornubus usi veteres Etrusci pro poculis. 35. 36.
Corollae lantae mortuis oblatae. 93.
Corollae, taeniae, fetae, flores Laribus donati. 52. 53.

Coronae defunctis donatae, & sacratae. 40. 41.

Coronae veterum Christianorum Christi monogrammate signatae. 41.

Coronae donaticae Larum Deorum propriae. 54. eadem victoribus ludorum donatae. *ibid.*

Cretheus Tyronem a Neptuno compressam, coniugem accepit. 81. 82.

Crines evulsi, tonsi ac resecisi in funeribus. 97. 98. cur. *ibidem*.

Cruciatu animarum apud Inferos credere veteres. 48.

CrySTALLINA vascula Etruscorum illustrantur. 16.

Cucullata larva Mortem repraesentat in sepulcris Etruscorum. 85.

Cueinia familia Etrusca. 61.

Cuprenses coronae aeneae in sepulcris inventae, explicantur. 40. 41.

Cymbalum adhibitum inter sacra Genio Domestico facta. 13. 14.

D

DAEMONES qui. 46.

Defunctis sacrata templa & arae. 45. Defunctorum animabus donatum mel, lac, vinum, unguenta. 36. eorum tumuli onerati vino, & cibis. 40. eorundem Defunctorum animae aliae sacratae Senatusconsulto, aliae privato iure. 45. 46. iisdem tributis pro Geniis serpentibus. 83.

Deus Ioannes Baptista laudatus. 110.

Delphines cur in sepulcris Etruscorum. 114.

Deorum Manium nomine veniunt Defunctorum animae. 46.

Deos qui orabant ac precabantur, summis pedibus insitebant. 2. 3. nullius esse sexus Deos putarunt. 58.

Diana inter Deos Inferos habita, eiusque imago in sepulcris Etruscorum occurrit. 132.

Dianae Tauricae sacra apud Etruscos. 131.

Dii mensae Praesides, eorum signa, vestes, cultus, forma. 3. Idem sacrificantium habitu expressi. *ibidem*.

Dii facti homines rebus belli pacisque, clari, & urbium conditores. 30. 31.

Dii Manes erant animae Defunctorum. 46.

Dii sacrificantium more ritusque cur expressi. 52.

Diis singulis Genii veluti famuli & ministri assignati. 83.

Discumbentes qua veste amicti. 13.

Divorum in numerum, qui nam referebantur. 1. 29. 30. 31.

Divinitas tributa defunctis illustribus viris.

30. 31. 32. a Diis data animabus per ambrosiae propinationem. 31. 32.

Dolor significatus elatis manibus apud veteres. 91.

Domitianius Franciscus Antonius laudatus.

39. 40. 103.

Duces & Magnates sculpti in Cippis sepulchralibus Etruscorum. 76.

E

ELYSIORUM ver mortuis optatum. 122.

Epulae anniversariae in inferis mortuorum. 40.

Etrusca vox Etrusca significat *aedem lunonis*. 62.

Etrusca lingua pluribus dialectis abundans. 67.

Etrusca monumenta primum neglecta & eversa: nostra aetate in deliciis, & magno in pretio. 62. 63.

Etruscae gentis origo indicatur. 131.

Etrusci peltis usi sunt in sacris quibusdam certaminibus. 113.

Etruscorum Acherontici lapides illustrati. 21. 22. 23. 24.

Etruscorum nominum inflexiones ad hoc tempus latent. 65.

Etruscorum characterum multiplex & varia forma. 72. Tuscorum mores & instituta consonant. 101. 102.

Eugenius Comes Pompeius laudatus. 100.

Explicationes, quae spectant ad animas Defunctorum. 35.

F

FABELLAE Tuscae in Italia pervulgatae. 113.

Fabulas a Phoenicibus accepere Etrusci. 113.

Familiarum Etruscarum nomina. 107.

Famuli Deorum Genii. 83.

Fasti, & Nefasti dies cur ita dicti. 61.

Fatia Familia Etrusca. 101.

Faustulus nutritor Romuli, eius nomen expenditur. 61.

Fecunditatem mulieres a Mutino Deo implorabant. 25.

Figurae pictae in vasculis Etruscis cum intorto instrumento, quod nam istud sit, investigatur. 10.

Flerem vox Etrusca, quid in Etruscis donariis significet. 82. 83.

Flores & coronae Genio sacrae. 13. 14.

Florum sparsiones in honorem Genii. 12.

Focus sacer Lari in qualibet domo. 52.

Fontana Eques Architectus laudatus. 118.
Fulgura sacro ritu condita. 26.
Funebres Etruscorum ritus e marmoris
anaglypho descripti. 91. 92. 93. 94. 95.
Funerum peculiare vestis genus. 92.
Funerum ritus apud Etruscos ex antiquo
monumento explicati a pag. 24. ad 40.
91. 92.
Furiarum, quae vestis. 92.
Fructus Genio sacri eidemque oblati. 13. 14.

G

Gabriellus Gabriel Comes laudatus. 63.
Galantis conversa in mustelam, quod
Alemenae Herculem parienti opem tu-
lisset. 43.
Galli veteres Cerunum Deum peculiarem
coluere. 23.
Geniae mulieribus adtributae; ab Etruscis
Iunones dictae. 58. 59. a folis Etruscis
sculptae in sepulcris. *ibid.* multiplici
specie effictae. *ibid.* & 60.
Genii arae sepulcrali adstantes quomodo
expressi. 39.
Genii differunt a Laribus. 50.
Genii & Geniae utroque sexu apud Etru-
scos. 58. 59. 60.
Genii ornati coronis & floribus: his qui
sacra faciunt adparent. 13. 14. iisdem
sacراتi fructus & flores. *ibid.*
Genii serpentis specie repraesentati. 83.
tanquam famuli & ministri Diis adli-
gnati. *ibidem.*
Genio in mensa, Lari in foco litabatur. 50.
Geniorum & Geniarum in sepulcris vestis.
92.
Geniorum & Larium nomina etiam apud
veteres confusa. 6.
Geniorum in sacris adparitiones. 13.
Geniorum traditio unde profecta. 55. 56.
Genii plures Diis cur tribut. *ibid.* &
57. cur etiam animabus defunctorum
assignati. *ibidem.*
Genium inter & animam quod nam di-
scrimen. 55. Genir in sepulcris sculpti.
56. Genii mali nulla habita ratio in
picturis; secus vero in sculpturis. 56. 60.
Genius Domesticus a veteribus cultus;
mensis praeerat; quomodo expressus,
& quo vestium cultu: cur summis pe-
dibus insitens. 2. 3. conviviali cultu
ornatus. 4. quid de eius divinitate sen-
serint veteres. *ibid.* praefesse creditus do-
mibus privatorum: fuit etiam Genius
publicus, qui urbibus & populis prae-
erat. 4. 5. Geniorum erigo investigatur.
ibid. Genii Domestici signum in mensa
positum. 5. in theca Genii servari so-

lebant. Veteres cibos iisdem libabant,
solemni cultu in die Natali. 6. 7. Na-
talis Genius describitur. 7. 8. liba &
placentulae Genio oblatae. *ibid.*
Genius Domesticus alatus, pictus in va-
sculis Etruscis. 10. 11. 12. 13. 14. flo-
ribus & coronis ornatus. *ibid.*
Genius omium Geniorum princeps. 4. 58.
Genius proprius homines post mortem ad
locum destinatum ducere credebatur ab
Ethnicis. 34.
Gignendi casus apud Etruscos in *au* desi-
nit. 101.
Globulus in manu Deorum quid designet.
51.
Gorius Antonius Franciscus laudatus. 8.
17. 19. 25. 44. 53. 63. 75. 111.
Gortius Martinus laudatus. 70.
Graecia Aegyptiorum fabulas recepit Or-
phaei temporibus. 23.
De Gratianis Comes Vincentius laudatus,
& eius Museum. 80.
Gratianus Tullius laudatus. 102.
Gutti unguentarii cur sculpti in urnis Etru-
scis. 122.

H

Herculis beneficio in vitam restituta
Alcestes. 85.
Herennia familia ex Etruria originem
ducit. 75.
Heroas quomodo adpellarint Persae. 49.
Heroes culti divinis honoribus. 30. 31.
Heroum sepulcra. 45.
Hippolyti nex in Aricino nemore. 132.
Homerus fere coaevis Numae Pompilio,
quo saeculo floruit. 22. Tagete longe
posterior. *ibidem.*
Homines defuncti quomodo a Diis per
ambrosiam divinitatem consequerentur.
31. 32. 33. 34.
Hominibus singulis tributis ab ortu Ge-
nius. 4.
Hymni ac naeniae in funeribus cantatae.
99.

I

Ianus & Iana. 59.
Iguvinorum Indigitamenta Pontifica-
lia. 22. 36.
Imagines Virorum illustrium sculptae in
sepulcris Etruscorum. 76. 77.
Imago Mortis larva cucullata expressa in
monumentis Etruscis. 85.
Indigitamenta Etruscorum Iguvinorum no-
ta faciunt Deorum nomina. 59.

In-

Inscriptiones sepulcrorum Etruscorum, ut & Latinorum antiquorum perbreves. 114.

Ioannellius Andreas laudatus. 1. 16. 19. 40. eiusdem Diarium Italicum Antiquitarum Tuderium. 20. 24. 25. eiusdem Dissertatio in Acta Martyrii S. Vincentii, Maevaniae Episcopi. 23.

Iunones Geniae mulierum. 58. 59.

Iunoni serpens custos & famulus datus. 84.

Iunonis protoma tamquam theca sculpta, in qua icuncula sacratio recondita. 8.

Iunonis Sospitae templum, eius custos draco, altus a virginibus. 84.

Iurare servi solebant per Genium dominae. 58.

Iuvara Philippus Architectus laudatus. 118.

L

L Ac feminae e papillis exprimebant in funebribus. 92.

Laccontis excidium, immisiss a Pallade serpentibus. 83.

Lagenula Etrusca cum nota X. 40.

Lamellae tres plumbeae effossae in Tuderino Etrusco sepulcro, quae explicantur. 104.

Lanuvii templum Iunoni Sospitae sacrum, & draco in eius tutela. 84.

Lar animam defuncti, sive Deum Manem exprimit. In aëre sculptus volitans, & domesticis sacris adsistens. 85.

Lares bullati in mensa positi, hoc est Genii. 6. qui nam sint. *ibid.*

Lares Compitalitii, seu Viales. 54.

Lares dictae animae mortuorum. 48. 49. domi culti Lares foci Genii, ab Etruscis dicti Lartes, Lares, non quasi *larvas*. *ibid.*

Lar & Lara. 59.

Lari adfines alii Dii, Laterculus, seu Larculus & Lateranus. 53.

Laribus defunctorum sacratae ab Etruscis arae, urnae, columellae. 46.

Laris & Larthis praenomina apud Etruscos, inter quae nullum discrimen. 116.

Larium cultus qui. 52. corollae, taeniae, farta iisdem donata. 52. 53. liba, placenta. *ibid.* Graeci ad Cecropis tempora

Larium cultum referunt. *ibid.* myrto, & rore marino coronati Lares. 52. item specieis fertis. 53. thure, farre placati & placatis. Bullati Lares. *ibid.* Lares sunt mortuorum animae. *ibid.* 54. in foco domestico culti. *ibid.* Larium species, cultus vestum, corona capitis ex frondibus seu foliis. *ibid.* 55.

Larthes Etruscorum sunt Dii Manes, seu Lares. 70. 71. 72.

Larthis praenomen Etruscum. 73. 74.

Lartis, *Lartes*, Etrusci nominis origo, ex Persis. *ibid.* eorum discrimen a Geniis. 50. Laribus sacer focus. *ibid.*

Larvae cucullatae imaginem Mortis designant in sepulcris Etruscorum. 85.

Larvis ornata capitula Etruscarum columnarum. 118.

Lateranus Deus qui. 53.

Laterculus, seu Larculus Deus familiaris. 53.

Laurus ad lustrationem in funebribus gestatus. 94.

Lecti Romanorum spondis muniti: sed apud Etruscos circumquaque pervii, nec parietibus adhaerentes. 88.

Lectus cubicularis Etruscus. *ibid.*

Lemures, larvae defunctorum quae. 46. 49. Leo animal Herculi sacer: cur in sepulcris sculptus. 43. 44.

Leonum imagines in sepulcris. *ibidem.*

Leunculi caput in quod definit cornu portorium. 42. Leunculi in fastigio Etrusci sepulcri. 78.

Liba quae Genio Domestico oblata. 8.

Libatum Genio in mensa posito. 6. vini effusione. 6. 7. in die natali maiori cultu honoratus Genius. *ibidem.*

Liberi apud Etruscos patri sepulcrum ponunt. 65.

Liberti nomen familiae patronorum obtinebant. 114.

Libri Acherontici Etruscorum. 21. 22. 23.

Liquores qui sparsi in parentalibus. 38. 39.

Littera Etrusca Q expensa. 100. 101.

Litterae Etruscae 4 potestas detecta. 108.

Litterae in una eademque voce ab Etruscis repetitae ad emphasin. 73.

Litterae rarius geminatae ab Etruscis. 109.

Liviae Aug. Libertorum sepulcrum hodie deletum. 110.

L. nota singularis Etrusca 4. liberum seu filium designat. 66.

Lucerna sepulchralis navim referens. 114.

Lustus Etruscorum in funebribus. a pag. 88. ad 100.

Lustrationes factae in funebribus. 94. 99.

Lybantis Genius, qui Temenseses adflixit, sepulcrorum emblema. 60.

M

M Acer, cognomen familiae Etruscae. 64.

Maevianatis Ecclesiae Codex continens Acta Martyrum. 23.

Maffei Marchio Scipio laudatus. 73. 105.

Manes dicuntur defunctorum animae, Lares ab Etruscis. 46. Manes, *manus* ve.

veteri lingua *bonus*. *ibid.* Manes cur plurali numero invocati. 47. 48.
 Manium Deorum propriae coronae. 40. 41.
 Manium nomen pro Defunctis ad sequiora usque saecula mansit. 46. 47.
 Mantile gerunt Dii mensae Praefides. 3.
 Manu capillos vellere in funere solebant, & caput tundere. 97.
 Maria gens celebris. 114. 115.
 Marina monstra. Vide *Monstra*.
 Mars cur ita dictus. 115.
 Materina in Maevania. 100.
 Matronarum Etruscarum habitus. 91.
 Mazochius Alex. Sym. laudatus. 73.
 Mensae domesticae forma. 13.
 Mensae escariae forma, in qua Genio Domestico libari solebat. 11.
 Mensae Etruscae communioris forma. 13.
 Mensa Genio Domestico sacra. 6.
 Mercurius animarum Defunctorum comes & ductor; eas ab Orco evocat. 34. 35.
 Mercurius *Casimilus* dictus. 22.
 Micron creas segmenta ciborum Laribus data. 50. 51.
Mi formula Etrusca in principio Inscriptionum, donarium & rem sacram designat. 69.
 Milites dignitate insignes sculpti in Cippi Etruscis. 76.
 Ministri & famuli Deorum Genii. 83.
 Mithriaca sacra quo tempore invaluerunt. 130. 131.
 Monetas cum Vulsinensium, tum Arretinorum cur hodie desideremus. 102.
 Moneta veterum Etruscorum Perulinorum cur careant Musca. 102.
 Monstra in sepulcris Etruscis sculpta quid designent. 113. eadem placata, ne defunctis gravia essent. *ibid.* Monstra marina cur sculpta in sepulcris Etruscorum. 114.
 De Montemellinio Comes Diamantes laudatus. 19. 79. 86. 104. eius Museum celebre. 80.
 Morientium spiritus ore exceptus a propinquis. 88. 89. 90. 91.
 Mors, quomodo expressa in monumentis Etruscis. 85.
 Mortui Deorum effigie sculpti. 31.
 Mortuorum animae aut Manes aut Lares adpellatae. 55.
 Mortuos floribus & odoribus delectari putarunt veteres. 117.
 Multitudo Geniorum. 56.
 Murcia gens Etrusca. 71.
 Museum Cardinalis Gualterii laudatum. 1. 2. 10. 11. 122.
 Museum Gaddiorum. 65.
 Museum Gratianum laudatum. 104.
 Museum Masciolum. 55.

Museum Nobilium de Bavaria Pisauri. 37.
 Museum Nobb. Oddiorum Perusiae. 109.
 Museum Passerium. 107. & *alibi*.
 Mustela animal Herculi sacrum. 43.
 Mutini imaginem non referunt Acherontici lapides, Etruscis litteris sculpti. 25.
 Myrto & rore marino coronati Lares. 52. item sertis spicis. 53.

N

N Aria familia Etrusca. 101.
 Natalis Genius cultus. 6. 7. 8.
 Navium insignia, nempe acrostolia cur in sepulcris Etruscorum sculpta. 114.
 Nectare conlata animabus Defunctorum, divinitas; pro nectare vinum, lac, mel, unguenta adhibita. 34. 35. 36.
 Neleus & Pelias gemini fratres sculpti in patera Etrusca, eorumque fata. 80. 81. 82. 83.
 Nemorensis Rex qui, & eius sacrum. 131.
 Neniae & Carmina in funeribus cantata. 94.
 Neptunus Enipei fluminis forma Tyronem gravidam effecit. 81. 82. eius filii qui. *ibidem*.
 Noë nomen Etruscis notum videtur. 88.
 Nomina antiquissimorum Romanorum Etruscis adfinia. 116.
 Nomina Deorum Dearumque viris & feminis adtributa. 115.
 Nominum Etruscorum inflexiones. 70. a nominibus urbium saepe desumptorum. *ibidem*.
 Notae numerales Etruscorum. 100. compendiariae. 106.
 Numae nomen Etrusco adfinē. 88.
 Numerales notas Romani ab Etruscis mutuati sunt. 40.
 Numerales notae Etruscorum. 73.
 Numismatum tituli *Roma resurgens*, *Roma renascens*. 103.
 Numus aereus inventus intra dentes Defunctorum. 35.
 Nuptiae ut felices essent sacra Genio Domestico veteres faciebant. 13.

O

O Ceano vestae Defunctorum animae ad Elysiis. 114.
 Oliverius Hannibal laudatus. 22. 107. 119.
 Ollae cinerariae litteratae. 104.
 Orantes Deos, precantes, ac salutantes summis pedibus se adtollebant. 2. 3.
 Ore a propinquis spiritus morientium susceptus. 88. 89. 90.

Ore.

Orestes in Italiam sacra in honorem Dianae Tauricae invexit. 131. 132.
Ornamenta Vinarum Etruscorum quae. 122.
Oscilla fictilia pro veris hominum capitibus Saturno dicata. 35.

P

P Alladi famulus adsignatus serpens. 83.
Pallii Etrusci figura. 54.
Parentalia ab Etruscis quomodo persoluta. 16.
Passerius Dominicus laudatus. 104.
Paisierius Ioannes Baptista adolescens moratus est Tuderti: I. C. Massae Praeturam gessit. 1. 2.
Patellae, ampullae, & alia effossa Tuderti in sepulcro Etrusco. 104.
Paterae Deorum imaginibus consignatae. 42. omni eruditione refertae. *ibidem*.
Paterae Etruscae feralis historia illustrata. 82.
Paterae fictiles Etruscis litteris insignes. 40.
Paterae sculptae in Urnis Etruscis. 122.
Pateram tum viri, tum mulieres tenent sacra Genio Domestico facientes. 13.
Paterarum Etruscorum ferales Historiae. 82. 83. 85.
Patriae amor omnibus a natura insitus. 79.
P. Paciaudius Teatinus laudatus. 41.
Peccius Eques Ioannes Antonius laudatus. 71.
Pectore nudo & brachiis mulieres funus celebrabant. 92. Pectus & caput tondere in funeribus solebant. 91. 92. 93. 94. 98.
Pedibus summis insistentes Dii sculpti, qui nam sint. 2. 3.
Pelias quasi *livius* dictus a livore faciei. 81. 82.
Peltae ad ornatum sepulcrorum sculptae. 112. & quare.
Peltae Etruscorum sepulcrorum religiosa ornamenta. 120.
Peltam Diis praeliantibus, non parmam tribuere Etrusci. 113. item data Diis Inferis. *ibidem*.
Peltatae Urnae Etruscorum, nempe peltis ornatae: quid peltae huiusmodi significant, & cur in sepulcris Etruscorum sculptae. 122.
Penates diversi a Genio, & Laribus. 54.
Perusini a Graecis originem suam ducunt. 28.
Perusinorum in Architectonicis sculpturis peritia. 127.
Perutius Bindus Simon laudatus. 65.
Petrui & *Petrinae* praenomina apud Etruscos, ut *Opeter* apud Latinos. 122.

Phialae crystallinae in sepulcris conditae: unius Etruscum opificium. 39.
Phoeniciae originis fabulae ab Etruscis susceptae. 113.
Pictores Etrusci in vasculis pingendis praecellentes. 9. 10.
A Pinna Marchio laudatus. 105.
Pisarenfis vascula crystallina. 39.
Placentae cum mortuorum cadaveribus tumulatae. 35.
Placentae Laribus donatae. 52. 53.
Plantis omnibus multi Genii adtributi. 56.
Platonis doctrina de Geniis. 5.
Pluto animarum Defunctorum susceptor. 35.
Pluto dictus *Axiocersus*. 22.
Pocillatorum nomine Genii Domestici intelligendi sunt. 2.
Pocula singula singulis adposita in conviviiis. 14. 15. maiora dignioribus viris. *ibidem*.
Pocula maiora magnis viris adposita in mensa. 15.
Pocula potioria Etrusca in capita animalium definitia. 43.
Pororia Vascula Etrusca adferuntur, & illustrantur. 15. 16. ea definiunt in animalium capita. *ibidem*.
Praenomina ab Etruscis usurpata indicantur & illustrantur. 106.
Praenomen cum nomine coniungunt non raro Etrusci. 101.
Praenominum usus apud Etruscos. 66. 67. 68.
Proserpina *Axiocersus* dicta. 22. quid haec nomina in sacris Samothracum, atque in eorum mysteriis prolata significant. *ibidem*.
Prammeticum commercium respondet Tullii Hostilii aetati. *ibidem*.
Pugiles Etrusci ad tibiam pugnantes expressi in sepulcro. 78.
Pyrae Etruscae thema. 87.
Pyra in funeribus Etruscorum quomodo facta. 95.

Q

Q Virinus Angelus Maria S. R. E. Cardinalis Bibliothecarius, Episcopus Brixienfis, laudatus. 119.

R

R Antal vox Etrusca quid significet. 105.
Rex Nemorensis Sacerdos Dianae. 131.
Rogus in funeribus. 95.
Rore marino & myrto coronati Lares. 52.
Ro-

Rosae cur sculptae in sepulcris Tuscorum,
& in funeribus adhibitae. 117.
Rosae interdum sculptae in Urnis Etruscis
cum aliis symbolis. 122.

S

SAbatiorum sacra in Etruriam delata. 131.
Sacerdotium Dianae Tauricae quomodo
acquisitum ac delatum. 131.
Sagra quaedam in Etruria introducta,
quae sint. 131.
Sacrificalia Etruscorum vasa quae. 13.
Sacrificantes Etrusci quibus vestibus ami-
cti. 92.
Sacrificia & libationes in honorem Genii
Domestici Deorum quo ritu factae. 10. 11. 12. 13. 14. 15.
Sacris domesticis operantes in honorem
Genii picti in Vaseculis Etruscis viri &
mulieres. 1. 10. 11. 12. 13. 14.
Salutationes Deorum quo ritu factae. 2. 3.
Saxis ingentibus tituli sepulcrales scripti
ab Etruscis. 65.
Scylla, Larvae & alia Monstra cur scul-
pta in sepulcris Etruscorum. 113.
Sepulcra Christianorum forinsecus signis
quibusdam indicata. 29.
Sepulcra veterum cur cum capitibus leo-
num sculpta. 43. 44. laneis corollis,
& frondibus ornata. 93. 94.
Sepulcri Tudertini Etrusci supellex de-
scribitur. 104.
Sepulcrorum Etruscorum ornamenta quae.
78.
Sepulcrorum opercula interdum perforata
& cyathus super ea cum foraminibus. 37.
Sepulcrum Furiorum. 122. 128.
Serpens in tutela Palladis. 83.
Serpens Iunoni tributus. 84. 85.
Serpentes Genios Deorum & Defunctorum
exprimunt interdum. 83. eorum cultus
apud Aegyptios. *ibid.* eorum usus in
sacris Eleusiniis, Sabatiis, & Orgiis Bac-
chi. *ibidem.*
Serra Nicolaus laudatus. 111.
Servi fugitivi pro Sacerdotio Dianae Tau-
ricae in Aricino nemore consequendo
digladiantes. 132.
Sigillorum veterum immensa collectio in
Museo Gualterio. 1.
Signa Genii Domestici summis pedibus infi-
stentis. 2. 3.
Signa & simulacra Deorum breviuscula
columellis imposta. 51.
Silicernia ad tumulos celebrata. 14.
Siliceae squamae iaculis infixae. 26.
Sindone coenatoria amicti viri sacra Do-
mestico Genio facientes. 12. 13.

Sisipitae seu Sospitae Iunonis templum,
apud Lanuvios. 84.
Spiceis fertis coronati Lares. 53.
Statuae decus homines sibi usurparunt,
& Deorum effigie sculpi voluerunt.
31. 32.
De Stofch Philippus Lib. Baro laudatus.
17^a

T

TAbellae seu tituli cum bullis picti in
Vaseculis Etruscorum quid designent.
12.
Tanitii Etrusci liberalitas in Accam Lau-
rentiam. 61.
Targionius Ioannes laudatus. 70.
Taurus immolatus in Etruscorum inferiis.
120.
Templa defunctis sacrata. 44. 45.
Tetinia & Titinia familia Etrusca. 64. 106.
Tevinia familia Etrusca apud Perusinos.
122.
Thana communis Etruscarum feminarum
titulus. 72.
Thecis recondita & servata signa Deorum,
& Genii Domestici &c. 6. 8.
Thure, farre, coronis, libisque sacra La-
ribus facta. 53.
Tibicines in funeribus ab Etruscis adhibi-
ti. 99.
Tiburtinus lapis. 86.
Tiphon unus e Titanibus expressus in Ur-
nis sepulcralibus quid designet. 112. 113.
Titanes, & alia monstra placata, ne De-
functis gravia essent. 113.
Titia gens ex Etruria orta. 75.
Tituli seu tabellae cum bullis pictae in
Vaseculis Etruscis quid designent. 12.
Toga, quomodo ab Etruscis gestata. 92. 94.
Toga sine tunicis diu amicti Romani. 92.
Tommasii Patricii Senenses. 88.
Tuderti erutum nuper Sepulcrum Etruscum
describitur. 103. 104. 105.
Tudertina Vasecula. 42.
Tudertinae Antiquitates Etruscae. 1. 2.
19. 24. 25.
Tudertium qui Dii summa religione cul-
ti. 23.
Tullia familia Etrusca. 64.
Turni nomen origine Tusculum. 116.
Turnorum Perusinarum sepulcra. 122.
Tutor filius a patre morti proximo datus.
99. 100.
Typus Mortis larva cucullata in monu-
mentis Etruscorum. 85.
Tyro liberata a calamitatibus a Neleo &
Pelias. 80. 81. 82. a Nepruno amata.
ibidem. eius umbra apud Inferos.

Var.

V

VArna Etruscorum, forte *Verna* Latiorum. 67.

Vasa cum liquoribus in sepulcris Defunctorum condita, 37. 38.

Vasa ex auro, & argento. 15.

Vasa in sacrorum animalium imaginem figurata. 42. in funeribus adhibita eorum figura. 42. 43. Vasa potoria in funeribus quomodo adhiberentur. *ibidem*.

Vascula Etrusca convivalia & escaria cur in Sepulcris condita atque in his inventa. 13. Vascula potoria singula singulis in mensa adposita. 14. 15.

Vascula referentia imagines Deorum. 41.

Vasculorum Etruscorum picturae, colores & opificium observatur. 9. figurae in his expressae intortum instrumentum praeferentes, quid designent. 10. 11. 12. 13. 14.

Vates in funeribus adhibiti, item Augures. 99.

Vehiculum quid esset apud Platonicos. 90. Velare caput solebant funeri adstantes matronae. 93.

Velciae familiae Etruscae Perusinae & Tudertinae monumenta illustrata. 105. 106. 107. 108. 109.

Velciorum familia antiqua Perusina Etrusca. 103. 104. 105.

Velum super pyram expansum ad Defuncti dignitatem. 95. 96.

Venationes in Sepulcris Etruscorum expressae. 78.

Vestae protoma singularis. 8. 9.

Vestes quae in luctu sumtae. 97. vestis quae fabrorum propria. *ibidem*.

Victores certaminum & milites coronis donati. 41.

Vicus Martis apud Tudertes. 2. 3.

Vinaria, seu Vinicia familia Etrusca. 73.

Vinum e maiori cratere seu amphora infusum in poculis convivalibus. 14. 15.

Vipina cognomen Etruscum. 108. 109.

Virgines quomodo apud Lanuvinos probatae. 84.

Viri & feminae in operculis Etruscorum Sepulcrorum, in sinistrum cubitum cur reclinati. 88.

Viri & mulieres p'cti in Vasculis Etruscae habitu sacrificantium. 12.

Vmbrae in Inferno cruciatae, animae vero in caelis degere creditae. 48.

Vmbrae Inferos petere, animas caelum putabant veteres Ethnici. 90. 91.

Vmbrorum Acherontici lapides illustrati. 21. 22. 23. 24.

Vmbrorum Deus peculiaris Ceronus sive Cironus. 23.

Vnguentorum usus in exequiis. 36. 37.

Voces Etruscae explicatae. 60. 61. 62.

Vrbini cippus sepulcralis illustratus. a pag. 111. ad 129.

Vrbium fundatores pro Diis habiti. 30.

Vrceoli in Sepulcris conditi, quibus vina in inferiis fundebantur. Vrceolus cum nota Etrusca X. 16.

Vrnae sepulcrales e Graeco marmore, utrum essent. 24.

Vstrinae Etruscae adparatus. 99.

Vulfinensium Etruscorum moneta cur hodie nondum visa. 102.

INDEX RERVM

QUAE OBSERVANTVR ET ILLUSTRANTVR

IN DISSERTATIONIBVS

ANTONII FRANCISCI GORII.

- A**cademia Cortonenfis Etruscorum Sociorum laudata. *Pag.* xix. 50.
Acherontica sacra in honorem Defunctorum. 113.
Acheronticis sacris, quae hostiae adhibitae ab Etruscis pro expiatione sacrorum. 135. 136. 137.
Achillis sepulcrum. 125. 126.
Aedes & palatia nobilium Etruscorum valde magnifica. 69. 70.
Aedicularum, & simulacrorum apud Etruscos dedicatio: epulae datae, & hymni cantati. 172.
Aegisthus ab Oreste & Pylade interfectus. 162.
Aegyptii muros quadratis lapidibus extruxere. 64.
Aegyptiorum Architecturam in multis, & in institutis quoque imitati sunt Etrusci. 52. 85. 86.
Aegyptius Matthaeus laudatus. 31.
Agonotheta ludis praefes apud Etruscos. 86.
Alabastro insculptae Vrnae Etruscae apud Volaterranos. 159. 160. Alabastro variae species. 32.
Albergottius Albericus Marchio, & Eques Hierosolym. laudatus. xxvii.
Albertius Leo Baptista laudatus. 22.
Alcestis fabula sculpta in patera Etrusca. 135.
Alexandri Paradisi fatum in Etrusca Vrna sculptum. 158.
Alfani Comites Perusini. 138.
Alisa vox Etrusca, quid significet. 142.
Alyattis Croesi parentis sepulcrum, apud Lydos. 73.
Amphiarus terrae hiatu absorptus. 163.
Amphitheatra in opulentioribus Etruscae urbibus: hodie vestigia Arretii & Volaterris supersunt. xxvi. 55. 56. 57. 58. 59. columnis ornata. 150.
Volaterranum & Arretinum describuntur. xix. & xxvi. *ibid.*
Amphorarum cineriarum figura. 118. in scitilibus conditi cineres Defunctorum apud Graecos & apud Etruscos. 91. 125.
Amymone Nympha rapta a Neptuno. 149.
Anaglyphi scitilium Vrnarum, in quibus conditi Defunctorum cineres, quibus coloribus picta ab Etruscis. 120.
Andromeda a Perseo e faucibus ceti liberata. 147.
Angelius Petrus Bargaeus laud. 43.
Animae Defunctorum quomodo redditae divinae sacris Acheronticis. 135. 136. 137. 138. ductae ad Deorum coetum a Geniis. 140.
Animalia sculpta in Vrnis & Cinerariis. 115. 116.
Animalia ab Etruscis immolata pro expiatione Defunctorum. 135. 136.
Animalia monstrosa commenti sunt etiam Etrusci. 151.
Animarum prosectio ad Elysios, Geniis deducuntibus & comitantibus. 120. purgatio triplex. 148.
Animas hominum esse immortales credidere Etrusci. 131. 132. 175.
Anuli cum lapillis pretiosis, inventi in Sepulcris Etruscorum. 79.
Anulus puerilis cum imagine Nortiae Deae in Museo Guarnaccio. 61.
Apollinis Sminthii templum apud Graecos. 51.

Apol-

Apollo a Tuscis cultus. 49.
 Apotheosis Defunctorum apud Etrufcos. 135.
 Aquae usus in sacris Tuscorum. 62.
 Aquarum optimarum inventores Tusci. 62.
 Aquilarum auspicia Romulus observavit in condenda urbe. 6. 7.
 Aquilices Tusci qui. 62.
 Ara Etrusca superne in arculae modum sculpta, Defuncti cineribus servandis dedicata. 95.
 Arae primum Diis dicatae & erectae in montibus. 50.
 Ararum dedicatio ex Etrusca disciplina. 48.
 Aratro impressae, & everfae urbes. 9.
 Aratrum a qua parte ductum in condendis urbibus. 8. 9. 10. sublatum, vomere exempto, ubi portae condendae erant. *ibid.*
 Arbores & plantae Diis sacratae ab Etruscis, & sub his sacra iisdem facta. 51. 177.
 Arborum folia maiora Defunctis sacra. 177.
 Architecti Etrusci moenibus condendis praepositi. 42. in templis Deorum aedificandis periti. 51.
 Architecturae Etruscae insigniora aedificia adlata. *Vide in Praefat.* eius partes quae. 29. origo & progressus in Etruria. 59. 60. 122. 123. 124.
 Architectura Vrnarum sepulchralium expenditur. 124. 125. 127. 128.
 Arculae lignae inventae in Sepulchris Etruscorum. 129.
 Arcularum sepulchralium e marmore figura. 114. 115.
 Ardeae templum vetustissimum picturis ornatum. 123. 124.
 Argilla elaborata Etruscorum Vascula, Ollae, & Vrnae cinerariae recensentur. 117. 118. 119. 120. 121.
 Argonautarum profectio Colchos. 151.
 Aries, ovis & vitulus hostiae in inferiis Defunctorum apud Etrufcos. 134. 135. 136. 137. 138.
 Arma Deorum Infernalium sculpta in Sepulchris Etruscorum. 116.

Arma & instrumenta Sepulchris imposita apud Graecos. 126.
 Arretinorum murus lateritius laudatus. 42. Amphitheatrum Tuscanici operis. xxvi. 55. 56. eorum opes. 57.
 Arretii officinae Figulinae. 117.
 Artifices Etrusci fictiliarii celebres. 119.
 Atalanta cum Helena pictae Lanuvii. 124. Meleagri focia. 150.
 Atria Tuscorum inventum, ea picturis ornata. 52. 70.
 Auguria captata in condendis urbibus. 3. 4.
 Augustus quid notet. 5.
 Aulaea & stragula apud Etrufcos valde operosa. 133.
 Auges & Telephi fatum emblemata Etruscarum Vrnarum. 152.
 Aurigae Circensium Etruscorum. 87.
 Auspicia captata in templo in condendis urbibus. 3. 4. 5.
 Auspicia captata ab Etruscis in designatione templorum. 52.

B

Bacchus cultus ab Etruscis. 48.
 Baldellius Rinaldus Corton. 75. 76.
 Balnea celebriora Etruriae. 62.
 Berardius Antonius Franciscus Comes laudatus. 81.
 Bifomum Etruscum. 116.
 Bocchius Octavius laudatus. xx. 54.
 Bonarrotius Philippus Senator Florentinus laudatus. xxi. 52. 58. 59. 69. 70. 77. 92. 113. 120. 173. emendatus. 139.
 Borghinius Vincentius laudatus. 58.
 Bottarius Ioannes Praeful laud. 77.
 Bourguettius Ludovicus laudatus. 113.
 Brutus in funere laudatus. 176.
 Bucellius Petrus, Patricius Politianus laudatus. xxxi. 102. 121.
 Bucrania & paterae ad ornatum ararum Etruscarum. 95.
 Bullae decus additum Defunctis ab Etruscis. 132. 133. tributum matronis. 150.

C

Cabiri Bacchi cultum in Etruria detulere. 48.

- Cadavera ab Etruscis promiscue humata & cremata. 134.
 Caecina Aulus Laurentius I. V. D. Patric. Volaterr. laudatus. xxii.
 Caecina Familia inter Volaterranas nobilissima & illustris. 95.
 Caelo Deorumque confortio, qui digni habitus sunt ab Ethnicis. 79.
 Caere picturae Urbe antiquiores spectabantur. 124.
 Candelabra scitissime ab Etruscis facta. 21. eorum forma. 166.
 Cantores & Hymnologii in funere, apud Tuscos. 176.
 Capitulum Doricum in usu apud Tuscos. 60.
 Capponius Marchio Alexander Gregorius laudatus. 134.
 Captivi mactati in funere apud Graecos. 139.
 Caput veste tectum in lectu apud Etruscos. 174.
 Carmenta Evandri mater: eius oraculum apud Tuscos & Latinos. 50.
 Carthaginensium patris Dii qui, eorum templa, & fores ornatae. 51.
 Cassandrae fatum in Urbe Etruscis. 165.
 Castores inferiis mortuorum praerant. 176.
 Ceisina familia Etrusca. 90. 105.
 Celer Architectus Etruscus. 42.
 Cella mediana Sepulcri sacris faciundis destinata. 85.
 Centauri & Centaurides quomodo sculptae in Urbe Etruscis. 147. 148. eorum exitialis pugna, emblemata Etruscarum Urnatum. 147.
 Centurionis Etrusci insigne quomodo pictum. 86. 87.
 Ceres Dea urbium condendarum, praefes. 12. 13.
 Certamina primum Diis & Heroibus sacra; mox in honorem Defunctorum instituta. 133.
 Christianorum veterum Sepulcra. 77.
 Christianus VI. Rex Daniae & Norvegiae laudatus. 64.
 Ciampinius Ioannes Praeful laud. 29.
 Ciattius Felix laudatus & emendatus. 101.
 Cigna Hippolythus laud. xix. xxiii.
 Cilnia gens Etrusca, e qua Maecenas. 97.
 Cineraria clausa in utroque latere laminulis. xxv. 116. sine titulo, cur. 117. 118. fictilia. 117. 118. 119. 120. 121. item e plasticis opere. *ibidem*.
 Cineraria & Ollae ex omni materia enumeratae, & quibus in locis frequentius inveniuntur. 122.
 Cinerariorum praecipua ornamenta. 114. 115. 116.
 Circenses ludi Etruscorum. 53. 54.
 Clavi figendi in templis consuetudo apud Tuscos. 47.
 Clavi in parietibus Sepulcrorum fixi, quid significant. 80. 85. 102. 103.
 Cloaca maxima Tuscanici operis describitur, & schema adfertur. 66. 67.
 Clusinum Sepulcrum quinque cellis & picturis ornatum. 84.
 Clytemnestra ab Oreste interfecta. 162.
 Coëles Vibenna Dux Tuscorum. 41.
 Colare vina Tuscos consuevisse docent vasa & cyathi perforati. 186.
 Collegia virorum facrorum apud Etruscos ad funus celebrandum ibant. 183. 184. eorum processus & pompa sacra in sepulcralibus Urbe Etruscorum expressa. 178. 179.
 Color rubrus Deorum proprius creditus, Defunctis tributus. 133.
 Colores qui nam frequentius in usu apud Pictores Etruscos. 120.
 Columellae impositae Sepulcris Etruscorum. 138. quomodo sculptae in Urbe Etruscis. 174. 175. 176. has ad tumulos Defunctorum ponebant Graeci, item Etrusci. 71. 72. 125. 126. 128.
 Comburendi cadavera ritus apud Etruscos. 134. v. *Humandi ritus*.
 Comitium haud dicta fuit fossa facta dum urbes conderentur. 11.
 Communes Dii Tusci, Sabinis & Latinis. 49.
 Coniugiorum praefides Dii qui apud Etruscos. 170. 171.
 Consecratae & dedicate Ollae cinerariae, & Sepulcra. 118.

Con-

Confualia ludi Neptuno dedicati a.
Romulo. 53.

Consules Gabino ritu cincti bellum
indicebant. 13. 14.

Convivantes viri & mulieres apud Etru-
scos, quae manibus gestant. 130. 131.
132. eorum vestes, & coronae. 130.

Conviviorum secundae mensae exqui-
sitiores. XIII.

Coratius Galeoctus Eques, Patricius
Cortonenfis, laudatus. XVI. XXI.
37. 75. eius Museum. 152.

Corinthiorum artificum Fictorum &
Pictorum commercio valde pro-
fecerunt Etrusci. 119. 123. 124.

Cornetanae Cryptae sepulcrales de-
scribuntur. 88. 89. 90.

Coronae vallis & muralis origo. 18.

Coronae, vittae, & encarpi suspensi
in Sepulcris Tuscorum. 80. 116.
myrtae & laneae in convivii adhi-
bitae ab Etruscis. 130. 132. unguen-
tis delibutae. *ibidem*.

Coronae sacrae Diis Manibus, & eo-
rum Sepulcris. 132.

Coronariae feminae. 182.

Coronati & velati termini positi sa-
cro ritu in privatis agris. 20.

Coronis solutis ornata Sepulcra Etru-
scorum. 139.

Cortonae moenia Etrusco opere infi-
gnia. 36. 37. eius urbis origo ve-
tustissima. 38.

Cortonenfe Hypogaeum Sepulcrum de-
scribitur & adfertur. a pag. 73. ad 77.

Crotala adhibita forsitan in nuptiis.
172.

Crucis figuram referunt Sepulcra an-
tiqua Etruscorum. 74. 78. 89.

Culina prope Sepulcrum, vel in par-
te Sepulcri dedicata Defunctis. 129.

Cuelnia gens Etrusca: eius Sepulcrum
in agro Senensi erutum. 96. 97.

Cultum Defunctorum quae indicant,
exposita. 137.

Cuprae Iunonis templum. 48.

Cupressus sacra Defunctis. 177.

Cyriaci Anconitani editum Itinera-
rium prodiit ex autographo Biblio-
thecae Stroziae. XVII. laud. 65.

D

Defuncti prandentes vel coenantes
sculpti in Sepulcris apud Grae-
cos, sed non in operculis. 129. 130.
Defuncti simulata persona expiata.
135. 136.

Defuncti culti ab Etruscis; Manes Dii
inferi & superi adpellati. 136. 137.
Orientalem plagam spectantes sculpti
in Sepulcris Etruscis. 141. laudati
in funere apud Etruscos, honoribus
culti divinis. 131. & seq. 176. 177.

Defunctorum imagines pictae in oper-
culis Sepulcrorum, Deorum specie.
90. eorum cultus Idololatriae origo
fuit. 137. eorum animae cum pom-
pa a Diis deductae ad Elysios. 174.
175. eorum caput cur velatum. *ibid*.

Defunctos tamquam Deos coluere Etru-
sci, & eorum specie iisdemque fere or-
namentis exhibuere; a p. 130. ad 140.
in ferali lecto, quomodo sculpti. 174.

Delphines cur sculpti in Urnis Etru-
scis. 181.

Demaratus Corinthius artifices, Pi-
ctores, & Fictores in Etruriam ad-
duxit. 119. 123.

Deorum signa ad ornatum portarum
Urbis posita. 45. 46.

Dempsterus Thomas emendatus. 12.
laudatus. 144. 162.

Deorum specie & cum ornamentis scul-
pti Defuncti in operculis Sepulcro-
rum ab Etruscis. 131. 132. 133.

Deorum Tutelarium signa in portis
ad ornatum posita. 45. 46. 47. 51.

Deorum vindictam in impios Monstra
sculpta in Urnis ostendunt. 151.

Desmairs Carolus Architectus XXVI.
Dextrae iunctae in nuptiis, apud Etru-
scos. 171.

Diana immisit aprum in Calydonium
agrum. 150. quomodo expressa,
haec fabula in Urnis Etruscis. 169.
Diana Infera. *ibid*. & 170.

Dianae Tauricae Sacra in Urnis Etru-
scis sculpta XXIV. 168. 169. 170.

Dii locorum praefides culti ab his qui
urbes condebant. 6. placati a Ro-
mulo

- mulo in condenda Vrbe. 6. 7. iidem invitati. *ibid.*
- Dii Aegyptiorum cur orbis symbolum capite gerant. 10. 11.
- Dii tutelares urbium apud Etruscos, qua specie cōpreffi. 25. & in portis. 51.
- Dii Lares, seu Viales sculpti in portis. 45. 46.
- Dii patrii urbium Etruscarum. 48. 51.
- Dii Etruscorum Consentes, & Complices. 48. patrii, communes. 49.
- Dii contenti vasculis, & signis fictilibus. 117. qui sint comites Defunctorum ad Elysios. 140.
- Divinitas defunctis impetrata ab Etruscis. a 132. ad 137. & 150.
- Divitum & pauperum Etruscorum Sepulcra. 71. 72.
- Doliis fictilibus reconditi Defunctorum cineres. 117.
- Doloris & moeroris indicia. 174.
- Domus nobiliorum Tuscorum magnificae. 69. 70.
- Domus mortui post funus lustrata. 177.
- Dona & donaria quae oblata Defunctis. 138. 186.
- Druidae Galli antiqui in multis cum Etruscis conveniunt. 49. 50.

E

- E** Chidna monstrum sculptum in Vrnis Etruscorum. 149. 150. 182.
- Elysiorum beatitate Defunctos frui crediderunt Etrusci. 131.
- Emblemata Vrnarum Etruscarum variant in singulis Etruriae Urbibus. 125.
- Elysiorum beatitudo credita a Tuscis. 175.
- Emblemata Etruscarum Vrnarum non conveniunt cum inscriptis titulis. 140.
- in plures Classes ordine distributa, quae enumerantur. 143. 144. 145.
- plerumque feralia in Vrnis Etruscis. 146. sculpturae ex Pontificum placitis, non sculptorum ingenio pendebant. 147.
- Encarpi quomodo fierent. 182.
- Epitaphia Vrnarum Etruscarum brevia, defuncti laudes non continent. 141.

- Epulae, & dapes oblatæ Defunctis in funere & in inferiis. 129. feralis & sceleratae quae. 164. datae ab his qui urbes condebant. 6. datae in dedicatione aedicularum apud Etruscos. 172.
- Equus cur a Tuscis sculptus prope Sponsos in nuptiis. 174. 175.
- Ergastula Etruscorum. 101.
- Erinnys five Furia. 163.
- Eteoclis cum Polynice pugna sculpta in Vrnis sepulcralibus apud Tuscos. 139.
- Etrusci augurandi scientia periti. 3. 4. artium omnium peritissimi. 21. Vid. *Tyrrheni*. in multis Aegyptiorum Architecturam imitati sunt. 52. spectaculorum inventores. a pag. 53. ad 57. ex Aegypto primum, mox ex aliis in haec loca profecti. 69. 70. deliciis & luxui dediti. 70. viventes Sepulcrum sibi condiderunt. 118. Sepulcrorum magnificentia. 2. in fictilibus operibus praestantia. 119. eorum cum Graecis commercium. 122. eorum ritus & civiles caerimoniae expressae in Vrnis sepulcralibus. 144.
- Eugubinae Tabulae. 26.
- Evocandi religiosi ritus apud Etruscos. 25.
- Evocationes Deorum tutelarium Urbium. 31.
- Evocationes Defunctorum. 137.
- Euthimi pugna cum Genio Lybantis. 160. 161.
- Expiationes sacrae animarum Defunctorum apud Etruscos. a pag. 135. ad 138.
- Expiati populi, qui conditam Urbem incolere debebant. 7.

F

- F** Aesularum moenia e quadratis faxis. 38. Faesulani aedificandi studiosi. *ibid.* Faesulis porta, & antiqua monumenta, quae existant indicantur. 39. 40. 45.
- Falariense Sepulcrum in rupe excisum. 77.
- Falconcius Linus Eques, Patricius Volaterranus, laudatus. xxxix. Fa.

Familiarum Tuscar. Nomenclator. 142.
 Fana adpellata Sepulcra ab Etruscis.
 83. quia ea referunt. 79. 80. 83.
 Fana Veneris, Vulcani Martis cur extra
 moenia extruxerint Tusci. 25.
 Fasciae pectorales ornamenta Etruscarum
 mulierum. 132.
 Fastigia templorum ornata ab Etruscis
 signis fictilibus, & ahenis inauratis.
 51. & quadrigis. 114.
 Fatum & Genius Urbis invocati. 26.
 Feneſtra in Sepulcris Etruscorum. 80.
 81. 101.
 Festis diebus quomodo culta & ornata
 simulacra Deorum. 133.
 Ficoronus Franciscus laudatus. XVII. 64.
 66. 67.
 Fictilibus vaulculis & ollis cinerariis delectati
 antiquissimi Etruscorum & Latinorum. 117.
 Fictilibus signis & operibus ornata
 templa Deorum. 119.
 Figulinaria ars a quibus inventa. 119.
 Flabella cur teneant Matronae Etruscae
 sculptae in Sepulcris. 150. 177. 178.
 Florentiae urbis portae leonibus lapideis
 ornatae. 45.
 Flores sculpti in Urnis Etruscis. 116.
 Fontes calidi Homero haud ignoti. 62.
 Fores templorum ornatae historiis. 51.
 Forlivesius P. Nicolaus Augustinianus
 laudatus. 90. 106.
 Fossa facta in condendis Viribus vocata
caelum, *mundus*. 10. 11. 12. peritissime
 factae ab Etruscis. 21. 22.
 Fundamenta murorum auspiciato iacta
 ab Etruscis & Latinis. 15. 16.
 Furium five Geniarum cultus & ornamenta.
 133.
 Franceschiniorum Praedia Volaterrana.
 XXI. XXII.
 Franciarius Marcellus I. C. Patric.
 Eugubinus laudatus. 81.
 Furiae Plutonis ministrae. 149.

G

Gabinus cinctus qui. 10. 13. 14.
 Urbes conditae ab Etruscis & Latinis.
ibid.
 Gabinus lapis. 66. 67.

Gabiorum moenia firmissima. 41.
 Galli antiqui in multis cum Etruscis
 conveniunt. 49. 50. eorum patrii
 Dii qui. 49.
 Genia & Parca simul sculptae. 166.
 comites Sponforum. 171. 172.
 Geniae sculptae vestibus succinctis, ritu
 Gabino persimili. 13. 132. 133.
 Genii praefides urbium. 7. 25. culti,
 & invocati. 26. eorum imagines
 sculptae in portis. 45. 46.
 Genii & Geniae comites Defunctorum. 91.
 Genius urbibus, & singulis locis adsignatus
 ab origine. 14. item nuptiarum
 praefes. 156.
 Ginorius Marchio, Senator, Eques
 Patricius Florentinus laudatus. 122.
 Gladiatorum certamina apud Etruscos.
 139.
 Graeci aliorum inventa ad se trahunt.
 119. in moeniis & portis condendis
 Architectura. 65. ex his multa sculpta
 in Sepulcris Etruscorum. 153. 154.
 Graphices artibus Etrusci praestantes.
 a pag. 118. ad pag. 125.
 Gryphes cur sculpti in Sepulcris. 151.
 GVARNACCI Procres clari enumerantur
 & laudantur in Epistola Dedicatoria.
 a pag. v. ad XII.
 GVARNACCIVS Marius Praeful laudatus
 in Dedic. Epistola, & alibi. XIX. XXI.
 110. 111. 112. germani eius Fratres,
 & Museum laudatum. 111. 154.
 Guazzefius Laurentius Eques Patricius
 Arretinus laud. XIX. XX. XXVI. 55.
 Gulinius Antonius Perusinus laud. 82.

H

Halicarnassens Dionysius infensus
 gloriae Etruscorum. 7.
 Harpyiarum quae forma, & numerus.
 151. 152.
 Hecate Etruscorum. 170.
 Hectoris Sepulcrum ornatum columella,
 & eius clypeo cum symbolo leonis.
 125.
 Helena non per mare vecta, sed curru
 quadriiugo Troiam a Paride deducta.
 156. Sponsae cultu ornata. 154.
 155. 156.

Her-

Hercules cultus ab Etruscis . 48. Philoctetae donum dedit sagittas suas . 157.
 Herculi ara dedicata ab Evandro . 7. eius consecratio & ad caelum deductio sculpta in patera Etrusca . 135.
 Historiae Graecae, & Fabulae Homericae sculptae in Urnis Etruscorum . 122. 125. Fabulae peregrinae . 143.
 Histiones Tusci . 53. 54.
 Homericae Historiae sculptae in Urnis cinerariis Etruscorum . 122. 125.
 Homeri Ilias & Odyssea Etruscis Urnis illustrata . 143.
 Homerus Etruriam peragravit, & multa ab Etruscis accepit . 155.
 Hominum delictis obnoxiorum post mortem expiatio quomodo facta ab Etruscis . a pag. 135. ad 138.
 Honores habiti Defunctis . 177.
 Hostiae pro expiatione Defunctorum apud Etruscos . 135. 136.
 Humandi & comburendi cadavera. Defunctorum ritus apud Etruscos promiscuus . 134.
 Hypogaea Sepulcra cur sibi viventes fecerint Etrusci . 130.

I

I Anuae templorum Etruscorum ornatae . 51. Sepulcrorum ornatae solutis coronis . 139. Vide *Fores*.
 Ianualis porta a Iano dicta . 44. 46.
 Ianua sculpta in Sepulcris quid designet . 181.
 Idololatria orta ex cultu Defunctorum . 79. 137.
 Igne excoquendis fictilibus operibus Etrusci praestantes . 117. 119. 120.
 Ignis omnia purgare creditus ab antiquis . 134.
 Ignita ara adhibita in sacris Acheronticis . 135. 136.
 Iguvinorum Sepulcrum Etrusco opere, quadratis lapidibus exstructum . 79. 80. 102.
 Iliaca emblemata sculpta in Urnis Etruscis . 153. 154. 155.
 Ilias Homeri Urnis Etruscis illustrata . 143.

Imagines Defunctorum in operculis Sepulcrorum sculpsere Etrusci; quae specie, & quare . a pag. 128. ad 132.
 Imagunculae Deorum in Sepulcris Defunctorum conditae . 184. 185.
 Immortalitatem animarum post mortem corporis credere Etrusci . 131. 132.
 Inaurandi ars apud Tuscos . 120. 121.
 Infera Numina armis instructa . 175. 176. imas terrae partes tenent . 130.
 Inferum Numen barbatum apud Etruscos . 181. 182.
 Inghiramus Iacobus Abbas & Canonicus, Patric. Volaterr. laud. xxiii.
 Initia, & mytheria cur sculpta in Urnis Etruscis . 167. 168.
 Inscriptiones maiores Sepulcrorum Etruscorum quid contineant . 104. earum Syntagma . 142. 143. minio pictae . 82.
 Insignia regiae maiestatis Romulus ab Etruscis accepit . 14.
 Insignia militaria, ut & Centurionis Romani ab Etruscis accipere . 87.
 Insignia imposita Sepulcris . 126.
 Iovis Tarpeii templum ab Etruscis Architectis ornatum . 51.
 Italiam occuparunt primum populi, qui vel Graecis originem dedere, vel ex ipsis orti sunt . 153.
 Iulianellius Andreas Sacerdos Florent. laudatus . 94.
 Iuno Cupra ab Etruscis culta . 48. Iugalis culta a mulieribus . 172.
 Iunonis cognomina Etrusca . 48.
 Iupiter *Anxur* cultus ab Etruscis . 49. *Minianus*, quia minio tinctus in festis . 133.

K

K Ircherus Athanasius laudatus . 86.

L

L Acunaria Sepulcrorum Etruscorum picta, & in topheo excavata . 86. 90.
 Laena vestis duplex Etruscorum . 86.
 Laeva pars apud Etruscos auspiciator . 8.
 Lanuviorum antiquae picturae . 123. 124.

La-

Lapidibus quadratis exstructa moenia Etruscarum, & Latinarum Urbium. 40. 41. Vide *Moenia*.
 Lapis auspicalis qui. 16.
 Lares Dii, five Dii Viales sculpti pro ornamento Tuscanicae portae Volaterranae. 45. 46.
 Larva cucullata sculpta in Urnis Mortem designat. 181.
 Lateritii muri quando in usu. 30. 42.
 Latii oppida multa Etrusco ritu condita. 2. 3. Latinae Vibes opulentiores Amphitheatra habuere. 56.
 Latini in Deorum coetum animas Defunctorum ut Etrusci referebant. 140.
 Latinarum insigniora antiqua aedificia adlata. XVIII. eorum antiquiora Cineraryia. 115. picturae antiquiores. 123. 124.
 Laudes mortuorum in funere apud Tuscos celebratae. 176.
 Lautumiae Volaterranae marmoris copia, nempe alabastro, secundae. 121. 122.
 Lecti cubicularii apud Etruscos quae forma cultusque facti. 154. 164. discubitorii & ferales apud Etruscos. 172. 174.
 Lemnisci additi coronis ab Etruscis. 132.
 Leones ornamenta portarum antiquarum. 45.
 Leonum capita ad ornatum Sepulcrorum Etruscorum. 126.
 Libationes factae in honorem Defunctorum. 139.
 Libitina. 168.
 Libri Etruscorum qui. 4. Rituales. 17.
 Lictores apud Etruscos cum fascibus, & baculis. 172. 179. 180.
 Linearis caelatura apud Etruscos. 123.
 Linguae Etruscae cum Graeca & Latina antiqua summa adfinitas. 83. quae aliae linguae Etruscae opitulantur. 107. 108.
 Lipsiensium Actorum Eruditorum Auctores. 154.
 Litterae in Sepulcris Etruscis incisae, rubricatae vel atramento scriptae. 142.
 Loculi in Sepulcris Etruscis. 74. 77. 78. in rupe excavati. 83.

Locustas abigere creditus Hercules. XVII.
 Lucernae inventae in Sepulcris Tuscorum. 139.
 Luctus in funere Defunctorum apud Graecos, & Etruscos. 125. 126. & seq.
 Ludi saeculares quando instituti. 5. 6.
 Ludi scaenici apud Etruscos. 53. 54. 56. triumphales Etruscorum. 57. 58. in honorem Defunctorum ab Etruscis instituti. 133.
 Ludiones Tusci. 53. 54. 56. in funere picti in Sepulcro Clusino. 86.
 Luci prima Deorum templa fuere. 50.
 Lunae urbis Etruscae antiqua monumenta. 58.
 Lunensium marmorum lautumiae. 58.
 Lustrationes & expiationes cur sculptae in Urnis Etruscis. 167. 168.
 Lustrationes animarum Defunctorum apud Etruscos. a pag. 135. ad 138.
 Luxus nobilium Tuscorum. 70.
 Lybantis Genius in Temessenses deserviens quomodo sculptus in Etruscis Urnis. 160.

M

Maccenatis Etrusci laudes. 97. 98.
 Maffei Patr. Volaterr. laudati. XIX. XXII. 61. 62.
 Maffei Marchio Scipio laudatus. 88. 89. 90. 101. 104. 111. 113. 141. 142. 144.
 Maffius Stephanus Architectus Volaterranus laudatus. XV. 33. 63. 68.
 Magistratus antequam munera obirent expiari solebant. 179.
 Malvae Diis Inferis sacrae. 182. 183.
 Manes Dii Defuncti: cur ab Etruscis ita dicti: Superi & Inferi. 136. 137. eorum tutela. 140. sacra addita & occulta apud Etruscos. 113.
 Mantuani Etrusci Ditem Patrem coluere. 49.
 Margarinius Antiquarius laud. XVIII.
 Marmocchini P. Sanctes laud. 78. 79. 98. 100.
 Marmora Etrusci unde acceperint. 60.
 Mars Gallorum Deus, *Hesus* ab his dictus. 49. 50.

- Matronarum Etruscarum ornamenta quae. 150.
- Mazzochius Alexius Symmachus laud. 22. 30. 32.
- Meleagri pugna cum apro Calydonio sculpta in Vrnis Etruscis. 150.
- Menelaus necem Paridis raptoris Helenae expetit. 155. 156.
- Mensae Etruscorum voluptuosae. 70.
- Mercurius cum delphine sculptus in patera adhibita in parentalibus. 185. 186.
- a Gallis adpellatus *Tentates*. 49. 50.
- Minerva urbium & arcium praefes. 13.
- a Gallis culta dicta *Tharamis*. 49. 50.
- cum Victoria Pallantis filia sculpta in patera Etrusca. 134. 135.
- Miniari solitus vultus Deorum in festis iuxta morem Etruscorum. 133.
- Miniatae litterae Sepulcrorum Etruscorum. 82.
- Ministri & Rex sacrorum in sacris Acheronticis. 135. 136.
- Moenia Vibium Etruscarum. xiv. xv. eorum fundamenta auspicato & rite condita. 15. ea sacra habita, item sancta. 16. 17. *angusta* adpellata, & habita. 17. 18. cur ita dicta. *ibid.* quadratis lapidibus exstructa. 23.
- Romae sub Romulo parva, & e lapidibus coacervatis, mox lapidea & ex quibus lapidibus. 29. valde alta construi solita. 57. eorum structuram Etrusci excogitarunt, & Italiam monstrarunt. 21. eorum apud Tuscos magnificentia. 28. 30. Muri Arretini. 55.
- Moerus pro muris. 18.
- Monstra quae in vestibulo Orci. 148.
149. 150. 151. eorum expiatio quo ritu apud Etruscos peracta. 160. 161. 162. quae & quare in Vrnis Etruscis sculpta. 182.
- Montemellinius Comes laudatus. 186.
- Montes Diis sacriati ab Etruscis, & ab eorum nomine adpellati. 50. 51.
- Monumenta illustrium virorum ornamentis & parergis ornata. 126.
- Moronus Carolus laudatus. xviii.
- Mortem quomodo designarint Tusci. 116. 160. 161. 181.
- Mortui. Vide *Defuncti*.
- Motus a sinistra in dexteram. 8.
- Muliebris mundi ornamenta apud Etruscos feminas. 127. 132. 133.
- Mulieres sculptae in Sepulcris, quae nam manu gerant. 130. 131.
- Mundum* dixere inferiorem terrae partem, Diis Inferis & Dis Manibus sacram. 130.
- Munitiones urbium *tyrres* dictae ab Etruscis. 21.
- Muri urbium sacri erant. 16. V. *Moenia*.
- Muri lateritii quo tempore in usu apud Romanos. 30. 42. in usu apud Etruscos. 55. 56.
- Murorum praestantes conditores Pelasgi, & Etrusci. 21. anguli in muris ab ipsis improbari. 24.
- Museum Guarneckium & Publicum, Volaterris, item Georgiorum. 110. 111. 112. Antinorianum. 174. Buccellium. xx. 115. 121. laudantur.
- Musica in sacris Acheronticis adhibita. 136.

N

- Natalis dies Romae. 5. 6.
- Natio Latinorum Dea quae. 61.
- Nauplius cuius filius. 149.
- Nemesis num Tuscis ignota. 166.
- Nemorensis Rex sacrorum. xxiv. 169. 170.
- Nordenus Danus laudatus. 64.
- Nortiae Deae templum apud Volsinenses. 47. 48. 61.
- Nudis pedibus Etrusci epulabantur. 130.
- Numae corpus in arca conditum. 115.
- Numen Romae tutelare ignotum. 14.
- Numina Etruscorum pluribus cognominibus adpellata. 48.
- Numerales notae Etruscorum. 142.
- Numorum Etruscorum typi cum Deorum imaginibus vel adtributis. 48. 49.
- Nuptiae noctu celebratae. 171. ante ostium domus, cur sculptae in Vrnis Etruscis. 170. 171. 172.
- Nuptiales vestes quae. 171.
- Nymphis Fontinalibus quae folia adtributa. 178.

Obla-

O

Oblationes quae Defunctis factae . 138.

Odoramenta & vascula cum odoribus donata Defunctis . 139.

Odyssea Homeri emblematis Etruscarum Vrnarum illustrata . 143.

Officinae Sculptorum in Urbibus Etruriae . 71. 125. Figulinariae integrae prope Volaterras inventae . 122.

Oliverius de Abbatibus Hannibal laudatus . 103. 113. 142.

Ollae sine titulo in Sepulcris conditae, quid significant . 117. 118. *virgines* dictae, earum figura . *ibidem*.

Opercula Vrnarum Etruscarum . 141.

Oracula Deorum apud veteres Tuscos . 50.

Orbis symbolum cur in capite gerant Dii Aegyptiorum . 10. 11.

Orestes Clytemnestram interficiens, emblemata Vrnae Etruscae ; comes eius ultionis Pylades . 163. expiatus apud Trœzenios . 169. in Italiam sacra Dianae Tauricae adduxit . 168. 169.

Ornamenta mulierum Etruscarum quae . 150. cum virilia tum muliebria condita in Sepulcris . 186.

Ornamenta Vrnarum Etruscarum, quae Volaterris eruta sunt . 127.

Orthographia Etruscorum . 142.

Orville Iacobus Philippus laudatus . 65. 66. eius opus insignie Antiquitates Siculae . *ibidem*.

Oscilla cur sculpta in Vrnis Etruscis . 181.

Ostia Sepulcrorum foribus seu valvis clausa . 75. 81. interdum ingenti lapide . 94. 97.

P

Paciaudius Paulus M. Teatinus laudatus, eius lucubrationes : Dissert. *De Vmbellis veterum* . 186.

Pagninus Antonius Philippus Medicus laudatus . 68.

Pales Dea ; eius sacrificium incruentum . 5. 6.

Palilia Festa , quae , 5. 6.

Parvinus Onuphrius laudatus . 109.
Paranymphus in nuptiis Etruscorum . 171.

Parca sculpta in Vrnis Etruscis . 150. ductrix curius Helenae & Paridis . 156. cur ab Etruscis expressa cum rota . 166.

Parcae placatae in nuptiis apud Etruscos . 171. earum imago apud Tuscos . 185. 186.

Parentalia Etruscorum . 177.

Parietes formaceo opere structi ab Etruscis . 63. eos pingere primus forsitan in Italia docuit M. Ludius Elota . 123. 124.

PASSERIVS Ioh. Baptista Vicar. Dioecesis Pisarenensis laud. xx. xxiii. xxiv. 13. 26. 52. 61. 72. 78. 84. 97. 98. 100. 113. 114. 122. 128. 133. 134. 135. 136. 142. 144. 145. 150. 168. 173.

Paterae sacrificiales adhibitae in funebribus Etruscorum . 134. 135. eadem & cyathi perforati apud Etruscos . 186.

Pavimenta Etruscor. Sepulcrorum . 96.

Peccius Ioannes Antonius Eques Patric. Senenf. laudatus . 96.

Pelasgi in condendis muris praestantes . 21.

Peltae cur in Tuscis Vrnis sculptae . 126. 181.

Penatibus sacra erat culina, quae etiam Diis Manibus adposita . 129.

Perpetuitatem aedificiorum Tusci ex quibusdam observationibus portendebant . 27.

Perusia referta Sepulcris Tuscanicis . 81. 82. Etruscum Sepulcrum insignie describitur . 100. 101.

Philoctetae fatales sagittae : sine his Troia capi non poterat . 156. 157. eius imago sculpta in Sepulcro Etrusco . 157. 158.

Philomelae fatum . 163. 164.

Phineus ab Harpyis vexatus, & liberatus . 151.

Phogor Deus Moabitum & Madianitarum . 50.

Picturae quae nam prima fuere fundamenta . 120. origo & progressus in Italia & Etruria . 122. 123. 124.

- in Sepulcris Etruscorum ad lumen
candelae factae. 133.
Pictura in Italia & Etruria floruit ante
Romam conditam. 123. 124.
Piscina admirando opere Tuscanico ex-
structa apud Volaterranos. 63.
Plastae Etrusci & Graeci celebriores.
119.
Plastice ars omnium antiquissima. 119.
eam Etrusci & Itali perfecere. *ibid.*
omnium artium mater. 122.
Pluto rapiens Proserpinam, emblema
Etruscarum Vrnarum. 149.
Pochoch Richardus laudatus. 65.
Polites a Pyriho ad aram occisus. 165.
Politiani effossa Etruscorum Sepulcra.
102.
Polynicis cum Ereocle pugna sculpta
in Sepulcris Etruscis. 139.
Polyxena mactata ad Sepulcrum Achil-
lis. 126.
Pomoerium quid esset, quomodo, &
cur poneretur: tam intra quam ex-
tra Urbis murum fuit. 19. cippis ac
terminis designabatur. 19. 20. quibus
licitum erat pomoerium proferre. 20.
Pompa nuptialis. 172.
Pontificum auctoritatae Sepulcra, Ci-
neraria & Ollae consecratae & de-
dicatae. 118.
Populonium urbs Etruriae, colonia Vo-
laterranorum. 31. eius numi. 32.
Porсенae Sepulcrum magnificentissi-
mum e quadrato lapide. 72. 73.
Porta aditus ad Sepulcrum. 94.
Portae Etruscarum Urbium. xvi. orna-
tiores interiore parte. 44. non sacrae,
sed sanctae habitae: ornatae signis
Deorum. 46. ritus Etruscorum in con-
dendis portis. *ibid.* ornatae statuis
Principum, & virorum illustrium. *ibi.*
Portas tres, alii quatuor a Romulo
conditas tradunt. 44. 45.
Portarum arcuata forma laudata. 43.
Praefiles Plasta celebris & Sculptor. 119.
Preces & sacra verba in Acheronticis
recitata. 136. 137.
Primitiae omnium, quae erant in usu,
in fossam coniectae dum urbes con-
derentur. 11. 12.
Professiones animarum Defunctorum
ad Elysios sculptae in Vrnis Etru-
scis. 140.
Profusiones & sparsiones rosarum in
funeribus. 116. 177.
Pronubae Etruscae imago. 171. 172.
Propinationes in honorem Genii Do-
mestici. 131.
Proserpina a Plutone rapta expressa
in Sepulcris Etruscis. 149.
Pugiles Etrusci spectati Romae sub
Romulo. 53. sculpti in urnis. 78.
Pugillaria & volumina tenent viri
convivantes sculpti in Sepulcris Tu-
sorum. 131.
Pugilum Etruscorum certamen pictum
in Clusino Sepulcro. 78. 87.
Pulvinaria Diis dedicata, & Defuncto-
rum Manibus ab Etruscis. 133.
Purgationes & lustrationes animarum
apud Inferos. 148.
Puticuli in Sepulcris Etruscorum. 103.
Pyrae usus apud Etruscos & Latinos
ad comburenda Defunctorum cor-
pora. 138.
Pythagorae in Italiam adventus. 76.
eius historia multis fabulis corru-
pta. 77. idem multa docuit Italos
& Etruscos. 132.
- Q
- QVadratis lapidibus aedificare soliti
Aegyptii, Graeci, Siculi & Etru-
sci. 64. 65. 66. item antiqui Ro-
mani. *ibid.*
Quadrigae fistiles ad ornatum templo-
rum Etruscorum. 51.
Quiritium dicta fossa ubium moni-
mentum. 11.
- R
- REtiariorum cum secutoribus ludus
apud Etruscos. 54.
Rex Nemorensis qui. 169. 170.
Rex Sacrorum & eius Ministri in sacris
Acheronticis in honorem Defuncto-
rum. 135. 136.
Rhodiginus Caelius emendatus. 11.
Ril vox Etrusca quid significet. 142.
Rituales Libri Etruscorum. 26. V. Libri.
- Ri-

Ritus in condendis urbibus praescripti ab Etruscis, & a Latinis servati. 2. 3. 4.
 Roma a Romulo condita Etrusco ritu. 3. Vitis conditae ambitus 8. quadrata figura. *ibid.* quo tempore rursus condita. 6. in principio tres portas habuit. 45. eius natalis dies. 5. 6. nomen arcanum. 13. eius moenia sub Romulo parva: mox ab Anco Rege muro lapideo cincta. 29.
 Romani ab Etruscis scaenicos ludos acceperunt. 54. 55. 56. 57. in condendis Sepulcris ab iisdem exemplum mutuati sunt. 80.
 Romuli consecratio. 140.
 Romulus Augur fuit, & auspicato Vibem condidit. 3. 4. 5.
 Rosae sculptae in Sepulcris Etruscorum. 116. earum sparsiones in funeribus apud Tuscos. 177. 183.
 Rosae ornatum Hecates Deae caput. 182.
 Rota Parcae seu Nemese Etruscae attributa, vitae currentis imago. 166.
 Rubricatae litterae Sepulcrorum Etruscorum. 141.
 Rubrus color Deorum proprius. 141.

S

Sacerdotes & Pontifices Etruscorum barbati. 163.
 Sacra facta antequam urbes conderentur. 5. 6.
 Sacrificium piaculare. 168.
 Saecula naturalia, quae apud Etruscos. 26. 27.
 Saliorum Curia. 5.
 Sanctitas tributa moenibus, non autem portis ab antiquis. 17.
 Sanguine quorundam animalium animae Defunctorum expiatae in facris Acheronticis Etruscorum. 135. 136. 137. 138.
 Sarcophagi fictiles anaglyphis ornati apud Etruscos. 91.
 Saxis pugnatum antiquitus. 147. 148.
 Scamna in Sepulcris Etruscis cui usui. 90. 93. 94. 103. 104. ad Sepulcrum Hecatoris. 125.
 Schoepflinius Io. Daniel laudatus. 175.

Sculpturae origo, progressus & laudes apud Etruscos. 113. 124.
 Sculptorum Etruscorum mirum ingenium, ac solertia. 123. 124. 173. 174. 175. officinae in Etruria. 156.
 Scylla monstrum sculptum in Etruscis Vrnis sepulchralibus. 150.
 Sedentes suprema officia mortuorum celebrabant apud Tuscos. 176.
 Sedilia sive scamna in Sepulcris Etruscorum. 90. 93. 94. 103. 104. 176.
 Sella curulis in pompis gestata. 179.
 Sepulcra Etruscorum pro varia hominum conditione condita. 71. 72. pro templis habita. 79. 80. 83. splendidiora duplici cubiculo ornata. 80. 81. 82. 83. superiora nobilioribus, inferiora minoris ordinis viris destinata. *ibid.* picturis, statuis, cellis, lacunaribus ornata. 84. 85. 90. 91. Volaterris eruta describuntur. 92. 93. 94. ea in singulis Etruriae Urbibus Magistratus & Collegia habuere. 99. 100. Tempia sunt Deorum Manium. 103. in superiori cubiculo conditae Vrnae Defunctorum nobiliorum; in inferiori aliorum infimi ordinis & servorum. 103. eorum ostium & aditus versus meridiem. 74. 78. 93. 95. quae eorum forma. 97.
 Sepulcrorum latera Etrusci anaglyphis ornarunt. 126.
 Sepulcrum Christi Domini novum, & hypogaeum fuit. 118.
 Sepulcrum domus aeterna dicta ab Aegyptiis. 70. 115.
 Servi apud Etruscos secretas aedes habebant. 70. titulos Sepulcrorum scribebant. 97. magno numero apud Tuscos: iidem & agros colebant. 101.
 Signa Penatum Deorum, Larium & Genii Domestici recondita in Sepulcris. 184. 185.
 Silicernia apud Etruscos. 104.
 Simulacra Deorum in templis Etruscorum. 51. in festis quomodo culta & ornata. 133.
 Sinistra pars apud Etruscos auspiciatior. 8.
 Spectacula ab Etruscis dari solita in fu.

funere ex antiqua Sepulcri pictura. 86. 87. eorum inventores Etrusci. 53.
 Sportularum largitiones in usu apud Tuscus. 179. 180.
 Statuae in Sepulcris Etruscorum inventae. 84. earum multitudo apud Etruscos. 62. primi eas Tusci in Italia invenerunt. 123.
 Steno Nicolaus laudatus. 44.
 Strigiles balnearii in Sepulcris Etruscis inventi. 186.
 Strozius Carolus Senator Florentinus laudatus, & eius Bibliotheca. xviii.
 Suaresius Ioseph Maria laud. xviii.
 Sulcum inter & fossam discrimen in condendis urbibus. 12.
 Sullae L. Cornelii Arx in edito colle Volaterrani Agri adfertur. 68.
 Supellex funebri inventa in Sepulcris Etruscis, in tres classes distributa enumeratur. 79. 184. 185.
 Suppedanea prope lectos cubiculares & triclinares apud Etruscos. 174.
 Suspensi in Inferno homines fontes. 148.
 Symbola Vrnarum Etruscarum quae. 180. 181.

T

TAberna & coenaculum partes Sepulcri. 129.
 Tages auctor Acheronticorum Sacrorum apud Etruscos. 135.
 Targionius Ioannes Med. laudatus. 35.
 Taurica Dianae sacra in Italiam inventa ab Oreste. 168. 169.
 Taurus & vacca cur ad aratrum iuncti ab Etruscis in condendis urbibus. 8. cur. *ibid.* 9.
 Tauticus Aegyptiorum character. 85. 86.
 Tegulae apud Etruscos. xxv. ad occultandas Ollas cinerarias in Sepulcris: ornatae & inscriptae. 78. 121. earum usus in Sepulcris Etruscorum. 102.
 Telephus cum Auge sculptus in Vrnis Etruscis. 152.
 Temessenses infestati a Genio Lybanus. 160. 161.
 Tempia quibus nam Diis intra urbem, quibus extra dedicarint Etrusci. 25. & iuxta urbis portas condita. 44.

celebriora Etruscorum enumerantur. 47. 48. ornata donariis. *ibid.* ea Etrusci condentes, eorum imaginem in solo scipione designabant. 52. eorum dedicationes ex Etrusca disciplina. 48. quam antiqua origo apud Ethnicos. 50. 51. quae figura. *ibid.* primum exigua & angusta fuere: vetustissima etiam apud Latinos. 52.
 Templum Capitolinum a Tuscis fabris perfectum. 52. eius antiqua vestigia adferuntur. 67.
 Terminis definitus locus Sepulcri. 20.
 Termini in privatis agris quo ritu ponerentur. 20.
 Teutates Gallorum patrius Deus, nempe Mercurius. 49. 50.
 Thalamus in Tusca Vrna expressus. 154.
 Theatra ornata ab Etruscis cum aris Deorum. 54. quae in urbibus Etruscae. 53. 54. 56.
 Thebae centum portis clarae. 42. 43.
 Thebanorum in templis & Sepulcris condendis magnificentia. 64. 65.
 Themis culta ab Etruscis, oraculum in Etruria habuit. 50.
 Theseus contra Centauros pugnavit. 147. Helenam rapuit. 155. 156.
 Tisiphone sculpta in Sepulcris Etruscis. 149.
 Tituli scripti in Ollis sepulcralibus. 117. in operculis Etruscarum Vrnarum scripti litteris rubricatis. 141. 142. Vide *Epitaphia*.
 Torque circa collum more Dearum ornatae mulieres sculptae in Sepulcris Etruscorum. 133.
 Traiectitia sacra Etruscorum. 9.
 Tragoedi Tusci. 53. 54.
 Tribus nomen utrum Etrusci in titulis sepulcralibus expresserint. 141.
 Triclinii Etrusci exemplum. 164.
 Triumphantis pompa cur sculpta in Vrnis Etruscis. 180.
 Troica Historia emblema Sepulcrorum Etruscorum. 154. 155.
 Tumulandi ritum Etrusci ab Aegyptiis didicerunt. 78.
 Turianus sigulus Iovis & Herculis signa fecit iussu Tarquini Prisci. 189.
 Tus.

Turres urbium sacrae habitae. 26.
 Tuscanica signa quanto in pretio. 123.
 Tuscorum Historiae. 26.
 Tyrheni cur ita, & unde adpellati. 21.
 in aedificiis condendis peritiam Ita-
 lis monstrarunt. *ibid.*

V

VAfa seu Vascula omnis generis in-
 venta in Sepulcris Etruscorum.
 129. picta, Defunctis donata. 185.
 mira eorum varietas & symmetria.
 122.

Veientes in figlinis operibus fingendis
 praestantes. 119. eorum moenia.
 firmissima. 24. 41.

Velamina, vittae, taeniae ornamenta
 Sepulcrorum Etruscorum. 181. 182.

Velati & coronati termini in aguis
 privatis positi. 20.

Venatio picta in Sepulcro Clusino. 87.

Venationes editae ab Etruscis. 58.

Venurus Philippus laudatus. 172. 173.
 186. item eius Fratres. 37.

Vinarum sepulcralium varia genera.
 114.

Vestae matris sigillum inscriptum lit-
 teris Etruscis. 106. Iovem infantem
 sinu fovens. 61.

Vestibulum habuere splendidiore Tu-
 scorum Sepulcra. 75.

Viales Dii sculpti in portis. 45. 46.

Vincioli Com. Hiacythus laud. 58.

Virgilius Historiarum & Mythologiae
 Etruscorum peritissimus. 148.

Viri & mulieres promiscue sepulti in
 Hypogaeis Etruscorum. 98.

Virorum illustrium & Principum signa
 ad ornatum portarum posita. 46. 47.

Vittae & taeniae Defunctis donatae ab
 Etruscis. 132.

Vitulus hostia in inferiis Defunctorum
 apud Etruscos. 138.

Vmbellarum usus apud veteres. 186.

Vnguenta oblata Defunctis. 139.

Vnguents & floribus ornata simulacra
 Deorum. 133.

Vocabula Etrusca explicata. 83. 105.
 106. 107. 108.

Volaterrani laudati. IX. XVII. 35. 36.
 Sullanis temporibus confictati. 68.
 Cicero eorum patronus. *ibid.*

Volaterrarum urbis laudes. 30. duo
 eius nomina: situs. 30. 31. eius moe-
 nia insignia. *ibid.* 32. 33. 34. 35. eius
 colonia Populonium. 31. eius fodi-
 nae, & mariora varia ex alabaistro.
 32. porta Tuscanica Architectura &
 magnificentia insignis. 43. 44. 45.
 item piscina 63.

Volsci ex Etruscis orti. 49.

Volta monstrum Vulsinensibus infe-
 stum. 160.

Voltumnae Deae Fanum ad quod con-
 ventus suos Etrusci habebant. 47.

Vomer aeneus cur ab Etruscis adhi-
 bitus in condendis urbibus. 9.

Vrbes antequam conderentur, quae
 Etrusci servanda praescripserint. 3.
 4. ab *urvo*, non ab *orbe* dictae. 12.
 ubi conditae a Tuscis. 24. duplex
 nomen forsitan habuere, unum arca-
 num, alterum vulgatum & commu-
 ne ex Etrusca disciplina. 31. quo
 tempore moenia sua quadratis lapi-
 dibus extruxerint Tuscis. 41. Vrbes
 primum tres portas habuere. 45.

Vibium conditores Dii habiti. 14.

Vinae marmoreae erutae e Volaterra-
 nis Sepulcris. 92. pictae & inaura-
 tae. 93. 95. in modum parvi tem-
 pli vel sacrae aedis effictae. 114. 115.
 columnis impositae. 166. utrum e
 Graecia in Etruriam delatae. 122.
 123. 125. 126. Historias Graecas prae-
 fertim Homericae referunt. 122. 125.
 fictilium anaglypha, non prototypa,
 sed ectypa sunt: ea quoque picta &
 inaurata. 119. 120. 127. apud Vola-
 terranos Urbium mechanicum opi-
 ficium. 160.

Vulpus Ioseph Roccus laud. 56. 123.

Vulsinii ingens numerus Etruscarum
 Statuarum. 123.

CHARTARVM SERIES

HVIVS VOLVMINIS.

A B C D E. *Frons , Dedicatio , Praefatio , &c.*

Clafs. I. A B C D E F G H I. *Heic subneſte Tab. XVIII.*

Clafs. II. K L M N O. *Heic subneſte Tab. XVIII.*

Clafs. III. P Q R S T V X Y Z A A. *Heic subneſte Tab. XXXIII.*

Clafs. IV. A B C D E F G H I K L M N O P Q R S T
V X Y. *Heic subneſte Tab. XXX.*

Omnes ſunt Duerniones , praeter I R T.

FLORENTIAE.

OPVS REGIO PERMISSV IN AEDIBVS AVCTORIS
PVELICE PATENTIEVS. SVIS SVMTIEVS EXCVSVM.

DIVINA OPE INCHOATVM

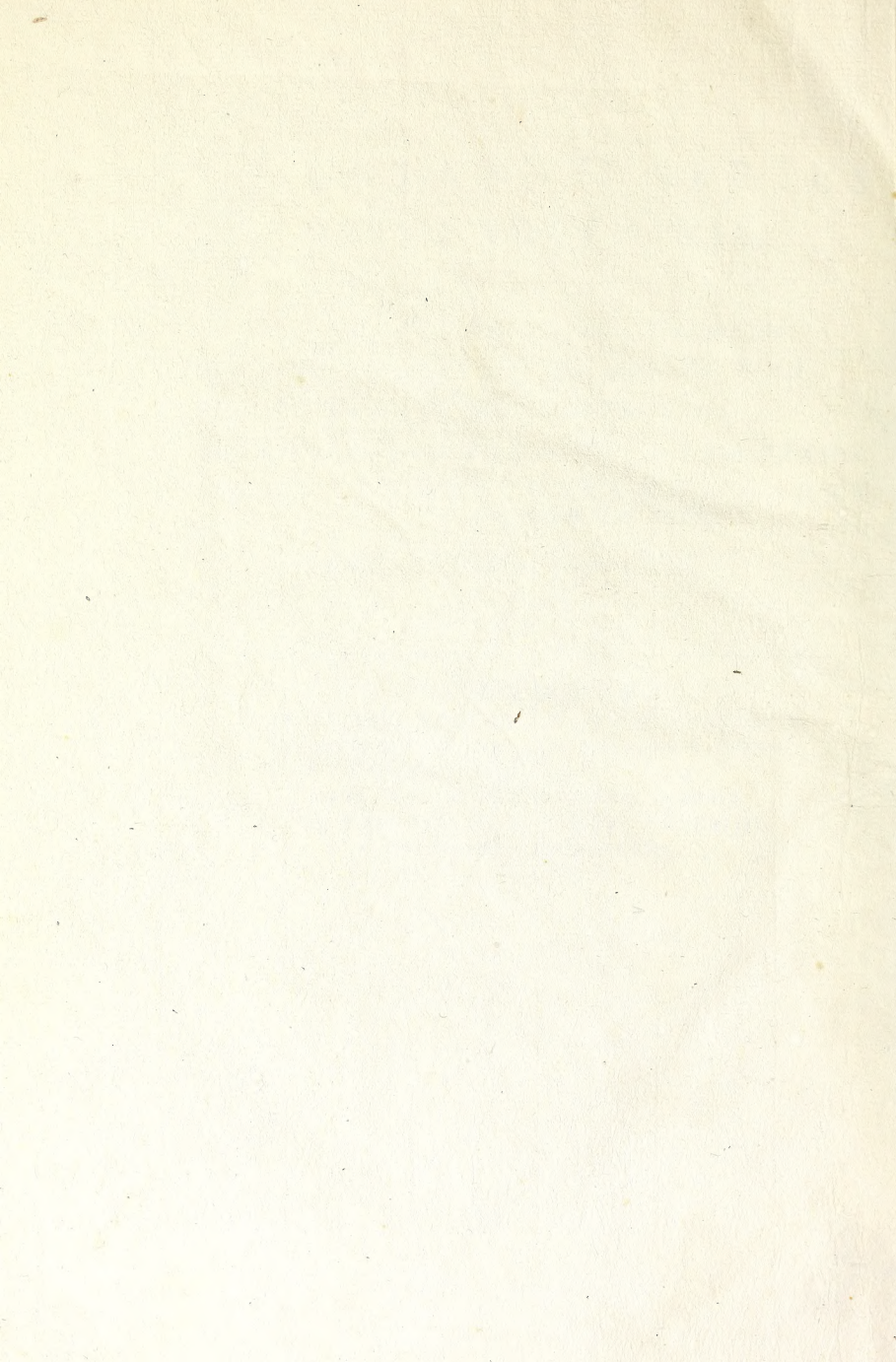
KAL. APRILIS A. CIO. IO. CC. XXXXIII.

ET KAL. SEXTIL. A. CIO. IO. CC. XXXXIII.

FELICITER ABSOLVTVM.

al 90-B
32591
v.3

